

KARDOS ISTVÁN
APÁM
DR. KARDOS JÁNOS

A RÁDAY GYŰJTEMÉNY TANULMÁNYAI 17

KARDOS ISTVÁN

APÁM

Dr. Kardos János

(1894. augusztus 16. – 1959. november 12.)

Visszaemlékezés

Szerkesztette, szöveggondozás és jegyzetek
Berecz Ágnes

Lektor
Czeglédi Sándor

Ráday Gyűjtemény
Budapest

A borítón
Dr. Kardos János fényképe
(a fotó családi tulajdon)

Ráday Gyűjtemény
Felelős Kiadó: Berecz Ágnes
Nyomdai előkészítés: Fekete Sas Kiadó
Készült az OOK-Press Kft.
veszprémi nyomdájában
Felelős vezető
Szathmáry Attila
ISBN 978 963 8299 16 1
ISSN 0238 5082

© Ráday Gyűjtemény

Tartalomjegyzék

Kardosok és visszaemlékezések – szerkesztői bevezetés	7
Gyermekeimnek	14
Előszó helyett	16
Kardosok	18
Komáromyak.	28
Apám gyermekkor.	43
Kisdiákságtól a hadifogságig	57
Elindulás	77
Beérkezés	97
Cseberből vederbe.	132
Újrakezdés.	155
Másodvirágzás	184
Aki nem járt hitlenek tanácsán	286
 FÜGGELÉK	 411
I. APÁM „LEGSZEBB ÉS LEGMÉLYEBB” EMLÉKE.	413
II. SZOMBATHELYI FERENCNEK A BÖRTÖNBŐL CERUZÁVAL EGY KITÉPETT NOTESZLAPON ÍRT SORAI APÁMHOZ A VÉDŐBESZÉD ÉS AZ ÍTÉLETHIRDETÉS UTÁN	 415
III. DÁLNOKI VERESS LAJOS VEZÉREZREDES, HORTHY MIKLÓS KORMÁNYZÓ ÁLTAL MEGBÍZOTT „HOMO REGIUS” FELESÉGÉNEK APÁMHOZ ÍRT EGYIK LEVELE	 415

IV. APÁM BEADVÁNYA A POLITIKAI ÉS EGYHÁZI TISZTEK ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGÉRŐL	417
V. ELŐTERJESZTÉSEI A DUNAMELLÉKI EGYHÁZKERÜLET 1946 ŐSZÉN TARTOTT TANÁCSÜLÉSÉRE	419
VI. REFORMÁTUS ISKOLÁK B-LISTA BIZOTTSÁGI ELNÖKSÉGÉNEK ELVI OKOKBÓL VISSZAUTASÍTÁSÁRÓL SZÓLÓ LEVÉL 1946-BAN	422
VII. ÉLIÁS JÓZSEF ELLENI BEJELENTÉS A BUDAPESTI ESPERESNÉL	423
VIII. ZSINATBAN ELMONDOTT BESZÉD A ZSINATI TANÁCS 1948. ÁPRILIS 30-I NYILATKOZATÁVAL ÉS ANNAK ILLETÉKTELEN VOLTÁVAL KAPCSOLATBAN	425
IX. HATÁROZATI JAVASLAT A TÖBBI EGYHÁZAK FELÉ VALÓ TESTVÉRI KÉZNYÚJTÁSRA	428
X. APÁM LEVÉLTERVEZETE VAGY GONDNOKI BESZÉDÉNEK TERVEZETE A SOLTI EGYHÁZMEGYE KÖZGYŰLÉSÉHEZ 1948 NYARÁN	429
XI. EGYHÁZKERÜLETI KÖZGYŰLÉSI JEGYZŐKÖNYV-KIVONAT, 1948. MÁJUS 11.	431
XII. HAMISÍTOTT KÖRLEVÉL APÁM „VISSZALÉPÉSÉRŐL”	432
XIII. JEGYZŐKÖNYVI KIVONAT APÁM DUNAMELLÉKI FŐGONDNOKKÁ MEGVÁLASZTÁSÁRÓL	433
XIV. APÁM LEVÉLVÁLTÁSA BERECHKY ALBERTTEL 1948. SZEPTEMBER 16-18.	434
XV. APÁM LEVELE A „ZSŰRI” TAGJAIHOZ BERECHKY ALBERT ELJÁRÁSÁVAL KAPCSOLATBAN	437
XVI. APÁM ÁLLÍTÓLAGOS LEMONDÓLEVELE	440
XVII. APÁM LEVELE VARGHA TAMÁSHOZ 1950. FEBRUÁRBAN	443
XVIII. DR. TÓTH KÁROLY PÜSPÖK ÉS A DUNAMELLÉK EGYHÁZKERÜLETI KÖZGYŰLÉSÉNEK MEGEMLÉKEZÉSE APÁM HALÁLÁNAK HARMINCADIK ÉVFORDULÓJÁRÓL 1989. NOVEMBER 8.-ÁN	445
XIX. VISSZAEMLEKEZÉSEM RAVASZ LÁSZLÓ TEMETÉSÉRE	446
A JEGYZETEKBE ALKALMAZOTT BIBLIOGRÁFIAI RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	448

Kardosok és visszaemlékezések – szerkesztői bevezetés

Kardos István

Jelen forrásközlésünk, amelyben Kardos István (1929–1992) az édesapjának, Kardos Jánosnak kívánt marandó emléket állítani, egy gazdag családi emlékirat-irodalomba illeszkedik. A „salátákba széthulló háromkötetes családi történetünk”-et, azaz Kardos István (1822–1894) *„Az én családom – Emlék-irat”* c. kéziratát már a bevezetőben említi Kardos István. Idézeteket is közread belőle, felvillantva kántortanító őse – nem mellesleg Jókai és Petőfi barátja, 48-

as nemzetőr – küzdelmes életét. Ez az irat minden bizonnyal meghatározó volt Kardos János és Kardos István számára, részben a származástudat és a felmenők emlékezetének fenntartása szempontjából, részben mintául szolgálva saját visszaemlékezésük megformálásához. A háromkötetes kéziratot (Kardos János fennmaradt irataival egyetemben) 1997-ben Dinnyés Pálné Kardos Mária eladta a Hadtörténelmi Levéltárnak, de 2000. január 12-én visszakérte

és visszavette, így most ismét családi tulajdonban van. Bár teljes terjedelmében nem jelent meg, a Petőfi- és Jókai-kutatás ismeri, és a releváns adatok beépültek a tudományos közleményekbe. Szigetszentmiklóson a Kardos István Általános Iskola, Gimnázium és Szakgimnázium 2002-ben vette fel az 1846-tól ott szolgáló tanító nevét. Utcanév is megörökíti emlékét.

A dédunoka Kardos István, a most közreadott visszaemlékezés szerzője 1988-89 táján határozta el magát a családi visszaemlékezések folytatására. Amint bevezetőjében őszintén megvallja, erre rákbetegségének diagnózisa és az a tény ösztönözte, hogy gyermekei, unokái a nagyvilágban szerteszét telepedtek le (és így az írásos forma tűnt célszerűnek). Kardos István elsősorban apja, Dr. Kardos János ügyvéd, a Dunamelléki Református Egyházkerület megválasztott, ám hivatalát el nem foglalhatott főgondnoka életének és munkásságának bemutatására összpontosított, noha természetesen saját élettörténete is végigkísérhető 1956-os emigrációjáig. Kardos István úgy tudta, hogy 1957-ben apja belekezdett emlékiratai megírásába, amelyet betegsége elhatalmasodása és 1959-ben bekövetkezett halála végleg megakasztott. Visszaemlékezésében több helyen idéz a készülő emlékiratból, amelyeket részletekben, postai küldeményben kapott tőle 1957-59 folyamán. Ezek a részletek Kardos János szüleire, testvéreire, a szigetszentmiklósi gyermekkor emlékeire vonatkoznak. S mivel Kardos János maga is megerősítette, hogy számára ezek jelentik a kedves személyes emlékeket, nem pedig a történeti szempontból fontos ügyvédi, tiszti főügyészi, egyházi tisztségviselői élményei – Kardos István joggal hihette, hogy ezek nem készültek el, s mivel ő a saját életútjánál fontosabbnak tartotta apja közéleti pályájának ábrázolását, visszaemlékezésével ezt igyekezett pótolni.

Valójában azonban Kardos János jelentősen előrehaladt a saját emlékirataival. A Hadtörténelmi Levéltár „HL Personalia VII/257, dr. Kardos János hagyatéka, 251-260.” jelzet alatt őrzi a Dinnyés

Pálné Kardos Mária által átadott hagyatékot, amelyben a periratok mellett, sőt azokkal olykor egybefonódva, fennmaradtak az elkészült részek. A továbbblépés szempontjából elengedhetetlen lenne az iratok alapos átfésülése, rendezése; jelenleg kétségesnek tartom, hogy egyáltalán sikerülhet-e rekonstruálni és közzétenni Kardos János saját anyagát. A fennmaradt címek és fejezetcímek arra engednek következtetni, hogy külön kezelte a családi emlékeket és közéleti munkásságának emlékeit, amelynek az „*Egy védő emlékei a vasfüggöny mögött*” összefoglaló címet adta. A fejezetcímek a következő csomópontokat határozzák meg:

- I. Ügyvédi pályafutásom a második világháború végéig (Az ország összeomlása utáni első évek, Védői pályafutásom)
- II. Szombathelyi Ferenc pere
- III. Az ún. összeesküvésű perekről (Donáth és társai, A Magyar Testvéri Közösség felszámolása, Akiken a jogerős felmentő ítélet sem segít, Izgalmas élmények Pintér József ügyében)
- IV. A református egyház életében való szereplésem (A védői hivatás nemcsak áldozatot kíván, hanem vigaszt is ad, Ordass-ügy)
- V. Dr. Papp Simon ügye
- VI. A hercegérsek és a herceg bűnpere
- VII. Néhány szó a védelemről (Néhány eset a valóságos és néhány a kétes értékű sikerek közül)
- VIII. Tóth Ilona
- IX. Francia Kiss Mihály

A fejezetcímek alatt azonban nem letisztult szövegek találhatók, hanem egyenetlen vázlatok, fogalmazáskezdemények. A legtöbb esetben a hivatalos periratokból, védői anyagából illesztett be iratokat (nyilvánvalóan a későbbi feldolgozás alapanyagaként, illetve ezekből bizonyára bőven idézett volna). Semmiképpen sem beszél-

hetünk tehát közlésre alkalmas emlékiratról, legfeljebb munkaanyagról egy készülő emlékirathoz. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött anyagon kívül számításba kell vennünk az esetlegesen családi tulajdonban maradt iratokat (Kardos István az említett gyermekkori emlékekre vonatkozó írásokon kívül egy szinte kötetre terjedő tanulmánynak nevezi apjának a Komáromy-felmenők színi pályafutásáról írt munkáját; a Budapesten maradt rokonságnál is lehetnek fogalmazványok), és az egyházi levéltárak sem hagyhatók figyelmen kívül. Amelyekből – amint Kardos István gyanította, és Benda Kálmán, illetve Ladányi Sándor megerősítette – utólag ellenőrizhetetlen módon fontos iratok kikerültek. Kérdés, hogy a szorosan családi-családtörténeti vonatkozású emlékek esetleges kiadása indokolt lenne-e – ellentétben Kardos János közéleti emlékeivel. Ez utóbbi esetben ugyanis még egy „munkaanyag” szintű dokumentum is tartalmazhat fontos adalékokat a közelmúlt politika- és egyháztörténetére vonatkozóan.

Kardos István nem tudta tehát, hogy apja meddig jutott a munkában, és mintegy helyette, függő beszédben, megfogalmazta Kardos János emlékiratát. A letisztázott gépiratból legalább három variáns létezik – az itt közreadott változat a legbővebb (154 gépelt oldal a *Függelék* nélkül), amely Kardos István gyermekeinek a birtokában van, és amelyről a kiadáshoz másolatot kaptunk. A Hadtörténelmi Levéltár szintén rendelkezik egy kétkötetes variánssal, amely 110 gépelt oldalt tartalmaz; végül a Ráday Gyűjtemény könyvtárának Benda Kálmán-különgyűjteménye egy 67 gépelt oldalnyi tartalmú Kardos István-visszaemlékezést őriz, amelyet Benda Kálmán közvetlenül Kardos Istvántól kaphatott (jelzete BK-0467). A három variáns ugyanazt a címet (*Apám – Dr. Kardos János*) viseli. A jelentős terjedelmi eltérések nem kihagyott fejezeteket jelentenek – mind a három változat ugyanazokat a fejezeteket tartalmazza –, hanem a teljes szövegben következetesen végrehajtott rövidítések-ből, átszerkesztésekből, egyes elemek elhagyásából adódnak.

Kardos István visszaemlékezései nagyon erősen szubjektívek, amint ő is elismeri és hangsúlyozza bevezetőjében. A három szövegvariánsban ezt a szubjektivitást igyekezett finomítani: a család számára készült, legterjedelmesebb iratban szabadon, reflexió és öncenzúra nélkül fogalmaz, míg a Benda Kálmánhoz (is) eljuttatott verzió gondosan szerkesztett: kimaradtak belőle egyes anekdoták, családi vonatkozású részek, sarkos megfogalmazások, indulatos mondatok, személyekre vonatkozó ítélező megállapítások. A szöveg gördülékenyebb, kerekesebb, a családi változat helyenkénti pongyolaságát megformált mondatok váltják fel. De annak ellenére, hogy a legrövidebb változat a legjobban szerkesztett változat, és feltehetőleg a szerző ezt szánta a szélesebb körű nyilvánosságának, mégis a családi példány közreadása mellett döntöttünk. Egyrészt ez a legteljesebb szöveg, másrészt éppen szubjektivitása tesz hozzá többletértéket: az öncenzúra háttérbe szorulása által világosabban láthatjuk a személyes meggyőződések, indíttatások, ítéletalkotások és döntések háttérét; illetve a családi áthagyományozódás folyamata is tanulmányozható.

Kardos János alakjával és pályájával Földváryné Kiss Réka történész foglalkozott behatóan: *Kardos János emlékezete* in: Confessio – A Magyarországi Református Egyház figyelője, 2009/3. 76-78; *Egy védőügyvéd portréja a 20. századból (Kardos János)*, in: Valóság – Társadalomtudományi Közlöny 2006/8. 87-101. Az M. Kiss Jánossal közösen jegyzett *A csalóány elszállt – Tóth Ilona tragikum*a c. kötetében (Budapest, Kairosz, 2007) ugyancsak kulcsfontosságú szerep jut Kardos Jánosnak, aki Tóth Ilona védője volt.

A visszaemlékezés főszövegét teljes terjedelemben adjuk közre. Az eredeti gépirattól annyiban tértünk el, hogy következetesen a mai központosítás és helyesírás elveit alkalmaztuk. A régies szóalakokat jelzés nélkül átirtuk (theológia helyett teológia, pósta helyett pos-

ta, -képen helyett -képpen, aféle helyett afféle, ghetto helyett gettó, presbyter helyett presbiter, vöröshadsereg helyett Vörös Hadserg, napoleoni helyett napóleoni, guerilla, guaerilla helyett gerilla, katolikus helyett katolikus, olympia helyett olimpia, atheista helyett ateista, pathetikus helyett patetikus, existenciális helyett egzisztenciális, theologus helyett teológus, páthosz helyett pátosz, theátrális helyett teátrális). A helységnevekben, nevekben ejtett esetleges tévedéseket jeleztük, illetve javítottuk. A jegyzetelés elveiről szólva azt emelném ki – miután a jegyzetek döntő többsége az említett személyekre vonatkozó biográfiai adatokat tartalmazza – hogy a közismert történelmi, közéleti személyek esetében csupán rövid adatközlésre, ellenben a kevésbé ismert, illetve a református egyházhoz köthető személyek esetében teljes pályaképre törekedtünk, forrásjelzéssel.

A visszaemlékezés főszövegéhez Kardos István *Függelék*et is szerkesztett, amely szintén eltérő terjedelmű a három verzióban. Ebbe azokat a birtokában levő dokumentumokat, illetve dokumentummásolatokat válogatta bele, amelyek szerves összefüggésben álltak a visszaemlékezésben említettekkel. A kiadásnál itt is a legbővebbet, a családi példány *Függelékét* vettük alapul, de válogatva. A következő tételek maradtak el:

Vargha Tamás gratuláló levele Kardos János főgondnokká választása alkalmából (ez teljes terjedelemmel szerepel a főszövegben); Lázár Andor és Turóczy Zoltán gratuláló levele (érdemi információt nem tartalmaznak); Balogh Jenő segítséget kérő levele 1951-ből (az ügyre vonatkozó információk a főszövegben benne vannak); a családnak küldött részvétnyilvánító táviratok és levelek Kardos János elhunytá alkalmából; a Kardos Jánosné haláláról értesítő újsághír szövege; a Szigetszentmiklósi Honismereti Kör adatkérő levelének szövege. Végül kimaradt Kardos István névjegyzéke, amelynek az „*Apám útítársai az életben*” címet adta, ez ugyanis nem teljes, és nem tartalmaz többletinformációt sem.

Kardos István „a tényekhez és valósághoz rigorozusan ragaszkodó” visszaemlékezést kívánt utódaira hagyományozni, ez annyiban helytálló, hogy számára ez az emléanyag vált megélt igazsággá. Tévedései, pontatlanságai elégtelen információk alapján vagy a legendaképződés nyomán keletkezhettek (ilyen például a Hitler lába elé vágott Vaskereszt története Szombathelyi Ferenc esetében); számos esetben viszont fontos adalékokkal szolgál egyháztörténeti, történeti krízishelyzetek jobb megértéséhez. Meggyőződésem, hogy a ránk maradt forrásokat közzé kell tenni, főleg azokat, amelyek a 20. századnak arra a korszakára koncentrálnak, amikor a „hivatalos” források, dokumentumok többé nem szolgálnak egészen megbízható forrásul. Bízom abban, hogy a történészek, egyháztörténészek munkájához jelentős segítség lesz Kardos István visszaemlékezése.

Végül köszönetet mondok Kardos István gyermekeinek és leszármazottainak (John Kardos, Stephen Kardos, Sarah Rainey) a kézirat rendelkezésre bocsátásáért, valamint Czeglédi Sándornak a történeti-biográfiai jegyzetekben nyújtott közreműködéséért és hasznos tanácsaiért.

Berecz Ágnes

Gyermekeimnek

Kiskorotokban mesélgettem Nektek önmagunkról, szüleinkről, őseinkről. Olyan rendszeres beszélgetéseink azonban soha nem voltak, mint amilyeneket Nagyapa folytatott velünk kicsi gyermekkorunktól minden vacsora után. Így ismertük meg családunk múltját, dédszüleinket, nagyszüleinket, szüleink gyermekkorát, Nagyapa iskolás esztendőit, háborús élményeit, Nagyanyival megismerkedésüket, összekerülésüket, fiatal házaségeiket, kezdő ügyvédségét...

Ezen beszélgetések akkor is folytatódtak, amikor Jutkanéni¹ már férjhez ment és a családjával Szigetszentmiklóson élt. Nagyanyi is sok időt töltött ott. Akkorra viszont már volt egy új Kardosné, a tizennyolc esztendőes Ildikóm, aki ugyancsak szívesen hallgatta, sőt szinte itta Nagyapa szavait és a már akkorra is salátákba széthulló háromkötetes családi történetünknek is legszorgalmasabb tanulmányozója lett. Az ő visszaemlékezései, feljegyzései sokat segítettek nekem ennek a füzetecskének összeállításában.

Nagyapa és Édesanyátok rendkívül szerették egymást. Akkoriban, 1954-ben jelent meg Párizsban Françoise Sagan: *Bonjour*

¹ Dinnyés Pálné Kardos Mária Judith, Kardos István nővére.

tristesse (Jó reggelt, búbanat!) című könyve, ami Nagypát arra indította, hogy Édesanyátokat minden reggel „Jó reggelt, Búbájos”-sal köszöntse. Leveleikben Nagyanyival együtt gyakran írták, hogy éppen olyan menyőrl álmodtak, mint Ildikó. Ő pedig minden alkalommal ellágyul, amikor „Apa” jut eszébe.

Mivel nekünk annyira rendszeres beszélgetéseink nem voltak, s ezután még kevésbé lehetnek, hiszen Judith és Tom a távoli Delaware-ben, Sarah, János és István pedig Nürnbergben élnek, így mintegy kárpótlásul adom kezetekbe ezt a visszaemlékezést családjunkra, s főképpen Nagypátokra, kinek ismerete nélkül talán nem is lehet teljes megértésünk az elmúlt félévszázad magyar és magyar református történelméről.

Fogadjátok és olvassátok ezt a valószínűleg meglehetősen szubjektív, de a tényekhez és valósághoz rigorózan ragaszkodó visszaemlékezést olyan szeretettel, mint amilyennel én írtam és adom most kezetekbe. Elérve a hatvanéves kort, sietve fogtam neki, hiszen életutam felén nyilvánvalóan messze túl vagyok, s a napokban felfedezett rákom még jobban siettet.

London, 1989. augusztus végén

Édesapa

Előszó helyett

Rónay Jácint írta emlékirataiban², hogy akkor, amikor az emigrációból visszatérése után meghívták a tízesztendő Rudolf trónörökös mellé magyar tanítónak, az udvari körökben sokan agodalmaskodtak azon, hogy a trónörökös olyasmit is hallhat tőle, ami a dinasztiát kedvezőtlen színben tüntetheti fel. Ezért az udvari nagyságok már idejekorán körülvették.

– Méltóztatik tudni, hogy a magyarok történetében nagyon kényes pontok is vannak?

– Tudom! – felelte Rónay Jácint.

– Vannak események, melyek ma sincsenek tisztázva.

– Tudom.

– A dinasztia mindig jót akart.

– Tudom.

² Rónay Jácint (Leitzinger, 1814–1889) bencés szerzetes, 1872-től világi pap; pozsonyi nagyprépost, választott szkodári püspök, valóságos belső titkos tanácsos, természettudós, író, az MTA tagja. 1871–83 között előbb Rudolf trónörökös, majd Mária Valéria főhercegnő nevelője. Nyolc kötetre terjedő *Naplójából* válogatás jelent meg: Rónay Jácint: *Napló*, Budapest–Pannonthalma, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996. – ÜMÉL V. 812–813.

– És mégis... méltóztatik tudni... hát egy bizonyos kímélet... méltóztatik tudni...

– Tudom.

Egyszer Rónay Jácint összetalálkozott a királlyal.

– Jól megy a tanulás? – kérdezte az uralkodó.

– Azt hiszem, jól fog menni, felséges uram.

– Hát csak az igazat!

Nemsokára összetalálkozott Rónay Jácint Erzsébet királynéval.

– Nos, szépen haladnak? – kérdezte a királyné.

– Csak a kezdetén vagyunk, felséges asszonyom.

– Mondjon el neki mindent!

Sajnos nem vagyok abban a helyzetben, hogy megírhatnék mindent, amit Apám mellett politikai védelmeiből, egyházpolitikai küzdelmeiből átéltem vagy tőle megtudtam, mert akkor ez az írás vaskos kötetekre terjedne ki, amire sem időm, sem pénzem nincsen. Így nem követem Erzsébet királyné Rónay Jácinthez intézett felszólítását. Nem hallgatok az udvaroncok és lakájok kerteléseire sem. Megfogadom azt, amit Ferenc József állított követelménynek Rónay Jácint magyar történelem óráival szemben: Csak az igazat!

Kardosok

*„Uram, te voltál hajlékunk
nemzedékről nemzedékre.”
(XC. zsoltár 1. v.)*

Családunk eredeti neve Sebestyén volt. Csak az 1340-es években kaptuk a Kardos nevet a nemességgel, több földbirtokkal és a lévai előnévvel, melyet immár századok óta nem használunk. Családi krónikánk szerint egyik ősünk, Kardos János, a XV. század harmincas éveiben, Budai Nagy Antallal³ egy időben parasztforradalmi vezér volt. A birtokait lassan elvesztő őseink fészke hosszú ideig a Nógrád megyei Litkén volt. A XVI. században családunk a reformáció helvét ágához csatlakozott és prédikátorok seregét adta.

Ükapám ükapja, Kardos György a XVII. század közepén II. Rákóczy [!] György fejedelem⁴ káplánja volt. Az ő István fia Gömörben lett pap az 1670-es években. Neki két fia volt: István és Gábor. Az utóbbi szabólegény lett és Veszprémbe került. István viszont Debrecenben végzett, feleségül vette Zsóry Erzsébetet és Gömörben lett pap. Az ő István fiuk Sárospatakon tanult, majd a gömöri Hanván lett akadémikus rektor. Onnan Hollandiába ment

³ Budai Nagy Antal (? – 1437), az 1437–38-as erdélyi parasztfelkelés vezére. ÚMÉL I. 858–959.

⁴ II. Rákóczi György (1621–1660), 1648–1660 között erdélyi fejedelem. ÚMÉL V. 590–592.

további tanulmányokra. Hazatérése után Rimaszécsen lett pap. Hatvanéves korára megözvegyült, de hamarosan újra megnősült és egy húszesztendő hajadont vett feleségül. Feltehetőleg ennek is része van abban, hogy ősünk Rimaszécset elhagyta és Aggteleken lett pap, ahol 81 éves korban halt meg. Öt gyermeke érte meg a felnőttkort: István, György, Dániel, Julianna és Mária.

Kardos Dániel Mária nevű leánya egy véletlen találkozás után Rhédey Ferenc gróf felesége lett. Az ő leányuk, Claudina [!], egy vadászat alkalmával megismerkedett würt[t]embergi Sándor herceggel, akivel hamarosan meg is esküdtek. Meglehetősen bohém fiuk, szintén Sándor, szülei „rangon aluli” házassága folytán nem örökölhette a würt[t]embergi hercegséget, hanem a csupán névleges „Teck hercege” címet kapta. Egy angol hercegnőt vett feleségül és Londonban élt, ahol könnyelműsége miatt többször is Viktória királynő kellett kimentse a hitelezők karmaiból. Leánya, Mary Teck hercegnő 1893-ban a későbbi V. György angol király felesége lett és nagyanyja a jelenlegi II. Erzsébet angol királynőnek⁵.

István beszédhibája folytán alkalmatlan volt a prédikátorságra. Viszont a második fiú, Kardos György, akit apja papnak szánt, ellene szegült az atyai akaratnak és a gimnázium sikeres elvégzése után megyei tisztviselő lett Miskolcon, ahol feleségül vette Csobádi Nagy István tanácsúr Mária leányát. Hamarosan jegyző lett a Zemplén megyei Nagymihályban (ma Michalevco [*helyesen Michalovce*]), majd Nyírbogáton és Nyírbátorban. Később Vajára ment a Vay grófokhoz uradalmi tisztartónak és gondtalan jólétet biztosított mind magának, mind családjának. Hat gyermeke volt: Ferenc, Miklós, István, Lajos, Mária és Terézia. 1834-ben bekövetkezett hirtelen halála a családot súlyos anyagi gondok közé taszította.

⁵ Rhédey Claudia (1812–1841) valóban II. Erzsébet ükanyja, de az ő szülei Rhédey László és Inczedy Ágnes voltak, így ez a leszármaztatás téves.

Dédapám, Kardos István, 1822-ben született és kicsi gyermekkorától kezdve arra vágyott, hogy az ősök hivatását követve pap lehessen. Tizenkét esztendősen árvaságra jutva, megfelelő anyagi ellátottság hiányában adományokból, ösztöndíjakból és magántanítványok vállalásával kuporgatta össze a megélhetéshez és a tanulmányaihoz szükséges anyagi fedezetet. Tanulmányait Debrecenben és Sárospatakon végezte úgy, hogy az iskolai szünetek idején úri családoknál házitanítószkodott. Így például Eördöghéknél Ábrányban és Hunyady Andráséknál Madán (Nyírábrány és Nyírmada). Gyakran szenvedett pénzsűkében, de nem adta fel a reményt, hogy tanulmányait minden akadály és nehézség ellenére is sikeresen befejezheti. Patakot elvégezve tanulmányait megszakította és Gyöngyösön vállalt tanítói állást. Amikor szerződése lejárt, felgyalogolt a Nyírségbe édesanyja és az azzal együtt élő kishúgai meglátogatására. Azoktól átgyalogolt Eördöghékhez Ábrányba, ahonnan – mint naplójában írja – „*gyalog utaztam Gyöngyösre, hol ágyamat, könyveimet tarisznyába rakván, hátamon cipeltem tova Jász Apátin át Jászberénybe. Ott éjjelre szállást kaptam a református tanítónál, aki másnap elkísért Tápiószelének egészen fele útjáig. Itt egy kétfogatú üres bricska kocsisa fölvelt és elvitt Ceglédre, hol az iskolánál Varga professzor fogadott be éjjeli szállásra és ellátásra. Ceglédre Kőrösre gyalogoltam, ahol a temető melletti vásárálláson találok egy négyökrös szekerű gazdaemberrel, aki Izsák felé igyekezett valamelyik pusztára. Ez poggyászsomat föltette megakasztott szekerére és együtt gyalogoltunk be Kecskemétre, hol én elmentem a kollégiumba beasszentálni*”⁶. Kecskeméten lettek jó barátok Jókai Mórral, kinek lapjába, az „Üstökös”-be írogatott is Dédapám az 1850-es években.

⁶ bejelentkezni (*rég lat*). Kecskeméten 1831-től 1855-ig volt felsőfokú teológiai képzés.

Hamarosan ismét pénzsűkében volt. Erről így ír naplójában: „Keserűen és súlyosan éreztem a pénz híjját. Amidőn ezen aggódtam, bejött a Szalk Szent Mártonban üresedésben levő tanítói konvenció, mely állt: Szabad koszt, 40 pengő forint és 10 mérő búza fizetésből. Én azon reményben, hogy egy év múlva pénzt szerezve és privát censurát téve⁷ tovább folytathatom tanulói pályámat, elfogadtam azt és a benn levő kurátorral, Halasi Istvánnal tüstént ki is mentem.”

Szalkszentmártoni tanítóskodása idején barátkoztak össze a nála alig egy esztendővel fiatalabb Petőfi Sándorral. Ennek a barátságnak több emléke látható ma a szalkszentmártoni Petőfi Házban, mint például Dédapám naplójából a szalkszentmártoni időszakkal kapcsolatos feljegyzéseinek fénymásolatai.

Dédapám és Petőfi barátságával az 1970-es években több napilap és folyóirat is foglalkozott. 1975 körül naplójának több részlete is közölte a Magyar Nemzet, ami minket meglepett, mert ilyesmit nem kért tőlünk senki, s azt nem hittük, hogy naplójának több példánya is lett volna. Hamarosan kiderült, hogy ezeket a részleteket Dédapám az 1870-es évek folyamán másolta ki naplójából Jókai Mór kérésére. Jókai halála után ezek annak hagyatékával együtt a Széchenyi Könyvtárba kerültek és ott talált rájuk egy irodalomtörténész, aki azután részleteket közölt belőlük⁸.

Dédapám szeretett volna visszatérni Kecskemétre, hogy teológiai tanulmányait ott befejezze és az áhított lelkészi képesítést megszerezze. Vágyát azonban nem tudta megvalósítani, mert ek-

⁷ Ti. felmondva a szerződést

⁸ MAJSAI Károly: *Kardos István szalkszentmártoni segédtanító, Petőfi barátja* in: Cumania VI. Historia (Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, szerk. Horváth Attila; Orosz László), Kecskemét, 1979. 166–177. A tanulmány közli a forrással (a *Napló* kéziratával) kapcsolatos ismereteket. A háromkötetes kéziratos napló máig családi tulajdonban van.

korra már nemcsak önmagáról, hanem édesanyja, húgai és mostoha-nagyanyja megélhetéséről is gondoskodnia kellett. Így a pappálétel minden reményét feladva, 1846-ban elvállalta és negyvenhét éven át betöltötte a szerény, de tisztességes megélhetést biztosító szigetszentmiklósi rektori, kántortanítói állást. Így letünk vele szentmiklósiak, – még azok is, akik soha nem is éltek ott.

1848-ban Dédapám felcsapott nemzetőrnek és főhadnagyi rangot ért el. Harcolt a délvidéki küzdelmeknél, így a szenttamási csatában⁹ is.

Dédanyám, Csobod Julianna papleány volt. Kapcsos imakönyve ma is értékesen őrzött ereklyénk. A hagyomány szerint még egy örökséget hagyott hátra, mégpedig a házasságra és szívgyengeségre való hajlamot.

Dédszüleim öt gyermeket neveltek fel:

Győző bácsi, aki tisztviselő volt és feleségül vette Cziglányi Juliát. Nekik három gyermekük volt: István, aki Debrecenben végzett és Nyíregyházán volt először polgári iskolai tanár, majd igazgató és végül városi kultúratanácselnök. Fia, Tamás, 1942-ben kormányzó gyűrűként doktorált¹⁰ a debreceni egyetem bölcsészeti szakán. A háború vége felé behívták katonának és alakulatával Németországba vitték. Időközben megnősült és családjával együtt Nyugaton maradt, majd az 1950-es évek elején Új-Zélandba vándoroltak ki és Aucklandban professzoroskodott.

Margit, aki Maksa Lajoshoz ment feleségül.

Ferenc, aki postatakarékpénztári felügyelő volt és egész életében Szigetszentmiklóson lakott, ahol felesége, Szidi (Szidónia) né-

⁹ 1849. április 3-7., Perczel Mór vezetésével.

¹⁰ A kormányzói gyűrűt 1922–1944 között adományozták a kitűnő eredménnyel végzeteknek. Kezdetben arany, később vasgyűrű volt külső oldalán a magyar címerrel, belső oldalán az avatott névvel és a dátummal, körfelirata: Gubernatoris Sub Auspiciis. – 80.160/1922 Vkm. sz. miniszteri rendelet.

ni volt a postamesternő. Egyetlen leányuk, a jótanuló és örökvidám Márti már menyasszony volt, amikor 1949-ben, húszesztendőskorában elvitte egy influenzából keletkezett szívizomgyulladás.

István, aki pesti teológusként halt meg 21 éves korában¹¹.

Gyula, aki tisztviselő volt és agglegény maradt.

Mária, a mi szeretett Mariska nénink, aki 1923-ban elhunyt Nagyanyánk helyett mintegy nagyanyánk volt. Férje, Fenyvesi Feri bácsi félévsszázadon keresztül volt Pócsmegyeren nagytekintélyű és sokak által rettegett *rekt'ram* (rektor uram)¹². Hosszú és kiváló tanítói munkássága elismeréseképpen 1927-ben megkapta a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét, amiről soha nem beszélt és csak az egyik régi Magyar Tiszti Címtárt olvasgatva bukkantam erre rá. A fáma szerint a szelíd lelkű pócsmegyeri pap, Kozma Andor¹³, Feri bácsi elől is menekült volna akkor, amikor Pócsmegyeréről elment Somogyba kőröshegyi papnak. Utóda, Hörömpő Feri bácsi¹⁴ bezzeg nem rettegett a mi Feri bácsinktól. Nemcsak azért,

¹¹ Kardos István (1854–1875). PAP László–BUCSAY Mihály (szerk.): *A budapesti református Theologiai Akadémia története 1855–1955*, Budapest, A Református Konvent Sajtóosztálya, 1955. 217.

¹² Fenyvesi Ferenc (?–1931) 1883-ban lett segédtanító Pócsmegyeren, 1886-ban választották meg rendes tanítónak, 1926-ban ment nyugdíjba. – BORZSÁK Sándor: *A Pócsmegyeri Református Egyházközösség története*, in: Pócsmegyer táj- és néptörténete, Pócsmegyer, 2010. 75–88.

¹³ Kozma Andor (1881–1940) Pályája elején Kecskeméten és Kiskunhalason segédlelkész, Budapesten vallásoktató. 1908. augusztusától 1911. április 24-ig volt pócsmegyeri lelkész, ekkor cserélt szolgálati helyet Hörömpő Ferencsel, és 1911-től 1940. május 12-én bekövetkezett haláláig kőröshegyi lelképásztorként szolgált. TtREL I.8.d., Pócsmegyer 28.; Bálványos (ez tartalmazza Kőröshegy anyagát).

¹⁴ Hörömpő Ferenc (1881–1962) 1902-től Pomázon volt exmissus segédlelkész, 1903-tól szentendrei helyettes lelkész, 1904-től kazsoki segédlelkész. 1905-ben Ómoravicán (Bácskossuthfalva) helyettes lelkész, de még ez év végén Abára helyezték át helyettes lelkésznek. 1906-1907 között

mert Feri bácsink is megöregedett, hanem azért is, mert jómaga is kemény, erélyes ember hírében állott. – Mariska néniéken keresztül Szigetszentmiklós mellett Pócsmegyer és Leányfalu is olyan otthonfélének lett. Mariska néni 1941-ben bekövetkezett halála után is sok időt töltöttünk ott. 1944-ben márciustól szeptemberig éltünk Leányfalun, míg lovaim Pócsmegyeren a Fabiék istállójában kaptak jó szállást. – Ma is megvan a kapcsolatunk Pócsmegyerrel. Sokáig Dugár Laci bácsiék, az ottani orvosék jelentették ezt, majd azóta, hogy Borzsák Sándor¹⁵ lett ott lelkipásztor, Borzsákékkal való évtizedes barátságunk egészítette ki ezeket a kapcsolatokat. – Apám nemcsak Borzsák Sándort szerette, hanem bátyját, dr. Borzsák Istvánt¹⁶, a klasszika filológia nagy tudósát és professzorát is, akit emlékezetem szerint védett is Rákosi Mátyás uralma idején.

János, a legfiatalabb gyermek, az én Nagyapám¹⁷, akinél Apám szerint kiválóbb ember és jobb apa nem létezett és nem létezhet. Mi persze tudjuk jól, hogy rajta kívül még legalább egy olyan ki-

felsőmocsoládi helyettes lelkész, 1907-ben balatonendréd helyettes lelkész, augusztustól szekszárdi segédlelkész. 1907 októberében a felnémedi gyülekezet lelkipásztornak választotta. 1910-ben megpályázta a köröshegyi lelkészi állást. A gyülekezet nem vállalta a lelkészválasztás felelősségét, ezért a külsősomogyi egyházmegye közgyűlése döntött és rendelte ki őt. Hörömpő Ferenc azonban nem foglalta el az állást, hanem elcserélte azt Kozma Andor pócsmegyeri lelkésszel (élve a törvényes lehetőségekkel, minden érintett beleegyezésével). Ezután 1952-es nyugdíjazásáig Pócsmegyeren szolgált, élete utolsó évtizedét fiánál, a váci lelkész Hörömpő Gergelynél töltötte. TtREL I.8.d., Pócsmegyer 32-36.

¹⁵ Borzsák Sándor (1916–1975) Hörömpő Ferencet követően, 1952-től volt Pócsmegyer lelkipásztora haláláig. – Borzsák Sándor életútjáról ld.: *Mindezideig megsegített minket az Úr – Borzsák Sándor emlékére*, szerk. BORZSÁK Enikő és BORZSÁK Lilla; Budapest, Kairosz, 2006.

¹⁶ Borzsák István (1914–2007) Széchenyi-díjas klasszika-filológus, ókortudós, a MTA rendes tagja. MNL IV. 378–379.

¹⁷ Kardos János 1864-ben született. PAP–BUCSAY (szerk.) im: 217.

váló ember és jóságos apa élt, aki pedig nem más, mint az én drága jó Apám, akit kiskoromtól rajongó becézéssel Johannesemnek, édes Molekomnak hívtam, s akihez méltó talán soha nem lehetek.

Az elmúlt években a Szigetszentmiklósi Honismereti Szakkör kezdett foglalkozni Dédapám emlékével. Néhány esztendeje Kardos István utca is van Szigetszentmiklóson. A Honismereti Múzeumban pedig, melynek ünnepélyes megnyitásán Anyám és Judith nővérem is jelen voltak, Dédapámék emlékét is őrzik.

Nagyapám gyermekkoráról és fiatalságáról nem sok írásos emlék maradt fenn. Ami megmaradt, az[ok] többnyire iskolai bizonyítványok és értesítők. Az elemi iskolába természetesen Szigetszentmiklóson járt. Nagyobbacska elemista lehetett, amikor a szentmiklósi templom, amely közvetlenül a rektori lak mellett volt, új harangot kapott¹⁸. Nagy esemény volt ez, és sok ember gyűlt egybe erre a szép alkalomra. Így azután senki sem törődött az udvaron csendben játszadozó Jancsi gyerekkel, az én Nagyapámmal. Miután az új harangot elhelyezték a toronyban, az emberek csoportokban beszélgettek és senki sem vette észre, hogy a csendben játszadozó kisfiú minden feltűnést elkerülve odasomfordált a templomtoronyhoz, majd csendesesen felsettenkedett a toronyba és odafenn egy ugrással elkapta a harang kötelét és azon leereszkedett a templomba. Lett ám ebből nagy riadalom! Főként az asszonyok sopánkodtak, sivalkodtak. Nagyapámnak egy-két szülői nyaklevestől eltekintve semmi baja nem esett.

Az elemi iskola elvégzése után egy őszi napon összerakták a batyuját, felrakták a kocsira és utaztak egy másik Szentmiklóstra, amelyik később Apám és Pista öccse életében is nagy szerepet játszott: Kunszentmiklóstra, hogy az ottani algimnáziumban folytas-

¹⁸ 1875-ben készült el a szigetszentmiklósi református templom új tornya az 1853-ban ledőlt régi torony pótlására, ekkor kerülhetett sor az új harang felszentelésére.

sa tanulmányait. Úgy tűnik, hogy első gimnazista korától kezdve foglalkozott magántanítványokkal, s talán ezek a magántanítói tapasztalatai késztették arra, hogy Apámat is, Pista bácsit is igyekezett lebeszélni a házitanítóságról. Az első két osztályt végezte Kunszentmiklóson, ahol a második évben szorgalma és jó magaviselete jutalmául elnyerte a Fördös Alapítvány¹⁹ kamatait is. – Érdemes megjegyezni, hogy az 1904-1905 iskolaévben Apám, az 1905-1906 iskolaévben pedig Apám Pista öccse volt a Fördös Alapítvány ösztöndíjasa.

A III. és IV. osztályt Nagyapám a budapesti református főgimnáziumban²⁰, az V.-VIII. osztályokat pedig a kecskeméti református gimnáziumban végezte. Mind a nyolc osztályt jeles, illetve kitűnő eredménnyel fejezte be. Mindhárom iskolában tandíjmentességben, tápintézeti segélyben²¹ és ösztöndíjakban részesült. Kecskeméten ezenkívül temetődiák²² is volt, mint másfél évtizeddel később Apám Lajos bátyja és harminc évvel későbben Kunszentmiklóson Apám is és Pista öccse is. Az egyes iskolák értesítői szerint a budapesti gimnázium volt a legmérsékeltebb a segélynyújtásban, ami egyébként bebizonyosodott Apám és Pista öccse esetében is. Mint Apám írta erről 1958-ban: „*Apám is nagyobb gondoskodást élvezett a nagyobb múlttal és hagyományokkal rendelkező vidéki iskolákban, mint Budapesten, bár talán sehol annyit*

¹⁹ Fördös Lajos (1817–1884) 1847-56 között kunszentmiklósi, később kecskeméti lelkipásztor, egyházmegyei főjegyző, 1869-től főesperes. Irodalmi munkássága is számottevő. SZINNYEI III. 698–699.

²⁰ Mai elnevezése: Lónyay utcai Református Gimnázium és Kollégium. A gimnáziumot Török Pál püspök kezdeményezésére 1859-ben alapították. 1952-ben államosították, 1993-ban indult újra.

²¹ azaz kedvezményes iskolai étkezésben

²² Temetődiáknak nevezték azokat a református diákokat, akik temetések alkalmával díjazás fejében gyászoltókben, zsoltárekléssel és imádsággal segédkeztek a lelkipásztornak.

nem szavaltak – a magam tapasztalata szerint – a szeretetről, mint éppen a Lónyay utcában.”

A kecskeméti református gimnázium 1883/84 évi értesítője szerint az akkor VIII. osztályos Nagyapámnak volt a legszebb bizonyítványa. Volt egy Bacsó Ferenc nevű osztálytársa, akivel váltakoztak az osztályelsőségben. Ez a Bacsó Ferenc a ságvári református pap fia volt. – Mint érdekességet megemlítem, hogy az 1940-es évek elején Apám összebarátkozott egy Bacsó Ferenc kúriai bíróval, aki akkor az igazságügy minisztérium törvényelőkészítő osztályának volt egyik kiválósága, majd a második világháború után annak vezetője lett. Szinte bizonyos, hogy annak a Bacsó Ferencnek a fia, aki Nagyapám osztálytársa volt.

A budapesti teológiára Nagyapám 1884. szeptember 6-án iratkozott be. Annak sikeres elvégzése és kápláni kibocsátása után első szolgálati helye Dunapataj volt. Jól emlékszem, hogy sokáig megvolt az a petróleumlámpa, ami még dunapataji káplánkodásából való volt és a háború végén, Budapest ostroma alatt és az azt követő időkben komoly segítséget jelentett nekünk.

Dunapatajról Nagyapámat hamarosan Üllőre helyezték át úgynevezett tanító-káplánnak. Üllőn akkor még nem volt református gyülekezet, és Nagyapám feladata volt a tanítás mellett a reformátusok egybegyűjtése és gyülekezetbe szervezése.

Üllői káplánkodása idején ismerkedett meg Nagyapám Komáromy Máriával, a Nagyanyámmal.

Komáromyak

Édesapám anyai dédapja, Komáromy Miklós, gyulai földbirtokos, megyei tisztségviselő és táblabíró volt, aki 18 esztendőös Alajos fiát²³, dédapámat, Pestre küldte továbbtanulásra. Az irodalmat és művészeteket kedvelő fiatalember hamarosan szenvedélyes színházlátogató lett és a színház világa annyira megragadta, hogy 1845-ben, húszesztendőös fejjel felcsapott színésznek és Pázmán Mihály zalaegerszegi színtársulatához szerződött. A felháborodott család ezért kitagadta és minden kapcsolatot megszakított vele. Édesapja csak az 1850-es években, akkor, amikor már sikeres és elismert drámai színész volt, bocsátott meg neki, s így állt helyre a kapcsolat közöttük.

A *Bánk bán* kecskeméti premierje, bemutatója 1847. október 14-én volt, amelyen Dédapám játszotta a címszerepet. Amikor Gócs Endre színtársulata²⁴ Kecskemétre érkezett, bizony ott még édeskeveset tudtak arról, hogy a legelső és legnagyobb ma-

²³ Komáromy Alajos (1823–1904) színész, 1859–1887 között a Nemzeti Színház tagja. MSzL 397.

²⁴ Gócs Ede (Gotsch Engelbert, ?–?) színész, énekes, szíinigazgató, karmester. Az 1850-es években foglalkozott vándortársulatok menedzselésével. MSzL 256.

gyar drámaíró az ő városuk szülötte. Viszont a vidéki színészet szellemét mutatja, hogy alig huszonkét esztendőös Dédapám Katona József szülővárosában jutalomjátékként *Bánk bán* színre tűzését kérte. Dédapám az előadás előtt felkereste a Katona család még életben levő tagjait, a költő idős édesanyját, valamint János és Sándor nevű testvéreit, s lelkesen magyarázva nekik a dráma szépségeit, meghívta az egész családot az előadásra. A 77 esztendőös, törődött és beteges Katonáné nem mert a színházlátogatással együtt járó fáradalmakra vállalkozni. A két ifjabb Katona pedig kitérő válaszokkal kerülgette a meghívásra az egyenes feleletet. Így a kecskeméti bemutató nélkülük zajlott le. A siker viszont olyan hatalmas volt, hogy a társulat október 24-i búcsúelőadására is ezt kellett játszaniuk ugyanazzal a szereposztással.

A Nemzeti Színháznál a figyelmet először Füredi Mihály²⁵, akkor már jónevű színész és énekes, hívta fel Dédapámra, majd Szigligeti Ede²⁶ is felfigyelt rá 1848 folyamán. Szerződtetésére azonban nem kerülhetett sor, mert a Délvidéken már megindultak a harcok, s mire a Pestre hívó üzenet Dédapámát elérte, az már a bihari nemzetőrökkel menetelt Nagybecskerek felé.

Mégis szerepelt Nagyapám Pesten abban az esztendőben: december 29-én, amikor újra *Bánk bán* címszerepét játszotta. Erről Dédapám azt jegyezte fel, hogy az első felvonás végén többszöri kihívás után felkereste őt öltözőjében a Gertrudist alakító Laborfalvi Róza férje, Jókai Mór, aki a nyomban megkötött barátságot öleléssel és csókkal pecsételte meg. Mint Apám írja tanulmányában, az előadást végignézte a Dédapám által „nagy és dicső”-nek

²⁵ Füredi Mihály (Aszalkovics, 1816–1869) színész, énekes, 1845–1863 között a Pesti Magyar Színház tagja. MSzL 237.

²⁶ Szigligeti Ede (Szathmáry József, 1814–1878) színész, később drámaíró, rendező; a MTA levelező tagja, a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság rendes tagja. MSzL 750–751.

nevezett Lendvay Márton²⁷, valamint a színpad melletti páholyból a későbbi mártír-miniszterelnök Batthyány Lajos is.

Ez a fellépés azonban már akkor volt, amikor a szabadságharc javában dült és Windischgrätz csapatai már közeledtek a főváros felé. Így érthető, hogy ezt az 1848 december 29-i pesti fellépést nem követte azonnal a Nemzeti Színházhoz szerződtetése. Ugyanis az ellenség közeledtének hírére Dédapám belépett a híres, „vöröspántlikás” debreceni 68-as honvédszászlóaljba. Végigharcolta a szabadságharcot, melyet főhadnagyként fejezett be. Amikor Kossuth Lajos Balmazújvárosban szemlét tartott és a 68-asokat szemlélte, tekintette megakadt Dédapámon és rámutatva mondta: „ilyen legény kellene még vagy kétszázezer!” A világosi fegyverletétel után büntetésből Dédapámat is besorozták a császári hadseregbe. Egy Adelsbergben tartott szemlén Ferenc Józsefnek feltűnt a szépszáj legény, akit megszólított: „Wie geht es Ihnen?” s a katonásan rövid „*Sehr schlecht, Majestät*”-re a császár csak ennyit mondott: „*Es wird schon besser gehen.*” (Megírta a Vasárnapi Újság 1859. március 13-i száma.)²⁸

Az Olaszországban eltöltött kényszerű katonai szolgálatból Dédapámat is a magyar színészet áldozatkész mecénása, Csernovics

²⁷ Lendvay Márton, id. (1807–1858) színész, 1837-től haláláig a Nemzeti Színház tagja. MSzL 454.

²⁸ A forrásközlés téves, valójában a Vasárnapi Újság 1887. április 3.-i, 14. számában jelent meg a 232. oldalon. Az arcképes cikk nyugalomba vonulása alkalmából méltatja Komáromy Alajos pályáját. A nevezetes esetet így foglalja össze: „Ez időből írják, hogy ő felsége egyszer Adlersbergben szemlét tartván a csapatok fölött, megszólítá Komáromyt is, hogy s mint érzi magát: «Nagyon rosszul» válaszolá ő egész őszinteséggel. A tiszték siettek ő felségét fölvilágosítani, hogy «Besorozott honvéd». «No majd jobbra fordul», vigasztalá az uralkodó.”

Péter²⁹ váltotta ki, akinek fényképét Dédapám mindhalálíg az ágya felett őrizte és egész családját az iránta való hálaérzetre tanította.

Leszerelése után Dédapám tragikus-színészi alakításaival szerzett magának hírnevet. Nemzeti színházi tagsága mellett gyakran szerepelt vidéken és Bécsben is fellépett. Feljegyezték, hogy Ira Aldridge³⁰, a világhírű amerikai néger színész tomboló sikert aratott magyarországi Othello-alakítása után nehéz dolguk volt a magyar drámai hősöknek e szerep alakításával, mert közönség és kritikusok jóideig Aldridge Othello-alakításával mérték össze őket, és az összehasonlítás mindig az ő kárukra ütött ki. Így járt a két színészóriás, Lendvay Márton és Egressy Gábor³¹ is. Annál büszkébbek lehetünk rá, hogy nem sokkal később Dédapám a közönség és a kritikusok lelkes elismerését vívta ki a maga Othello-alakításával.

Nem célom, hogy Apám Dédapámról szóló tanulmányával versengjek. Különösen nem akkor, amikor a Komáromy Dédapám színészi pályafutására vonatkozó minden utalást és adatot tőle vettem át. Így elég annyit megjegyezni, hogy Dédapám színészi pályafutása folyamán nem volt olyan klasszikus dráma- vagy éppen komédiaíró, akinek darabjaiban Dédapám valamelyik jelentős szerepet ne játszott volna.

²⁹ Csernovics Péter (Petar Črnović, 1810–1892) politikus, a szabadságharc délvidéki kormánybiztosa. 1849-ben titokban birtokán temettette el két aradi vértanú holttestét. *ÚMÉL* I. 1142.

³⁰ Ira Aldridge (1807–1867) amerikai színész. 1824-ben Európába (Angliába) települt át és a Royal Coburg Theatre tagja lett. Leghíresebb szerepe az Othello volt – szerepkörét természetesen meghatározta a borszíne. 1852–62 között vendégszerepelt Németország, Magyarország, Szerbia és Oroszország neves színházaiban. *BRITANNICA HUNGARICA* I. 270.

³¹ Egressy Gábor (Galambos, 1808–1866) színész, a Nemzeti Színház tagja. *MSzL* 179.

A Dédapám által a Nemzeti Színházban eljátszott sokszáz szerep Apám által összeállított listáját végignézve, úgy tűnik, szám szerint Shakespeare vezet, majd Molière következik másodikként. Szerepelnek a hosszú névsorban olyan szerzők is, mint Jókai Mór, Dumas, Szász Károly és Szigligeti Ede, hogy csak néhányat említsek.

Dédapámnak volt egy felismerése, amit nemcsak színészek, de közéleti szereplők általában figyelmen kívül hagynak, pedig ropant fontosságú: Öreg színésznek nehéz a színpadról lemennie. – Hiszen nem mindenkinek adatik meg az a kiváltság, ami Dédapám egykori mintaképének, Egressy Gábornak, aki a színpadon esett össze eszméletlenül és halt meg anélkül, hogy magához tért volna. – Így Dédapám aránylag fiatalon, 62 éves korában nyugdíjba vonult.

Budapesti közönségétől Dédapám 1887. március 27-én búcsúzott el a budai Várszínházban, amikor is kedvenc szerepében, „Laroque”-ban³² lépett fel. Ezután még búcsúfellépése volt több városban, így például Kolozsváron. A legutolsó búcsújátéka Aradon volt. Ezután a nyugalom évei következtek 1896-ig Üllön, majd Szigetszentmiklóson. E nyugalmi évei alatt kétszer még visszatért Kecskemétre: 1895-ben Bánk szerepét játszotta újra, majd 1898-ban, Katona József születésének centenáris évfordulóján lépett utoljára színpadra, ugyancsak Kecskeméten, amikor Tiborc szerepét alakította ugyancsak a *Bánk bán*-ban.

Dédapám, mint afféle színészember, természetesen egészen más körökben volt otthonos, mint például veje, az én Nagypapám. Az ő barátai írók, költők, művészberek voltak. Így esett meg az is, hogy Dédapám és Nagypapám együtt jártak benn Pesten, s amikor az ebédidő elérkezett, a jó öreg Komáromy Alajos meghívta

³² Octave Feuillet: *Le Roman d'un jeune homme pauvre* c. színművének (*Egy szegény ifjú története*, ford. Feleki Miklós) egyik főszerepe.

vejét ebédre és ugyan hova hívta volna, ha nem az „úri kaszinó”-ba? – Én azt Országos Kaszinónak³³ ismertem, s Apám is járt oda, míg 1945-ben a Kisgazdapárt el nem rabolta az épületet parvenüi³⁴ jóízléssel. – Amint ott ebédelgetnek, egy hang hallatszott: „*Hát ez az én drága Lojzi barátom!*” Nagypám fölnézett és megilletődött, mert a hang tulajdonosa nem más volt, mint a dunamelléki református püspök: Szász Károly³⁵. Nagypám a püspököt tisztelte benne, Dédapám viszont a kellemes jóbarátot és finom művészlelket értékelte. – Persze Dédapám azért más református papokat is ismert, sőt akadt olyan is, akin segített, mint például a szerencsétlen természetű és sorsú költő, regényíró és lelkipásztor Tolnai Lajos³⁶

³³ Az Országos Kaszinó 1883–1943 között működött, tagjait főként a művészek, az értelmiségiek és a dzsentrí-réteg alkotta. 1883–85 között a Hungária Szálló földszinti termeiben, 1885–89 között bérelt helyiségekben, 1889–96 között a Nemzeti Színház bérházában (a Múzeum körút és a Rákóczi út sarkán) működött, végül 1896-tól saját kaszinóépületben a Kossuth Lajos utca és az Újvilág utca (ma Semmelweis utca) sarkán. EÖR Gabriella: *Az Országos Kaszinó tisztikara és tagsága (1883–1943)* in: Korall, 17. sz. 2004. szeptember, 61–87.

³⁴ felkapaszkodott, újjazdag (*fr*)

³⁵ Szász Károly (1829–1905) A teológiát Kolozsváron végezte. Lelkész és gimnáziumi tanár volt 1851-től Nagykőrösön, Kecskeméten; lelkész Kézdivásárhelyen, Kunszentmiklóson, Szabadszálláson. 1865-től országgyűlési képviselő, 1867-től vallásügyi miniszteri tanácsos. 1884-től a Kálvin téri egyházközség lelkésze és dunamelléki püspök. Emellett író, költő, műfordító; 1858-tól az MTA levelező, 1869-től rendes tagja, 1898–99 között a MTA I. osztályának elnöke. 1860-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1900-tól alelnöke. *ÜMÉL* VI. 175–177.

³⁶ Tolnai Lajos (Hagymássy, 1837–1902) író. Elvégezte a pesti Teológiai Akadémiát, és ezt követően a Lónyay utcai református gimnázium magyar-latin szakos tanára lett, emellett irodalmi és irodalomtudományi tevékenységet is végzett. 1868-ban választották meg marosvásárhelyi lelkipásztornak. Erdélyben is jelentékeny publicisztikai-közéleti szerepet töltött be (1879-ben Kolozsvárott doktorált), de személyes viszonya fokozatosan elmérgesedett

és családja, akiket az 1880-as évek közepén Dédszüleim fogadtak be akkor, amikor Tolnaiéknak Marosvásárhelyről a városi urakkal való ellentétük miatt szinte menekülniük kellett. Úgy emlékszem, hogy Tolnai Lajos ezt meg is említette *A sötét világ* című könyvében.

Dédanyám, Bayer Lujza, aki Apám szerint a világon a legjobb nagyanya volt, szepességi evangélikus családból származott és pedagógus volt – akárcsak nővére, Bayer Karolina, akinek a pesti Városligetben, a Hermina úton levő leánynevelő intézetében a fiatal Gyulai Pál³⁷ is tanított.

Dédapám 1904-ben halt meg Szigetszentmiklóson, ahol egy évvel halála után, 1905-ben, a Buckában levő házukhoz vezető utcát Komáromy utcának nevezték el. Így mindkét dédapámnak van utcája Szentmiklóson, ahol természetesen a Honismereti Múzeumban is őrzik emléküket.

Dédanyám 1910-ben halt meg ugyancsak Szigetszentmiklóson. Sírjuk gondozását az 1950-es évek elején a szentmiklósi iskolások tették magukévá.

Nagyanyám, Komáromy Mária³⁸ – aki nem azonos az ugyanakkor élt Komáromi Mariska³⁹ népszerű operett- és operaénekesnővel –, százegy esztendővel született Judith-Elisabeth leányom előtt

környezetével. 1884-ben lemondott lelkészi állásáról, és Budapestre költözött. Sok egzisztenciális küszködés után 1889-től ismét tanárként helyezkedett el a főváros IX. kerületi polgári iskolájában. *ÚMÉL* VI. 777–778.

³⁷ Gyulai Pál (1826–1909) irodalomtörténész, író, műkritikus, egyetemi tanár; 1879–99 között a Kisfaludy Társaság elnöke, az MTA tiszteletbeli tagja. Bayer Karolina intézetében 1852–55 között tanított. *ÚMÉL* II. 1197–1198.

³⁸ Komáromy Mária (1856–1923) neve a magyar színházi lexikonokban nem fordul elő. Életére és pályájára vonatkozóan az itt közöltek az elsődleges források.

³⁹ Komáromi Mariska (1864–1935) szubrett MSzL 397.

Bécsnek ugyanabban a kerületében. Ugyanis Dédapámék szintársulata akkor ott vendégszerepelt. Erről Apám részletesen beszámol Nagyanyámról írt tanulmányában.

Nagyanyám iskoláit Lina néni – Bayer Karolina – nyolcosztályos leánynevelő intézetében végezte, ahol az iskolai tantárgyak mellett elsajátította mindazokat az ismereteket, amelyek egy fiatal hölgy társaságbeli helytállásához szükségesek. Iskolái elvégzése után ő is, akárcsak édesapja, a színészetet érezte hivatásának és színiiskolában tanult tovább. Annak elvégzése után hamarosan fellépett a budapesti Nemzeti Színházban, majd a kolozsvári Nemzeti Színház tagja lett. Mint kétnyelvű színésznő gyakran szerepelt német nyelvű darabokban és fellépett a bécsi Burgtheaterben is. Mivel Apám az ő életéről is írt egy részletes tanulmányt, melynek egy-egy példánya megvan testvéreimnek is, nekem is, sőt unokatestvéreimnek is amellet, hogy a Színháztörténeti Intézet is kapott egy vagy több példányt, így nem ismételtem meg azokat, amiket Apám egyszer már leírt. Annyit talán érdemes megemlítenem, hogy Nagyanyám többször is szerepelt édesapjával együtt, mint például a Lear királyban, amelyben Dédapám Lear királyt, Nagyanyám pedig Cordelia szerepét alakította.

Nagyanyám egészen fiatalon ment férjhez színész kollégájához, Hetényi Bélához⁴⁰ és házasságukból három gyermek született:

Ilona volt a legidősebb, akit mi Judith nővéremmel Ikiának hívtunk. Az ő férje Kovách Lajos, fővárosi tisztviselő, a monori főjegyző fia volt. Házasságukból egy leánygyermek született, Mária, akit Ducikának becéztünk, jóllehet cseppet sem volt duci, hacsak kiskorában nem volt az. Ő férjhez ment Desits József gyógyszerészhez, de házasságuk néhány esztendő után széthullott és elvál-

⁴⁰ Hetényi Béla (1853–1922) Színészi pályáját Nagyváradon kezdte, 1878–1909 között a Nemzeti Színház tagja. MSzL 300.

tak. Ikia jónéhány esztendővel túlélte Ducikát is, Apámat is, jóllehet az utóbbinak a temetésén gyenge egészségi állapota miatt már nem tudott ott lenni.

Alajos, akit Apámék Lajosnak, mi pedig Lajos bácsinak hívtunk és 1941-ben ment nyugdíjba a Budapest VIII. kerületi előljáróság segédhivatali főigazgatójaként. Lakásuk a IX. kerületben a Haller utca és Mester utca sarkánál volt. Feleségével, Marici (Mária) né-nivel öt gyereket neveltek fel:

Klára, akit a családban mindenki becenevén, Babusnak hívott. Férje, Luby György az államvasutaknál volt főmérnök.

Laci, aki arany- és ezüstműves volt. 1946 körül, úgy emlékszem, elhagyta Magyarországot és Dél-Amerikába ment.

Miklós tisztviselő volt.

Magdus tisztviselőnő volt. 1945-ben a Haller utcában villamosra várt, amikor egy száguldó orosz teherautó felszaladt a járdára és Magdust agyongázolta az ablakon kinéző szülei szeme láttára.

István színész lett.

Imre bácsi, aki hosszú éveken át a Fegyvergyárban, majd a csepeli Weiss Manfréd Műveknél, illetve annak államosított utódjánál volt tisztviselő. Felesége Mici néni, Melegh Emília volt. Először Szigetszentmiklóson laktak, majd Dunaharasztn vettek házat és ott éltek. Imre bácsi élete végéig az ottani református gyülekezet presbitere volt. Két derék fiút neveltek fel:

Imre a Weiss Manfréd Műveknél Csepelen, illetve annak államosított utódjánál volt pénzügyi tisztviselő, azt hiszem, főpénztáros. Feleségével, Magdival, és két fiukkal, Jancsival és Lacival Pesterzsébeten éltek.

János, aki édesapja szelíd és jóságos természetét örökölte, 1940-ben bevonult a kötelező katonai szolgálatra. Az önkéntesi idejét és a tiszti iskolát elvégezve már nem szerelhetett le, hanem azonnal az orosz frontra került, ahol a háború végéig egy ezred közvetlen géppuskás-különítmény parancsnoka volt. A háború vége Lengyel-

országban érte és orosz fogságba került, ahonnan 1947-ben jött haza fizikailag erősen leromolva, de jellemben és szellemben csakoly egészségesen, mint azelőtt. Ő is a csepeli gyárban volt tisztviselő. Feleségét, Irénkét, Anyám különösen szerette. Két fiuk neve Ákos és Zsolt.

Apámat mindhárom féltestvére túlélte. Lajos bácsiék és Imre bácsiék ott is voltak a temetésén. Lajos bácsi, ha jól emlékszem, a hatvanas évek első felében halt meg. Imre bácsit 1966-ban és azután még többször meglátogattam Dunaharasztn. Mici néni halála után még évekig Harasztn élt, majd a csepeli gyár szép öregotthonába vonult. Ha jól emlékszem, a hetvenes évek elején halt meg és ma már a fiai sem élnek.

Nagyanyám első házassága tragikusan sikertelen volt. Férje csapongó nőcsábász és családjával szemben kíméletlen volt. A helyzet akkor vált elviselhetetlenné, amikor a Nemzeti Színház komikusának, Vízvári Gyulának⁴¹ feleségével, Szigeti Jolánnal⁴² kezdett nyílt szerelmi viszonyt. Vízvári Gyula ezt eltűrte, mondván, hogy a feleségére nem tud hatni. Nagyanyám viszont a gyerekek érdekében is úgy találta, hogy még a válóper is jobb megoldást hoz. Elváltak és a három gyermek Nagyanyámmal maradt.

Válópere után⁴³ Nagyanyám a színpadtól is visszavonult, és elköltözött Budapestről. Szülei közelébe ment lakni Üllőre. Mivel a színészetet is otthagya, kenyérkereset után kellett néznie. Ezért elvégezte a postamesteri képesítéshez szükséges tanfolyamot, majd az előírt vizsgákat letéve és a képesítést megszerezve ott Üllőn lett postamesternő.

⁴¹ Vízvári Gyula (Viszkidenszky, 1841–1908) színész, rendező, a Nemzeti Színház tagja, az Országos magyar királyi Zeneakadémia tanára. MSzL 864.

⁴² Szigeti Jolán (1855–1907) színésznő MSzL 749.

⁴³ 1889-ben (Budapest Főváros Levéltára, HU BFL – VII.170 – 1889 – 1213)

Református lévén rendszeresen eljár az istentiszteletekre. Amellett a tanító-káplán olykor segített is a lassanként már iskolába kerülő gyerekek korrepetálásánál. Így kerültek közelebbi ismeretségbe. Egymásba szerettek, és 1892. április 7-én megesküdték. Kardos Dédapám aggodalmaskodott eleinte, hogy az elvált asszonnyal kötendő házasság Nagyapám papi vizsgára és lelkipásztori hivatásra készülését hátrányosan befolyásolhatná, hiszen egy a színpadtól visszavonult színésznővel kötendő házasság magában is eléggé meghökkentő dolog volt abban az időben. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy Nagyanyám elvált asszony volt, hét esztendővel idősebb, mint Nagyapám és három gyermeket hozott a házasságba, megérthetjük Dédapám aggodalmaikat. Ahogy azonban jobban megismerték egymást, Dédapám aggodalmai is csökkenetek, majd meg is szűntek.

Kérdés volt az is, hogy milyen lesz a kapcsolat a gyerekek és mostohaapjuk között? A valóság az, hogy Nagyapám a három Hetyényi-gyereket halálig sajátjaként szerette. Azok pedig nem mostohát, hanem édesapát láttak benne. Jól emlékszem, hogy felnőtt korban is csak meghatottsággal szóltak „Apuskáról” és könnybe lábadt a szemük, amikor róla meséltek nekünk.

Nagyapám közben letette a papi vizsgát is. Ezzel önálló gyülekezeti lelkipásztorságra is megválasztható, illetve felszentelhető lett. Az üllői reformátusok eleinte apró és laza csoportosulása is mind népesebb, mind erősebb és gyülekezetesebb is lett.

A szépen fejlődő üllői gyülekezetet meglátogatta Szász Károly püspök is Szánthó János főesperes, kosdi lelkipásztor⁴⁴ társaságá-

⁴⁴ Szánthó János (1831–1902) A kecskeméti teológia elvégzése után Budapesten volt segédlelkész Török Pál püspök mellett, 1860-64 között pedig Kosdon édesapja, id. Szánthó János mellett. Őt követte a kosdi lelkészségben 1864–1902 között. 1892-ben választották meg esperesnek. TtREL I.8.d., Kosd 8.

ban. Nagyapám hamarosan kapott egy úgynevezett „I. osztályú elismervényt” is Szász Károly püspök és Tisza Lajos egyházkerületi főgondnok⁴⁵ aláírásával, amelyben egyebek között kiemelték, hogy *„kiváló hűséggel gyülekezete osztatlan bizalmát és szeretetét kiérdemelve ott szolgál...”*.

Ezek után Üllöt hamarosan anyásították⁴⁶ és 1894. február 24-én Nagyapám az immár önálló és teljes jogú gyülekezet első lelkipásztorává választották. Dédapám, a szigetszentmiklósi – akkor már nyugdíjas – kántortanító boldog volt, mert újra lett lelkipásztor a családban. Ha csak öt hónapot késett volna ez az esemény, Dédapám már nem érhette volna meg.

Üllő, amely alig néhány évtized múlva már tekintélyes esperesi székhely lett, akkor még fiatal gyülekezetként meglehetősen szegény egyház volt. Ez természetesen megmutatkozott a lelkipásztori javadalomnál is. Ha Nagyapám minden jövedelmét – párbér, felesbe kiadott 18 hold föld, természetben adott hozzájárulások, pénzben megváltások, stóladíjak stb. – összeadjuk és levonjuk azt az évi 300 forint nyugdíjat, amit az öreg előkönyörgő tanítónak fizettek a papi javadalomból, akkor Nagyapám egész évi jövedelme körülbelül 685 forint volt, ami Apám számítása szerint a marhahús árához viszonyítva 1958-ban havi 200 forintnak felelt meg, a zsemlye ára szerint pedig 400 forintnak. Ezek szerint Nagyapám akkori jövedelme ma, 1989 tavaszán körülbelül 2500 vagy 3000 forintnak felelne meg.

Jóllehet a gyülekezet elhatározta már egy paplak felépítését, ennek megvalósítása nem történhetett egyik napról a másikra, hi-

⁴⁵ Tisza Lajos (1832–1898) politikus, miniszter, Szeged újjáépítésének kormánybiztosa. 1885–1898 között a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka. ÚMÉL VI. 761–762.

⁴⁶ Önálló gyülekezetté vált, addig a gyömrői református egyházközség filiája volt.

szen nemcsak terveket kellett készíteni, hanem pénzt is kellett ehhez előteremteni. Az pedig csak lassanként sikerült. Így az egész család az apró kápláni lakban kellett összeszoruljon. Ez nem volt valami kényelmes, de rájuk is állt a közmondás: „Jó emberek kis helyen is megférnek.” Szerették egymást, boldog család voltak és Nagyapámék nem is gondoltak arra, hogy Üllőről valaha is egy másik gyülekezetbe menjenek.

Nagyanyám kétségtelenül úgy beszélt az Üllőn együtt eltöltött öt esztendejükéről, mint élete legboldogabb korszakáról. Mesélt Apámnak a „tanyáról”, a káplánlakról, majd az új paplakról olyan szeretettel, ahogyan az ember csak boldog életszakaszára tud emlékezni. Úgy tűnik, hogy Nagyanyám Üllőt egy árnyalattal még melegebben szerette, mint a későbbi teljes családi körű és határozottan jobb megélhetést biztosító Szentmiklóst.

Mint Apám elbeszéléséből tudom, Nagyapám is szívesen emlékezett Üllőre, már csak azért is, mert az nem mástól megörökölt egyházközség, hanem a saját munkájával szinte a semmiből létrehozott és felépített gyülekezet volt. Elbeszélte azt is, hogy Üllőről nem pályázott volna még szülőfalujába, Szentmiklósrá sem, mint ahogy Szentmiklósról nem lett volna hajlandó akár ceglédi, kiskunhalasi, pesti vagy debreceni papság megpályázására sem. Apám azonban tudni vélte, hogy a ragaszkodáson felül az is visszatarthatta Nagyapámat minden pályázati kísérlet gondolatától is, hogy egy sikertelen pályázatnak a hatását szerény, de mégis teljes önérzete elviselhetetlennek ítélte volna.

Így tehát boldogan összehúzódtak a parányi kápláni lakban, amelyben Nagyapám nem szabad választásból lakott, hanem mint káplán erre kötelezve volt. Közben reménykedtek, hogy a tervbe vett paplak majd csak megépül.

Az üllői évek alatt történt, hogy Apám Ilonka nővérének vőlegénye lett Kovách Lajos székesfővárosi tisztviselő, a monori községi főjegyzőnek a fia, ki a feleségéhez és rajta keresztül Apámék

egész családjához szeretetteljesen ragaszkodott korán és hirtelen bekövetkezett haláláig. Jellemző például, hogy mint fővárosi tisztviselőnek kényelmesebb lett volna Pesten laknia, s néhányszor ezt meg is próbálták, de mindannyiszor visszatértek a család közelébe, és Szigetszentmiklóson a paplakhoz közel volt az ő házuk is. Pedig az onnan Pestre mindennapos beutazás eléggé fáradságos volt, és az oda-vissza utazás mintegy napi három órát vett igénybe. Különösen a kezdetben volt ez így, amikor Dunaharaszti és Szentmiklós között gyalog kellett megtenni az utat, mert a vasúti összeköttetés ezt kívánta.

Üllővel a szeretetteljes kapcsolat soha nem szakadt meg teljesen. Apámék gimnazista korában többször is voltak Üllőn lakodalomban, sokszor csak Apám és Pista öccse, jóllehet az emberek annak örültek legjobban, ha Nagyszüleim is odalátogattak. Ezt viszont Nagypám az utódja iránti figyelemből igyekezett elkerülni, s jobbára Apám és Pista bácsi mentek ezekre az üllői alkalmakra a család képviselőjeként.

Később Nagypám második utódja, Mocsy Mihály⁴⁷ révén ismét erős lett a kapcsolat, mert az Apámat rendkívül szerette, s Apám meg egy jószágos atya[i] barátot tisztelt benne. Erről majd még írok, illetve idézem Apámat a későbbiekben.

⁴⁷ Mocsy Mihály (1874–1952) lelkipásztor. Teológiai tanulmányai első hat szemeszterét Pápán végezte, majd a pesti Teológiai Akadémián fejezte be. 1900-ban, még papi vizsgája előtt, helyettes lelkésznek rendelték ki a tűzvészben csaknem elpusztult Tahitótfaluba (a tűzvész áldozata volt Váry Sándor lelkipásztor is, akinek Etelka leányát Mocsy Mihály 1903-ban feleségül vette). 1901-ben a tahitótfalui szolgálat mellett Vácott is helyettes lelkész volt, majd Őrszentmiklós, Kovácshida–Szerdahely, Bisse és Kiskunhalas helyettes- vagy segédlelkésze rövidebb ideig. 1903-ban Szabó Mihály utódjaként választották Üllő lelkipásztorának, ahol 1947-ig, nyugdíjba vonulásáig szolgált. 1925-28 között a Pesti Református Egyházmegye helyettes, 1928-tól megválasztott esperese. TtREL I.8.d., Üllő.

Kiskoromban többször is jártunk látogatóban Üllőn Mocsy Mihály bácsiéknál, de bizony nem sok mindenre emlékszem vissza a finom süteményeken és szép napsütésen kívül. Mihály bácsi hatalmas karimájú papi kalapja végtelenül imponált nekem, mert az a karima valahogyan sokkal nagyobbnak tűnt, mint Ravasz László⁴⁸ vagy Haypál Béla⁴⁹ bácsié. – 1958-ban Apám minden Üllővel kapcsolatos írást az üllői gyülekezetnek ajándékozott, amit az akkori lelkipásztor – Lénárt László⁵⁰ – nagy örömmel fogadott, s azokban az években hosszú heteken át foglalkoztak a gyülekezet történetével, amihez ezek az írások, feljegyzések hasznos segítséget adtak.

⁴⁸ Ravasz László (1882–1975) 1907-től teológiai professzor Kolozsváron, 1918-tól az erdélyi egyházkerület főjegyzője. 1921-ben választották meg a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének, valamint a Kálvin téri egyházközség lelkészének. Számos irodalmi és tudományos testület tagja, illetve vezető tisztségviselője volt; 1926-tól felsőházi tag. 1948-ban lemondásra kényszerítették püspöki hivatalából, 1953-ban nyugdíjba kényszerült lelkészi hivatalából. Az 1956-os forradalom alatti rövid szerepvállalásától eltekintve ezt követően nem végezhetett nyilvános egyházi szolgálatot. ÚMÉL V. 641–644.

⁴⁹ Haypál Béla (1899–1988) lelkipásztor. Teológiai tanulmányait a budapesti Teológiai Akadémián végezte el, 1924–25-ben Zürichben tanult. 1921–24 között budapesti segédlelkész, 1924–26 között Drávafokon lelkipásztor. Édesapja, Haypál Benó halála után, az ő utódként választotta lelkészévé a Budapest-Budai egyházközség 1926-ban, ahol 1968-as nyugdíjba vonulásáig szolgált. 1965-től a Budapest-Déli Egyházmegye esperese volt. MÉL 1978–1991. 363.

⁵⁰ Lénárt László (1919–1993) lelkipásztor. Teológiai tanulmányait a budapesti Teológiai Akadémián végezte el, 1941–42. márciusa között Tabajdon, 1942 márciusa és novembere között Martonvásáron, 1942 novemberétől Üllőn segédlelkész. Mocsy Mihály utódként 1947-ben választották Üllő lelkipásztorának, ahol nyugdíjba vonulásáig, 1992-ig szolgált. TtREL I.8.d., Üllő.

Apám gyermekkora

Nagyszüleim János fia, az én jó Apám, ott született Üllőn a káplánlakban 1894. augusztus 16-án. Két évvel később ott született meg a kisebbik fiú, István, akit a család kezdetől fogva Pistának hívott.

Pista bácsi születésének idején üresedett meg a szigetszentmiklósi eklézsia⁵¹. A jó szentmiklósiak első gondolata az volt, hogy Nagyapámat, megboldogult rektoruk fiát hívják haza papjuknak. Ennek azonban váratlan és majdnem leküzdhetetlen akadálya támadt. Ugyanis a solti traktus nagyhatalmú és nagytekintélyű főesperese, Baksay Sándor⁵², úgy döntött, hogy pártfogoltja,

⁵¹ 1897-ben. Balla Árpád akkori szentmiklósi lelkipásztor (1857–1927) Budapesten végezte a teológiát, és kezdetben latin-magyar szakos tanárként helyezkedett el. Török Pál kérésére lett budapesti segédlelkész. 1882–84 között Sárbogárdon, 1884–1897 között Szigetszentmiklóson volt lelkész. Ekkor nyerte el szülővárosa, Dunapataj lelkészi állását (a Balla-család két évszázadra visszamenően kötődött Dunapatajhoz). 1903–1921 között esperes, konventi tag. TtREL I.8.d., Dunapataj, melléklet: *A dunapataji ref. egyház szolgálatában álló BALLA család tagjainak rövid életrajza*.

⁵² Baksay Sándor (1832–1915). A teológiát Kecskeméten végezte el. 1855-ig Kecskeméten, 1862-ig Kiskunhalason volt tanár. 1862-től Érsekcsanád, 1866-tól Kunszentmiklóson lelkipásztor, 1878-tól a solti egyházmegye főesperese. 1904-ben lett a dunamelléki egyházkerület püspöke. 1872-től a Kisfaludy Társaság tagja, 1884-től a MTA levelező tagja. ÚMÉL I. 281–282.

egy Farkas nevű kecskeméti vallástanár⁵³ lesz a szigetszentmiklósi pap. Ezért nemcsak azt tiltotta meg, hogy a szentmiklósiak meghívással, mármint Nagyapám meghívásával töltsék be a megüresedett lelkipásztori állást, hanem azt is meg akarta gátolni, hogy Nagyapám neve bekerüljön a jelöltek közé.

Nagyapám eredetileg sem gondolt Üllő elhagyására, s így könnyen belenyugodott a főesperesi döntésbe. Nem így azonban nővére, Mariska néni, akit az arbitráris⁵⁴ eljárás felháborított. Leült tehát és levelet írt Baksay Sándornak. Mivel levele másolat nélkül készült, nem tudhatjuk, mit írhatott a nagytekintélyű főesperesnek. Baksay Sándor válaszlevelében viszont volt egy mondat, amely említésre méltó: „*Van, akit a vércse tép meg. Engem azonban egy szelíd galamb vágott meg!*” Ebből feltehetjük, hogy Mariska néni mit írhatott Baksay Sándornak. Ahhoz, hogy Nagyapámat választás-versengés nélkül hívják meg, a főesperes nem járult hozzá, de már nem ellenezte azt, hogy Nagyapámat is felvegyék a jelöltek közé.

Ez az incidens családunk Baksay Sándor iránti tiszteletén és ragaszkodásán semmit sem változtatott. Apám egész életében a legnagyobb rajongással és szeretettel emlékezett reá, mivel ebben nőtt fel a szigetszentmiklósi paplakban. Mariska néni is gyakran mesélt nekünk róla vagy könyveiből, s szavaiból érződött a nagyrabecsülő

⁵³ Farkas Kálmán (1870–1947). 1892–93 között Tápiószelén volt segédlelkész, majd kecskeméti segédlelkész, a kilencvenes végétől évtizedeken át a kecskeméti főgimnázium vallástanára. Több hittankönyv szerzője, megírta a kecskeméti Protestáns Egyesület történetét is (1932), amelyet ő alapított és elnöke, majd haláláig díszelnöke volt. 1931-ben kérte nyugdíjaztatását. TtREL I.8.d. segédlet. – *Kecskemét*, 1947. január 3. (II. évf. 2. szám), címmel.

⁵⁴ itt: önkényes

szeretet. Én is a *Dáma, Szederindák, Gyalogösvény*⁵⁵ ismeretében és szerzőjük tiszteletében nőttem fel.

Pista bácsi keresztelésének napján volt Szigetszentmiklóson a papválasztás, melyen a szentmiklósi Kardosok nem vettek részt, mert mind Üllőn voltak a keresztelőn. Ezt szándékosan rendezték így, mert a családból senki sem akart Szentmiklóson lenni a papválasztás napján. Nemcsak nem akarták befolyásolni a választási eredményt, de ilyesminek még a látszatát is el akarták kerülni.

A keresztelő után még együtt volt az egész kiterjedt család, amikor az esti órákban megérkeztek a szigetszentmiklósiak a meghívással és köszöntésekkel. Az első kocsit az akkor még fiatal, de már nagytekintélyű és jó gazda, Szabó János hajtotta, aki az első világháború után a ráckevei választókerület nemzetgyűlési képviselője is lett. Fiai – Benő, aki gazdálkodó lett és Géza, aki Csepelen lett jegyző – Apáméknak nemcsak iskolatársai és gyerekkori pajtásai, hanem életük végéig testi-lelki jóbarátaik voltak.

Nagyapám szigetszentmiklósi beiktatása 1897. április 23-án, Szent György napján történt. Olyan roppant nagy esemény volt ez, hogy még „külföldiek” is jöttek, – természetesen nem külszögből, hanem Makádról, Áporkáról, Tassról, sőt még Némediből is!⁵⁶ – Igaz, Minterburnben, az én ulsteri gyülekezetemben is „foreigner”-nek nevezték azt, aki a grófság (megye) egy másik községéből vagy városkájából való volt.

Szentmiklóson hamar beilleszkedtek, hiszen ott nem idegen helyen, hanem otthon voltak. Komáromy dédszüleim is hamar ott-hon érezték magukat. Ők ugyanis Nagyapám megválasztása után

⁵⁵ Baksay Sándor szépirodalmi művei.

⁵⁶ Tass kivételével Pest megyei települések, valamennyi Szigetszentmiklós községében.

nem sokkal, tehát már a beiktatás előtt eladták üllői házukat és Szentmiklóstra költöztek.

Apám számára kétségtelenül Szigetszentmiklós és a szentmiklósi paplak lett az otthon, később pedig mintegy „Lost Paradise”⁵⁷ lett belőle.

Milyen volt ez a szentmiklósi otthon? Milyen volt a mindennapi élet? Ahelyett, hogy a magam szavaival igyekeznék megfogalmazni azt, amit főként Édesapám elbeszéléseiből ismerek, álljon itt az, amit ő maga írt 1958/59 telén nekem:

„A paplak. Álmaimban most is látom, de csak kívülről. Az Édenkert hajdani derűje helyett az éjszaka komor sötétje borítja. Nem lakik benne más, mint az elhagyatott szüleim, akiket – álmaim szerint – hosszú évtizedek óta nem látogattam meg, most meg már nem merek a szemük elé kerülni. A spaletták nincsenek betéve, nem is szükséges, hiszen bent nem ég sem lámpa, sem egyéb tűz, csak két árnyék imbolygását látom, kik – már szinte nem is – várják a jöttöm! Néha hallani vélem édes jó Anyám engem mentető hangját, s látom kedves Apám bánatos legyintését. Miért is nem lépek be? Hiszen koromsötétben is végig tudnék menni az összes szobákon úgy, hogy nem ütköznék bele egyetlen ajtóba vagy bútordarabba sem! Sőt, mernék arra is vállalkozni, hogy végigmegyek a lakáson és a könyvszekrényből kiemelem a kívánt könyvet, legyen az Arany János vagy Pallas Lexikon-kötet; még hozzá nemcsak a sorozat végén elhelyezett *Téba–Zsuzsok*-ot, hanem egy középfekvésűt is, mint a *Kacs–Közellátás*! Minden álmom azzal végződik, hogy nem merek belépni – oda, ahol életemben a legboldogabb voltam. A valóságban ez a paplak már régen nincs meg. Évtizedekkel ezelőtt lebontották és újat építettek helyébe. Le kel-

⁵⁷ Elveszett Paradicsom – célzás John Milton epikus költeményére (Paradise Lost).

lett bontani, mert egészségtelennek minősítették a több mint kétszáz esztendőös hajlékot. – Maga a ház eredetileg négy lakószobából állott, de jó Anyám a szobák sorában fekvő konyhát ebédlővé nevezte ki, s konyhának más helyiséget osztott be. A szobák sorrendje: a nagy szoba, amelyben gyermekkoromban valamennyien háltunk, az ebédlő, a piros szoba, mely később Moni testvérem leányszobája lett, a vizitszoba és Apánk szobája, más néven „a múzeum”. Az épület másik szárnyában volt a nyári konyha és mellette az úgynevezett „kis-szoba”, mely rendeltetése szerint káplán-szoba lett volna, de jó Apám káplánt nem tartott, s így a kisszoba Pista testvérem és az én, tehát kettőnk közös tanyája lett, persze inkább csak nyáron. Az otthon zártságát az biztosította, mégpedig tökéletesen, hogy az utcáról sem a szobákba, se az udvarba egyáltalában nem lehetett belátni. Az épület előtt ugyanis vaskos téglaszlopokba épített vaskerítések zárták körül az ablakok előtti kertet, a kapubejárat pedig olyan volt, amilyet Pestre felkerülésemig többet, mint a miénk, nem is láttam. Nevezetesen a padlás alatt egy nagy, felpadlózott szobának megfelelő úgynevezett „kapualja” volt, amely az udvar felé nyitott volt, az utca felé pedig egy, a bejáratot teljesen a tetőig befedő úgynevezett „nagykapu” határolta el. Ez azt jelentette, hogy a kapu alatt nyugodtan lehetett reggelire, ebédre, uzsonnára vagy vacsorára – különösen a legutóbbira – teríteni. Emlékezem is, hogy vendégekkel vacsoráztunk ott, ahol egyébként állandóan el volt helyezve egy kerti bútorzat. Az otthonosság biztosítója volt a „gang” is! Ezt az udvar felől fal védte, és az utcai meg udvari épületszárnyak találkozásánál volt a falra felcsukható „sarokasztal”, más néven „zöld asztal”, otthonunknak egyik legkedvesebb és legmeghittebb helye. Sok kedves beszélgetés, csendes olvasás, kártyacsata és sakkmérkőzésünk ment itt végbe. Az ámbitusnak a kert felőli oldalánál volt az a fatörzsvastagságú szőlőtőke, melynek hatalmasként induló, menetelesen vékonyodó indái az egész nagy épületet befutották, s emellett még egy akkora lu-

gast alkottak, amelyben az elhelyezett asztal körül tizenkét-tizenöt személy kényelmesen elhelyezkedhetett. Volt lugas-szőlőnk a kertben is, volt szőlőnk a határban is. Jártam azóta a legmodernebb szőlőskertekben, megkóstoltatták velem a leghírveesebb szőlők tepedtre⁵⁸ érett termését, de a paplakot befutó szőlő nagyságához és a szem édességéhez foghatóval vagy akár hozzá hasonlíthatóval nem találkoztam. Ha ezt mástól hallanám, én is azt gondolnám, talán mondanám is, hogy ,persze a gyermekkori szájíz, a szülői ház emléke stb.’ Én azonban huszonnyolc éves koromban szedtem még erről a szőlőtőkéről, s ennek ellenére állítom azt, amit fentebb írtam. – Az épületszárnyak által körülfogott udvar közepén nagy körtefa állott, s magát az udvart édes jó Anyám virágoskertje töltötte meg, csak annyi helyet hagyván szabadon, amely a nagy udvarba vezető kocsiközlekedéshez szükséges. A nagy udvar gazdasági udvar volt, hiszen a papi jövedelemnek mintegy a felét a kereken hatvan-hatvanöt magyar hold szántóföld hozadéka tette ki. A földek nagyobbik része feles-haszonbérbe, a csepeli határban levő kis dinnyeföldek haszonbérbe voltak kiadva, és édes jó Apám csak mintegy tizenhat-tizenennyolc magyar holdon gazdálkodott. Ez is talán úgy kezdődött, hogy dinnyetermesztésre egész nagycsalád telepedett erre a területre a dinnyészek hazájából, Csányból. A termés nem is volt rossz, de a dinnye ára annyira alacsony volt, hogy a szállítás fuvar költségét sem fedezte, pedig saját fuvar eszközeinket használtuk. A nagy ráfizetést követő évben vétek lett volna az agyontrágyázott földeket feles-bérbe kiadni, s így folytatott Apám néhány évig saját gazdálkodást. Egyébként az idejét és munkáját teljes mértékben igénybe vette a lelkipásztorkodás, a község, a hitelszövetkezet, a fogyasztási szövetkezet, megyebizottsági tagság, egyházmegyei tanácsbíróság stb. ...”

⁵⁸ töppedtre, azaz édesre aszott

Én még ismertem a régi paplakot, hiszen elég gyakran jártunk ki Szentmiklóstra és sokszor meglátogattuk Nagyapám utódját, a ráckevei születésű Tóth Pali bácsit⁵⁹, kinek apósa pálóczi Czinke István felvidéki református püspök⁶⁰ volt. A vastagfalú épület szobáiban nézelődve azon ábrándoztam, hogy egykor majd én is lakni fogok benne. A szentmiklósiak közül többen is mondogatták, hogy „*majd, amikor ez a Pistika lesz a papunk*”. Csikesz Bandi bácsi, a rektor⁶¹, kinek édesapja Dédapám közvetlen utóda volt a szentmiklósi kántor-tanítóságban, ugyancsak mondogatta Apámnak, hogy „*Jancsikám, ha más te nem lettél pap, ez a gyerek majd*

⁵⁹ Tóth Pál (1893–?) A sárospataki gimnázium után a budapesti Teológiai Akadémiát és a jogi kart végezte el. 1917-ben Gödöllőn volt helyettes lelkész és Fóton, majd Alsóvadászon segédlelkész. 1918-tól Rimaszombaton szolgált Pálóczi Czinke István egyházkerületi főjegyző mellett (1922-ben vette feleségül leányát, Jolánt). 1919-től a budapesti egyetemen 6 szemeszter bölcseleti tanulmányt is folytatott. 1920–22 között Miskolcon hitoktató lelkész és Hejőcsaba helyettesítő lelkésze. 1921-ben egyszerre hívták meg Hejőcsaba és Szigetszentmiklós lelkészének, ő ez utóbbit fogadta el (jogi értelemben volt Kardos János közvetlen utóda, mert előtte Székely Endre és Pápay István voltak helyettes lelkészek), és 1955-ig szolgált ott. Lelkeszi törzslapja nem tartalmaz adatot haláláról. TtREL I.8.d., Szigetszentmiklós; DMRE Lelkeszi Hivatal.

⁶⁰ Pálóczi Czinke István (1855–1942) Sárospatakon végezte el a teológiát 1878-ban, majd pataki segédlelkészként és hitoktatóként szolgált. 1882-től 1896-ig Erdőbényén, ezután Rimaszombaton volt lelkipásztor és az utóbbi helyen gimnáziumi vallástanár. 1914–1917 között a gömői egyházkerület esperese volt, 1921-ben a tiszáninneni egyházkerület Csehszlovákiához csatolt részének püspöke. 1929-ben nyugalomba vonult, Budapestre, majd Szigetszentmiklóstra, azután Miskolcra, végül ismét Budapestre költözött. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tagja. Sok cikke jelent meg az egyházi lapokban. ZOVÁNYI–LADÁNYI 119.

⁶¹ Csikesz Endre (1900–1975) igazgató-kántortanító. Édesapja ugyancsak Csikesz Endre (1865–1920) kántortanító. – LÁNYI Gábor János (KRE HTK) szíves közlése a család adatai alapján.

hazajön”. Tóth Pali bácsi is, teológuskoromban is, gyakran úgy emlegetett, mint az ő kis utódját. Mégsem lett ebből semmi. Egyrészt elestem attól a lehetőségtől, hogy Magyarországon lelkipásztor lehessen, másrészt a régi paplakot lerombolták a harmincas évek vége felé azzal, hogy egészségtelen és modern ház kell helyette⁶². A szentmiklósiak közül sokan nem hitték el ezt az indokolást, mert egyre mondogatták: „*Amikor a királynak a háborúban katona köllött, olyan négy katonalegény gyött ki onnan, mint a jegőnye!*” Ezek között a „jegőnyék” között az én jó Apám volt a legalacsonyabb, pedig ő is hat láb (180 cm) magasra nőtt!

Gyakran hallatszott a szentmiklósi paplak körül a kereső anyai szó: „*Jancsi, Pista, hol vagytok?*” – Ugyan ki gondolta volna akkor, hogy ötven-hatvan esztendővel később egy másik Kardosné, az én szerelmes párom, édes kis tanyasi papné Ildikóm, – nem Szentmiklóson, hanem a minterburni paplak udvarán, a sokezer mérföldre levő Észak-Írország bokros-dombos Tyrone grófságában majd ugyanezt kiáltva kutat a maga apró ikrei után? A nagy távolságtól eltekintve a különbség csupán annyi volt, hogy az ikrek nem „*deutscholn*” voltak, azaz nem Deutsch Sándorral, a kispajtásból valóban sűrű hű barátta úszkáltak a kisdunai vízialom kereké alá, hanem Alec Trotter farmján hetykélkedtek a jószággal, mászkáltak a traktorra Keith Trotterrel, vagy éppen a Brantry Loch (tó) partján kockáztatták a vízbeesést. – Számomra ez a párhuzam a szentmiklósi és minterburni paplak udvara között mintegy illusztrálja is magyarságunk sajátos tragédiáját, melynek legalábbis előttem valóban szimbóluma is lett: Szigetszentmiklóstra vágytam, s íme Minterburn, majd London lett belőle!

⁶² Tóth Pál szigetszentmiklósi lelkészége kezdetétől fogva küzdött ezért a céllért (a gyülekezet csak renováltatni akarta a régi parókiát), amely 1939-ben valósult meg.

Nagyapám komoly hangsúlyt helyezett a napirend pontos betartására. A korai kelés természetes volt, hiszen minden reggel volt istentisztelet, amely télen reggel 8 órakor, nyáron pedig 7 órakor kezdődött. Nekem írva, Apám erről, azaz a mindennapi életükről is megemlékezett:

„Már gyermekkoromban is idejében fel szoktam kelni. Egy-egy kivételes alkalommal, különösen nagyobbacska korunkban, már a kora hajnali órákban. Ilyen különleges alkalom volt például a termés felezése, cséplés, szüret, permetezés, csepeli nagy ünnepi istentiszteletek, melyekre Apám kérésünkre néha-néha magával vitt. Olyan korán azonban nem tudtam felkelni (még katona koromban sem, amikor megtörtént, hogy hajnali háromkor indultam gyalogosan Dunaharasztra), hogy nyáron a konyhában, télen a szobákban is a tűz már ne ropogott volna. A háztartási alkalmazottat akkor szolgálonak hívták, s nekünk rendszeresen kettő volt belőlük, de nem hiszem, hogy közülük bármelyik, avagy a béres (kocsis) Anyánkat a felkelésben megelőzte volna. Egész életemen át felfedhetetlen jó érzés volt visszaemlékezni a frissen pörkölt kávé illatára és a vígan lobogó tüzek ropogására. Mosakodáshoz nem is meleg, hanem forró vizet kaptunk egy óriási lavórban, ami éppen azért tűnt szertelen nagynak, mert minden más háznál, úgynevezett ’úri házak’-nál is parányi kis tálacskákat használtak. A reggelizés teljes tisztálkodás és felöltözés után terített asztalnál télen fél nyolckor, nyáron pedig reggel fél hétkor volt, hogy az istentisztelet előtt még jó időben véget érhessen. Reggel nyolc órakor kezdődött az iskola is. Iskolai szünetekben drága Anyám többször biztatott minket a lustálkodásra, de nem emlékszem olyan esetre, hogy a reggelit valaha fél nyolc, illetve fél hét után fogyasztottuk volna. A napirendben kitűzött időpont utáni reggelizés a mi neveltetésünk szerint a „rendetlenkedés” fogalma alá esett.”

A sok tennivaló mellett szükséges is volt a házirend és annak pontos betartása. Ez különösen nyilvánvalóvá lett az étkezéseknél. Az ebéd például mindig a déli harangszóval kezdődött, jöllehet olykor egy kis csalással, mert nem mindig az ebédet igazították a harangszóhoz, hanem a harangozás alkalmazkodott a konyhai állapotokhoz. Időnként ugyanis lehetett a konyhából olyasmit is hallani, mint például „*Lányok, menjen egyikőtök és szóljon az öreg Sirónak (ő volt a harangozó), hogy ne siessen a harangozással!*” – vagy: „*Siró, mielőtt harangozni indul, szóljon be a konyhába!*”

Apám olyan háromesztendős lehetett, amikor megtudta a harangozó életkorát. Attól kezdve sokáig azt hallotta ki az udvaron fűrészelés hangjából, hogy „*Si-ró-bá-csi-ő-re-gebb-mint-a-pám!*” Ezt Apám gyakran kellett elmesélje nekem, mert nagyon élveztem, ahogy mondás közben jól megnyomta, illetve meghúzta az egyes szótagokat.

Az akkori időben más volt az élet tempója, mint manapság, amikor gyakran még az ebédet és vacsorát is csak sietve „bekapják” az emberek. Akkoriban szertartásos komolysággal folyt le az étkezés, ami nemcsak reggelit, ebédet és vacsorát jelentett, de gyakran volt délelőtti úgynevezett „tízóraizás”, majd délután úgy 4-5 óra körül került sor az uzsonnára. Ez utóbbit Apámék gyakorta nem otthon a paplakban, hanem a Komáromy nagyszülőknél tartották abban a korszakban is, amikor azok már nem a paplak közelében, hanem az úgynevezett buckai házukban laktak. A nagyszülőknél persze soha nem hiányoztak a gyermekek kedvenc süteményei sem. Nagypapám rendszerint úgy rendezte útját vagy sétáját olyankor, hogy értük ment és együtt sétált haza az egész család.

A vacsora mindig otthon volt, és soha nem szolgáltak fel délről melegített ételt. Hentesáru viszont csak olyankor volt, ha valaki Pesten járt és ingyencséggként vett valami felvágottat. Ezek között az egyik legkedveltebb finomság volt a szalámi. Kedvelt ingyencség volt a szardínia, – no meg a ritkább sajtféleségek.

Az ünnepnapoknak külön jelentőségük volt Apáméknál, – akár csak a legtöbb paplakban. Ilyenkor a szülők még korábban keltek, hogy Nagyapám az utcai szobákban már hajnalban újra átvegye prédikációja mondanivalóját. Ilyenkor a gyermekek sem zajonghattak, nehogy megzavarják apjukat, aki az egybenytott három utcai szobában fel s alá sétálva ment át még egyszer – vagy talán többször is – azon, amit a hét folyamán nemcsak elkészített, de át is fésülgetett. Ez a vasárnap, vagy ünnepnap reggeli elfoglaltsága különleges tisztelet tárgya volt a gyerekek előtt. Mint Apám írja, ezt valószínűleg finom lelkű Nagyanyám plántálta így beléjük. Általában vasár- és ünnepnapokon is a gyerekek már reggel nyolc óra előtt kikerültek a szobákból, s általában a nagy udvarban kerestek és találtak maguknak valami olyan elfoglaltságot, ami az ünneplő ruhájuk tisztaságát nem veszélyeztette.

Apám elbeszélése szerint ugyancsak [a] vasárnapkal kapcsolatos [az] egyik olyan legkorábbi emléke gyermekkorából, amelyet időpontban is meg tudott határozni. Azon a reggelen Lajos bátyja még templomba menetel előtt a postára ment a levelekért és újságokért, melyeket egyébként a harangozó hozott el minden nap. Valamilyen okból Lajos bácsi ezt nem akarta bevárni és úgy kilenc óra körül már vissza is érkezett azzal a hírrel, hogy Erzsébet királynét meggyilkolták. Ez, bármennyire is szenzációs hír volt a felnőttek számára, önmagában aligha maradt volna ilyen pontosan Apám emlékezetében. Azonban akkor, 1898. szeptember 11-én született kishúga is. E kettő esemény, Erzsébet királyné meggyilkolása 1898. szeptember 10-én és Apám legfiatalabb testvérének születése szeptember 11-én, együttesen már biztosította az emlékezetében megmaradást.

Ennek a kishúgnak neve körül kalamajka nem keletkezett, de némi problémák azért akadtak. Nagyanyám és Ikia, aki nemcsak idősebb nővérként, hanem a keresztanyasága folytán is jogot formált arra, hogy a név megválasztásánál szava legyen, úgy hatá-

roztak, hogy az újszülött a Desiré nevet nyerje el a szent keresztségben. Nagypám erről hallani sem akart, de a két nő hajthatatlan maradt, s nyilvánvaló volt, hogy Nagypám a csatát, sőt az egész hadjáratot elvesztette. Így lassanként mindenki felkészült arra, hogy a kicsi leány egy életen át a Kardos Desiré névvel fog büszkélkedni vagy szégyenkezni. Elérkezett a keresztelés napja, íme az újszülöttel ott álltak az Úr asztala előtt. A szereztetési igék felolvasása, imádság és keresztelési kérdések stb. után a lelkipásztor a szokásnak megfelelően érdeklődött a csecsemőnek adandó név után. „Desiré” súgta oda nagy határozottsággal az ifjú keresztanya, aki teljes öntudattal tartotta karjában a keresztelendő apróságot. A lelkipásztor mindezt nagy nyugalommal tudomásul vette, majd felemelve a keresztelési kancsót és a csecsemőre a keresztvizet megszokott óvatosságával locsolva mondta ünnepélyes hangon: „Mária, keresztelek téged az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében...” – Hogyan történhetett meg ilyen lelkesi önkényeskedés? Úgy, hogy Nagypám, az újszülött édesapja volt a keresztelő lelkész, aki korábban azért is húzódott vissza a szócsata elől, mert tudta, hogy a végén úgylis övé lesz az utolsó szó.

Így lett nagynénémről Kardos Mária, csak éppen soha senki nem hívta őt Máriának a családban. Valami előttem teljesen ismeretlen ok folytán szülei is, testvérei is, nagyszülei is, drága jó Anyám is Moninak hívták. Mi sem hívtuk Mária néninek, de Moni néninek sem. Ugyanis ő lett Judith nővérem keresztanyja, s az – természetesen – keresztanyának szólította. Erre én, afféle apró szajkó, illetve mint egy Judith melletti „tihanyi visszhang”, ugyancsak keresztanyának kezdtem szólítani, mert akkor, ha Judith úgy hívja, biztos az a neve. Így lett a keresztanya szóból tulajdonnév, s azóta Judith keresztanyja „a Keresztanya” és férje – Dr. Kanócz Dénes belgyógyász professzor és Judith nővérem keresztapja – „a Keresztapa” nemcsak nekem, de házasságunk első napja óta így hívta őket az én Ildikó feleségem is. Ezek után az is érthető, hogyha

mi így hívtuk őket, akkor gyerekeink is ugyanezt mondták. Ebben csak az a furcsa, hogy Keresztanyáék fiát, aki leányaim keresztapja, nem keresztapának hívják, hanem keresztnevén szólítják minden bácsizás nélkül. Keresztapa halála óta Keresztanya itt él Londonban a közeli – légvonalban közeli, busszal vagy földalattival a fél világot meg kell kerülni! – St. John’s Woodban. Fia, Kanócz István, aki tavaly ment nyugdíjba, mint a British Broadcasting Corporation nemzetközi kapcsolatok osztályának vezetője, nem messze tőle, Willesdenben él feleségével. Ha anyját nem tudja meglátogatni, akkor reggel telefonál a Szentmiklósról átörökölt szavakkal érdeklődve: „Hogy s mint szolgált az éjszakai nyugalom?” – Keresztanyát tudtommal csak idegenek szólították Máriának vagy Mária néninek.

Néhány héttel Apám ötödik születésnapja után, 1899. szeptember elején Nagyapám kézen fogta és átvitte beírni a nagy iskolába, majd az első osztályban átadta Tóth Györgynek, az első osztályosok tanítójának. Egy év múlva már nem Tóth György keze alatt volt, hanem annak sógora, Poór Géza tanította és az volt tanítója a harmadik osztályban is. A negyedik és hatodik osztályokban Poór Géza másik sógora, a szentmiklósi rektor, Dédapám utóda, Csikesz Endre volt a tanítója. Ha valaki hiányolná, hogy az osztályok eme felsorolásából az ötödik osztály kimaradt, annak egyszerű magyarázatát adhatom: Apám hivatalosan nyáron végezte az ötödik osztályt, a valóságban azonban egyszerűen átugrotta, kihagyta azt.

Az iskola mindegyik osztályában az volt a rend, hogy a gyermekek tanulmányi eredményeik rangsora szerint ültek a padban. Apám, csakúgy, mint testvérei, mindig „első padban első” volt. Szerinte ez önmagában mégsem jelentett sokat, hiszen ő a pap fia volt, a pap pedig mint az iskolaszék elnöke a tanítóknak és a rektornak hivatali előjárója volt. A valóságban azonban ez mindenképpen kijárt neki, mert iskolatársai messze mögötte maradtak, hiszen kétségtelenül ő volt közöttük a legolvasottabb és a szüleivel

folytatott gyakori beszélgetések folytán a legműveltebb is. Nagyanym is, Nagyapám is széleskörű ismeretekkel és nagy műveltséggel rendelkező emberek voltak, akikben megvolt a tehetség arra is, hogy gyermekeikben felébresszék a tudásvágyat és az egészséges ambíciót. Kiterjedt ismereteik ellenére sem voltak sértően leereszkedők vagy felülről oktatgatók a gyermekekkel szemben. Ugyanezt elmondhatjuk Apám nagyszüleiéről is, akik az apróságokkal is úgy beszélgettek, mint egyenrangú és tudású barátokkal.

A csepeli istentiszteletekre már történt utalás, de azok rendszerességéről még nem szóltam eddig. Pedig az istentiszteletek ott is mind sűrűbbé váltak. A századforduló Csepelje távolról sem volt az a fejlett iparú nagyváros, mint amivé a XX. száz közepére lett, azonban Pest peremvárosaként már akkor is vonzotta az embereket, és ipari szempontból is mind jelentősebb lett. Kezdetben Nagyapám csak ritkán járt át lovaskocsival, hogy magánházaknál, majd az iskolában istentiszteleteket tartson. Olyankor Apámat és Pista öccsét is gyakran magával vitte. Az istentiszteleti résztvevők száma lassanként növekedésnek indult és a csepeli istentiszteletek mind gyakoribbak, mind rendszeresebbek lettek. Ezekből a Szigetszentmiklósról átkocsikázásokból nőtt ki a később terebélyessé vált csepeli gyülekezet, melyet azután a lelkipásztorkodás érdekében meg kellett osztani, és így jött létre a Csepel és Csepel-Királyerdő nevű két gyülekezet. Nagyapám tehát nemcsak Üllön szervezett új, életrevaló gyülekezetet, hanem a csepeli gyülekezetek alapját is ő vetette meg.

Kisdiákságtól a hadifogságig

1904. szeptemberében, alig néhány héttel Apám tizedik születésnapja után, Nagyanyám összeállította Apám ruháit és mindazt, amire egy, az otthonról távol élő legénykének szüksége lehet, batyuját felrakták a kocsira és elindultak Kunszentmiklóásra, hogy Apám további tanulmányait az ottani algimnáziumban, Apostol igazgató úr⁶³ keze alatt folytassa. Természetesen nem internátusba került – akkoriban olyasmi nem is volt Kunszentmiklóson, – hanem magánházhoz. A szállásadói nevére már nem is emlékezem, hanem csak úgy emlékszem rájuk, ahogyan gyakran Apám is emlegette őket: „*A nénikéék*”. Elváláskor Apám is megkapta az atyai búcsúztatót, amit a Kardos fiak azelőtt is, azóta is megkaptak az életbe kiinduláskor: „*Ha híredet hallom, jó híredet halljam!*”

⁶³ Apostol Pál (1867–1925) kunszentmiklósi tanár, iskolaigazgató. 1897-ben vette feleségül másodunokatestvérét, Kovács Lenkét. Hét gyermekük közül négy ért felnőttkort, közülük ifj. Apostol Pál a brazíliai magyar reformátusok lelkigondozását szervezte meg. TtREL I.8.d., Kunszentmiklós, özv. Apostol Pálné önéletrajza és Apostol Pál gyászjelentése: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_AA_AZ/?query=S&pg=313&layout=s

Kunszentmiklóson a gimnáziumban első naptól kezdve osztálytársa volt Bereczky Albert⁶⁴, aki később dunabogdányi pap, evangéliumi nyomdaigazgató és a bogdányi gazdák cserbenhagyója volt, majd Budapestre menekült újlipótvárosi papnak, hogy azután Rákosi Mátyás ügynöke, a református egyház kihasználója és elárulója legyen. Kicsi korukban Apámmal pajtások voltak, ugyanis Bereczky mostohaapja, aki Kisorosziiban volt pap⁶⁵, jó barátságban volt Nagyapámékkal, s így egymást gyakorta és kölcsönösen meglátogatták. Valahányszor Nagyapámék Pócsmegyeren voltak Mariska néniéknél, Orosziba is ellátogattak. Kunszentmiklóson azonban lassanként elidegenedett Apám a kis Alberttől, aki különösen

⁶⁴ Bereczky Albert (1893–1966) Pápán végezte teológiai tanulmányait, egy szemesztert Bázelen töltött. Salgótarjáni, dunabogdányi és péceli lelkipásztori évek után 1929-től a Külső-Lipót-Terézvárosi gyülekezet missziói, majd gyülekezeti lelkésze volt. Az általa szervezett gyűjtés eredményeként épült fel 1940-re a Pozsonyi úti Hálaadás-templom. A II. világháború idején a német megszállást követően bekapcsolódott a zsidómentő- és ellenállási mozgalomba, tevékenysége folytán illegálisba kényszerült. A háború után belépett a Független Kisgazdapártba, rövid ideig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára volt, 1947-1948 között az FKGP politikai bizottságának tagja. 1948 júliusában a lemondásra kényszerített Ravasz Lászlót követte a püspöki székben. 1949 és 1958 között a Zsinat vezetője is volt. Tagja volt az Országos Béketanács és a Hazafias Népfront elnökségének is. – Noha azt remélték tőle, hogy a baloldallal ápolt régi jó kapcsolatrendszere révén átmenti, megmenti mindazt, amit csak lehet; emellett az ébredési mozgalom erős emberének tartották, Bereczky püspök a „hitben való engedelmesség” és a „keskeny út” teológiáját hirdette meg, amely teljes behódolás és az államnak való feltétlen engedelmséget jelentett. 1956 nyarán agyvérzés érte, a forradalom idején is súlyos beteg volt. November 1-jén lemondott tisztségéről, utóbb azonban ezt nem tekintették érvényesnek, és 1958 végén történt nyugdíjazásáig püspök maradt. ÚMÉL I. 661–662.

⁶⁵ Kovács Géza (1860–1931) 1897–1909 között dunabogdányi, 1909-től haláláig kisoroszi lelkipásztor. Bereczky Albert az ő hatására választotta a lelkészi pályát. TtREL I.8.d., Dunabogdány, Szigetszentmiklós.

1906-tól kezdve olyasmivel büszkélkedett, ami Apám falusi szeméremérzetét sértette: Albertke ugyanis nemcsak azzal hencegett, hogy édesanyja született bárónő – ami egyébként igaz is volt –, hanem azzal is, hogy az ő tulajdonképpeni apja nem is Bereczky, akinek nevét viseli, hanem egy igazi gróf, Apponyi Albert⁶⁶, aki neves politikus és akkor éppen vallás és közoktatásügyi miniszter volt.

Jóllehet az igazmondáshoz való ragaszkodás akkor sem, azután sem volt Bereczkynek jellembeli sajátossága, ez esetben, habár ízléstelen volt mamája házasságtörésével való hivalkodása, Albertke igazat mondott, amit a Bereczky házaspárnak a kisfiú születése után hamarosan megkezdett válópere is bizonyít.⁶⁷ Ugyanis csak a vak nem látta volna azt, hogy az újszülött a hivatalosan keresztapja, Apponyi Albert birkafejét, nyúlszáját és farkastorkát is örökölte, ami a pusztán keresztvíz alá tartással keresztgyermekre nem szokott átörökítődni. Mint később nyilvánvalóvá lett, a kis Albert

⁶⁶ Apponyi Albert (1846–1933) nagybirtokos, politikus, miniszter; a MTA tagja, 1921-től haláláig a Szent István Akadémia elnöke. Az 1920-as párizsi békekonferencián a magyar küldöttség vezetője volt. 1872-től haláláig országgyűlési képviselő és politikai élet meghatározó személyisége. ÚMEL I. 179–180.

⁶⁷ Bereczky Albert származása nyílt titok volt, amelyet mindenki ismert, de sok téves információ is keringett róla. Édesanyja, Pongrácz Mária Julianna Ludovika bárónő (1860–1927) első férje Dr. Bohus Rezső, megözvegyülve a második férje Bereczky Endre (1834–1891) volt – aki Bereczky Albert születése előtt két évvel halt meg, tehát sem házasságtörés, sem válóper nem volt, inkább az az érdekes, hogy hogyan anyakönyvezhették a gyermeket Bereczky nevére. Pongrácz Mária valószínűleg abban bizakodott, hogy Apponyi Albert feleségül fogja venni őt, ám ez nem történt meg, csupán a gyermek keresztapaságát vállalta és anyagilag támogatta neveltetését. Pongrácz Mária dunabogdányi postamasterként dolgozott, így ismerte meg harmadik férjét, Kovács Gézát. – HÜNLICH Róbert: *Az igazi Bereczky*. In: Miskolci Egyetem. Doktoranduszok fóruma. Miskolc, 2010. november 10. BTK Szekciókiadványa. Szerk.: Feketéné Pál Enikő. ME, 2011. 38–44.

egyebet is örökölt a neves politikustól: így például Apponyi éme-lyítő jezsuitizmusa Bereczky Albertnél gyomrot felfordító erőlte-tetten kegyeskedő bethanizmusként⁶⁸ jelentkezett. Apponyi Albert a maga korában a maga féktelen ambíciójában úgy hagyta cser-ben pártjait és barátait, ahogyan a pillanatnyi érdeke kívánta. Be-reczky Albert is ugyanezt tette és kéjjel rúgott bele egykori meg-mentőibe, ha a maga bőrének mentése vagy veleszületett cinikus gonoszsága éppen ezt kívánta. Demagógiai talentumuk és haszon-talanságuk is szinte azonos volt: nagyszerűen tudták a sekélyes gondolkodásúakat bolondítani, viszont komoly emberek között inkább negatív hatást ért el olcsó frazeológiájuk, mint például Ap-ponyi Albert puffogó eredménytelensége, illetve ostoba érveinek kudarca az 1920-as trianoni béketárgyalásoknál, vagy Bereczky hatástalansága azok előtt a kommunista vezetők előtt, akiknek nem létező barátságával vezette félre a reformátusok ostobábbja-it. Mindkettő ideális modell lett volna a disloyalitás⁶⁹ szobrának megalkotásához. Az igazmondástól való idegenkedésüket pedig csak az nem ismerte fel, aki maga is betegesen iszonyodik a való-

⁶⁸ A Bethánia Szövetség a 19. sz. végén amerikai gyökerekkel, ifjúsági misszi-óként indult azzal a céllal, hogy tagjaik egész életükkel kötelezzék magukat Jézus Krisztus szolgálatára. A magyar Bethánia Egylet 1903-ban alapította meg Szabó Aladár és felesége a belmissziói megújulási törekvések össze-fogására, fókuszba állítva a keresztyén fundamentumokat: megtérés, újjá-születés, megszentelt élet. Civil mozgalom maradt, bár természetesen szo-ros kapcsolatban a gyülekezeti munkákkal (evangelizációk, konferenciák, csendesnapok stb.). Pejoratív értelemben „bethánista kegyességen” a hívsá-goknak tekintett világi örömök (tánc, mulatozás, szórakozás) teljes kerülé-sét, nagyon szigorú etikai és rigorózus életvitelbeli normák követését értik (amely pl. még a nők hajviseletére is kiterjedt). – 1950-ben az egyesületet felszámolták, de a volt tagok a szocializmus évtizedeiben is számon tartot-ták egymást és igyekeztek a mozgalom szellemét fenntartani. 1990-ben a Bethánia CE Szövetség – mint a Bethánia Egylet jogutóda – újjáalakult.

⁶⁹ hűtlenség, árulás

sággal szembenézéstől. Erről a Bereczky Albertről még lesz szó a későbbiekben.

A kezdeti honvágy és magányos pityergések után Apám a diákevei négy legboldogabb esztendejét töltötte Kunszentmiklóson. Egy év múlva követte őt Pista öccse is, aki egy esztendővel az előírt korhatár előtt kezdte meg iskoláit. Tanulmányi eredményeik alapján mindketten tandíjkedvezményben és ösztöndíjakban részesültek. Mint Nagyapámnál említettem, Apám és Pista bácsi is a Fördös Alapítvány ösztöndíjasai is lettek.

A gimnázium négy felső osztályát Apám a budapesti református gimnáziumban végezte általában „jeles”, ritkábban két kettes-sel „jó” eredménnyel. A nagyváros, ahol később élete nagy részét leélte, valahogyan soha nem lett hazája, mert lélekben valahogy mindig szigetszentmiklósi maradt. Emellett a budapesti főgimnáziumban tapasztalt, angolszász szélsőségesektől importált és – mint minden ilyen szellemi importnál történik – az importőrök által ostoba túlzásba hajszolt, érzelgősségben kéjelgő, erkölcsi labilitást mutató kegyeskedési irányzat⁷⁰ Apám tisztesség- és szeméremérintetét sértette. Erre így emlékezett vissza 1958 őszén:

„Éreztem, hogy jó szüleim szívesen vették volna, ha papnak megyek. Ezt magam is természetesnek tartottam mindaddig, amíg az ötödik osztályban pesti diák nem lett belőlem. Nem a nagyvárosi és világi befolyás térített el az eredeti tervezetéstől, hanem ennek pontosan az ellenkezője történt, nevezetesen az, hogy a Pesten tapasztalt kegyesség olyan távol esett mindattól, amit otthon és Baksay Sándor árnyékában magamba szívtam, hogy jöllehet még sokáig nem tudtam milyen pályára menjek, azt már első pesti esztendőmben tudtam, hogy pap nem leszek! Kunszentmiklóson ke-

⁷⁰ célzás a bethánista irányzatra

vesebbet szavaltak a szeretetről, de több volt a törődő szeretet. A diákkorom óta érzett idegenkedés ezzel a szeméremérzetemet sértő, érzelgős túlkapásokra hajlamos, erkölcsi állhatatosságot csak ritkán mutató irányzattal szemben akkor sem csökkent, amikor a solti egyházmegye tanácsbírója, majd gondnoka voltam, sem akkor, amikor a Dunamelléki Egyházkerület főgondnokává választottak és változatlanul megvan bennem ma is, amikor már nincs egyházi tisztségem, illetve csupán névleges presbitere vagyok a Kálvin téri egyháznak. Érdekes most, ötven év távlatából visszatekintnem és megállapítanom, hogy a szakadék közöttünk azóta csak mélyült és szélesedett! Szinte úgy látom, hogy a református egyház vezetősége mindinkább a velem ellentétes oldalon állókból kerül ki. Legfeltűnőbb náluk a bűnbánat hangoztatása, de soha nem a maguk bűnét bánják, hanem mások – jobbára a tőlük eltérő nézeteket vallók – bűneit hánytorgatják. Talán lesz még alkalmam erre visszatérni. Most megelégszem annak megállapításával, hogy ötven éven át nem csalódtam bennük, ami mégiscsak szép tőlük!”

Itt annyit meg kell említsek, hogy ez a csepegős kegyeskedés nem az angolszász keresztyénség komoly és történelmi öntudattal rendelkező rétegeiből, hanem a labilis lelkiületű és emocionális kielégülést hajszoló elemeitől jött át, gyakran az idegenben elhagyatottságot érző ifjú magyar teológusok és lelkészek „agymosásán” keresztül. Ezek az irányzatok a brit szigeteken is egészségtelen kinövésnek számítanak, amelyek gyakran beteges megoszlást teremtenek „megtérés”, „újjászületés”, valamint „evangéliumi ébredés” ürügyén. Követőik a keresztyén élet és fejlődés helyett gyakran a naponkénti „megtérés–újjászületés” élmény kábítószerkénti élvezetét hajszolják, miközben elfelejtik azt, hogy nem a születés az élet bizonyítéka, hanem az élet, testi-lelki fejlődés, egészséges táplálkozás stb. bizonyítja azt, hogy megszülettünk. Nem az „újjászületés”-élmény [a] bizonyítéka annak, hogy keresztyén-

nek vagyunk, hanem keresztyén hitünk és életünk bizonyítja azt, hogy újjászülettünk. Hiszen még a keresztyén hitéletben is van „halva születés”! Ennek figyelmen kívül hagyása az oka annak, hogy a revivalisták⁷¹ között olyan sok az erkölcsileg megbízhatatlan, jellemben csenevész „hívő”. Érthetjük, hogy konvencionális kálvinista keresztyén Apám idegenkedett ezektől a hitélményben kéjelgő erkölcsi csökevényektől. Ha ehhez hozzávesszük a magyarok hajlamát arra, hogy importált szokásokat ad absurdum el-túlozzanak, akkor megérthetjük, mekkora lelki, kegyességi és erkölcsi torzulásokat okoztak ezek az Úr Jézus Krisztust az égből szinte lábánál fogva cibáló, valójában [az] egocentrizmust erősítő irányzatok. Egyesek ezt rosszhiszeműen kihasználták, és szisztematikusan manipulálták kritikátlan félrevezetettjeiket. Majd a történészek feladata lesz annak megállapítása, hogy milyen mértékben játszottak ártalmas szerepet az „ébredés” hangadói 1945-től az egyház belső megosztásában, gyengítésében, az istentelen erőknek kiszolgáltatásban és a magyarországi Református Egyház negyven évnél hosszabb babiloni fogságának elősegítésében? A higgadt történészek feladata annak tudományos megállapítása, hogy mennyi istentelenség történt úgy, hogy kitervelőik és elkövetőik az értük való felelősséget az „isteni vezetés”-re akarták áthárítani.

Tévedés lenne azt hinnünk, hogy Apám bármelyik tanárát is nem szerette volna. Mindegyikükről a legnagyobb szeretettel és megbecsüléssel szólt előttünk. Különös tisztelettel szokott mesélni nekünk osztályfőnökéről, Németh Gáborról. Osztálytársai közül többet mi is jól ismertünk, mert az iskolában megkötött jó barátságot felnőtt korukban is fenntartották. Az viszont tagadhatatlan, hogy Pestre kerülésével Apám egy új világba került, amellyel

⁷¹ a bizonyos kritériumok által meghatározott „megtérés–újjászületés”-élményt a hívő lét alapfeltételének tartók

szemben nem tudott felmelegedni. Az akkor ott divatos, külföldről importált kegyesség haláláig idegen maradt neki.

Végül az utolsó gimnáziumi évben Apám már tudta, hogy érettségi után joghallgató lesz. Így is történt, s 1912 őszén megkezdte jogi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán.

Jó Apám ekkoriban kezdett érdeklődni a politika iránt is, és barátjával, Csécsy Imrével⁷² végigtanulmányozták a politikai filozófia minden irányzatát. Apám a radikális liberalizmussal (szabadelvűséggel) rokonszenvezett. A szentmiklósi paplakban beleplántált józanság megmentette az akkor divatos „48”-as hőzöngésektől. Akkor is, azután is kiegyensúlyozott „arany középút”-as maradt. Tagadhatatlan, hogy az akkori politikai pártok közül a Szabadelvű Párt, későbbi nevén Nemzeti Munkapárt volt az, amelyiket a legtöbbször becsülte és Tisza István⁷³ volt számára a magyar államférfi – nem pedig a fél- vagy teljesen idióta Károlyi Mihály⁷⁴, a politikai labilitást és disloyalitást megtestesítő Apponyi Albert, a komoly politikusnak aligha tekinthető Justh Gyula⁷⁵, a nyakasan önimádó Bánffy Dezső⁷⁶, a negatívumokat önmagában hatványozó Polónyi

⁷² Csécsy Imre (1893–1961) politikus, író, országgyűlési képviselő. ÚMÉL I. 1107–1108.

⁷³ Tisza István (1860–1918) politikus, az államtudományok doktora, 1903–1905 és 1913–1917 között miniszterelnök; az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja, 1907-től a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka és számos más elnöki tisztséget is viselt. 1912-ben merényletet kíséreltek meg ellene. 1917-ben lemondásra kényszerült, ÚMÉL VI. 755–759.

⁷⁴ Károlyi Mihály (1875–1955) politikus, 1918-19 között miniszterelnök, köztársasági elnök; 1947-ben rövid ideig párizsi nagykövet. ÚMÉL III. 777–779.

⁷⁵ Justh Gyula (1850–1917) politikus, képviselő, 1893-95 között a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt elnöke, 1905-1909 között házelnök. ÚMÉL III. 644–645.

⁷⁶ Bánffy Dezső (1843–1911) politikus, a Szabadelvű Párt tagja, 1895-99 között miniszterelnök. Ezután lemondott mandátumáról, 1904-ig királyi főud-

Géza⁷⁷, a Tisza István melletti eltörpülésén duzzogó ifjú Andrassy Gyula⁷⁸ gróf. Ugyancsak nem tartotta sokra a könnyedén ígérgető, de ígéreteit következetesen be nem váltó Wekerle Sándort⁷⁹. Apám mindig megértő sajnálattal utalt viszont Kossuth Ferencre⁸⁰, aki magától soha nem lett volna Kossuth-párti, ha apja emléke erre nem kötelezte volna.

A politika mellett azért akadt ideje arra is, hogy időnként ki-menjen a lóversenyre, ahol alapos számítások után fogadott is.

varmester volt, majd 1905-től ismét képviselő. A református egyház erdélyi kerületének főgondnoka, az egyetemes református konvent és zsinat világi elnöke is volt. ÚMÉL I. 372–373.

⁷⁷ Dr. Polónyi Géza (1848–1920) politikus, képviselő, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt alelnöke; 1906-ban a második Wekerle-kormány igazságügyminisztere. 1907-ben lemondani kényszerült és a pártból is kilépett. 1910-től ismét képviselő, 1918-19-ben a Közmunkatanács elnöke. A Tanácsköztársaság idején leváltották és internálták. A Tanácsköztársaság bukása után, haláláig ismét betöltötte ezt a posztot. ÚMÉL V. 418–419.

⁷⁸ ifj. Andrassy Gyula (1860–1929) politikus, 1884-től képviselő, 1894-95 között a király személye körüli miniszter, 1906-10 között belügyminiszter, 1918-ban az utolsó osztrák-magyar külügyminiszter, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke, jogi szakíró; Andrassy Gyula miniszterelnök fia. ÚMÉL I. 135–136.

⁷⁹ Wekerle Sándor (1848–1921) politikus, 1886-tól pénzügyi államtitkár, 1889–1892 között pénzügyminiszter, 1892-ben kereskedelemügyi miniszter, 1892-95 között miniszterelnök, 1896-1906 között közigazgatási bírósági elnök és egyben a felsőház tagja; 1906–10 között másodízben miniszterelnök és több miniszteri tárca birtokosa is. 1917-18-ban harmadszor viselt miniszterelnöki tisztséget szintén több miniszteri tárcával. 1920-tól a Közművelődési Tanács tagja (a Wekerletelep létrehozása), 1921-től az Országos Pénzügyi Tanács elnöke. ÚMÉL VI. 1340–1342.

⁸⁰ Kossuth Ferenc (1841–1914) Kossuth Lajos fia, politikus, képviselő. Az emigrációból 1894-ben települt haza. 1895-ben a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt színeiben választották képviselővé. 1906-10 között kereskedelmi miniszter volt. 1910 után visszavonult, Kossuth emlékiratainak kiadását vezette. ÚMÉL III. 1106–1107.

Általában többet nyert, mint veszített. A turf hőse akkoriban Janek Géza mesterzsoké⁸¹ volt, kinek nagyszerű lovaglásairól sok esti vacsoránál hallottam. A legfontosabbat azonban, nevezetesen tanulmányait, Apám nem felejtette el, hanem szorgalmasan végezte. Egyetlen vizsgát vagy kollokviumot sem mulasztott el. Nyilvánvaló volt, hogy egyetemi tanulmányait is jeles eredménnyel fogja elvégezni.

Mégsem végezhetett Apám a tervezett időben, mert jogi tanulmányai második évének végén volt még, amikor a szarajevói gyilkosság kirobbantotta a világháborút⁸². Először Apám két bátyja kellett bevonuljon, de alig egy-két hónap telt el, s Apám is a 32-es közös gyalogezred önkénteseként kellett keresztülessen a kiképzésen és a tisztiiskolán. Imre bácsi mindjárt a háború elején megsebesült, és Lengyelországban volt hadikórházban. Ennek hírére a még gimnazista Pista öccsük eladta kincsként őrzött óráját, hogy Lengyelországba utazva meglátogassa haslövéllel kórházban fekvő bátyját. Imre bácsiból a golyót nem merték kivenni, mert egy operáció súlyosabb veszélyt jelentett volna, mint a testében lévő puskagolyó. Így azután hosszú évtizedeken át hordozta magában ezt a háborús emléket.

Apám a tisztiiskolát a Falk Miksa utcában lévő Károly laktnyában végezte. Egyik tanára kishindi Hindy Iván főhadnagy⁸³

⁸¹ Janek Géza (?–1932) zsoké, 1902-től, pályafutása kezdetén Angliában tanult, 1904-ben tért haza. Ettől kezdve két évtizeden át a magyar futamok sztárja volt.

⁸² 1914. június 28-án Gavrilo Princip Szarajevóban meggyilkolta Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét, ez volt a háború kitörésének közvetlen ürügye.

⁸³ Hindy Iván (1890–1946) 1909-ben kezdte meg katonai pályafutását, első világháborús helytállásáért több kitüntetést kapott. A harmincas években a Ludovika Akadémia tanára, 1939-ben ezredes, 1942-től tábornok és vezérőrnagy. 1944 őszén akadályozta Horthy kiugrási kísérletét. Horthy lemondá-

volt, aki 1944/45 telén vezérezredesként Buda védelmének volt parancsnoka. 1945. februárban orosz fogságba esett. 1946-ban hazahozták, népbíróság elé állították és felakasztották. Családja a halálos ítélet kihirdetése után Apámhoz is eljött tanácsot kérni, de már semmit sem lehetett tenni megmentésére.

Hamarosan követte Apámékat Pista öccse is, aki önként jelentkezett katonának. Ő is a Falk Miksa utcában végezte el a tisztiiskolát, majd utána kikerült az orosz frontra Apámmal egy zászlóaljba, ahol először Réczey Ferenc hadnagyot⁸⁴ helyettesítette zászlóalj segédtsízként, majd Apámmal két, közvetlenül egymás mellett lévő frontszakasz parancsnokai lettek, és így szinte minden nap érintkezhetek egymással.

Az első világháború valahogy más volt, mint a második, mert a szemben álló seregek frontszolgálatos tisztjei között volt egy kölcsönös bajtársiasság is. Karácsonykor például orosz tiszték látogattak át osztrák-magyar ellenfeleikhez boldog ünnepeket kívánni, s jóllehet hazafiasan és kötelességtudóan harcoltak, azok az alantas érzelmek, amelyek a második világháborúban gyakran jelentkeztek, nem voltak olyan feltűnőek az első világháborúban.

Még 1915-ben történt, hogy Apámat egy lovastüzérezredhez vezényelték őrszolgálatra. Ennek az ezrednek a tisztjei mind lengyel mágnások voltak, s maga az ezredparancsnok egy Radziwill herceg volt. A tiszti étkezdejükben inkább valami békebeli kaszinónak megfelelő hangulat uralkodott, és a legfinomabb ételeket és italokat szolgálták fel. Egyik nap a vacsoránál Apám az ezredor-

sa után altábornagy és Budapest főparancsnoka. 1945-ben a februári kitörési kísérlet alkalmával került szovjet fogságba. 1946 februárjában kiadták a magyar hatóságoknak, és a népbíróság kötél általi halálra ítélte, amelyet augusztus 29-én végre is hajtottak. ÚMEL III. 286–287.

⁸⁴ Réczey Ferenc katonatiszt, jogász életútjáról később részletesen szó esik a visszaemlékezés során.

vossal került szembe az asztalnál. Ugyan milyen nyelven társalogjon egy magyar gyalogos hadnagy egy lengyel ezredorvossal? Csakis németül lehetséges az ilyesmi, jóllehet az orvos-százados eléggé törve beszélt németül. Egyszer csak nevetve kiáltott fel az ezredes: „*Sebet diese armen Menschen! Der Stabsarzt kommt von Ketschkemet, und der Leutnant von Sigetsentmiklosch, jedoch wollen sie nur deutsch sprechen!*”⁸⁵ Persze Apám nem gondolt arra, hogy egy lengyel lovastüzérezrednél magyar emberrel találkozon. Néhány hét múlva Apámék kiküldetése lejárt és szakaszával visszakerült a Pista bácsi melletti frontszakaszra.

1916 nyarán, a Bruszilov-offenzíva idején is egymás melletti frontszakaszok parancsnokai voltak Pista bácsival, amikor tőlük délre is és északra is az oroszok áttörték a frontot, és kettőjüket alakulataikkal együtt egy gyűrűbe fogták. Közvetlenül a támadás előtt látták egymást az életben utoljára. Jóllehet szakaszaikkal mindketten kitörtek a gyűrűből, azonban a legrövidebb utat választva, egymástól elfelé, azaz egymástól távolodva vágták ki magukat ebből a szorítóból. Az áttörés utáni szükségátrendezésnél végképp elszakadtak egymástól.

Később Apámék egész divíziója, hadtestje egy hatalmas orosz harapófogóba került. A hirtelen orosz támadás és a váratlanul leszálló köd tájékoztatlanságot és zűrzavart keltett. Apám kiharcolta magát a gyűrűből és egy idegen ezredbeli, pirosparolis közlegénynyel, kinek mindkét füléből patakozott a vér, elindultak az osztrák-magyar csapatok felkutatására. Hosszú vándorlás után, a közelükben portyázó orosz gyalogosok elől bujkálva – így például Apám egy egész éjszakát bokrok alatt meghúzódva, egy pocsolyában fekvődve töltött, s reggelre a bal karja teljesen megfeketedett, – szín-

⁸⁵ „Nézzétek ezeket a szegény embereket! Az ezredorvos kecskeméti, a hadnagy szigetszentmiklósi, mégis csak németül akarnak beszélni egymással!”

te találomra bandukolva, néhány napi keresés után egy hatalmas erdő szélén osztrák-magyar tüzéségre és egy közös gyalogezred maradványaira akadtak. Szerencsájukra felcserek is voltak ott, sőt egy orvos is, aki Apám karját kezelésbe vette csakúgy, mint a sebesült közlegényt. Néhány nap múlva ezekkel együtt esett Apám is orosz fogságba.

Az oroszok azután megindították őket visszafelé a legközelebbi nagy vasútállomáshoz. Ott a mellettük levő, de tőlük kordonnal elzárt csoportban felismerte Apám ezredtársainak egész seregét. Szeretett volna átjutni oda, hiszen ott bajtársai és barátai voltak. Amellett remélte, hogy azoktól talán hírt kaphatna öccse sorsáról. Hiába magyarázta az orosz öröknek, hogy ő tulajdonképpen azokhoz tartozik, nem engedték át. Néhány nap múlva viszont behajtották őket a vagonokba és a vagonírozásnál a korábbi nagy elkülönítés teljesen értelmetlenné vált, mert minden ellenőrzés nélküli összevisszaságban terelték őket a vagonokba. Így a vonaton mégis összekerült az ezredtársaival.

A marhavagonokban nagy vaskályhák is voltak, melyek a hideg éjszakákon különösen hasznosnak bizonyultak. Ezeken a kályhákon vizet is lehetett forralni a teakészítéshez, amit azután az oroszoktól tanult módon ittak úgy, hogy a foguk közé vettek egy kockacukrot és a teát azon, mint egy szűrőn keresztül itták.

Hosszú, többhetes utazás, veszteglés, tolatás és újra utazás után érkeztek meg a szibériai Omszkba, ahol végleges fogolytáboruk várt rájuk szöges drótkerítésekkel és egymástól szabályos távolságra levő magas őrtornyokkal. A tiszteket és a legénységet különválasztották, és egymás melletti táborokban helyezték el. A legénységi állományúakat munkára fogták, a tiszteket azonban nemzetközi egyezmény alapján mentesítették a munka alól. Apám az időt arra használta fel, hogy a Vöröskereszt segítségével otthonról küldött jogi tankönyvekből tanult, s amellett megtanult angolul és oroszul. Omszkban összekerült ezred- és zászlóaljbeli bajtársaival, mint

például dr. Forster Károly⁸⁶ és Réczey Ferenc. Mindkettővel egy zászlóaljban voltak a fronton és halálig jó barátok maradtak.

Életük a fogolytáborban szabályos napirend szerint folyt le. A parancsnok közöttük a rangidős hadifogoly-tiszt volt. Az oroszok a hadifoglyok belső fegyelmi kérdéseibe általában nem szóltak bele. A szökési kísérleteket azonban erélyesen, mondhatjuk kegyetlen szigorúsággal büntették. Ez nemcsak a szökevényekre vonatkozott, hanem azokra is, akiknek barakkjából vagy táborrészlegéből valaki megszökött. Így akarták a hadifoglyokat „éberségre”, szükség esetén besúgásra is rákényszeríteni. Legalábbis Omszkban nem sikerült kiirtani a bajtársiasságot. Bármilyen reménytelennek látszott is a szökés gondolata, kezdettől fogva voltak olyanok, akik megkísérelték a lehetetlent is. Voltak, akik egyedül szöktek abban a reményben, hogy így kevésbé vonják magukra a figyelmet. Egyedül, segítő társak nélkül viszont sokkal nyomorultabb helyzetbe kerültek, s fokozódtak a nehézségek is bátorító társak nélkül. A nagy transzszibériai vasút vonalán sokszáz, talán sokezer magyar, osztrák, cseh, horvát és ki tudja, mi más monarchiabeli vagy német lelte keserves halálát. Volt olyan, aki megfagyott, éhen halt, vagy valamilyen rideg orosz börtönben pusztult el. 1916. novemberében

⁸⁶ dr. Forster Károly (1884–1960) 1909-ben gyakornokként lépett a Magyar Királyi Posta szolgálatába. Pályafutása alatt volt fogalmazó, segédtitkár, titkár; két évet katona, négy évet orosz hadifogoly; tanácsos, igazgató, főigazgató, pályája utolsó évében vezérigazgató-helyettes. A Magyar Királyi Posta Jogász és Mérnök Tisztviselőinek Országos Egyesületében betöltött igen jelentős tisztségei mellett a Magyar Posta című szaklapnak 1921-23 között felelős szerkesztője, 1933 és 1944 között főszerkesztője volt. Hosszú évekig volt a magyar posta nemzetközi szakosztályának vezetője. 1945-től nyugdíjas, majd nyugdíjától megfosztott postás. BARTÓK Ibolya: *Dr. Forster Károly (1884–1960) postavezérigazgató helyettes munkássága*, http://www.museum.hu/kiallitas/2872/Dr_Forster_Karoly_1884-1960_postavezérigazgato_helyettes_munkassaga

lehetett, hogy három porosz tiszt megszökött Omszkból. Egy hét múlva cipelték őket vissza a táborba félholtra verve, vérbe fagyva. Néhány hét múlva viszont csodálatos látványban volt részük az omszki hadifoglyoknak: egy kényelmes lovasszánkó állt meg az orosz parancsnoki épület előtt, ahonnan néhány perc múlva kísértelt az orosz parancsnok egyik hadifogolytársukkal, aki civilben volt, jó meleg, prémes bundában és kucsmával. Az illető egy dúsgazdag berlini bankár puhány fia volt, aki kényelmesen bemászott a szánkóba. Az orosz parancsnok segédtisztje gyengéden bebugyolálta őt szörmékbe és meleg pokrócokba, s a milliomoscsemete már hajtatott is a transzszibériai vasúthoz, hogy jól fűtött hálókocsiban utazzon Moszkván, Szentpéterváron és Svédországon át Berlinbe, ahol szerető apukája várt rá pénzeszsákjai társaságában. Elképzelhető, hogy a pénz hatalmának ez a fitogtatása milyen hatással volt a többi hadifogolyra! Meglehet, hogy némelyik német ekkor lett antiszemita.

1916 vége felé levelek is érkeztek otthonról a vöröskeresztes szolgálaton keresztül. Jóllehet nagy késések voltak, s így a hírek sem voltak a legfrissebbek, Apám mégis tudhatott valamit nemcsak az otthoniakról, de azokon keresztül a fronton harcoló fiútestvéreiről is. Nagymamámmal megállapodtak abban is, hogy eszténként feltekintenek az égre és egy bizonyos csillagra tekintve – sajnos már elfelejtettem, hogy melyikre – egymásra gondolnak. Ebbe a körbe belekapcsolódtak a fronton szolgáló testvérei is. Nevetséges naivitás? Nekik segített az összetartozás tudatában éppen úgy, mint negyven évvel később nekünk is.

Volt még valami, ami segített Apámnak abban, hogy sorsát békésen hordozza, s ez a tapasztalata segített nekünk is akkor, amikor minden nyelvtudás nélkül Belfastba érkeztünk 1957. szeptember 14-én és Apám levele már ott várt reánk: *„Új, idegen körülmények közé kerültök nyelvismeret nélkül és idegen szokásokkal találkoztok. Olykor azt hiszitek, hogy Magatokra maradtatok és nincs Ve-*

letek senki. Mégsem vagytok idegenben, mert ott vagyunk otthon, ahol Isten velünk van. Ő pedig mindenütt velünk van. Így volt velem Szibériában, így van Veletek Belfastban és így marad Veletek, bárhová kerüljete is. Ezzel a tudattal nevel Isten igazi keresztyén világpolgárrá Titeket, mert „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?” – Apámnak ezek a sorai többet jelentettek nekem, mint bármilyen kegyes prédikáció és most, harminckét esztendő után is olyan frissen vannak bennem, mint annak idején. Boldogan adtam tovább ezt a most már számomra is gyakorlati tapasztalatot gyermekeimnek is, akik – remélem – ugyanúgy megértik és értékelik keresztyénségünknek eme aprópénzre felváltását, mint mi Apámmal és Ildikómmal.

A fogolytáborban alakultak irodalmi körök, különböző szakkörök, színjátszó csoportok is, és a foglyok túlnyomó része hosszú, sokéves hadifogságra rendezkedett be. Legtöbbjük számára az is lett.

A hadifogságban Apám nemhogy nem gyűlölte meg, hanem kifejezetten megszerette az oroszokat, akiket jó szándékú, általában erősen szentimentalizmusra hajlamos, gyermeteg lelkeknek ismert meg. Azt, hogy őket könnyen meg is lehetett vadítani, természetesen elismerte. Ugyan melyik népben lehetne még olyan embert találni, mint az egyik örök, aki hosszú órákon keresztül úgy örködött, hogy egy szót sem szólt, hanem megszakítás nélkül ugyaneget dúdolt magának: „*Gillár, gida, gida, gillárdá, gillár, gida, gida, gillárdá ...*” ?

1917 tavaszától Apám is foglalkozni kezdett a hazaszökés gondolatával. Egyik jóbarátjával, Györffy Istvánnal⁸⁷ fogtak neki a tervezetésnek, és lassanként elkezdtek a kenyér- és egyéb élelmiszer, általában olyan dolgok gyűjtését, amikre a hosszú és kalandos

⁸⁷ Megbízhatóan nem azonosítható személy

vándorlásnál szükségük lehet, s amit a háborús körülmények között nem lenne könnyű vásárolniuk. Terveikről senkinek sem szóltak. Egyik beszélgetésüknél viszont nem vették észre, hogy az akkor súlyos gyomorbajos és amellet idegösszeomlással küszködő Réczey Feri bácsi is meghallotta, amint szökési terveikről beszéltek. Ezután nem nyugodott addig, amíg őt is be nem vették harmadiknak. Ez persze nagy gond elé állította őket. Györffy István és Apám folyékonyan beszélt oroszul, míg Réczey Feri bácsi nem beszélt az orosz nyelvet. Hozzájött ehhez fizikai és lelki nyavalyája is. Mégis úgy döntöttek, hogy hármában vágnak neki a nagy kalandnak.

1917 kora őszenek egyik éjszakáján, borús sötétségben bújtak át a drótkerítésen, illetve kerítéseken, s így sikerült elkerülniük az őrtornyokban lévő katonák figyelmét. Maga ennek a szökésnek leírása is megtölthetne egy egész könyvet. Nekem viszont sem időm, sem pénztárcám nem engedi meg, hogy minden részletet leírjak. Néhány epizódot azért mégis megemlítek.

Már az omszki vasútállomáson akadtak gondok. Feri bácsinak lelkére kötötték, hogy tegyen úgy, mintha néma lenne és semmi körülmények között sem szólaljon meg, de csomagjaikra, amiben a kenyerük és élelmük volt, ügyeljen addig, amíg ők elmennek vasúti jegyeket váltani. A jegyek megváltása elég gyorsan ment, mégis visszaérkezésükkor azt kellett látniuk, hogy féltve őrzött kincseiket – kenyeret, kolbászokat és szalonnát – Feri bácsi nagylelkűen osztogatta a körülötte tolongó gyerekeknek és felnőtteknek. Az igaz viszont, hogy mindezt anélkül tette, hogy megszólalt volna. Apámék alig tudták megmenteni az elemózsiát a tömeg elől.

A vonattal természetesen nem utazhattak egyenesen Moszkvába, hanem többször is meg kellett szakítaniuk útjukat. Olyan is történt a forradalom és a polgárháború idején, hogy a harcok miatt vissza kellett fordulniuk és hatalmas kerülőt kellett tenniük. Az egyik ilyen kitérőjüknel egy cigánykaravánt láttak, amint a cigá-

nyok az egyik szekér körül összecsoportosulva jajongtak és kiabáltak, mert annak a kocsisa valami kőre szaladt és eltörte az egyik kereket. Magában az eseményben nem volt semmi különös, de abban, hogy az orosz cigányok magyarul kiabáltak, káromkodtak és kívánták a devla haragját figyelmetlen társukra, már volt valami érdekesség.

Egy másik kalandjuk az egyik vonaton történt, ahol egy elegáns orosz gárdatiszt gyanakvással figyelte őket. Órákon át rájuk-rájuk pillantott, majd egyenesen hozzájuk fordult és megkérdezte, kicsodák és hova utaznak. Apám feleletére, amelyben az elmondta, hogy hazautazó orosz munkások, válasza rövid volt: „*So wie ich!*”⁸⁸ Kiderült, hogy nem orosz gárdatiszt, hanem egy közös gyalogezredbeli cseh tiszt volt, aki ugyancsak a hadifogságból szökött meg.

A polgárháború már javában dúlt, s ők még mindig nem jutottak át az Uralon. Általában ez volt a szökevények számára a legnehezebb dolog, mert legtöbbjüket az Uralnál, a Szibériából kilépésnél csípték el. A vonatokat minden állomásnál feltartóztatták, és vagy a vörösök, vagy a fehérek igazoltattak a vonaton, amelyről nyakra-főre szedték le az embereket. Némelyeket csak leszállítottak, másokat elvittek a helyi börtönbe, míg ismét másokat az állomás-épület mögé vittek, ahol agyonlőtték őket. Azt, hogy kivel mit miért csináltak, senki sem tudta. Az egyik ilyen vizsgálatnál az örök körbeállták Apámék vonatát és a komisszárius felszállt, hogy mindenkit igazoltasson. Apámék fel voltak készülve arra, hogy ezúttal nem menekülnek meg. Velük szemben egy nagy bajszú, vidám arcú őrmester ült, aki jóindulattal nézegette őket. Amikor a népbiztos az ő kocsijukhoz ért, levette a csomagtartóból harmonikáját és jobbnál jobb orosz muzsikát játszott rajta. A népbiztos hozzájuk érve nem az igazolványokat kérte, hanem megállt és lábával üt-

⁸⁸ *Én is!*

ve a taktust, a muzsikát hallgatta. Az őrmester pedig szünetet sem hagyva váltotta a jobbnál jobb melódiákat. Így ment ez majdnem egy óra hosszat, amikor egy vöröskatona jött a népbiztoshoz azzal, hogy a vonatok már régen el kellett volna indulnia. Az erre bólintott, s barátságosan elköszönve a muzsikáló őrmestertől, sietve szállt a vonatról, amely percekben belül el is hagyta az állomást. Apámék meg voltak róla győződve, hogy a jó őrmester sejtette, hogy ők nem tudnák igazolni magukat, s azért terelte el a népbiztos figyelmét.

Már a breszt-litovszki békekötés⁸⁹ után, tehát 1918 tavaszán történt, hogy egy vasútállomáson hosszú vonatot láttak, amely kizárólagosan osztrák-magyar hadifoglyokat szállított nyugat, azaz hazafelé. Odamentek és beszéltek a szerelvény magyar parancsnokával, akit arra kértek, hogy megbújhatnának-e a vonaton, s a padok alatt ők is hazautazhatnának? Az és a „stáb”-ja megtagadta ezt, mondván, hogy Krasznajárszkból utazva nem akarják hazatérésüket az utolsó ezeregyhét kilométeren kockáztatni. Apámék ezt meg is értették, és elmentek, hogy más módon folytassák útjukat. Harminchat esztendővel később Apósommal beszélgetve, szóba került ez az alkalom is. Apósom erre felfigyelt és arról érdeklődött, hogy pontosan mikor történt ez az eset? Összeegyeztetve az időpontokat, kiderült, hogy Apósom is azon a vonaton volt. Apámék-nak szerencséjük volt, hogy nem engedték őket fel a vonatra, mert arról az állomásról a szerelvény soha nem jutott tovább. Ugyanis még onnan az egész vonatot visszaindították, majd sok huza-vona után mindenkit visszavittek Krasznajárszkba, ahonnan csak 1921-ben szállították őket haza a Kínai tengeren, Indiai-óceánon és a Vörös-tengeren keresztül.

⁸⁹ A breszt-litovszki békeegyezményt 1918. március 3-án Breszt-Litovszkban kötötték meg a központi hatalmak (Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Törökország) és Oroszország között.

Végül mégis sikerült Apáméknak hazajutniuk. A fehérek és vörösök között ide-oda sodródva, bujkálva, kalandos regénybe illő módon jutottak át az Uralon, majd Moszkván, Szentpéterváron és a balti államokon keresztül, nyolc-kilenc hónapos vándorlás után érték el Kelet-Poroszországnál a breszt-litovszki békekötés után aránylag csendes német–orosz frontot. A „senki földjén” az éjszakában mozgásneszt és emberi mormolást hallva Réczey Feri bácsi megfegyverkedett a szükséges óvatosságról és hangos nyugtalansággal odaszólt: „*Sind die Deutschen da?*” – Apámékban a vér is megfagyott, s csak akkor könnyebbültek meg, amikor egy mély katonahang válaszolt: „*Ja freilich!*”⁹⁰ – Freilich volt neki, de nem Apáméknak!

Kelet-Poroszországból Szilézián, Csehországon és a Felvidéken át utaztak haza. Apám 1918. június 1-én reggel 7 órakor lépett be a szigetszentmiklósi paplak kapuján, ahol megtudta, hogy Pista öccse félórával korábban indult vissza az olasz frontra.

Néhány hét múlva érkezett meg az ezredparancsnok levele, amelyben tudatta velük, hogy Pista bácsi a Piave mellett, a montellói csatában „hősök halálával halt”. – Az ő emlékére lett István Apám Lajos bátyjának legkisebb fia, Moni hugának egyetlen fia, majd jómagam éppen úgy, mint Judith nővérem legidősebb fia és a mi fiatalabbik ikrünk is.

Elképzelhető, hogy Apámék mindhárman leromlott állapotban érkeztek haza és orvosi vizsgálatokon, kezelésen és feljavító kúrán mentek át. Ezután Apám újra katonai szolgálatot teljesített, de a néhány hónap múlva bekövetkezett összeomlás folytán már nem került ki a frontra.

⁹⁰ „*Németek vannak ott?*” – „*Igen, természetesen!*”

Elindulás

1918 őszén, az őszirozás forradalom kitörése után minden szétzüllett. Ez volt az az idő, amikor Károlyi Mihály lett a sors tragikuma folytán miniszterelnök. Az ő honvédelmi minisztere, Linder Béla⁹¹ pedig kijelentette, hogy „*Nem akarok többé katonát látni!*” Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlott, a hadsereg széthullott. Apám visszatért az egyetemre joghallgatónak, de közben megélhetésre is kellett gondolnia. Elment tehát a postához, melynek fogalmazási karán lett tisztviselő. Sok későbbi jóbarátjával ott a postánál ismerkedett meg és melegedett össze, mint például Forster Károly⁹², Sevin Henrik⁹³, Kákossy Istvánék⁹⁴, hogy csak néhányat

⁹¹ Linder Béla (1876–1962) ezredes, a Károlyi-kormány hadügyminisztere, a Berinkey-kormány tárca nélküli minisztere, a Tanácsköztársaság bécsi katonai megbízottja, 1920–21-ben Pécs polgármestere. Ezt követően haláláig Belgrádban élt. ÜMÉL IV. 237–238.

⁹² Forster Károlyt (ld. 86. lábjegyzet) Kardos István korábban apja katonatársaként, szibériai hadifogságában jó barátjaként nevezi meg.

⁹³ Sevin Henrik (1893–?) gépészmérnök volt. Műve: *A faekétől a Hofherr gépig. A Hofherr-Schranz-Clayton-Shuttleworth Magyar Gépgyári Művek Részvénytársaság története 1842–1869–1944.* Budapest, Révai, 1944.

⁹⁴ Dr. Kákossy (Kákossy) István az 1928-as budapesti címjegyzék szerint m. kir. postatitkár volt. 1938-ban Nagymegyer postamestere (VARGA László:

említsék közülük. Jóllehet a helyzet Magyarországon azokban a hónapokban zavaros volt, mindez nyugodtnak tűnt amellett, ami néhány hónap múlva következett be akkor, amikor Berinkey⁹⁵ miniszterelnök átadta a hatalmat a proletár-diktatúrának és Kun Béla, Szamuely Tibor⁹⁶, az akkor még fiatal Rákosi Mátyás és hasonlóknak vették át a hatalmat a maguk terrorlegényeivel. A Felvidéken cseh csapatok hódítottak, Erdélyt megszállták a románok, akik csapataikkal mind tovább jöttek Magyarországra, míg a déli részeken szerbek és franciák voltak a megszállók.

Bécsben megkezdődött Bethlen Istvánék szervezkedése a proletárdiktatúra ellen, és a nyugati országrészekből igen sok hivatásos és tartalékos tiszt ment át Ausztriába azért, hogy Bethlen Istvánék megmozdulásához csatlakozzanak. Budapestről szinte lehetetlen lett volna odáig eljutni. Viszont híre járt, hogy Aradon megalakult egy magyar ellenkormány a kommunistákkal szemben, amely a románok által megszállt területről hamarosan francia megszállási területre, Szegedre tette át székhelyét. Ez katonákat is toborzott az úgynevezett „nemzeti” hadseregbe.

Apám, aki ekkorra úgy érezte, hogy erkölcsi kötelessége az, hogy valamit tegyen az országért, kalandos úton, bujkálva János-

Béke poraikra! Az 1. és 2. világháború áldozatai és hősei Nagymenyen, Dunaszerdahely, 2002. 65.). – Kardos István később is említi visszaemlékezéseiben: 1940-ben Kassán postaigazgató.

⁹⁵ Berinkey Dénes (1871–1944) ügyvéd, politikus. Károlyi Mihály kormányában igazságügyminiszter, 1919. január 11–március 21-ig miniszterelnök. Lemondásával vált lehetővé a kommunista hatalomátvétel, a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása. Berinkey ezután nem foglalkozott többé a politikával. ÚMÉL I. 674.

⁹⁶ Szamuely Tibor (1890–1919) kommunista politikus, újságíró. 1915-ben orosz hadifogságba esett, 1918-ban Kun Bélával a bolsevik párt magyar csoportjának szervezője. 1919 januárjában tért vissza Magyarországra, itt a Tanácsköztársaság hadügyi népbiztoshelyettese, közoktatásügyi népbiztos, a kommun terrorszervezetének vezetője volt. ÚMÉL VI. 144.

halmán keresztül Szegedre szökött és katonai szolgálatra jelentkezett. Őt is, mint sok mást, egy tisztekből álló, úgynevezett „tishti század”-ba osztották be. Igen sok ilyen önként jelentkezőkből álló tishti század volt ott, de voltak sajátos „különítmények” is, melyeket parancsnokaikról neveztek el. A „nemzeti hadsereg” fővezére – Károlyi Gyula gróf, miniszterelnök⁹⁷ felkérésére – nagybányai Horthy Miklós császári és királyi altengernagy lett. Ekkor jött létre az a katonanóta is, amelyet húsz esztendő múlva az SS-legények énekére válaszolva Apámmal a stossingi vendéglőben konok magyarkodással énekeltünk el: „*Horthy Miklós katonája vagyok, leg-szebb katonája...*”

A „nemzeti hadsereg”, csakúgy mint minden tagja, szeretett volna megindulni Budapest és az ország kommunistáktól, majd a román megszállóktól [való] felszabadítására. Azonban a győztes franciák ezt ismételten megtiltották és megakadályozták. Végül a franciák tudta nélkül megindultak a csapatok a Dunántúlon keresztül. Természetesen Apám is közöttük vonult az egyik tishti-század tagjaként. Siófokon történt azonban egy incidens, ami nemcsak kiábrándította, de súlyosan elkeserítette. Egy akkor fiatal tüzérszázados, aki az egyik alakulat parancsnoka volt, Magasházy László⁹⁸ törvényellenesen és önkényesen több embert, jobbára zsidókat „kommunista tevékenység”-gel vádolt és felakasztatta őket. Ennek

⁹⁷ Károlyi Gyula (1871–1947) politikus, Károlyi Mihály unokaöccse. 1919-ben az aradi, majd a szegedi ellenkormány miniszterelnöke, Horthy István bizalmasa. A politikai életbe ezután csak 1927-ben tért vissza, a Bethlen-kormány külügyminisztere, 1931-32 között miniszterelnök volt. ÚMÉL III. 774-775.

⁹⁸ Magasházy László (1879–1959) katonatiszt, 1919-től Horthy Miklós fővezére, 1920-29 között szárnysegédje, 1937-ben tábornok. 1938-ban nyugállományba helyezték. 1939-ben a Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselője lett. 1946-ban a Budapesti Népbíróság „népellenes” bűnösként életfogytiglani börtönre ítélte. ÚMÉL IV. 389.

természetesen hamarosan híre szállt, s Apám érdeklődni kezdett az eset körülményei után. Amikor meggyőződött az eljárás törvénytelségről és erkölcstelenségről, ott Siófokon kilépett a nemzeti hadseregből, és a legrövidebb úton hazatért Szigetszentmiklósrára. Ennek a keserű siófoki élménynek köszönhető, hogy – jóllehet Apám Horthy Miklós kormányzót személy szerint tisztelte, és mindvégig nagyra becsülte – a Horthy-rendszertől kitüntetést vagy titulust nem volt hajlandó elfogadni.

Mint érdekességet megemlítem, hogy később ezt a Magasházy Lászlót, nekem Laci bácsit, mind Apám, mind én, egymástól függetlenül megismertük és kedves úriembernek találtuk. Magasházy Laci bácsi kiváló lovas volt és az 1936-os berlini olimpián is képviselte Magyarországot díjlovaglásban, sőt – azt hiszem – már Amszterdamban is ott volt. Én valamikor 1942 körül ismertem meg a lovassporton keresztül. Apám, azt hiszem, egy „kerekasztal-társaságban” ismerkedett meg vele még a harmincas években. A háború után is többször összejöttek a Belvárosi kávéházban, míg Laci bácsit az AVO el nem vitte egy szép napon.

A siófoki akasztásokra, majd a Prónay Pali bácsi⁹⁹ által vezetett Prónay-különítményre, a Héjjas Iván¹⁰⁰ által vezetett fehér-terroris-

⁹⁹ Prónay Pál (1874–1946?) katonatiszt, lajtai bán. 1920-21-ben Héjjas Ivánnal együtt katonai alakulatok szervezője, a nyugat-dunántúli felkelés („lajtai bánság”) vezéralakja. A későbbiekben a szélsőjobboldali mozgalmakat támogatta, a Magyar Országos Fasiszta Párt egyik alapító tagja volt. 1945 tavaszán orosz fogságba esett, a Szovjetunióba hurcolták, ott ítélték 1946-ban 20 év kényszermunkára. ÚMÉL V. 482.

¹⁰⁰ Héjjas Iván (1890–1950) katonatiszt, 1919 után osztagparancsnok, 1920-21-ben az orgoványi megtorló akciók vezetője, Prónay Pállal együtt katonai alakulatok szervezője. 1927-31 között a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője. 1938-tól ismét gerillaakciók megszervezésével foglalkozott. 1944 végén elhagyta Magyarországot, Spanyolországban halt meg. A népbíróság 1947-ben távollétében halálra ítélte. ÚMÉL III. 208.

ták orgoványi gyilkosságaira, valamint a Bajcsi-Zsilinszky Endre [!] és fivére által elkövetett Áchim-féle gyilkosságra¹⁰¹ emlékezve mondogatta Apám, hogy „*A forradalomnál csak egy borzasztóbb van: az ellenforradalom!*”

A katonaságot otthagya, Apám visszatért a postaközpontba, ahová továbbra is Szigetszentmiklósról járt be. Nagyszüleimet Pista bácsi halála erősen lesújtotta, és ennek is nagy része lett fizikai leromlásukban. 1919-re Nagyapám súlyosan beteg lett a szívével. A kommunizmus idején, ami a Pest közelében lévő Szigetszentmiklóst is elérte, a helyi népbiztos még az élelemtől is meg akarta fosztani őket azért, mert Nagyapám nem volt hajlandó a kiáltványait a szószékről kihirdetni. Egyik napon az erőszakoskodó népbiztost és pribékjeit Nagyapám a betegágyból felkelve kergette ki az udvarukból. Nem volt hajlandó a lelkiismeretét áruba bocsátani.

1920-ban mind gyakrabban tűnt fel a faluban egy fiatal káplán azzal, hogy szívesen segít Nagyapámnak, de nyilvánvaló volt, hogy a falubeliekkel is meg akarta kedveltetni magát: a ráckevei

¹⁰¹ Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944), újságíró, politikus. 1911-ben öccsével együtt halálosan megsebesítette Áchim András parasztpárti politikust. Az ezt követő vizsgálat során felmentették. 1918-ban a MOVE egyik alapító tagja, a Szózat c. fajvédő lap szerkesztője (1919–26). 1928-ban kilépett a Fajvédő Pártból, eltávolodott a jobboldaltól. 1930-ban megszervezte a Nemzeti Radikális Pártot, mely 1936-ban egyesült a Kisgazdapárttal. Országgyűlési képviselő (1931–35, 1939–44). 1942-ben bekapcsolódott a Magyar Történelmi Emlékbizottság munkájába. 1944. márciusában a Gestapo elfogta, októberben kiszabadult és a Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága elnöke lett. 1944. novemberében a nyilasok ismét elfogták. Decemberben Sopronkőhidára vitték, ahol mentelmi joga felfüggesztése után halálra ítélték és kivégezték. Eredeti perének több vádlottját (Kiss János, Tartsay Vilmos stb.) szintén kivégezték. A Magyar Közösség tagja volt. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Szek%C3%A9r%20N%C3%B3ra_mell%C3%A9klet,%20%C3%A9letrajzok.pdf

születésű Tóth Pál¹⁰², aki szemmel láthatólag Apám Moni húgának is csapta volna a szelet. Az egyik napon súlyosan szívbeteg Nagyapám az egyik nagytekintélyű család tagját temette, s jóllehet ott semmi dolga nem volt, Tóth Pali bácsi is megjelent a temetésen. Amikor ezt meglátta az egyik öreg szentmiklósi gazda, magához szólva, de fennhangon mondta úgy, hogy mindenki meghallhatta: „*Nehéz a hótt fának dőltségét várni!*” Mindenki megértette, hogy miről van szó.

Nagyapám egészsége mind gyengébb lett, és Pestre vitték a klinikára. Ugyanakkor Keresztanya, Apám Moni huga is súlyos betegséggel, fehérvérűség gyanújával került ugyanannak a klinikának egy másik osztályára. Nagyanyám pedig Szentmiklóson feküdt betegágyban. Apámnak a postai munkáján és egyetemi tanulmányain kívül három súlyos betegnek a gondja is nyakába szakadt.

Nagyapám 1921-ben bekövetkezett halála után jöttek a temetési költségek, melyek az anyagi tönk szélére vitték a családot, illetve vitték volna, ha a szigetszentmiklósiak ezeket a költségeket kérés nélkül is teljes egészében meg nem térítették volna. A gyülekezett mindezeket önként magára vállalta. Ezután a kegyeleti időt jelentő félév lejártát meg sem várva, Nagyanyám Apámmal és Keresztanyával kiköltözött a Komáromy-dédszülőktől örökölt házacskába a Buckában, ahol Apám tartotta el mindhármukat a maga szerény postai fizetéséből, mert az özvegy papnék sorsa – amiről Baksay Sándor olyan megrázóan írt annak idején – sokkal sanyarúbb volt akkoriban, mint manapság.

A postánál ismerkedett meg Apám élete nagy szerelmével, Szakál Ilonával¹⁰³, későbbi Iluskájával, illetve Pankájával: az én drága jó Anyámmal.

¹⁰² Vö. 59. és 62. lábjegyzet. – Tóth Pált 1921-ben valóban Szigetszentmiklós lelkészévé választották.

¹⁰³ Kardos Jánosné Szakál Ilona (1897–1989)

Anyám édesapja – a Nagypapa, – Szakál József fővárosi altiszt, Nagymama pedig Pataricza Katalin, Pataricza Máté jómódú bácskai bunyevác¹⁰⁴ gazdálkodó leánya volt. Nekik hat gyermekük érte meg a felnőtt kort:

Géza bácsi volt a legidősebb, aki eredetileg Budapest Székesfővárosnál volt tisztviselő, de – mint kiváló fényképész – annyi díjat és pénzdíjat nyert, hogy otthagyta a városházát és fotóciikk szakkereskedést nyitott az egyik legelőkelőbb helyen, a Dorottya utca Lánc-híd felőli végén. A harmincas évek közepére a Fotókereskedők Szövetségének elnöke, majd a negyvenes évek elejére annak díszelnöke lett. 1945-ig a Fővárosi Takarékpénztár igazgatósági tagja volt. Feleségével, Hudák Ilonával, akit mi Judithtal ugyancsak Ikiának hívtunk, ők voltak a keresztszüleim. Két gyermekük volt:

Gyuri, aki a közgazdasági egyetem elvégzése és doktorátusa megszerzése után a fővárosnál lett pénzügyi tisztviselő, ahonnan körülbelül tizenöt éve ment nyugdíjba. Feleségével, Arany Sárával együtt nagy kajakozók voltak és Európának szinte minden folyóját végig kajakozták. Gyuri később, egészen a legutóbbi évekig, az Atlétikai Szövetségben tevékenykedett. Kettő, már középkorú és házas gyermekük: Zsuzsi és Gyuri.

Ilona, akit bátyja még kicsi korában egy akkori futballista iránti rajongásból Csunginak nevezett el, és így élete végéig Csunginak, Csungikának hívtuk. 1944-ben ment férjhez Zsabokorszky Jenő csendőrfőhadnagyhoz, aki a háború után hosszú évekig orosz fogóságban volt. Hazajövele után kitanulta a villanyszerelést, majd az 1960-as évek elején elektromérnöki diplomát szerzett. Három gyerekük született: Jenő, Judith és Zsolt. Csungika néhány hónappal Apám halála után tragikus baleset áldozata lett: Zsoltit vitte a

¹⁰⁴ Délszláv népcsoport a Bácskában.

ferihegyi repülőtérre, amikor az autóbusz lezuhant a ferihegyi műútról¹⁰⁵ és Csungika több másik utassal együtt azonnal meghalt. Zsoltit is hosszú hónapokig kórházban kellett ápolni. Jenő egyedül nevelte fel a három gyermeket.

Annus néni volt Nagyszüleim második gyermeke, aki a Pestvidéki Törvényszéken volt irodai főtiszt. Férje volt Imi bácsi, Csöppös Imre gépészmérnök. Mivel nekik nem volt gyermekük, a család minden gyermekét sajátjukként szerették és kényeztették. A család ifjabb generációjának mecénásai is voltak.

Gyula bácsinak az volt előttünk a sajátossága, hogy az orosz hadifogságból feleséggel, az odesszai Dusza nénivel tért haza. Leányuk, Éva érettségi után a közellátási minisztériumban lett tisztviselő és ott dolgozott férje, Galántay Laci is. Körülbelül tíz éve mentek nyugdíjba. Leányuk, Rita, többször is férjhez ment, de ezt általában már nem számoljuk.

Ekkor következett a sorrendben az én drága jó Anyám és két húga: Vilmuska, aki Nagymamával élt annak haláláig és a központi városházán volt irodai főtiszt az 1950-es évekig, amikor áthelyezték a fővárosi közlekedési vállalatához. A legfiatalabb és a család kedvence, Mancuska, egy sebészi melléfogás folytán fiatalon halt meg egy elmérgesedett vakbélműtét után a Bakay-klinikán¹⁰⁶.

Nagypapám a születésem előtt két hónappal halt meg 1929 januárban. Nagymama 1955-ben halt meg életének 92.-ik esztendejében.

Az egyetemi tanulmányok sikeres befejezése és jogászdoktori diplomájának megszerzése után Apám dr. Rásó Lajos¹⁰⁷ előkelő

¹⁰⁵ 1960. június 16-án. <http://www.vezess.hu/haszongepjarmu/2015/10/22/abusz-ami-lezuhant-a-ferihegyi-feluljarorol/>

¹⁰⁶ Bakay Lajos (1880–1959) orvosprofesszor. A II. Sebészeti Klinika igazgatója volt 1926–1946 között.

¹⁰⁷ Dr. Rásó Lajos (?–?) ügyvéd. Magánpraxisa mellett a Magyar Evangéli-

belvárosi irodájában, amely a Veres Pálné utcában volt, lett ügyvédjelölt. Lajos bácsi nemcsak megértő principálisa volt Apámnak, hanem jóságos mentora is, akit Apám mindhalálig kedves atyai barátjaként szeretett.

1923-ban meghalt a Nagyanyám is. Apám ekkor már komolyan készült megházasodni, de előbb még húga jövője várt biztosításra, aki orvostanhallgatóként már eljegyezkedett egy nála néhány évvel idősebb kollégájával, Kanócz Dénessel, akinek édesapja Csepelen volt nagytekintélyű orvos. Apám, aki ekkorra a Hűvösvölgyben szerzett magának egy kis lakást, átengedte azt Moni húgáéknak addig, amíg azok megfelelő otthont találnak maguknak, s így azok összeházasodhattak. Ez nagy áldozat volt részéről, mert így ők nem esküdhetek még meg Anyámmal, hiszen Apámnak albérletbe kellett mennie. Drága jó Anyám viszont megértette Apám húga iránti felelősségérzetét – ami egyébként halálig megmaradt benne.

Az ügyvédbojtári éveket leszolgálva és az ügyvédi képesítéshez szükséges vizsgákat sikerrel letéve, Apám megnyitotta saját irodáját a Baross utcában, a Szentkirályi utcánál, ahol özv. dr. Luby Gézánytól bérelte ki elhunyt férje irodai helyiségeit. Első irodakiszasszonya, kinek leánykori nevére képtelen vagyok visszaemlékezni, s csak úgy emlékszem rá, hogy Bözsi néni, még egész fiatal leány volt, amikor Apám irodájához került. A harmincas években férjhez ment, és ki is lépett egy kis időre. Házassága nem sikerült, és már

kus Egyházban vállalt világi tisztségeket (édesapja, Rásó Mihály, alsószeli lelkész és alesperes volt). 1905-ben az oroszlanói gyülekezet felügyelője, 1920-ban a dunáninnyi kerület törvényszékének, jog- és pénzügyi bizottságának a tagja. 1921-ben a fejérkomáromi egyházmegye gyámintézeti elnöke. 1923-tól egyetemes ügyész és a Deák téri Luther-szövetség elnöke. Az 1948. június 14-i rendkívüli egyetemes közgyűlésen még ebben a funkcióban vett részt, de az Ordass-perhez kapcsolódóan össze leváltották tisztségéről. 1926-ban magyar királyi kormányfőtanácsosi címet kapott. – CZENTHE Miklós levéltárigazgató (EOL) szíves közlése.

válása előtt visszatért az irodába, ahol mintegy első titkárnő volt addig, amíg az 1940-es évek végén a megromlott helyzetben ismét egyetlen irodakisasszony lett, – akárcsak a kezdet kezdetén.

Hamarosan ügyvédbojtárja is lett Apámnak, mégpedig egy volt omszki hadifogolytársa, dr. Rasskó Károly személyében, akivel véletlenül találkoztak össze egy villamosmegállóban, amint az egy hatalmas nagybögőt cipelt. Az akkori gazdasági helyzetben nehéz, szinte lehetetlen volt ügyvédjelöltként elhelyezkedni, mert a diplomások között is nagy volt a munkanélküliség. Rasskó bácsi egy moziba járt muzsikálni, hogy pénzt keressen és az éhezést elkerülje. Ott a megállóban megállapodtak, hogy másnap reggeltől Apám ügyvédjelöltje lesz, és az akkor még eléggé csekély jövedelmét arányosan megosztják. Síríg tartó jóbarátság lett ebből a hirtelen megállapodásból.

Lassanként jöttek az ügyfelek, először Szentmiklósról, majd a környező falvakból a Csepelszigeten, s hamarosan tágult a kör, mert jöttek hozzá Taksonyból, Dömsödről, Lacházáról, Alsónémediről, Bugyiból és az egész Kiskunságból. Jöttek más irányból is, mint például Pócsmegyerről, Szigetmonostorról, Tahitótfaluról és Dunabogdányból. Lassanként pestiek is jöttek, de kecskemétiak, kalocsaiak és ókéskeiek is.

Mivel az iroda kezdett beindulni, és Moni húgáék Csepelre költöztek a Kanócz szülőkhöz, Apámék 1925 karácsony szombatján megesküdték. Bizony a szegény falusi papfiúból lett fiatal ügyvédnek annyi pénze még nem volt, hogy az alkalomra új ünnep-lőruhát csináltathatott volna, hanem a régit kellett az alkalomra rendbehozni és kivékonyodott fenekét megfoltozni. A hüvösvölgyi kis lakás volt első otthonuk.

Még 1926 folyamán Géza bácsi segítségével lett egy szép négy-szobás főbérleti lakásuk Apáméknak az akkor újonnan épült Mes-ter utca 33-35. számú ház első emeletén a Ferencvárosban. Odaake-

rült Apám irodája is. Ez a ház már akkor olyan családi központ-féle lett és az maradt mind a mai napig. Annak idején mi laktunk az első emeleten, Géza bácsiék pedig fenn laktak a negyedik emeleten. A harmincas évek közepén a mellettük levő lakásba költözött Gyuri fiuk Sári feleségével. Ma Géza bácsiék lakásában Zsabokorszky Judith – aki a világhírű Pető Intézet pszichológusnője – lakik férjével és gyerekeivel. Gyuri unokabátyámék ott laknak mellettük a régi lakásukban. Azok mellett pedig vagy harminc esztendeje Judith nővérem lakik férjével.

1927 április 27.-én megszületett Judith nővérem, aki a keresztségben [a] Mária Judith nevet kapta, s kinek férje negyvenegynéhány esztendeje Dinnyés Pál, Dinnyés Lajos¹⁰⁸ volt kiskgazdapárti miniszterelnök és csodálatraméltó életművész unokaöccse. Ebből a rokonságból soha hasznuk nem volt. Reméljük ezután sem lesz kárunk belőle!

1929 március 19.-én születtem meg én, aki a keresztségben az összes hagyományos Kardos keresztnévet megkaptam: István, György, János. – 1941 késő tavaszán került hozzánk Béla öcsém, kinél hűségesebb gyermek vagy testvér a vérszerinti sem lehet.

Az ügyfelek mind nagyobb területről jöttek, s voltak már közöttük nem-földművesek is, jóllehet Apám haláláig nem felejtette el, hogy azok hozták neki az első kenyérre valót. Büntetőügyekkel általában nem foglalkozott, jóllehet kirendelt védőként ezt nem utasíthatta vissza, mint például Tichy Géza, a ráckevei közjegyző rab-

¹⁰⁸ Dinnyés Lajos (1901–1961) kiskgazda politikus. 1947. májusában a Magyar Kommunista Párt javaslatára ő követte a lemondásra kényszerített Nagy Ferenc miniszterelnököt a kormány élén 1948 decemberéig. Miniszterelnöksége idejére esett – többek között – az egyházi iskolák államosítása. 1954-től a Hazafias Népfront Tanácsának a tagja, 1958-tól haláláig az országgyűlés alelnöke. ÚMÉL II. 168–169.

lógyilkosa ügyében, ahol a bűncselekmény előre megfontolt volta nyilvánvaló és bizonyított is volt, és még enyhítő körülmények figyelembe vételéről sem lehetett szó.

Voltak olyan büntetőügyek, melyeket a magyar falvak népe nem bűnügyként, hanem hetyke legénykedésnek ítélt meg: kocsmai bicskázások. Ilyeneket Apám már befutott, nagytekintélyű ügyvéd korában sem utasított vissza azért, mert ezeket ő is kicsit a vidéki emberek elnézésével szemlélte. Inkább csacsi legénykedésnek, mintsem bűncselekménynek tekintette. Honnan jöttek ezek a hetyke legények, kiknek hüvelykujja néha megcsúszott a bicska pengéjén és így késük mélyebbre szaladt, mint azt az íratlan duhajkodási hagyományok javasolták, s így késeik a veszélytelen egy-két milliméter helyett komoly sebeket ütöttek? Jöttek ezek Szentmiklósról, Némediből, Kiskőrösről, s általában mindenfelől, ahol a legények társadalmi becsületéhez hozzátartozott a „Ki a legény a csárdában?” férfias és bicskás lovagi tornával elintézése.

Egy szép napon egész sereg érkezett hozzánk Tahitótfaluról és Dunabogdányból. Nem bicskázások miatt jöttek, hanem azért, mivel felelőtlen „evangéliumi buzgóság” áldozatai lettek és az anyagi romlás szélére kerültek. Mindezt pedig kegyes papjaiknak, Bereczky Albertnek és Tildy Zoltánnak¹⁰⁹ köszönhatték. Ezen buzgó,

¹⁰⁹ Tildy Zoltán (1889–1961) A Pápai Református Teológiai Akadémián és Belfastban végzett tanulmányai után 1916–21 között Szennán és Orciban volt segédlelkész, 1921–29 között Tahitótfaluban lelkipásztor, 1929-től a Magyar Traktátus Társaság igazgató lelkésze, 1932-től 1946-ig Szeghalmon lelkipásztor. 1930-ban a Független Kisgazdapárt egyik alapítója, alelnöke, 1945-től elnöke. 1936-tól 1944-ig országgyűlési képviselő. 1945 novemberétől 1946 februárjáig Magyarország miniszterelnöke, 1946 februárjától 1948 augusztusáig köztársasági elnök. Lemondásra kényszerítették és 1956 májusáig házi őrizetben volt. 1956. október 28–november 4. között miniszterelnök-helyettes Nagy Imre mellett. 1958-ban 6 évi börtönre ítélték, 1959-ben kiengedték. Haláláig teljes visszavonultságban élt. ÚMÉL VI. 744–746.

kegyesen vállalkozókedvű és vallásosan kétes jellemű egyházi szolgák ugyanis rábeszélték egyháztagjaikat arra, hogy féltve őrzött pénzeszkőjüket fektessék be egy szép jövedelmet ígérő keresztyén üzleti vállalkozásba: evangéliumi könyvnyomtatásba és könyvkiadásba. Oktalanul bízván papjaikban, többen nemhogy készpénzüket fektették be, hanem földjeiket is betábláztatták és így kölcsönt vettek fel a jövedelmezőnek ígérkező hívő keresztyén vállalkozáshoz. A két szentember nem lett volna Bereczky Albert és Tildy Zoltán, ha maguk is fektettek volna pénzt az üzletbe és maguk is vállalták volna a kockázatot! Így persze anyagilag sokkal veszélytelenebb volt számukra a vállalkozás! Mivel az ő pénzük nem volt veszélyeztetve, mindjárt nagyvonalúbban és nagylelkűbben bánhattak a pénzzel, s olyan könnyelműen, nagylelkűen kezelték a mások által rájuk bízott pénzt, hogy néhány esztendő után a Szilveszter Nyomdai Intézet¹¹⁰ – ahonnan ők mint igazgatók költségmegtérítés címén még pénzt is kaptak, – csődbe ment. Akkor derült ki, hogy ezekben az evangéliumi üzletemberekben pásztori felelősség, sőt közönséges emberi tisztességérzet sem volt. Az általuk elherdált pénz megtérítése helyett kegyes szavakban kifakadva, jelképes és rituális kézmosással menekültek

¹¹⁰ Helyesen: Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet. 1922. október 31-én Tildy Zoltán és Bereczky Albert irányításával létrejött Tahitótfaluban a Sylvester nyomda. Célja a református hitnek és az egyházi értékeknek megfelelő kiadványok gazdaságilag is rentábilis megjelentetése volt. A Sylvester nyomda adta ki a Magyar Traktátus Társaság kiadványait, a Keresztyén Család, a Téli Újság, az Egyházi Híradó című újságokat. 1928 őszén Budapestre költözött a nyomda, a Filadelfia Diakonissza Intézet területére. 1929. január 1-ével részvénytársasággá alakult át, a Sylvester Rt. ügyvezető igazgatója Tildy Zoltán lett. – Források: MRE Zsinati Levéltár, 62. fond. – Más forrás is megerősíti, hogy sok jóhiszemű hívő anyagilag belerokkant a Sylvester nyomda finanszírozásába, ld. *Életútinterjúk – Victor István, Fényképalbum* 30. p. http://www.kre.hu/portal/images/eletutinterjuk/victor_istvan_fenykepalbum.pdf

a felelősség elől, amely menekülést – mint kiderült – már eleve bebiztosították különböző okmányok aláíratásával. Csodálatos, hogy ez a két „lelki” ember mennyire ismerte az „evilági” kibúvókat! A fájdalmas az, hogy ezek még csak bűnbánatot sem mutattak azon, hogy egyháztagjaikat anyagi bajba vezették, hanem kegyeskedő patkányként saját boruk mentésében látták az Úristentől kapott megbízatásukat. Bereczky Albertnél ez később is és meglehetősen gyakran fordult elő. Arról már nincsen tudomásunk, hogy Tildy Zoltán 1945 után az Istennel való intim kapcsolatait továbbra is fenntartotta volna.

Hát ezért jöttek a bogdányiak és tótfalusiak Apámhoz: Hátha lehet valamit tenni és az elkótyavetyélt pénzt a csalfa papokon behajtani? A két pap azonban előre okos volt, mert úgy körülírtak mindent már a vállalkozás kezdetén, hogy rajtuk behajtani egy fillért sem lehetett. Az egyetlen lehetséges út az lett volna, ha az egyházi hatóságok ezt az Ige szolgálóihoz méltatlan szélhámoskodást fegyelmi vizsgálat tárgyává tették volna és a két vállalkozólelkű, kegyes cinkost az általuk okozott kár teljes vagy legalább részleges megtérítésére kötelezték volna.

Ehelyett mit tettek a nagytekintélyű egyházkerületi és egyházmegyei őrállók? Bűnsegédi bűnrészesekké váltak, mivel a híveken segítség helyett mintegy cinkosként az ügy eltussolásán és a tetteseknek a színhelyről elmenekítésén buzgólkodtak. A szemlélőnek a régi cinikus mondás jutott eszébe: „*Augur augurem videt*.”¹¹¹ Nagynevű püspökök, esperesek és országos hírvű prédikátorok kezdtek el nyüzsgögni – nem a lelkészi becsület egyedül tisztességes védelmén, azaz a felelőtlen fecsérők egyházi megbüntetésén és a tönkretett gazdák kártalanításán, hanem – cinkosként a méltatlan pásztorok megszöktetésén. Így lettek nagy és tisztelt egyhá-

¹¹¹ Catónak tulajdonított latin szállóige: *Si augur augurem videt, ridet* (Ha madárjós madárjóst lát, nevet).

zi személyiségek e két lekopott becsületű, híveiket cserbenhagyó, hűtlen pásztor bűnsegédi bűnrészesévé. Nagy kár!

A fizikai és jellemi törpe Tildy Zoltánt az ország másik végébe, Szeghalomra menekítették, ahol a tótfalusi gazdák megkárosítója nem átalotta úgy prezentálni magát, mintha a magyar falu népének megsegítője, nem pedig kifosztója és parazitája lett volna.

A csepegve kegyes demagóg Bereczky Albertnél csodálatos látomást kaptak a budapesti egyházmegye, a fasori egyházközség és a dunamelléki egyházkerület nagyjai, mely szerint a belső-angyal-földi proletároknak, az újlipótvárosi református házmesterének és cselédlányoknak, valamint a derék újlipótvárosi felső-középosztálybeli zsidóknak éppen ilyen kegyes, erkölcsi skrupulusokkal szemben teljesen immúnis csodaevangélistát akarna adni az Úr. Elkerülhetetlen a kérdés: Vajon akkor is ilyen segítőkészek lettek volna a nagy- és főtiszteletű őrállók, ha a felelőtlen pásztorok egyikének papáját, illetve keresztpapját nem gróf Apponyi Albertnek, hanem Kulcsár Illés falusi harangozónak hívták volna? Akárhogy is nézzük a dolgot, Bereczky Albert számára feltalálták a Tutaj utcai „missziói” egyházközséget¹¹², ahová minden nehézség nélkül is bejuthatott, mert a püspök saját hatáskörében is kinevezhette oda „missziói” lelkésznek minden papválasztási komédia nélkül a református egyházkormányzati elvek nagyobb dicsőségére. Bereczky Albertnek minden oka megvolt arra, hogy később a Pozsonyi úton megépített templomának a „Hálaadás temploma” nevet adja. Azt, hogy Istennek valóban hálás volt-e, nem tudhatjuk, de annyit tudunk, hogy az őt sajnos elmenekítő Szabó Imrének¹¹³ és

¹¹² Pontosan: a Külső-Lipót-Terézvárosi missziói egyházközség, később: Budapest–Pozsonyi úti Református Egyházközség.

¹¹³ Szabó Imre (1891–1955) A teológiát Pápán végezte. Bázeli tanulmányok és komáromi, bodajki, Kálvin téri segédlelkészi évei, valamint intézményi és missziós lelkészi szolgálata után 1923–1951 között a Budapest Fasori Re-

Ravasz Lászlónak sajátos módon fejezte ki köszönetét 1945 után: Szabó Imrét 1951-ben kitelepítették Bujba, Ravasz László ellen pedig 1945 januárjától kezdve áskálódott, majd annak püspöki székebe betelepelve, Laci bácsinak az egyházkerületi közgyűlés által megállapított püspöki nyugdíját is felére vetette le.

A tetteseket elmenekítették a hitbeli őrállók. Csak a bogdányi és tótfalusi gazdák maradtak hoppon, de ez az urakat – hiszen a papok hivatalból úriembernek számítottak – nem érdekelte a „kéz-kezet-mos” és „palást-palástot-takar” cinkosi összejátszása mellett. Úgy tűnt, mintha akkoriban az eltussolás és a becsület látszata még az egyházban is fontosabb lett volna, mint maga a tisztesség és a becsület! Apámat az általa nagyrabecsült egyházi vezetők e cinkosi

formátus Egyházközség lelkipásztora volt. 1931 decemberében a Budapesti Református Egyházmegye megszervezője és első esperese. Számos egyházi lap szerkesztője és főmunkatársa, nevéhez fűződik a Julianna Református Iskola létesítése. 1944. június 16-án, a Budapesti Református Egyházmegye közgyűlésén elmondott esperesi jelentésében kérte a kormányt, állítsa le a zsidók gettóiban való elkülönítését és deportálását. 1944 októberében a Julianna Iskola alagsorában menedékként létesített mintegy 40 keresztyén és zsidó gyermek számára. (Az izraeli Jad Vasem intézet 2003-ban feleségével és Éva lányával együtt a „Világ Igaza” kitüntetésben részesítette.) 1948-ban az Országos Református Lelkészi Egyesület és az Országos Presbiteri Szövetség elnöki tiszteréről lemondott, mert látta, hogy nem képes megakadályozni az iskolák államosítását. 1951-ben lemondatták esperesi tisztségéből és fasori lelkipásztori tiszteréről. Buj községbe helyezték. Itt volt lelkész 1955-ben bekövetkezett haláláig. Ravasz László temette Budapesten. BÁRCZAY Gyula: *Sorsok a református egyházban 1948–1988*. Bern, 1989.; ÚMÉL V. 641–644. – *Ég, de meg nem emésztetik – Szabó Imre lelkipásztor naplója 1914 – 1954*. Budapest, Budahegyvidéki Református Egyházközség, 2001. – SZABÓ Imréné SZABÓ Éva: *Süt a Nap! Életem*. Budapest, Open Art, 2006. – NAGY Zsombor: Szabó Imre, a budapesti református egyházmegye megszervezője és első esperese, in: KÓSA László: *Reformátusok Budapesten – tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról* I-II. Budapest, Argumentum Kiadó–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006. 579-590.

magatartása mélyen elszomorította, mert számukra az áltekinély fontosabbnak látszott, mint a lelkipásztorok erkölcsi tisztasága. Apám, valamint a bogdányi és tótfalusi kálvinisták hitére és hűségére jellemző, hogy a csínytevőket és menekítőiket nem azonosították a református egyházzal, s nem fordítottak hátat annak, jöllehet a kísértés erős lehetett.

Lassanként Apám ügyeinek nagy része mindinkább polgári természetű volt, s ehhez jöttek a földbirtok- és általában vagyongézelési megbízások. Egykori princípálisa, Dr. Rásó Lajos is adott át neki ügyfeleket, mint például „Medve Zoltán örökösei”, azaz Medve Zoltán leányai és azok férjei: báró Böhmelmberg Konrád¹¹⁴ földművelési minisztériumi min. tanácsos, dr. Ambrózy Gyula¹¹⁵, aki akkor a kormányzói kabinetirodában volt tanácsos, majd a legkritikusabb időkre a kormányzói kabinetiroda főnöke lett, valamint báró dr. Kaas Albert¹¹⁶, aki a közgazdasági egyetemen az al-

¹¹⁴ Helyesen: báró Dr. Boemelmberg Konrád Félix Lajos (1885–1964) ügyvéd, földművelődésügyi minisztériumi tanácsos. Első felesége Kaas Róza Ilona (1886–1945). GUDENUS I. 194.

¹¹⁵ Dr. Ambrózy Gyula (1884–1954), nemzetközi jogi író, a kormányzati kabinetiroda vezetője. 1906-ban lépett bírósági szolgálatba, 1914-től az igazságügyi minisztériumban teljesített szolgálatot. 1921-től a kormányzói kabinetirodában működött, 1942-ig mint helyettes, majd mint annak vezetője. Főleg a Nemzetek Szövetségével és a trianoni szerződéssel kapcsolatos nemzetközi jogi kérdésekkel foglalkozott. Horthy környezetében a németellenes erők vezető személyisége. Bizalmi pozíciójában a háborúból való kiugrásért és a zsidók mentéséért fáradozott. A háború után Bereczky Albert, Tildy Zoltán és Szakasits Árpád nyilatkozata alapján igazolták, amit később visszavontak. 1951-ben egy szolnok-megyei tanyára kitelepítették, ahol rövidesen meghalt. SZEKÉR Nóra: Életrajzok 1. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Szek%C3%A9r%20N%C3%B3ra_mell%C3%A9klet,%20%C3%A9letrajzok.pdf

¹¹⁶ Dr. Kaas Albert Nils (1885–1961), közjogász, egyetemi tanár. 1910-től vármegyei főjegyző, 1917-18-ban országgyűlési, 1922-26-ban nemzetgyűlési képviselő. 1926-tól magántanár az egyetem közgazdaságtudományi karán,

kotmánytan professzora volt. Az utóbbi kettővel, különösen Kaas Alberttel szoros jóbarátságban voltak életük végéig.

Ezekben az években, aránylag fiatal ügyvédként barátkozott össze Apám Bibó Istvánnal¹¹⁷, aki akkor a Budapesti Központi Járásbíróság egyik kezdő joggyakornoka volt. Érdekes, hogy sokan azt hiszik, mintha Apám Bibó Istvánnal való barátsága annak apósán, Ravasz Lászlón keresztül jött volna létre. A valóság az, hogy Ravasz László és Apám között egy laza ismeretségen kívül szinte semmi kapcsolat nem volt 1945-ig, míg „Bibó Pistával” már vagy 11 esztendővel korábban jóbarátok voltak, és halálig azok is maradtak. Az igaz, hogy e barátságukat azután még jobban megerősítette Apámnak a második világháború után Laci bácsival kialakult barátsága.

1927-től a magyar közjog és az összehasonlító államjog tanára. 1941-től Teleki Pál utódaként a kar által választott felsőházi tag, 1943-tól felsőházi jegyző. 1944. november 3-án a felsőház egész tisztikarával tüntetően lemondott. A bányai ágostai hitvallású evangélikus egyházkerület Pest megyei alsó esperességének felügyelője volt. 1957-től haláláig Ausztráliában élt. ÚMÉL III. 649.

- ¹¹⁷ Bibó István (1911–1979) 1934-ben szerzett Szegeden jogtudományi diplomát, majd Bécsben és Genfben tanult tovább. A királyi ítélőtáblán és törvényszéken végezte joggyakorlatát, 1938-tól az Igazságügyi Minisztérium tisztségviselője. 1940-ben vette feleségül Ravasz László lányát, Boriskát. 1944-ben menleveleket adott az üldözötteknek. A háború után a jogrendszer reformján dolgozott, 1950-ig egyetemi professzor és a MTA tagja volt. Tisztségei elvesztése után 1951-től az ELTE Egyetemi Könyvtárának munkatársa. 1956-ban bekapcsolódott a Parasztpárt újjászervezésébe, november 2-án államminiszternek nevezték ki. November 4. után lényegében egyedül maradt a Parlamentben. Proklamációkat tett közzé, majd tervezeteket, összefoglalásokat és tanulmányokat publikált 1957 elejéig. Májusban letartóztatták, 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban szabadult. 1971-es nyugdíjazásáig a KSH Könyvtárában dolgozott. Nyugdíjas éveiben iratait rendezte, fordított, és megélte még azt is, hogy egy jelentős tanulmánya 1976-ban Londonban megjelent. ÚMÉL I. 724–726.

Apám legelső valóban mágnás ügyfele örgróf Pallavicini Alfonz¹¹⁸, Szilvásvárad és 51.000 katasztrális hold ura, Magyarország tizenharmadik legvagyonosabb földbirtokosa. Erre azért emlékszem olyan élénken, mert akkor hallottam az örgróf szót először, amellett a Pallavicini név is érdekesnek tűnt és az Alfonz név is újdonság volt nekem. Később jöttek más Pallaviciniek is, mint például Károly és Hubert.

Az 1930-as évek első felében lett Apám a Pest vármegyei Dunavölgy Lecsapoló és Öntöző Társulat ügyésze. Ennek dolgában Apám gyakran járta a Kiskunságot, sőt a bácskai részeket is. Engem gyakran magával vitt ezekre az utakra. Így érthető, hogy például Kiskőrösről ma sem Petőfi Sándor jut elsőnek eszembe, hanem az ottani vendéglő, melynek piros-fehér kockás terítői nagyon tetszettek, s ahol – szerintem – sokkal jobb ízű volt a málnaszörp, mint bárhol másutt. Utólag visszatekintve azt kell gondoljam, hogy az ő málnaszörpjük – kedvenc italom – házi készítésű lehetett.

Ezek a kiszállásokon rendszerint hármásban ebédeltünk együtt a sofőrrel, Balázs bácsival, aki először egy nagy Fiat kocsit vezetett, majd ahelyett jött egy lehajtható tetejű BMW, ami után egy Mercedes következett. Balázs bácsi hozzám nagyon jó volt. Már kisgyerekként, még a Fiatban ölébe vett, majd a BMW idején a hosszú várakozásokat elfogadhatóbbá téve kihajtott egy jó nagy szikes területre, előretolta a vezetőülést, alám, a sarkam alá és a

¹¹⁸ Pallavicini Alfonz Károly (1883–1958) Az örgróf – e címen az egyetlen Magyarországon élő főnemesi család tagjaként – nagyon komolyan vette a birtokgazdálkodást, minden kérdésben magának tartotta fenn a döntés jogát. Bárhol tartózkodott, mindig tájékoztatták az ügyekről. Szívéhez a szilvásvárad-nagyvisnyói birtoka állt legközelebb. Főrendiházi tag volt, de a politikai és a társasági élettől 1920 után visszavonult. Máltai lovag és az Aranygyapjas rend lovagja is volt. GUDENUS III. 34.

hátam mögé párnákat tett és tanítgatta nekem az autóvezetést. Így történt az, hogy 7-8 esztendőös koromra megtanultam az autóvezetést.

1935-ben már kicsinek bizonyult a Mester utcai lakás és iroda. Az ügyfelek nagy része ekkor már nem faluról jött be a Mester utcába, hanem a Belvárosból jött ki, vagy a Várból jött le Apámhoz. Így lakást kellett cserélni, mégpedig mihamarabb. 1936 tavaszán be is költöztünk a Kecskeméti utca 5. III. emelet 12/b-be. Gondolom, a szám tulajdonképpen 13. kellett volna legyen, de a ház századeleji építéskor a háziúrék, Kóczán Laci bácsiék, attól tartottak, hogy 13-as számmal nem kaptak volna bérlőt a lakásra. Így volt ott 12, 12/b és 14. számú lakás, de 13-as abban a házban nem volt.

A Kecskeméti utcába beköltözés tulajdonképpen egy fejezet lezárását jelentette Apám életében: Apám már nem volt többé apró gondokkal küszködő kis ügyvéd, hanem mindinkább az elismertek és tekintélyesek közé tartozott. Akárcsak egykori principálisa, ő is előkelő belvárosi ügyvéd volt már.

Beérkezés

A Belvárosba beköltözés mindannyiunknak változást hozott, hiszen a lakás is sokkal nagyobb volt, s nekünk, gyerekeknek is volt már saját szobánk. A különbejáratú irodai helyiségek is kibővültek, és az alkalmazottak száma is megnőtt. A Mester utcában volt egy ügyvédjelölt és egy irodakisasszony. A Kecskeméti utcában már csak az ügyfelek számának megnövekedése miatt sem volt ez elég: Apám személy szerint már ritkábban járt a bíróságokra, s hamarosan szükséges lett egy irodavezető ügyvéd beállítása is, aki Apám helyettese is volt egyben. Dr. Lőrincz József adta fel önálló ügyvédi irodáját és jött el Apámhoz irodavezetőnek és Apám helyettesének.

Jóllehet, mint írtam, Apám tárgyalásokra kevesebbet járt és büntetőügyekkel általában nem nagyon foglalkozott, a harmincas évek közepén mégis elvállalta és ellátta egy tótfalusi cipésszemeszter, Mrekvicska József és felesége védelmét, akiket Mrekvicskáné öreglánya nővérének, a Tahiban élt Tóth Marisnak meggyilkolásával vádoltak, amire egyebek között az is indíték lehetett volna, hogy ők voltak Tóth Maris örökösei. Dr. Lányi Sándor volt a vizsgálóbíró. Mrekvicskáékra azonban nem ő, hanem a tahitótfalusi csendőrőrs parancsnoka, a helyi csendőrőrmester jelentette a veszedelemet. Az ugyanis az első pillanattól fogva őket gyanúsította,

és kész volt arra, hogy veréssel és kínzásokkal szedje ki belőlük a beismerő vallomást.

Mrekvicskáék tagadták, hogy a gyilkosságban részük lett volna. A tótfalusi hídőr nem látta őket Tahiba menni a gyilkosság éjszakáján, sőt a másik irányból sem jöttek át a hídon. Jól emlékszem erre az ügyre, mert azon a nyáron Leányfalun is nyaraltunk, s onnan minden nap átjártunk Apámmal Tahiba és Tótfaluba nyomozni.

Néhány héttel Tóth Maris meggyilkolása után betörés történt a szentendrei közjegyzőnél, és a szentendrei rendőrök elfogták a betörőt, egy Albert József [nevű] sokszorosan büntetett betörőt, aki egyebek között bevallotta, hogy Tóth Marist ő ölte meg. A tahi-tótfalusi csendőrmester kikérte Albertet a rendőröktől, aki az ő kezén új vallomással jött elő, amelyben azt állította, hogy Mrekvicska felbujtására és Mrekvicskával együtt gyilkolták meg Tóth Marist.

A Pestvidéki Törvényszéken tartott tárgyaláson, melyen dr. Mendelényi Zoltán, a Pestvidéki Törvényszék elnöke maga volt a tanácselnök, a vád produkált egy döntő jelentőségű tanút, kinek vallomása Mrekvicskának azt a védekezését, hogy ő Albert Józsefet soha nem ismerte, semmivé tehetette: egy tizenéves fiú jelentkezett ugyanis tanúnak, és azt vallotta, hogy két nappal Tóth Maris meggyilkolása előtt alkonyatkor látta Mrekvicskát a dunamenti fűzesben egy idegennel összebújva suttogni, s ezt az idegent Albert Józsefben ismerte fel. Ez a tanúvallomás a védelem minden érvét megsemmisítette volna.

Apámnak csak egy kérdése volt ehhez a legénykéhez: *„Kisfiam, amikor Mrekvicskát és az idegent láttad a fűzesben, féltél tőlük?”* A válasz azonnal és határozottan jött: *„Nagyon!”*

Ezzel a fiú egész tanúvallomása hitelt vesztetté vált, mert ugyan mi oka lett volna a fiúnak a gyilkosság előtt arra, hogy a tótfalusi susztertől és egy vele beszélgető idegentől féljen? Nyilvánvaló volt, hogy a fiú fantáziája sokat járt ekörül a gyilkosság körül, és végül elhitette magával azt, hogy ő egy gyilkost és cinkosát látta.

Nekem viszont Apámnak ez a kérdése ma is úgy tetszik, mint anakidején a tiszaszlári vérvád perben az egyik védőnek, Funták Józsefnek egyetlen kérdése a koronatanúhoz, a kis Scharf Móric-hoz – aki azt állította, hogy a kulcslyukon át látta, amint apja a Solymosi Eszter nyakát elvágta – arról, hogy a nyak elvágásakor Solymosi Eszter vére csurgott-e vagy spriccelt? Móric szerint csurgott, s ezzel meggyengítette a vádat, mert az ütőér elvágásánál a vér hatalmasan spriccel.¹¹⁹

A bíróság nem mondta ki Mrekvicskáék ártatlanságát, hanem „bizonyítékok hiányában” mentette fel őket. Ezt Apám is szívesebben vette, mert nem volt teljesen biztos az ártatlanságukban. Albert Józsefet húszévi dologházra (kényszermunka) ítélte a törvényszék, amelyet a királyi tábla is jóváhagyott.

Mrekvicskán kívül sok más nem éppen magyar hangzású név is keveredett a történelmi magyar nevekkal Apámék irattárában, mint például gróf Schönborn-Buchheim György, akinek bécsi háza a Renngasse 4. alatt sokat szerepelt a *Renngassei összeesküvés* című könyvben¹²⁰, mert ott kezdték meg szervezkedésüket gróf Bethlen Istvánék az 1919-es magyarországi proletárdiktatúra ellen. 1957-ben az volt az első hely, ahová Ildikómmal Jugoszláviából Bécsbe érkezésünkkor mentünk, s évekig mintegy kommunikációs központunk maradt. A gróf maga egy közel kétméteres szerény úr volt, akiről Illés Béla a *Kárpáti rapszódia* című könyvé-

¹¹⁹ A tiszaszlári ügyvéd neve Funták Sándor (1822–1898) volt, a budapesti ügyvédi kamara elnöke, 1875-től országgyűlési képviselő.

¹²⁰ KONCSSEK László: *A renngassei összeesküvés*, Budapest, Kossuth, 1959. – A gróf neve helyesen Schönborn–Buchheim György (1906–1989). Kardos István emlékezésében összekeveredik az ő és édesapja, Schönborn–Buchheim Ervin (1869–1932) alakja. Mindkét itt említett regény, Kocssek László és Illés Béla műve Schönborn–Buchheim Ervinre vonatkozik, Kardos János ügyfele viszont György volt.

ben¹²¹ úgy írt, mint egész Kárpátalja tulajdonosáról. Ez nagyjából igaz is, csak azt nem írta meg Illés Béla, hogy milyen jó és gondos munkaadó volt a gróf és mennyivel jobban éltek az emberek az ő földbirtokossága idején, mint a nagy szovjet paradicsomban. Apám kapcsolata vele is az ügyfél és jogi képviselő viszonyából lassan személyes barátsággá alakult át.

Egészen közeli jóbarátok lettek gróf Kálnoky Sándorral¹²², ki-
nek édesapja közös külügyminiszter¹²³, apósa, herceg Schönburg-
Hartenstein Alajos vezérezredes¹²⁴ pedig osztrák miniszterelnök
volt. Fia, Sándor, aki a bécsi Teréziánumban¹²⁵ kezdte középisko-
láit, az Anschluß után többekkel átjött a Ferenc József Nevelőin-
tézetbe¹²⁶, ahol két évvel járt fölöttem. A háború után Sándor bácsi
Bécsben élt, ahol 1957-ben többször is meglátogattam. Fia akkorra
már Tasmániában élt.

¹²¹ 1939-ben írta meg, 1941-ben jelent meg először.

¹²² Kálnoky Sándor Gusztáv (1888–1965), felesége Schönburg–Hartenstein Mária Terézia (1896–1979). GUDENUS II. 19.

¹²³ Kálnoky Gusztáv Zsigmond (1832–1898) diplomata, 1881 és 1895 között az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere, lovassági tábornok, az aranygyapjas-rend lovagja. ÚMÉL III. 707. – De nem ő volt Kálnoky Sándor édesapja, hanem Kálnoky Hugó Lipót (1844–1928) ulánus hadnagy, dzsidás őrnagy. GUDENUS II. 18.

¹²⁴ Eduard Aloys Maria Alexander Konrad von Schönburg–Hartenstein (1858–1944), DB <https://www.deutsche-biographie.de/sfz14719.html#ndbcontent>

¹²⁵ Kálnoky Sándor Hugó (1924–?). Az iskola neve: Theresianum (*Collegium Theresianum*, később *Theresianische Akademie*) nemes származású ifjak közép fokú nevelésére alapította Mária Terézia császárnő. Az intézet 1938-ban megszűnt.

¹²⁶ Előde a jezsuiták 1687-ben alapított gimnáziuma, később királyi gimnázium. 1876-ban költözött a Várhegyen levő Ilona (ma Szabó Ilonka) utcába, és 1889–1945 között működött Ferenc József Nevelőintézet néven. A növendékek egyenruhát és ünnepi alkalmakkor kardot viseltek. Ma: Budapesti Egyetemi Katolikus Gimnázium és Kollégium.

Nagyon imponált nekem gróf Pálffy Pál¹²⁷, aki hatalmas Buick sportautójával, melynek teteje lenyitható volt, jött néha Apámért Balatonlellére, illetve Bélatelepre. Az apja viszont arra volt büszke, hogy huszártiszt korában fia olyan hódítóerővel rendelkezett, hogy alig volt Bécsben olyan mánásleány vagy asszony, aki a szeretője ne lett volna.

Volt az ügyfelek között Maldechen, Sigray, Károlyi, Pallavicini, Pongrácz, Esterházy, Rohonczy, Coudenhove és sok más magyar, osztrák és német főnemes.

Külön meg kell emlékezzek gróf Esterházy Jánosról¹²⁸, aki a csehszlovákiai, illetve szlovákiai magyarság lelke és vezére volt. A háború alatt nemcsak németellenes magatartást tanúsított, hanem a zsidók sokaságát mentette és legbizalmasabb munkatársai között is sok zsidó volt. Annak idején a szlovák parlamentben ő volt az egyetlen képviselő, aki a zsidótörvények ellen szavazott. Ennek

¹²⁷ Erdődi Pálffy Pál (1890–1972) gidrafai birtokos, vadászati szakíró, 1930-tól 1944-ig a Szlovák Vadászati Védegylet választmányi tagja, 1941–44 között alelnöke, 1935-től a Csehszlovák Köztársaság Vadvédelmi Egyesületének az elnöke, a C.I.C. [Nemzetközi Vadvédelmi Tanács] egyik alapítója. 1945-től Ausztriában és Németországban tevékenykedett, mint a C.I.C. választmányi tagja. A belga királyi család vadászati tanácsadója volt. <http://www.pannonvadasz.hu/Cikk.aspx?contentId=285>

¹²⁸ Esterházy János (1901–1957) földbirtokos, politikus. 1932–36 között az Országos Keresztényszocialista Párt elnöke, 1935–38-ban a csehszlovák parlament képviselője. Náciellenes és antikommunista politikát képviselt. Az első bécsi döntés után nem repatriált, a szlovákiai magyarság elismert vezérévé vált. 1942-ben a szlovák parlament egyetlen olyan képviselője volt, aki nem szavazta meg a zsidók deportálásáról szóló törvényt. Részt vett a zsidóság mentésében. 1945-ben a csehszlovák hatóságok letartóztatták, átadták a szovjeteknek, akik koholt vádak alapján 1946-ban tíz év kényszermunkára ítélték. A Szovjetunió 1949-ben kiadta őt Csehszlovákiának, de az ítéletet 1950-ben életfogytig tartó börtönre változtatták, ezt 1955-ben 25 év fegyházra módosították. A börtönének során elhatalmasodott tüdőbaj végzett vele. ÚMÉL II. 442–443.

ellenére az oroszok elcipelték, majd 1948-ban átadták a csehszlovák hatóságoknak, akik őt nácizmussal vádolták és a legnagyobb kínzásoknak tették ki. Egyesek szerint bele is halt a kínzásokba. Más hírek szerint – s ez látszik igaznak –, túlélte a kínzásokat, és az ötvenes évek második felében halt meg a börtönben. Megérdemli, hogy kegyelettel és tisztelettel gondoljunk rá, mert magyar népünknek nemes mátyrja volt. Fia, Jánoska, ahogy hívtuk, két évvel volt alattam a Ferenc József Nevelőintézetben.

Apám egyik legérdekesebb karakterű és legimponálóbb ügyfele herceg Auersperg-Brunner Károly volt, akit családjában „der schwarze Karl”-nak neveztek¹²⁹. Nem ő volt az elsőszülött, s így nem is ő örökölte a családi vagyont. Viszont szorgalmas munkával, józan számítással és nagy üzleti érzékkel mégis hatalmas vagyonra tett szert. Gyermekkorában, mivel nem szeretett tanulni, inasnak adták be a zselizi asztaloshoz abban a reményben, hogy a kemény munka majd meghozza a tanuláshoz való kedvét. Nagy riadalom lett ebből, de nem ő riadt meg, hanem a család, mert kiderült, hogy ő az asztalosságban hivatását találta meg és nem is akart mást csinálni. Később is, amikor már dúsgazdag volt, birtokán és kastélyában ő maga javította a bútorokat. Eredetileg csak két értéktelen kastélyt örökölt Felső-Ausztriában és Salzburg környékén. Ezekkel kezdett üzletelni, csereberélni. Erdőket vett és azok gondos, szakszerű kitermelésével kezdett foglalkozni. Vállalkozásai sikeresek voltak. Ez némelyik idősebb rokonát arra indította, hogy vagyonukat őreá hagyják, mert annak jövőjét ezzel látták biztosítva. Hamarosan nagy birtoka lett Horvátországban, 18.000 hektár erdővel. A felvidéki Zselizen volt uradalma szántóföldekkel. Morvaországban nagy erdői voltak gyárakkal és fakitermelő üzemekkel.

¹²⁹ Karl Prinz von Auersperg–Brunner (1895–1980); beceneve „Fekete Karcsi”.
<https://www.geni.com/people/Karl-Prinz-von-Auersperg-Brunner/6000000016259978189>

Bécsben, Zürichben és Budapesten házai voltak. Nagynénje, Metternich-Sándor Clementina őt szemelte ki bajnai uradalma örökösének¹³⁰. Alsó-Ausztriában a Sankt Pölten melletti „Wald”-ban volt nagy erdeje és egy kastélya, amelyet 1683-ban a törökök megostromoltak, de nem tudták elfoglalni. Judith leányunk születése után, 1957 augusztusában szabadságot vettem ki az egyháztól, és négy kellemes hetet töltöttünk Schloß Waldban.

A hercegnek hatalmas családjá volt. Amikor a háború alatt horvátországi birtokukról menekülni kellett Titó¹³¹ partizánjai elől, a gyerekek és nevelőik éppen ott voltak, jóllehet a herceg valami üzleti ügyben távol volt. A személyzet a nagy sietségben, úgy látszik, nem tartott névsorolvasást, mert a legkisebb leánygyermeket, aki akkor még csecsemő volt, ottfelejtették és csak sok kilométer autózás után jöttek rá a mulasztásra. Katonákkal kellett visszamenni érte. Nagy szerencse, hogy a szerbek addigra még nem jutottak el a kastélyhoz.

A herceg nem kényeztette el magát, és a leghosszabb utakra is egy apró kis Fiat Topolino kocsival járt, amelyet sofőrje és bizalmasa, Baumgartner vezetett, aki néha olyan hangot engedett meg a herceggel szemben, amire más, józan ember nem vetemedett volna. Ugyanakkor nála hűségesebb alkalmazott vagy munkatárs sem nagyon volt.

¹³⁰ A bajnai uradalom és kastély azonos az „Ördöglovas kastély” néven is ismert főúri kúriával, amelynek leghíresebb tulajdonosa az Ördöglovas, gróf Sándor Móric (1805–1878) volt, akinek egy Metternich hercegnővel kötött házasságából egyetlen leánygyermek született, Paulina. Paulina egy távolabbi rokon Metternich-hez ment feleségül, és leszármazottai a Metternich-Sándor vezetéknevet használták. Az ő egyik leánya volt Clementine Marie Melanie Sophie Leontine Crescentia Metternich-Sándor (1870–1963).

¹³¹ Josip Broz, mozgalmi neve Tito (1892–1980) kommunista partizánvezető, politikus. Jugoszlávia miniszterelnöke 1945-53 között; marsallja 1943-tól haláláig, elnöke 1953-tól haláláig. MNL 17. kötet 516.

A herceg nem volt különnek mondható, de sajátosságai azért akadtak. Egyszer Apámmal a miniszterelnökhöz mentek és időre meg is érkeztek a Sándor-palotába. Teleky Pál¹³² viszont késett, mert egy koronatanács ülés hosszabbra nyúlt a tervezettnél. A herceg, aki egész éjjelen át autózott Horvátországból, nem zavartatta magát, hanem leküldött egy altisztet az autójához kis utazópárnájáért, majd elfeküdt a miniszterelnök előszobájában levő kereveten szundítani egyet. A miniszterelnök titkára elképedt, mire a Durchlaucht¹³³ kacsintva mondta: „*Wie ein Wandormunkasch!*”¹³⁴

A herceg, csakúgy, mint minden alkalmazottja, zöldgalléros szürke vadászruhában és széles zöldszalagos fekete vadászkalapban járt. A nagykabátjuk is ennek megfelelő szürke lóden anyagból volt. Egyszer Apámmal a Belvárosban, a Vörösmarty tér felé sétálgattak, amikor a herceg meglátott egy nagy szövetkereskedést. Erről eszébe jutott, hogy vadászöltönye bizony öregecske kezd lenni és elkelve egy új öltöny. Bementek tehát az üzletbe lódenszövetet választani. Hamarosan találtak is megfelelőt. A kereskedő kérdésére, hogy hány méter szövetet vágjon le, a hercegnek eszébe jutott, hogy Zselizen is és Horvátországban is az alkalmazottak vele egyszerre kapják az új öltönyöket. Válasza tehát „hatszázötven méter” volt. A kereskedő majdnem elájult.

A zöldgalléros szürke vadászöltöny elegáns, de budapesti temetésre mégsem illett abban menni, kiváltképpen nem akkor, amikor az elhunyt gróf Széchenyi Bertalan felsőházi elnök¹³⁵ volt. A herceg

¹³² Helyesen: Teleki Pál (1879–1941) geográfus, egyetemi tanár, politikus, az MTA tagja. 1920-21 között és 1939-től haláláig miniszterelnök. ÚMÉL VI. 671–674.

¹³³ Öméltség (a herceg megszólítása németül)

¹³⁴ „*Mint egy vándormunkás!*”

¹³⁵ Széchenyi Bertalan (1866–1943) földbirtokos, mezőgazdász, jogász, a Felsőház elnöke 1935-től haláláig, a MTA igazgatósági tagja 1933-tól haláláig. Temetése Nagycenken történt 1943 júniusában. ÚMÉL VI. 206.

típegett, topogott, míg végre szégyenlősen kibökte a kérdést, hogy nincs-e Apámnak két fekete ruhája, mert akkor Apám mehetne a temetésre az egyikben, ő meg a másikat viselhetné. Magyarázatként hozzátette, hogy ruhái nagy része horvátországi birtokán maradt, és „*wahrscheinlich trägt jetzt der Tito meine Anzüge*”, amire Baumgartner türelmetlenül belevágott: „*Glauben Sie ihm nicht, Herr Doktor! Nie in seinem Leben hatte der einen anstündigen Anzug!*”¹³⁶ Végül Apámnak két öltönye is jelen volt Széchenyi Bertalan temetésén, sőt két fekete kalapja is. Jóllehet Apám kalapja nem passzott a herceg fejére, az nem zavartatta magát, mert a kalapot akkor is kezében tartotta, amikor mások már régen befedték fejüket.

Idemásolok most néhány mondatot a hercegnek Apám halála után hozzám írt leveléből:

„*Sie wissen, wie sehr ich ihn stets als langjährigen Anwalt und Berater und als aufrichtigen Freund verehrt und geschätzt habe und wie ich ihn stets ein treues und dankbares Gedenken bewahren werde. Ich bin froh, sein Bild, auf dessen Rückseite er gewissermaßen eigenhändig mir einen Abschiedsgruß gesandt hatte, auf meinem Schreibtisch als tägliche Erinnerung an ihn vor mir zu haben.*”¹³⁷

Apám szelíd és szerény ember volt. Azt is mondhatnánk, hogy alázatos, jóllehet cseppet sem alázatoskodó volt. Viszont az arrogáns pökhendiséget nem kedvelte. Így történt az, hogy egyszer egy nagynevű grófi család pökhendi sarja póruljárt vele. Az ugyanis nagy hetykeséggel, fölényeskedő szavakkal lépett be Apám dolgozószobájába: „*Ügyvéd urat a gróf... Maxi ajánlotta nekem!*” Apám

¹³⁶ „*Valószínűleg most Tito viseli az öltözékeimet*” – „*Ne higgyen neki, doktor úr! Soha életében nem volt tisztességes öltözéke!*”

¹³⁷ „*Őn tudja, hogy mindig nagyon tiszteltem és becsültem őt, mint régi ügyvédet és tanácsadót, és mint őszinte barátot, akinek drága emlékét hálás szívvel mindig megőrzöm. Örülök, hogy az arcképe – amelynek hátoldalán küldte sajátkezű búcsúüdvözlét – az íróasztalomon naponta emlékeztet rá.*”

végigmérte és szelíden csak ennyit mondott: „*Gróf urat senki sem ajánlotta nekem. Ajánlom magamat!*” Ezzel el is bocsátotta a meglepődött ifjú főnemest.

Egy alkalommal valami duplanevű, magát igen nemesnek tartó atyafi jött hozzá azzal, hogy a magyar nemesi családokról állít össze egy nagy könyvet és harminc pengő költségmegtérítésért minket is bevesz a könyvbe. Apám azonnal kínált neki ötven pengőt azesetre, ha minket kihagy a könyvből. A heraldikus ezt igen jó propozíciónak tartotta, mert nemcsak elfogadta a pénzt, hanem becsületesen ki is hagyott minket nagy művéből. Apámnak megért ötven pengőt a kimaradás. Mások lelkesen fizették a harmincat, csakhogy bekerülhessenek.

Apám irodájában a mágnásoknak nem voltak előjogaik, mert az csak a földműves gazdálkodóknak járt ki, hogy soron kívül is bemehettek Apámhoz vagy Lőrincz Józsi bácsihoz. Ezt Apám meg is magyarázta nekem: „*Azoknak otthon sok dolguk van a földön, vagy a jószággal. Ezért jobb nem várakoztatni őket.*” – A szigetszentmiklósiak kiváltságaival pedig senki sem vetekedhetett.

Életmódunk akkor sem változott, amikor Apám már beérkezett, úgynevezett „nagy” ügyvéd volt. Havonta egyszer akkor is elment a Türr István utcában levő Vadászkürt-szállóba¹³⁸, melynek egyik különtermében „kerekasztal” társaságuk találkozott. Ez volt azon ritka alkalmak egyike, amikor nem otthon vacsorázott. Egyébként minden hétfőtől péntekig este, az irodai órák után lement a kávéházba – a Mester utcából az Üllői út és a József körút sarkán levő Valéria kávéházba, a Kecskeméti utcából pedig az Egyetem (ma Károlyi Mihály) utca és Irányi utca sarkán volt Central kávéház-

¹³⁸ Budapest V. kerület, Türr István utca 5. – Az 1825-ben Pollack Mihály tervei szerint épült elegáns szálloda több tulajdonosváltást és csődöt átél, végül 1945-ben telitalálatot kapott és annyira kiégett, hogy le kellett bontani.

ba¹³⁹ – ahol pontosan hat órákor találkozott egykori legelső ügyvédbojtárjával, a pestvármegyei árvaszéki ügyész Rasskó bácsival és az akkorra jogászdoktorságot is szerzett vezérkari tiszt Réczey Feri bácsival. Ott egy-egy csésze török kávé mellett beszélgettek körülbelül háromnegyed nyolcig. Akkor fizettek és hazaindultak. A Kecskeméti utca 5. elé megérkezve, Apám becsöngetett a liftért, majd a kapuban beszélgettek addig, amíg Kiss bácsi, a házmester jött. Az Apámat meglátva minden este kivette a zsebóráját, majd annak fedelét felpattintva, megnézte az időt. Nem Apám pontosságát ellenőrizte, hanem az óráját: „*Amikor doktor úr belép a kapun, akkor van pontosan nyolc óra.*” Általában ez úgy is volt.

Mikor Apám belépett a lakásba, már terített asztal várta a vacsorához. Vacsora után még az asztalnál maradtunk és Apám mesélt nekünk gyermekkoráról, szüleiről, nagyszüleinkről, Anyám családjáról, katonaságról, hadifogságról, proletárdiktatúráról, Szegedről, a postánál eltöltött évekről, kezdő ügyvédségről stb... Anyám rendszerint összefont karral üldögélve vett részt a társalgásban, de elég hamar el szokott bóbiskolni. Kilenc óra körül Apám abbahagyta a mesélést, s Anyámat gyengéden felébresztette. Ez után jött a fürdetésünk és az ágyba menetel. Hideg télen a dunyháinkat előbb odadtették a cserépkályhához, mintegy átölelve azt, nehogy fázzunk az ágyba bújáskor. Ezután szüleink megálltak az ágyaink mellett és Apám Arany János szavaival kezdte a gyengéd buzdítást:

„*Hála Isten, este van megin', Mával is fogyott a földi kín ...*” Majd következett a felszólítás: „*Kis kacsóid összetéve szépen, Imádkozzál, édes gyermekem!*”¹⁴⁰ Ezután együtt mondtuk az egyszerű kis imádságot:

„*Édes jó Istenem, őrizz meg engemet...*” Ez az imádság idővel szüntelenül bővült, mert mind többen kerültek bele, betegek is, ro-

¹³⁹ Ma: Károlyi utca–Irányi utca, Centrál kávéház.

¹⁴⁰ Részletek Arany János: *Fiamnak* c. verséből.

konok is, megnyomorultak is. A háború alatt már valóságos nagy intercessió¹⁴¹ imádsággá lett. – Ma is minden este elmondom, jól-lehet ma már annyira kibővült, hogy szinte beleálmosodik az ember. – Az imádság után Apám is, Anyám is megcsókolt minket, majd szinte mind egyszerre mondtuk az esti búcsúszót: „Nyugodalmat jó éjszakát kívánok!”

Apám, mint már említettem, büntetőperekkel általában nem foglalkozott. Ezzel szemben a büntetőjog elméleti tudósa volt. Ennek köszönhető, hogy aránylag fiatalon az Egységes Bírói és Ügyvédi Vizsgáztató Bizottságban a büntetőjog censored, vizsgáztatója lett. Volt akkoriban egy nem is alaptalan nézet, mely szerint a bűnügyekkel foglalkozó ügyvédek egy része mintha maga is a bűnözés határát súrolná. Ilyeneket nem nevezhettek ki az ügyvédek, bírák és ügyészek legtekintélyesebb szakembereiből álló testületbe. Így jött kapóra Apám nagy büntetőjogi tudása anélkül, hogy maga gyakorló bűnügyi védő lett volna. E tudományának gyakorlati alkalmazására csak 1946-tól került sor, amikor Apám a politikai üldözöttek védelmezője lett.

Külföldre nem nagyon járt Apám. A harmincas évek elején Olaszországban volt részben bronchitisza¹⁴² kúrálására, részben Pista öccse sírjának felkutatására. A sírt nem találta meg, mert csak közlegények voltak egyéni sírban és névtáblás fejfával. Ugyanis azok azonossági lapját, amit a katonák dögcédulának hívtak, a kis réztokkal együtt a nyakukban hagyták. A tiszteket viszont saját ezredparancsnokságuk leszedette és családjuknak hazaküldte. Így a tiszteket a csatateret uraló olaszok nem tudták beazonosítani. Ezért a tisztek mind névtelenül és közös sírba lettek ott eltemetve.

Mivel Pista bácsi sírjához nem mehettünk, így minden esztendőben június első vasárnapján, a „Harminckettesek” ezrednapján

¹⁴¹ közbenjáró (*lat*)

¹⁴² hörghurut

reggel elmentünk a Falk Miksa utcában levő Károly-laktanyához, ahol Apám és Pista bácsi tisztiiskolások voltak. Ott volt a kaszárnya falán egy márványtábla a világháborúban elesett tisztiiskolások aranyozott betűkkel beírt neveivel. Bizony szép számmal jöttek a volt tisztiiskolások és egykori tanáraik, volt parancsnokaik. Minden évben eljött a volt ezredparancsnok, spondalungai Metz Rudolf nyugalmazott altábornagy¹⁴³ és az öreg Viola tábornok¹⁴⁴ is. Az ünnepség reggel 9 órakor kezdődött, s annak folyamán vonalban felálltak az életben maradt volt tisztiiskolások arccal a márványtábla felé, amelyről egyik volt tanárunk, legtöbbször Hindy Iván őrnagy, illetve később alezredes, majd ezredes, egyenként olvasta az elesettek neveit. Minden név után az életben maradtak egyszerre felelték: „*Jelen!*” – Ez megfelel az angol „*we will remember them*”-nek. Bizony sok, mondhatnám a legtöbb arc könnyes volt nemcsak a körben álló hozzátartozók, hanem arcvonaltalban álló egykori tisztiiskolások között is, amint testvérekre, barátokra, bajtársakra emlékeztek vissza. Nekem is sírás fojtogatta a torkomat, amint az én drága jó Apám könnyes szemeit láttam. Ugyanakkor valami büszke érzés is volt bennem, hogy én is Kardos István vagyok, mint az a feledhetetlen, aki a becsület mezején adta életét, s akinek kitüntetéseit, a különböző vitézségi érdemeket és a posthumus megadott III. osztályú katonai érdemkeresztet olyan sokszor és áhítattal nézegettem.

¹⁴³ spondalungai Metz Rezső (Rudolf), (1861–1943) altábornagy, a Mária Terézia-rend lovagja és a Vitézi Rend tagja, az első világháború egyik legkiválóbb és megbecsült parancsnoka. 1919-ben nyugdíjba vonult. – A Metz család honlapja: <http://www.vonmetz.com/>

¹⁴⁴ Viola Jenő (? –1926) Az első világháború alatt a 86. gyalogezredben szolgált. Ezredesi rangban nyugdíjazták 1920-ban. GAKSCH József: *A volt szabadkai cs. és kir. Gyalogezred története 1882–1918*, Budapest, 1940. 400.

A Falk Miksa utcában tartott ünnepség végén mindannyian átmentünk az Erzsébet híd pesti hídfője mellett levő belvárosi plébánia templomhoz, ahol a nagy gyülekező volt. Onnan a 32-es közös gyalogezred utódja, a budapesti háziezred, az 1-es honvéd gyalogezred zenekarának indulóira masíroztunk alakzatban a Baross utcának a körúton kívüli elején levő Harminckettesek terére, ahol ma is áll a „Harminckettesek szobra”. Nem teljesen „alakzatban” masíroztunk, hiszen én is ott mentem, mégpedig igen büszkén masíroztam az én drága büszkeségem, az Édesapám mellett, míg Anyám és Judith a járdán tartottak lépést velünk.

Azok a tavaszi ezrednapok feledhetetlen emlékeimmé váltak, s talán azoknak is részük volt abban, hogy a papság mellett egy új hivatás lépett fel vetélytársként, mégpedig a katonaság. Ezt a gondolatot Apám egyik régi, 1914 óta jóbarátja, Altorjay Jenő őrnagy¹⁴⁵ – aki a Ludovika II.-őn, amit később Bolyai Műszaki Tisztképző Akadémiának hívtak, volt akkor tanár, – vetette fel először. Később újra visszatért e gondolathoz.

Apám igen komoly ember volt, de komornak semmiesetre sem mondhattuk. Sokat játszott, tréfálkozott velünk. Vasárnap délutánonként, ha nem mentünk Nagymamához vagy rokonokhoz, leg-

¹⁴⁵ Altorjay Jenő (1897–1972) 1911–14 között a temesvári cs. és kir. gyalogsági Hadapródiskola növendéke. 1914-től 1918-ig frontszolgálatot teljesített. 1932-ben vezérkari törzstiszti tanfolyamot végzett. 1938-ban a Bolyai Akadémián tanított, 1939-ben alezredessé léptették elő. 1940-től az 1. felderítő zászlóalj parancsnokaként részt vett az erdélyi és délvidéki bevonulásokban, illetve harcokban. 1941-től a Magyar Királyi „Csaba királyfi” Honvéd Gyorsfegyvernemi Hadapródiskola parancsnoka. 1944. júniustól decemberig frontszolgálatot teljesített, majd visszatért a hadapródiskolához Bergenbe. 1945-ben 13 hónapig angol vizsgálati fogságban volt, ezután Bergenben, később Freiburgban telepedett le. 1949-ben Ausztráliába emigrált. – *A marosvásárhelyi Magyar Királyi „Csaba királyfi” Honvéd Gyorsfegyvernemi Hadapródiskola története 1941–1945*, szerk. VÉCSEY László, Tatabánya, 1998. 122.

többször társasjátékkal telt el az idő. Jó időben ugyan kirándulgatunk is, jobbára a Jánoshegyre vagy a Hűvösvölgybe, Zugligetbe, ahová rendszerint nagybátyáim és nagynénéim is jöttek unokatestvéreimmel együtt. Azt is szerettük Judittal, amikor az állatkertbe mentünk vagy az Angolparkba, amit később Vidámparkra kereszteltek át. A cirkuszt szerettem, bár a légtornászoknál Apám legtöbbször betakarta a szemem, mert azoktól kellemetlen bizsergés állt a lábamba, amit nem szerettem.

Jóllehet Apám legtöbbször családi kiruccanásokon vett részt, azért voltak olyan alkalmak – talán minden szökőévben egyszer, – amikor a kiruccanás nélkülünk történt. Ugyanis a nótázást és cigányzenét apró gyermekkorra óta kedvelte. Öreg szentmiklósiak mesélték, hogy alig négyesztendős lehetett, amikor egy szép napon a cigánybandával húzatva kísértette magát haza. A cigányzene iránti szeretete később sem csökkent, s alkalomadtán meg is engedte magának a kiruccanást. Ha például mi nyaralni voltunk, s magányosan érezte magát, taxit hívatott, kihajtott Szentmiklósról a Síró-féle kocsmához, ahonnan szétküldte a hírnököket barátaiért, mint például vitéz Simon Sándor, a hallgatag Szabó Benő és a többiek. Erre nemcsak én emlékszem jól vissza, de Simon Sándor Júlia leánya, azaz Gere Imréné is, mert valahányszor hírnök jött hozzájuk azzal, hogy Apám a Síró kocsmánál vár édesapjára, az édesanyja szinte jajveszékelnéni kezdett, hogy „*Biztos nyaralni van a Kardosné és én most napokig nem látom majd az uramat!*”

Egy ilyen nyári kiruccanásuknál történt, hogy Keresztapa és Rasskó bácsi is csatlakoztak hozzájuk, sőt Keresztapára is rájött a nótázáshoz való kedv. Ez az Andrassy úton történt, egy igen jónevű vacsorázóhelyen. A cigány már ott volt, hogy húzza neki, de a többi asztalnál levő vendégek beszélgetése feszélyezte Keresztapát, aki sajátos módon csak deprimáló, melankólikus nótákat szeretett énekelni. Erre Rasskó bácsi egy székre felállva, összecsapta tenyerét és fennhangon így szólt: „*Csend legyen! Most Keresztapa éne-*

kel!” Egyszerre teljes csend lett és Keresztapa teljes melankóliával eldanolta a maga deprimáló nótáját, melynek végén hatalmas tapsvihár következett. Mit taposoltak az emberek: Keresztapa énekét, vagy azt, hogy végre befejeződött a melankólia e lesújtó opusa? Ne firtassuk!

Olyankor is volt ilyen kiruccanás, amikor nem voltunk nyaralni. Szentmiklóson összejöttek a barátok a Síró kocsmánál, ki papucsban, ki kötényben, amint munkából, ganézásból jöttek. Beültek Apámmal a taxiba, és hajtottak be Pestre valamelyik jó étterembe. Gyakran az Emke kávéházban¹⁴⁶ kezdték, ahol általában jó konyha volt és jó cigány is muzsikált. Volt olyan pincér, aki a papucsos gazdákra és az istállósagra húzogatta az orrát, de a pénz *„non olet”*, mint a nemes Titus mondta atyja, Vespasianus kérdésére¹⁴⁷ és a pincérek eme tudatban lelkesen kiszolgálták a szentmiklósiakat istállósza-
guk ellenére is. Néha azonnal megkezdték a halételek fogyasztását a Víg Hajós étteremben az Országház közelében¹⁴⁸. Vacsora közben a cigányok, akik Apámat és barátait már meglehetősen jól ismerték, mind kevesebb figyelmet szenteltek a többi vendégnek, mert tudták, hogy ebből igazi muzsika lesz. Az is lett, mert a vacsora végén megkezdték a nótázást. Apám sem, barátai sem szerették a zajos nótázást, mert – mint Apám nekem is tanította, – *„a magyar nótát szívből, nem pedig tudóból kell énekelni.”*

Zárórákor újra taxikat hívtak, mert már több is kellett, hogy a cigányok, a nagybögő és [a] cimbalom is beférjenek, s hajtottak

¹⁴⁶ Az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) kávéház 1894–1994 között működött a Nagykörút és a Rákóczi út sarkán, szemben a Nemzeti Színházzal.

¹⁴⁷ *Pecunia non olet*, azaz a pénznek nincs szaga, latin szállóige. A forrás Suetonius Vespasianus-életrajza, amelyben Titus szemrehányó szavaira vág vissza Vespasianus császár, de nem pontosan ezekkel a szavakkal.

¹⁴⁸ A Víg Hajós halászcserda a Rudolf téren működött, ma: a Jászai Mari tér Képviselői Irodaház felé eső része.

egyenesen Lakihegyre, ahol a hirtelenjében felébresztett Kovács Péter nemcsak örömmel fogadta őket, hanem azonnal neki is fogott a friss fogásból halászlé készítésének. Apám csodálatraméltóan ette a halat, mert miközben evett, a szája sarkán, mint valami futószalagon tologatta ki a szálkákat. Ilyent még másnál soha nem láttam. Szerintem Apám a legnagyobb halevő-művész, aki valaha is élt!

Szigetszentmiklóson aznap volt némi fennakadás a levelek kikészítésével, mert a postás legtöbbet a postahivatal és a lakihegyi rév között kerékpározgatott, és hordta a híreket a postamesternőnek, Szidi néninek, aki mint Kardos Ferencné, [a] nagynéném volt. A szentmiklósi posta és miközöttünk pedig a telefonvonal egész idő alatt nyitva volt. Amikor a postás új hírekkel jött Lakihegyről, Szidi néni csak beleszólt a telefonba: „*Ott vagy, Iluskám?*” Ezután leadta a legújabb lakihegyi híreket. Estére, esetleg másnap vagy harmadnap estére megjött Apám, aki elég álmos volt ugyan, de még csak ittasnak sem mondhattuk volna. Persze az is igaz, hogy nem berúgni akart ő, hanem a barátaival nótázni. Mindamellett meglehetősen bűnbánónak mutatkozott.

Ha mindent összevetünk, érthetővé válik persze az is, hogy – jöllehet ő is szerette Szentmiklóst és a szentmiklósiakat, – miért is aggodalmaskodott az én édes Memikém, ha lakodalomba vagy disznótorba voltunk ott hivatalosak. Tagadhatatlanul jól érezte magát ő is, de aggódott az esetleges fejleményektől, azaz attól, hogy három napon belül nem jutunk majd haza. Ez az aggodalma nem is volt teljesen alaptalan, mert előfordult, hogy mi gyerekek egy-egy szentmiklósi vendégeskedés során több házban is aludtunk, amíg Anyám ülve bóbiskolt a tett színhelyén, s Apám pedig barátaival nótázgatott. Ha Csikesz Bandi bácsi – amikor egy temetésen rákezdett a XC. zsoltárra, azt hiszem, még a tököliek is levették a furcsa magas kalapjukat, mert tudták, hogy Szentmiklóson temetés van, – azt kérdezte Apámtól, hogy „*Jancsikám, erre a nótá-*

ra emlékszel-e?”, Anyám elsápadt a diszkrét smink alatt, s ilyenkor előállt a menyecskés pörölés roppant veszedelme is. Anyámat ugyanis aggasztotta, hogy a kérdés következtében nem lesz aznap hazamenés. Még jobban aggasztotta az, amikor Bandi bácsi Apámmal és Korsós komával azt kezdte énekelni, hogy „*Bor, bor, bor, szentmiklósi bor...*” Ez ugyanis hosszabb éneklést és az aznapi hazajutás esélyeinek drasztikus lecsökkentését jelentette. Nem akarom a szentmiklósi bort megrágalmazni, de végigolvasva a nemzetközi borkiválóságokról készített listákat, arra a következtetésre kellett jutnom, hogy a nemzetközi borszakértők ismeretei erősen korlátozottak kell legyenek. Ugyanis tokajiról, tállyairól, balatoni rizlingről, egri bikavérről tesznek említést, de az Édesapámék által nagy büszkeséggel megénekelt szigetszentmiklósiról szemmel láthatólag tudatlanságban maradtak. Sőt, úgy látszik, mintha ezt a hiányosságot ezek a korlátozott ismeretű szakemberek a jövőben sem szándékoznának bepótolni.

Már Endre László¹⁴⁹ pestmegyei alispánsága idején történt, hogy megüresedett Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye tiszti főügyészi tiszte. Sokan nyújtották be pályázatukat erre az állásra, hiszen az ország szívét jelentő vármegye, melyet általában az ország első vármegyéjének is neveztek, tiszti főügyészsége társadalmilag és erkölcsileg is nagyfontosságú volt. Endre László egy Zlinszky nevű¹⁵⁰ vármegyei ügyészt akart behozni maga mellé. Apám viszont, Esterházy Jánossal együtt, egykori bojtárját, az akkor vármegyei árvaszéki ügyész Rasskó bácsi kinevezését pártfogolta a belügy-

¹⁴⁹ Endre László (1895–1946) jogász, politikus. 1937-től Pest vármegye alispánja, 1944 áprilisától belügyi államtitkár. Együttműködött a német megszállókkal, és tevékenyen részt vett a magyarországi zsidók deportálásában. Háborús főbűnösként a népbíróság ítélte halálra. ÜMÉL II. 346.

¹⁵⁰ Évszázadokra visszamenő jogász-dinasztia

miniszternél, Keresztes-Fischer Ferencnél¹⁵¹. Arra, hogy ő maga pályázzon, Apám még álmában sem gondolt, hiszen ügyvédi irodája több munkát adott, mintsem ilyen főügyészkedésre gondolhatott volna. (A vármegyei tiszti főügyészek hivataluk mellett magánpraxist folytathattak, s csak a vármegye érdekeit veszélyeztető ügyeket nem vállalhattak.)

Nagy volt Apám meglepetése, amikor egy napon teljesen váratlan telefonhívást kapott Osváth Lászlótól, a belügyminisztérium elnöki osztályának vezetőjétől, aki Keresztes-Fischer Ferenc sürgős meghívását tolmácsolta egy igen fontos és halaszthatatlan megbeszélésre. Apámat ez meglepte, mert Keresztes-Fischer Ferencel ismerték ugyan egymást, de olyan közel nem voltak egymáshoz, hogy az konzultációra hívta volna. Amikor Apám beért a belügyminisztériumba, a miniszter azonnal fogadta, s a megbeszélésre rögtön behívatta dr. Sótonyi Gábort, a vármegyei osztály vezetőjét, majd kertelés nélkül rátért a meghívás okára: megvizsgálva a Pest vármegye tiszti főügyészségére pályázókat, arra a megállapításra jutott, hogy a sok pályázó egyikét sem nevezheti ki erre az állásra. Némelyik egyszerűen az erősen jobboldali Endre László mamelukja¹⁵² volt, mások meg nem mutatkoztak eléggé erősnek arra, hogy Endre László befolyását ellensúlyozzák, szükség esetén túlkapásait törvényes beavatkozással korlátozzák. Ezért szükséges volt a pályázókon kívül keresni valakit, aki erre az akkor eléggé nehéz és kényes tisztségre valóban alkalmas. Hosszas vizsgálódás után arra a meggyőződésre jutottak, hogy csupán egyetlen ember

¹⁵¹ Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) jogász, politikus. 1931–35 között és 1938–1944. márciusáig belügyminiszter. 1944 tavaszán a Gestapo letartóztatta, és a mauthauseni koncentrációs táborba került. 1945-től haláláig Bécsben élt. ÚMÉL III. 887.

¹⁵² A kifejezés az arab *mamluk* (rabszolga) szóból ered; általában báb-hivatalnok, végrehajtó hivatalnok értelemben.

alkalmas erre a feladatra és ezért kéri Apámat a pest megyei tisztí főügyészi állás elvállalására.

Apám tétovázott, illetve vonakodott. A maga irodája, jóllehet Lőrincz Józsi bácsinál hűségesebb és megbízhatóbb helyettest sehol nem találhatott volna, mégis csak a saját maga által felépített vállalkozás volt, amelyet nem ignorálhatott¹⁵³. Rasskó bácsi-val szoros barátságát sem szívesen kockáztatta volna azzal, hogy ő maga ül bele abba a hivatalba, melyre eredetileg sok évtizedes jóbarátját ajánlotta. Volt persze egyéb oka is a vonakodásra, mint például az, hogy minek keressen kellemetlenséget magának akkor, amikor az állás elfogadása egészen bizonyosan Endre László ellenségességét is jelentené? A belügyminiszter utalt arra is, hogy a főispán, Viczián Pista bácsi¹⁵⁴ és Endre László között, jóllehet mindketten jobboldali érzelműek voltak, személyes ellenségeskedés volt, ami azt jelentette, hogy a tisztí főügyésznek a kettőjük közötti harcoknál is egyensúlyozó szerepet kell betöltenie. Ismerve mindkettőjük makacs, eléggé nehéz természetét, a feladat semmi esetre sem látszott könnyűnek.

Apám ellenvetéseire a miniszter minden alkalommal azt felelte, hogy a pályázók egyikét sem tartja alkalmasnak az adott helyzetben a tisztí főügyészséggel együtt járó feladatok és felelősség hordozására. Egy hosszú üresedésnél viszont Endre még jobban kiterjesztheti a maga befolyását, és az végképpen a szélsőséges jobboldali irányzat megerősödését jelentené a Pest megyei köz-

¹⁵³ nem hagyhatott figyelmen kívül

¹⁵⁴ Viczián István (1874–1959) jogász, politikus. 1930-tól felsőházi tag, 1931-től államtitkár, 1941-től 1944. márciusáig Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye főispánja. A háború után emigrált, Torontóban telepedett le és megírta emlékiratait, amely *Életem és korom – Pest vármegye főispánjának emlékiratai* címmel 2007-ben jelent meg (Szentendre, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága – Ferenczy Múzeum).

igazgatásban. Tehát vagy elvállalja Apám a tiszti főügyészséget, vagy egy hosszú interregnum következik, ami Endre egyeduralkodóhoz vezethet.

A megbeszélés végén Apám beleegyezett abba, hogy a miniszter azonnali hatállyal kinevezze Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye tiszti főügyészenek. Nekünk gyerekeknek az tetszett, amikor a gyakorlattól eltérően Apám titkárnője megmutatott nekünk egy, a belügyminisztertől érkezett magánlevelet, amelyben az sajnálattal értesítette kedves barátját, Apánkat, hogy pártfogoltját, dr. Rasskó Károlyt nem nevezhette ki Pest megyei tiszti főügyésznek, mert mindent megvizsgálva és alaposan megfontolva dr. Kardos János budapesti ügyvédet nevezte ki erre a fontos tisztségre. Rasskó bácsi teljesen megértette Apám helyzetét és az incidens semmit sem rontott barátságukon.

Állása elfoglalásakor Apám udvariassági látogatást tett Viczián Pista bácsinál, majd Endre Lászlónál, aki már belépésekor ezzel fogadta: „*Nem mondhatom, hogy örülnék neked, hiszen tudom, azért jöttél, hogy kitörd a nyakam.*” – Ilyen egyenes, kerteléstől mentes ember volt Endre László.

Ha jól emlékszem, ekkoriban lett Apám a Fővárosi Közmunkatanácsnak¹⁵⁵ is tagja. A Közmunkatanács eredetileg Széchenyi István gondolata volt, de csak később, 1867 után valósították meg, s feladata Budapest tervszerű fejlesztése, kiépítése volt. Ennek a nagymúltú testületnek volt köszönhető, hogy Budapest 1867 után tervszerűen, egészségesen fejlődött sugár- és körutakkal, nem pedig összevisszaságban, mint London vagy Belfast, ahol például a gázgyár a város közepén, a City Hall közvetlen közelében van.

¹⁵⁵ A hatósági testületet Budapest főváros közmunkáinak megtervezésére és felügyeletére hozták létre, 1870–1948 között működött. A közműveken kívül a közlekedésügy és az építésrendszet is feladatkörébe tartozott. Podmaniczky Frigyes 1873–1905 között volt a testület alelnöke.

1935-től a nyarat már nemcsak Leányfalun, a Balaton mellett, illetve Kékesen vagy a soproni Lővérekben töltöttük, hanem hosszabban nyaraltunk Ausztriában is, mégpedig a Sankt Pöltenről nem messze levő Böheimkirchen[ben], illetve [a] Stossing melletti Kloster Hochstrassban, amely egy háztartási és gazdasági iskolát fenntartó apácakolostor volt. Apám nem töltötte mind a másfél-két hónapot velünk, de ő is töltött néhány hetet ott. Augusztus 18-án, Ilona napkor korán kellett rendbe szedni magunkat, mert már kora reggel kopogtattak az ajtón és a Schwester Oberin¹⁵⁶ vezetésével jöttek az apácák hosszú sorokban, hogy Anyámnak boldog névnapot kívánjanak. Visszagondolva a hochstrassi időkre, úgy tűnik, mint egy álom, amihez hasonlót még a „Sound of Music”¹⁵⁷ sem tudott produkálni. Én minden napot egy öreg dolgozó-nővérrel, Schwester Joachimával töltöttem, aki tulajdonképpen a szárnyas jószág felelőse volt, de ahhoz a munkához voltak csacsifogatai is kis szekerekkel, sőt homokfutókkal is, amiket mindig nagy lelkesedéssel hajtottam.

A hochstrassi nyaralásokon kívül szerettük a húsvéti ünnepeket is Ausztriában, pontosabban Bécsben tölteni, s bizony Schönbrunnban már idegenvezető lehettem volna nyolc esztendőskoromban éppen úgy, mint a Burgban, a Stefansdomban, Karlskirchében, Belvedereben, vagy a Praterben. Persze Grinzingben sem tévedtem volna el. A Kahlenbergen soha nem mulasztottam el a habos kakaóval és a nekem nagyon ízletes kuglóffal uzsonnázást. Bizony nem gondoltam volna akkor, hogy körülbelül húsz év múlva Bécsben születik meg első gyermekünk, Judith, aki – bárhol éljen is, – „gebürtige Wienerin”¹⁵⁸ marad.

¹⁵⁶ Főnökasszony, zárdafőnöknő

¹⁵⁷ Célzás „*A muzsika hangja*” (1964) c. népszerű amerikai musicalre.

¹⁵⁸ született bécsi

1938-ban is Bécsben voltunk a húsvéti szünetre, de az már az Anschluss¹⁵⁹ után volt, és alig ismertünk rá a mi tíz hónappal korábban még kedélyesen piszkos Bécsünkre. Valahogy Bécs is, Ausztria is idegen lett. Az utcák szinte mesterkéltén tiszták lettek, Schönbrunn és a Burgot, akárcsak a Staatsopert, Burgtheatert és a Rathaus tatarozni kezdték, de a nagy tisztogatásban kisöpörték a „wiener Gemütlichkeit”-et¹⁶⁰ is. Grinzing is valahogy búskomorságig fegyelmezett lett, és a Schrammelmusik¹⁶¹ is mintha katonás Marschmusikká¹⁶² alakult volna át. A zsidó üzleteknek bemeszelték a kirakatát, horogkeresztet festettek rá és mindegyiken rajta volt hatalmas betűkkel az elrettentő felirat: „JÜDISCHES GESCHÄFT!”¹⁶³ Apám barátai mesélték, hogy a nemzeti szocializmus gyermekeit annyira megvadította, hogy azok előtt féltek bármit is mondani a rendszerre. Az utcákon okkal és ok nélkül az SS és SA csoportjai¹⁶⁴ masíroztak, és az SS-esek halálfejes jelvényei a fekete egyenruhát még visszataszítóbbá tették. Hochstrassban is érezhető volt a nácik hatása, mert nem egy fiatal novícia kilépett és inkább a náci „Kraft durch Freude” mozgalomhoz¹⁶⁵ csatlakozott. A mi Fräuleinünk, Lujzika, akit Hochstrassból hoztunk haza még 1935-ben vagy 36-ban, 1939-re haza kellett térjen, mert a Führernek kellett minden munkaerő. Lujzikával, aki olyan hetven év körüli, a barátság ma is fennáll.

¹⁵⁹ Ausztriának a Harmadik Birodalomhoz (Németországhoz) való csatolása 1938. március 12-én.

¹⁶⁰ bécsi kedélyességet

¹⁶¹ sramlizene

¹⁶² indulóvá

¹⁶³ zsidó üzlet

¹⁶⁴ Tárgyi tévedés: az SA-t 1934-ben feloszlatták.

¹⁶⁵ *Erő az öröm által*, rövidítve KdF, 1933-ban alapított állami szabadidős szervezet volt a Harmadik Birodalomban a nemzetiszocialista eszmék jegyében (közösségi alkalmak, sporttevékenység, kultúra).

1939 nyarán Apám először Karlsbadban volt kúrán, majd onnan jött Hochstrassba. Én eléje mentem le Stossingbe, ahol német SS-es legények énekelték a maguk nacionalista dalait. Jó Apámat elfogta a magyar hazafiasság vagy ellenzékiesség, s amikor egy kis szünet támadt, kettesben elénekeltük magyar öntudattal, hogy „*Horthy Miklós katonája vagyok, legszebb katonája ...*”. Becsületükre legyen mondva, a pártkatonák nem szakítottak félbe, csak néztek ránk, mint valami egzotikumokra.

1957 nyarán egy misszionárius szerzetes barátom, Pfemeter János atya¹⁶⁶ elvitt engem a rendjük nyaralójába egy napra. Egy hét múlva találomra én hívtam meg és elvittem Kloster Hochstrassba, jöllehet azt sem tudtam, hogy a kolostor áll-e még. A kolostor megvolt, s éppen úgy a háztartási iskola is. Amikor kiszálltunk az autóból, az idegenek láttára azonnal hívták a Schwester Oberint, aki minket meglátva összecsapta a kezét: „*Je, der kleine Pischtika!*” 1939-ben még novícia volt. Főúri ebéddel láttak minket vendégül a kedvesnővérek. Ebéd után a Schwester Oberinnel és János atyával felsétáltunk az apácák temetőjébe, ahol a Schwester Joachima sírja mellett majdnem kibuggyantak a könnyeim. Letérdeltünk János barátommal s csendben imádkoztunk, majd együtt elmondtuk az Úr imáját. Délután a Molkerei¹⁶⁷ finomságaiból állították össze az uzsonnánkat, és csak késő este indultunk vissza Bécsbe.

Ezután már Ausztriába nem mentünk, és családotól csak egyszer voltunk Magyarországon kívül: 1940 karácsonyi szünet[é]ben, amikor kettő, meglehet három hetet töltöttünk Matlárházán,

¹⁶⁶ verbita szerzetes, 1950-ben a kőszegi rendház rektora. A szerzetesrendek feloszlása után egy ideig Nyíregyházán tartották fogságban társaival, majd külföldre távozott. (Forrás: *Világposta* 2010. nyár, Az Isteni Ige Társaság missziós lapja.)

¹⁶⁷ tejes sütemények boltja

Tátralomnic mellett. Élvezetes karácsonyi szünet volt síeléssel és lovasszánkókkal. Keresztanyáék is velünk jöttek, de ők egy héttel vagy tíz nappal korábban tértek haza. Voltak ismerősök többen is ott, jöllehet egymástól függetlenül mentünk Matlárházára: Mikecz Ödön¹⁶⁸ (Lázár Andor¹⁶⁹ után igazságügyminiszter volt) és család-

¹⁶⁸ Mikecz Ödön (1894–1965) ügyvéd, főispán, igazságügyminiszter. 1923-tól Nyíregyházán folytatott ügyvédi praxist, 1932-től Szabolcs vármegye főispánja. 1936-ban belügyi államtitkár lett. 1938-tól, Lázár Andor lemondását követően igazságügyminiszter a Darányi- és Imrédy-kormányban. Ugyanez év novemberében lemondott, de nevéhez fűződik az I. zsidótörvény betervezése. 1940-től felsőházi tag, 1944-ben a német megszállással és a nemzetiszocializmussal szemben foglalt állást. 1945-ben letartóztatták, majd igazolták; de ügyvédi praxist nem folytathatott és nyugdíjat sem kapott. Alkalmi munkákból élt 1951-ig, ekkor Jászboldogházára telepítették ki. 1956 után rövid ideig ismét dolgozhatott ügyvédként, de 1958-ban kizárták a kamarából. Haláláig éjjeliőrként kereste kenyerét. ÚMÉL IV. 729. – A család iratait, dokumentumait a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár őrzi.

¹⁶⁹ Lázár Andor (1882–1971) politikus, igazságügyminiszter. Budapesten szerzett jogi diplomát és ügyvédi praxist folytatott a század elején. Részt vett a Magyar Állami Pénzjegynyomda megalapításában és számos civil szervezet (köztük az Országos Protestáns Patronázs Egyesület) létrehozásában, munkájában. 1928-tól kormányfőtanácsos, a harmincas években képviselő, 1931-ben honvédelmi államtitkár, 1932–38 között igazságügyminiszter. 1938 márciusában lemondott, mert nem támogatta az I. zsidótörvény megalkotását. 1939-ben végleg visszavonult a politikából, ügyvédi munkáját folytatta. 1946–48 között a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka volt. Tisztségéről politikai nyomásra kényszerült lemondani, miután az Andrássy út 60-ban kihallgatták. Rákosi Mátyás a személyes ellenségének tekintette, mivel a Rákosi-per idején ő volt az igazságügyminiszter. 1951-ben kitelepítették Fegyvernekre. 1953 után Leányfalun élt teljes visszavonultságban (látását elvesztette a kitelepítés idején) haláláig. ÚMÉL IV. 133–134. – Lázár Andor: *Visszaemlékezéseim*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1995. – LADÁNYI Sándor: *A baloldali pártok totális állami iskolapolitikára törekvése 1948-ban – és a református egyház* [vázlatos áttekintés], in: *Confessio* 2008/4. 30–37.

ja, Niederecker Gáspár orthopéd-sebészék, kiknek leánya unokatestvéremmel járt a Németbirodalmi Gimnáziumba¹⁷⁰.

A helyi kirándulások mellett a családból egyedül vállalkoztam egy nagyobb csoporttal egész napos sítúrára a Poprádi tóhoz, ami meglehetősen megerőltető volt a hegynek felfelé, és a síelési tudást erősen próbára tevő a hegyről lefelé. Roppant élvezetes volt nekem azért is, mert önállóan, a család aggódó felügyelete és idegesítő tanácsai nélkül túrázhattam. Hazaindulásunk előtt indultam egy helyi síversenyen is, ahol az ifjúságiak között III. díjat nyertem.

A hazautazásunk már kevésbé volt kellemes. Poprádon órákat kellett várnunk a kassai gyorsra, mert az a hófúvás miatt késett. Amikor megérkezett, már zsúfolt volt és olyan meleg, hogy valaki kinyitotta az ablakot. Ettől azután Judith olyan erős megfázást kapott, hogy hazaérkezésünkre meg is betegedett. Este nyolc óra helyett reggel hat órakor érkeztünk teljesen kimerülten Kassára, ahol a vámőrök szinte rosszindulatú aprólékossággal turkáltak a csomagokban, és teljes[en] szándékosan húzták az időt. A vámvizsgálat után azonnal szállodába mentünk, ahol aludtunk egy kicsit, majd meglátogattuk dr. Kákossy Istvánékat, kikkel Szüleim annak idején együtt dolgoztak a postaközpontban. Pista bácsi akkor Kassán volt postaigazgató. A felesége, Acsi néni finomságokkal traktált meg minket. Napközben megnéztük Kassa nevezetességeit, amik közül a dóm természetesen nem maradhatott ki.

Kassán sétálva el kellett menjünk egy családi ház előtt, amelyben az akkor a kassai hadtestparancsnokságon szolgáló Harsányi

¹⁷⁰ A Német Birodalmi Iskolát (Kálmán utca, később Damjanich utca) 1908-ban alapították a Budapestre rendelt diplomaták, kereskedők gyermekei részére. Az első világháborút követően már magyar gyermekeket is beiskoláztak. Az oktatás mindvégig igen magas színvonalú volt, a harmincas években pedig – paradox módon – a hitleri Németországból elmenekült tanárok révén náciellenes, liberális szellemiségű intézménnyé vált.

Béla alezredes és családja laktak. Ugyan ki gondolt volna akkor arra, hogy tizennégy esztendő múlva az ő akkor még négyéves kis Ildikó leányuk, akit ők inkább Cucának hívtak, majd egy, a házuk előtt éppen elsétáló kis legénykének lesz élete párja és egyetlen szerelme?

Hazaérkezésünk után Judith ment vissza a Baár-Madas intézetbe¹⁷¹, ahol bentlakó növendék volt, de ott súlyos megfázással azonnal a betegszobára került, ahol viszont az egyik lányról hamarosan kiderült, hogy kanyarója van. Ezt Judith is megkapta, és ez a homloküreggyulladását még komplikáltabbá tette már azért is, mert nem lehetett kórházba vinni addig, amíg a kanyarója el nem múlt. Nekem óvatosságból ötven köbcenti vért injekcióztak be, ami eléggé fájdalmas volt. Mikor ezt belémnyomták, Judith a másik szobában sírt és zokogott testvéri szolidaritásból. Ezzel a gyulladás még inkább felhúzódtott a homloküregébe. Bevitték a Fehérkereszt gyermekkórházba¹⁷², ahol dr. Szász Tibor sebész keze alá került, aki először belülről igyekezett megnyitni az elzárult orrjáratokat, majd ezek eredménytelensége után többször is a legkiválóbb orr- és fülsebészek részvételével konzíliumot tartott. Wein Zoltán professzor¹⁷³ az egész homlokcsont kivételét tartotta szük-

¹⁷¹ Ma: Baár–Madas Református Gimnázium, Általános Iskola és Diákotthon. 1907-ben református leánynevelőként alapította Baár János és Madas Károly. A gimnázium 1929-ben költözött mai épületébe. Az 1952-es államosítástól az 1989-es újraindulásig nem működhetett a református gimnázium. Az épületet ebben az időszakban is oktatási célokra használták, a református egyház 1993-ban kapta vissza.

¹⁷² Helyesen: Fehér Kereszt Gyermekkórház. 1885-ben alapították. Ma: Tűzoltó utcai Gyermekklinika (Gyermekkórház) néven ismert, hivatalos neve: Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Kar II. sz. Gyermekklinika.

¹⁷³ Dr. Tátrallyai (Wein) Zoltán (1887–1954) szakorvos, 1941–45 között a Semmelweis Egyetem Fül- Orr- Gégészeti Klinika igazgatója. <http://baratikor.semmelweis.hu/kegyeleti/page.php?id=266>

ségesnek, amit Szász Tibor azzal utasított el, hogy akkor inkább megöli ezt a kisleányt, mintsem egész életre eltorzítsa, tönkretegy. Újabb operáció következett apró megnyitásokkal a bal szem felett, s ez az operáció is hosszú órákig, hét óránál valamivel tovább tartott. Emlékszem jó Szüleim aggodalmára, ami különösen Apámat ette, bármennyire is tartotta magát. Ha addig nem tudtuk volna, akkor ez a próbatétel is elég lett volna annak bebizonyítására, hogy mennyire szerette a családját, gyermekeit!

Az utolsó operáció sikeresnek bizonyult, de hosszú időbe telt, amíg Judith talpra állhatott. Judith nagy operációja volt talán az utolsó, amit az áldott emlékű Szász Tibor végzett, mert – ezt senki sem tudta az utolsó pillanatig – addigra rákja teljesen elhatalmasodott, és hamarosan megölte. Judithot már teljesen elrákosodva, hősiezen és nagyszerűen operálta akkor, amikor egyik nagynevű kollégája hentes módján hajlandó lett volna Judith egész jövőjét tönkretenni.

Ezután Apám már csak kétszer járt külföldön. 1941-ben egyik ügyfelének lengyelországi birtokaival kapcsolatban utazott Krakóba, ahol néhány napot töltött. Hazaérkezése után haraggal és szomorúsággal szólt mindarról, amit ott látott, pedig a legborzasztóbbakat nemhogy nem látta, de még csak nem is sejtette. Apám nemcsak a nácik ostoba kegyetlenségét ítélte el, de látta a németek velükszületett sajátos esetlenségét is. Mint mondta: „*A németek csatákat nyerhetnek, de háborút nem, mert rendszeres erőfeszítéssel mindenkit ellenségükké tesznek.*”

A második külföldi útja ugyancsak 1941-ben, esetleg 1942-ben volt, amikor a német és osztrák főrendi családok képviselői München mellett, azt hiszem, Starnbergben konzultációt tartottak, amelyen a háborúval és a nemzeti szocialista rendszerrel szembeni magatartásukat akarták megbeszélni és összehangolni. Ennek a körülbelül százötven tagú gyűlésnek az elnökeül Apámat kérték fel. Az egy hétig tartó tanácskozások eredményeként abban álla-

podtak meg, hogy csupán annyit tesznek meg, amennyire elkerülhetetlenül kötelezhetők, illetve kényszeríthetők, de a háborús erőfeszítésektől és a nemzeti szocialista rendszer támogatásától távol tartják magukat. Csupán egy idős hercegnő nem értett egyet ezzel és szivarját szíva kijelentette, hogy két hősi halott fia után a harmadikat, vagyis az utolsót is szívesen odaadja a Führerért és a Vaterlandért. Nem csodálkoznék azon, ha egyszer kiderülne, hogy a rendszer és a háborús erőfeszítések támogatásától távolmaradásra irányuló döntés meghozatalában az elnöklő Édesapám tanácsainak is szerepe lett volna.

1941-ben családukban egy roppant fontos, egész életünkre kiható, mégpedig pozitívan kiható esemény történt: Béla, a mi Béluskánk belépett az életünkbe, hogy onnan – hála Istennek! – soha többé ki ne lépjen. Azon a tavaszon ugyanis a szakácsnőnk, aki nem régen jött hozzánk, négy hét szabadságot kért, amit természetesen meg is kapott. Anyám pedig keresett valakit helyettesnek arra az időre. Akkoriban nem volt mosógép, hanem asszonyok jártak a házakhoz mosni, és nekünk ilyen régi és megbízható mosónőnk volt Dobos néni, aki elmondta Anyámnak, hogy neki van egy unokahúga, aki igen jól főz, csak van egy kis baj, mert „megesett”, ami a Pestre került falusi leányokkal bizony előfordult. Anyám viszont ezt sokkal nagyobb toleranciával nézte, mint akkoriban szokásos volt. Így azután akkor, amikor a szakácsnőnk szabadságra indult, már ott is volt a helyettes arra a négy hétre: Zsirkay Margit és az alig néhány hetes kisfia, Béla.

Anyám és különösen Judith azonnal beleszerettek a kisbabába, és bizony nem bánták volna, ha a négy hét elmúltá nem jelentene elválást. Ez azonban valószínűtlennek tűnt, mert a szakácsnő visszatérte után a helyettesítésnek vége kellett legyen. Judith, aki akkor még mindig lábadozóban volt, különösen aggódott, hogy a kisbabát, akit már mind megszerettünk, el ne veszítsük. A válás napja pedig közeledett.

Ekkor egy váratlan dolog történt, ugyanis a szabadságidő lejártával a szakácsnő nem érkezett vissza. Másnap sem jött, harmadnap sem jött, sőt eltelt egy hét és még mindig nem jelentkezett. Két hét után jelentkezett, de akkorra Anyám, aki – valószínűleg Judith unszolására – mintegy égi jelet látott ebben az önkényes távolmaradásban, végkielégítéssel elbocsátotta a szakácsnőt. Így maradt Margit és Béla minálunk.

Ebből különböző érdekes visszasságok is keletkeztek. Bizonyára akadtak olyan „jóhiszeműek”, akik Apámat gyanúsították volna, de ez a Szüleimet nem érdekelte. Viszont Margit jogosan indított keresetet a természetes apa ellen, s az csak természetes, hogy ebben a perben őt Apám irodája képviselte. Az viszont már nem volt annyira természetes, hogy a kereseti tárgyaláson Margit és Bélus képviselőjében nem egy ügyvédjelölt, nem is csak ügyvéd, mondjuk Lőrincz Józsi bácsi jelent meg, hanem Apám, aki akkorra már évek óta alig vagy talán egyáltalán nem volt látható a bíróságon. Amikor Apámék beléptek a tanácsterembe, a tárgyalást vezető bíró annyira meglepődött, hogy azonnal félbeszakította a tárgyalást s odament Apámhoz megkérdezni, hogy milyen rettentő nagy fontosságú ügy az, amelyikben személyesen jelent meg? Apám rámutatott Bélára: „*Itt van az ok!*” A pert egy jelölt is megnyerte volna, annyira kétségtelen volt a tényállás.

Bélán keresztül valahogy Margittal is különös lett a kapcsolat. Amikor azon a nyáron Bélatelepen nyaraltunk, Bélát nem akartuk otthon hagyni. Az anyjától viszont nem lehet a gyereket elválasztani. Így azután Margit is jött Bélatelepre, jóllehet ott nem főztünk. Igen ám, de a vonatok akkoriban zsúfoltak voltak a második osztályon is. Lassanként Margitnak meg kellett szoknia, hogyha együtt utaztunk, akkor neki is kijárt az első osztály, ami legtöbbször abból állt, hogy Apám kibérelt egy első osztályú fülkét, ahol mindannyian jól megfértünk.

Vagy Kassa bombázásakor¹⁷⁴ történt, amikor határozottan Kékesen voltunk, vagy egy évvel később, amikor váratlan légiriadó volt Budapesten és ugyancsak Kékesen voltunk, hogy Margit és Béla otthon voltak a Kecskeméti utcában. Drága jó Memikémet elfogta a nyugalanság értük. Azonnal telefonált haza Margitnak, hogy béreljen egy autót és Bélával együtt tüstént jöjjenek Kékesre, ahol légitámadásra csekély vagy egyáltalán semmi valószínűség sem volt. Néhány óra múlva meg is érkeztek, addigra Margitnak is volt szép szállodai szobája. Este a vendégek néztek egyet, amikor a vacsorához, amihez megfelelő öltözkében kellett megjelenni, Margit is lejött, a maga népi eleganciájával bő szoknyában és fejkendővel. Persze ez csak az első este tűnt újdonságnak, mert másnapra mindenki megszokta már. A frakkos pincérek pedig az első pillanattól kezdve a legnagyobb udvariassággal és figyelmességgel szolgálták ki. Említésre méltó, hogy Margit milyen nagyszerűen megállta a helyét a fényes étteremben is.

A Múzeum kertben történt, hogy Béluska, aki általában jó kisfiú és az egész Kecskeméti utca 5. kedvence volt, rossz hangulatban az édesanyjával komiszkodott. Szegény Margit, mi egyebet is tehetett? Megrakta az úrfit. Felháborodva rohant oda egy úri dáma, aki magából kiborulva kiabálta: „Így bízza rá az ember a gyereket a bűdös cselédre!” Margit ránézett nagy szomorúan: „Hát mit csináljunk, ha ez a bűdös cseléd az anyja?” Persze az úrfi úgy járt, mint egy kis princ.

1941-ben, nem sokkal Bácska visszafoglalása után¹⁷⁵, felkereste Apámat régi jó barátja, Altorjay Jenő páncélos alezredes¹⁷⁶, aki személy szerint az első magyar katona volt, aki – páncélosai élen – bevonult Újvidékre. Elmondta Apámnak, hogy Újvidékről érke-

¹⁷⁴ 1941. június 26-án.

¹⁷⁵ A délvidéki bevonulás 1941. áprilisában történt.

¹⁷⁶ ld. 145. jegyzet.

zett, és a honvédelmi minisztériumba készül, hogy rangjáról lemondva, kilépjen a honvédségből, mert szégyenli az uniformisát. Elmesélt egy újvidéki vérengzést (nem azonos az 1942-es újvidéki vérengzéssel, melyben Grassy József, Zöldi Márton és Czeidner Ferenc¹⁷⁷ voltak bűnösök és bűnrészesek). Egy éjjel ugyanis lövöldözésre ébredt, s mint elmondták neki, magyar ejtőernyősök öltek meg partizánokat, akik állítólag a környező házakból lövöldöztek rájuk. Nem nyugodott és kinyomozta az esetet. Kiderült, hogy az őrségen álló ejtőernyős katona az éj sötétjében félt, és elszította fegyverét. Amikor őrmestere és az ügyeletes tiszt felelősségre vonták, nem vallotta be a féltében lövöldözését, hanem azt állította, hogy többen is rálöttek. A kérdésre – honnan? – rámutatott négy házra a közelben. Az ejtőernyősök, akik azelőtt sem és jóideig azután sem vettek részt semmiféle csatában, benyomultak négy házba, melyekben csecsemőtől aggastyánig mindenkit kivégeztek. Amikor Jenő bácsi ezt kiderítette, az ejtőernyősök a valóságot mindenáron el akarták titkolni, és ő ezért akart a rangjáról lemondani. Be is nyújtotta a lemondását, de azt nem fogadták el a hadiállapotra tekintettel. Viszont a gyáva, még tisztjeikben is jobbra jasszokból¹⁷⁸ álló ejtőernyősöknek sem lett bántódásuk. A következő, Jenő bácsival kapcsolatos emlékem 1943 nyaráról van, amikor egy szombat délután a lovardából mentem hazafelé, és a Central kávéházban az ablaknál megláttam Apámat és Jenő bácsit, aki akkor már pán célos ezredes és a marosvásárhelyi „Csaba királyfi” gyorsfegyvernemi hadapródiskola parancsnoka volt. Ők is megláttak és behívtak. Láttamra Jenő bácsi ott és akkor kijelentette, hogy elvisz magához Marosvásárhelyre. Mivel a pályázatok beadásának határideje már régen lejárt, telefonált Marosvásárhelyre,

¹⁷⁷ Róluk a visszaemlékezés későbbi részében lesz szó bővebben.

¹⁷⁸ Jelentése itt kb.: elpuhult, munkához, fegyelemhez nem szokott városi fiatalember

hogy a beadott pályázatokat mindaddig ne terjesszék be a honvédelmi minisztériumba, amíg az én megkésett kérvényem is odaérkezik. Sietve mindent elvégeztünk, orvosi vizsgálatok stb. Végül mégsem mentem Marosvásárhelyre, mert Apám szerint a románok kiugrása és Erdély ellen fordulása csak idő kérdése volt csakúgy, mint a háború végleges elvesztése. Ezért nem engedett el. Jenő bácsi megértette Apámat.

Kékesen voltunk akkor is, amikor a rádió bemondta Horthy István kormányzóhelyettes¹⁷⁹ halálhírét. Jellemző az emberek rossz-hiszeműségére, hogy mindjárt olyasmiről találgattak, hogy bizonyára augusztus 20-ra névnapját ünnepelte, berúgott és azért zuhant le a repülőgépe, amivel az orosz fronton felderítő repülésre indult. Apám ebből egy szót sem hitt el, mert a Horthyk reformátusok, István napot nem augusztus 20-án, hanem december 26-án ünnepeltek, akárcsak mi is. Néhány héttel később báró Rohonczy Imre huszárfőhadnagy¹⁸⁰, aki a kormányzóhelyettes parancsörtszjtje volt, s kinek édesapja Apámnak jó barátja volt, mesélte el, hogy a kormányzóhelyettes semmiféle névnap ünnepségen sem vett részt, hanem korán tért aludni, hogy a hajnali felderítőrepülésre, amely utolsó ilyen felszállása lett volna, frissen mehessen. Ő már tudta, de közvetlen parancsnoka még nem, hogy másnappal új besorolásba kerül, mint a Magyar Királyi Légierők felügyelője. Apám szerint egészen biztos, hogy a németek szabotáltak valamit a repülőgépén, s azok tudták, hogy ez számukra az utolsó lehetőség arra,

¹⁷⁹ Horthy István (1904–1942), Horthy Miklós fia. Gépészmérnöki végzettségével a repülésre szakosodott, több sportegyesület elnöke és tervezőmérnök volt. 1942. február 19-én kormányzóhelyettségé választotta az országgyűlés, noha politikával nem foglalkozott, viszont Hitler-ellenessége közismert volt. Balesetét a kortársak merényletnek vélték. *ÚMÉL* III. 347–348.

¹⁸⁰ Rohonczy Imre Mária Gida (1914–2002). Édesapja Rohonczy Imre Zdenkó (1884–1956) cs. és kir. huszárkapitány. A család 1945 után az Egyesült Államokban telepedett le. *GUDENUS* III. 189.

hogy hősi halottá tehessék, és ezzel az orosz fronton történt halállal a kormányzót és rajta keresztül Magyarországot fokozottabb erőfeszítésekre készítsék. Célkitűzésüket nem érték el.

A külföldi adók hallgatása naponkénti, illetve esténkénti rendszerességgel ment nálunk. A BBC adásait mind nehezebb volt behozni, s ezért az öreg rádiónk helyett rendelt Apám egy újat zeneszekrénnel, amelyhez az addigi 110 voltos áramon kívül még külön be kellett vezetetni a lakásba a 220 voltosat is. Azt a készüléket, amit Apám kiválasztott, készen nem lehetett kapni, mert az Orion gyár csak megrendelésre készített egyedi példányokat. Abban az évben, amikor mi rendeltük, talán 4-5 példány készült olyanoknak, mint maga a kormányzó úr, budai Goldberger Leo¹⁸¹, Apám és – ha jól emlékszem – Szabó M. József, aki szigetszentmiklósi malmos volt. Meglehet, hogy Szabó Józsefé lemezjátszó nélkül volt, de az angol és amerikai adások, amik miatt kellett a rádió, nagyszerűen bejöttek az ő rádióján is. Erre jól emlékszem, mert egyszer náluk voltunk és Apámmal átvonultak az új házba a BBC-t hallgatni. Ha jól emlékszem, voltak mások is Szentmiklóson, akik hallgatták a BBC adásait.

Apám azokban az időkben sok időt töltött a megyeházán, de nem hanyagolta el a magánpraxisát sem. Ha máskor nem, esténként ültek össze Józsi bácsival az irodai ügyeket és ügyvitelt megbeszélni, és a másnapi feladatokat kiosztani. A megyénél voltak olykor Endre Lászlóval nézeteltérései, de még ő is megtanulta

¹⁸¹ Goldberger Leó (1878–1945) nagyiparos, textilgyáros, jogász. 1932-től a felsőház örökös tagja, a gyárosok és a bankok szervezeteinek vezetőségi tagja, a Magyar Nemzeti Bank főtanácsosa volt. A családi vállalkozást 1900-tól vezette. A húszas-harmincas években számos gyártási és értékesítési újítást honosított meg, alkalmazottjainak szociális juttatásokat is nyújtott. 1944-ben deportálták, s bár megélte a mauthauseni tábor felszabadítását, néhány nappal később elhunyt. ÚMÉL II. 1028–1029.

Apámat szeretni és becsülni annak ellenére, hogy felfogásuk a legtöbb dologban homlokegyenest ellenkező volt.

Réczey Feri bácsival és Rasskó bácsival továbbra is minden este összejöttek, de ezekben az években sok szombat délutánt is együtt töltöttek. Ugyanis minden szombaton, hacsak nem vonták meg valamiért a hétvégi kimenőmet, ami nagyon ritkán fordult elő, a stúdium után délután fél ötkor hétvégi kimenőre mehettem. Azt nem viselte volna el az önérzetem, hogy bárki is várjon rám az intézet kapujában. Egyedül mentem ki, mentem az Ilona utcában a Hunyadi János úthoz, majd azon le a Lánchídhöz, melynek budai hídfőjénél besétáltam a Lánchíd kávéházba, ahol nem Athos, Porthos és Aramis¹⁸², hanem Apám várt rám Rasskó bácsival és Réczey Feri bácsival. Mire odaértem, a márványasztal már rendszerint össze volt rajzolva az egykori orosz fronton felállásaikkal, vagy az omszki hadifogolytábor valamelyik részlegével. Én is ittam egy habos kávé-t vagy valami frissítőt, majd elindultunk hazafelé. Télen autóbusszal, tavasszal és ősszel pedig hazasétáltunk, hogy vasárnap aztán újra egyedül vonuljak be a kimenőről. Édes jó Apám mindig vigyázott arra, hogy önérzetem meg ne sértse. A lovasversenyeimre mindig kijött, de úgy húzódott meg, hogy ne lássam, és így a koncentrációm ne zavarja. Az én drága jó Apám a figyelmesség és tapintat megtestesítője volt.

¹⁸² Célzás id. Alexandre Dumas: *A három testőr* c. regényére.

Cseberből vederbe

1944-ben a születésnapomon, március 19-én, ami éppen vasárnapra esett, együtt ültünk a születésnap ebédnél, amikor a rádióban megszakították az adást. Hosszú ideig csak indulókat játszottak, majd bementék, hogy a német csapatok megszállták Magyarországot. Ezzel a tervezett születésnap program fel is borult, mert Apám ebéd után azonnal bevonult a dolgozószobájába, ahova az irodából átvitt egy írógépet, és órákon át kopogtatott rajta. Javítással, újragépeléssel estére készen lett az írás, amelyben azonnali hatállyal és minden igény, nyugdíjigény nélkül lemondott a vármegyei tisztii főügyésziségről. Ezt az írást másnap korán reggel bevitte a vármegyeházba, ahol átadta az akkor még ott tartózkodó, de már designált¹⁸³ belügyminisztériumi államtitkár Endre Lászlónak. Az érthetetlen okokból vonakodott Apám lemondását elfogadni, majd valami főispániságot ajánlgatott Apámnak, amit az természetesen visszautasított.

Amikor Apám elbúcsúzott a megyétől, már Viczián Pista bácsi sem volt többé főispán, hanem Mérey László nyug. altábornagy¹⁸⁴

¹⁸³ kiszemelt, kijelölt

¹⁸⁴ nagyselmeczi Mérey László (1887–1965) Pest-Pilis-Solt-Kiskun főispánja, altábornagy, a Legfelsőbb Honvédtörvényssék elnöke. 1947-ben a népbí-

lett az utóda. Endre László utódja az alispánságban dr. Sággy József¹⁸⁵, addig főszolgabíró megyeházi beosztásban, tiszti főügyész pedig az a dr. Zlinszky János¹⁸⁶ lett, aki eredetileg is Endre választotta volt.

Endre László Apámtól búcsúzva még ennyit mondott: *„Azt kérem, ha a háború után a zsidók életben hagynak, adj nekem valami írnoki állást az irodádban.”* Apám válasza őszinte volt: *„Laci, szívesen megtenném, de Téged nem fognak életben hagyni, hanem felakasztanak.”*

Március vége felé Apámat katonai szolgálatra hívták be, de ez nem feszélyezte abban, hogy ötvenesztendősen fejjel főhadnagyi egyenruhában be ne menjen a Rákóczi út 24-be, melynek lakói többnyire zsidók voltak, s amely felett Auersperg herceg megbízásából teljhatalommal rendelkezett. Összekolompoltatta a zsidó lakókat, és átadta nekik irodai levélpapírjainak több üres, általa azonban aláírt példányát azzal a megjegyzéssel, hogy bármit írjanak is aláírása fölé, azt ő kérvényezi. Többek között így lett abból „csillagos”-, azaz zsidóház, ami azt jelentette, hogy a zsidók bennmaradhattak lakásaikban 1944. november közepéig, amikor a nyilasok bekényszerítették őket a gettóba. A házgondnoknak és

róság másodfokon felmentette. Később emigrált, haláláig Belgiumban élt. http://www.archivnet.hu/nepirtas-es-mozgaster-a-magyar-kozigazgatas-felelossege-az-1944-es-deportalasokban-es-a#_ftn34

¹⁸⁵ Helyesen: Sági József (1908–?) Jogi tanulmányait Debrecenben végezte, 1934-ben doktorált. 1936-ban a Budakörnyéki járásban lett tb. szolgabíró. 1939-től Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye központjában közigazgatási gyakornok. Rövidesen vármegyei aljegyzővé, majd 1944. elején másodfőjegyzővé nevezték ki. A belügyminiszter 1944. május 30-án nevezte ki alispánná, ugyanebben az évben rövid ideig a főispáni teendőket is ellátta. A háború után elhagyta az országot. (Magyar Nemzeti Levéltár, IV.474. *Sági József alispán után maradt iratok*)

¹⁸⁶ győni Zlinszky János (1901–1965), a híres jogászdinasztia tagja.

házmesternek Apám külön feladatává tette, hogy a zsidó lakók biztonságára ügyeljenek. Becsülettel meg is feleltek a feladatuknak még akkor is, amikor a nyilasok a zsidókat a gettóba hurcolták, mert azok holmiját és értékeit megőrizték számukra, és az oroszok bejövetele után hálát nem várva vagy kérve a megőrzött értékeket visszaadták jogos tulajdonosaiknak.

Közben érkezett egy másik katonai behívó, fenyegetőbb és ijesztőbb, mint Apámé. Ugyanis Apám helyettesét, Lőrincz Józsi bácsit is behívták, de zsidó származása miatt tartalékos tiszti rangjától megfosztották és munkaszolgálatra vitték. Az, aki [a] munkaszolgálatra behívottak leszerelésénél sokat és önzetlenül segített addig, Kéri Kálmán vezérkari ezredes¹⁸⁷, aki hosszú éveken át volt a honvédelmi miniszter szárnysegéde, már nem volt abban a helyzetben, hogy segíthessen, sőt el is tették a honvédelmi minisztériumból. Józsi bácsit szerencsére nem a frontra vitték árkot ásni, hanem a Dunai Repülőgépgyárhoz a Csepel-szigetre. Végül Ambrózy Gyula segítségével sikerült leszereltetni.

Ezekben a hónapokban számtalan üldözötteknek, zsidó barátjának, kollégáknak igyekezett Apám segíteni. Ambrózy Gyula is

¹⁸⁷ Kéri Kálmán (1901–1994) Ludovika Akadémiát és vezérkari iskolát végzett. 1941-42-ben katonai attasé volt Szlovákiában, 1942-től vezérkari ezredes. 1944-ben a Kárpátokban harcoló VI. debreceni hadtest, majd az I. magyar hadsereg vezérkari főnöke volt. Horthy Miklós 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérlete másnapján parancsnokával parlamentoerként a fronton harcoló szovjet csapatokhoz. A háború befejezését követően részt vett az új magyar haderő felállításában, de már 1945 márciusában letartóztatták. Ekkor még felmentették a vádak alól, azonban rendelkezési állományba helyezték. 1949-ben ismét letartóztatták, előbb a kistarcsai internálótáborban majd a recski munkatáborban raboskodott. 1953-ban visszamenőleg ítéltek börtönbüntetésre. 1954-től 1966-ig éjjeliőrként, segédmunkásként dolgozott. 1990-ben rehabilitálta a Legfelsőbb Bíróság, 1991-től vezérezredessé nevezték ki. A Recski Szövetség alapító elnöke, 1990-től az MDF országgyűlési képviselője, az országgyűlés korelnöke volt. ÚMÉL III. 882–883.

igen sok esetben segített Apámnak zsidók mentesítésénél. Közben voltak persze nem zsidók is, akik Apám segítségére, tanácsára rászorultak. Egyik ügyvéd kollégája, vitéz Dengyel Ernő kérésére foglalkozott Apám Kádár Gyula vezérkari ezredes¹⁸⁸ dolgával is, akihez gyakran feljárt a várban levő Nádor-laktanyába, ahol az egy különös védőőrizetben volt. Egyrészt letartóztatásnak is nevezhattük volna, ugyanakkor Kádár Gyulának teljes kijárási szabadsága is volt. Azért volt ott védőőrizetben, mert az ott elhelyezett ügynevezett őrzászlóalj parancsnoka, Szász Endre alezredes¹⁸⁹, kormányzóhű tisztként elszánta magát, hogy a rábízottakat a németeknek semmi körülmények között sem adja ki. Apám jogi tanácsokkal segítette Kádár Gyulát, akinek a németek és a honvéde-
zérkar főnökévé kineveztetett ügynökük, vitéz nemes Vörös János

¹⁸⁸ Kádár Gyula (1898–1982) katonatiszt, a Ludovika Akadémia tanára, 1942-től a vezérkar tagja. 1943 aug. 1 – 1944. április 15 között a Vezérkari Főnökség Hírszerző és Kémelhárító Osztályának vezetője. 1944-ben többször letartóztatták, végül elhurcolták, és Németországban az amerikai hadsereg szabadította ki. Hazatérte után 1945. október 17-én a szovjet hatóságok tartóztatták le és tizenöt évi javító-nevelő munkára ítélték. 1955-ben engedték haza, de csak 1956 szeptemberében bocsátották szabadon. 1991-ben posztumusz vezérezredessé nevezték ki. Önéletrajza, *A Ludovikától Sopronkőhidáig* erősen cenzúrázott változatban jelent meg a Magvető Kiadónál 1978-ban. UMÉL III. 659., <http://hdke.hu/tudastar/enciklopedia/kadar-gyula>

¹⁸⁹ helyesen Szász Endre (1899–1980) huszár ezredes. A M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia tanára is volt, valamint az olimpiai lovaskeret tréner. 1944. október 26-ától a 10. felderítő osztály parancsnokaként teljesített hadiszolgálatot. 1945. február 11-én alakulata maradványaival letette a fegyvert és jelentkezett az új honvédségbe. SŐREGI Zoltán: Magyar huszárok az ostromlott Budapest védelmében In: *Seregszemle. Az MH Összhaderőnemi Parancsnokság folyóirata* XI. évfolyam, 2-3. szám, 2013 április-szeptember 252. https://honvedelem.hu/files/files/39133/seregszemle-2-3_internet.pdf KOLTAI Jenő: *Most átvesszed a MÓRES c. tananyagot*. <http://szolnoknaplo.hu/blog/crucifix/2008/09/28/most-atveszed-a-mores-c-tananyagot/>

vezérezredes¹⁹⁰ azt rótták fel, hogy Vörös János elődjének, vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek¹⁹¹ a háborúból kilépésre irányuló tapogatózásairól tudott, sőt bennük eszközi szerepe is volt. Apám felkészült arra is, hogy hadbírószági eljárás esetén katonai védői elismerésért folyamodik azért, hogy Kádár Gyulát védhesse. A körülmények alakulása folytán ez először szükségtelenné, majd lehetetlenné vált.

A családuk Margitostól, azaz szakácsnőstől és szobalányostól Leányfalun volt már a német bevonulást követő napoktól kezdve. A lovaim számára pedig a szigetben, Pócsmegyeren béreltünk is-tállót. A lovásznak is ugyanott volt szállása Fabiéknál. Én szerettem egyedül kilovagolni. Olykor Sorg Andreával, kinek édesapja, Anti bácsi¹⁹² nagynevű építési vállalkozó volt, vagy Csonka Zsu-

¹⁹⁰ vitéz Vörös János (1891–1968) 1942-től vezérőrnagyi rangban hadműveleti csoportfőnök. Elmozdítása után a Honvédelmi Minisztérium anyagi csoportfőnöke, 1943-tól altábornagy. 1944 márciusában németbarát nézeteire tekintettel ő lett Szombathelyi utódként a vezérkari főnök. Szerepe máig vitatott: határozatlan utasításaival, kétértelmű magatartásával hozzájárult a kiugrási kísérlet megghiúsulásához. 1944. október végén átállt az oroszokhoz. 1944-45-ben az Ideiglenes Kormány honvédelmi minisztere, az Ideiglenes Nemzeti Kormány küldöttségének egyik tagjaként aláírója volt a moszkvai Fegyverszüneti Egyezménynek 1945-46-ban ismét vezérkari főnök, saját kérésére nyugdíjazták. 1949-ben amerikai kémkedés vádjával letartóztatták és életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, 1956 októberében kiszabadult. Ezután haláláig teljes visszavonultságban élt. 1992-ben rehabilitálta a Legfelsőbb Bíróság. ÚMÉL VI. 1284-1285.

¹⁹¹ Szombathelyi Ferenc vezérezredesről később részletesebben szó esik, ld. 251. jegyzet és az ott következő oldalak.

¹⁹² Sorg Antal (1895–1978) építészmérnök. (Édesapja, id. Sorg Antal alapozta meg a családi építészeti vállalkozást.) 1921-26 között Argentínában élt, majd hazatérve édesapjával és testvérével az S. A. Építőipari Rt. rész tulajdonosa és vezetője volt. A cég fennállása során mintegy ezer magyarországi építési projektben vett részt (terv- és irattárát a Fővárosi Levéltár őrzi). A család impozáns, historizáló leányfalui kúriája 1939-ben készült el. Sorg

zsival, kinek édesapja gépgyáros és a Kékes Szálló tulajdonosa¹⁹³ volt, mentünk kilovaglásra. Judith vagy velem, vagy Sorg Andrea édesanyjával, Andrea nénivel lovagolt ki. Andreát és Andrea nénit minden alkalommal kísérte a lovászuk, Dénes is. – Elég gyakran meglátogatott minket dr. Hegyely Zoltán, aki szolgabíróként Endre László személyi titkára volt. A kapcsolat közöttük nem a politikán, hanem a lovagláson keresztül keletkezett. Zoli többször is kihozta a lovát, Kincsemet is, és néhányszor ott is hagyta vendégségbe, aminek örültem, mert így még több lovaglási alkalmam lehetett. Néhányszor Crouy-Chanel Katalin grófnő¹⁹⁴ is, aki később Endre László második felesége lett, kilátogatott hozzánk pompás kis lován, Útravalón.

Jóllehet Apám a németbarát rendszer előtt nem volt *persona grata*, voltak derék emberek, akik ezt ellensúlyozni akarták. Így például Endre László utóda az alispánságban, Sági Jóska többször

Antal 1945-ben elhagyta az országot, és élete hátralevő részét Argentínában töltötte, szintén gyárakat és építőipari vállalkozásokat hozva létre ott. Felesége, Gáspár Andrea 1982-ben hunyt el. ÚMÉL V. 1244.

¹⁹³ Az emlékezésben két, egymással rokonságban nem álló Csonka alakja keveredik: Csonka János (1852–1939) feltaláló, tiszteletbeli mérnök, a magyar autógyártás legendás alakja és a Csonka János Gépgyár Rt. tulajdonosa volt. Itt azonban nem rá, hanem Csonka László (1890–1960) építési vállalkozóra vonatkoznak az emlékek. Ő az Első Magyar Magas- és Mélyépítési Rt. tulajdonosa volt. 1927-ben nyerte el a Mátraházára tervezett tudószanatórium építési és üzemeltetési jogát. A gyógyszálló 1932-ben nyílt meg, és nagy sikerrel működött. A második világháború során német hadikórház volt, berendezéseinek zöme megsemmisült. Csonka László minden erejét és megmaradt vagyonát a helyreállításra fordította, de 1949-ben a szállodát államosították és jelenleg is állami egészségügyi intézményként működik. – HORVÁTH Béla: *Kékestető és első fejlesztője Csonka László*, 2002.

¹⁹⁴ Crouy-Chanel Katalin grófnő (1918–1961) Bölcsészdoktorátussal rendelkezett. 1944 júliusában ment feleségül Endre Lászlóhoz. Férje halála után Argentínában telepedett le, és 1955-ben Pósfay Pongráccal kötött házasságot. GUDENUS I. 250.

is meglátogatott minket Leányfalun Hegyely Zolival. Különösen akkor tette ezt nagy nyíltsággal, amikor meghallotta, hogy egyes oportunisták szándékosan kellemetlenkedtek nekünk. Apámat tisztelte és szerette, és – akárhogy is nézzük is, – Sági Jóska és Hegyely Zoli úriemberek voltak és azok is maradtak. A pócsmegyeri főjegyző, azt hiszem, Téglásnak hívták, Apámmal szemben mindvégig hűséges és ragaszkodó maradt.

Mi nem nagyon jártunk be Pestre, s Apám is kijött szinte minden este, hogy kora reggel hajóval újra beutazzon. Ez annál is szükségesebb volt, mert – mint már említettem, – Lőrincz Józsi bácsi katonai munkaszolgálaton volt. Légiriadók alkalmával aggódtunk, hogy Apának történt-e valami baja? Szerencsére nem. Mi általában a légivesélyt nem a rádióból vagy szirénázásból tudtuk, hanem Csupitól, a drótszűrő foxinktól. Az valamilyen ösztön vagy csodás érzék folytán megérezte a repülőgépek motorjának rezgését már akkor, amikor azok még valahol Olaszországban lehettek, és vinnyogva rohant le a pincébe, ahol a szén mögött megbújt egy sarokban. Rendszerint 20-30 perccel később a rádió is bemondata a légivesélyt. A Pest fölött tévesen a Dunába ejtett és a vízben felrobbant bombák félelmetes detonációnak hangzottak Leányfalun is. Csoda, hogy Csupi nem kapott idegösszeroppanást.

Már Belfastban történt, hogy az egyik ott tanuló magyar fiú 1959 körül egy nyugalmazott brit repülőtisztrel beszélgetett, aki Budapest gyönyörűségéről áradozott, különösen az éjszakai Budapestet dicsérte: az ezüst folyót, a sötét erdőket Budán, a királyi vár sziluettjeit és így tovább. „Have you been in Budapest?” kérdezte a magyar diák. – „In Budapest?” – így a brit – „Never! Just above!” („Volt már Budapesten?” kérdezte a magyar. „Budapesten? Soha! Csak fölötte.”) Egyebek között ő is azok közé tartozott, akik nappal vagy éjjel a mi szegény kis Csupinkat rémisztgették.

Egyik augusztusi éjjel mi is megtanultuk, hogy mit jelent az, amikor a bombák közvetlen közelünkben zuhognak. Az oroszok intéz-

tek légitámadást Budapest ellen, de a légvédelem onnan kiszorította őket. Nyilvánvalóan nem akartak [a] bombáikkal hazatérni, és így a Göd, Surány, Horány, Szigetmonostor, Pócsmegyer és Leányfalu térségben hajigálták le bombáikat, melyek közül több nem meszszebb, mint száz méterre tőlünk esett a Dunába. A robbanás hangját a víz meghatványozta. Szegény Csupi Judith ölébe bújt sírva.

Másnap reggel kiderült, hogy Leányfalura vagy hatvannégy bomba zuhant. Hamarosan jöttek ám Apámért, hogy a lelőtt orosz repülőek közül egy orosz pilóta épségben földet ért, és nincsen, aki tolmácsoljon. Fenn az Armay-villánál (Armay Lajos bácsi Téglás Kálmán előtt volt pócsmegyeri főjegyző) volt a foglyul ejtett orosz, aki, mint kiderült, repülőszázados volt. Eléggé bizalmatlannak és bizonytalanoknak nézett ki, ami a körülményeket tekintetbe véve nem is volt érthetetlen. Az emberek és asszonyok körbeállták, amint a teraszon ült, s körülbelül úgy bámulhatnak egy szafárin résztvevő düsseldorfi gépíróknak, ha egy sebzett orrszarvút látnak Kenyában, mint ahogyan a leányfalusi „népek” csodálták ezt az oroszt. Apám megkínálta cigarettával, felvette az adatait, néhány szót váltott vele, már amennyit egy ilyen bizalmatlan s jogosan bizalmatlan hadifogollyal váltani lehetett, majd a csendőrök elvitték, hogy – mint mondták – fogolytáborba tegyék.

Ezen az orosz pilótán kívül hamarosan más katonák is jelentek meg Leányfalun. Briganti külsejű, keménykötésű legénynek látszó SS alakulat tagjai voltak, akik a német ejtőernyősök páncélsisakjában, tetőtől-talpig fémkofferekkel, géppuskákkal, pisztolyokkal és bajonettekkel megrakodva szaladgáltak szigorú alakzatban az országút mellett, időnként hasonmászásra váltva át a futást. Marcona fickók voltak. Mint hamarosan kiderült, Skorzeny – az, aki kiszabadította Mussolinin – alakulatához¹⁹⁵ tartoztak. Apámnak ez nagyon nem

¹⁹⁵ Otto Skorzeny (1908–1975) lengyel származású Waffen-SS tiszt, a kommandósok kiképzője és számos titkos akció végrehajtója. Ő volt az, aki elra-

tetszett, mert úgy tudta, hogy ezek Mussolini kiszabadítása mellett hivatásos emberrablók és merénylők voltak. Így hamarosan felment a várba, hogy ezeknek a különös martalócoknak leányfalusi tartózkodásáról tájékoztassa Ambrózy Gyulát. Nem állítom, hogy ennek köszönhető, de annyi tény, hogy ezek az SS-esek egy este eltűntek Leányfaluról, s másnap reggel sokkal kevésbé dicsőségesen, sok sebesülttel, össze-vissza bandázsolva¹⁹⁶ jelentek meg éjszakai kirándulásuk után. A fáma szerint Szentendrén bárciházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkárt¹⁹⁷ akarták elrabolni, csak ott már vártak rájuk és véres fejjel visszaverték őket.

Ezeknek a Skorzeny-féle legényeknek a leányfalusi tartózkodása alatt az egyik este csengettek nálunk. Az ajtót kinyitva egy SS katonát láttunk, aki tisztelettudóan kérdezte, hogy bejöhetne-e hozzánk, hogy a Donausendert¹⁹⁸ meghallgassa? Apám a legridegebben elutasította, és elküldte. Drága Memikémből kitört a méltatlankodás. Jól emlékszem Apám szavára: *„Iluska, az oroszok nem ezt fogják tenni, hanem csöngetés helyett betörnek az ajtót, összeszedik az órákat, s hallgatás helyett elviszik a rádiót. Örüljünk, ha ennyivel megússzuk.”* – Micsoda próféta!

Ezen a nyáron Apámnak volt egy kellemetlen incidense dálnoki Veress Lajos altábornaggyal¹⁹⁹, aki akkor a kolozsvári hadtest pa-

bolta a kormányzó fiát, ifjabb Horthy Miklóst, hogy megbénítsák a kiugrási kísérletet MNL 16. kötet 122.

¹⁹⁶ bekötözve

¹⁹⁷ bárciházi Bárczy István (1882–1952) közigazgatási szakember, Horthy Miklós bizalmasa. 1921-től 1944-ig a minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvvezetője. Részt vett Horthy Miklós kiugrási kísérletében. 1946-ban emigrált. ÚMÉL I. 420.

¹⁹⁸ Helyesen: Reichssender Donau, német rádiós hírszolgáltatás volt 1945 áprilisáig.

¹⁹⁹ dálnoki Veress Lajos (1889–1976) 1942-ben az I. páncélos hadosztály parancsnoka a doni arcvonalon, altábornagy. 1942-44-ben a IX. hadtest pa-

rancsnoka volt. Hármásban beszélgettek egy délután a Belvárosi kávéházban: Kaas Albert, Apám és Lajos bácsi. Természetesen a háború is szóba került. Apám, akárcsak Kaas Albert, a bizalmas körben kimondta azt, ami már kezdettől meggyőződése volt: a németek már elvesztették a háborút, majd hozzátette, hogy Magyarország teljes orosz megszállása már csak idő kérdése. Lajos bácsi felugrott, mint akit a vipera csípett meg, és kiabálásban tört ki a két „defetista hazaáruló” ellen, akik csak baráti nagylelkűségének köszönhetik azt, hogy nem viteti őket azonnal a Margit körútra (katonai bíróság)! Így megjárták a kenguruínnal reparált térdű, éleseszű huszárral! Lajos bácsi akkor még a német csodafegyverek elkészültében bízott, s csak a román kiugrás után támadtak kételyei a német győzelemmel kapcsolatban.

Ekkoriban volt az én szelíd, jó Apámnak egy másik kalandja is, ami előttünk teljesen új színben tüntette fel, mégpedig mint sikeres boxolót. Ráckevén egy ügyvéd kollégáját és barátját látogattuk meg: vitéz dr. Szágel Sándort. Ő is, felesége is zsidók voltak fajilag és vallásilag is. Viszont még a legvadabb zsidóellenes intézkedések alól is mentesítve voltak Sándor bácsi első világháborús magatartása miatt. Azon kevesek közé tartozott, akik megkapták a tiszti

rancsnoka, 1944. augusztus 28. – október 15. között vezérezredes, a 2. hadsereg parancsnoka. A kiugrási kísérlet előtt Horthy akadályoztatása esetére helyettesévé (*homo regius*) nevezte ki. Árulás folytán letartóztatták; a nyilas hadbíróság 15 évi fegyházra ítélte. 1944. október 16-ától német és nyilas fogságban volt Sopronköhidán, ahonnan megszökött. 1946-ban nyugdíjazták. Az kisgazdapárt széttűzését célzó, ún. köztársaság-elleni összeesküvés perben hamis vádak alapján első fokon halálra, másodfokon életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. 1956. október 28-án szabadult, november 3-án elhagyta az országot, ezután haláláig Londonban élt. 1958-tól a Magyar Szabadságharcos Világszövetség elnöki tisztségét is betöltötte. ÚMÉL VI. 1196. SZEKÉR Nóra: *A Magyar Közösség története* https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Szek%C3%A9r%20N%C3%B3ra_mell%C3%A9klet,%20%C3%A9letrajzok.pdf

arany vitézségi érmet – a hadiszalagon a kardokkal adományozott III. osztályú Vaskoronarend és III. oszt. Katonai Érdemkereszt, valamint a különböző ezüst és bronz vitézségi érmek mellé. Azon kevés zsidó ember közé tartozott, ha nem az egyetlen volt, aki tagja volt a Vitézi Rendnek. Amikor eljöttünk és az autóból szálltunk ki, odaugrott egy ember, aki Sándor bácsit mindenféle piszok és bűdös zsidónak lehordta. Apám, aki óvakodott minden elhamarkodottságtól, kipattant az autóból és a velük szemben álló atyafinak magyarul mondván úgy „behúzott” az állára, hogy az elvágódva többször is meghemperedett. Hát így esett meg az, hogy az én abszolút törvénytisztelő Apám az antiszemizmussal szemben az ököljoghoz folyamodott.

Apám már 1943 végén, 1944 elején elkezdett előkészületeket tenni arra, hogy előbb-utóbb az oroszok elől menekülnünk kell. Rajkán Panos Alajos vezérkari ezredes özvegye, Rakovszky István volt keresztény néppárti politikus leánya²⁰⁰ gondoskodott számunkra átmeneti szállásról. Ugyanakkor Sopron mellett is volt egy lakás tüzelővel éppen úgy, mint Alsóausztriában, Salzburg környékén, és Svájcban is voltak előkészületek. A teherautó is hónapokon keresztül készenlétben volt. Mindezek ellenére, 1944 szeptemberében Apám kijelentette, hogy maradunk Pesten. Aznap ugyanis fenn járt a Várban Ambrózy Gyulánál, akitől megtudta, hogy a kormányzó nem szándékozik elmenekülni, hanem Budán várja be az oroszokat. Apámnak ez elegendő volt: „*Ha a kormányzó nem menekül el, akkor mi is maradunk.*”

Szeptemberben már újra beköltöztünk Pestre. A család a Kecskeméti utcába, Pofa pedig – akkorra Hullámot, a másik lovamat már eladtuk – a Tattersallba²⁰¹, és felkészültünk arra, hogy az oroszokat Budapesten várjuk be. Mi ezt meg is tehattük, de nem a kor-

²⁰⁰ Panos Alajosné Rakovszky Mária (1883–?)

²⁰¹ Nemzeti Lovarda (Kerepesi út)

mányzó és családja, akiket a németek hamarosan megfosztottak attól a lehetőségtől, hogy sorsuk felett maguk döntsenek.

1944 október 15-én, amely vasárnapra esett, együtt ültünk az ebédnél, amikor egy nyitott katonai autó száguldott végig a Kecs-keméti utcán, amelyben – mint utólag kiderült – dr. Hlatky Endre²⁰² tájékoztatási kormánybiztos személyesen vitte a kormányzó úrnak a nemzethez intézett szózatát és a fegyveres erőkhöz szóló legfőbb hadúri parancsát a Sándor utcába a Magyar Rádióhoz.

Hamarosan megszákították a szokásos vasárnapi műsort, és beolvasták a kormányzói nyilatkozatot. Néhány óra múlva jelleméhez, illetve annak hiányához megfelelően Vörös János vezérkari főnök az államfői hadparancsot hatálytalanította, s nyilvánvaló volt, hogy a németek fegyveres beavatkozással a kormányzó elleni puccsot hajtanak végre, és behozzák a maguk nyilaskeresztes pojacáit. Jóllehet a várban történt eseményekről Ambrózy Gyulán és az én testőr, lovastestőr barátaimon keresztül részletes ismeretet szereztünk, ennek a visszaemlékezésnek nem célja a modern magyar történelem aprólékosan részletes ismertetése.

A nyilasok uralomra jutása csak annyiban különbözött a március 19-i délutántól, hogy ekkor már Apámnak nem volt honnan lemondania. Én viszont egy barátomtól telefonon megtudtam azt, hogy a Tattersallt megszállták nagyobb SS-alakulatok és kisiemtem,

²⁰² Hlatky Endre (1895–1957) jogász. Közhivatalnokként a tájékoztatási és sajtóügyekért volt felelős. 1939-től nem vállalt politikai szerepet, éppen emiatt 1944 augusztusában Horthy Miklós – már a kiugrásra készülve – a magyar hírügynökség vezetésére kérte fel. Október 16-án letartóztatták és átadták a német hatóságoknak. A háború után nem tért haza, a világtól elvonultan élt. FILEP Tamás Gusztáv: *A szó szentsége s a polgári erény (Hlatky Endre, 1895–1957)* in: Várad 2009, 9-10 sz.: <http://www.varadlap.ro/index.php?m=5&sz=200901&id=1929&p=1> (2016. szeptember 2.); ANDREIDES Gábor: *Az MTI és az 1944-es sikertelen kiugrás*, 2012: <http://vilag.transindex.ro/?cikk=18709> (2016. szeptember 2.)

hogy [a] lovamat azonnal átvigye a cirkuszba, vagy az állatkertbe, ahol jobb társaságban lehetett. Édes jó Anyám aggódott, hogy ferencjózsefes egyenruhamban az SS-esek ellenségnek ne nézzenek, s nehogy lelőjenek. Mivel csak késő este indulhattam egyedül haza, szereztem magamnak egy pisztolyt, amit Apám egyáltalán nem tartott okosnak vagy dicséretesnek, hanem azonnal elzárta a páncélszekrénybe.

November elején katonai behívót hozott a posta Apámnak. Amikor a kiegészítő parancsnokságra megérkezett, ott összetalálkozott dr. Nagy Károly pestvidéki törvényszéki tanácselnökkel²⁰³, aki 1945-tel a Népbíróságok Országos Tanácsának egyik legakaszτόςabb tanácselnöke lett, mint általában a legtöbb „goj” (nem zsidó) népbíró. A kiegészítő parancsnokságon közölték velük, hogy az országból kiszállítandó zsidókat kísérő katonai különítmények parancsnokai lesznek. Ezt mindketten azonnal megtagadták azzal az indokolással, hogy frontszolgálatra kötelezhetik őket koruk ellenére is, de pribékire, martalócira nem. A kiegészítő parancsnoka azonnal feljelentést tett, és hadbírószági eljárást indítottak ellenük. Addig is más beosztást kaptak. Többször kellett ügyészi kihallgatásra menniük, de hadbírószági tárgyalásra az ügyész jogismerete, esetleg jóindulata vagy éppen időhiány folytán már nem került sor.

²⁰³ Nagy Károly (1896 – 1956) népbírószági bíró. 1929-től gödöllői járásbíró, 1938-tól a sziráki, 1939-től a monori járásbírószág elnöke, 1941-től a Pestvidéki Törvényszék tanácselnöke. 1945-től a Budapesti Népbírószág törvényszéki tanácselnöke, több pernek, így az Imrédy Béla elleninek tanácsvezető bírója. 1946. november – 1948. május között a Budapesti Népbírószág elnöke, 1948. májustól a Budapesti Törvényszék elnöke, majd a Legfelsőbb Bírószág tanácsvezetője. Mikó Zsuzsanna: *A Legfelsőbb Bírószág Népbírószági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata* <http://doktori.btk.elte.hu/hist/mikozsuzsanna/diss.pdf> Dr. MAJOR Ákos: *Népbíróskodás – forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*. Sajtó alá rendezte és az előszót írta: Zinner Tibor. Minerva, Budapest 1988.

Azokban a hetekben készen voltunk Apámmal arra, hogy átszökünk az oroszokhoz.

Közben Apám, nehogy Nyugatra vigyenek, behívatott engem a honvédséghez futárszolgálatra. A „nyílt” parancssal a gettón is keresztülkerékpározhattam. Egyszer meg is tettem, de sanyarú látvány volt! Soha nem felejttem el, amikor a Rákóczi úton zsidókat tereltek a gettóba, egy öregember összeesett, s ahogy a nyilasok ütötték, rúgták a szerencsétlent. Azt elfelejteni nem lehet!

Lassanként az otthonunk mind népesebb lett. Dunaharaszti²⁰⁴ról hozzánk menekült elsőnek az Ikia a Ducikával. Az utóbbi Budakeszi²⁰⁵re ment tovább szanatóriumba. Ekkorra már megérkezett a Törökszentmiklósról menekülő Bözsi néni, Apám titkárnője. Hamarosan hozzánk menekült Dunaharaszti²⁰⁶ról Apám kisebbik bátyja, Imre bácsi a feleségével, Mici nénivel. Őket követte a Pesterzsébet²⁰⁷ről menekülő Imre fiuk feleségével, Magdival és két kisfiukkal. Velük egyidőben menekült hozzánk Lőrincz Józsi bácsi és felesége a Nap utcából. Ők nem az oroszok, hanem a gyilkosan garázdálkodó nyilas bandák elől menekültek, mert attól féltek, hogy betörnek hozzájuk és megölik őket.

A nyilas rémuralom alatt elszaporodtak a különböző szabads csapatok, melyek tevékenysége félelmetes volt. Prónay Pali bácsi²⁰⁸, egy nyugalmazott huszáralezredes, akit a lovardából jól ismertem, s aki az 1919-es kommün után egy veszedelmes ellenforradalmi terroristacsoport, az úgynevezett Prónay-különítmény parancsnoka volt, Szálasi Ferenc nyilas uralma alatt újra megszervezte a Prónay-különítményt. Az embervadász csoportok és különítmények gombaként szaporodtak. Apám gyermekkorra óta jó barátja, a szigetszentmiklósi zsidó ügyvéd, dr. Deutsch Sándor, akit kereszttyén feleségére és első világháborús érdemeire való tekintet-

²⁰⁴ Prónay Pál, ld. 99. lábjegyzet.

tel mentesítettek a gettóba vitel és deportálás alól, állandó életveszélyben volt – úgy emlékszem, hogy még a saját sógorától is.

Apám másik jó barátját, a ráckevei zsidó ügyvéd vitéz dr. Szágel Sándort, kit még a nyilasok sem fosztottak meg tartalékos századosi rangjától és a Vitézi Rend-beli tagságától, és teljes mentesítése volt a Szálasi kormánytól is, gyilkos antiszemita horda támadta meg otthonában. Ő hősiezen védekezett, de semmi sem segített. Másnap reggel vérbefagyva, haldokolva találták meg a ráckevei Duna-ág partján és hamarosan belepusztult sebeibe²⁰⁵.

Voltak nyilas különítmények, amelyek Budapesten a gettóban találomra kiválasztott asszonyokat, férfiakat és gyermekeket cipeltek a Duna partjára, ahol géppisztolyaikkal sorozatokat adtak le rájuk. Persze ezek a vérszomjas bandák nem zsidókat is gyakran lelőttek a tréfa kedvéért, kiváltképp akkor, ha az illetőt katonaszökevényként gyanúsíthatták.

Unokabátyám, a „kis” Imre, hol hadnagyi egyenruhájában járt, hol civilben, attól függően, hogy ellenállói szabotálásokat végzett-e vagy sem. Ő ugyanis benne volt egy „A Szovjetunió Baráti Köre” nevű illegális szervezetben, és annak tagjaként különböző „ellenállási” akciókban vett részt. Elég szorgalmasan járt „ellenállni”... Nagyobb ellenállások között rendszeresen hazajött, hogy egy kis időt békés katonaszökevényként körünkben töltsön. Az ostrom vége felé lenyugodott, és velünk maradt. Az oroszok bejövetele után már bánta, hogy valaha is a „baráti körük”-höz tartozott. Gondolom, munkahelyén, a csepeli gyárban szervezték be.

Apám szorgalmasan járt katonai szolgálatba a Külső-Erzsébetvárosban. Én a Váci utcában az Újvárosházán várakoztam a sorsdöntő parancsra, ami katonai szolgálatom egyetlen oka volt:

²⁰⁵ Síremlékének fotója a Judaisztikai Archívum honlapján: http://pincus.lauder.hu/archivumeng/files/440/szage_l_sandor.JPG. Feleségét, Braun Margitot a Dunába lőtték ugyancsak 1944-ben.

„Orkán”, ami Budapest azonnali katonai kiürítését és minden parancsnokság és minden alakulat azonnali nyugatra vonulását jelentette volna. Ez a parancs soha nem került kiadásra azért, mert az oroszok Budapestet hamarabb körülférték, mintsem a parancs kitervelői elképzelték volna. Engem természetesen nem az „Orkán” tartalma érdekelt, hanem az a tény, hogy Pesten katonai futárszolgálatot teljesítettem és nem vihettek el Nyugatra. Apám jól kitervelt mindent!

Délutánonként, szolgálatom leteltével kiföldalattiztam a Városligetbe. A cirkusz, majd az állatkert istállójában felnyergeltem a Pofát, – Gyszi, a lovászom már katona volt, s lovamat az állatkerti altiszti lakásokban lakó Kilczer bácsi, Kilczer József nyug. méneskari tiszthelyettes és egykori kedves lovasoktatóm látta el a saját lovaival együtt, – majd az alkonyatban, illetve esti sötétségben kiindultam a ligeti lovaglútakra és sétányokra, hogy egy-két órát lovagolgassak. Erre nemcsak nekem volt szükségem, hanem Pofának is. Decemberre már nemcsak a hó esett le, de ágyúgolyók is, nem annyira a Városligeti sétányokra, mint az attól beljebb levő városrészekre. A sivító lövedékek arról biztosítottak, hogy a célpont nem én vagyok, hanem távolabbi körzetek. Az igazat megvallva azok a magányos városligeti kilovaglások legszebb emlékeim közé tartoznak, mert egy lélek sem járt arra, senki sem beszélt nekem háborúról, a sötétben a nyilasok sem merészkedtek ki az elhagyatott Városligetbe és egyetlen ember sem keresztezte az utamat. Csak kettesben voltunk a Pofával és mi jól megértettük egymást.

1944. december 24. volt az utolsó alkalom, amikor a Pofán kilovagoltam és az utolsó nap, amikor a lovamat utoljára láttam. Aznap korábban jöhettem el a szolgálatból, korábban is lovagoltam, és este hat óra előtt már otthon is voltam. Hét óra körül megvolt a gyertyagyújtás és az ajándékok kiosztása, majd mindannyian leülhettünk a karácsonyesti vacsorához. Már tudtuk, hogy az orosz

gyűrű bezárult Budapest körül, mert többen is telefonáltak már Budakeszről, a Húvösvölgyből és Zugligetből, akik elmondták, hogy az ablakaik alatt már az oroszok osonnak Budára befelé. Különös volt ez az ostrom, mert az oroszok által megszállt városrészekből jöttek a telefonbeszámolók hozzánk, akik még német uralom alatt voltunk. A légitámadások és belövések sűrűbbek lettek, s egyszer úgy kilenc óra felé egészen közélről hallottunk egy nagy pukkantást. A házunk V. emeletét érte bombatalálat. Szerencsére az ott lakók már mind lenn voltak az óvóhelyen. Mi is felkeltünk az asztaltól, és összeszedve a legszükségesebbeket, indultunk az óvóhelyre. Addigra már egész népvándorlás volt lefelé. Két hónapnál is tovább laktunk az óvóhelyen. Eleinte a bombák és belövések tartottak minket odalenn, az oroszok bejövetele után pedig a zabrálásaik és garázdálkodásaik elleni együttes védekezés szüksége tartott mindenkit az óvóhelyen.

Apám ezután még sokáig bejárt a katonai szolgálati helyére. Amikor az Erzsébetváros Nagykörúton kívüli része már az oroszok kezén volt, a szolgálati helyét áttették a Központi Városházára, ahol ugyancsak kevés dolga volt. A szolgálatba bemenetel és az onnan hazajövetel eléggé veszélyes volt. Egyszer a bombák előtt Apám egy rendőrőrmesterrel behúzódott egy kapu alá a Városház utcában. Néhány perccel később a lépcsőház nagy robajjal leomlott mellettük. Ha Apámék nem maradtak volna a boltíves kapu alatt, hanem csak egy méterrel beljebb mentek volna, minden rájuk zuhant volna.

Miután az „Orkán” parancs értelmét veszítette, önhatalmúlag én is beszünttettem katonai futári tétlenkedésemet.

Ezekben a hetekben Apám szakállt is kezdett növeszteni. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy már nem lehetett feljárni a lakásba borotválkozni, másrészt Apám szakállában elég sok ősz szál volt, ami a későbbiekben hasznos lehetett. Az is lett, mert Apám úgy nézett ki szakállasan, mint egy szeretetreméltó öreg muzsik.

Lassanként az oroszok mind közelebb jöttek, és a németek mindinkább húzódtak a Belváros és a még meglevő hidak felé, hogy Budára meneküljenek át. Hozzánk a házba betelepedett egy német egészségügyi osztag sebesültekkel, és a házban levő fodrászüzletben rendezkedtek be.

Házunknak a Királyi Pál utcai oldalán, a II. emeleten laktak Hegedűsék, akiknek nívós csemegeüzletük volt az Irányi utcában. Ezek a pincéjükben egész italraktárt tartottak. Az oroszok közeledtének hírére megrettentek a gondolattól, hogy mi lesz, ha az oroszok megtalálják náluk az italt és részegen randalírozni kezdenek? Igyekeztek tehát túladni a folyékony finomságokon még az oroszok bejövetele előtt. Én is kaptam egy üveg pezsgőt, amit a belövéstől megsérült irodai szobában rejtettem el. Olykor felmentem oda egy-egy mértékletes kortyintásra. Nem úgy a ház légmentesítője, Esztike, aki egy világoskék katonasisakot viselő, apró és teljesen szabályosan gömbölyű, mindig klaffogó papucsban sattyogó, sötétbőrű, erőshangú, és barátságosan szabadszájú műstoppolónő volt. Ő azonnal valami tömény italt választott, és biztosítani akarta, hogy az az oroszok kezébe ne kerüljön. Tehát önfeláldozóan felhajtott egy üveg pálinkát, amitől nagyon meghattott lett. Meg is sajnálta magát. Zokogva közölte, hogy a szülei már nem élnek, és ő teljesen árva. Felmutatta a duplán látott bal keze duplán látott hüvelykujját, miközben a könnyei patakozottak: „*Így állok egyedül a világban!*” Olyan bömbölve zokogott, hogy hangja a bombák és robbanások zaját is elnyomta.

Hegedűsék természetesen Apáméknak is kínálgatták, hogy válasszanak a finom italokból, de Apám nem fogadott el semmit, sőt azt tanácsolta, hogy öntsék az egészet a lefolyóba, mert egy részeg magyar is csinálhat bajt, nemcsak egy részeg orosz. Esztikénk önsajnálata és üvöltő zokogása szemléltetően igazolta Apám szavait.

Az egyik nap azután láttuk, hogy az oroszok érkeztek a Baross utca és Kálvin tér sarkára, ahol vagy a németek próbálták

őket lángszórókkal kifüstölni, vagy ők akarták kiégetni a németeket. Mindenesetre az oroszokat visszanyomták. Az egyik este a házunkba magukat beszállásolt németek mindent összeszedtek, és elvonultak. Nem hagytak mást hátra, csupán négy csonttá fagyott pucér halottat. Ekkor már 1945 január 18.-at írtunk. Az éjszaka folyamán úgy éjfél körül zajt hallottunk, és hamarosan ugató és géppisztolyos orosz katonák jelentek meg. Mindenkit összetereltek az óvóhely egyik termébe, majd a géppisztolyaikat továbbra is ránk fogták, mialatt a vezetőjük kézzel-lábbal magyarázva biztosított minket arról, hogy most már fel vagyunk szabadulva, ők minket szeretnek, nem bántanak, és a jövőben is mindenki azt a foglalkozást űzheti, mint azelőtt, mert a változás csak annyi, hogy most már szabadok vagyunk! Lett ám erre nagy ujjongás, mert az emberek szeretik elhinni azt, ami a fülüknek kellemes, – még akkor is, ha abból egy szó sem igaz. Csak drága bölcs Apám mondta nekünk dűnnyögve: *„Majd visszasírjuk még az átkozott németeket!”*

Az említett Esztikét a felszabadulás öröme heveny elmebaj vette birtokába, mert Apámat, akit mindazideig doktor úrnak hívtak, ijedtében és zavarában egyszerre főhadnagy úrnak kezdte szólítani. Az igaz, hogy az oroszok magyarul nem értettek, viszont a katonai rangfokozatok magyar neveit kívülről tudták. Csupán az isteni gondviselésnek köszönhető az, hogy Eszti ke szerető ragaszkodása Apámat Szibériába nem juttatta.

Az oroszok, miután kiverték az álmod szemünkből, elköszöttek, majd géppisztolyaikat továbbra is ránk fogva, kivonultak az óvóhelyről és elmentek. Nem minden orosz ment el a házból, mert két halott orosz ott maradt a kapu alatt a falnak támaszkodva. Ezeket bajtársaik hagyták ott, hiszen ott, ahol négy pucér német elfér csonttá fagyva, hozzájuk fagyhat két jobbára felöltözött orosz is. „Jobbára felöltözött”, mert a fontosabb ruhadarabokat azért a bajtársak még gyorsan leszedték és magukkal vitték. E kettőt, mint

mondták, meglátta a holdfényben a Kálvin térről egy német mesterlövész, aki lepuffantotta őket. Egy másik verzió szerint orosz nem-mesterlövész lőtte le őket véletlenül a Képiró utca sarkáról. Ma sem tudom, melyik verzió az igaz. Csak annyit tudok, hogy ez a két orosz hulla másnapra már a mi életünket veszélyeztette!

Másnap reggel a közvetlenül felettünk lakó fogorvos²⁰⁶ vöröskeresztes karszalaggal és jóformán az orosz nyelv teljes tudatlanságával nekiindult valami magasrangú orosz tisztet keresni, hogy attól engedélyt szerezzen a négy csonttá fagyott német és a kettő, akkorra már ugyancsak csonttá fagyott orosz eltemetéséhez. Talált is valami gárdaezredest, akinek olyan jól elmagyarázta a helyzetet, hogy az a temetési engedély megadása helyett mindannyiunk agyonlövését tartotta kívánatosnak, mert Hattyasy dr. magyarázatából azt vette ki, hogy mi mindannyian, dr. Hattyasy is, németek vagyunk, akik megöltük a két derék orosz. Ekkor a jó fogásztanár azt tette, amit eleve tennie kellett volna. Ugyanis csak ijedten tátozott-hápozott, reszkettek az ajkai, nyitogatta és csukogatta a száját anélkül, hogy bármi hangot adott volna. Ha nem lett volna olyan veszélyes a helyzet, Judittal halálra nevettük volna magunkat. Így csak befelé fuldokoltunk a kuncogástól. Amint visszagondolok az incidensre, most is nevetnem kell. Végül Apám tisztázta a helyzetet a gyanakvó gárdatiszttel és az oroszokat is, a németeket is eltemethettük a Károlyi kertben.

Körülöttünk minden romokban volt, az utcán halottak, döglött lovak heverték. A pestiek nagy részét aggódó bizonytalanság töltötte el. Budán még állt a harc, és a németek, akárcsak majdnem száz évvel korábban Hentzi, a németek lőtték Pestet is. Velük volt a várba bezárkózva Apám egykori tisztiskolai tanára, a szegény Hindy Iván is, aki szinte katonai csodává lett, mert minden vezér-

²⁰⁶ Dr. Hattyassy Lajos fogorvos, egyetemi magántanár (lakcíme a Szervita tér 4. volt); 1945-ben már idős ember.

kari képesítés nélkül Szálasi altábornaggyá, majd vezérezredessé léptette elő. Meg is fizetett szegény ezért a pünkösdi királyságért!

Felszabadultságunk első napján többször is meglátogatták a Kecskeméti utcát orosz katonák. Ezek már nem beszéltek nekünk felszabadulásról és szeretetről, hanem órákat és értékeket gyűjtöttek. Apám ismerhette ezt a szokásukat, mert már összeszedte a lakásban található használhatatlan órákat, s azok közül egyet-egyet hol az órazsebébe, hol a karjára tett arra számítva, hogy a fosztogató kapzsiságában nem vizsgálja meg a szerkezetet, kiváltképp akkor nem, ha bandájának többi tagját be akarja csapni, és sietve tünteti el a megszerzett időmutatót, amely ez esetben nem mutatott semmit, mert némelyiknek még a mutatója is hiányzott. Margit viszont majdnem pórul járt, mert egy fosztogatónak egy hatalmas vekkerórát kínált, amiért az majdnem lepuffantotta.

Jöttek más céllal is. Ilyenkor az utca minden házában félreverték a harangokat, illetve vasúti síndarabokat. Ilyenkor Judith az ágynemű alá kellett másszon, mert beágyasztuk és ráültünk. A házunkból bizony a szexuális gyönyöröket keresők legtöbbször csalódottan mentek el. Nem mindegyikük volt csalódott, mert egy rutén cselédlány nemhogy elheveredett velük, de többé nem is tudták lerázni magukról, hanem velük vándorolt tovább. Meglehet, most is valamelyiküket boldogítja valahol üzbégföldön.

Budapestet az éhhalál fenyegette, s bizony a magántulajdon szentségét sokan nem tartották szemük előtt. Betörték a csemegekereskedésekbe, az Állatkertben lemészárolták az egzotikus állatokat is, és Zugló lakosságának egy része finom tevehússal táplálkozott, míg mások ritka teknősbékából, vagy tüdőbajos csimpánzokból készült ínycsiklandósnak dúsítottak.

Az úri középosztály finomkodói közül többről kiderült, hogy az, amit tisztességnek mutattak évtizedeken át, lényegében csak a rendőroktól való félelem és így a tisztesség látszata volt. Egyetemi tanárok, bölcsészek, jogászok, orvosok és lélekgyógy-

ászok mászták meg az áruházak polcait, ahol elszántan, csikorgó fogakkal és fogorvosi öntudattal zabrált kofferszámra a református papfiú, az immár egyetemi címzetes rendkívüli tanár Molnár Laci bácsi²⁰⁷, aki féltékenyen őrködött, nehogy valamit is ott felejtessen a Fenyves Áruházban. Nagy sebességgel menekítette haza a szajrét, nehogy valamelyik egyetemi kollégája túltegyen rajta a fosztogatásban! Primorok és főpresbiterek²⁰⁸ törték fel a bőrdíszművesek üzleteit, majd tusakodtak a Ferenciek terén a Szénási-papírkereskedésnél, hogy 50-60 értékes töltőtollat tehessenek el finom bőrtokkal együtt majdani gyermekeik és unokáik bérmlási és konfirmációi megajándékozásához.

Apám soha nem becsülte túl a középosztályt, s az események azóta is igazolták. Ha meggondolom, mennyi úgynevezett „úriembernek” felkapaszkodott lett félelemből vagy karrierizmusból ártalmas besúgó; olimpiai helyezett huszártisztból ávós informátor; papokból és rátarti uracsokból másokat börtönbejuttató opportunisták – mennyien voltak, akik egy picivel jobb állásért vagy egyetemi felvételért lelkiismeretüket is áruba bocsájtották; pártkorifeusokat gyáván kiszolgálók, aki ma bizonyára bosszúért lihegnek, vagy „új Magyarországot” hirdető fórumos demokrataként parádéznak, akkor megértem Apám intő szavait: *„A magunk fajtájától, a középosztálybeliektől óvakodj!”*

²⁰⁷ Molnár László (1902–1969) fogorvos, 1941-től egyetemi magántanár, 1952-től az orvostudományok kandidátusa. 1927-től a budapesti Stomatológiai Klinikán dolgozott, 1959-től a Fogpótlástani Klinika vezetője, 1961-től egyetemi tanár, klinikai igazgató. Számos közleménye, több könyve, tankönyve jelent meg, a Fogorvosi Szemlének 9 éven át társszerkesztője volt. ÜMÉL IV. 830.

²⁰⁸ A „primor” kifejezés elsődleges jelentése: székely nemes. Itt inkább általánosságban, a társadalom elit rétegeként értendő. Presbiter: a református egyház világi elöljárója.

Szerencsére az úriemberek magánlakásokba nem nagyon törtek be, jöllehet olyan volt azért, hogy egyesek oroszokat vezettek oda jó zsákmány reményében. Az oroszok viszont akkor is betörték, ha a lakók otthon voltak. Apám tanácsára már az oroszok bejövetele előtt a karácsonyfát ledőlve kiraktuk az előszobába, ahol értéktelen dolgokat, rongyokat és ruhadarabokat szórtunk szét úgy, hogy az előszoba teljes feldúltság képét mutatta. Így aránylag jól megúsztuk a fosztogatásokat, de nem hencegtünk vele. A félemeleten lakó volt zombori polgármester eldicsekedett lakása és holmija érintetlenségével. Másnapra az egyik jóakarató szomszédja megjelölte lakása ajtaját úgy, hogy az oroszok egyenesen odamentek s mindenét elvették. Onnan azonnal ugyancsak megjelölt pincéjéhez siettek.

Apám irodájának egyik szobája romokban volt, de maga a praxisa is széthullott. Az nyilvánvaló volt, hogy vagyonkezelés nem lesz, mert hamar megszüntetik a vagytonokat is. Földbirtokkezelés? Arról majd gondoskodik a földreform, ami – az orosz példa tanúsága szerint – balsorsot fog hozni a föld népére is. Mivel Apám törvénytelen dolgokra, pl. feketepiacon valutázásra nem vállalkozott, pénzünket az utolsó napig automatikusan bankba utalta az iroda, ahol lényegében értékét veszítve teljesen semmivé vált.

Éhhaláltól viszont nem kellett félnünk, mert „felszabadulásunk” után egy nappal már székérre való élelmet – lisztet, húst, krumpelit és mindent, ami szükséges – küldött be Apám jóbarátja, Simon Sándor Szigetszentmiklósról, majd a többi földműves-gazdálkodó is küldött ennivalót, ami a nálunk lakó menekültseregbe való tekintettel szükséges is volt.

Egy új világ kezdődött. A német martalócokat kiverték az orosz hordák. Az angol ezt úgy mondja, hogy „*From frying pan into fire!*”, melynek szó szerinti fordítása „*Serpenyőből a tűzbe!*”, amit magyarul így fejeznek ki: „*Cseberből vederbe!*”

Lényegében ez történt velünk 1945. január 18/19 éjszakáján.

Újrakezdés

Néhány nappal az oroszok bejövetele után egy embercsoport jelent meg a házunkban, akik Apámat keresték. Hamarosan kiderült, hogy jó szándékkal jöttek, mégpedig Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye demokratikus küldöttségeként, hogy Apámat felkérjék a vármegyéhez visszatérésre és 1944. március 20-án feladott vármegyei tiszti főügyési hivatala újra elfoglalására. Ennek a kérésnek Apám a legnagyobb örömmel tett eleget, hiszen Pest megye neki szívégye volt és az is maradt.

Mivel az alispán, dr. Sági József Nyugatra menekült, az ideiglenes alispáni megbízást dr. Gyenes István kapta, aki addig a központi járás főszolgabírája volt. Ennek a Gyenes Pista bácsinak a Jutka leánya lett az 1956-os vértanú Maléter Pál²⁰⁹ második fele-

²⁰⁹ Maléter Pál (1917–1958) katonatiszt. 1944-ben szovjet hadifogságba esett, majd partizánként harcolt tovább. 1945-től a Kommunista Párt tagja, 1956-ban ezredesi rangban szolgált. A forradalom kitörését követően a Kilián lakatanyában átállt a forradalmárokhoz, november 1-jén Nagy Imre kinevezte helyettes honvédelmi miniszternek, másnap honvédelmi miniszternek, és előléptették tábornoknak (vezérőrnagyi rendfokozatban). November 3-án Maléter a magyar tárgyalóküldöttség tagjaként a tököli szovjet főparancsnokságra ment, ahol letartóztatták. Nagy Imre perében a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntette vádjával halálra

sége, majd özvegye²¹⁰. A vármegyeház épülete is ott állt kifosztottan. Az persze ma is nyitott kérdés, hogy a bútorokat az oroszok vitték-e el, vagy pedig a Belváros úri közönsége? Az a szárny, ahol eredetileg a tisztí főügyészség szobái voltak a Városház utca és Dalmady Győző utca találkozásánál, még sokáig használhatatlan volt, s Apám székszíróirodája a Semmelweis utcai bejárat közelében volt. Az is minden bútorzat és fűtési lehetőség nélkül. Lassan került egy-egy szék, primitív íróasztal, de a sívár hidegségen az mit sem változtatott.

Egyik napon váratlan és hívatlan látogatója akadt, mégpedig egy zabrálásra kész orosz katona, akinek csodálatos módon csak egyetlen kérése volt Apámhoz, mégpedig az, hogy az adja neki a meleg kesztyűjét. Ebből rövid, de érdekes társalgás fejlődött ki. „*Miért akarod elvenni a kesztyűmet?*” kérdezte Apám. – „*Mert neked van kesztyűd, nekem pedig nincsen*” felelte az orosz. – Apám: „*Ha elveszed a kesztyűmet, akkor neked lesz kesztyűd és nekem nem. Hát helyes lenne ez?*” – „*Igazad van!*” bólintott rá az orosz, s ezzel kiment a szobából.

Nemcsak a vármegyeház épülete volt kifosztott, hanem a megyei közigazgatás is romokban volt. Sok község ottmaradt jegyző nélkül. A főszolgabírák és szolgabírák közül több Nyugatra menekült az oroszok elől. Voltak olyanok az otthon maradtak között, akiket okkal vagy ok nélkül letartóztattak vagy internáltak. A régi megyei törvényhatósági bizottság helyett egy új, állítólag „demokratikus”, jóllehet senki által sem választott, többnyire önjelöltekből álló, magukat demokratikus pártoknak nevező klikkek tagjaiból ál-

ítélték és kivégezték. 1989-ben rehabilitálták és posztumusz vezérezredesnek nevezték ki. ÚMÉL IV. 447–448.

²¹⁰ Gyenes Judit (1932–2019) életútinterjúját az Oral History Archívum (1956-os Intézet) készítette el. Szerkesztett változata: <http://www.visszaemlekezesek.hu/gyenes-judith>

ló, úgynevezett törvényhatósági bizottság hozott okos és kevésbé okos vagy tisztességes határozatokat. Ne felejsük el, hogy ez volt a kétesmúltú és kétesjellemű konjunkturalovagok fénykorának kezdete!

Apám egyik legelső feladata az volt, hogy Gyenes Pista bácsi-val végiglátogassák a demokratikus pártok már Pesten tartózkodó vezetőit. Én is elkísértem őket, az előszobában vártam, amíg benn tárgyaltak.

Legelső utunk a Tisza Kálmán térre, a későbbi Köztársaság térre²¹¹ vezetett, ahol a kommunisták kisajátították maguknak a volt nyilaskeresztes székházat. A vezető kommunisták közül kettővel beszéltek akkor Apámék: Vas Zoltánnal²¹² és Gerő Ernővel²¹³. Gerő Ernő kifejezetten kellemetlen benyomást tett Apámra, aki úgy látta, hogy Gerő egy vaslogikájú, viszont keserű, feltehetően gyomorbeteg ember. Ezzel szemben Vas Zoltán tetszett neki a maga józan és nyílt zsidó eszével, kimagasló szervezőképességével és széles látókörével. Apám Vas Zoltánt olyan embernek találta, akivel

²¹¹ Ma: II. János Pál pápa tér

²¹² Vas Zoltán (1903–1983) kommunista politikus, író, újságíró. 1922–25 között fogolycsere révén a Szovjetunióban élt, majd visszatért, de Rákosival együtt letartóztatták és 1940-ig börtönben volt. Ekkor a Szovjetunióba távozhatott. 1944-ben hazatérve a Magyar Kommunista Párt befolyásos vezetője lett. 1953-ban Nagy Imréhez csatlakozott, emiatt kegyvesztetté vált. 1956-ban is Nagy Imrét erősítette, mint közellátási kormánybiztos. 1958-tól már csak irodalmi munkásságot folytatott. (1973-ban szovjetellenes izgatás vádjával vizsgálat indult ellene.) Önéletrajza: *Betiltott könyvem* (szerk. és előszó: Veliky János), Budapest, Szabad Tér, 1990. ÚMÉL VI. 1118–1120.

²¹³ Gerő Ernő (1898–1980) kommunista politikus, 1924-ben fogolycsere révén került a Szovjetunióba. 1944-ben tért vissza Magyarországra és néhány társával megszervezte a Magyar Kommunista Pártot, amelynek egyik csúcsvezetője volt. 1956-ban a Szovjetunióba menekítették, 1960-ban hazatért, de a hatalomba nem került vissza, sőt 1962-ben kizárták az MSZMP-ből. ÚMÉL II. 995–996.

nyugodtan lehet tárgyalni, mert megbízható tárgyalófél, aki meghallgatja az ellenvéleményt és betartja a megállapodásokat.

Nem sokkal ezután Apám megismerkedett azzal az emberrel, akit mindvégig veszedelmes fenevadnak tartott és magyar Robespierre-nek nevezett: a nem-moszkovita, mániákus Rajk Lászlóval²¹⁴. Apám nemcsak érzéketlen és hideg fenevadsága miatt idegenkedett tőle, de veszélyesnek tartotta azért is, mert Rajkot szűkagyú mániákusnak tartotta, akinek nem volt zsidó esze, és még kevésbé zsidó humora. Apám Rajk Lászlóról alkotott negatív véleménye a későbbiekben többször is bebizonyosodott, mint például a Magyar Testvéri Közösség²¹⁵ koholt összeesküvési bűnperénél, ahol a kegyetlen kihallgatásoknál Rajk László is közvetlen és aktív szerepet játszott.

A többi, úgynevezett demokratikus pártnál nehéz volt eredményes megbeszélést folytatni, mert azok egyelőre önmaguk megalkotásával, szervezésével, némelyek közülük a pozíciókon tülekedéssel, marakodással vagy székháznak alkalmas ingatlanok megkaparintásával voltak elfoglalva.

A Tisza Kálmán térről csak néhány lépés volt a Népszínház utca, ahol nemcsak bordélyházak voltak, hanem egy Ries István nevű

²¹⁴ Rajk László (1909–1949) eredetileg tanár, 1931-től kommunista politikus. Résztvett a spanyol polgárháborúban, 1941-ben tért vissza Magyarországra. 1944-től a Magyar Kommunista Párt szervezője és vezető tisztségviselője, 1946-ban főtitkárhelyettes, belügyminiszter. 1949-ben Rákosi Mátyás utasítására letartóztatták, és a leghíresebb magyar koncepciós per keretében halálra ítélték és kivégezték. 1955-ben rehabilitálták. ÜMÉL V. 574–576.

²¹⁵ Erdélyi gyökerű titkos hazafias társaság, 1925-től 1947-ig működött, fedőszerve a Honszeretet egyesület volt. –CSICSERY-RÓNAY István, CSERENYÉY Gábor: Koncepciós per a Független Kisgazdapárt szétzúzására 1947, Budapest, 1956-os Intézet, 1998; SZEKÉR Nóra: *A Magyar Közösség története*, PhD értekezés, Budapest, 2009. <http://mek.oszk.hu/08400/08480/08480.pdf>; SZEKÉR Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2017.

inkább zugügyvéd²¹⁶ irodája és a Szociáldemokrata Párt székháza is. Ha [a] káoszt életnek lehet nevezni, akkor a szociáldemokratánál zajlott az élet. Ugyan kivel lehetett ott tárgyalni? Marosán, a zajos csepeli péklegény²¹⁷? A Szakasits²¹⁸ pereputy, vagy az akkorra már kiöregedett Buchinger Manó²¹⁹? Apám is, Gyenes Pis-

²¹⁶ Ries István (1885–1950) A Tanácsköztársaság idején a közoktatásügyi népbiztosság pártiskolájának az előadója, vöröskatona. 1924-től a Szociáldemokrata Párt tagja, 1934-től vezető tisztségviselője, ügyvédi tevékenységében a kommunisták védelmét látta el. 1945-től 1950. július 7-i letartóztatásáig igazságügyminiszter. A Szakasits-perben szándékozták elítélni, de szeptember 15-én a börtönben meghalt. 1956-ban rehabilitálták. *ÚMÉL* V. 758–759.

²¹⁷ Marosán György (1908–1992) eredeti foglalkozása péksegéd volt. Szociáldemokrata, majd kommunista politikus, kezdettől szorgalmazta a párt beolvasását a Magyar Kommunista Pártba. Kalandos fordulatokban bővelkedő életéről – volt miniszter, halálraítélt, ellenforradalmár, Kádár János szövetségese és ellenfele – önéletrajzi köteteket írt. *ÚMÉL* IV. 525–528.

²¹⁸ Szakasits Árpád (1888–1965) szociáldemokrata politikus, 1945–48 között államminiszter, 1948-ban a Magyar Dolgozók Pártja elnöke, 1948 augusztusától 1950-es letartóztatásáig köztársasági elnök. Életfogytiglani börtönbüntetéséből 1956 márciusában rehabilitálták. 1958-tól országgyűlési képviselő, a MÚOSz elnöke, 1960-tól az Országos Béketanács elnöke; 1959-től 1963-ig a Magyarok Világszövetsége elnöke volt. *ÚMÉL* VI. 105–107.

²¹⁹ Buchinger Manó (1875–1953) szakszervezeti vezető, 1894-től a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja és tisztségviselője, 1907–1919 között központi titkára. A húszas években emigrációban élt Bécsben, 1929 végén tért haza. 1933-tól külügyi titkár, 1937-től a Páneurópai Unió magyar szervezete elnöki tanácsának tagja volt. Származása miatt 1939-től kiszorult a közéletből, 1944-ben a mauthauseni koncentrációs táborba került. 1945-ben visszatért a magyar politikai életbe, 1947-ben az Interparlamentáris Unió magyar csoportjának tagja lett, és főleg külpolitikával foglalkozott. 1948-ban már nem szegült ellen a szociáldemokrata párt beolvasztásának. Az 1949. májusi választásokon a Magyar Függetlenségi Népfront jelöltjeként lett parlamenti képviselő, de visszavonult a közéletől. *ÚMÉL* I. 953–954.

ta bácsi is Kéthly Annát²²⁰ tartotta legtöbbre közöttük. Voltak ott persze kiváló emberek is, csak azokat az önjelölők nem hagyták előrejutni.

A szociáldemokratáktól mentünk a Nemzeti Parasztpárthoz, ahol mindjárt ismerőssel is találkozott Apám, mert ott volt olyan sameszféle²²¹ a szigetszentmiklósi Szabó Pali²²², aki a politikai parasztkodást kevésbé fárasztónak tartotta, mint a földművelést. Sajnos sok ilyen munkakerülő álparaszt hemzsegett ott, s némelyik még csizmát is hordott, csak éppen az ekeszarv elől volt „Flüchtling”²²³. Amellett voltak ott irodalmi széplelkek is. Apám sajnálatra méltónak tartotta azt, hogy a Parasztpártban ott fontoskodtak és tolták előre magukat olyan „snassz” figurák, mint Dar-

²²⁰ Kéthly Anna (1889–1976) szociáldemokrata politikus, 1922–48 között parlamenti képviselő, 1956 októberében az újjáalakult Szociáldemokrata Párt elnöke és államminiszter. November 4-én hivatalos ügyben Bécsben tartózkodott, a szovjet támadás hírére nem tért haza. Haláláig aktívan képviselte a magyar szociáldemokráciát. ÚMÉL III. 905–906.

²²¹ Jiddis eredetű kifejezés, eredetileg: szolgálattelvő a zsinagógában, átvitt értelemben: mindenes, segítő.

²²² Szabó Pál, Sz. (1912–1975) 1948-ig gazdálkodott, 1939-től kapcsolódott bele a politikai életbe a Nemzeti Parasztpárt keretein belül. 1944-ig a Keresztény Ifjúsági Egyesület tagja, 1945–48 között Pest-Pilis-Solt-Kiskun törvényhatósági bizottságának tagja és a Nemzeti Parasztpárt szervezője, 1946–47 között a Nemzeti Parasztpárt PB tagja, 1947–48 között képviselő. 1947-ben átlépett a Független Magyar Demokrata Pártba, 1948-ban emigrált. Az Egyesült Államokban telepedett le, kertészkedésből élt. ÚMÉL VI. 73–74.

²²³ menekülő

vas József²²⁴ és Erdei Ferenc²²⁵, akikre együttvéve tíz fillért nem bízott volna rá.

A Parasztpárt után a Polgári Demokrata Párt meglátogatása következett. Később az volt a benyomásom, hogy Apámnak ők lettek volna a legrokonszenvesebbek olyan koponyákkal, mint Supka Géza²²⁶, vagy az imponálóan gerinces és következetes Schlachta Margit²²⁷, hogy csak egy-kettőt említsek. Ebben az időben, ha jól

²²⁴ Darvas József (1912–1973) a népi írók mozgalmának tagja, 1945-től politikus, országgyűlési képviselő. 1945–49 között a Nemzeti Parasztpárt alelnöke. 1947–56 között több alkalommal viselt miniszteri tisztséget. 1956 után kulturális és tudományos területen tevékenykedett, a politikai életben nem vett részt. *ÚMÉL* II. 51–52.

²²⁵ Erdei Ferenc (1910–1971) szociológus, a népi írók mozgalmának tagja, 1945-től parasztpárti, majd kommunista politikus. Az ötvenes években több alkalommal viselt miniszteri tisztséget, az 1956-os forradalomban miniszterelnök-helyettes volt. 1957-től tudományos és a gazdasági területen töltött be vezető szerepet. *ÚMÉL* II. 378–380.

²²⁶ Supka Géza (1883–1956) régész, művészettörténész, író. 1904-től a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában dolgozott, idővel mint elismert, nemzetközi hírű tudós. 1919-ben Bécsbe emigrált, 1921-ben hazatért, ettől kezdve újságírással és újságszerkesztéssel foglalkozott. Az első Ünnepi Könyvhetet ő kezdeményezte. 1944-ben az ellenállás egyik szervezője volt. 1945-től szabadkőműves nagymester és a Polgári Demokrata Párt egyik alelnöke. 1949-ben mind a politikai, mind a tudományos közélettől visszavonult. 1989-ben posztumusz visszakapta akadémiai tagságát. *ÚMÉL* V. 1318–1319.

²²⁷ Schlachta Margit (Schlachta, 1884–1974) Tanítónőként kezdte pályáját, 1908-tól a nővédelmi, szociális kérdések felé fordult, és belépett a Szociális Miszsiótársulatba. Már az 1910-es években politizált, 1918-tól az általa szervezett Keresztény Női Tábor élén. 1920. március 25-én az első magyar női képviselőnek választották a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának színeiben. 1923-ban megalapította a Szociális Testvérek Társaságát. A harmincas években a munkásnők szervezésével foglalkozott, 1940-től küzdött a munkaszolgálatosok érdekében, később a deportálások ellen, végül résztvett az üldözöttek bűjtatásában. 1945-ben ismét országgyűlési képviselő lett, nőmozgalmát igyekezett párttá szervezni. Az 1947-es választásokon is man-

emlékszem, a radikális Rassay Károly²²⁸ is a PDP egyik vezéralakja volt. Napilapjuk, a *Világ*, az egyik legszínvonalasabb volt. Azt sajnos már elejétől kezdve látni lehetett, hogy nagy tömegek nem fognak mögéjük állni. Más pártok persze azzal is rágalmazták őket, mintha a lipótvárosi gazdag zsidók pártja lettek volna. Ebből legfeljebb annyi lehetett volna igaz, hogy a lipótvárosi gazdag zsidók is tisztességes, józan emberek voltak, akik óvakodtak az ostoba szélsőségektől. Sajnos sok magyarra lehetett és ma is lehet hatni zsidóellenes ostobaságok emlegetésével.

A Független Kisgazdapártban igen nagy volt a szorgoskodás. Apróka nagyemberük, Tildy Zoltán – aki szeghalmi pap létére Pesten a Skót Misszióban bujkált a németek elől ahelyett, hogy hű pásztorként szeghalmi gyülekezetében maradt volna, ahová az oroszok csak hamarabb jutottak el, mint Budapesten a Terézvárosba, – jó ízlésről tett bizonyosságot, mert ő is helyesnek tartotta, hogy székháznak elbitorolják a Kossuth Lajos utca és Semmelweis utca sarkán levő Országos, azaz Úri Kaszinó épületét. Ehhez hozzászereztek még néhány csinos kis palotácskát a Károlyi utcában (nem azonos a mai Károlyi Mihály utcával, melynek becsületes neve Egyetem utca volt). Csodálatos társaság verődött össze Gaál Gaszton²²⁹ szellemi örököseiként a Tahitótfaluról Szeghalomra, s

dátumot nyert, amikor azonban 1948-ban tiltakozott az iskolák államosítása ellen, véget ért magyarországi politikusi pályája. 1949-ben emigrált, később az Egyesült Államokban telepedett le. Haláláig aktív maradt a magyar ügyekben. ÚMÉL V. 1190–1191.

²²⁸ Rassay Károly (Rasch, 1886–1958) ügyvéd, konzervatív-liberális politikus, lapszerkesztő, 1920–44 között szabadelvű pártok színeiben képviselő. A német megszállás idején letartóztatták és a mauthauseni koncentrációs táborba került. 1945 után nem politizált aktívan, 1951-ben mégis kitelepítették családjával együtt. 1953 után sem térhetett vissza Budapestre, Pécelen élt haláláig. ÚMÉL V. 622.

²²⁹ Gaál Gaszton (1868–1932) nagybirtokos, politikus. Ornitológiával is foglalkozott.

onnan Pestre szökött népszerű lelkipásztor körül: egész sereg gentryskedő félzsidó, akik antiszemita vicceket meséltek „goj” voltuk bizonyítására, miközben a Joint adományaiból²³⁰ ettek és öltözködtek; politikai karrierről, evilági üdvözlésükről terveket szövögető papok a lelki és erkölcsi tisztaság elleni immunitás minden erejével; a föld népén vérszopóskodó cudar fiskálisok, akik a népharag elől Pestre menekültek, hogy jó konjunktúralovagként ott demokratáskodjanak. Ilyenek voltak például a Pongrácz testvérek, Aladár és Tibor²³¹ kunszentmiklósi ügyvédek, választás nélkül bekerült nemzetgyűlési képviselők és Pest megyében önma-guk által benevezett törvényhatósági bizottsági tagok. Ezek nagy demokraták voltak Pesten, csak éppen Kunszentmiklóst kerülték akkoriban, mert az ottani gazdák félreérthetetlen üzenetet küld-

kozott. 1906-tól 1910-ig országgyűlési képviselő a Függetlenségi Párt színeiben. 1919-20 között rövid ideig somogyi főispán volt, 1920-tól ismét képviselő az Országos Kisgazdapárt jelöltjeként. 1921-22-ben a Nemzetgyűlés elnöke, 1922 augusztusától független képviselő, 1926-ban megalakította az Agrárpártot, amely 1930-ban beolvadt a Független Kisgazdapártba. 1931-ben ennek első elnökévé választották. ÚMÉL II. 851–852.

²³⁰ American Jewish Joint Distribution Committee (JDC), 1914-ben alakult nemzetközi zsidó segélyszervezet. Eredetileg az akkori Palesztinában (ma Izrael) letelepedő, üldözésnek kitett zsidók megsegítése volt a célja. Magyarországon 1938-39 között a kivándorlásához nyújtott segítséget. 1945-ben a holokauszt-túlélők társadalomba való visszaintegrálását segítették, nemcsak segélyekkel, hanem kórházak, idős- és gyermekotthonok építésével. 1948 után fokozatosan ellehetetlenült itteni működése, 1953-ban kivonultak Magyarországról.

²³¹ Pongrácz Aladár (1899–1973) testvérével, Pongrácz Tiborral (1902–1989) együtt 1948-ban visszavonult a politikai életből, és ügyvédként dolgoztak tovább. Pongrácz Tibor 1956-ban részt vett a Független Kisgazdapárt újjászervezésében, emiatt később nem ítélték el, de néhány évig szüneteltetnie kellett ügyvédi praxisát. Forrás: www.tortenelmitar.hu

tek nekik: „Az irodájukat már befordítottuk a Bakérbe²³². Ha idejönnek, maguk is követik.” Így nem siettek haza, hanem Pesten agrárdemokratáskodtak. Ezt elég ügyesen csinálták, mert Aladár néhány hónapra még a Pest megyei főispánságba is bepöffeszkedett. Az is igaz, hogy néhány hónap múlva salto mortaléval repült.

Volt persze olyan is ezek között, aki azért már megpróbálta a gazdálkodást, mint például Lajkó bácsi, Dinnyés Lajos, akire édesapja rábízott egy tanyát és pénzt is csinált belőle, igaz nem termeléssel vagy tenyésztéssel, hanem a berendezés, valamint a szerszámok lassú, de rendszeres eladogatásával mindaddig, amíg atyja rá nem jött a kópéságra.

Hamarosan még több oka lett Apámnak arra, hogy a Kisgazdapárt urainak magatartását és tevékenységét bizalmatlansággal, sőt undorral szemlélje:

1945. január végén vagy február legelején felkérték Apámat, hogy vármegyei tisztii főügyészsége és magánpraxisa mellett dr. Legéndy Rudolf²³³ szociáldemokrata kormánybiztossal szervezze meg a miniszterelnökség Elhagyott Javak Kormánybiztosságát, mint annak kormánybiztos-helyettese és jogügyi főosztályvezetője. Ezt Apám főként Rudi bácsira tekintettel el is vállalta. Mivel az országban temérdek elhagyott érték volt, azok mihamarabbi felkutatását, nyilvántartásba vételét és becsületes megőrzését nem lehetett halogatni. A kormánybiztossal nekifogtak a szervezésnek, ami hatalmas munkát jelentett, mert feltétlenül tisztakezü, megbízható emberek kellettek a kormánybiztosságon és a külső szolgálatban is. Mindenki éjt nappallá téve dolgozott, hogy minden ingó és in-

²³² Bakér, „Bak-ér”: egy patak és a mellette levő városrész elnevezése Kunszentmiklóson.

²³³ Talán: Dr. Legéndy Rudolf (Schrecker Rezső, 1894–1980) 1945-ben változtatott nevet. Később emigrált, az Egyesült Államokban hunyt el. <https://www.geni.com/people/Dr-Rezs%C5%91-Rudolf-Legendy/5382627640460025707>

gatlan megfelelő nyilvántartásba, felügyelet és megőrzés alá kerüljön. Lassan minden a rendes kerékvágásba került, illetve került volna, ha nem jön közbe egy csúfos incidens. Ugyanis egy szép napon beszélgetés közben Balogh István²³⁴ kisgazdapárti miniszterelnökségi államtitkár, aki akkor Balogh páterként még Szeged-alsóvárosi plébános is volt, egy beszélgetésnél azt javasolta Apámnak, hogy nézzon körül az elhagyott javak között, s ha megtetszik neki valami ékszer, festmény, műkincs vagy szőnyeg, tehát bármi értékes, nyugodtan tegye magáévá és szállíttassa haza, hiszen „*Úgysem keresi már azt a gazdája!*” Apám félórán belül benyújtotta a lemondását. Legény kormánybiztos is hamarosan követte ebben.

1945 februárjában kétségbeesetten jött Apámhoz az abonyi járás kommunista párttitkára, egy zsidó ember, aki a háború után egyedül maradt életben kiterjedt családjából. Ez a zsidó kommunista párttitkár azért jött, hogy a járásbeli parasztok számára védelmet kérjen a demokratikus rendőrök ellen, akik egyre-másra cipelték el az embereket otthonaikból és kegyetlen veréseknek, kínzásoknak tették ki őket. „*Az asszonyok nem győzik mosni a véres gatyákat és ingeket*” panaszolta Apámnak. Jóllehet ez nem tartozott a vármegei tisztí főügyész hatáskörébe, jó Apám bement a főispánhoz, hogy az a belügyminisztériumban keressen segítséget a kegyetlenkedések leállításához. Pongrácz Aladárnak esze ágában sem volt segíteni, hanem lelkiismeretét szundikálásra biztatva mondta: „*Érthető, hiszen az Baky László választókerülete volt.*” Baky

²³⁴ Balogh István (1894–1976) római katolikus pap Szeged-Alsóközpontban, kisgazda politikus, 1944. december 23–1947. május 31 között államtitkár. Kovács Béla letartóztatása után 1947 márciusa–június között a Független Kisgazdapárt főtitkára volt. Júliusban kilépett a pártból, és megalakította a Független Magyar Demokrata Pártot. 1951-től Kemencén, 1953-tól Budapesten volt pap. ÚMÉL I. 349.

László²³⁵ nyugalmazott csendőr őrnagy vérszomjas antimeszemita, és 1944-ben a német bevonulás után Endre Lászlóval együtt belügyi államtitkár és a zsidóellenes intézkedések egyik vezetője volt. Mindenesetre a kisgazdapárti főispán a kisujját sem mozdította meg az abonyi kisgazdákért! Végül Apám talált egy kommunista zsidót, aki a belügyminisztériumban panaszt tett és a kegyetlenkedéseket leállította.

Közben megindultak az „igazolási” eljárások, ami azt jelentette, hogy mindenkinek számot kellett adnia a „felszabadulás” előtti dolgairól. Ehhez úgynevezett igazolóbizottságokat állítottak fel, melyek elnökei, de meglehet, hogy a tagjai is mentesek voltak az igazoló eljárás alól. Elképzelhető, hogy mennyi kompromitált múltú ember csempészte be magát igazoltatónak, hogy azután ők ítéljenek el vagy feddjenek meg maguknál ártatlanabbakat. Azokban az időkben már sok nyilas a kommunista párt tagjaként defilírozott²³⁶, és a jobboldali múlttal megterhelt jogászok pedig sorban jelentkeztek jó akasztós népbíráknak. Ha nem lettek volna zsidó népbírák, talán csak egy-két ember maradt volna életben annál a kevés keresztyénnél, akik még a népbírószágon is igyekeztek megőrizni jogászai integritásukat. Minden ellenkező hazudozással és inszINUÁCIÓVAL²³⁷ szemben a valóság az, hogy a zsidó igazolóbizottsági elnökök és népbírószági tanácselnökök sokkal „fair”-ebbek voltak, mint a jobboldaliságból demokratává átvedlettek!

Az ellenállási mozgalomban részvétellel hivatkozás igencsak divatos lett. Érdekes, hogy milyen sok, a Szálasi rendszert buzgalommal kiszolgált úriember pózolt ekkoriban úgy, mintha német-

²³⁵ Baky László (1898–1946) 1938-ig csendőr őrnagy, majd szélsőjobboldali politikus, a magyarországi deportálások egyik irányítója. A népbírószágon halálra ítélte, 1946 márciusában kivégezték. ÚMÉL I. 283–284.

²³⁶ defilíroz: díszmenetben felvonul (*ném, fr; lat*); eredetileg katonai zsargon.

²³⁷ gyanúsítás, rágalom

ellenességében hősiessé ellenálló lett volna. Konjunktúralovagok vásárolták és árusították az ellenállást bizonyítgató nyilatkozatokat és hamisított igazolványokat. Szem- és fültanúja voltam, amikor egy demokratikus honatya Apámnak ajánlgatott egy ilyen ellenállást tanúsító nyilatkozatot. Ma is fülemben cseng Apám válasza: „*Kedvesem, arról adj nekem egy tanúsítványt, hogy nekem veletek soha semmi dolgom nem volt!*”

Jóllehet 1945 január végére Buda nagy része már orosz kézre került, a Várban még hetekig tartották magukat a védők. Végül alagutakon, csatornákon igyekeztek kiszökni, hogy áttörjék magukat a Pilisben és Vértesben harcoló német és a velük együtt harcoló magyar csapatokhoz. Túlnyomó részüket az Ördögárok-nál elfogták az oroszok. Ezzel a vár védelme is összeomlott. Sajnos nemcsak a németek és fegyvertársaik estek fogságba, hanem Réczey Feri bácsit is elvitték a Kacska utcában levő lakásáról, és így immár életében másodszor esett orosz fogságba, ahonnan csak évek múlva került haza súlyosan leromlott állapotban.

Amikor Apám igazolóbizottsági tárgyalására került sor, a zsidóknak egész tömegei jelentek meg, hogy tanúskodjanak mellette. A Rákóczi út 24. minden felnőtt zsidó lakója ott volt, aggastyánok is, akiket a többiek kellett támogassanak. De voltak ott mások is sokan, s mi csak akkor tudtuk meg, hogy mennyire sok emberen segített Apám. Viszont tanúként a végén egy sem jutott be, mert Apám megköszönve hálájuk e kedves és nemes kifejezését, mind az ügyvédi kamarai, mind a vármegyei igazolóbizottsági tárgyalás előtt hazaküldte őket, mert ezt a hűség-demonstrációt szükségtelennek tartotta, hiszen az ő élete olyan volt, mint egy nyitott könyv. Maga a tény, hogy egy nappal a németek bevonulása után állásáról minden jogigényt feladva lemondott – éppen úgy, mint egyéb közéleti tisztségéről, – meg a katonai parancs, miszerint zsidókat kellett volna kísérnie a deportációba, melyet nyíltan megtagadott, önmagukban is elegendők voltak. Az is igaz persze, hogy a meg-

jelent zsidók tanúként kihallgatása nélkül is az igazolóbizottságok tudomására jutott a százötvennél valamivel több zsidó megjelenése, és ezzel Apám iránti hálájuk ékes demonstrációja. Mind az ügyvédi kamarában, mind a vármegyeházánál „dicsérettel” igazolták Apámat.

1945 nyár elejére konszolidálódtak a viszonyok, és a „megbízott” megyei vezetők helyett szabályosan kinevezéssel töltötték be a pozíciókat. Tiszti főügyészségében megerősítették Apámat és a törvényhatósági bizottság határozatilag kimondta, hogy az 1944. március 20-tól 1945. januárjáig terjedő időszakot a szolgálati éveibe beleszámítják. Ugyanakkor megerősítették azt a gyakorlatot, hogy Apám magánpraxist továbbra is folytathat azzal a megszorítással, hogy a tiszti főügyész politikai – háborús vagy népellenes – bűncselekménnyel vádlottak védelmét nem vállalhatja. Dr. Noszlópy Kálmánt megerősítették a vármegyei főjegyzőségben, dr. Surján-szky Ferencet meg a tisztifőorvosi hivatalban. Ezen tiszt-ségek egyike sem volt pártálláshoz kötve.

Pongrácz Aladárt a főispánságban dr. Márkus Ferenc váltotta fel. Alispánnak pedig Házi Árpádot²³⁸ nevezték ki, aki képesítésre nézve szabó volt – fanatikus kommunista, rendkívül becsületes, tisztakezű ember, aki 1951-re belügyminiszter lett. Az ő minisztersége idején hajtották végre a még Rajk László által elhatárolt és név- illetve címjegyzékkel előkészített kitelepítéseket. Ő is, mint sokan azok közül, akik Apámat megismerték, annak tisztelője, sőt rajongója lett. Szerette volna, ha Apám belépett volna a kommunista pártba és sokat kérlelte Apámat. Ekkor tudtuk meg, hogy titkos párttagság is volt, mert rábeszélés közben biztosította

²³⁸ Házi Árpád (1908–1970) kommunista politikus, 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1949-ig alispán Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. 1946-51 és 1953-56 között számos pártvezetői tisztség viselője. ÚMÉL III. 170.

Apámat, hogy párttagságát a „legfőbb elvtársakon” kívül egy lélek sem tudná meg. – Ugyan mennyi ilyen titkos párttag lehetett az akkori kisgazdapártiak, parasztpártiak és nem-kommunisták között? Ugyan mennyi olyan van a mai Demokrata Fórum hangadói között, kiknek kommunista párttagsága még mindig nincs leleplezve, s nincs kizárva, hogy azok a hangadók még mindig a kommunista pártközpont ügynökei! Ugyan melyik pártot szolgálták az olyan állítólagos „kisgazdapártiak”, mint Balogh István, Ortutay Gyula²³⁹, Bognár József²⁴⁰, Cseh-Szombathy László²⁴¹, vagy a parasztpártiak

²³⁹ Ortutay Gyula (1910–1978) politikus, néprajzkutató, az MTA tagja. Kezdetben a Független Kisgazdapárt keretében politizált, de már 1945-től titkos kommunista párttag volt. 1947-50 között vallás- és közoktatásügyi miniszter (ő hajtotta végre az iskolák államosítását). Számos pozíciót betöltött, 1957-64 között a Hazafias Népfront főtitkára, 1964-től haláláig alelnöke; 1958-tól haláláig az Elnöki Tanács tagja; számos hazai és nemzetközi tudományos társulat tagja és vezetője. ÚMEL IV. 1184-1185. – Ortutay Gyula: *Napló I.–III.*, Budapest, Alexandra, 2009–2010.

²⁴⁰ Bognár József (1917–1996) a Márciusi Front egyik alapító tagja. 1943-ban lépett a Független Kisgazdapártba, 1945-től 1990-ig képviselő, 1946-tól a baloldaliak köréhez csatlakozott. 1947-49 között Budapest polgármestere. 1948-tól a Független Kisgazdapárt alelnöke, 1949-ben a későbbi Hazafias Népfront egyik alapítója. 1956-ig kormányzati tisztségei is voltak. Számos belföldi és külföldi folyóirat szerkesztőbizottságának tagja, 1954-től a Marx Károly Közgazdaságtudomány Egyetem (MKKE) világgazdasági tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, 1961-69 között a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke. 1968-ban egyike az „új gazdasági mechanizmus” kidolgozóinak. 1973-tól az MTA rendes tagja, és az MTA Világgazdasági Kutató Intézetének igazgatója volt 1987-ig, 1987-től a Gazdaságkutató Intézet főigazgatója volt. ÚMEL I. 807–808.

²⁴¹ id. Cseh-Szombathy László (1894–1968) belgyógyász főorvos, kisgazda politikus. 1920-25 között a budapesti I. sz. belgyógyászati klinikán tanársegéd, 1925-50 között a Bethesda Kórház belgyógyász főorvosa. 1931-ben lépett a Független Kisgazdapártba, szociálpolitikai és egészségügyi kérdésekkel foglalkozott. 1939-ben amputáltatta az I. világháborúban roncsolódott lábát. A II. világháború idején az üldözötteket segítette. 1945-től 1948-ig a Füg-

között Darvas József, Erdei Ferenc? A tudományos és művészeti élet „nagyjai” között mennyi olyant találni, akinek valahogy minden könnyebben sikerült, mint a legalább olyan tehetséges vagy nagytudású kollégáinknak? Ugyan miért? Óriási meglepetések érnének mindnyájunkat, ha egyszer nyilvánosságra hoznák a titkos párttagok névjegyzékét. Apám egyetlen pártba sem lépett be.

Az is kérdéses, hogy Berija palástos ügynöke, Péter János²⁴² csak már külügyminiszterként lépett volna be a kommunista pártba – hacsak GPU-ügynökségének titokban tartásához nem kellett a „pártonkívüliség”.

getlen Kiszgazdapárt képviselője, 1945-47 között a Népjóléti Minisztérium államtitkára. 1948-ban az újságból értesült állítólagos lemondásáról. Visszavonult a közéletből, de 1950-től szakmailag is háttérbe került: 1963-as nyugdíjazásáig a Csengery utcai kiegészítő kórház elfekvő osztályán dolgozott. – ÚMÉL I. 1113. – Cseh-Szombathy László: *Hét nemzedék*, http://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951_1465679117_03247.pdf. – Mindezek fényében úgy tűnik, Cseh-Szombathyt Kardos István tévesen sorolta a titkos kommunista, illetve kiszgaza karrierpolitikusok közé.

²⁴² Péter János (1910–1999) a budapesti református teológia elvégzése előtt Párizsban és Glasgow-ban is folytatott egyetemi tanulmányokat. 1935-ben a Kálvin téri egyházközség segédlelkésze, 1936-1945 között a Bethesda kórház lelkésze volt. 1945-től a Külügyminisztériumban dolgozott, tagja volt a párizsi békekonferenciára küldött delegációnak, majd a köztársasági elnöki titkárság vezetője 1949-ig. Kardos István gyanúja helyes: 1949-től titkos tagként a kommunista párt (MDP) tagja volt; GPU, azaz szovjet ügynökségét elterjedt pletykaként emlegették, de erre nincs bizonyíték. 1949-től 1956-ig, kényszerű lemondásáig a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. Püspökként a kommunista párt elképzeléseinek végrehajtója volt. 1957-58 között a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke, 1958-61 között a külügyminiszter első helyettese, majd 1961-től 1973 végéig külügyminiszter volt. Országgyűlési képviselő 1953–1990 között. Az Országgyűlés alelnöke 1973. december 19-étől 1988. októberig, az Elnöki Tanács tagja 1957. május 9-étől 1961. szeptember 13-ig. 1961-től az MSZMP tagja, a Központi Bizottságban 1966. december 3. és 1988. május 22. között volt tag. ÚMÉL V. 279.

Lassanként Apám magánpraxisa is újra beindult. A földbirtok-
rendezési és kezelési tevékenység leállt, hiszen azoknak a birto-
koknak egy része már „külföld” volt, másrészt a földreform folytán
említésre méltó földbirtok már az országhatáron belül sem létezett.
A legtöbb mágnás ügyféllel csak levélben érintkezhetett Apám, de
nem is nagyon volt hivatalos téma, s a levélváltás a legtöbbször
csak személyes hogylét iránti kölcsönös érdeklődésre szorítkozott.
Egyes ingatlanok, mint mondjuk lakóházak, még nem kerültek ál-
lamosítás alá, s így például a Rákóczi út 24.-el kapcsolatos tenni-
valókat még Apám irodája látta el a herceg megbízása alapján.

A legtöbb irodai ügy kisebb magánjogi kérdésekkel volt kap-
csolatos. Apám még egy esztendővel korábban nagy praxisa hama-
rosan mindössze egy jelöltre és egy irodakisasszonyra szűkült le.

Ekkoriban került sor az első nagyobb „népellenes összeeskü-
vés” nagy csinnadrattával propagált leleplezésére. Ez az az ügy,
amelyben Miska bácsi, dr. Kádár Mihály nőorvos²⁴³ volt, azt hi-
szem, az elsőrendű vádlott. A dologba Apám és Keresztapa²⁴⁴ is
belekeveredhetek volna legalább a feljelentési kötelezettség el-
mulasztása miatt, ha egy szerencsés véletlen meg nem akadályoz-
za a tudomásszerzést. Egy vasárnap délelőttön istentisztelet után
Apám és Keresztapa a Central kávéházban üldögéltek, amikor be-

²⁴³ Kádár Mihály (1895–1968) 1930-33 között a Soli Deo Gloria Szövetség el-
nöke, a MÁV kórház szülész-nőgyógyásza volt. 1945 szeptemberében tar-
tóztatták le, pere a Magyar Közösség-per főpróbájának tekinthető. A vád
szerint zsidóellenes összeesküvés vezetője lett volna, továbbá orosz emlék-
művek felrobbantásának tervével gyanúsították. Első fokon 14, másodfokon
7 évre ítélték. 1952-ben szabadult, ezután Báránra telepítették ki. Később
Szerepre költözött át, majd a Dunántúlra, Gyúró közelébe és Sztálinvárosba
(Dunapentele). Utolsó éveiben családja körében élt Budapesten, Szentend-
rén. Forrás: *Életútinterjúk – Pásztor Jánosné sz. Kádár Judit* <http://www.kre.hu/portal/index.php/kiadvanyok/életinterjuk/94-pasztor-janosne.html>

²⁴⁴ Dr. Kanócz Dénes belgyógyász professzor, Kardos Mária férje.

jött Miska bácsi beszélgetni velük. Beszélgetés közben Miska bácsi szóba hozta a politikai helyzetet, ami valóban nem volt biztató. Mint kiderült később, szeretett volna egy baráti csoportról szólni, amelyik valamit tenni is próbált volna a helyzet megváltoztatására, megjobbítására. Viszont mielőtt erről említést tehetett volna, Keresztapa tett valami indulatos és túlzó kijelentést, amit Apám mérsékelni akart. Erre Keresztapa még jobban begerjedt, s néhány perc alatt úgy összeveszett Apámmal, hogy Miska bácsi megunt a dolgot, elkészönt és otthagya őket. Így nem szereztek tudomást arról, amit Miska bácsi szeretett volna közölni velük, s így nem kerültek bajba Apámék.

Apám sajnos Miska bácsit nem védhette, mivel a törvényhatósági bizottság határozata ezt lehetetlenné tette számára. Akármennyire is fájlalta ezt, semmit sem tehetett, mert akkor még távolról sem volt abban a helyzetben, hogy ilyen védelmet vállaljon vagy vállalhasson. Apám végig segített a háttérből Miska bácsi védelménél.

1945 ősze lehetett, amikor nagy szenzációhajhászással elkezdtek hazaszállítani Németországból, az amerikai katonai megszállási övezetből a magyar származású amerikai zsidó vegyeskereskedő, Himmler [!] Márton²⁴⁵ által háborús bűnösnek tartott egykori

²⁴⁵ Helyesen: Himler Márton (Martin Himler, 1888–1961) Magyarországon baloldali újságíróként kezdte pályáját, 1908-ban egy per elől menekült az Egyesült Államokba. Egy nagyszabású bányászati vállalkozásba fogott, kolóniát alapított és 1913-46 között szaklapokat is megjelentetett, de 1928-ban csődbe ment. Ezután az FBI ügynöke lett, majd az amerikai hadseregben az OSS (Office of Strategic Services) magyar részlegének vezetője ezredesi rangban. 1938-ban járt Budapesten. 1945-ben ő gyűjtötte össze és adta ki Magyarországnak az amerikai megszállási övezetbe menekült, háborús bűntettekkel vádolt magyarokat. Az OSS Budapesten Péter Gáborral állt kapcsolatban, vele egyeztettek az elfogottak Magyarországra szállítását. Himler 1958-ban magyar nyelven jelentette meg *Így néztek ki a magyar nemzet sír-*

magyar politikai, társadalmi, pénzügyi és katonai vezetőket. Ez a Himler Márton emberségben, józanságban és megfontoltságban legalább olyan volt, mint névrokona, Hitler helyettese és Gestapofőnök Heinrich Himmler. Egyiket sem érdekelt az igazság, hanem a maguk szubjektív előítélete volt döntő számukra. Az amerikai politikai és katonai hatóságok szégyene marad ez az egész ügy, mert egy ignoráns²⁴⁶, vérszomjas fickó kezébe teljhatalmat adtak ellenőrzés nélkül. Az pedig szemmel láthatólag több esetben is összejátszott a legszélsőségesebb kommunistákkal. Magyarországnak átadtak olyan embereket, akik ellen még a vérszomjas néppügyészek és politikai rendőrök sem tudtak megfelelő és bizonyítható vádat összeeszkábálni.

Ha nem lett volna tragikus ez a visszaélés, akkor paródiába illő lett volna az, hogy háborús bűnősként és bilincsbe verve Magyarországra szállítottak olyan embereket, mint például Torzsay Biber Gyula, a Nemzeti Bank főügyésze²⁴⁷, aki soha senkinek, még a légynek sem ártott, vagy Tamás bácsi, dr. Matolcsy Tamás, Baby néni bátyja²⁴⁸. Az igaz, hogy ő országos hírhű volt, de nem politikus-

ásói c. művét (New York, St. Marks Printing Corp.), amelyben kihallgatási dokumentumokat is közölt. ÚMÉL III. 285.

²⁴⁶ tudatlan, járatlan

²⁴⁷ Dr. Torzsay–Biber Gyula (1896–1986) 1938-ban m. kir. közigazgatási bírósági tanácselnökként nyugdíjazták. Ezután volt a Magyar Nemzeti Bank főügyésze. 1945-ben (többekkel) a Nemzeti Bank aranykészetét kísérte Nyugatra, és amerikai védelmet kért a szállítmányra. Torzsay-Bibert az OSS Budapestre juttatta, ahol 1946-ban a népbíróság bűncselekmény hiányában felmentette, de tudható volt, hogy az ÁVO nem törődik bele ebbe a végkifejletbe. Torzsay-Biber Gyulának sikerült visszamenekülnie Nyugatra. – Irod.: Marschalkó Lajos–Fiala Ferenc: *Vádló bitófák. A magyar nemzet igazi sírásói*, London 1958.

²⁴⁸ Dr. Matolcsy Tamás (1901–1966) sebész. Az I. sz. Sebészeti Klinikán lett tanársegéd, később egyetemi magántanár. A sebészet gyakorlása mellett tudományos szakterülete az ízületek és művégtagok illesztésének kutatása volt.

ként, hanem azért, mert kiváló sebész volt. Rajtuk kívül még sok ilyent szállítottak bilincsbe verve haza. Ezeket azért nem engedték szabadon, és még kevésbé engedték vissza Németországba, hanem hosszú hónapokig börtönben tartották őket, majd akkor, amikor nyilvánvaló volt, hogy ártatlanok, internálótáborba tették őket.

Még az úgynevezett háborús bűnökkel vádoltaknál is legtöbb esetben volt egy alapvető jogsértés, amit persze a győztes nagyhatalmak mind elkövettek: a vádiratban büntettként megnevezett cselekmények többsége nem volt büntett az elkövetéskor, mert az erre vonatkozó törvényt vagy törvényeket csak a második világháború után hozták, s így azok a törvények erkölcstelenül visszaható erejük! Sok derék védő bele is gabalyodott ebbe a kérdésbe, mert azt vitatták, hogy a törvény törvénytelen, ami tiszta időfecsérlés volt, mert – mint Apám mondta – *„A törvénnyel nem a bíróságon kell vitatkozni, hanem a parlamentben. A védő feladata nem a törvény megcáfolása: hanem annak bebizonyítása, hogy védence még a rossz és erkölcstelen törvény értelmében is ártatlan.”*

Az is igaz, hogy ahol csak lehetett, a vádat az úgynevezett háborús vagy népellenes vádlottak ellen a régi, Horthy-időkben is érvényes törvények alapján emelték éppen azért, hogy a visszaható

1939-ben a nyilaskeresztes párt jelöltjeként a monori kerület képviselőjévé választották. Szálasi hatalomátvételekor kilépett a pártból. 1944 őszén családotól Nyugatra menekült, de az OSS feljelentés alapján, nyomozás nélkül elfogta és Budapestre szállította. Nem tudtak ellene konkrét vádat felhozni, de nem bocsátották szabadon. Internálótáborba került, ahol nagyon nehéz fizikai munkát kellett végeznie, ami veszélyeztette sebészi képességét. Ezért családi összefogással kifizették a megvesztegetési összeget, és Matolcsy Tamást 1946 márciusában az oroszok csempészték ki Bécsbe. Németországi, majd párizsi ideiglenes tartózkodás után családjával 1949 májusában Sao Paulóban, majd 1957-ben az Egyesült Államokban telepedett le. (Baby néni: Dr. Kádár Mihályné Matolcsy Melánia, ld. 257. jegyzet). <http://www.kre.hu/portal/index.php/kiadvanyok/életinterjuk/94-pasztor-janosne.html>

törvényekkel szembeni kritikusok alól kihúzzák a szőnyeget. Persze ez nem mindig volt lehetséges, és mindig akadt bíró, aki boldogan ítélte embereket halálra vagy súlyos fegyházra a népbíróági törvény alapján.

A repülőgépen sorozatban hozták haza a megbilincselte embereket az amerikai zónából. Viszont olyan háborús bűnösök, akik valóban annak lettek volna tekinthetők, szabadlábban járkálhattak veszedelem nélkül az esetben, ha angol fogságba estek, mert azok nem adták vissza őket. A franciák sem nagyon küldték vissza embereket így. Ez az amerikaiak ostoba specialitása volt.

Nemcsak nyilasok és magyar fasiszták, nemcsak gyilkosok, hanem olyanok is bilincsbevert bűnözőként lettek Pestre szállítva, mint Tasnády [!] Nagy András²⁴⁹ képviselőházi elnök és a háború végéig a budapesti református egyházmegye gondnoka, Szász Lajos²⁵⁰ közellátási miniszter és református egyházmegyei gondnok,

²⁴⁹ Tasnádi Nagy András (1882–1956) ügyvéd, 1910-25 között a MÁV ügyésze, 1925-26 között főügyésze. 1933-ban az Igazságügyi Minisztérium közigazgatási államtitkára, 1935-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára és a Nemzeti Egység Pártja színeiben országgyűlési képviselő. 1939-ben a Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselője, az Imrédy- és a második Teleki-kormányban igazságügyi miniszter. 1939. november 1-től 1945. március 29-ig a képviselőház elnöke volt. Elnökségi tagja lett a nyilas párt Törvényhozók Nemzeti Szövetségének, emiatt nyilvánította a népbíróság háborús bűnösnek. Halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1956. július 1-én halt meg a börtönben. ÚMÉL VI. 634–635.

²⁵⁰ Szász Lajos (1888–1946) Szegény családból származott (nem a híres református Szász-dinasztiából). Pénzügyőr volt, majd leérettségizett és jogi diplomát szerzett. 1919-től pénzügyminisztériumi számvizsgáló, pénzügyi titkár. 1926-ban minisztériumi titkár lett, 1935-től a költségvetési osztály vezetője. 1937 és 1942 között államtitkár volt az egymást követő kormányokban. 1942. október 19-től 1944. március 22-ig tárca nélküli közellátásügyi miniszter, ezután a Sztójay-kormányban volt iparügyi miniszter, augusztus 29-től a Lakatos-kormányban kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter. A nyilas hatalomátvétel után is megmaradt tisztségében, 1945 tavaszán Né-

Szombathelyi Ferenc vezérezredes²⁵¹, aki 1942 legelejétől kezdve azon próbálkozott, hogy Magyarország kiléphessen a háborúból és sok más, hiszen százakat, ha nem ezreket hoztak így haza.

Természetesen bilincsbe verve hozták haza Apám egykori politikai ellenfelét, a pestmegyei alispánból belügyi államtitkár Endre Lászlót is csakúgy, mint a kormányzó helyére nemzetvezetőként betelepedett Szálasi Ferencet munkatársaival együtt.

A legelső ilyen pert nagy cirkusszal rendezték meg, nem is a bíróságon, hanem a Zeneakadémia nagytermében azért, hogy minél többen szemlélhessék ezt a cirkuszt: Bárdossy Lászlót²⁵² állították a bíróság elé főként azért, mert 1941-ben mint miniszterelnök hadat üzent az oroszoknak Kassa megbombázása után. Lépése nem volt teljesen alkotmányos, annyi igaz, de az a bíróságnak nevezett cirkusz ott a Zeneakadémián nem Bárdossy bűnösségét híresztelte szét a világban, hanem a per és ítélet előre megrendezett

metországba menekült a kormány más tagjaival együtt. Az OSS elfogta és kiadta Magyarországnak. A népbíróság minden fokon halálra ítélte. Fogsága utolsó idejét Tasnádi Nagy Andrással töltötte, Ravasz László püspök felkeverte az ítélet végrehajtása előtt. ÚMÉL VI. 178.

²⁵¹ vitéz Szombathelyi Ferenc (Knausz Ferenc, 1887–1946) vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke 1941 szeptemberétől 1944 április 19-ig. Ekkor nyugdíjazták, de októberben a nyilasok letartóztatták és Sopronköhidára vitték. 1945 májusában szabadult, ősszel azonban új eljárást indítottak ellene. 1946-ban a népbíróság 10 évi, a Népbíróságok Országos Tanácsa életfogytiglani fegyházra ítélte. Szeptemberben kiadták Jugoszláviának, ahol a délvidéki vérengzés okán halálra ítélték és novemberben kivégezték. Peréről ld: DOMBRÁDY Lóránd: *Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt*, Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007; illetve DOMBRÁDY Lóránd: *Szombathelyi Ferenc vezérezredes*, (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára), 2012. ÚMÉL VI. 486–487.

²⁵² Bárdossy László (1890–1946) diplomata, politikus, 1941 február 4. – 1942. március 7. között Magyarország miniszterelnöke. 1945-ben Svájcba menekült, de visszatoloncolták Magyarországra és a népbíróság halálra ítélte, amelyet 1946. január 10-én végrehajtottak. ÚMÉL I. 429–430.

voltát. Erről azért írok most hosszabban, mert ez a tárgyalás, amit otthon rádión hallgattunk, vezette Apámat ahhoz az elhatározáshoz, hogy politikai bűnnel vádoltakat fog védeni, akár tiszti főügyési állásáról lemondása árán is.

A népbíróvási tanácselnök Jankó Péter²⁵³ volt, aki azelőtt a Pestvidéki Törvényszéken volt ülnök-bíró minden különösebb distinkció²⁵⁴ nélkül. Meglehet, azt hitte, hogy eljött az ő ideje képességeinek kimutatására. Pártossága és egész modora azt bizonyította, hogy a jogerkölcs és bírói pártatlanság idegen volt neki. A népbíró Major Ákos hadbíró százados²⁵⁵, a színész Major Tamás testvére, csak azt demonstrálta, hogy a hadbírói karba felvételnél nem volt magas a mérce. Az úgynevezett politikai ügyész Károlyi

²⁵³ Jankó Péter (1907–1955) A budapesti Központi Járásbíróság, 1941-től a Pestvidéki Törvényszék bírója. 1945 májusától a Budapesti Népbíróság tagja, 1946 novemberétől másodelnöke, 1949 szeptemberétől elnöke. Ő tárgyalta Endre László és Szálasi Ferenc ügyét is, 1947-től a koncepciók perek egyik bírója (a Magyar Közösség-per mellett Rajk László perében is részt vett). 1950-től öngyilkosságáig a Legfelsőbb Bíróság másodelnöke volt. *ÚMÉL* III. 544.

²⁵⁴ ítélőképesség

²⁵⁵ Major Ákos (1908–1987) jogász, katonatiszt, 1933-tól hadbíró. 1927-től 1946. november 1-ig állt katonai szolgálatban tényleges hadbíróként és ügyészként. 1942-ben jelen volt Horthy István repülőgép-szerencsétlenségénél, amelyet később is balesetnek minősített a gép rossz műszaki állapotára hivatkozva. Részt vett az ellenállási mozgalomban. 1946-ban vezérőrnagyként szerelt le. 1945-től a Budapesti Népbíróság elnöke és a kommunista párt tagja, 1946–48 között a Népbíróságok Országos Tanácsa elnöke, 1948–50 között a budapesti ítélőtábla elnöke volt. 1951-ben tanácsvezető bíró, 1952–53 között a Legfelsőbb Bíróság bírója. 1954-től 1978-ig a Budapesti Ügyvédi Kamara tagja (érdekesség, hogy 1958-tól az ügyvédek csak ügyvédi munkaközösségekben dolgozhattak, és ez alól csak ketten kaptak mentességet: Vadas Ernő és Major Ákos – ők megtarthatták egyéni irodájukat). Az 1956-os forradalom résztvevőinek pereiben védőügyvéd volt. *ÚMÉL* IV. 414–415.

Mihály volt minisztere, Nagy Vince²⁵⁶ volt. A védők nevére nem emlékszem, ami nagy szerencsájuk, mert gyalázatosak voltak. Egy biztos: e gyászmagyarok egyike sem volt zsidó!

A tárgyalás jogászati paródiának beillett volna. A védők minden jogi képviselőt karikatúráját alakították, mert védencük ártatlanságának bizonyítása helyett annak bűnösségét hangoztatták. Védőbeszédük lényege: „*Méltányos ítéletet kérek!*” Akinek ilyen védője van, nincsen szüksége vádlóra! Az egyetlen, aki hozzáértésről, jogi szakértelemről, nemes jellemről és úri modorról tett bizonyosságot, maga a vádlott, Bárdossy László volt. Messze felette állt a bíróságnak, ügyészeknek és úgynevezett védőknek. Persze halálra ítélték és agyonlőtték. Úgy ment a halálba, ahogyan az egy nemes lelkű magyar úrhoz méltó.

A tárgyalást minden nap hallgattuk a rádión, s Apámban kialakult a meggyőződés, hogy kell valaki, aki jogvédelmet tud és mer nyújtani a kiszolgáltatottaknak. Elhatározta, hogy védeni fog és első védencének – úgy gondolta – legmegfelelőbb lenne Szombat-

²⁵⁶ losonci Nagy Vince (1886–1965) ügyvéd, politikus. 1916-18 között képviselő, 1918-ban Károlyi Mihály kormányában államtitkár, 1919 márciusáig belügyminiszter. A Tanácsköztársaság idején Szatmárnémetiben 9 hónapra bebörtönözték, 1922-től Budapesten ügyvéd. 1924-26 között ismét képviselő volt, 1928-tól az Országos Függetlenségi Kossuth Párt elnöke. A II. világháború idején a német megszállás után bujkált, 1945-ben a Független Kisgazdapárthoz csatlakozott, 1945-47 között képviselő volt. 1946-ban kizárták a Független Kisgazdapártból, mivel ellenezte a baloldallal való együttműködést. 1947-ben a Magyar Függetlenségi Párthoz csatlakozott, de rövidesen emigrált, és 1948-ban az Egyesült Államokban telepedett le. Televíziószerelésből élt, az emigráció politikai életében is szerepet vállalt. – Kardos István téved: Nagy Vince egy kivétellel mindig védőügyvéd volt, egyedül az 1946. február-márciusi Szálasi-perben volt politikai ügyész, amelyben minden vádlottra halálbüntetést kért. A Bárdossy-per politikai ügyésze Szalai Sándor volt. – ÜMÉL IV. 994–995.

helyi Ferenc volt vezérkari főnök, akit teljes jóhiszeműséggel és teljes meggyőződéssel tudna védeni.

Akkoriban Matolcsy Tamás még a Markó utcai börtönben volt, ott, ahol Szombathelyi Ferenc is. Baby néni (dr. Kádár Mihályné sz. Matolcsy Melánia²⁵⁷) a legközelebbi beszélőn megemlítette Tamás bácsinak, hogy Apám szívesen védené Szombathelyit minden fizetség vagy költségmegtérítés nélkül. Tamás bácsi ezt elmondta Szombathelyinek, aki örömmel fogadta ezt a lehetőséget. A legközelebbi beszélőnél Tamás bácsi tájékoztatta Baby nénit, aki továbbította az üzenetet Apámhoz.

Apám ekkor lépéseket kezdett tenni abba az irányba, hogy Szombathelyi Ferencet védhesse. Sok akadályt kellett leküzdeni, mert ott volt a még 1945 tavaszán az ideiglenes megyei törvényhatósági bizottság által hozott rendelkezés, hogy Apám politikai ügyekben védelmet nem vállalhat. Ezt a rendelkezést Apám nem akarta megkerülni, vagy befolyásával visszaélve megváltoztatni.

Így a legelső lépése az volt, hogy a megyeháznál benyújtotta az alispánnak a vármegyei tiszti főügyészségről azonnali és minden igény, minden nyugdíjigény feladásával együttjáró lemondását. Házi Árpád elképedt, és nem akarta a lemondólevelet elfogadni. Apám viszont hajthatatlan maradt. Ekkor az alispán ismét elutasította a lemondás elfogadását. Viszont a törvényhatósági bizottság legközelebbi ülésén javaslatot tett, hogy a tiszti főügyész

²⁵⁷ dr. Kádár Mihályné Matolcsy Melánia (1908–1994) Matolcsy Tamás húga. Férje 1945-ös letartóztatása és börtönévei alatt – amikor a család pénzkere-ső nélkül maradt és két bátyját is lefoglák, akik közül csak Tamást sikerült megmenteni – eleinte a Kálvin téri református gyülekezet alkalmazta az egy-házfenntartói járulék beszédésére, de Kiss Roland követelésére felmondtak neki. Ezután egy cukrászüzem kifutója lett, majd 1953-ig a törökbálinti repülőtér építkezésén dolgozott, mint konyhafőnök. <http://www.kre.hu/portal/index.php/kiadvanyok/életinterjuk/94-pasztor-janosne.html>

háborús büntettel vádolt személyeket védhessen és csupán „népellenes” bűnnel vádoltak védelmét ne vállalja el. Népellenes bűncselekménynek számított például a demokratikus államrend megdöntésére irányuló összeesküvés.

Apám természetesen nem volt jelen akkor, amikor a törvényhatósági bizottság az alispánnak ezt az előterjesztését tárgyalta. Mindezenre a vita nem húzódott nagyon sokáig, mert kevesebb, mint félórával azután, hogy Apám elhagyta a tanácsstermet, már jöttek is hozzá a döntéssel: az alispán javaslatát nagy többséggel elfogadták.

Így nyílt meg a kapu Apám politikai védői pályafutása előtt, ami tizenkét esztendőn át 1958. szeptember 1-el kezdődő skartba tételéig tartott.

Karácsony napján, 1945. december 25-én történt valami, amit meg kell említsek, mert igen jellemző az én drága jó Apámra. Az ő kérésére Anyám összerakott egy kosárban sült húst körettel és savanyúságokkal, süteményeket, sonkát és mindent, ami egy karácsonyi csomaghoz megengedett volt. Apám karjára vette a kosarat, és elindult a Markó utcába, hogy a börtönben meglátogassa a halál árnyékában várakozó egykori politikai ellenfelét, Endre Lászlót. Endre már megszokta akkorra, hogy barátai is megtagadták, s ezért kellemesen lepte meg az, hogy egykori ellenfele nem fedkezett meg róla, hanem mintegy barátilag meglátogatta. Egész rabsága alatt csak hárman látogatták meg: elvált felesége, fia, aki Zsigmond Endre néven hazautazott Németországból, meglátogatta apját a börtönben, majd újra kiszökött az országból²⁵⁸, valamint Apám. Körülbelül 25-30 percet beszélhetett Apám Endrével, aki teljes nyugalommal nézett a jövő elé. Bármit gondoljunk is politikai nézeteiről, vitéz Endre László azokban a hónapokban sem ta-

²⁵⁸ Vö.: *Leszármazottak*. Varga Ágota dokumentumfilm-sorozat, DVD. Fantasy Film Kft. 2016.

gadta meg magát s bebizonyította, hogy az első világháborús arany vitézségi érmét nem véletlenül kapta. Mint tudjuk, magatartása az utolsó pillanatban is nyugodt, imponálóan férfias volt.

Az ünnep után Apám első útja Házi Árpád alispánhoz vezetett, akinek beszámolt Endre Lászlónál tett látogatásáról, mert „*Jobb, ha ezt első kézből hallod, mint eltorzítva másoktól.*” Házi meghökkenve figyelt, amint Apám folytatta: „*Ha Isten ne adja, Te odakerülnél Árpád, Téged is meglátogatnálak.*” Házi Árpád őszintén meghatott válasza ez volt: „*Rólad ezt el is hiszem, János bácsi!*” – Erről nem Apám beszélt nekem, hanem néhány nappal később Házi Árpád mesélte el, majd az elbeszélést azzal fejezte be, hogy kevesen büszkélkedhetnek olyan édesapával, mint én. Teljesen igaza volt.

A Szombathelyi-féle tárgyalás előtt még meg kellett tapasztaljuk, hogy a politikai rendőrség, az apróka Péter Gábor²⁵⁹ és pri-békjei az Andrassy út 60-ban nem válogatósak intimidáló²⁶⁰ módszereikben. Még a tél folyamán történt, hogy Judith nővérem egy vasárnap kora délután egy barátnőjével sétálni indult. Azt gondoltuk, hogy legkésőbb öt órára itthon is lesznek. Ehelyett detektívek csöngettek, akik Judith holmiját átkutatták, és több mindent elvittek. Kérdéseinkre semmiféle feleletet vagy felvilágosítást nem adtak. Estefelé szólt a telefon és Décsi Gyula rendőrőrnagy²⁶¹ – Pé-

²⁵⁹ Péter Gábor (Eisenberger Benjámín, 1906–1993) Eredeti szakmája szabó. Az 1940-es évek elején az illegális Kommunista Párt egyik vezetője. 1945-től rendőr vezérőrnagy, majd 1948-tól altábornagy. Az ÁVO, illetve az ÁVH megszervezője és vezetője volt 1945-től letartóztatásáig, 1952-ig. 1954-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1959-ben szabadult. Haláláig visszavonultan élt. ÚMÉL V. 277.

²⁶⁰ megfélemlítő

²⁶¹ Décsi Gyula (Damweber Gyula Antal, 1919–1990) jogász, 1945-től őrnagyi rangban az ÁVO és utódintézményei munkatársa, 1947-től alezredes, a koncepciós perek közreműködője. 1950-ben államtitkár, 1952-53 között igazságügyi miniszter. 1953 januárjában letartóztatták, és Péter Gáborral együtt

ter Gábor egyik rettegett helyettese – jelentkezett, aki Apámmal közölte, hogy Judithot és barátnőjét háborús bűnösökkel rokonszenvezés gyanúja miatt őrizetbe vették, és az Andrássy út 60-ban tartják. Kérdezte Apámat, hogy mit csináljanak vele? Apám erre részletesebb tájékoztatást kért, majd bizonyítékok és a háborús bűnösökkel rokonszenvezésre vonatkozó büntetőtörvénykönyvi paragrafusok után érdeklődött. Azt nem tudom, hogy Décsi őrnagy mit felelt, de Apám válaszára most negyvenhárom év után is határozottan emlékezem: „Őrnagy úr! *Ha bizonyítékaik nincsenek és a törvény az ilyen rokonszenvezésről nem rendelkezik, viszont alapos gyanú van arra, hogy a kisleány az államrendre veszélyes lehet, akkor ön csak egyetlen egyet tehet, mégpedig internáltassa a leányomat!*” Ezt Décsi nem nagyon akarhatta, hiszen ő nem Judithot akarta internálni, hanem Apámat akarta megfélemlíteni. Így azután az őrnagy hosszasan beszélt a telefonba, majd Judith este tíz óra, meglehet az is, hogy éjfél felé, hazajött.

Az én édes jó Anyám nagyon odavolt azért, hogy Apám az őrnagynak Judith internálását javasolta: „*Jancsikám! Hát hogy mondhatott ilyet annak az embernek?*” – Apám mindezt türelmesen megmagyarázta: „*Iluskám, ezek engem akartak megfélemlíteni, megzsarolni. Ha könyörögtem volna nekik, vagy félelmet találtak volna bennem, a zsarolások soha nem érnének véget. Tudom, ez egy lutri volt, de azt akartam, hogy Décsi kezdje Judith mentegetését, ne én!*” – Apám a rajongásig szerette mindannyiunkat, és el tudom képzelni, mit élt át annál a telefonbeszélgetésnél.

Décsivel sokszor lett dolga azután is. Még esztendők múlva is a nagyobb védelmek előtt anonym telefonálók igyekeztek Apámat erre az incidensre emlékeztetni, feltehetőleg intimidálási céllal. Alaposan melléfogtak.

ítélték 9 év börtönbüntetésre, amelyet később súlyosbítottak. Az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztőségének vezetőjeként ment nyugdíjba. ÚMÉL II. 80.

Nehogy Szombathelyiek a díjmentes védelemmel lekötöztettnék vagy megalázottnak érezzék magukat, Apám úgy gondolta, hogy ha lehetséges, akkor kirendelt védőként lép fel. Ebben nagy segítségére volt jóbarátjának, Szabó Géza csepeli jegyzőnek a veje (dr. Koncz?)²⁶², aki akkor a Budapesti Népjogvédelem vezetője volt. Az előzetesítésében odáig ment, hogy Szombathelyi és Apám első, majd utána több megbeszélése is nem az erre kijelölt helyiségben, hanem dr. Koncz népjogvédelmi dolgozószobájában történt.

Apám a tárgyaláson Szombathelyit kirendelt védőként képviselte.

²⁶² Az eredeti gépiratokban is szerepel a zárójeles kérdőjel Koncz Pál neve mellett, ami bizonytalanságra utal. Valóban: a Budapesti Népbíróság Vas Zoltán kezdeményezésére 1945 elején jött létre, elnöke Major Ákos volt hadbíró lett, a népbíróság mellett szerveződő Budapesti Népjogvédelem vezetője Szabó Endre budapesti ügyvéd, majd (még 1945-ben) Molnár Sándor budapesti táblabíró; kinevezett népjogvédek: Szabó Ferenc hadbíró főhadnagy, Krasznai Antal, Ambrus József, Somogyi Ödön, Fenesi Ferenc, Kaáli Nagy Elemér, Noszkó Imre, Szegő Vilmos, Bajor László ügyvédek. – Dr. Koncz Pál neve nem szerepel a forrásokban. Miko Zsuzsanna: *A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963)*, PhD értekezés, <http://doktori.btk.elte.hu/hist/mikozsuzsanna/diss.pdf>

Másodvirágzás

Szombathelyit a politikai rendszer a legmegátalkodottabb háborús bűnösként, veszett uszítóként és ártatlan ezrek, tízezrek gyilkosaként igyekezett beállítani. A vádirat nem egy, hanem számtalan olyasmivel vádolta, amelyek mindegyikéért halálos büntetéssel lehetett vagy kellett volna sújtani. Maga az anyag hatalmas volt és a tanúk, mentőtanúk felkutatása emberfeletti erőfeszítéseket igényelt. Apám és addigra egyetlen jelöltje még akkor is, ha minden erejüket megfeszítették volna, sem tudtak volna mindezzel eredményesen megbirkózni!

Akadt kettő önkéntes, lelkes és fáradhatatlan segítőtárs, kiknek nevét hálával és tisztelettel kell feljegyezzem:

Csicsery-Rónay István²⁶³, aki Washingtonban él, s akinek Apám

²⁶³ Csicsery-Rónay István (1917–2011) külügyi tisztviselő, író, kiskazda politikus, könyvtáros. 1944-ben a Magyar Függetlenségi Mozgalom politikai bizottsági tagja, a Rákóczi-partizánszázad parancsnok-helyettese. 1944-48 között külügyminisztériumi titkár, 1945-47 között a Független Kisgazdapárt külügyi osztályvezetője volt, de összeesküvés vádjával letartóztatták. A másodfokú ítélet előtt szabadlábra helyezték, ekkor emigrált. 1949-től Washingtonban élt, könyvtárosként dolgozott és a magyar emigrációban töltött be jelentős közéleti szerepet. 1990-ben hazatelepült. ÚMÉL I. 1148.

mellett szinte oroszlánrésze volt adatok és okmányok begyűjtésében és tanúk felkutatásában.

A másik, akinek nevét ugyancsak nem szabad elfelejteni vagy elhallgatni, Lieszkovszky Pál volt huszáralezredes²⁶⁴, aki Szombathelyi Ferenc hűséges személyi segédtsíjtje volt, s aki annak idején, amikor a németek Szombathelyit rabként cipelték Ausztriában és Bajorországban, huszárosztályával a rabszállítmányt árnyékként követte, hogy Szombathelyit szükség esetén atrocitásoktól megvédje, illetve az első adott lehetőségnél fogságából kiszabadítsa. Ő is nagy munkát végzett az információk és mentőtanúnak számításba vehető személyek felkutatásában.

Mivel a Ferenc József Nevelőintézet megszűnése után gimnáziumi tanulmányaimat magántanulóként folytattam, időmet magam osztottam be, és így Szombathelyi Ferenc népbíróági tárgyalásán minden napon ott ülhettem Édesapám mellett a védői padon, mint az ő kisinasa.

Visszaemlékszem az első tárgyalási napra, amint a tárgyalóterem előtt várakoztunk a folyosón. Nem messze tőlünk állt Péter

²⁶⁴ Lieszkovszky Pál Alfréd (1895–1983) 1939. október 1. és 1941. augusztus 1. között a VIII. hadtest parancsnokának személyi segédtsíjtje, 1941. május 1-től őrnagyi rangban. 1942. április 1-től a Vezérkar főnökének személyi segédtsíjtje, 1942. október 1-től alezredes. 1944-ben a Honvédelmi Minisztérium előadója. Részt vett az ellenállási mozgalomban, Bajorországban jugoszláv partizáncsoportot szervezett. 1945-ben amerikai hadifogságban volt. 1946-ban elbocsátották a szolgálatból, felesége játékkészítő üzemében dolgozott családtagként. 1951. július 17-én kitelepítették Csány községbe, 1952-ben lefokozták tartalékos honvéddé. Résztvett az 1956-os forradalomban is. Visszaemlékezéseit a Hadtörténeti Levéltár őrzi. – *Az IHNETOV munkanaplója. Vitéz Bély Alajos vezérezredes Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból. 1941–1943.* Szerk., bevezető tanulmány: BLASSZAUER Róbert. (Hadtörténelmi Levéltár kiadványai). Budapest, 2002. in: *Függelék, A munkanaplóban szereplők életrajzi adatai, Lieszkovszky Pál.*

Gábor a maga kísérőivel. Azok méregettek minket, mi nézegettük őket. Ők tudták, hogy mi kik vagyunk, mi tudtuk, hogy ők kicsodák, Akkor láttam Décsi Gyulát először. Volt ott egy Lévai nevű orosz GPU-s tiszt hiéna is, aki kéjelgett az ilyen ügyekben. Ma szabadságszerető magyar írókat játszik²⁶⁵.

Nem sokkal a megérkezésünk után feltűnt a folyosó végében levő lépcsőháznál Szombathelyi Ferenc magas alakja, amint két fegyőr között megbilincselve jött a tárgyalásra. Amikor hozzánk közelebb értek, Apám gyengéden a vállamra tette kezét és odavezetett Szombathelyihez: „*Kegyelmes uram, engedd meg, hogy bemutassam a fiamat. Szeretném, ha elmondhatná, hogy kezet fogott Szombathelyi Ferencsel.*” Szombathelyi mosolyogva nyújtotta ki megbilincselte kezét, s elmondhatom büszkén, hogy én bizony azok közé tartozom, akik kezet foghattak Szombathelyi Ferencsel.

Közben gyülekeztek a tanúk és az érdeklődők is. Fegyőrök között hozták az ugyancsak megbilincselte, rabként is délceg Bély Alajos vezérezredest²⁶⁶. Amikor Szombathelyit bilincsekben látta,

²⁶⁵ A célzás talán Lévai Jenőre vonatkozik (1892–1983), aki eredetileg mérnök volt, majd Przemysl ostromakor orosz hadifogságba került az első világháborúban. 1921-től újságíró, lapszerkesztő. Orosz fogságáról készített riportjait három kötetben jelentette meg. 1944-ben deportálták (amelyet Endre László személyes bosszújának tartott). 1945 után a magyarországi fasizmus keletkezésével és a különböző ellenállási mozgalmakkal foglalkozott dokumentum- és életrajzi kötetekben. Arra nincs bizonyíték, hogy a GPU ügynöke lett volna. ÚMEL IV. 214–215.

²⁶⁶ vitéz Bély Alajos (Bruckner Alajos, 1889–1946) tábornok, sportoló. Résztvett az 1906-os athéni olimpián és gyorsúszásban 4. helyezést ért el. (Később az úszósport és a testnevelés intézményes kereteinek kialakításán dolgozott.) A bécsújhelyi Terézia Katonai Akadémián végzett, az első világháborúban már vezérkari tisztként szolgált. A második világháború idején vezérezredest, a Nemzetőrség parancsnokaként került német fogságba, de megszökött. 1945 januárjában szolgálatra jelentkezett, február 12-én le tartóztatták és a Budapesti Népbíróság, mint háborús bűnöst, júliusban kötél

minden önfegyelme ellenére könnyes lett a szeme. Szombathelyi ekkor hozzá lépett, és megbilincselte kezeivel gyengéden megsimította a karját: „*Lojzi, ne ezek előtt!*” „Ezek” természetesen Péter Gáborék voltak.

Hamarosan megkezdődött a tárgyalás. A vádat Szöllősi [!] Lóránt, jónevű Bálvány utcai ügyvédből lett népfőügyész²⁶⁷ képviselte. A népbíróságban minden úgynevezett demokratikus párt képviselve volt. A tanácselnök, dr. Molnár László, képzett jogász, pártatlan bíró és – mint később kiderült – derék magyar ember, a Magyar Testvéri Közösség tagja volt, akit később a közösségi perek során bíróság elé állítottak²⁶⁸. A tárgyalást – a legtöbb nem zsidó tanácselnöktől eltérően – bírói pártatlansággal, a vádlott személyét és jogait tiszteletben tartva vezette.

Az első tanú nevére nem emlékszem vissza, csak úgy rémlik, hogy Szombathelyivel személyesen soha semmi dolga nem volt, hanem a vezérkari főnök különbíróóságával kapcsolatban motyogott valamit a vád tanújaként. Nem tűnt rosszindulatú embernek, inkább úgy érezhette magát, mint a partravetett hal. A tárgyalás kezdete előtt közvetlenül aggódott Apám, hogy miféle terhelő valamást fog tenni Szombathelyire? A kihallgatás során ez az aggo-

általi halálra ítélte. A Nemzeti Főtanács az ítéletet életfogytiglani kényszermunkára változtatta. 1946 decemberében a börtönkórházban elhunyt, 1994-ben rehabilitálták. Önéletrajzából megjelent: BLASSZAUER im. – ÜMÉL I. 586.

²⁶⁷ Szombathelyi Ferenc perében a vádiratot Kálmán György főügyész írta, de a tárgyalásokon már Szöllősi Lóránt képviselte a vádat. A váltás okáról nincs adat. BOKODI-OLÁH Gergely: *Egy vezérkari főnök, két év alatt, négy bíróság előtt. Szombathelyi Ferenc vezérezredes elleni perek 1944–1946*. 2. jav. kiadás, Budapest, Szerző, 2009. 122. <http://mek.oszk.hu/10400/10437/10437.pdf> – A Bálvány utca (1874-től 1941-ig) ma: Október 6. utca (V. kerület). A megfogalmazás arra céloz, hogy a Bálvány utcai ügyvédi irodákban többnyire zsidó ügyvédek és ügyfelek fordultak meg.

²⁶⁸ Személyét nem sikerült azonosítani.

dalom fokozatosan csökkent, és mire a tanúvallomás végéhez ért, talán Szöllősi ügyész is bánta e tanú megidézését. Úgy emlékszem, hogy ez a tanú, aki azt hiszem, civilben pincér volt, csupán vaklármat jelentett.

A tárgyalás folyamán mind világosabb lett, hogy nem egy háborús bűnös állt vádlottként a népbíróság előtt, hanem egy derék magyar ember, aki – mint Apám mondta – ugyanazzal kellett szembenézzen, amit Arany János adott Török Bálint szájába²⁶⁹:

„Két ellenség a Duna két parton,
Kevés annak az én egy jó kardom...”

Szombathelyi Ferenc nagy gondja az volt, hogy a két roppant ellenség közül melyiknek a győzelme hozna viszonylag kevesebb szenvedést a közéjük beszorított kicsiny magyar népre? Olyan megoldás, amelyik valóban jó lehetett volna, nem létezett. Viszont, mint ez a tárgyalás elején kiderült, Szombathelyi már akkor meg volt győződve arról, hogy a németek a háborút elveszítik, amikor még kassai hadtestparancsnok volt. Viszont annak is tudatában volt, hogy a németek az összeomlásuk előtt Magyarországot még elpusztíthatják, tönkretehetik. Már 1941 őszén egy hatvanoldalas memorandumban²⁷⁰ magyarázta el a kormányzónak – nem azt, hogy a németek elveszítették a háborút, hanem azt, hogy miért veszítették el a németek a háborút. Ennek a memorandumnak köszönhető, hogy a kormányzó Werth Henriket²⁷¹, a honvédevezérkar

²⁶⁹ Idézet Arany János: *Török Bálint* c. verséből.

²⁷⁰ A memorandumot teljes terjedelmében közli (kísérő tanulmánnyal): KALÓ József: *Szombathelyi Ferenc memoranduma*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2009/3. sz. 747–763.

²⁷¹ Werth Henrik (1881–1952) 1926-tól gyalogsági tábornok, 1931-től altábornagy, 1936-ban nyugdíjba vonult. 1938-ban reaktiválták, szeptember 29. és

németbarát főnökét hamarosan nyugdíjba küldte és helyére a kifejezetten németellenes Szombathelyi Ferencet nevezte ki.

Mindaz, amit a Szombathelyi ügyel kapcsolatban itt megemlítek, olyasmi, ami a tárgyalás folyamán bizonyítékokkal lett alátámasztva.

Szombathelyi németellenességét többször is vitatta a népfőügyész, aki ehhez annak korábbi nevét, Knausz, is tendenciózusan felemligte. Ezzel bizony melléfogott, mert a „Szombathelyi” név nem valami mesterkéltan előszedett magyarosítás, hanem édesanyja, Szombathelyi Éva ősi családi neve volt, amit a Gömbös Gyula²⁷² által erőszakolt magyarosításnak kezdeti ellenállás után vett fel Szombathelyi, akinek anyai ágon egyenes őse volt az „eb ura fakó!” mondogatásáról híres Szombathelyi nevű kuruc vezér²⁷³. Mivel ez neki is kedvenc mondása volt, különösen a németek követelőzéseivel szemben, azok őt is „Eb ura fakó tábornok”-nak nevezték.

Előjöttek tanúk és bizonyítékok arról, hogy Szombathelyi a vezérkar főnökévé kinevezése után szinte azonnal tapogatózni kez-

1941. szeptember 4. között a Honvéd Vezérkar főnöke volt (vezérezredesi rangban), Horthy Miklós mentette fel németbarátsága miatt. 1945 februárjában a szovjet hatóságok letartóztatták és elhurcolták. Távollétében, 1948-ban a népbíróság jogerősen halálra ítélte. Szovjet fogságban hunyt el. ÚMÉL VI. 1357–1358.

²⁷² vitéz jákfai Gömbös Gyula (1886–1936) vezérkari tiszt, 1929-től szolgálaton kívüli tábornok; politikus, 1929-32 között honvédelmi miniszter, 1932-től haláláig Magyarország miniszterelnöke. ÚMÉL II. 1063–1066.

²⁷³ Az „Eb ura fakó!”-mondás Bercsényi Miklós kuruc főgenerális (1665–1725) nevéhez fűződik, de nem valószínű, hogy ő lett volna Szombathelyi Éva őse. Béri Balogh Ádám (1665 k. –1711) kuruc brigádérosnak az egyik unokája, Mária ment feleségül Szombathelyi Józsefhez. PUNGOR Zoltán: *Baloghok Magyarországon, illetve Vas megyében a csempesházi és béri Balogh családok*, in: SAVARIA, A Vas megyei múzeumok értesítője, 17-18. kötet, 1983–1984, Szombathely, 1989. 222.

dett kiugrási lehetőségek után. Ami nekem mélyen belevésődött az agyamba az ott hallottakból, hogy az angolok már akkor azzal utasították vissza az érdeklődést, hogy „*Magyarország a Szovjetunió érdekkörébe tartozik!*” Ez viszont élesen megcáfolja azt a hazugságot, amit a háború után a britek terjesztettek, s Churchill gátlás nélküli hazudozással állított emlékirataiban, hogy Magyarországot, Csehszlovákiát, Romániát és Lengyelországot Sztálin és Roosevelt cinikus jaltai összejátszása taszította volna a Szovjetunió rab-szolgásgába. Az akkor hallottak alapján ma is meggyőződésem, hogy a brit kormány már 1941-ben odaajándékozta Európa felét Sztálinnak a háborús szövetség érdekében.²⁷⁴ Miért nem lehet még mindig nyilvánosságra hozni minden akkori angol kormánydokumentumot, amikor a harmincesztendő zárlat már régen lejárt?

Szombathelyi vezérkari főnökké kinevezése után hamarosan leváltotta a hadműveleti csoportfőnököt, mert mint mondta: „*Német kémeket nem tartok ilyen bizalmas beosztásban.*” Ez a „német kém” vitéz nemes Vörös János tábornok²⁷⁵ volt, akit a vezérkarban – Réczey Feri bácsi szerint – „vacsora-tábornok”-ként ismertek, ugyanis karrierje érdekében állandóan feljebbvalóit és befolyásos politikusokat hívogatott magukhoz vacsorára, így is egyengetve előremenetelét.

Ez a Vörös János valóban jól bírhatta a németek bizalmát, mert azok 1944 márciusában történt bevonulása után hamarosan, mégpedig német nyomásra, ő lett Szombathelyi utóda a vezérkari fő-

²⁷⁴ A jaltai konferencián (1945. február 4-11.) nem foglalkoztak Közép-Európa sorsával. Valószínűleg Churchill és Sztálin 1944. októberi, moszkvai találkozásán döntöttek arról, hogy ezt a térséget a szovjet hadsereg fogja uralni, de a nyugati politikusok felfogása szerint ez csak a háború végéig terjedt volna ki. A régió sorsát a potsdami konferencia (1945. július 17–augusztus 2.) pecsételte meg.

²⁷⁵ Id. 190. jegyzet

nökségben. Mint az új vezérkari főnök, elődjét és mindazokat, akik a kiugrási tapogatózásokban valamilyen szerepet játszottak, hadbíróság elé akarta állítani. (Lásd Apám látogatásait az akkor „védőőrizetben” levő Kádár Gyula vezérkari ezredesnél 1944 nyarán.) Ugyanez a Vörös János 1944. október 15-én bebizonyítottan hatálytalanította a kormányzó úr fegyverszüneti hadparancsát. Ezután a németeknek és nyilasoknak tiszti becsületszavát adta a velük maradásra. Mi sem természetesebb, mint az, hogy szószerzően átszökött az oroszokhoz, ahol nemcsak németellenessé, hanem ösdemokratává vedlette át magát. Az akkor már lelkes és meggyőződéses oroszbarát Vörös János a Debrecenben megalakult ideiglenes magyar kormány honvédelmi minisztere lett.

Ez a Vörös János ártani akart Szombathelyi Ferencnek, aki már hosszú évekkel korábban keresztüllátott rajta. Tanúnak viszont nem akart eljönni, mert ott nemcsak azt mondhatja el, amit ő akar, hanem kérdéseket is tehetnek fel neki, mégpedig kellemetlen kérdéseket is. Leült tehát és írt egy hosszú, sokoldalas levelet a közvádolóhoz, melynek még címet is adott: *„Miért tartom háborús főbűnösnek Szombathelyi Ferencet?”*

Vörös Jánosnak ez a levele hatalmas összecsapáshoz vezetett Apám és Szöllősi népfőügyész között. Az utóbbi ugyanis ezt a levelet írásbeli tanúvallomásként akarta a vád alátámasztására felhasználni. Apám ez ellen tiltakozott a Büntető Perrendtartás előírásaira hivatkozva. Szöllősi mind arrogánsabban követelte a levél felolvasását, és Apám érveit szinte nyegle fölényeskedéssel kezelte, sőt Apámat egy ízben le is intette, mintha Szombathelyi védője nem tudná, mit beszél. Több sem kellett az én drága jó Apámnak, aki szelíd ember volt, de a pimasz fölényeskedést demokratikus népfőügyészekről éppen úgy nem tűrte el, mint nyegle arisztokratákról. Felállt és nagyon nyugodtan, de igen tagoltan, mint aki valamit egy értetlen tudatlannak akar szájába rágni, szavait egyenesen Szöllősi Lóránthoz intézte: *„Népfőügyész úr! Nyissa*

*fel a büntetőperrendtartást a ... oldalon, ahol a ... paragrafusban megtalálja az erre vonatkozó rendelkezéseket*²⁷⁶. *Én ebből hosszú esztendők óta vizsgáztatok az Egységes Bírói és Ügyvédi Vizgabizottságban. Aki ezt nálam nem tudja, az megbukik, és nem lehet belőle bíró, ügyész, ügyvéd vagy népfőügyész! Ha Vörös Jánosnak mondanivalója van Szombathelyi Ferencről, jöjjön el ide! Majd néhány kérdést teszek fel neki, és akkor meglátjuk, hogy szabadlábban marad-e ez a Vörös János?”*

A népfőügyész, aki addig harciasan és tanítóbácsiként állt, leült és elkezdett lapozni a büntetőperrendtartásban, majd szorgosan olvasott. Amikor befejezte az olvasást, felállt és Apám felé tisztelettel meghajolva mondta: „Bocsánatot kérek, igaza van, főügyész uram!” – Vörös János nem jött el tanúskodni.

Szombathelyi ellen az egyik legveszedelmesebb – vagy talán a legveszedelmesebb – vádpont volt a kommunista-pacifista agitátor, Schönherz Zoltán²⁷⁷ halálos ítélete, amelyet a Vezérkari Főnök Különbírósága hozott ellene, s amelyet végre is hajtottak. Az újságok is sokat emlegették ezt a vádpontot, és Schönherz Zoltán rokonsága is mindent elkövetett azért, hogy ez az eset mindig az előtérben legyen. Félő volt, hogy Szombathelyinek ezért még akkor is [az] életével kell fizetni, ha minden más pontban ártatlannak találnák is. A helyzet menthetetlennek látszott.

Menthetetlennek látszott a helyzet mindaddig, amíg a tárgyalás folytán Apám a tényeket felszínre nem hozta. Ugyanis Schönherz

²⁷⁶ Az eredeti gépiratokban is pontozással kihagyva az oldalszám és a paragrafus pontos hivatkozása.

²⁷⁷ Schönherz Zoltán (1905–1942) elektromérnök, illegális kommunista pártmunkás. Egyik szervezője az 1941 októberében a Battyányi-örökmécesnél és decemberben Kossuth és Táncsics sírjánál tartott tüntetéseknek. Részt vett az illegális Szabad Nép szerkesztésében, annak első vezércikkét ő írta. 1942 júliusában tartóztatták le, a Különbíróság halálra ítélte, amelyet október 9-én végrehajtottak. ÚMÉL V. 1045.

Zoltánt nem azért állították bíróság elé, mert kommunista volt, jól-lehet kommunistasága nem volt kérdéses. Nem is a pacifizmusa miatt ítélték el, hanem azért, mert rendszeresen bejárta a laktanyákba agitálni és a katonákat demoralizálni. Tette pedig mindezeket több tettenérés és figyelmeztetés ellenére. A Schönherz-ügy tehát nem Szombathelyi bűnösségét, hanem a pacifista agitátor arrogáns hetykeségét, felelőtlen könnyelműségét mutatta.

Más szóval Schönherz Zoltán többszöri tettenérés és intés, azaz súlyos figyelmeztetés ellenére sem hagyott fel egy olyan tevékenységgel, amely háborúban mindenütt halálos ítélettel sújtandó bűncselekmény.

Nagy jelentőségű volt ezzel kapcsolatban Kovács Imrének, a Nemzeti Parasztpárt főtitkárának²⁷⁸ tanúvallomása, melyben elmondotta, hogy ő is pacifista agitátorként járta a laktanyákat, gyakran Schönherz Zoltánnal együtt. Őt is többször elfogták. Első elfogatásakor közölték vele, hogy újabb tettenérés esetén hadbíróság és halálos ítélet lehet a következmény. Nem törődött a fenyegetéssel, hanem folytatta tevékenységét. Újra elfogták, de nem katonai fegyházba vitték, hanem a vezérkari főnök, Szombathelyi Ferenc elé került, aki elmagyarázta neki, hogy ő maga is a háborúból kikerülést keresi, de erre csak egy nem demoralizált, egységes és intakt hadsereggel nyílhat lehetősége. Ezért kérte és intette őt, Kovács Imrét, hogy hagyjon fel agitációs tevékenységével. Végül azzal bocsátotta el, hogy még kétszer elnézi neki az agitációt. Viszont akkor, ha azután is tetten érik, elkerülhetetlenül a különbíróság és halálos ítélet következik. A továbbiakban Kovács Imre azt is elmondta, hogy ugyanez Schönherz Zoltánnal is többször meg-

²⁷⁸ Kovács Imre (1913–1980) író, a népi mozgalom tagja, 1946-ban a Nemzeti Parasztpárt politikusa, elnökhelyettese. 1947 februárjában lemondott tisztségéről és kilépett a pártból, majd még ebben az évben emigrált. Az Egyesült Államokban élte le életét. *ÚMÉL* III. 1131–1133.

történt, és azt is hasonlóképpen figyelmeztette Szombathelyi. Mint Kovács Imre vallomásában elmondta, ő ekkor felhagyott a pacifista agitációval, viszont az addigra ugyancsak négyszer tetten ért és a következményekkel megintett „*Schönherz Zoli újra visszament*”. Ezután az előre megmondott figyelmeztetés tudatában elkövetett ötödik agitálás után következett a bíróság és a halálos ítélet.

Annak ismeretében, hogy Szombathelyi minden elképzelés ellenére személyesen beszélt az elfogott agitátorokkal, és nagy türelmet tanúsított velük szemben, Schönherz Zoltán már nem látzott annak az ártatlanul kivégzett mártírnak, aminek családja és a kommunista propaganda akarta feltüntetni. Szombathelyi sem tűnt olyan igazságtalan kényúrnak, mint ahogyan a baloldali sajtó és a népfőügyész próbálta lefesteni.

Volt ennek a Schönherz-ügynek egy nagyon csúnya, erkölcstelen és ízléstelen oldala is: Schönherz Zoltán családja, különösen pedig nővére Apámat fenyegetéssel, zsarolási és vesztegetési kísérletekkel akarta arra rávenni, hogy a valóság titokban maradjon, s így Schönherz Zoltán hamis nimbusza megmaradjon, Szombathelyi pedig vak gyűlöletük, illetve bosszújuk áldozatává legyen. Apám ezt az erkölcstelen Schönherz-pereputtyot nagy önuralommal kidobta. Mégpedig ismételten!

A másik veszedelmes vádpont volt az újvidéki vérengzésekben való állítólagos bűnrészsége. Félő volt az is, hogy a jugoszlávok emiatt őt is kikérhetik. Hamar kiderült, hogy Szombathelyi csak majdnem egy évvel az események után szerzett tudomást a vérengzésekről, mert Feketealmi Czeidner [!] Ferenc tábornok²⁷⁹ és a

²⁷⁹ vitéz Feketealmi-Czeydner Ferenc (Zeidner, 1890–1946) vezérezredes. 1940–41 között az I. hadsereg vezérkari főnöke volt, majd a szegedi V. hadtest parancsnoka. Bácskába Szombathelyi Ferenc utasítására ment, és megszervezte az újvidéki vérengzést. A felelősségrevonás során Szombathelyi tisztí eskü ellenében nem tartotta őt vizsgálati fogságban. Feketealmi-

vele egy húron pendülők jelentéseket elsikkasztottak, és minden lehetséges módon igyekeztek az ügyet eltitkolni. Amikor Szombathelyi fülébe jutottak a hírek, azonnal teljhatalmú vizsgálóbíztost nevezett ki a később vértanúhalált halt Kiss János altábornagy²⁸⁰ személyében, aki felette állt minden részrehajlási gyanúsítgatásnak. A vizsgálat alá kerülő Feketealmay–Czeydner Ferenc altábornagy, Grassy József ezredes²⁸¹ és Zöldi Márton százados²⁸² tiszti

Czeydner ekkor Németországba szökött és SS–Oberstgruppenführerként szolgált tovább. A Szálasi-kormányban helyettes honvédelmi miniszter volt. A népbíróóság halálra ítélte, majd kiadta Jugoszláviának, ahol 1946 novemberében kivégezték. ÚMÉL II. 592–593.

²⁸⁰ Kiss János (1883–1944) altábornagy. 1943 decemberében tagja volt az újvidéki vérengzés tárgyalására kirendelt hadbíróóságnak, ezzel ellenségévé tette Feketealmay–Czeydnert. 1944-ben, a nyilas hatalomátvétel után tagja lett az ellenállási mozgalomnak, és az illegális Katonai Vezérkar vezetője lett. A szervezkedést leleplezték, Kiss Jánost novemberben letartóztatták és decemberben kivégezték – az ítéletben szerepe volt Feketealmay–Czeydnernek is. ÚMÉL III. 951–952.

²⁸¹ vitéz Grassy József (Grasch, 1894–1946) 1941 augusztusától 1942 áprilisáig a zombori 15. gyalogdandár parancsnoka, 1942 áprilisától 1942 novemberéig a 13. könnyűhadosztály parancsnoka, majd 1943 novemberéig a Honvéd Vezérkar Főnökének kiképzési csoportfőnöke. Ő vezette az újvidéki vérengzést. A hadbíróósági eljárás alatt 1944 januárjában Németországba szökött, ahol a Waffen–SS Gruppenführerje lett. A nyilas hatalomátvételekor visszatért Magyarországra, 1944 novemberében lett altábornagy és a Hunyadi SS páncélgránátos hadosztály parancsnoka (később a Hungária SS-é is). A népbíróóság halálra ítélte, majd kiadta Jugoszláviának, ahol 1946 novemberében kivégezték. ÚMÉL II. 1092.

²⁸² Zöldi Márton (Zöldy, 1912–1946) csendőrtiszt 1941–42 folyamán a szekszárdi gyalog tanalosztály oktatója, 1943–44-ben az I. csendőrkörület jászberényi szárnyparancsnoka volt századosi rangban. A hadbíróósági eljárás alatt 1944 januárjában Németországba szökött, és ő is az SS kötelékébe lépett. A német megszállás idején visszatért Magyarországra, és részt vett a magyar zsidóság deportálásában. A népbíróóság Grassy Józseffel közös eljárás keretében halálra ítélte, majd kiadta Jugoszláviának, ahol 1946 novemberében

becsületszavukat adták arra, hogy a vizsgálóbiztosnak mindenben rendelkezésére állnak, s nem igyekeznek kivonni magukat a vizsgálat alól. Mint tudjuk, mindhárman azonnal átszöktek a németekhez és az SS-ben kaptak rangjuknak megfelelő beosztást.

A népfőügyész Czeydnerék szökéséért Szombathelyi Ferencet akarta felelőssé tenni. Most is előttem van, amint Szombathelyi teljes nyugalommal megfelelt, és elmagyarázta a közvádlónak: 1946-ra már köztudomású lett az, hogy ez a három az adott szót, a tisztí becsületszót semmibe vette. Annak idején viszont nem volt semmi oka a tisztességükben kételkedni, és még az atrocitásoknál sem volt bűnösségük bebizonyítva, mert bebizonyítottság esetén nem lett volna szükség kivizsgálásra sem. Tehát vádlottnak sem voltak még tekinthetők. Ha jól emlékszem, a népbíróság méltányolta a védelem álláspontját ezen a ponton is.

Amikor a vád Szombathelyi múltjára utalt, Apám készen volt az adatokkal és bizonyítékokkal: Szombathelyi Ferencet nem lehetne ellenforradalmi tevékenységgel vádolni, mert sem a bécsi, sem a szegedi ellenforradalmi erőkkal nem volt kapcsolata, hiszen 1919-ben ő a Vörös Hadsereg felvidéki hadjáratában harcolt a csehek ellen.

Később pedig a németek és a vaskalapos, maradi stratégiák haragját vonta magára, amikor az 1920-as években a Hadiakadémián, ahol a vezérkari tiszteket képezték ki, a stratégia tanára volt mindaddig, amikor mintegy eretnekséggel vádolták és részben német nyomásra elhelyezték a Hadiakadémiáról²⁸³. Ugyanis Szombathelyi tanai Clausewitz hadászati dogmáitól²⁸⁴ eltértek annyiban,

ben kivégezték. Forrás: Holokauszt Emlékközpont <http://hdke.hu/tudastar/enciklopedia/zoldi-marton>

²⁸³ Szombathelyi Ferenc 1926 és 1931 között volt a hadtörténelem tanára a Magyar Királyi Honvéd Hadiakadémián.

²⁸⁴ Carl von Clausewitz (1780–1831) porosz tiszt, a hadtörténet nagy klassziku-

hogy Szombathelyi szerint két hatalom szinte leverhetetlen: Nagy-Britannia és Oroszország. Így Clausewitz elvei rájuk semmi körülmények között sem alkalmazhatók. Clausewitz porosz katonatiszt volt a napóleoni háborúk idején, és az ő „*Vom Kriege*” című könyve olyan a hadtudomány művelői számára, mint a teológusoknak a Szentírás. Az angol birodalom, mely akkor még létezett, leverhetetlen, mivel Anglia elfoglalása esetén is az uralkodó, a kormány és hadvezetés elmenekülhet, és egy távoli gyarmatról vagy dominiumról folytathatja a küzdelmet ellenfele teljes kimerüléséig. Oroszország meg azért legyőzhetetlen, mert hatalmas területein csapatai olyan iramban vonulhatnak vissza, hogy a támadó számára csak két lehetőség marad: (a) lemarad az üldözésben, ami azt jelenti, hogy nem tud döntő vereséget mérni a menekülőre, akinek így ideje marad az újjászervezésre stb. Vagy (b): lépést tart a visszavonulóval, ami azt jelenti, hogy utánpótlási vonalait veszedelmesen megnyújtja anélkül, hogy azokat megfelelően kiépíthetné és biztosíthatná. Így harcoló csapatai a megfelelő rendszeres utánpótlás nélkül lassan minden nagyobb ütközet nélkül is legyengülnek és elveszítik ütőképességüket. Szombathelyi ellenfelei ezt a tanítását eretnekségnek, szentségtörésnek és ostobaságnak nevezték. Ennek megfelelően el is helyezték a Hadiakadémiáról, nehogy Clausewitz iránti tiszteletlenségével megrontsa a hadászok új nemzedékét. Mint tudhatjuk, Szombathelyi tanainak helytállóságát a német nagyvezérkar és az egész német haderő 1941 telétől kezdve a maga bőrén is tapasztalhatta. Ezt az embert akarta a vád képviselője németimádóként aposztrofálni!

Szombathelyi állítólagos németimádatának vádja kapott egy még drasztikusabb feleletet: nem sokkal vezérkari főnökké kinevezése után, 1942-ben Hitler meg akarta nyerni magának, és ami-

sa, akinek *Vom Kriege* (*A háborúról*) című, első ízben 1834-ben megjelent műve nagy hatást gyakorolt Európa hadtudományára.

kor Szombathelyi nála járt, a német vezér és kancellár kifejezte azt a nézetét, hogy Magyarországnak a kormányzó helyett egy erőskezü, teljhatalmat gyakorló vezérre lenne szüksége, és felajánlotta segítségét az esetre, ha Szombathelyi az államfőt erőszakkal el akarná távolítani és saját kezébe akarná ragadni a hatalmat. Ezt az árulásra és lázadásra biztatást hallva, Szombathelyi tetőtől talpig végigmérte az ajánlattevő Führert, majd kikapcsolva az első világháborúban kapott vaskeresztje szalagját, levette azt és az összes jelenlevő tábornok és funkcionárius szeme láttára odavetette Hitler lába elé, majd a Führert még egyszer végigmérte, azzal kiment a helyiségből. Alig elképzelhető, hogy akadt volna egy másik ember, aki ezt Hitlerrel meg merte volna tenni.²⁸⁵ Ha jól emlékszem, Apám dokumentálta is azt a tényt, hogy a százötvennél több magyar tábornok közül Szombathelyi Ferenc volt az egyetlen, aki a második világháború folyamán nem kapott egyetlen német kitüntetést sem²⁸⁶.

Nem emlékszem vissza mindenkire, akik eljöttek, hogy Szombathelyi mellett tanúskodjanak. Mindenesetre jónéhánynak a nevét megemlíthetem:

²⁸⁵ A történet ebben a formában valószínűleg. A találkozóra Hitler és a német vezérkar, illetve Horthy és a magyar vezérkar részvételével 1942. szeptember 8-10. között került sor a főhadiszálláson. Szombathelyit Horthy személyesen mutatta be Hitlernek új vezérkari főnökként, de külön nem tárgyaltak egymással. Az első kedvező benyomás szinte rögtön kedvezőtlen megítélésre fordult a németek részéről, mivel Szombathelyi minden eszközzel a magyar haderők visszavonását, a kontingens csökkentését igyekezett elérni. – Az I. osztályú német Vaskeresztet és a II. osztályú Vaskereszt pántját pedig (Hóman visszaemlékezése szerint) éppen ekkor kaphatta meg Hitlertől első világháborús érdemeiért. KALÓ József: *Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén*, PhD-értekezés, Debreceni Tudományegyetem BTK 2010. 47-54.

²⁸⁶ Ezután valóban nem kapott.

Eljött Röder Vilmos nyug[almazott] gyalogsági tábornok és nyugalmazott honvédelmi miniszter²⁸⁷; Röder Jenő vezérőrnagy²⁸⁸, aki akkor még szolgált; Nagy Vilmos nyug[almazott] honvédelmi miniszter²⁸⁹; Platthy Pál altábornagy, 1946-ban a Budapesti Honvédkerület parancsnoka²⁹⁰; Bély Alajos vezérezredes, aki a börtönből jött; Lakatos Géza ny[ugalmazott] vezérezredes, volt miniszterelnök²⁹¹; dálnoki Miklós Béla ny[ugalmazott] vezérezredes,

²⁸⁷ Röder Vilmos (1881–1969) katonatiszt, Röder Jenő bátyja. 1933-tól gyalogsági tábornok, 1936 októbere – 1938 májusa között honvédelmi miniszter. 1944-45-ben az Ideiglenes Kormány katonai tanácsadója, 1945-től nyugdíjazták. 1951-ben nyugdíját megvonták, és Füzesgyarmatra telepítették ki. 1953-ban hagyhatta el kényszerlakhelyét. ÚMÉL V. 854–855.

²⁸⁸ Röder Jenő (1889–1974) katonatiszt, 1940-től tábornok (1941-től vezérőrnagy). 1942 decemberétől Szombathelyi Ferenc megbízásából a munkaszolgálatosok helyzetéért felelt, könnyíteni próbált sorsukon. 1943-ban altábornagyként nyugdíjazták. 1959-ben megírta visszaemlékezéseit, ld.: „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” *Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon* I–II. kötet, szerk. KARSAI Elek. Budapest, MIOK, 1962. *Röder Jenő emlékezése*: 202–206.

²⁸⁹ vitéz lófő nagybaconi Nagy Vilmos (1884–1976) vezérezredes, 1942. szeptemberétől 1943. júniusáig honvédelmi miniszter. 1944-ben Szálasi Ferenc parancsára letartóztatták, de ítéletre már nem került sor. 1946-ban a tábornoki nyugdíjbizottság tagja, 1948 után (lakhatása és nyugdíja megvonása után) erdőgazdasági munkásként és kovácsként dolgozott (1959-ben rendezték helyzetét). 1965-ben a Jad Vasem Intézet a világ igazának ismerte el. Viszsaemlékezései: *Végzetes esztendő, 1938–1945*. Budapest, Gondolat, 1986. ÚMÉL IV. 993–994.

²⁹⁰ Platthy Pál (1891–1977) altábornagy. Platthy Pál tanúvallomása a Szombathelyi Ferenc elleni népbírószági tárgyaláson: ÁBTL: V-101594/1. 80.; pályafutására vonatkozóan ld: SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai felsővezetés 1938-1945*. Budapest, Ister, 2001. 276–277.

²⁹¹ vitéz csíkszentsimoni Lakatos Géza (1890–1967) honvéd vezérezredes, miniszterelnök. 1921-től szervezést és harcászatot tanított a Ludovika Akadémián, 1923-tól a Vezérkari Főnökség hírszerző és felderítő osztályán dolgozott. 1928-tól katonai attasé Prágában, 1934-től ezredparancsnok, 1935-től

volt miniszterelnök²⁹²; Faragho Gábor ny[ugalmazott] altábornagy²⁹³, aki 1944-ben a magyar fegyverszüneti delegációt vezette az oroszokhoz; dr. Ambrózy Gyula volt kormányzói kabinetirodai főnök; Vattay Antal volt altábornagy²⁹⁴, a kormányzó katonai iro-

vezérkari főnök, 1939-ben tábornok, 1941-ben altábornagy, 1943-ban vezérezredes (a keleti fronton irányította a magyar csapatokat). 1944 tavaszán az I. hadsereg parancsnoka, 1944. augusztus 29–október 15. között miniszterelnök. Titkos feladata a háborúból való kilépés előkészítése volt. A németek fogságába került, Sopronköhidán raboskodott. 1945 áprilisától a szovjetek hosszasan kihallgatták, 1946 januárjában bocsátották szabadon. Számos népbírószági tárgyalás tanúja volt. 1949-ben megvonták a nyugdíját és vagyonelkobzásban is részesült, ezután selyemkendőfestésből és könyvillusztrálásból élt. 1951-ben kitelepítették Egyekre. 1953-tól Érden, 1956-tól Budapesten lakott. 1965-ben a Magyar Népköztársaság kiengedte Ausztráliában élő lányához, ott hunyt el. ÚMÉL IV. 45–47.

²⁹² vitéz lófő dálnoki Miklós Béla (1890–1948) 1939-ben lett tábornok, 1941-ben altábornagy, 1943-tól vezérezredes. Parancsnokként kulcsszerepe volt Horthy 1944-es kiugrási kísérletében, s miután ez meghiúsult, átállt az oroszokhoz. 1944. december 22-től az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke, majd miniszterelnöke az 1945. novemberi választásokig. Később a Magyar Függetlenségi Párt vezetőségi tagja lett, de élete utolsó évében már visszavonult a közélettől. ÚMÉL IV. 735–737.

²⁹³ vitéz Faragho Gábor (Faragó, 1890–1953) katonatiszt. 1940 májusától 1941 augusztusáig katonai attasé volt Moszkvában, 1942-től tábornoki rangban a csendőrség (1944-től emellett a rendőrség) felügyelője. 1943 februárjától altábornagy, 1944. szeptember elsejétől vezérezredes. Ő vezette a fegyverszüneti küldöttséget Moszkvába, október 11-én Magyarország nevében aláírta az előzetes fegyverszüneti egyezményt. 1944-45-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány közellátási minisztere. Minisztersége után kecskeméti környéki tanya-jára költözött, amely 1951-től egyben kitelepítési kényszerlakhelye lett. ÚMÉL II. 495–496.

²⁹⁴ vitéz Vattay Antal (Vetter, 1891–1966) a bécsújhelyi Katonai Akadémián végzett, katonatisztként harcolt az első világháborúban a keleti, később az olasz hadszíntereken. A húszas években József főherceg, majd Horthy Miklós szárnysegédje volt. Nevét 1929-ben magyarosította. Vezérkari tisztként szolgált tovább, 1939-től a kormányzó Katonai Irodájának főnökhelyettese,

dájának főnöke; bárcziházi Bárczy István volt miniszterelnökségi államtitkár.

A fentiekén kívül jöttek mások is, mint például a már korábban említett Kovács Imre, de eljött Illyés Gyula²⁹⁵ és Zilahy Lajos²⁹⁶ is. Az utóbbi még azt is elmesélte, hogy mennyire meglepődött, amikor egy irodalmi ankéton látta, hogy Szombathelyi Ferenc francia írókkal a francia irodalom kérdéseiről beszélgetett francia nyelven. Mint mondta, nem képzelte volna, hogy ilyen katonatiszt is van. Tamási Áron²⁹⁷ is azt ígérte, hogy eljön tanúskodni, de emlékeztem szerint nem jelent meg.

1941-ben a délvidéki, illetve ukrajnai hadműveletekben vett részt. 1942 októberétől az I. lovashadosztály parancsnoka, 1944 augusztusában a II. tartalék hadtest parancsnoka volt, és segíteni próbált a körülzárt varsói felkelőknek. 1944. augusztus 17-től a Katonai Iroda vezetője, jelentős szerepe volt a kiugrás előkészítésében. Ennek kudarca után német, nyilas, majd amerikai hadifogságba került, 1946 júniusában tért haza. 1951 novemberében letartóztatták, a Katonai Bíróság háborús bűntettek és az államrend elleni szervezkedés vádjával tízévi börtönre ítélte. 1956 augusztusában ideiglenesen szabadult, 1957 novemberében büntetését próbaidőre felfüggesztették. 2001-ben rehabilitálták. – ÚMÉL VI. 1148–1149. – *VATTAY Antal naplója 1944-1945*. Szerk. Vigh Károly. Budapest, Zrínyi, 1990.

²⁹⁵ Illyés Gyula (1902–1983) író. A harmincas években már a népi és baloldali érzelmű írók mozgalmának vezető személyisége. A német megszállás alatt bujkált, majd 1945-48 között aktív politikus: országgyűlési képviselő, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője. ÚMÉL III. 457–459.

²⁹⁶ Zilahy Lajos (1891–1974) író. A második világháború végén közismert németellenes nézetei miatt bujkált. 1945-47 között a kulturális közélet szervezésén dolgozott, 1947-ben az Egyesült Államokba emigrált. Felesége Bárczy István leánya, Piroska volt, talán ezért került a védelem tanúi közé. ÚMÉL VI. 1462–1463.

²⁹⁷ Tamási Áron (1897–1966) író. 1944-ben települt át Erdélyből Magyarországra. 1945-47 között a Nemzeti Parasztpárt és Kovács Imre híveként vett részt a politikai életben. ÚMÉL VI. 596–597.

Az egyik legérdekesebb és talán legmeghatóbb tanú Grósz bácsi volt, az Ostende kávéház tulajdonosa²⁹⁸. Öreg korára tekintettel a tanácselnök behozatott neki egy széket és ülve tehette meg a vallomását, amelyben elmondta, hogy fia az orosz fronton volt munkaszolgálatos. Egyik nap kétségbeesett üzenet érkezett tőle, hogy a keretlegények gyötrik, pénzért zsarolják és az élete is veszélyben van. Grósz bácsi, mint mondta, felment Szombathelyi tábornok úrhoz, akiről úgy tudta, hogy „tüchtig”²⁹⁹ úriember”. Amikor elmondta az ő nagy gondját, a tábornok úr azonnal táviratilag hazarendelte a fiút. Sajnos, mire a távirat megérkezett, vagy akkor, amikor a távirat megérkezett, Grósz bácsi fiát megölték. Szöllősi ügyész akart erre valamit mondani, de Grósz bácsi közölte, hogy vallomásának folytatása is van. Ugyanis néhány hét múlva az unokaöccsétől érkezett egy, az előzőhöz hasonló tartalmú üzenet. Azzal azonnal felsietett a „nagyságos tábornok úr”-hoz, aki elolvasta az üzenetet és közölte, hogy az unokaöccsöt jobb lesz nem hazarendelni, mert hátha azt is megölik a gazemberek. Ehelyett azonnal berendelt két tábori csendőrt, akiknek írásban parancsot adott, hogy azonnal menjenek ki a frontra, tartóztassák le és hozzák Budapestre Grósz bácsi unokaöccsét. Így is történt. Az unokaöccsöt Pestre hozták, leszerelték és szabadon engedték. Az ő vallomása alapján azonban felgöngyölítették a keretlegények bünszövetkezetét parancsnokukkal együtt, és mindnyájukat zsarolás és gyilkosság miatt súlyosan megbüntették. Ugyan ki várhatta volna azt, hogy a vezérkar főnöke a maga nagy gondjai mellett még Grósz bácsi fiával és unokaöccsével is törődjön?

²⁹⁸ Grósz Ödön. Az Ostende kávéház a Rákóczi út–Kazinczy utca kereszteződésénél volt.

²⁹⁹ rátermett, belevaló, derék

Igen színes, szakszerű, helyenként indulatos, sőt egyszer kifejezetten harcias volt Suhay Imre nyugalmazott altábornagy³⁰⁰, hadtörténész és katonai szakíró tanú- vagy szakértői vallomása. A vád ugyanis a voronyezsi tragédia felelősségét is Szombathelyi Ferenc nyakába akarta varrni, s Apám több szakértőt, tanút és okmányt is hozott a népbírószákhoz annak bebizonyítására, hogy a vezérkar főnökének nem volt lehetősége az események befolyásolására.

Suhay Imre egyebek között ezekkel a kérdésekkel is foglalkozott. Amikor az öregúr a magyar katonáknak a hetvenkét órás pergőtűzben tanúsított hősiességéről szólt, a népfőügyész valami lekicsinylő megjegyzést tett, amire az idős hadászati szakíró elöntötte az indulat, mert felháborította az, hogy valaki egy szakadatlanul tartó pergőtűz háromnapos elviselését semmiségnek tekintse, kiváltképp akkor, amikor az illető maga talán soha nem teljesített frontszolgálatot, esetleg még katona sem volt. Keresetlen, erős szavakkal reagált a népfőügyész megjegyzésére, hangosan kifejezve nézetét, mely szerint a közvédlőnek fogalma sem lehetett arról, hogy milyen is egy pergőtűz. Molnár tanácselnöknek minden erélyére és tapintatára szüksége volt a felháborodott hadtörténész lenyugtatójához.

A tárgyalás folyamán az is bizonyítva lett, hogy a honvédségi szerveken kívül és azok tudta nélkül Szombathelyi hatvanezer alföldi parasztot tartott beszervezve és felfegyverezve azért, hogy szükség esetén a németek ellen gerillaharcot kezdjenek. A népfő-

³⁰⁰ Suhay Imre (1882–1952) tábornok. A két világháború közötti évtizedekben széleskörű katonai szakírói tevékenységet is folytatott. Fia, Suhay Imre hadnagy 1942-ben esett el a keleti fronton. – A Grösz-per mellékperében katonai bíróság elé állították, amely 1951. november 6-án kötél általi halálra ítélte kémkedés bűntette miatt. Másodfokon 1952. február 6-án az ítéletet életfogytiglanra változtatták. Suhay Imre szeptember 13-án a börtönben hunyt el. – HL Budapesti Katonai Bíróság 0214/1951. Suhay Imre.

ügyész a gerillák parancsnokának, Héjjas Ivánnak 1919-es múltjára hivatkozva akarta ezt hitelt vesztetté tenni. Szombathelyi azt felelte, hogy őt nem az érdekelte, hogy ki mi volt húsz évvel korábban, hanem az, hogy az ismerten náciellenes Héjjas volt legalkalmasabb erre a feladatra.

A közbíró Szombathelyi magatartásában ellentmondásokat is keresett, s olyasmire is utalt, hogy Szombathelyi német- és háborúellenessége alig hihető, hiszen többször is beszélt tisztek és a nyilvánosság előtt a háborús erőfeszítések és a német győzelem mellett. Szombathelyit ez sem hozta zavarba, hanem türelmesen megmagyarázta, hogy Gömbös Gyula fellépése óta a tisztikar egy jelentős része sajnos politizált, és kifejezetten jobboldali, a nemzeti szocializmussal rokonszenvező volt. Ilyenekkel nem oszthatta meg legtitkosabb gondolatait vagy legbizalmasabb terveit, melyekről csak legmegbízhatóbb munkatársai tudhattak. Ha jól emlékszem, szó szerint így fejezte ki magát: „*Az, amit mindenki tud, nem titok!*” Annak, mint mondta, nem lett volna értelme, hogy a németeket idő előtt felingerelje. Ezért volt kénytelen többször is olyan nyilatkozatokat is tenni, amelyekkel nem értett egyet.

Miért mentek a kormányzóval Klessheimbe 1944 márciusában?³⁰¹ – volt a másik fogós kérdés Szombathelyi magatartásával kapcsolatban. A válasz erre is világos és logikus volt: a Hitlerhez kilátogatás esetében volt egy halvány remény, egy igen csekély lehetőség arra, hogy a németek eltekintenek Magyarország megszállásától. A meghívás elutasítása azonban automatikusan ellenséges aktusnak minősült volna, és a megszállást feltétlenül kiprovokálta

³⁰¹ 1944. március 18-án Hitler a Salzburg közelében fekvő klessheimi kastélyba hívta Horthy Miklós kormányzót, a vezérkari főnököt és a hadügyminisztert. Drámai viták közepette ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a németek Magyarországot megszállják, és semmivé vált Szombathelyi Ferenc reménye, hogy esetleg sikerül elérni a magyar csapatok visszarendelését a keleti frontról.

volna. Mint azt Apám kiemelte, Szombathelyi dilemmája ugyanaz volt, mint Török Bálinté 1541-ben, amikor az minden aggodalma és bizalmatlansága ellenére is elfogadta a szultán meghívását. (Szombathelyi igen kollegiális volt a tárgyaláson mentőtánúként megjelent helyettesével, Bajnóczy Józseffel³⁰² szemben, aki 1944 március 19.-én mintha elveszítette volna lélekjelenlétét.) Mi tudjuk, hogy Maléter Pál ugyanezzel a dilemmával kínlódott 1956 november 3-án Tökölre kiutazása előtt, mint ezt felesége, Gyenes Jutka elmesélte, amikor néhány nappal később eljött, hogy Apámat férje védelmére megkérje. Hű képe ez az örök magyar dilemmának: „Which is the lesser evil?” Melyik a kevésbé rossz megoldás, mert jó megoldásra nincsen lehetőség?

Szombathelyi angolszász tapogatózásai ismertek, de miért nem próbálkozott az oroszoknál? – firtatta Szöllősi. Szombathelyi válasza készen volt: Ez csak akkor vált volna lehetségessé, amikor az oroszok elérték az országhatárt. Ennél korábbi kísérlet az országot a németek szabad prédájává tette volna. Akkorra viszont az volt a terv, hogy a magyar haderő tömegeit kiviszi az országhatárra, felállítja mögöttük a valóban megbízható alakulatokat, mint pl. folyamőrség, lovashadosztály, bizonyos páncélos alakulatok stb., majd a kellő pillanatban elrendeli a totális átállást, szükség esetén a megbízható alakulatok fegyvereivel is nyomatékot adva: „Egy teljes átállást kesztyűs kézzel nem lehet megvalósítani!”

Az ügyész Szombathelyi karakterét is be akarta feketíteni, s azután is érdeklődött, hogy nem voltak-e erkölcsi aggályai a tisztai be-

³⁰² vitéz dési Bajnóczy József (1888–1977) Az első világháborút hivatásos katonatisztként szolgálta végig, majd külképviseleti szolgálati helyek után 1931-33 között hadiakadémiai tanár. 1937-től tábornok. 1939-41 között a VI. hadtest parancsnoka volt. 1941-44 között a Honvédezerkari Főnökség főnökhelyettese, 1942-től vezérezredes. 1943 januárjától titkos tanácsos. 1944. július 1-jén nyugdíjazták. ÚMÉL I. 259.

csülete és a német szövetséges elleni tervek összeférhetetlensége miatt? Szombathelyi válasza drasztikus volt: Szombathelyi Ferenc vigyáz a maga személyes becsületére, de a magyar honvédvezérkar főnöke ilyen luxust nem engedhet meg magának, mert neki a haza érdeke az első.

Szöllősi népfőügyész alaposan felkészült vádbeszédére, amelyben halált kért Szombathelyre több ponton is. Engem felháborított, de Apám megvédte azzal, hogy neki ez a dolga, s meglehet, hogy mindezt jóhiszeműen teszi: „*Nem kell mindjárt a legrosszabbat feltételezni*” – mondotta.

Tizenhárom esztendővel később, 1959. november 17-én Szöllősi Lóránd is kiballagott a rákoskeresztúri temetőbe, hogy Apámot elkísérje földi zarándokútja utolsó állomására és tisztességgel elbúcsúzzon tőle. Nekem az ilyen gesztusok akkor is sokat számítottak és ma is sokat számítanak.

Amikor Apám felállt védőbeszédéhez, zsúfolásig megtelt a tárgyalóterem, ugyanis a joggyakornokok és bírósági jegyzők, akik cserkészként már kora reggeltől ott vártak a nagy alkalomra, hogy a védőbeszéd kezdetét hírül adják a főnökeiknek, Apám beszéde előtt kirajzoltak, mint a méhek, tudatva mindenkivel, hogy a nagynevű Kardos János most kezdi meg első népbíróági védőbeszédét.

A legtöbb tárgyalást felfüggesztették a bírák, hogy ők is, az ügyészek és ügyvédek is jelen lehessenek a nagy alkalmon. A nem túlságosan nagy tárgyalóterem megtelt bírakkal, ügyészekkel és ügyvédekkel, akik bezsúfolódtak, hogy Apámot hallhassák.

Volt is mit hallaniuk! Apám elkerülte a csapdát, amibe sok derék, jóhiszemű ügyvéd gabalyította be magát, vagyis azt, hogy magával a háborús bűnösi koncepcióval és az azt megalapozó utólagos törvényekkel és rendelkezésekkel vitatkozott volna. Nem szólt a népbíróági eljárás jogerkölcsi vitathatóságáról, ezzel szemben pontról pontra cáfolta és döntötte meg a vád érveit. Apám célja nem a törvény helytelenségének bebizonyítása volt, hanem – an-

nak ellenére, hogy a népbíróági törvényt ő is erkölcstelennek tartotta, – az, hogy a bíróságot meggyőzze a védencének a törvény szerint ártatlanságáról: „*A védő ne a törvénnyel szembeni erkölcsi fölsényét fitogtassa, hanem bizonyítsa be védenca ártatlanságát!*” Szombathelyi értékelése e könyvecske végén, ceruzával írt leveléből világosan megismerhető³⁰³.

A védőbeszéd kézírata nincsen meg nekünk egyszerűen azért, mert Apám soha nem írt előre védőbeszédet. Néhány perccel korábban az ügyész utalhat egy korábbi tanúvallomásra, ami hirtelen nagy jelentőségűvé válhat ezáltal, vagy használhat egy érvet, ami azonnali választ, cáfolatot kíván, de nem volt előrelátható. Így általában csak egy-egy papírlap vagy apró névjegy volt előtte, amin egy-egy szó, *Schlagwort*, egy-két odaillő idézet, verssor vagy némely törvénycikk, paragrafus vagy döntő jelentőségű dokumentum száma volt leírva. Abban a beszédben azonban benne volt minden, ami kellett: vezérfonal, szerkezet, logikus érvek, szemléltető illusztrációk és helyénvaló irodalmi idézetek, művészi gyönyörködtetés, világos magyarázat, érző szív, meggyőződés és szinte ellenállhatatlan meggyőzőerő. A jelenlevők szinte itták a szavait. Amikor Szöllősi népfőügyészre néztem – mivel vele szemben ültünk, ez szinte állandóan így volt, – tekintetén nemcsak feszült figyelmet láthattam, hanem a műélvező gyönyörét is.

Apám beszéde több mint négy órát, közel öt óra hosszat tartott. Amikor Apám beszédét befejezve leült, a többnyire szakemberekből, jogászokból álló hallgatóság majdnem tapsban tört ki és morajló lelkesedéssel telt meg a terem. Az én drága jó Apám viszont megérett az ingcserére. Ugyanis az aktatáskájában hozott magával több váltás inget azesetre, ha a tárgyalás folyamán megizzad. Ugyanezért hozott magával szappant és törülközőt is. Bizony

³⁰³ ld. *Függelék II.*

mindezek szükségesek is voltak, mert erősen felhevült és patakzott róla a veríték. Egészen biztos vagyok benne, hogy az a védőbeszéd a belügyminisztériumban megvolt gyorsírásban vagy hangfelvételen. Azonban valószínű, hogy azokat vagy ötvenhatban, vagy az utóbbi hónapokban³⁰⁴ az iratokkal együtt megsemmisítették.

Édesapám a védelmekkel és egyházi tevékenységével kapcsolatos iratokat feljegyzéseivel együtt az 1950-es évek második felében letétbe helyezte a református teológiával együtt levő Ráday Gyűjteményekben³⁰⁵. Dr. Benda Kálmán³⁰⁶ az 1950-es években történt elbocsátása előtt még látta őket. Amikor dr. Ladányi Sándor³⁰⁷ került oda 1965-ben, a hatalmas aktatömeg már nem volt ott. Neki tudomása sem volt arról, hogy valaha is ott lettek volna. Ugyanis a regiszterben sem volt nyomuk. Hosszas nyomozással, melyben az oroszlánrész Benda Kálmáné volt, kiderült, hogy a regiszternek azok a lapjai, melyeken Apám iratai és valószínűleg dr.

³⁰⁴ Célzás a visszaemlékezés írásának jelenidejére, 1989-re, amikor a rendszer-váltás küszöbön áll.

³⁰⁵ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye önálló intézményként 1954-ben alakult meg, és ettől kezdve nem tartozott a budapesti Teológiai Akadémiához, de változatlanul egy épületben működött vele és 1957-ig Pap László főigazgató egyúttal a teológia dékánja is volt.

³⁰⁶ Benda Kálmán (1913–1994) történész, 1950-57 között a Ráday Gyűjtemény levéltárosaként dolgozott (és 1980-tól haláláig a Gyűjtemény igazgatója volt). Élete nagy részében a MTA Történettudományi Intézetének munkatársa volt, szakterülete az újkori magyar művelődés- és politikatörténet. 1991-től a MTA rendes tagja, 1992-ben Széchenyi díjat kapott. ÚMÉL I. 607–608.

³⁰⁷ Ladányi Sándor (1937–2014) Teológiai tanulmányait 1962-ben végezte el a budapesti Teológiai Akadémián. Segédlelkészi éveit után 1965-től a Ráday Gyűjtemény levéltárában dolgozott 1979-ig. Közben elvégezte az ELTE történelem-levéltár szakát. 1973-ban bölcsészdoktori, 1996-ban teológiai doktori fokozatot szerzett. A Teológiai Akadémia (1993-tól KRE Hittudományi Kara) egyháztörténeti tanszékén oktatott 1979-től 2007-ig, emeritus professzorként 2012-ig. – MOLNÁR Sándor Károly: *In memoriam Ladányi Sándor*, in: Egyháztörténeti Szemle XVI/1. (2015), 147-149.

Pap László³⁰⁸ ugyancsak ott letétbe helyezett iratai lehettek, hiányoznak. Egyszerűen ki lettek tépve a könyvből. Egyesek dr. Esze Tamást³⁰⁹, a gyűjtemények akkori igazgatóját gyanúsítják e törté-

³⁰⁸ Pap László (1908–1983) A debreceni Teológián végzett, Zürichben és Utrechtben is folytatott tanulmányokat. 1933-ban szerezte meg a teológiai doktorátust. Debreceni segédlelkészi évei alatt kutatási céllal többször járt külföldön, Palesztinában is. 1934-től Budapesten az ószövetségi tudományok magántanára, majd professzora a budapesti Teológián, amelynek 1948-tól 1957-ig dékánja is volt. 1945-48 között az egyházi újjáépítési segélyosztó bizottság vezetője, 1946-57 között egyházkerületi főjegyző, azaz a püspök helyettese. 1955-től a Dunamelléki egyházkerület Ráday Gyűjteményének első főigazgatója. Személyes hitele, tekintélye és vezetői képességei révén a budapesti Teológiának nagy belső autonómiát biztosított az 1948-57 közötti időszakban. 1956-ban ő lett a vezéralakja a református egyház megújulási mozgalmának. 1957-ben az államhatalom, illetve az új egyházi vezetés minden tisztségétől és állásától megfosztotta. 1958-tól 1963-ig a Tolna megyei Murga egyházközségének segédlelkésze volt (ez lényegében a régebbi idők kitelepítésének felelt meg), majd nyugdíjazták. Az utrechti egyetem 1957-ben professzornak hívta meg, de haláláig nem kapott útlevelet. – ÚMÉL V. 108. – PAP László: *Tíz év és ami utána következett 1945-1963*. Bern-Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1992.

³⁰⁹ Esze Tamás (1903–1993). Középiskolás korában részt vett a Gulyás Pál–lexikon nógrádi személyekre vonatkozó anyaggyűjtési munkáiban. Érettségi után anyagi okokból pénzügyi tisztviselőként dolgozott az adóhivatalban, majd a budapesti teológiát és a bölcsészettudományi kar magyar–történelem szakát párhuzamosan végezte. Lelkészi munkája mellett kezdettől fogva folyamatosan végzett történeti kutatásokat és rendszeresen publikált. Fő kutatási területe a 16-17. századi protestáns egyháztörténet és a Rákóczi-szabadságharc volt (ő maga Esze Tamás kuruc brigádéros idősebb bátyjának, Mártonnak a leszármazottja). Egyesületi igazgató lelkészi posztja mellett 1943-tól a Károlyi család levéltárosa lett, és megindította az *Egyháztörténet* című folyóiratot. 1945-ben doktorált Debrecenben, 1952-ben kandidátusi fokozatot szerzett. 1948-tól nem végzett többé lelkészi szolgálatot (a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület is megszűnt), hanem a magyar református egyház levéltárait és könyvtárait felügyelte. 1951-től a Református Egyetemes Konvent levéltári és könyvtári előadója, majd a református egyház

nelmi jelentőségű okmányok eltulajdonításával. Van olyan feltevés is, hogy az állambiztonsági szervek vitték el őket azelőtt, hogy Judit nővérem először jött ki hozzánk látogatóba 1963 januárjában. Apám és Pap László iratainak eltüntetése felbecsülhetetlen történelmi jelentőségű bizonyítékoktól rabolt meg minket és az utókort. Ha viszont az említett személy lopta volna el őket kommersziális célzattal, akkor meglehet, hogy előkerülnek valamikor.

Azon a tárgyaláson nemcsak Apám védőbeszéde ragadta meg a hallgatókat, hanem Szombathelyi Ferenc is méltó partnernek bizonyította magát. Ő azon kevesek egyike, ha nem az egyetlen olyan védenc volt, akinek Apám megengedte az „utolsó szó” jogán felszólalást. Általában ezt nem engedte meg, mert attól tartott, hogy védence úgy járhat, mint Jókai Mór, aki az 1850-es évek elején egy kisebb sajtóvétség miatt katonai bíróság elé került. Mivel jogi képesítése is volt, védelmét maga látta el. Nagyon meg volt elégedve magával, hiszen a maga igazát nemcsak meggyőződéssel, hanem – mint gondolta – ellenállhatatlan meggyőzőerővel adta elő. Az ítélet viszont sokkal súlyosabb lett, mintsem a vétségre kiszabható lett volna. A katonai bíróság elnöke világosan meg is magyarázta ezt azzal, hogy az eredeti vétségért csak egynéhány napot adtak. A büntetés sokkal súlyosabb és hosszabb elzárást jelentő részét pedig „für die schöne Verteidigung.”³¹⁰ – Apám pontosan ezt akarta elkerülni.

tudományos gyűjteményeinek főigazgatója. 1956-tól egy évig a budapesti teológia egyháztörténeti tanszékén oktatott, 1958-ban megválasztották a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnokává, s ezt a tisztséget 1989-ig betöltötte. Saját magát hívó szocialistaként határozta meg. Második felesége Mattioni Eszter festőművész (1902–1993) volt. ÚMÉL II. 451.

³¹⁰ Jókai Mórt 1863-ban „csendháborítás” címén katonai bíróság ítélte egyévi börtönre és 1000 forint bírságra, mint *A Hon* felelős szerkesztőjét, a lapban 1863. február 7-én közölt *Alapkérdéseink* című cikkért. Jókai királyi kegyelem következtében egy hónap múlva kiszabadult, de addig is a cikk szerzőjével, Zichy Nándorral együtt nagyon kellemes körülmények között rabosko-

Szombathelyi Ferencnél nem kellett ilyesmitől félnie. Ma is szemem előtt van, amint Szombathelyi a terem közepén, a tanácselnökkel szemben állva elkezdte beszédét. Felöltője balszárnnyát kitárta, kezeivel mintegy illusztrálva azt, amit mondott.

Szinte mesélve kezdte el mondanivalóját, ahogy elmondotta, hogy vezérkari főnök korában milyen bíborpiros bélése volt köpenyének, míg fekete pantallóját ugyancsak piros lampaszok³¹¹ ékesítették. Zubbonya aranygallérján himzett tölgyfalevelek és fényes csillagok ragyogtak. Vállain aranyló vállpántok. Szíve fölött színes szalagokon függtek a különböző bel- és külföldi kitüntetések: a Vaskoronarend és fényes keresztek, koronás díszjelvények és érmek, amelyek egy-egy lépésénél megcsörrentek. Mellkasán a Vitézi Rend címeres jelvénye, a Magyar Érdemrend tisztii keresztje, amely szinte aprónak látszott a középkereszt és a hozzá adományozott Csillag mellett. Gomblyukában az első világháborúban szerzett vaskereszt. Nyakában a Magyar Érdemrend nagykeresztje hadiszalagon a kardokkal. Fényes csillagok, érmek és keresztek. A legnagyobb keresztje azonban nem a mellkasán csillogott, nem is a nyakában lógott, hanem hátát és a két vállát nyomta úgy, hogy majdnem összeroskadt. Ez nem valami kitüntetés volt, hanem a magyar népért való roppant felelősség: „*Hogyan tudnám ezt a mi kis Hazánkat ebből az őrült világégésből kimenteni?*”

Több mint három órát, közel négy óra hosszat beszélt ugyancsak szabadon, akár csak Apám. Időnként vetett csak egy pillan-

dott. A tárgyaláson valóban maga látta el a maga védelmét, német nyelven, és elvileg 3 hónap fogság járt volna a vétségért – a többiit „für die schöne Verteidigung”, azaz a szép védőbeszédért kapta. Az esetet részletesen leírja: MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1982. 220-222.

³¹¹ Széles posztósáv az egyenruha nadrágjának oldalvarrásán (tábornokoknál vörös), a német *Lampas* átvétele.

tást a kezében levő vonalas füzetre, amelyben emlékezetem szerint csak egy-egy *Schlagwort* volt leírva, – akárcsak Apám papírlapjaiban. Az ő beszéde alatt is néma csend volt a teremben, mintha megígézett volna minket mindannyiunkat. Nem vitatkozott, nem csatázott, hanem elbeszélt, felvilágosított és megmagyarázott. Az ő érvelése is világos, logikus és követhető volt. Nem csodálkoznék, ha az ottlevő hallgatók nagyrésze elfelejtette volna azt, hogy ott egy halálos ítélet árnyékában álló vádlott szólt az utolsó szó jogán.

Ma is határozottan állíthatom, hogy azon a tárgyaláson Apámtól és Szombathelyitől a hallgatóság sokkal többet kapott, mint ami egy magas színvonalú bírósági tárgyaláson várható, mert az, amit ez a két úr adott, nem kevesebb, mint az emberi beszédművészet, irodalmi fennköltség és a kristálytiszt logika drámai műalkotása. Ma is az a benyomásom, hogy ilyen mesteri partnerség azelőtt sem, azóta sem létezett.

Az ítélethirdetésre bevonuló népbíróági tanácsot feszült figyelem fogadta. Molnár László, aki az egész tárgyalást szakszerűen és nagy bírói pártatlansággal, valamint méltósággal vezette, nehéz feladata végéhez közeledett: elérkezett az ítélet kihirdetése és megindokolása.

Akkor még nem is sejtettük, hogy Molnár László e nehéz feladata a valóságban még sokkal nehezebb volt, mint bárki gondolta volna, mert egy olyan ítéletet hirdetett ki, amelynek igazságosságában nem hitt, amelynek szigorúságát azonban éppen a vádlott érdekében tartotta szükségesnek. Mindezt azonban nem fejezhette ki az indokolásban, hanem olyan érveket kellett előhoznia, amelyek feladata a valóságos meggondolások elleplezése volt.

A vád által kért halálos ítélettel szemben a népbíróság Szombathelyi Ferencet összbüntetésként tíz évi börtönbüntetésre ítélte. Börtönbüntetés volt az elzárás második legenyhébb formája. Ennél enyhébb már csak a fogházbüntetés lett volna, amely viszont az akkori politikai helyzetben lehetetlen lett volna. A bíróság több

vádpontban is felmentette Szombathelyit. Emlékezetem szerint az egyik ilyen volt az újvidéki vérengzés kérdése. Schönherz Zoltán halálával kapcsolatosan sem érte el a vád, illetve a Schönherz család a bűnösség olyan fokának kimondását, mint az eredetileg várható lett volna.

Az ítélethirdetés után azonnal megtudtuk, hogy milyen körülmények között született ez az akkori politikai légkörben és a vád követeléseivel összevetve rendkívül enyhe, Szombathelyi ártatlanságához képest viszont eléggé szigorú ítélet. Ezt a fiatal Töttössy – azt hiszem Aladár, akárcsak édesapja – tanácsjegyző³¹² mesélte el azonnal a teremből kijövetelünk után. Amikor a népbírák szavazására került sor, a kommunista párt képviselője volt az első, aki megszólalt és ő felmentést javasolt. Utána következtek a többi pártok képviselői, akik ugyancsak erre szavaztak. Molnár László tanácselnök is teljesen egyetértett velük, de aggályai is voltak egy felmentő ítélettel kapcsolatban, mégpedig nagyon súlyos aggályai. A felmentés Szombathelyi azonnali szabadlábra helyezését jelentené, ami viszont veszélynek, esetleg életveszélynek tehetné ki. Péter Gáborék azonnal elrabolhatnák, vagy megölhetnék. Ugyanezt megtehetnék az oroszok és a jugoszlávok is. Amellett egy teljes felmentés és szabadlábra helyezés provokációnak tűnhetne, és arra indíthatná a jugoszlávokat, hogy ellene kiadatási kérelmet nyújtsanak be a magyar kormánynál. Mindezek tetejébe egy felmentő ítélet a népbíróági tanács tagjainak letartóztatását is maga után vonhatná. Ezért azt javasolta, hogy jobb meggyőződésük ellenére ítéljék Szombathelyi Ferencet tízesztendei börtönre, mert ezzel

³¹² Valószínűleg: Dr. Töttössy Ernő MÁV tanácsos, ügyész, ügyvéd. Később, a koncepciós perek idején ötévi börtönbüntetést kapott és ügyvédi pályáját nem folytathatta, 1956-ban emigrált. A Rákosi- és Kádár-korszak ítéletalkotási anomáliájáról cikket írt: *Titkos perek Magyarországon*, in: Katolikus Szemle (Külföldi Magyar Actio Catholica, Roma) 1958, 4. sz. 157–164.

esetleg az életét mentik meg és jobb szolgálatot tesznek neki, mint egy felmentéssel.

Apám is aggodalommal gondolt egy esetleges felmentő ítéletre, mert az Szombathelyi halálát pecsételhette volna meg. Ugyanígy látta a helyzetet Szombathelyi felesége, Boriska néni is.

Így történt az, hogy a népbíróság minden tagja által ártatlannak és kitüntetésre méltónak tartott Szombathelyi Ferencet az ő érdekében tízesztendei börtönre ítélték abban a reményben, hogy ez a vérszomjasokat esetleg kielégíti.

Tévedtek, mert Szombathelyit ugyan nem ölte meg akkor senki, de a népbírósági tanács elnökét és tagjait még az éjjel letartóztatta a politikai rendőrség és másnap reggel megjelent a hivatalos közlönyben, hogy a népbíróság Molnár László tanácsát az igazságügyminiszter³¹³ azonnali hatállyal feloszlatta, megszüntette.

Szombathelyi Ferenc bírósági ügye ezzel még nem zárult le, mert az ügy kétoldali fellebbezés folytán a Népbíróságok Országos Tanácsa elé került, ahol a fellebbviteli tárgyalást maga Bojta Béla, igazságügyi államtitkár, a NOT elnöke³¹⁴ vezette.

Bojta Béla meggyőződéses kommunista és zsidó ember volt. Családját 1944-ben teljesen elpusztították, s minden oka meglett volna a bosszúra és gyűlöletre. Ezzel szemben nemhogy nem volt vak bosszúálló, hanem az igazságot kereső derék ember és hivatásához hűséges jogász, akiben az iratok tanulmányozása és a fel-

³¹³ Ries István (ld. 216. sz. jegyzet)

³¹⁴ Bojta Ernő Béla (Burger, 1899–1969) ügyvéd, az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökségi államtitkára. Megszervezte a Népbíróságok Országos Tanácsát, amelynek bírāja, majd 1948-ban elnöke lett (Major Ákos utóda). Amikor 1949-ben a Tanács megszűnt, a Legfelsőbb Bíróság tanácselnöke lett. Néhány hónap múlva elbocsátották, és gyári tisztviselőként dolgozott. 1956-tól ismét ügyvéd lett, 1958-tól az ügyvédek felülvizsgáló bizottságának tagja, 1962 és 1964 között az Országos Ügyvédi Tanács elnöke. ÜMÉL I. 814–815.

lebbviteli tárgyalás során kialakult a meggyőződés, hogy Szombathelyi Ferenc nemhogy felmentést, hanem valami kitüntetést, érdemrendet kellene kapjon. Tudatában volt viszont annak is, hogy a titkos hatalmasságoknak még a tízesztendei börtönbüntetés sem volt elegendő. Ezért bírótársaival, sőt Apámmal is (!) megbeszélte, hogy Szombathelyi összbüntetését jobb meggyőződésük ellenére a tízesztendei börtönbüntetésről életfogytiglanra súlyosbítják abban a reményben, hogy ez az ítélet kielégíti a vérszomjasokat is, és elejét veszi egy esetleges jugoszláv kikérésnek. Szombathelyit illetően pedig azt ismételtette Bojta Béla, hogy „*aki időt nyer, életet nyer*.” Majd később, – mondta Apámnak, – ha a kedélyek lecsillapodnak, újrafelvétellel ismét tárgyalhatják az ügyet és Szombathelyit rehabilitálhatják. Bojta Béla sem tartotta ezt igazságos megoldásnak, hanem pusztán „*modus vivendi*”-nek³¹⁵ egy megszorult helyzetben.

Nem mint a Népbírószágok Országos Tanácsának elnöke, hanem mint igazságügyi államtitkár, Bojta Béla két határozatot javasolt a minisztertanácsnak, amit az el is fogadott. A határozatokra szó szerint már nem emlékszem vissza, de lényegében ez volt bennük:

- 1.) Ha a jugoszlávok Szombathelyi Ferencet az újvidéki vérengzések miatt kikérnék, a magyar kormány a kiadatást megtagadja, mivel a magyar bíróságok Szombathelyi szerepét kivizsgálták és őt az ügyben ártatlannak találták.
- 2.) Amennyiben külső nyomásra Szombathelyit mégis át kellene adni a jugoszlávoknak, a magyar kormány két megbízottat küld vele:
 - a) Bojta Béla igazságügyi államtitkárt, hogy Szombathelyi Ferenc jogainak és érdekeinek megfelelő biztosításáról a magyar kormány képviselőjeként gondoskodjon.

³¹⁵ ellentétes érdekeket áthidaló ideiglenes megoldás

- b) Dr. Kardos János Budapesti ügyvédet, hogy Szombathelyi Ferenc védelmét a magyar kormány megbízásából ellássa.

Időközben Bojta Béla megindította az igazságügyminisztériumi intézkedéseket arra, hogy Szombathelyi Ferenc a hartai büntetőtelepen irodai beosztásban tölthesse büntetését. Ez a megoldás abban az időben egyedülálló volt, és Bojta Béla megérdemli, hogy tisztelettel és hálával gondoljunk rá!

A körülmények között nagyszerűnek nevezhető terveket hirtelenül keresztülhúzta Ries István igazságügyminiszter, aki a minisztertanácsi határozat ellenére, minisztertársai és az igazságügyi hatóságok teljes megkerülésével kitelefonált a gyűjtőfogházba, hogy az ott Hartára szállításra váró Szombathelyit azonnal adják át rövidesen odaérkező megbízottjainak. A fogházparancsnok, aki meglehet, azt hitte, hogy Szombathelyit Hartára viszik, át is adta a hamarosan odaérkezett két civil ruhás embernek, akik igazolták, hogy Ries István megbízásából jöttek. Csak sokkal később derült ki, hogy ezek jugoszláv ügynökök voltak, kiknek Ries István a kormány és az igazságügyi hatóságok teljes megkerülésével kezükre játszotta Szombathelyit, akit ők azonnal Újvidékre vitték.

Ries Istvánnak ez az eljárása, amellet, hogy hitványságát bizonyítja, azért is érthetetlen, mert a jugoszlávok soha nem kérték Szombathelyi Ferenc kiadatását. Viszont akkorra, amikor Ries Istvánnak ez az intézkedése kitudódott, már semmit sem lehetett tenni és a minisztertanács Bojta Bélára és Apámra vonatkozó határozata is megvalósíthatatlanná vált.

Szombathelyi Jugoszláviába átcsempészését csak másnap tudtuk meg. Akkor ugyanis Boriska néninek beszélője lett volna, de a gyűjtőfogházban közölték vele, hogy férje már nincsen ott. Onnan egyenesen hozzánk jött abban a reményben, hogy mi már hallotunk valamit, esetleg Hartáról.

Apám természetesen semmit sem tudott, de azonnal telefonált Bojta Bélának, aki ugyancsak meglepődött, mert ő sem tudott semmiről, viszont annyit tudott, hogy a Hartára áthelyezés még mindig folyamatban volt. Az elvitel tehát nem lehetett azzal összefüggésben. Megígérte, hogy azonnal kivizsgálja a dolgot, s amint megtud valamit, azonnal felhívja Apámat. Ekkor már mind összegyűltünk és vártuk, hogy mikor cseng a telefon. Boriska néni is elég kemény fából volt faragva, mert nem látszott rajta semmi, pedig belülről ehette az izgalom.

Bizony hosszú idő, gondolom, egy-két óra is eltelt, amikor Bojta Béla telefonált és elmondta nyomozása eredményét. Levert volt, amint Apámtól hallottam, amikor beszámolt arról, hogy Ries István egyéni akcióval, saját szakállára, a kormány és az igazságügy minisztérium teljes megkerülésével, kijátszással Szombathelyit a jugoszlávok kezére juttatta át, s Szombathelyi már előző este Újvidéken volt. Amit Ries Istvánra mondott, azt Apám szó szerint soha nem adta vissza, de utalásaiból azt vettem ki, hogy úgy se írhatnám bele ebbe a visszaemlékezésbe. Meglehet Rajk, a magyar Robespierre nem volt Tito ügynöke, de Ries István szociáldemokrata igazságügyminiszter, egykori Népszínház utcai ügyvéd és – mint mesélték – az ottani bordélyházak jogi szaktanácsadója, mégiscsak valami külföldi ügynök kellett legyen, ha már ilyen kormánykijátszást követett el akkor, amikor a jugoszlávok egy lépést sem tettek Szombathelyi kiadatásáért.

Viszont számunkra ezzel a titokzatos Újvidékre szállítással kezdődött a szinte misztériumnak nevezhető eseménysorozat, melyből azt is gondolhatja az ember, hogy Szombathelyit Újvidéken kivégezték, viszont vannak olyan tények, amelyekből azt is gondolhatjuk, hogy nem végezték ki. Nekem a kérdés ma is olyan nyitott, mint 1946-ban, majd 1957-ben volt.

Néhány nappal Szombathelyi elrablása után Boriska néni egy lapot kapott a gyűjtőfogházból, amelyben felszólították, hogy hoz-

za el a férje otthelyezett felöltőjét. Nem tudott azonnal kimenni. Amikor 8-10 nappal később kiment a kabátért, nem találták, mert az érthetetlen módon eltűnt. Addig kutattak, kerestek, amíg valaki kiderítette, hogy időközben valaki megjelent a felöltőért és elvitte. Amikor az újságokban megjelentek az újvidéki tárgyalás képei, Szombathelyin, akárcsak a népbíróság előtt a Markó utcában, rajta volt a felöltő. Apám ezt különösnek találta, mert annak, akit ki akarnak végezni ősz előtt, ugyan nem viszik utána a felöltőjét. Ennyi figyelmet nem lehetett a jugoszlávoktól elvárni.

Még meggondolkoztatóbb volt az újvidéki bíróság ítélete, mely szerint Czeidner Ferencet, Grassy Józsefet és Zöldi Mártont kötéltáti halálra ítélték, mégpedig a nyilvánosság előtt. Bajcsy [!] alispán³¹⁶ és többeket golyó általi halálra ítélték, ugyancsak a nyilvánosság előtt.

Csupán egyetlen egy ember volt, kinek ítélete így szólt: Golyó általi halál a nyilvánosság kizárásával. Ez volt Szombathelyi Ferenc.

Boriska néni spiritiszta³¹⁷ volt, aki élő személyt soha nem idézett volna meg. Ő meg volt győződve arról, hogy a férje él. Ezért nem viselt gyászruhát sem. Körülbelül három hónappal az újvidéki ítéletek végrehajtása után odament hozzá egy ismeretlen ember és megszólította: *„Látom, nem visel gyászruhát. Igaza van, mert a férjét nem végezték ki és ma is él. Többet nem mondhatok.”* Ki volt ez az ember és honnan szedte azt, amit mondott? Tényt fejezett ki vagy azt, amit az angol úgy nevez, hogy „wishful thinking”³¹⁸?

Eltelhetett vagy jó félév, amikor egy ismerősünk, aki Szombathelyieként személyesen nem ismerte, csak azt tudta, hogy Szom-

³¹⁶ Helyesen: vitéz Bajsay Ernő (Bauer, 1893–1946) az újvidéki vérengzés idején Bács-Bodrog vármegye alispánja, Zombor polgármestere. (Bajcsy-Zsilinszky Endre az ügy kivizsgálását követelte 1942-ben.)

³¹⁷ léleklátó, szellemidéző

³¹⁸ vágyálom

bathelyi sorsa Apámnak szívügye volt, összekerült valahol a budapesti jugoszláv katonai misszió egyik tagjával, meglehet vezetőjével. Beszélgetésük közben szóba hozta Szombathelyi Ferenc újvidéki kivégzését és felvetette a kérdést, hogy miért kellett kivégezni azt, akinek bebizonyítottan semmi szerepe sem volt a vérengzések előidézésében? Erre, mint az illető nekünk elbeszélte, a magas rangú jugoszláv tiszt csak sejtelmesen mosolygott, majd egyszerűen visszakérdezett: *„Honnan tudja, hogy kivégeztük, amikor azt a kivégzést senki sem látta? Nem mondom, hogy nem végeztük ki, de azt sem, hogy igen. Meglehet azonban, hogy nekünk több eszünk van, mint azoknak, akik értékes, nagytudású embereket pusztán azért kivégeznek, mert a múltban is fontos pozíciókat töltöttek be.”* – Ezt a választ úgy is nevezhetnénk, hogy *„Nesze semmi, fogd meg jól!”*

1957 februárjában végképp összezavarodtam. Jugoszláviába átszökésünk után három hétig egy tanyasi iskolában voltunk Királyhalmán Bački Vinogradi (Bácsszőlős?)³¹⁹ mellett, honnan bebeszöktünk a faluba és több odavalósíval összebarátkoztunk. Azok mesélték, hogy 1956 októberében, különösen pedig november 4. után majdnem akkora katonai felkészültség volt a határ mentén, mint 1949-től kezdve hosszú esztendőkön át.

Érdeklődésünkre elmesélték, hogy annak idején minden faluban ott voltak a fegyverek a falu férfiai számára, tekintet nélkül arra, hogy magyarok, szerbek, horvátok vagy bármi egyéb náció voltak, mert az orosz veszély ellen mindenkire szükség volt, még azokra is, akiket közvetlenül a háború után börtönbe vagy internálótáborba tettek. A falu népének az volt a feladata, hogy a határt védje, illetve partizánharcot folytasson az orosz megszálló ellen. Ugyanezt több családnál is elmesélték nekünk. Hihetőnek tartottuk, de na-

³¹⁹ Bački Vinogradi, Bácsszőlős, Királyhalma (Szerbia)

gyobb fontosságot nem tulajdonítottunk ennek, mindaddig, amíg meg nem ütötte a fülünket egy mondat, amit utána többször és különböző családoknál is hallottunk: „*Azt beszélték akkoriban, hogy ezeket a védelmi intézkedéseket egy nagyon magasrangú fogoly magyar tábornok tervezte ki, és ő találta ki azt, hogy a falvak népét is fel kell fegyverezni.*”

Nekem azonnal Szombathelyi 60.000 alföldi parasztja jutott eszembe, hiszen azoknak is valami ilyen feladatuk lett volna Héjjas Iván vezetése alatt. Mekkora hasonlóság volt e kettő között. Lehetséges, hogy mindez csak a véletlenek összjátéka lenne? Bár tudnám a feleletet erre!

Mi lett Szombathelyi Ferenc sorsa: kivégezték az újvidéki ítéletek után, vagy életben tartották és felhasználták roppant tudományát? Akárhogyan nézem is a kérdést, egyik választ sem merem megkockáztatni. Az eszem azt mondja, hogy Szombathelyit Újvidéken agyonlőtték, s ebben reménykedem, mert a gyors halál jobb, mint Török Bálint jedikulai rabsága³²⁰.

Ries sorsa körül nincsen rejtély. Jóllehet téves indokolással, de helyesen börtönbe került, ahol rabok és örök egyaránt megvetették. Gondolom, hogy a mostani rehabilitálási mániával és a múltat illető tudatlansággal ezt a hitványt is rehabilitálni fogják, akár csak Rajkot és a többi gyilkost. Ezért is tiltottam meg az ügyvédi kamarának is, az egyháznak is Apám rehabilitációját. Olyanok, mint Apám vagy Szombathelyi Ferenc, nem szorulnak arra, hogy a múltban szervilis és gyáva törpék most vállveregetve bátor óriásnak nevezzék ki őket.

Szombathelyi Ferenc ügyével kezdődött meg Apám tizenkét esztendőös politikai védői pályafutása. Ettől kezdve mind többen és többen fordultak hozzá a háborús bűnökkel vádoltak kö-

³²⁰ enyingi Török Bálint hadvezér, nándorfehérvári bán 1541-től haláláig, 1550-ig raboskodott az isztambuli Héttoronyban (Yedikule).

zül, katonák, civilek, sőt papok is. A következő nagy jelentőségű védelme 1947 elején következett, amikor nem háborús, hanem ügynevezett népellenes, a demokratikus államrend elleni bűncselekménnyel megvádolt és több csoportban a bíróság elé hurcolt emberek sokaságát védte.

1946/47 telén váratlanul plakátok jelentek meg, amelyek dálnoki Veress Lajos vezérezredesnek egy, „a demokratikus államrend megdöntésére” irányuló szervezkedés „földalatti fővezérének” rendőrségi körözését jelentették be, és felszólították a lakosságot, hogy segítsen e „gonosztevő” kézre kerítésében. Pénzjutalmat is ígértek a nyomravezetőknek.

Nem ez volt az első alkalom, hogy Veress Lajos neve plakátokon megjelent, mert 1945 tavaszán is jelentek meg plakátok az ő nevével. Akkor nem körözésről volt szó, hanem a Második Ukrán Hadsereg parancsnoksága tudatta a magyar néppel az örömhírt, hogy csapatai kiszabadították a fasiszta hordák fogságából dálnoki Veress Lajos vezérezredest. Alig másfél esztendő telt el azóta, és az ünnevelt hős ekkorra már körözött bűnöző lett. Mi történt e két plakát megjelenése között? Ennek megértéséhez vissza kell mennünk kettő és fél esztendőt.

1944 nyár végére Horthy Miklós kormányzó már számított arra a lehetőségre, hogy a németek a döntési szabadságában, kormányzói jogkörének gyakorlásában meggátolják, esetleg rabságba hurcolják. Erre a lehetőségre felkészülve Veress Lajosnak adott megbízást arra, hogy az ő akadályoztatása esetén az, mármint Veress Lajos, ügynevezett „*homo regius*”-ként³²¹ gyakorolja az államfői jogkört és hatalmat.

³²¹ Szó szerint: királyi megbízott teljes felhatalmazással; itt: a kormányzó helyettese

Veress Lajos, mint azt jóbarátom és lovasbajtársam, Bodroghy Gyula tüzérszázados³²² – aki 1944-ben Lajos bácsi parancsörtsztje volt – nekem elmondta, a kormányzó fegyverszüneti nyilatkozata és hadparancsa után felkészült arra, hogy a kormányzót a németek rabul ejtik, és neki kell az államfői hatalmat átvennie. Gyuszi elbeszélése szerint el is indultak, de autójukkal egy forgalmi tömörülésben elakadtak. Lajos bácsi utasítására Gyuszi igyekezett megtudni a fennakadás okát. Mire Lajos bácsinak beszámolhatott volna, az már nem volt az autóban. A németek ugyanis a legnagyobb csendben kiemelték az autóból és elrabolták. Ha jól emlékszem, a dezinált „*homo regius*” fél nappal korábban esett német fogságba, mint megbízója, Horthy Miklós kormányzó. Sopronkőhidán hadbíróság elé állították, amely régi bajtársa és jóbarátja, a magyar főcserkész, kisbarnaki Farkass [!] Ferenc vezérezredes³²³ elnöklete alatt halál-

³²² vitéz Bodroghy Gyula (?–?) Személyét nem sikerült azonosítani. Említi őt Székely András életinterjúja: magyarosított nevű sváb tisztként emlékszik vissza rá (*Egy szubjektív szemtanú* – Székely Andrásnak, az amerikai ABC TV Network társaság nyugalmazott alelnökének emlékezései Karády Katalinra, Ujszászy Istvánra, életére, világháborús élményeire és GUPVI hadifogságára <http://www.szo-ter.hu/images/Szkely-Andrs-Andr-de-Szkely-Krasznogorszkban-a-GUPVI-brtnben-eltiltt-vei.pdf>)

³²³ vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc (1892–1980) 1938–43 között a Ludovika parancsnoka, a Donnál a pécsi IV. hadtestet, majd 1943-tól a debreceni VI. hadtestet vezette. 1941-től Magyarország főcserkésze. 1944. október 13-tól vezérezredes, a Budapest hídfő parancsnoka. Az októberi kiugrási kísérletben játszott szerepe vitatott: egyesek szerint elárulta Horthyt, mások szerint lehetséges, hogy csapatai nem értek időben Budapestre. A nyilas hatalomátvétel után hűséget esküdött Szálasinak. 1945-ben amerikai hadifogságba esett, és nem tért vissza Magyarországra. A Népbíróság távollétében lefokozta, és életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte. Több emigráns mozgalom vezetésében szerepet vállalt, később a nyugat-németországi magyar cserkész szervezet szervezője volt. 1998-ban rehabilitálták. ÚMÉL II. 511.

ra ítélte. Ítéletét később enyhítették. Onnan Sopronkőhidáról szabadították ki az oroszok hatalmas jubiléival³²⁴.

Kiszabadulása után Lajos bácsi jelentkezett a honvédelmi minisztériumban szolgálattételre. Legtöbben azt gondolták, hogy valami magas beosztást fog kapni. Ehelyett hamarosan Kiskőrösre internálták, mint a demokratikus Magyarországra ártalmas személyt. Ez az internálás politikailag érthetetlen volt, és a különös döntést csak személyes irigységgel vagy féltékenységgel lehet magyaráznunk.

Ili néni, Veress Lajosné, csakúgy, mint sokan mások is, azt gondolta, hogy férjét Miklós Béla miniszterelnök internáltatta, nehogy azt mint rangidős vezérezredest tegyék meg miniszterelnöknek helyette. Ez a feltevés azonban egy fundamentális tévedésen alapul. Ugyanis kettőjük közül Miklós Béla volt a rangidős. Ha ő internáltatta volna Lajos bácsit, az csakis annak lenne betudható, hogy a kormányzó megbízása alapján Veress Lajos volt a „*homo regius*” és a jogfolytonosságot Lajos bácsi miniszterelnöksége jelentette volna. Azzal viszont 1945 tavaszán már kevesen törődtek, hogy mi lesz a jogfolytonossággal?

Sokkal valószínűbb, hogy ebben a kormány egy másik generális tagja, Vörös János vezérezredest, honvédelmi miniszter keze volt benne. Ő ugyanis rangban sokkal fiatalabb volt, mint Veress Lajos. Az lett volna a természetes, ha kiszabadulása után Veress Lajos lett volna a honvédelmi miniszter. Az ő politikai múltja is sokkal tisztább volt, mint Vörös Jánosé, akiről sokan tudták, hogy nemcsak nagy németbarát, hanem német ügynök is volt. Viszont Lajos bácsi minisztersége Vörös János alacsonyabb beosztásba helyezését vagy állásvesztését jelentette volna.

³²⁴ itt: ujjongással, elismeréssel

A kiskőrösi internálásából kiszabadulva Veress Lajosék Budán, ha jól emlékszem, az Ostrom utcában éltek a nyugdíjasok csendes és frusztrált életét. Olykor Lajos bácsi a maga szorgalmával igyekezett ellenségeket is szerezni, mint például Kuthy László³²⁵ – akkorra már tábornok, – aki igyekezett kedveskedni neki, és azt mondogatta, hogy milyen szívesen szolgálna Lajos bácsi alatt, megkapta tőle az egyenes választ. Lajos bácsi rámutatott Kuthy tábornoki rangjelzésére: „*Akkor ezt le kéne vetned, mert még nem jár neked!*” Kuthy László ezután már nem mondogatta, hogy szívesen szolgálna Veress Lajos alatt.

1946-ban sokan reménykedtek abban, hogy a békekötés után az oroszok kivonulnak majd Magyarországról. Apám nem tartozott közéjük, mert ő az orosz megszállást 100–150 éven át tartónak gondolta. Beszélgettek az emberek ilyesmiről otthon is, baráti körben és kávéházakban is. Voltak olyanok, akik terveket szőttek nagy naivul. Ezek között akadtak emberek, akik arra is gondoltak, hogy a rend fenntartásáról is gondoskodniuk kellene. A szép ábrándok között egyesek szerepet akartak juttatni a két háború között létrejött Magyar Testvéri Közösség elnevezésű titkos szervezetnek is, melynek igen sok tagja 1945-ben akarva, akaratlan kulcspozí-

³²⁵ vitéz gertyenyesi Hollósy–Kuthy László (1896–1979) Tisztként szolgált az első világháborúban, majd a nemzeti hadseregben. A II. világháború idején a Donnál a kecskeméti 13. könnyű hadosztály parancsnoka, Osztogorszknál sikeres kitörést hajtott végre. 1944-ben a 25. gyaloghadosztály parancsnoka, a tordai ütközet közben léptették elő altábornaggyá. Ezután az 1. magyar hadsereg hadtestparancsnoka a kárpátaljai harcokban. Október 16. után leváltották, a háború végén amerikai hadifogságba esett, 1945 októberében tért haza. Katonai pályáját nem folytathatta, segédmunkákból élt. 1951-ben kitelepítették Csanádapácára, kényszerlakhelyét 1953-ban hagyhatta el. Emlékirata: *Élményeim a második világháború alatt 1939–1945*, szerk. ERDŐS Ferenc; sajtó alá rend. bevezető tanulmány és jegyzetek: SZABÓ Péter. Szekesfehervár 1992, Fejér Megyei Levéltár Közleményei 14.

ciókat szerzett a Független Kisgazdapártban. A tervezetők egyik csoportja katonai bizottságot, helyesebben katonai asztaltársaságot is alakított, melynek nyughatatlan motorja a mi házunkban, a Kecskeméti utca 5-ben, a velünk szemben lakó báró Eötvös Lászlóék alatti lakás bérlője, Szentmiklóssy [!] István³²⁶, akkor már nem szolgáló vezérkari őrnagy volt. Az ő lakásán – mint utólag kiderült, – rendszeres gyakorisággal gyűltek össze a tervezetők, akik „Fő. főv.”-nek, azaz „Földalatti fővezér”-nek dálnoki Veress Lajost designálták. Ő ezt el is fogadta. A katonai szervezést mintegy vezérkari főnökként Szent-Miklós István önmagának osztotta ki.

Ezek az elvben szigorúan titkos összejövetelek a gyakorlatban nem voltak teljesen titkosak, mert az alattunk lévő lakásba társbérlőként betelepedett Kaszás Tamásné született Grünwald Ernácskának, aki nemcsak öntudatos kalaposnő, hanem éber kommunista is volt, feltűntek ezek az összejövetelek, amelyekre úriember külsejű egyének rendszeres gyakorisággal és kellő óvatossággal érkeztek. Mivel tudatában volt nemcsak a sötétben bujkáló ellenség mindenre kész gonoszságának, hanem annak is, hogy „*munkásököl vasököl, odasújt, ahova köll!*” eldöntötte, hogy itt az acélos munkás-

³²⁶ Szent-Miklós István (1909–1993) vezérkari őrnagy, 1944-ben a Legfelsőbb Honvédelmi Bizottság titkára. Ő készítette elő Nádai István vezérezredes és Horvics angol ezredes 1944. szeptemberi repülőútját a Nápoly melletti USA-főhadiszállásra. A Gestapo letartóztatta, Sopronkőhidán és Dachauban raboskodott. 1945 után is reménykedett abban, hogy Magyarországot a szovjet érdekszférából a nyugati politikai rendszerhez lehetne átmenteni. Tagja volt a Magyar Testvéri Közösség „Hetes Bizottságának” és „Földalatti Fővezérségének”. Lakása valóban megfigyelés alatt állt. 1946-ban letartóztatták, életfogytiglani, majd másodfokon 15 év börtönrre ítélték. 1956-ban szabadult, emigrált és az Egyesült Államokban telepedett le. Visszaemlékezése: *With the Hungarian Independence Movement, 1943–1947. An Eyewitness's Account*, New York, Praeger, 1988. – BENCsik Zsuzsa: *Egy koncepció per előkészítése*, in: Budapesti Negyed 2. évf. 2. (4.) sz., 1994. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00004/bencsik.htm> CSICSERY-RÓNAY im. 426-427.

ököl szükséges lehet. Értesítette a rendőrséget, melynek politikai érdeklődésű osztályának tagjai lyukat fúrtak a két lakás közötti falon és lehallgatták mindazt, amit Szent-Miklós István és titoktartó társai nagy óvatossággal az Ernácska lakásával közvetlenül szomszédos szobában titokban és elég hangosan megtárgyaltak.

Sokhetes és figyelmes lehallgatás után a rendőrség államvédelmi osztálya és a honvédség katonapolitikai osztálya megkezdte az „összeesküvők” begyűjtését és egy nagyszabású politikai per előkészítését.

A koholt „népellenes összeesküvés” felgöngyölítését, vagyis a letartóztatottak megfelelő lelki és szellemi preparálását³²⁷ legfelső fokon három fenevad tervezte és irányította: Pálffy-Österreicher György³²⁸ egykori horthyista tiszt, ekkorra már a hírhedt katonai átvő, a Katonapolitikai osztály kegyetlen, kommunista parancsnoka; Péter Gábor, a politikai rendőrség apróka, de annál kegyetlenebb parancsnoka; és az akkori vérengzéseket és kegyetlenkedéseket személyesen és példamutatóan bátorító belügyminiszter, a magyar Robespierre, Rajk László, kiknek buzgó módon segédkezett Ries István igazságügyminiszter is. Ezek irányították a könyörtelen kihallgatásokat. Testi-lelki gyötrelmekkel sikerült is nekik egy nagy politikai kirakatpert összetákolniuk.

³²⁷ itt: megtörését, hogy vállalják a koholt vádak

³²⁸ Pálffy György (Oesterreicher, 1909–1949) 1939-ig katonatiszt, 1942-től illegális kommunista. 1944 őszétől a Magyar Kommunista Párt Katonai Bizottságának vezetője. 1946-tól, már tábornoki rangban, a HM Katonapolitikai Osztályának vezetője. 1947-től altábornagy, 1948-ban a Honvédelmi Minisztérium átszervezését irányította. 1949. július 5-én letartóztatták, a Rajk-per katonai szálát osztották rá. 1949. szeptember 24-én kivégezték. ÚMÉL V. 46–47.

A testi-lelki gyötrés legalább egy gyanúsítottnál arra is kiterjedt, hogy bájos, fiatal feleségét becípelték a vallatóhelyiségbe azzal, hogy további makacs hallgatása esetén feleségét pucérra vetköztetik és „*majd meglátja, mi következik!*” Amikor továbbra is konokul hallgatott, kegyetlenül elkezdték a „strip-tease”-t. Melyik szerető férj az, aki ilyenkor továbbra is hallgatva feláldozza szép, fiatal feleségét és nem vallja be azt is, ami soha meg sem történt? Az illető ettől kezdve vallott, mint a vízfolyás, és a bíróság előtti vallomásánál is csak az elnök vagy ügyész „végszavát” várta, hogy jó diákként azonnal elmondja mindazt, amit kínzói kiterveltek és betanítottak neki. Ugyan kicsoda az, aki követ vethetne rá? Nem ő volt a bűnös, hanem azok, akik gátlástalanul zsaroltak, kínoztak és jellemeket törtek össze!

Rajk László és Österreicher György néhány évvel későbbi halálos ítélete és felakasztása nem volt igazságtalan. Csupán az indokolásuk volt helytelen. Ezek bárhol a világon emberkínzásért és gyilkosságokért kijáró büntetést érdemeltek és kaphattak volna. Fenevadak voltak!

Mindjárt a letartóztatások kezdetén Veress Lajos megszökött a pribékek elől, és különböző ismerőseinél bujkált abban a reményben, hogy sikerül talán Nyugatra menekülnie. Sok napon át sikerült is elkerülnie az ávós nyomozókat, de nem gondolt arra, hogy bujkálásával és titkos kapcsolatkeresésével mindazokat bajba keverheti, akikkel közvetve-közvetlenül kapcsolatot vett fel, mert nemcsak a bujkálónak adott segítségnyújtás számított bűncselekménynek, hanem a feljelentési kötelezettség elmulasztása is. Amellett Lajos bácsi nem erős férfiakat keresett ehhez az illegális tevékenységhez, hanem kivétel nélkül gyenge és a törvényt alig, illetve egyáltalán nem ismerő hölgy ismerőseit mozgósította, amit az akkori sajtó szenzációéhesen szellőztetett is. Egy fiatal leányra esett az a feladat, hogy az országból kiutazáshoz autót keressen a menekülő földalatti fővezérnek. Az illető elment Germanus Gyu-

lához³²⁹, a nemzetközileg ismert és tisztelt orientalistához, hogy az szerezzen járművet. Szegény Gyula bácsi – akivel még a háború alatt a lovassporton keresztül közeli barátságba jutottam, és ezt a barátságot mindvégig tartottuk – lovat vagy tevét esetleg könynyebben szerezhetett volna, mint disszidáláshoz való gépkocsit. Így autószerzés helyett állampolgári kötelezettségének tett eleget, s miután megbeszélte a kiszöktetéshez szükséges találka helyét, bejelentette az egész ügyet a rendőrségen. Voltak többen is, akik ezért Germanus Gyulát elítélték. Ezek elfelejtik azt, hogy Germanus Gyula „*Sem utóda, sem boldog őse, sem rokona, sem ismerőse*”³³⁰ nem volt Veress Lajosnak és soha nem is buzdította a Főfőv.-ség elvállalására. Miért áldozza fel magát és kövessen el törvénysértést? A feljelentés elmulasztása is sokesztendő elzárással volt büntetendő. Germanus Gyula nem vállalta ezt egy vadidegenért. Ma is érthetetlen, hogy miért pont hozzá fordultak ezzel a kérrrel és nem egy garázsmesterhez?

1947 tavaszára a nyomozás már emberek százait juttatta a katonapolitikai osztály, az Andrásy út 60. és az orosz biztonsági szervek celláiba. Ekkorra már nemcsak több kisgazdapárti képviselő és funkcionárius, hanem a baranyai borbélyból lett miniszterelnök, Nagy Ferenc³³¹, valamint a kisgazdapárt főtitkára, Kovács Béla³³²

³²⁹ Germanus Gyula (1884–1979) orientalista, író, egyetemi tanár. ÚMÉL II. 994–995.

³³⁰ Ady Endre versének (*Sem utódja, sem boldog őse...*) idézése

³³¹ Nagy Ferenc (1903–1979) politikus, a Független Kisgazdapárt alapító tagja, 1945-ben újjászervezője. 1946. február 4-től 1947. június 1-ig Magyarország miniszterelnöke. A biztos letartóztatást elkerülendő, svájci hivatalos újjáról nem tért vissza Magyarországra. Az Egyesült Államokban telepedett le, és haláláig a magyar emigráció vezető politikusa volt. ÚMÉL IV. 934–936.

³³² Kovács Béla (1908–1959) politikus, 1933-tól a Független Kisgazdapárt tagja, 1945. augusztus 20-tól főtitkára. 1947 januárjában Rákosi és Szakasits sürgették a lemondását, de ő nem engedett. Február 25-én a szovjet hatásá-

is gyanúba keveredett, Mistéth Endre³³³ építésügyi minisztert a minisztériumi dolgozósobájából hurcolták el az államvédelem éber pribékjei.

Nagy Ferenc miniszterelnök azon a tavaszon Svájcba ment hivatalos látogatásra, ahonnan nem tért vissza Magyarországra, hanem disszidált, miután lemondása fejében kisfiát is kiengedték utána. Ha a hazát nem is, a saját bőrét egészen ügyesen mentette ez a politizáló figaró, aki miniszterelnöksége idején az oroszok ajánlatát arra, hogy Bethlen István nyugalmazott miniszterelnököt haзаengednék, mereven elutasította, és hagyta, hogy az egyik legnagyobb magyar államférfi szovjet rabságban pusztuljon el. Kovács Bélát letartóztatták az oroszok, és csak hosszú évek múltán, egészségileg leromolva szabadult.

Nagy Ferenc utóda a miniszterelnökségben Lajkó bácsi, Dinyés Lajos lett. Ez azért érdekes, mivel ő soha nem akart miniszteri

gok tartóztatták le, és a Szovjetunióba hurcolták. Határozati úton (nem tárgyalással) húsz évre ítélték, amelyet először a Gulágon, 1951-től egy moszkvai börtönben, 1955-től az ÁVH jászberényi börtönében töltött. 1956. január 18-án a BM Budapesti Központi Börtönébe vitték; de néhány hónappal később, áprilisban szabadon bocsátották. A forradalom alatt Nagy Imre kormányában földművelésügyi miniszter, két napig államminiszter volt. A Kádár-kormányban való részvételt visszautasította, 1958-ban mégis képviselőnek választották, de betegsége miatt ez formális maradt. 1989-ben rehabilitálták. *ÜMÉL* III. 1124–1125.

³³³ Mistéth Endre (1912–2006) építőmérnök. (A kőszegi katonai alreáliskolában Ottlik Géza osztálytársa volt.) Mérnökként hídépítésre szakosodott. 1942-től a Magyar Község tagja, résztvett az ellenállási mozgalomban, majd Budapest hídjainak helyreállításában. 1945 novemberétől a Kisgazdapárt delegáltjaként államtitkár volt az ipari minisztériumban, 1946 júliusától építési és közmunkaügyi miniszter. 1947-ben letartóztatták, a Magyar Község-perben 6 év kényszermunkára ítélték, amelyet még 2 évvel meghosszabbítottak. 1955-ben szabadult. 1978-ban a MTA doktora lett, 1983-tól egyetemi tanár, 1991-ben Akadémiai nagydíjat kapott. CSICSERY-RÓRAY im. 418–419.

tárcát vállalni, és már 1945-ben mondta Apámnak: „*Nem akarok a Berinkey-kormány tagja lenni!*” (Berinkey Dénes volt az a magyar miniszterelnök, aki 1919-ben átadta a hatalmat a kommunistának.) Lajkó bácsi a miniszterelnöksége idején kérdezte Apámtól valami családi összejövetelen: „*János, meddig tart még ez azt átkozott rendszer?*” Mire Apám: „*Félek, Lajkó, még nagyon sokáig. A helyedben nem várnám a változást, mert Téged akkor felakasztának.*” Lajkó bácsi hallgatott pár pillanatig, majd megszólalt: „*Azon már ne múljon!*”

Hát ilyen világ volt akkor: az egyik miniszterelnök saját rendszere elől disszidált, míg utóda ugyanannak a rendszernek bukására várt; a kormánykoalíció legnagyobb pártjának főtitkárát képviselői mentelmi joga ellenére elvitték az oroszok; az építésügyi minisztert hivatalából cipelte el a rendőrség. A honvédelmi miniszter, Bartha Albert³³⁴ elindult, hogy a további hajszát megakadályozza és letartóztassa a katonapolitikai osztály vérszomjas főnökét, Österreicher Györgyöt, aki viszont megelőzte és őrizetbe vette őt, a minisztert. Később Barthát szabadon engedték.

Veress Lajosné már akkor eljött Kaas Albertékkel, hogy Apámat férje védelmére megkérje, amikor az bujkálását megkezdte. Szent-Miklós Istvánné, akit először férjével együtt letartóztattak, kiszabadulása után azonnal feljött hozzánk hasonló kéréssel. Rajtuk kívül Apám elvállalta még az impozáns jellemű, józan gondol-

³³⁴ nagyborosnyói Bartha Albert (1877–1960) katonatiszt, 1917-től az erdélyi hadsereg vezérkari főnöke, 1918-ban hadügyminiszter. A második világháborúban a polgári ellenállási mozgalomhoz csatlakozott. 1945-ben vezérezredesi rangot kapott, 1946 augusztusától 1947. március 14-ig, kényszerű lemondásáig honvédelmi miniszter. 1948 végén (Mindszenty letartóztatásának hírére) emigrált. Hosszabb hányódás után az Egyesült Államokban telepedt le. ÚMEL I. 467–468.

kodású, mindig nyugodt, nemes és tárgyilagos András Sándor³³⁵ repülőtábornok védelmét is.

A védelmek ellátásához azonban Apámnak még egy akadályt kellett leküzdenie, mert érvényben volt a megyei törvényhatósági bizottság határozata, mely egyértelműen kimondta azt, hogy a tiszti főügyész úgynevezett „népellenes” bűncselekménnyel vádlott személyek védelmét nem vállalhatja. Ezért immár életében harmadszor és utoljára benyújtotta a vármegyei tiszti főügyészi állásáról minden igény nélküli lemondását. Apám lemondását így nem fogadták el, hanem a törvényhatósági bizottság határozatilag hozzájárult, hogy Apám szolgálatainak és érdemeinek teljes elismerésével és szolgálati éveinek teljes beszámításával nyugdíjba vonuljon.

Az iratok és vallomások tanulmányozása közben nyilvánvalóvá lett, hogy Szent-Miklós István és vádlott-társai vallomása között ellentétek vannak, és hármuk együttes védelme lehetetlen. Ezért Apám Szent-Miklós védelmét átadta egy kollégájának.

1947 tavaszán kezdődött meg a nagyszabású kirakatper első csoportjának tárgyalása, melynek másodrendű vádlottja Veress Lajos volt. Ugyanebben a csoportban voltak még: András Sándor

³³⁵ András Sándor (1899–1985) 1942–43 között a légierő vezérkari főnöke, 1944-ben a Hadiakadémia parancsnokhelyettese, majd parancsnoka. 1944 decembere és 1945 januárja között a 10. gyalogos hadosztály parancsnoka. 1945-ben vezérőrnagyi rangban katonai csoportfőnök, augusztusban kérelmére nyugállományba került. 1947-ben a Magyar Közösség perében halálra ítélték, majd ezt 10 év kényszermunkára változtatták. 1956 októberében szabadult ki a váci börtönből, a forradalom leverése után Kanadába emigrált és banktisztviselőként helyezkedett el. 1978-ban a magyar határ közelében, Eisenstadtban telepedett le. ÜMÉL I. 131.

tábornok; Arany Bálint³³⁶ gépészmérnök; Berkó István³³⁷ volt vezérkari alezredes; Donáth György³³⁸ volt MÉP képviselő; Fülöp József³³⁹ volt vezérkari őrnagy; Héder János³⁴⁰ igazgató; Kiss Ká-

³³⁶ Arany Bálint (1901–1987) gépészmérnök, az SKF Svéd Golyóscsapágy Rt. alkalmazottja, 1945-től a Kisgazdapárt vezető tisztségviselője és a Magyar Község tagja. 1946-ban letartóztatták, de az ÁVO nem bírta megtörni, ezért az NKVD szovjet „szakembereire” bízta. Életfogytiglani, majd másodfokon 12 évi fegyházbüntetésre ítélték. 1956 szeptemberében szabadult. Önéletrajza: *Koronatanú (emlékirat 1945–57)*, Budapest, Püski, 1990. ÚMÉL I. 189.

³³⁷ báti Berkó István (1904–1982) 1943-tól vezérkari alezredes, a Hadiakadémia tanára. 1944 márciusától a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács Vezértitkárságának vezérkari főnöke, szeptembertől különböző hadtesteknél vezérkari főnök. 1945-ben amerikai és szovjet hadifogságban volt, 1945 szeptemberétől illegalitásban élt. 1947-ben a Magyar Község-perben 8 évi kényszermunkára ítélték. 1955-ben szabadult, 1971-ben rehabilitálták. ÚMÉL I. 678–679.

³³⁸ Donáth György (1904–1947) jogász, tisztségviselő, politikus. 1938-tól a Magyar Élet Mozgalom egyik vezetője, 1939-44 között országgyűlési képviselő. 1943-44-ben a Magyar Élet Pártjának alelnöke. 1945 után a Magyar Községhez csatlakozott és annak egyik vezetőségi tagja volt. 1946-ban letartóztatták, a perben egyedülként halálra ítélték és kivégezték. A tárgyalásán maga tartotta védőbeszédét, és nem kért kegyelmet. 1991-ben rehabilitálták. ÚMÉL II. 226.

³³⁹ Fülöp József (1907–?) vezérkari tiszt 1945-ben az Ideiglenes Kormány szolgálatába lépett. 1946-ban letartóztatták, noha ő nem volt a Magyar Község tagja, csak baráti kapcsolatban állt több taggal. 1947-ben a Magyar Község perében 6 évi kényszermunkára, másodfokon 3 év börtönre ítélték, de végül 6 évet töltött börtönben. 1953-as szabadulása után kubikusként, majd földgyalukezelőként dolgozott 1976-os nyugdíjazásáig. CSICSERY-RÓNAY im. 411.

³⁴⁰ Héder János (1888–?) A Magyar Árucser Rt. igazgatója, az Egyházak Világtanácsa gazdasági szakértője. A Magyar Község tagja. A perben mindkét fokon 11 évi fegyházra ítélték. CSICSERY-RÓNAY im. 413.

roly³⁴¹ mérnök; Sóvári Tihamér³⁴² volt vezérkari ezredes és Szent-Miklós István volt vezérkari őrnagy.

A parádés cirkusznak is beillő és annak megfelelően megrendezett tárgyalásnak tanácselnöke a már ismert Jankó Péter volt, aki – mint mondták – ekkor már "spirituális" dolgokkal is foglalkozott, mármint a folyékony és tömény fajtájú dolgokkal, amiket bizonyára lelkiismeretének megnyugtatója, illetve elaltatója céljából fogyasztott. Ez feltehetőleg nem sikerült neki, mert néhány év múlva öngyilkos lett. A bírói pártatlanság mindhalálig idegen maradt neki. Ahol ő volt a bíró, ott az ügyész tulajdonképpen felesleges is volt. Ismerve Jankó Péter eme sajátosságát, a népügyész – dr. Zaboretzky Ervin³⁴³ egykori magyar királyi ügyész – elhatározta, hogy ő pedig Jankó Péterrel versenyre kel a rendszer iránti szervilitásban. Ott voltam minden tárgyalási napon, de még ma sem tudom, hogy melyik volt a hitványabb? Azt hiszem, holtverseny volt közöttük.

Nem emlékszem vissza minden védőre, ami érthető is annyiban, hogy Apámra koncentráltam, aki – akárcsak Eötvös Károly³⁴⁴ a tiszzaeszlári perben – a védelem vezetője és a védők munkájának

³⁴¹ Kiss Károly (1895–?) mérnök, a Fővárosi Gázművek műszaki tanácsosa. A Magyar Közösség tagja, 1939-től egyik vezetője volt. A perben mindkét fokon 12 évi fegyházra ítélték. CSICSERY-RÓNAY im. 415.

³⁴² Sóvári Tihamér (1906–?) vezérkari ezredes. 1945-ben Debrecenben a Honvédelmi Minisztérium anyagi, majd hadfelszerelési csoportfőnöke. 1946-ban letartóztatták, a perben első fokon 7 évi, másodfokon 5 évi börtönbüntetésre ítélték. 96 oldalas börtönnaplója fennmaradt. CSICSERY-RÓNAY im. 425.

³⁴³ Zaboretzky Ervin (1902–1950), a Kecskeméti Királyi Ügyészség ügyésze, 1947-től államügyész.

³⁴⁴ Eötvös Károly (1842–1916) ügyvéd, politikus, író. A tiszzaeszlári érvádpersen a vádlottak védője volt, a perről könyvet írt *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége címmel* (1904-ben jelent meg három kötetben). ÜMÉL II. 371–373.

mindnyájuk által elismert koordinálója volt. Kelemen Kornél³⁴⁵ bácsira, az öreg Halász Lajosra³⁴⁶ és Jármay Zsigmondra³⁴⁷ emlékszem vissza a védők közül. Ferenczy [!] Zsiga³⁴⁸, úgy emlékszem Arany Bálint és Donáth György védői tisztét látta el.

Jóllehet nem írom le ezt a tárgyalást, egy-két epizódot azért mégis megemlítek. Ugyanis Veress Lajost a kihallgatásakor az ügyész és a tanácselnök csalfán lépre csalta. Afelől kérdezték, hogy a magyar alkotmány értelmében kit tart Veress Lajos alkotmányos magyar államfőnek? Veress Lajos még el sem kezdte alkotmányjogi fejtegetését, már láttam, hogy szegény Apám nyug-

³⁴⁵ Kelemen Kornél (1885–1962) ügyvéd. Magánírodája a legkeresettebbek egyike volt. 1923-tól a Mérnöki Kamara ügyésze, 1931-től 1939-ig országgyűlési képviselő nemzeti egységpárti programmal. Sportegyesületekben vezető tisztségviselő, 1934-től a Kúria ügyvédi tanácsának tagja. A Gömbös-kormány igazságügyi államtitkára. Nagy ipari vállalatok jogtanácsosa-ként jelentős befolyással rendelkezett. Bajcsy-Zsilinszky Endre védője volt a hadbíróági tárgyaláson. ÚMÉL III. 829.

³⁴⁶ Valószínűleg: Halász Lajos (1874–1947) ügyvéd, újságíró. 1899–1910 között Nagyváradon volt lapszerkesztő, egy időben Ady Endre barátja. 1906-tól országgyűlési képviselő, 1918–20 között államtitkár. Ezután ügyvédi irodát tartott fenn. ÚMÉL III. 67.

³⁴⁷ Jármay Zsigmond (1894–?) ügyvéd, százados. 1947-ben Jány Gusztáv tábornok védője, de számos más esetben is szerepet vállalt katonatisztek védelmében. 1956. október 29. és december 22. között a Budapesti Ügyvédi Kamara vezetője volt (a forradalmi bizottság elnöke). Célul tűzte ki a valóságos ügyvédi autonómia megeremtését, valamint a korábbi években összedőlt magyar jogrendszer folyamatosságának helyreállítását. 1957-ben letartóztatták, és 1958-ban a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés bűntettében való tevékeny részvétel miatt börtönbüntetésre ítélték. Forrás: http://www.bpugyvedikamara.hu/zart/aktualis/pesti_ugyved/2005-december/dr-jarmay-zsigmond-emlekezete/

³⁴⁸ Ferenczy Zsigmond (1889–1959) ügyvéd, politikus. 1932-ben az Országos Magyar Párt képviselőjében a román képviselőház tagja. 1936–40 között Bukarestben volt ügyvéd. RMIL <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/1010/>

talánul verítékezik. Ő tudta, miért. Hamarosan már én is tudtam, mert Lajos bácsi szavaiból az volt kivehető, hogy Horthy Miklóst a nyilasok és németek törvénytelenül fosztották meg kormányzói tisztétől, tehát az alkotmány szerint Horthy Miklós még mindig államfőnek tekinthető. Őt, Veress Lajost a kormányzó bízta meg a „*homo regius*” feladat ellátásával, tehát őt is mintegy államfőnek kellene tekinteni. Szálasi Ferencet – akinek halála Veress Lajos figyelmét valahogyan elkerülte, – viszont a magyar országgyűlés mindkét házának ülése formailag alkotmányosan választotta meg államfőnek és így... Ekkor Zaboretzky ügyész türelmetlenül félbeszakította az Apámat kétségbeejtő alkotmányjogi fejtegetést azzal, hogy ezek szerint Veress Lajos Tildy Zoltánt nem tekinti alkotmányos magyar államfőnek. Veress Lajos, mint aki valami álomból ébredt fel, hosszan nézett maga elé, majd imígyen szól: „*Az ám! Még ő is itt van!*”

Vádbeszédében Zaboretzky ügyész még visszatért erre az epizódra, és kijelentette, hogy halálos ítélet esetén elvárja Veress Lajostól, hogy a kegyelemért önmagához, Horthy Miklóshoz vagy Szálasi Ferenchez folyamodik, de Tildy Zoltánt semmiesetre sem fogja ilyesmivel zaklatni.

Ez a mondat csakis arra irányulhatott, hogy ha Veress Lajost halálra ítélnék, az ne kérhessen kegyelmet önmaga megalázása és meggyalázása nélkül. Ha mégis kegyelmet kérne, akkor a rendszer propagandagépezete úgy állíthatná a világ elé, mint egy önérzet nélküli gyáva csúszómászót. Ezért Apám rögtön a vádbeszéd után megbeszélte Louis bácsival, hogy az semmi esetre sem kér kegyelmet, habár Apám a védői kegyelemkérés jogát fenntartotta magának.

Ezek után Apám – aki védenecinek nem engedte meg az utolsó szó jogán felszólalást – védőbeszédében reflektált Zaboretzky népügyész demagógikus [!] kijelentésére, és egyenesen hozzá fordulva mondta: „*Ami pedig Veress Lajos esetleges halálos ítéletét illeti,*

megnyugtathatom népművész urat, Veress Lajos nem fog Tildy Zoltánnak esedezni, hanem már most üzeni rajtam keresztül:

*Kegyelmet uradtól nem kér soha Szondi,
Jézusa kezében kész a kegyelem:
Egyenest oda fog folyamodni.³⁴⁹”*

Csend fogadta Apámnak ezeket a szavait, hiszen védőbeszédben ilyen kijelentés általában elég szokatlan volt, viszont mindenki megérthette, hogy Veress Lajos, aki nemcsak két háborúban nézett szembe a halállal, hanem a sopronkőhidai vérbíróság előtt is; a budapesti vérbíróság előtt is megtartja önérzetét és nem fog könyörögni a köztársaság törpe elnökének sem.

Donáth György is reflektált az ügyész provokatív szavaira az utolsó szó jogán tartott beszédében, és biztosította a vád képviselőjét, hogy halálos ítélet esetén ő sem fog Tildy Zoltántól kegyelmet kérni.

Jankó Péterék halálra is ítélték mindkettőjüket. Apám sokkal szívesebben vette volna, ha a tanácselnök egy zsidó ember lett volna. A jobboldaliból átvedlett renegát jogászok kéjelegtek abban, ha szigorú vagy éppen halálos ítéletekkel túlteljesítették a normát, míg a zsidó és zsidó-kommunista bírók mérlegeltek és még felmenteni is mertek. Itt is, mint Apám mondta, az volt a rákfene, hogy a keresztyén középosztályban nagyon, mondhatnánk túl sokan voltak a hitvány opportunisták, amint azt az évek folyamán az egyházpolitikai téren is megtapasztalhatta, ahol papok és világiak törték össze kezüket-lábukat, csakhogy kiszolgálhassák az éppen hatalmon levő politikai rendszert.

³⁴⁹ Idézet Arany János: *Szondi két apródja* c. verséből.

A fellebbviteli tárgyalást a volt Kúria impozáns Kossuth Lajos téri épületében tartották, melynek márványcsarnoka és lépcsőháza valóban Iustitia templomának méltóságteljes hangulatát teremtette meg. Régen volt, negyvenkét évvel ezelőtt, s ezért nem vagyok biztos benne, de úgy rémlik, hogy Iustitia szobra is ott volt az épületen vagy épületben³⁵⁰.

A tárgyalást dr. Szabó Mihály³⁵¹, Iustitia papjának beillő, derék kálvinista ember vezette, aki – úgy emlékszem – Marosvásárhelyről menekült. Mély benyomást keltett bennem nyugalmaival, tárgyilagosságával, hozzáértő bírói pártatlanságával és méltóságával.

Az ítélethirdetést nagy feszültség előzte meg. Az ítéletek túlnyomó részét enyhítették, csupán Donáth György elsőrendű vádlott halálos ítéletét erősítette meg a bíróság. Benyomásom szerint Szabó Mihály tanácselnök ezzel sem értett teljesen egyet, mert Donáth Györgyöt szinte faggatta afelől, hogy kér-e kegyelmet? A nemleges válaszok után határozottan kérlelte Donáth Györgyöt, amire az nyugodt és udvarias határozottsággal felelt: „*Tanácselnök úr, szíveskedjék megérteni, hogy számomra erkölcsi lehetetlenség az, hogy kegyelmet kérjek.*”

Szabó Mihály tanácselnök ekkor Donáth György védőjéhez, Ferenczi Zsigmondhoz fordult: „*Donáth György védője kér kegyelmet?*” Zsiga, aki tréfás és adomakedvelő ember volt, nem hallotta a kérdést, mert éppen valami szórakoztató adomát mesélt szomszédjának. Amikor harmadszor sem felelt a tanácselnök mind emeltebb

³⁵⁰ Iustitia (Justitia) monumentális márványszobra – Stróbl Alajos tervezte – 1950-ig maradt a Kúria épületében, majd némi hanyattatás után a Legfelsőbb Bíróság épületében helyezték el. A jelenlegi tervek szerint, összefüggésben a Kúria rekonstrukciójával, a szobor is visszakérül majd eredeti helyére.

³⁵¹ Szabó Mihály (?–?), a Népbíróságok Országos Tanácsának ítélőbírája. A Bárdossy-perben is kegyelmet kért az elítélt számára. Személyét nem sikerült pontosabban azonosítani.

hangon feltett kérdésére, Apám átnyúlt hozzá és megrázta: „*Zsiga, figyelj, a védenced életéről van szó!*”. Zsiga ekkor magához tért és bejelentette, hogy kegyelmet kér védence számára.

Ferenczi dr. nem volt az egyetlen kegyelemkérő Donáth György ügyében. Szabó Mihály tanácselnök az ítélethirdetés után hazabalagott a Bakács [!] térnél levő lakására, és nekifogott írni. Feltehetőleg egész éjjel írhatott, mert másnap korán reggel megjelent az igazságügy-minisztériumban, ahol egy hatalmas aktacsomagot nyújtott be a miniszterhez. Az irattömeg felzetén ez állt: „*Dr. Szabó Mihály budapesti lakos kegyelmi kérvénye Donáth György ügyében.*”

A volt szeghalomi pap, aki szerencsére már köztársasági elnökké megválasztásakor Apám ultimátumának hatására lemondott lelkészi jellegéről, elutasította a kegyelmi kérvényeket. Donáth György méltósággal és rendületlen nyugalommal ment a bitófa alá. Népünk nemes vértanúja marad! A sokgyermekes Szabó Mihály viszont nem kapott elismerést nemes és áldozatos tettéért.

Ennek az első csoportnak a fellebbviteli tárgyalásán az ítélethirdetést követően Apám elindult a szokásos ingváltásra, de a folyosón többen is leállították, majd egész tömeg vette körül, hogy „csacszenoljon” neki (a *csacszenolás* szót Apám zsidó kollégáitól hallottam, és valami kedveskedő dicsőítést jelenthet). Amint ott álltunk, kisietett a teremből Veress Lajosné, aki egyenesen oda ment Apámhoz, megragadta a kezét és elkezdte csókolgatni. Felhevültségében Apám ezt észre sem vette mindaddig, amíg Ili néni rá nem kiáltott: „*János! Meddig hagyja még, hogy a kezét csókolgassam?*” Ekkor vette észre Apám, hogy mi történt.

Veress Lajos is hálás volt Apámnak, jöllehet ezt nem egészen olyan gesztusokkal fejezte ki, mint Ili néni. Lajos bácsi, aki Magyarország elhagyása után Londonban telepedett le, és haláláig az itteni magyar református gyülekezet presbitere és szorgalmas is-

tentiszteleti látogatója volt, együttléteink alkalmával gyakran emlegette Apámat, mint az élete megmentőjét.

Apámnak a Magyar Testvéri Közösség úgynevezett összeesküvési perének minden csoportjában voltak védenecsei, akik között két lelkész is volt: Nagykálózy [!] Balázs³⁵² (dunaharaszti pap a solti egyházmegyéből, kinek Apám Imre bátyja egy életen át presbitere volt) és Vatai László³⁵³, aki a Kisgazdapárt ideológiai esze volt. Az utóbbi az elsőfokú bírósági tárgyalás után kiszökött az országból, és a londoni magyar református gyülekezet lelkipásztori tisztét látta el Kanadába kivándorlásáig.

Apám egyik védenecs, Vargha László³⁵⁴ műegyetemi tanár szép

³⁵² Nagy Kálózy Balázs (1908–1984) 1930–31 között dömsödi segédlelkész, 1931-től Dunaharaszti szervező (missziós) lelkésze, 1936-tól megválasztott lelkipásztora 1979-es nyugdíjazásáig. Elvégezte a budapesti bölcsészkar történelem szakát is, 1943-ban bölcsészdoktori fokozatot szerzett a budapesti egyetemen, 16–17. századi egyháztörténettel foglalkozott. Önéletrajza: *TiREL* I.8.d., Dunaharaszti, 6–10. – *ÚMÉL* IV. 998.

³⁵³ Vatai László (1914–1993) református lelkész, a *Soli Deo Gloria* Ref. Diákszövetség főtitkára, filozófus, politikus. A sárospataki teológia tanára és a debreceni egyetem magántanára volt, az 1943-as szárszói konferencia egyik szervezője. Résztvett az ellenállási mozgalomban. 1945-től a Független Kisgazdapárt tagja, minisztériumi vezető és egyetemi előadó. 1947 januárjában az ÁVO letartóztatta (a Magyar Közösséghez kapcsolódó eljárások során). Kihaszználva a feltételes szabadlábra helyezést, a biztos börtön elől emigrált és eleinte Svájcban, majd Detroitban, végül Torontóban telepedett le. Az emigráció tekintélyes vezetője volt, irodalmi munkássága több szakterületen is jelentős. *ÚMÉL* VI. 1146–1147.

³⁵⁴ Valószínűleg: Varga László (1904–1991) gépészmérnök, repülőgép-tervező. 1938-tól a Műegyetemen létesített Aerotechnikai Tanszék, majd Intézet vezetője, tanári címmel. 1947-ben elhagyta az országot, az Egyesült Államokban telepedett le. – *Repülés 1975. XXV. évfolyam 1. szám*; *WINKLER* László: *Megemlékezés Varga László egyetemi tanárról*, *Magyar szárnyak* 29. évf. 2001. 243–245.

kis feleségét meglátva, az akkor hatesztendő Béluskánk elkiáltotta magát: „*Olyan, mint egy igazgyöngy!*” Vargha László szabadláb-
ra helyezése után családotól kiszöktek Nyugatra, és Ausztráliában
telepedtek le.

Nem sorolhatok fel mindenkit, akit Apám 1946 tavasza és 1958.
augusztus 31 között védett. Voltak a védenicei között főispánok,
mint például Kászonyi Richárd³⁵⁵ és Réthey Ferenc³⁵⁶, aki kecs-
keméti jogakadémiai tanár és Pest környéki református egyház-
megyei gondnok is volt; kulákként vádolt földművesek; hadbírák
és csendőrtisztek, mint például vitéz Czigány József csendőrezre-

³⁵⁵ nagykászonyi Dr. Kászonyi Richárd (1887–1955) Végzett jogászként har-
colt az I. világháborúban, orosz hadifogságba esett, 1922-ben tért haza.
A trianoni döntést követően szülőföldjéről, Torontál vármegyéből áttelepült
Magyarországra. Makón kezdte meg ügyvédi, közéleti pályáját. 1937-ben
Csanád-Arad-Torontál vármegye és 1938-ban Hódmezővásárhely főispán-
ja lett. E tisztségeiről lemondva 1939-ben lett Bács-Bodrog megyei és bajai
főispán. Teleki Pál 1941 januárjában kinevezte vármegyeje és Baja közel-
látási kormánybiztosává. 1941 augusztusában Horthy Miklós saját kérésére
felmentette Bács-Bodrog vármegye főispáni hivatalából, bajai főispánságát
megtartotta. 1942 februárjában Háromszék vármegye főispánjává nevez-
ték ki, és megkapta a Magyar Érdemrend Középkeresztjét. 1943 júliusá-
ban Győr-Moson-Pozsony vármegye és Győr városának főispánja lett, ezt
a tisztségét 1944 októberéig látta el. 1946 januárjában tartóztatták le, végül
1947-ben felmentették a háborús büntettek vádja alól, de sokáig rendőri fel-
ügyelet alatt tartották. – KÁSZONYI Richárd: *A nagykászonyi Kászonyi csa-
lád története* (A Makói Múzeum Füzetei 111), Makó 2010. [https://library.
hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_MMF_111/?pg=0&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_MMF_111/?pg=0&layout=s)

³⁵⁶ Réthey Ferenc (1880–1952) jogi író, politikus. 1904-től a kecskeméti, 1917-
19 között a kassai jogi akadémián tanár, közben 1912-ben a kolozsvári egye-
tem magántanára (római jog), 1920-23 között Moson vármegye főispán-
ja, 1929-től ismét kecskeméti jogakadémiai tanár. 1940-ben nyugdíjazták.
1946-47-ben visszahívták a jogakadémia dékánjának. A református egyház-
ban is betöltött világi képviselői, főjegyzői, főgondnoki tisztségeket. ÜMÉL
V. 702.

des³⁵⁷, a csendőrség központi nyomozóosztályának parancsnoka; munkások, mint Rácz Sándor³⁵⁸; szigorló orvostanhallgató, mint Tóth Ilona³⁵⁹; arisztokraták, mint Esterházy Pál³⁶⁰ és Esterházy Jó-

³⁵⁷ vitéz Czigány József (1894–1977) ezredes. 1947. március 19-étől volt le-
tartóztatásban. A Budapesti Népbíróság 1949 októberében 15 évi fegyházra
ítélte, a fellebbezések után jogerősen 10 évi fegyházra. 1956-ban helyezték
szabadlábra, 1958 márciusától 1959 júniusáig internálva volt. SZAKÁLY Sán-
dor: *Akiket magyar királyi Csendőrség 1919 és 1945 közötti felső vezetői kö-
zül 1945 után elítéltek*, Rubiconline [http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/
akiket_magyar_kiralyi_csendorseg_1919_es_1945_kozotti_felso_vezetoi_
kozul_1945_utan_eliteltek/](http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/akiket_magyar_kiralyi_csendorseg_1919_es_1945_kozotti_felso_vezetoi_kozul_1945_utan_eliteltek/)

³⁵⁸ Rácz Sándor (1933–2013) szerszámkészítő, politikus, az 1956-os munkás-
megmozdulások vezére, a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács elnö-
ke. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban szabadult.
A hetvenes években illegális előadásokat tartott, a nyolcvanas években már
utazhatott külföldre, de még 1988-ban is letartóztatták egy-egy napra (hogy
ne vehessen részt az ellenzéki tüntetéseken). Nagy Imre újratemetésén ő volt
az egyik szónok, de az új pártformációk egyikében sem talált közös ideológi-
ai alapot. 1993-tól a Független Kisgazdapárt tagja. 2003-ban a Magyarok Vi-
lágszövetségének tiszteletbeli elnökévé választották. 1999-ben Nagy Imre-
emlékplakettet kapott. *MTI Ki kicsoda 2009. Kortársaink életrajzi lexikona*,
főszerk. HERMANN Péter, Budapest, MTI, 2008.

³⁵⁹ Tóth Ilona (1932–1957) szigorló orvos. 1956. október 25-én jelentkezett
ápolónőnek a Szövetség utcai kórházba, ahonnan átküldték a Péterfy utcai
kórházba, ahol az Önkéntes Mentőszolgálat tagja lett. November 1-től a kór-
ház kisegítő részlegének vezetője. November 11 után bekapcsolódott az il-
legális ellenálló mozgalmakba, röpcédulákat készített és részt vett az *Élünk*
című folyóirat szerkesztésében. November 20-án társaival együtt letartóztat-
ták, majd szervezkedésben való részvétel és gyilkosság vádjával halálra ítélt-
ték, és 1957. június 27-én felakasztották. – ÚMÉL VI. 833. – Kiss Réka – M.
Kiss Sándor: *A csalogány elszállt – Tóth Ilona tragikumja*, Budapest, Kairosz
Kiadó, 2007.

³⁶⁰ Galántai herceg Esterházy Pál Mária Lajos Antal (1901–1989) 1927-ben
jogi doktorátust szerzett. 1920-tól a családi vagyon kezelésében vett részt.
Közéleti, politikai szerepet nem vállalt, az MTA tagja 1940-től. 1945-ben
magyarországi birtokait elvesztette (1955-ig az osztrák területen levő bir-

zsef [!]³⁶¹; gimnáziumi tanárok, falusi tanítók, jegyzők, tudósok, kistisztviselők és – érthetően – katonák. Védencei között voltak szép számmal papok is, közöttük a cisztercita rend két vezetője, Hagyó-Kovács Gyula rendi jószágigazgató³⁶² és Endrédy Vendel zirci apát³⁶³. Két evangélikus püspök védenice is volt: Túróczy Zoltán³⁶⁴ és Ordass Lajos³⁶⁵. Túróczyt kétszer is védte. Egyszer hábo-

tokai is szovjet fennhatóság alatt voltak), de nem távozott el az országból – 1947-ben már tervezte, de későn. 1948-ban a Mindszenty-per keretében letartóztatták, és 15 év börtönbüntetésre ítélték. Az 1956-os forradalom idején szabadult ki, ekkor feleségével elhagyták az országot és Svájcban telepedtek le. 1991-ben rehabilitálták. ÚMÉL II. 449–450.

³⁶¹ Kardos István valószínűleg Esterházy Jánosra gondolt (ld. 128. jegyzet).

³⁶² Hagyó-Kovács Gyula András (1888–1960) ciszterci szerzetes, mezőgazdász, 1924-től a rend jószágigazgatója. 1940-ben nem fogadta el Teleki Pál földművelésügyi miniszteri felkérését. 1945–50 között a rend budapesti házában élt. 1950-ben a Grósz József-per hetedrendű vádlottjaként 13 év börtönre ítélték. 1956-ban szabadult, 1957-ben rövid időre ismét börtönbe került, majd Pannonhalmán élte utolsó éveit. ÚMÉL III. 25.

³⁶³ Endrédy Kálmán Vencel (1895–1981) ciszterci szerzetes, 1939-ben választották a Ciszterci Rend Zirci Kongregációjának elnök apátjává. A rend feloszlásakor, 1950. október 25-én utolsóként hagyta el az apátságot. Négy nappal később Budapesten letartóztatták, és a Grósz-perben 14 év börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban szabadult, 1957-ben fél évre ismét börtönbe került, ezután haláláig Pannonhalmán élt. ÚMÉL II. 346–347.

³⁶⁴ Túróczy Zoltán (1893–1971) 1939-től a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspöke. 1945 tavaszán letartóztatták, és a Nyíregyházi Népbíróóság „háborús bűntettek miatt” 10 évi fegyházbüntetésre ítélte. 1946 márciusában szabadlábra helyezték, 1948 májusában a Népbíróóságok Országos Tanácsa kegyelmi úton megszüntette a bűnvádi eljárást. Ekkor a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület választotta püspöknek. 1952-ben állami nyomásra nyugdíjazták. 1957 januárjában az Északi Evangélikus Egyházkerület ismét püspöknek választotta, de decemberben az ÁEH megvétőzta ezt a döntést. Az Országos Evangélikus Lelkészegyesület főtitkára volt, 1963-ban távollétében a helsinki egyetem díszdoktora lett. ÚMÉL VI. 914–915.

³⁶⁵ Ordass Lajos (Wolf, 1901–1978) 1945-ben a Bányai Egyházkerület püspök-

rú alatti, másodszor háború utáni magatartása miatt emeltek vádat ellene.

Apám papoktól nemcsak védői tiszteletdíjat, de még saját költségmegterítést sem fogadott el. Ez állt nemcsak a református papokra, hanem a katolikusokra és evangélikusokra is. Ezek védelmét Apám mintegy a Krisztus Egyházának szolgálataként könyvelte el.

1948. szeptember 10-én jött Apámhoz Ordass Lajos bányai evangélikus egyházkerületi püspök felesége, hogy megkérje Apámat férje védelmére, mivel erre a felkért evangélikus ügyvédek egyike sem vállalkozott. Ordass, akivel addig nem ismerték egymást, akkor a Lutheránus Világszövetség elnöke volt, és a per világszenzációvá lett. Négy dolog maradt ebből emlékezetemben:

1948. szeptember 14-én tudta meg Apám, hogy a szeptember 28-ra a Munkásbíróságnál kitűzött perrel egy időben lesz az ő dunamelléki egyházkerületi főgondnoki beiktatása. Milyen csodálatos véletlen! Illetve meglehet az is, hogy szenzációs koordináció volt.

Ordass bűnperének az volt a közvetlen ürügye, hogy Ordass nem jelentett be egy hozzá érkezett 100.000 dolláros valutaküldeményt. A valóság az, hogy ő ezt megkérdezte egy Jeszenszky nevű alaktól³⁶⁶, aki akkor a Nemzeti Bankban volt kollaboráns. Ez

nek választotta, 1947-től az Evangélikus Világszövetség elnöke. 1948-ban az iskolák államosítása miatt került szembe a hatalommal, letartóztatták, és 2 évi fegyházra, valamint 5 évi hivatalvesztésre ítélték, amelyeket ki is töltött. 1956-ban – még a forradalom előtt – rehabilitálták, a forradalom idején a Déli Egyházkerület püspökének választották. 1957-ben az Evangélikus Világszövetség is újra alelnökké választotta. Ám 1958-ban ismét és véglegesen megfosztották hivatalaitól. Ezután haláláig visszavonultan élt, sokat fordított. Válogatott önéletrajzi írásai 1983-98 között jelentek meg. ÚMÉL IV. 1162–1163.

³⁶⁶ Jeszenszky Ferenc (1905–1990) jogász, 1946-52 között a Magyar Nemzeti Bank vezérigazgatója, a Gazdasági Főtanács tagja. Nevéhez fűződik a hiper-

az ember – bizonyára rosszhiszeműen – azt tanácsolta Ordassnak, hogy ne jelentse be a küldeményt, holott a legcsekélyebb összegre is bejelentési kötelezettség volt. Ordass is jóhiszeműsége ellenére törvényszegést követett el. Azon sem csodálkoznék, ha kiderülne, hogy Ordass feljelentője is ez a Jeszenszky nevű rokona volt, mivel neki – Jeszenszkynek – a törvényszegésre buzdításból tudomásom szerint semmi baja sem lett, sőt úgy tűnik, mintha ezt Rákosiék értékelték volna. Majdnem pénzügyminiszter lett belőle.

A harmadik emlékezetes dolog még csúfabb, mint az előző kettő: Apám Ordasst is ingyen védte, mivel lelkésről volt szó. Az ügygel kapcsolatos költségeket, azaz készkiadásokat, melyek körülbelül 20.000 forintra rúgtak – [a] gyorsíró díja 15.000 forintba került, – jó Apám a saját pénzéből fedezte. Tehát nemhogy nem keresett ezen a védelmen, hanem az 20.000 forintjába került akkor, amikor egy miniszter fizetése 3–4000 forint volt. Annál nagyobb volt meglepetése, amikor évek múlva tudomására jutott, hogy valaki Ordasshoz közelálló őreá hivatkozva ügyvédi tiszteletdíjra valami hatalmas összeget (1000 dollárt?) vett fel a Lutheránus Világszövetségtől – feltehetőleg jól ismerve Apámnak azt a szokását, hogy papoknál a pénz említését is elkerüli. Apámnak nem a pénz fájt, hanem az, hogy abba az egyházba, amelyet egész életében nagyra értékelt (hiszen minket is a Deák térre járatott elemibe), s amelynek vezető személyiségei között olyan előkelő gondolko-

infláció megfékezése (a forint bevezetése). 1946 augusztusában ő fogadta az „aranyvonatot” (az amerikai hadseregtől a MNB-nek visszaszolgáltatót 30 tonnás aranykészletet). 1952-ben leváltották, a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírója lett. 1956-ban a Forradalmi Bizottmány elnöke volt, emiatt elbocsátották, az ügyvédi kamarából is kizárták. Segédmunkásként dolgozott 1963-ig, majd a jogászként dolgozott Vegyipari Kiszövben (Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetsége). Forrás: <https://www.neb.hu/hu/birok-es-ugyeszek-akik-elutasitottak-a-reszvetelt-a-koncepcios-perekben>

zású urak és barátai voltak, mint Kaas Albert, Konkoly Elemér³⁶⁷, Krayzell Miklós³⁶⁸, Rásó Lajos, Radvánszky Albert³⁶⁹ és Vladár Gábor³⁷⁰, ilyen hitvány lelkületűek is beférkőztek. A csalárd szélhámós csak olyan valaki lehetett, akit Genfben is Ordass Lajoshoz közelállónak és így megbízhatónak kellett ismerjenek. Apámnak Ordass Lajos és az evangélikus egyház iránti nagybecsülése változatlan maradt.

A negyedik emlék kárpótlás az előző háromért, mert a keresztyén hitvallók korára emlékeztető. A tárgyalóterem minden nap zsúfolásig megtelt diakonisszákkal. A megnyitás előtt – ugyanakkor, amikor a Kálvin téri templomban Bereczky Albert püs-

³⁶⁷ Valószínűleg Dr. Konkoly Elemér (1894–1964) ügyvéd, kormányfőtanácsos. Leányfalui villáját 1951-ben államosították.

³⁶⁸ Krayzell Miklós (1878–1956) ügyvéd, táblai tanácselnök. 1928-ig a Dunáninnen Evangélikus Egyházkerület világi bírója. 1946-ban a Sallai Imre és Fürst Sándor ellen ítélezett bíróság tagjaként került a Népbíróság elé, 1948-ban jogerősen 2 év börtönre ítélték. 1992-ben rehabilitálták. – Források: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/tarhely/allamszocializmus/dokumentumok/perek1.pdf>; http://medit.lutheran.hu/files/1928_augusztus_9_Budapest_kgy.pdf.

³⁶⁹ báró Radvánszky Albert (1880–1963) földbirtokos, cs. és királyi kamarás, koronaőr, a főrendiház tagja, a Johannita rend lovagja. Jogi és gazdasági végzettséggel rendelkezett. 1923-tól az evangélikus egyház egyetemes egyházi és iskolai felügyelője, a magyar közélet tevékeny résztvevője. 1948 augusztusában tartóztatták le az Ordass-per vádlottjaként. Tisztségeiről lemondott, kora és egészségi állapota miatt egy idő után megszüntették fogva tartását. Hátralevő életét a budai evangélikus szeretetotthonban töltötte teljes visszavonultságban. ÚMÉL V. 557.

³⁷⁰ Vladár Gábor (1881–1972) jogász, kúriai tanácselnök, igazságügyi miniszter, a MTA tagja. A második világháború végén a zsidók elhurcolása miatt lemondott minisztériumi állásáról. 1944-ben Horthy kérésére igazságügyi miniszter lett az október 16-i nyilas hatalomátvételig. 1943-tól a budavári evangélikus gyülekezet felügyelője 1948-as kényszerű lemondásáig. 1951-ben családjával együtt kitelepítették. MÉL 1978–1991 III. 843–844.

pökszentelési komédiája folyt Rákosi Mátyás és Szakasits Árpád odacipelt trónusa előtt – a tárgyalóterem utolsó padsorában fel-emelkedett Keken András³⁷¹ deáktéri lelkész: „*Imádkozzunk püspök urunkért!*” Erre a diakonisszák és édes jó Apám a rendszer kopóinak szeme láttára leborultak alázatos imádsággal. Aznap a Markó utcai bíróságon volt szent istentisztelet, nem a Kálvin téren! Ítélethozatal előtt az imádkozás megismétlődött. Ordasst az eredetileg fenyegető sokévi fegyházbüntetés helyett két évi fogházra ítélték. Csajtai tanácselnök³⁷² könnyezett az ítélet kihirdetésekor.

Nyolc nappal Ordass tárgyalása előtt, 1948. szept[ember] 20-án Apám elvállalta Pap [!] Simon³⁷³, a Margyar–Amerikai Olajipari

³⁷¹ Dr. Keken András (1909–1974) evangélikus lelkész. 1937-ben Hódmezővásárhelyen gyermekotthont alapított, 1941-ben választotta lelkészül a budapesti Deák téri gyülekezetet. 1948-tól zaklatások érték, 1949 áprilisában felfüggesztették állásából. 1950-ben az ÁVH letartóztatta, Kistarcsára internálták. Ezután segédmunkásként, majd könyvelőként dolgozott. 1956-ban rehabilitálták, október 7-től szolgálhatott ismét lelkészként. – Forrás: Evangélikus Élet 2003/1 <http://zope.lutheran.hu/ujsagok/evelet/archivum/2003/1/54>. Irod.: Fabiny Tamás: *Sem magasság, sem mélység... – Keken András életregénye. Budapest, Harmat Kiadó, 2009.*

³⁷² Csajtai Ferenc (?–?) népbíróági tanácselnök. Személyét közelebből nem sikerült azonosítani.

³⁷³ Papp Simon (1886–1970) geológus, professzor, az MTA tagja, 1937-től a MAORT-telep főmunkatársa, később alelnöke és vezérigazgatója. A német megszállás idején megakadályozta, hogy a németek lefoglalják a zalai kőolajmezőket és a berendezéseket. 1945 után a MAORT eleinte szovjet, majd jog szerint ismét amerikai irányítás alá került. Papp Simon 1947-ben nyugdíjba készült, és ekkor indult a koncepciós MAORT-per, amelynek célja a 96%-ban amerikai tulajdonú részvénytársaság államosítása volt. 1948-ban letartóztatták a már nyugdíjas Papp Simont, és szabotázs vádjával halálra, másodfokon életfogytiglani fegyházra ítélték, családját kitelepítették, akadémiai tagságát törölték. A börtönben is dolgoztatták olajipari terveken, sőt vele terveztették a reeski kényszermunkatábor vízellátását is. 1955-ben szabadult, részben rehabilitálták, és még 1962-ig dolgozott a szakmában kuta-

Részvénytársaság vezérigazgatójának védelmét. A per valódi célja az volt, hogy ürügyet adjon a MAORT államosításához. Papp Simon pusztán Rákosi Mátyás „sztalinista humanitása” folytán lett elsőrendű vádlott. Rákosi ugyanis eldöntötte, hogy egy-két vádlottat akasztófára kell juttatni. Azt viszont nem akarta, hogy árva gyerekek maradjanak hátra. Tehát nőtlen, vagy legalább gyermektelen áldozatokat kellett keresni. Pap Simon nős volt, de idős és gyermektelen. Így lett ő az elsőrendű vádlott. A másik erre kiszemelt áldozat egy nőtlen olajmérnök, Binder Béla³⁷⁴ volt. Ők voltak Rákosi „emberségességének” kiszemelt áldozatai. Ekkoriban mondta Papp Simonnének Chapin amerikai követ³⁷⁵, hogy Budapesten a saját életét sem érzi biztonságban.

A nagy nemzetközi feltűnéskeltéssel lejátszott per másképpen ütött ki, mert jó Apám a nemzetközi sajtó jelenlétében meghíúsította a kitervelt halálos ítéletet. A vád, a bíróság és Rákosiék min-

tómérnökként. ÚMÉL V. 130-131. – PAPP Simon: *Életem*. Második, bővített kiadás, Zalaegerszeg, Magyar Olajipari Múzeum, 2000.

³⁷⁴ Binder Béla (1905–1977) bányamérnök 1941-től kezdett olajbányászattal foglalkozni, és a MAORT termelési felügyelője volt 1945-48 között. A MAORT-perben 4 év börtönre ítélték; 1951-ben kegyelemmel szabadult. Ezután 1958-ig a Bányászati Kutató Intézet olajosztályának volt az osztályvezetője. 1959-ben a Nagyalföldi Kőolaj- és Földgáztervező Vállalatnál a demjéni olajmező műszaki vezetője lett, majd központi termelési mérnök volt Szolnokon. 1963-tól 1976-os nyugdíjaztatásáig a Nehézipari Minisztérium Műszaki Dokumentációs Irodájában szakmai kiadványsorozatok felelős szerkesztőjeként dolgozott, 1968-ban a kezdeményezésére megindított *Kőolaj és Földgáz* című szaklap főszerkesztője lett. ÚMÉL I. 737.

³⁷⁵ Selden Chapin (1899–1963) 1919-25 között az amerikai tengerészetnél szolgált. 1925-től külügyi pályára lépett, és a világ számos pontján töltött be titkári, konzuli tisztségeket. 1947-től volt az Amerikai Egyesült Államok magyarországi nagykövete, 1949. február 11-én kiutasították az országból. Ezt követően hollandiai, panamai, iráni és perui nagyköveti posztokat töltött be 1960-ig. Forrás: <http://www.arlingtoncemetery.net/schapin.htm>

den erőfeszítése ellenére Papp Simont életben kellett hagyniuk. Így viszont Binder Bélát sem lehetett halálra ítélni.

Azzal, hogy Papp Simont megmentette az akasztófától, Apám szolgálatot tett a magyar olajtermelésnek is. Ugyanis Rákosi Mátyásék egy év múlva rákényszerültek arra, hogy a fegyenc Papp Simont lényegében, ha nem is formálisan, visszahelyezzék a magyar olajtermelés élére. Tették ezt azért, mert ő volt az egyetlen, aki-ről azt remélhették, hogy a rablógazdálkodással tönkretett magyar olajipart meg tudja menteni. Annak idején őt azzal vádolták, hogy túl lassan hozza fel az olajat, és az a hitvány karrierista, aki Papp Simon ellen a koronatanú volt, jutalmul megkapta az államosított olajipari vállalat vezérigazgatóságát³⁷⁶.

Ez az utód nem volt azzal vádolható, hogy túl lassú lett volna az olajtermelésben, azaz túl óvatosan hozta volna fel az olajat. Ennek pontosan az ellenkezőjét csinálta: rablógazdálkodásba kezdett. Ezzel viszont azt érte el, hogy a gyorsan kitermelt olajjal együtt a szükségesnél sokkal nagyobb mennyiségű földgáz jött fel siste-regve és bugyborékolva, hogy elillanjon a levegőbe. Az olaj lent maradt a mélyben, mivel nem volt semmi, ami felnyomja, s onnan csak óriási többletköltséggel lehetett volna kiszivattyúzni. Az egykori koronatanú vezérigazgató nem várta meg a letartóztatást és halálos ítéletet, hanem felvette a „sokat szenvedett hazafi” szerepét és disszidált. Rákosi Mátyásék pedig hamarosan ráfanyalod-

³⁷⁶ Dr. Székely Pál (?–?) 1948 májusában állami ellenőrként került a MAORT-hoz, korábban az olaj értékesítésével foglalkozott. Ősszel lett a gyakorlatilag már államosított (jogilag ez 1949-ben történt meg) cég vezérigazgatója, de 1949 tavaszán leváltották. Valóban ő vádolta szabotázzsal Papp Simont, és valóban elrendelte a kitermelés fokozását (a szakemberek tiltakozása ellenére). Ezután kereskedelmi megbízott lett Rio de Janeiróban, 1956-ban családjával együtt disszidált. PAPP im. 210.

tak Papp Simonra. Ugyanis annak a gyűjtőfogházban levő celláját átrendezték irodának és a rab Papp Simon onnan irányította a magyar olajkitermelést, illetve a magyar olajipar majdnem lehetetlenné vált megmentését. Jó Apám Papp Simon életének megmentésével a magyar olajipart is megmentette.

Papp Simon ügyéről mintázta Galgóczy [!] Erzsébet³⁷⁷ a néhány esztendeje megjelent *Vidravas* című regényét, amely a legtöbb dologban eltér a történelmi valóságtól. Ezzel szemben el kell ismerjünk, hogy Galgóczi Erzsébet nem történelmi tanulmányt, hanem regényt írt és ennek megfelelően élt az írói szabadsággal.

Ekkoriban már nem Jankó Péter volt a vérbírók legvéresebb kezűje, mert volt egy új csodagyerek: Olti Vilmos³⁷⁸, a gátlástalan mesterjogász, kinek nemcsak jogi felkészültsége volt jobb, mint az akkorra már lekopott Jankóé, hanem nemzetközi tapasztalatai

³⁷⁷ Galgóczi Erzsébet (1930–1989) író. Egyik legnagyobb sikere éppen az 1984-ben megjelent *Vidravas* volt. *ÚMÉL* II. 896-898.

³⁷⁸ Olti Vilmos (Obetkó, Olty, 1914–2008) A negyvenes években előbb a Nyilaskeresztes Párt, majd a Kommunista Párt tagja lett. 1944-ig minisztériumi titkár, 1945-től a Népbíróság népügyésze, tanácsvezető bírāja, 1948-tól a Budapesti Népbíróság elnöke. A koholt perekben – gyakran pártutasításra – súlyos börtönbüntetések és halálos ítéleteket hozott. A kistarcsai internálótáborban többször utólag súlyosbított már meghozott ítéleteket. 1956 után, valószínűleg rossz híre miatt, már nem bíraskodhatott, ügyvédként viszont a hatvanas évekig dolgozott. Ezután jogtanácsos, majd idegenvezető lett. Halálos ágyán egy egykori elítéltségével, mint kórházlelkésszel találkozott. Bűneit belátva és megbánva hunyt el Kerényi Lajos piarista kórházlelkész tanúsága szerint. http://hu.radiovaticana.va/storico/2012/02/06/mindszenty_b%C3%ADboros_v%C3%A9rb%C3%ADr%C3%B3ja_hal%C3%A1los_%C3%A1gy%C3%A1n_felvette_a_betege/ung-560237 (2016. október 30.); SZÖNYI Szilárd: *Aki meggyónt egykori áldozatának*, in: ÉLŐ Anita: *A nagy vérbíródoszié*, Heti Válasz XVI. évf. 42. sz. 20.; CSICSERY-RÓNAY im. 420.

és kapcsolatai is voltak, jóllehet 1945 után a nemzetközi kapcsolatait már nem fitogtatta. Ugyanis a háború végéig a Magyar–Német Társaság lelkes, sőt túl lelkes titkára volt, és főnöke szerint több időt töltött a magyar–német kapcsolatok ápolásával, mint minisztériumi kötelességei ellátásával. Jogi szaktudása mellett könnyen lelkesedő és buzgó ember lehetett, mert vérbírói feladatait is vakbuzgósággal, igazi sztahanovista hozzáállással, azaz a halálos és kegyetlen ítéleteknek tőle telhető túlteljesítésével látta el.

Ezekben az esztendőekben gyakran követték ávós detektívek Apámat, sőt Anyámat és minket is. Olykor kis elemista Bélánkat is faggatták az iskolában afelől, hogy miket beszélünk otthon, magunk között? Béluskánkat nem tudták lépre csalni. Mint ő maga mondogatta akkoriban Anyánknak: „*Tudod, Anya, azért, mert kicsi vagyok, még tudom, mit mondjak ezeknek.*”

Apám szíve soha nem volt túl robosztus. Ezért a nehezebb megpróbáltatást jelentő tárgyalások előtt be-bevonult egy-egy hétre a Lorántffy Zsuzsanna diakonisszaotthon szanatóriumába, ahol különféle injekciókkal erősítették. Minden reggel meglátogatta őt az intézeti lelkész, akit hosszú ideig kedvelt, s akit az általa szeretett és nagyrabecsült dr. Vatai László barátjaként ismert: Esze Tamás, akivel mindennap elbeszélgetett. Csak később, 1956 után jött rá, hogy Esze nem az az ember, akinek ő gondolta. Annak lelkészi jellegével összeférhetetlen egyházkerületi főgondnoksága, különösen főgondnoki beköszöntő beszéde undorral töltötte el és Apám belátta, hogy tévedett akkor, amikor Esze Tamást derék embernek tartotta. Ugyanezt persze egy másik, felszentelt lelkészből átvedlett egyházkerületi főgondnokról is el lehetne mondani minden népszerűsködése ellenére³⁷⁹. Mindkettő eladta lelkét az ördögnek.

³⁷⁹ A célzás nem érthető, mert ebben az időben Esze Tamáson kívül nem volt más lelkészből világi főgondnokságra váltott személy (Dunamellék: Kiss

Parasztnak maradva böcsületes emberek lehettek volna. Középosztálybeliek lettek, és megkapták az opportunizmus rákfenéjét.

Azt hiszem, Papp Simon ügyének tárgyalása előtt volt, hogy Anyám és Apám taxiba szállt azzal, hogy a Lorántffy Otthonba mennek, amikor egy ember odalépett a sofőrhez, egy-két szót mormogott hozzá, majd továbbment. Apám odaszólt a sofőrnek: *„Menjen utána és mondja meg neki, hogy a Nürnberg utca 46.-ba megyek, és hat napig leszek ott. Egyébként beszállhat hozzánk a kocsiba, és azonnal velünk jöhet.”* A sofőr erre azt állította, hogy az idegen csupán a Szerb utca után érdeklődött. Majd meggondolta magát, és utánaszaladt az ávósnek, aki odabólintott Apám felé, de a kocsiba meghívást nem fogadta el.

Anyám eleinte zúgolódott a detektívkíséret miatt. Később már csak azon méltatlankodott, hogy ha már kíséretik, lehetne bennük annyi emberség, hogy a csarnokból hazafelé segítenének neki a csomagok cipelésében. *„Nem esne le az aranygyűrű az ujjukról”* – mondogatta.

Roland; Tiszántúl: Erdei Ferenc; Tiszáninnen: Horváth Elemér – ez az egyházkerület 1951-ben átmenetileg megszűnt; Dunántúlon 1948 végén, 1949 elején nem volt megválasztott főgondnok).

Mindszenty József³⁸⁰ letartóztatása után néhány nappal megjelent nálunk Czapik József [!] egri érsek³⁸¹ két megyéspüspök, emlékezetem szerint Pétery József³⁸² váci és Virág Ferenc³⁸³ pécsi püspökök társaságában. Ez a három főpap azért jött, hogy Apámat a magyar püspöki kar nevében a primás védelmére kérje fel. Sajnos kérésüknek nem lehetett eleget tenni, mert addigra Mindszenty az ávosok tanácsára, illetve rábeszélésére már meg-

³⁸⁰ Mindszenty József (Pehm, 1892–1975) Rendkívül aktív papi és közéleti pályafutás után 1944 márciusában lett veszprémi püspök, s még ez év őszén Sopronkőhidára került a nyilas hatalommal való szembeszegülése miatt. 1945 szeptemberében esztergomi érsekké, 1946 februárjában bíborossá nevezték ki. Közéleti szerepvállalása nem csökkent, következetesen szembehelyezkedett a kommunistákkal. 1948. december 26-án tartóztatták le, 1949-ben életfogytiglani fegyházra ítélték. 1956-ban a forradalom idején kiszabadították, és azonnal megkezdte érseki hivatala gyakorlását. November 4-én az amerikai követségre menekült, ahol 1971-ig tartózkodott. Ekkor a Szentszék és a Magyar Népköztársaság megegyezése értelmében elhagyhatta az országot, Bécsben telepedett le. 1974-ben VI. Pál pápa megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érsekséget, de Mindszenty haláláig nem töltötték be a posztot. 1990-ben rehabilitálták. ÚMÉL IV. 766–768.

³⁸¹ Helyesen: Czapik Gyula (Czékus, 1887–1956) Apja mesterségét folytatva előbb nyomdász volt, később lépett papi pályára. 1939-től veszprémi püspök, 1943 májusától egri érsek. 1948-tól megegyezésre, az adott lehetőségek közötti legjobb megoldásokra törekedett a magyar állam és a Vatikán között. 1951–56 között a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke volt, 1954-től az Országos Béketanács és a Hazafias Népfront vezető tagja. ÚMÉL I. 1025.

³⁸² Pétery József (Petró, 1890–1967) 1942-től váci megyéspüspök, 1931-től a Szent István Akadémia tagja, pápai kamarás, 1942–44 között a felsőház tagja. Ellenezte az államosítást, nem fogadta el az 1950-es „egyezményt”, és szembeszegült a papi békemozgalmal. Emiatt először házi őrizetben tartották, majd 1953 áprilisától haláláig (1956-ban rövid időre szabadulhatott) a hejcei szociális otthonba száműzték. ÚMÉL V. 293.

³⁸³ Virág Ferenc (Blum, 1869–1958) 1926 márciusától pécsi megyéspüspök, 1927 és 1944 között a felsőház tagja volt. ÚMÉL VI. 1252.

bízást adott Kiczko Kálmán³⁸⁴ engedelmes párttagnak, aki akkor az Ügyvédi Kamara elnöke volt. Apám a primás közelébe sem juthatott.

Kiczko Kálmán Mindszenty József érdekében természetesen kisujját sem mozdította, hiszen nem is ezért volt ott, hanem azért, hogy Mindszentyt úgynevezett védőjének statisztálása mellett ítéljék el. Kiczko használhatatlansága Mindszentynek is feltűnt, és az egyik tárgyalási szünetben engedélyt kért Olti Vilmos tanácselnöktől, hogy védőjét, Kiczko Kálmánt, elbocsáthassa és Apámat kérhesse fel védelmére. Ezt Olti Vilmos, mint Apámnak elmondta, azaz utasította el, hogy *„egy ilyen védőcsere Mindszenty Józsefnek nem használna, de Kardos Jánosnak sem tenne jót.”*

Apám mégis védett a Mindszenty perben, mégpedig a negyedrendű vádlottat, herceg dr. Esterházy Pált, aki 1945-ig Magyarországon leggazdagabb földbirtokosa volt. A háború után is hatalmas vagyona maradt Ausztriában és Nyugat-Európában. Magyarországon maradásának egyetlen oka volt: hazaszeretete. Mint Apámnak mondta, ő jól élt Magyarországon és akkor, amikor a magyar népre szenvedés zúdult, nem tartotta volna erkölcsösnek, ha nem osztózik népe sorsában. Népének szeretetéért hatalmas árat fizetett ez a valóban nemes ember! A herceg felesége, Ottrubay Melinda³⁸⁵, dr.

³⁸⁴ Kiczko Kálmán (1881–1952) ügyvéd. Leghíresebb ügye a Mindszenty-per volt. A perrel foglalkozó irodalom egybehangzóan állítja, hogy Kiczko az ÁVH eszköze volt. Források: <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=192&lap=6>; <http://midra.uni-miskolc.hu/document/30240/26224.pdf>.

³⁸⁵ Ottrubay Melinda (1920–2014) 1933-tól a budapesti Operaház balett-táncosa, 1937-től magántáncos, 1942-től prima balerina és „balerina assoluta” (a titulus feltétele a prima balerina státusz, és igen ritkán ítélik meg – jelentése kb.: a legtökéletesebb, felülmúlhatatlan elsőtáncos). 1946-ban kötött házasságot Esterházy Pállal, ekkor feladta karrierjét. Férje halála után

Ottrubay Dezső budapesti ítélőtáblai tanácselnök leánya, az Operaház története folyamán az egyetlen volt, aki a „*Balerina Assoluta*” megtisztelő címet érdemelte ki magának. A herceg 1956. november 1-én, a forradalom alatt szabadult ki börtönéből. A hercegi pár még akkor sem akarta Magyarországot elhagyni. Apámnak minden rábeszélőképességét igénybe kellett vennie ahhoz, hogy a hercegi párt Magyarország elhagyására rábeszélje. Jóllehet Esterházy Pálékkal szemben Apámnak vagy családuknak semmiféle követelése vagy váradalma nem maradt fenn, ügyvédségtől elmozdítása után Apám, majd annak halála után Anyám is az ő szerető gondoskodásuknak köszönhetően lett, mert Esterházy Pálék harminckét esztendőn át gondoskodtak arról, hogy Kardos János, illetve özvegye szükségét ne szenvedjen.

Mindszenty József bíróság előtti magatartásával kapcsolatban sokat találgattak az emberek, hogy milyen vegyi vagy lelki manipulációkat vettek igénybe a primással szemben? Apám megfigyelt valamit a tárgyalás folyamán: minden ebédszünetben egy titokzatos ember jelent meg a szoba előtt, amelyben két fegyőrrel Mindszenty József tartózkodott. Amikor az idegen belépett a szobába, a fegyőrök kijöttek a folyosóra, és az idegen kettesben maradt a primással hosszú ideig. A sors különös összjátéka, hogy Apám felismerte a titokzatos látogatót, akit nem a bíróságról ismert, nem is a rendőrségről vagy ügyészségről, hanem még az 1930-as évek közepén látta a Deák téri evangélikus elemi iskolában, mint Judit egyik osztálytársának, Völgyesi Verának az apját, dr. Völgyesi Ferencet³⁸⁶, a hisztérikus lipótvárosi dámák lelki bajainak borsos ára-

unokaöccsével ő lett az Esterházy család vagyonkezelője. 1990-ben az Operaház örökös tagsággal tüntette ki. MSZL 579. – <https://esterhazy.at/de/sammlung/en/691031/Melinda-Esterhazy>

³⁸⁶ Dr. Völgyesi Ferenc András (1895–1967) Orvos, pszichológus. A hipnózisterápiára és a pszichoterápiára szakosodott, haláláig számos publikáció-

kat számító csodadoktoráét és hipnózissal kezelőjét. Ez a Völgyesi Ferenc hipnotizőr, aki azelőtt elkényeztetett kapitalista-nejek csodadoktora volt, 1949-re már az ávósok szolgálatában kamatoztatta akaratátruházási tehetségét. Ugyan mit csinálhatott a primással az alatt, amíg kettesben voltak?

Itt közbevetve meg kell jegyezni egy érdekességet. Völgyesi Ferenc a lipótvárosi kapitalisták feleségeinek lelki kezelőjéből lett az ávósok munkatársa. Egy másik belső-lipótvárosi orvos, dr. Kelemen Endre³⁸⁷, akinek a Tisza István utcában volt rendelője és ugyancsak a gazdagok parazitája, valamint a Ferenc József Nevelőintézet intézeti orvosa volt, 1945-tel kommunista fogházfőorvos és a kivégzések, akasztások buzgalommal futott akasztási szakorvosa lett.

1949-50-re a forradalom kezdte felfalni saját gyermekeit³⁸⁸, és hamarosan sor került a hóhérok akasztására is. A magyar Robes-

ja jelent meg. 1912-17 között a budapesti orvosi egyetemen tanult (közben medikusként teljesített hadi szolgálatot). 1918-ban ideggyógyászati magánrendelést nyitott és megkezdte kísérleteit a hipnózissal való anesztézia terén. 1935-ben Pavlov meghívására részt vett a Leningrádban és Moszkvában megrendezett XV. Nemzetközi Fiziológiai Kongresszuson. Tagja volt a Société Lorraine de Psychologie Appliquée-nak. – sz. s.: *In memoriam Völgyesi Ferenc (1895-1967.* in: *Orvosi Hetilap* 108. évf. 39. sz., 1967. szeptember 24. 1862.

³⁸⁷ Dr. Kelemen Endre (?–2000?) Igen rossz hírű, korrupt igazságügyi orvos szakértő volt Dr. Tamáska Loránd visszaemlékezései szerint, az ÁVO, illetve ÁVH készséges kiszolgálója 1945-től az ötvenes évek végéig. Később az IMEI vezetője volt. <http://borenichpeter.hu/dokumentum-osszeallitasok-tenyfeltaro-riportok/97-borenich-peter-a-bonckes-paganinije>

³⁸⁸ A Nagy Francia Forradalom utolsó szakaszában elterjedt mondás (Pierre-Victorien Vergniaud-nak és Saint-Just-nek is tulajdonítják), amely később sem merült feledésbe: a terror előbb-utóbb a terror gépezetét működtetőket is eléri.

pierre, Rajk László sem kerülte el sorsát és a katonatisztek sokaságának szadista gyilkosa, Pálffy Österreicher György is hasonló sorsra jutott. Ma is meggyőződésem, hogy ezeknek az uralma még Rákosi Mátyás terrorján is túltett volna. Sokan belekerültek a kommunistáknak ebbe a „tisztogatás”-nak is nevezett belső, hatalmi tusakodásába, ahol nem a jó küzdött a gonosz ellen, hanem az volt a kérdés, hogy a gonoszak közül melyik tud gonoszabb lenni?

Apám ezekben az önfelfaló kommunista perekben nem védett, és nem is nagyon érdekelték ezek az ügyek. Volt azonban egy, akit szívesen védett volna, s aki ártatlanabbul keveredett be ezekbe az ügyekbe, mint Pilátus a Credóba, hiszen annak csak volt valami köze a nagypénteki eseményekhez. Réczey Feri bácsinak viszont semmi köze nem volt Rajk vagy Österreicher György politikai vagy bámilyen egyéb tevékenységéhez, mégis elítélték. Tartozom Feri bácsinak azzal, hogy ismertessem tragikus és szívfacsaró történetét.

Réczey Feri bácsi hivatásos tiszt volt, aki Apáméknak jó barátja lett azonnal az orosz frontra kikerülésük után, ahol egy zászlóaljban szolgáltak. 1916-ban a Bruszilov-offenzívánál orosz fogságba esett és Omszkba került, ahová néhány héttel később Apám is megérkezett. 1917 kora ősszel együtt szöktek meg és jöttek haza. Az 1920-as években Feri bácsi is megszerezte a jogi doktorátust, majd aránylag fiatalon elvégezte a Hadiakadémiát, vezérkari tiszt lett és fényes karriert jósoltak neki a szakemberek. A vezérkar egyik legkiválóbb koponyájának tartották.

Az 1930-as évek végén fiatal alezredesként a szombathelyi hadtest vezérkari főnöke volt, amikor egy bizalmas utasítást kapott a honvédvezérkar főnökétől, Werth Henrikől, hogy titokban írja össze és jelentse a hadtestnél szolgáló zsidó származású tiszteket. Feri bácsi díszbe vágta magát, vonatra ült, és másnap jelentette Werth Henriknek, hogy a bizalmas utasítás végrehajtására alkalmatlan-

nak tartja magát, mert édesanyja révén ő maga is negyedzsidó. Ez azt jelentette, hogy a legszigorúbb zsidótörvények szerint sem számított zsidónak, viszont kétségtelenül zsidó vér is volt benne³⁸⁹. Werth Henriket, akinek Feri bácsi egykor egyik legkedvesebb tanítványa volt, megrendítette ez a bejelentés. Megölelte Feri bácsit és biztosította, hogy minden marad úgy, ahogy volt, és Feri bácsit származása miatt nem éri semmi hátrány, hiszen nem esik egyik zsidótörvény alá sem.

A biztató szavak ellenére Feri bácsit néhány napon belül kivetkék a vezérkarból, és az Országos Hadilevéltárban³⁹⁰ kapott beosztást, hogy gyalogos alezredesként porosodjon az ott levő régi iratokkal és aktákkal. Ha jól emlékszem, Görgey Arthur branyiszkói hadjáratának³⁹¹ feldolgozását bízták rá, ami akkor, a háború kitörése után nem tartozott a legégetőbb feladatok közé. Időközben évfolyamtársai szépen haladtak előre a ranglétrán. Lassanként a nála fiatalabbak is ezredesek lettek. Feri bácsit, anélkül, hogy erről hivatalosan akár egy szót is közöltek volna vele, nyilvánvalóan kizárták minden előléptetésből. Ezt legjobban a rangsorban közvetlenül Feri bácsi után következett Kozma István³⁹² előrehaladásán

³⁸⁹ Azaz az egyik nagyszülője volt zsidó. A nürnbergi faji törvény szerint két nagyszülő érintettsége minősítette volna zsidónak.

³⁹⁰ Ma: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára.

³⁹¹ A branyiszkói ütközet és győzelem – amely Guyon Richárd honvéd ezredes nevéhez fűződik, Görgey Artúr tábornok mint a honvédek fővezére érintett benne – 1949. február 5-én lehetővé tette a feldunai hadtest csatlakozását a magyar főerőhöz.

³⁹² vitéz felsőtorjai Kozma István (1896–1951) fiatal tisztként harcolt az I. világháborúban, majd 1926-tól vezérkari tiszt, 1937-től a Hadiakadémia tanára volt. Altábornagyi rangot 1944-ben kapott. 1945 januárjában rendelkezési állományba került, márciusban elhagyta az országot, májustól amerikai hadifogságban volt. Hazatérése után igazolták, de létszámfölötti állomány-

lehetett lemérni, ahogyan az vezérőrnagy, majd altábornagy lett, míg Feri bácsi megmaradt alezredesnek a régi okmányok és térképek között. Szinte már azok is, akik kisiskolások voltak akkor, amikor ő vezérkari tiszt lett, feljebbvalói lettek.

Magától értetődő, hogy 1944 vége felé, amikor a tömeges menekülés megindult és a honvédségi intézményeknek is Nyugatra kellett menniük, Feri bácsi nem ambicionálta a németekkel és nyilasokkal együtt menekülést. A Hadilevéltár parancsnoka, Farkas Ferenc I. tábornok³⁹³ – nem azonos a kisbarnaki Farkas Ferencel – ezt megértette, és Feri bácsit írásban utasította, hogy maradjon Budán és az oroszok megérkezésekor azonnal jelentkezzen azoknál, hogy a tudományos intézmény őreként biztosítsa a Hadilevéltár állagának érintetlen megmaradását. Azt nem tudom, hogy a Hadilevéltár állaga intakt maradt-e, de Feri bácsit az oroszok elvitték – életében immár másodszor – Szibériába, ahonnan csak három év múlva térhetett haza teljesen leromlott állapotban. Ekkorra már elege volt a katonaéletből, és szeretett volna civilként elhelyezkedni, esetleg diplomáciai szolgálatban.

ba került. 1946-47-ben fizikai munkás volt, ezután ismét aktív állományba került: rangfokozata megtartásával a II. honvédkerület parancsnoka lett Pécsen. 1948-ban a Honvédelmi Minisztériumban osztályvezető, megkapta a Magyar Köztársaság Érdemrend tisztí keresztyét. 1949-ben kinevezték a Hadiakadémia parancsnokává. Négy hónappal később nyugdíjazták, 1950. február 19-én az ÁVH letartóztatta. A katonai bíróság „folytatólagosan elkövetett háborús bűntettért” halálra ítélte, 1951. október 2-án kivégezték. 1990-ben rehabilitálták. 1991. március 15-én posztumusz vezérezredessé nevezték ki. ÚMÉL III. 1165–1166.

³⁹³ Személyét nem sikerült azonosítani.

Terveiből nem lett semmi, mert a katonai hatóságok nem jártak hozzá ahhoz, hogy polgári pályán helyezkedjen el. Közölték vele, hogy felgyógyulása után a katonai pályán kell maradjon, mert nagy szaktudása nélkülözhetetlen a demokratikus honvédség számára. Feri bácsi csak egyet tehetett: engedelmeskedett. Hamarosan előléptették ezredessé, majd vezérőrnagy és a budapesti katonai kerület parancsnoka lett. Parancsnoksága a Veres Pálné utcában volt a Váci utcában levő Tisztiház, egykor Tiszti Kaszinó hátában, ahonnan minden este hat órára átsétált a Centrál, majd a Belvárosi kávéházba a szokásos esti beszélgetésre Apámmal és Rasskó bácsival.

Ez a szép állapot nem tartott sokáig, mert egy éjszaka megjelentek náluk a detektívek és elcipelték Feri bácsit. Ez abban az időben volt, amikor a tábornokok között volt a tisztogatás: Pálffy-Österreicher György, Illy Gusztáv³⁹⁴, Sólyom László³⁹⁵, Beleznay

³⁹⁴ Illy Gusztáv (1904–1950) Katonatiszti pályáját felesége zsidó származása miatt adta fel 1941-ben, vezérkari ezredesként nyugdíjazták. Tagja volt az ellenállási mozgalomnak. 1945 után az MKP Katonai Bizottságának tagja volt. Reaktiválták, a Honvédelmi Minisztériumban személyzeti osztályvezető, majd – vezérőrnagyi rangban – a minisztérium személyügyi főcsoportfőnöke lett. 1949-ben altábornaggyá léptették elő. 1950-ben az ún. tábornokperben halálra ítélték és kivégezték. 1954-ben részben rehabilitálták, 1956-ban katonai tiszteletadással újratemették, 1990-ben rehabilitálták. ÚMÉL III. 453.

³⁹⁵ Sólyom László (Schick, 1908–1950) altábornagy, posztumusz vezérezredes. 1941-ben századosi rangban nyugállományba vonult, az Egyesült Izzó Rt.-ben dolgozott anyagbeszerzőként és az illegális Kommunista Párt tagja lett. 1944-ben reaktiválták. A német megszállás után megtagadta a szolgálatot, bujkált és az ellenállást segítette. 1945-ben az Ideiglenes Kormány megbízásából a Budapesti Rendőrfőkapitányságot vezette. 1946-ban visszatért a hadseregbe, 1948-50 között a Magyar Honvédség vezérkari főnöke volt. 1950-ben az ún. tábornokperben halálra ítélték és kivégezték. 1954-ben részben rehabilitálták, 1956-ban katonai tiszteletadással újratemették, 1990-ben rehabilitálták. ÚMÉL V. 1206.

István³⁹⁶, szegény Révay Kálmán³⁹⁷ és Korondy [!] Béla³⁹⁸, aki rendőrezredes volt akkor, de csendőrszázadosként ő volt 1944 őszén az

³⁹⁶ Beleznay István (1909–1950) vezérőrnagy, posztumusz altábornagy. 1941-től vezérkari tiszt, 1944-től az I. páncélos hadosztály vezérkari főnöke, és – nem hivatalosan – a Magyar Front és a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának tagja. 1945-ben az Ideiglenes Kormány Honvédelmi Minisztériuma hadműveleti osztályának vezetője volt, ez év szeptemberétől 1950 áprilisáig ugyanitt kiképzési osztályvezető, ekkor a székesfehérvári hadtest parancsnokának nevezték ki. 1947-ben vezérőrnagyi rangot kapott. 1950 májusában letartóztatták, és az ún. tábornokperben halálra ítélték és kivégezték. 1954-ben részben rehabilitálták, 1956-ban katonai tiszteletadással újratemették, 1990-ben rehabilitálták. ÚMÉL I. 587.

³⁹⁷ Révay Kálmán (1911–1950) A második világháború idején csapattisztként, a hátszágban szolgált. A német megszállás után kérelmére századosként tartalékkállományba helyezték. Csatlakozott a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságához. 1944 novemberében letartóztatták, a hadbíróság halálra, majd kegyelemből tízévi fegyházbüntetésre ítélte. Sopronkőhidára szállították, végül 1945 májusában amerikai csapatok szabadították ki. Augusztusban szolgálattételre jelentkezett a Hadügyminisztériumban. Ellenállási érdemeiért ezredessé léptették elő. Belépett a MKP-be, a katonai bizottság tagja lett. 1947-ben megbízták a Honvéd Kossuth Akadémia megszervezésével, és az intézmény első parancsnokává nevezték ki. 1948-ban elérte a vezérőrnagyi rendfokozatot. 1949 nyarán, miután átszervezték a tisztképzést, a páncélos csapatok főszemlélője lett. 1950-ben az ún. tábornokperben halálra ítélték és kivégezték. 1954-ben részben rehabilitálták, 1956-ban katonai tiszteletadással újratemették, 1990-ben rehabilitálták. ÚMÉL V. 723.

³⁹⁸ Korondi Dergán Béla (1914–1949) erdőmérnök. 1937-39 között csendőrtiszt tanfolyamot végzett. 1942-ig különböző vidéki beosztásokban, 1942-től Budapesten, az Államvédelmi Központ vezetőhelyettesének segédtisztjeként teljesített szolgálatot. 1944 szeptemberében szervezte meg a Horthy Miklós kormányzó által Moszkvába küldött fegyverszüneti bizottság tagjainak biztonságos útját, fegyverrel biztosította a bizottság átjutását a határon túlra. 1944. december 4-én a Gestapo letartóztatta. 1945. január negyedikén megszökött, és Budapesten bujkált. Február 4-től március 24-ig a 320. szovjet hadosztály 801-es ezredével harcolt, részt vett Buda és a Dunántúl felszabadításában. Pálffy-Österreicher György 1945-ben bevonta őt a katonaság

oroszokhoz küldött magyar fegyverszüneti küldöttség útimarsallja. Mindezeket, és velük együtt másokat is, letartóztatták, különböző ürügyekkel halálra ítélték és felakasztották.

Apám, bármennyire igyekezett is, nem tudott bejutni Feri bácsihoz, akinek védelmére egyszerűen nem adtak neki lehetőséget. Nem tudott hozzáférni Feri bácsihoz. Kerülő úton azonban sikerült megtudnia Feri bácsi bebörtönzésének okát:

Amikor az immár második orosz hadifogsága után Feri bácsit reaktiválták, az volt a benyomása, mintha a nála sokkal fiatalabb, de akkorra sokkal magasabb rangban levő Österreicher György, Illy Gusztáv és Sólyom László vetélytársat látnának benne és pozíciójukat félténék tőle. Ezért egy szép napon leült és levelet írt Sólyom Lászlónak, amiben biztosította arról, hogy neki már katonai ambíciói nincsenek, és egyetlen vágya, hogy feleségével békésen élhessék le hátralevő éveiket. Sólyom Lászlót meghathatták Feri bácsi sorai, mert rendkívül meleg hangú, kedves és tiszteletteljes levélben válaszolt, amelyben biztosította Feri bácsit, hogy nem féltékenyek rá, sőt *„Pálffy Gyurka és Illy Gusztai nevében is biztosítalak, hogy Irántad teljes bizalommal vagyunk és Téged mindenben magunk közé számítunk.”*

Sólyom László letartóztatása természetesen alapos házkutatással járt együtt otthonában is, hivatalában is. Ennek során megtalálták Feri bácsihoz írt kedves levelének másolatát, amelyben azt ol-

újjászervezésének munkájába. Őrnagyi rangban a katonapolitikai osztály egyik vezetője, 1946-ban a határőrség főparancsnokságának egyik vezetője, 1946 novemberében a belügyminisztérium karhatalmi alosztályának vezetője lett. Végül ezredesi rangban a belügyminisztérium kiképzési osztályának vezetője volt. 1949 júniusában tartóztatták le, eleinte a Rajk-per keretében, később attól elkülönítve tárgyalták ügyét. Október 15-én halálra ítélték és kivégezték. 1955-ben rehabilitálták. – HILLER István: *Késői tisztelgés egy elfelejtett erdőmérnök mártírunk előtt* in: Az erdő, 38. évf. 8. szám, 1989. augusztus, 360-362.

vasták, hogy Illy Gusztáv, Österreicher György és Sólyom László Réczey Ferenc iránt teljes bizalommal van, és őt ezek mindenben maguk közé számítják. Több sem kellett a nyomozóknak! Feri bácsit még ugyanazon az éjjelen elvitték, majd titkos tárgyaláson tizenöt évi fegyházra ítélték. Szerencséje volt, hogy nem akasztották fel, jöllehet ezt – mint később mesélte – naponta többször is kilátásba helyezték neki.

Feri bácsi 1955/56 telén szabadult ki, majd rehabilitálták. Katonai szolgálatra, jöllehet hívták, többet nem volt hajlandó, hanem nyugalomba vonult. Az 1950-es évek végén írt egy illemtankönyvet. Apám halála után is levelezgettünk Feri bácsival, aki egy bécsi kirándulásán halt meg hirtelen szívszélütésben.

*

A sztalinizmus idején bizony aratott a halál. Sokan úgy tettek, mint Zöld Sándor belügyminiszter³⁹⁹, aki feleségével együtt öngyilkos lett akkor, amikor az alája tartozó ávosok jöttek letartóztatására. A különböző katonai és civil vérbíróságok is futószalagon gyártották a halálos ítéleteket. Bogár hóhér⁴⁰⁰ fizetésemelési kérvényekkel

³⁹⁹ Zöld Sándor (1913–1951) orvos, kommunista politikus, belügyminiszter. 1932-től volt az illegális MKP tagja, 1942-től a berettyóújfalui kórház orvosa. 1944. október 18-án Bihar vármegye főispánjává nevezték ki, decemberben tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, ettől kezdve haláláig képviselő volt. Különböző párttiszségeket is betöltött, 1950-től a Politikai Bizottság tagja. Június 23-án belügyminiszterré nevezték ki. 1951. április 19-én Rákosi Mátyás élesen megbírálta működését és személyét. Másnap egész családjával (feleségével, két gyermekével és édesanyjával) együtt holtan találták. ÚMÉL VI. 1488.

⁴⁰⁰ Bogár János (más források szerint László, Imre, József; ?–?) főhadnagy, hírhedt ítéletvégrehajtó. Eredeti neve Kovács volt. https://mno.hu/migr_1834/a_hoher_mosolya-332912

bombázta az igazságügy minisztériumot. Őt ugyanis nem darabérben fizették az akasztásokért, hanem fegyőrtiszt havi fizetést kapott. Ezzel szemben ő is és segédei is messze túlteljesítették a hóhéroktól várható normát, és végkimerülés fenyegette őket. A hóhérségek nem győzték az elítéltek lefelé húzogatóját és sajgott a csuklójuk is, hiszen ez legalább olyan nehéz munka volt, mint a borjú kihúzása a tehénből. Pihenőnapjuk is alig volt. Bogár önértetét bántotta az is, hogy nem méltányolták anyagilag azt, hogy ő egy akasztási szakember, aki ennek megfelelően jobb fizetést érdemelt volna. Fűnek-fának – még Apámnak is – siráinkoztak sanyarú helyzetükön, de semmi sem használt, mert nem kaptak „kiemelt” fizetést. Akaszthattak továbbra is havibérben.

Bizonyos értelemben a hóhérnak igaza volt, hiszen ő és segédei maguk kellett elvégezzék azt a sok akasztást, amelyet sok ügyész és számos népbírói, katonai vagy munkástanács készített elő nekik. A legszorgalmasabb szállító az Olti Vilmos és Alapy Gyula⁴⁰¹ „mészárlási kettős” volt. Olti, mint tudjuk, régi minisztériumi titkár és a Magyar-Német Társaság vakbuzgó titkára volt, s abból lett népbírói tanácselnök, míg a jó családból származó Alapy Gyula érsekújvári törvényszéki bíróból lett vérszomjas ügyész. E kettő áldozatosan harcolt a kommunizmusért – nem önfeláldozással, hanem a kezükbe kerülők szabadságának vagy éppen életének gátlástalan feláldozásával.

⁴⁰¹ Alapi Gyula (Alapy, 1911–1981) ügyész, id. Alapy Gyula levéltáros, múzeumigazgató fia. 1945-től a Győri Népbírói Szolgálat vezetője, a háborús bűnperek után a koncepciók perek népbírója. 1948-ban a Budapesti Államügyészség vezetője és a leghíresebb perek főbírója lett. 1956-ban a Szovjetunióba menekült, 1958-ban tért vissza. Az MTA Jogtudományi Intézetének munkatársa volt. 1962-ben kizárták a pártból, ezután haláláig visszavonultan élt. ÚMÉL I. 71–72.

Nemcsak a vérbírószágok működtek teljes sztahanovista buzgalommal, nemcsak bíróságok elé kerültek emberek. Olyanok is veszedelemben voltak, akik ellen még csak koholt bizonyítékokat sem lehetett felhozni, de valamelyik pribéknek gyanúsak voltak. Az ilyenek elzárására szolgáltak az internálótáborok, melyeket mindjárt 1945 elején létrehoztak és Budapesten mindjárt több ilyen is volt az első években: Budán a Károly laktanyában⁴⁰² volt egy nagy tábor, valamint kint Angyalföld és Lipótváros határán a Tutaj utcában. Egy igen nagy internálótábort létesítettek még 1945-ben Kistarcsán. Később Parádtól nem messze Recsken teremtték meg az országosan hírhedt és rettegett internálótábort.

Az internáltak – annak ellenére, hogy ellenük vádemelés csakúgy nem volt, mint terhelő bizonyíték, – jogvédelmet még annyit sem kaphattak, mint azok, akiket valamilyen váddal, még ha koholttal is, bíróság elé állítottak. Amellett az internálás nem meghatározott időre szólt, hanem [a] belügyi szervek kényük-kedvük szerint meghosszabbíthatták az internálás időtartamát, mert az internálás nem bírósági döntéssel történt, hanem kizárólag a belügyminisztérium hatáskörébe tartozó közigazgatási intézkedés volt. Előfordult olyan, nem is egyszer, hogy Apám védencét a bíróság általi felmentése és szabadlábra helyezése után két nappal a rendőrség újra letartóztatta és vitte az internálótáborba, ahol Apám már nem segíthetett rajta. Csak egy olyan védenca akadt, aki ezt nem tudta megérteni és Apámat kárhoztatta, de az valószínűleg olyan ostoba volt, hogy inkább valami fogyatékosok intézetében kellett volna elhelyezni az internálótábor helyett: [a] Mindenhatóságot várta védőjétől.

1951-ben jött újabb veszedelem is: a kitelepítések. Hosszú heteken át minden hétfőn, szerdán és pénteken hajnalban érkeztek

⁴⁰² a budaörsi úti Károly király (1945 után: Petőfi Sándor) laktanya.

a rendőrök motorkerékpáron vagy jeeppel⁴⁰³. Ha megálltak egy-egy ház előtt és bementek, onnan egy vagy több családot kényszer-tartózkodási helyre telepítettek ki a Jászság, Nagykunság, Hajdúság vagy Szabolcs-Szatmár területére. A kitelepítendőknak alig több mint félnapjuk volt arra, hogy összecsomagolják a legszükségesebb holmijukat, amit magukkal vihetek, és gondoskodjanak arról, amit nem vihetek magukkal és ismerősöknél, barátoknál igyekeztek elhelyezni. Késő este vagy az éjjel folyamán jöttek a teherautók, amik kivitték őket a vasúti teherpályaudvarokra, ahonnan a marhavagonok vitték őket ismeretlen kitelepítési helyükre.

A listákat nagy alapossággal már vagy két-három évvel korábban állíthatták össze, mert a kitelepítendők címei sok esetben már idejét múltak voltak. Olyan címről is akartak embereket kitelepíteni, ahonnan azok már évekkel korábban elköltöztek. Viszont nem telepítettek ki olyanokat, akik csak 1949 végén vagy 1950/51-ben költöztek fel Pestre vidékről, jóllehet a politikai rendszer osztályidegennek tartotta őket.

Barátaink és ismerőseink közül sokan, mondhatnám százak esetek áldozatul ennek az embertelen intézkedésnek. Apám kedves mentora, Rásó Lajos is belekerült ebbe, és imponáló volt az a méltóságteljes béketűrés, amivel elviselte ezt a sorscsapást. Papp Simon feleségét is kitelepítették. Pali sógorommal igyekeztünk összecsomagolni holmiját és vittük barátaihoz, ismerőseihez mindazt, amit nem vihetett magával. Apámnak sok barátját, egykori előkelő ügyvédek, ugyancsak egykori magas rangú katonatiszteket és köztisztviselőket, földbirtokosokat és pénzügyi szakembereket tettek fel ezekre a listákra – nem szólva azokról, akiket minden keresés ellenére sem telepíthettek ki, mert már évekkel korábban meghaltak.

⁴⁰³ dzsip, terepjáró. A könnyű, négykerék-hajtású járműfajta a II. világháborúban a teljesítménye és a használhatósága miatt lett igen népszerű.

Judith nővérem ezekben az időkben költözött ki Szigetszentmiklósról. Apámhoz meg jöttek szentmiklósiak és tótfalusiak úgynevezett „befogadó” nyilatkozatokkal, hogy az esetben, ha minket is kitelepítenének Budapestről, a kényszerszállásra kijelölt falu vagy tanya világ helyett náluk, Szigetszentmiklóson vagy Tahitótfalun telepedhessünk le.

Apám sokszor kéretlenül is igyekezett segíteni a kitelepítendőknél és kitelepítetteknek. Budapesten nem lehetett visszatartani senkit, és azokban az időkben az is nagy sikert jelentett, ha valaki a kényszerszállásra kijelölt helyről áttelepszhetett egy Budapesthez közelebb levő vagy ismerős faluba, ahol jobb körülmények közé kerülhetett. Apám nem egy barát vagy ismerős érdekében Házi Árpádhoz fordult, aki több „átteltelezés”-nél is segített, de felmentést ő sem tudott adni, mert – mint mondta – az csak az állambiztonsági szervek javaslatára lenne adható. Azok pedig csak olyanokat javasolnak, akiknek Budapesten maradása „állambiztonsági” érdek, vagyis az illető nekik dolgozik nyíltan vagy titokban. Apám próbálkozott Papp Simonné felmentése ügyében, hiszen annak férje akkor a börtönből már ismét a magyar olajtermelést irányította. A felmentésre semmi lehetőség nem volt, mert Papp Simonné nem volt ávós beszúgó. A kevés felmentett mindegyike gyanús marad, bármilyen nyakatekert magyarázatokat hozzanak is fel. Persze az is valószínű, hogy ezek az akkori beszúgók lesznek most a legtúlbiztosabb számonkérők.

Ezekben az esztendőknél Anyám [a] legtöbb időt Juditékkal töltötte Szentmiklóson. Béla is odakint volt, és ott járt iskolába is. Pali sógorom akkor már katonai munkaszolgálatos volt.

1949-től már mind több volt a „duplanullás”, azaz titkos ügy, melyeknél Apám ki volt zárva a védelemből, s a védők leggyakrabban megbízható munkatársai voltak a vád képviselőjének, mivel védencük ártatlanságát meg sem próbálták bizonyítani. Sok védőbeszéd csak abból állt, hogy a védő is elmondta védeence bűneit,

majd „igazságos” vagy „méltányos” ítéletet kért. Ezek közé Apámat nem engedhették be.

1950-re már mind több ügy került a katonai bíróság elé is, amely akkoriban új bírósági vezetőt kapott ezredesi ranggal. Úgy emlékszem, Jávor Ivánnak⁴⁰⁴ hívták. Ez az ember katona soha nem volt és nyilvánvaló, hogy származása és pártkönyve predesztinálta erre a feladatra. Hát ez az újdonsült hadbíró ezredes elindult a katonai bíróságra magas pozíciójának elfoglalására. A kapuban azonban megállította a silbak és igazoltatta. Miután Jávor ezredes elvtárs igazolta magát, mint az új parancsnok, az őr azonnal felismerte, hogy ennek a magas rangú elöljárónak parádés köszöntés jár. Ilyenkor ugyanis az egész őrséget „fegyverbe!” kell szólítani, amikor a katonák kisietnek az őrszobából és arcvonalban felállnak az így köszöntendő elöljáró előtt. A fegyverrel tisztelgés után az őrpapancsnok jelentést tesz a nagyúrnak. Ennek megfelelően az őr el is kurjantotta magát: „Fegyverbe!” – Bármilyen gyorsan is siettek ki a katonák, Jávor ezredest már nem tudták köszönteni, mert az már messze futott a Mártírok útján⁴⁰⁵, mivel azt hitte, hogy alantasai le akarják lőni. Hetekig mulattak ezen jogászok és katonák egyaránt.

Nem mindenki volt ilyen őscivil a katonai jogászok között, mert a katonai ügyészség vakbuzgó fejevadász vezetője hamarosan egy régi hadbíró, és – akárcsak civil kollégája, a régi komáromi nemesi családból származó Alapy Gyula – egy régi, jónevű magyar családra hozott szégyent: bádoki Soós⁴⁰⁶, aki ráadásul szegény

⁴⁰⁴ Dr. Jávor Iván (1919–1993) hadbíró ezredes. A „tábornokok perében” a tárgyalást vezette. Még ugyanabban az évben, 1950-ben őt is megvádolták vagyon elleni bűncselekménnyel és börtönbüntetésre ítélték. Források: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=718668>; http://multunk-portal.hu/html/jobb_menu/magyaro_masodikvil_linkfile/tabornokok%20pere.html

⁴⁰⁵ Margit körút; 1945-92 között Mártírok útja.

⁴⁰⁶ Dr. Soós Károly (1913–?) hadbíró alezredes, a központi katonai ügyészség

Enyedy Andor⁴⁰⁷ Tiszáninneni református püspöknek volt a veje. Persze az is igaz, hogy alig akadt olyan család akkoriban Magyarországon, amelyikben ne lett volna egy vagy több „fekete bárány.”

Ezekben az években már javában dúlt a kolhozosítás, a föld népének termelőszövetkezetekbe bekényszerítése. Történt pedig ez a legkegyetlenebb módszerekkel, sőt fizikai kínzásokkal is. Az iparosokat is ipari szövetkezetekbe kényszerítették, s alig akadt olyan, aki megmaradhatott volna a maga urának. Az ügyvédek sorsa sem lett könnyebb, mert őket kegyetlenül „munkaközösség”-be hajszolták. A magánpraxishoz ragaszkodó ügyvédek mind súlyosabban megadóztatták úgy, hogy majdnem semmijük sem maradt. Emlékszem, amikor egy nagykőrösi család sarja, Törös Laci az egyetem elvégzése és jogi doktorátusa megszerzése után szeretett volna Apámhoz jönni jelöltnek. Apám is szívesen odavette volna maga mellé. Mégsem lehetett ezt megvalósítani, mert ez olyan ha-

vezetője. 1931-36 között a Szegedi Egyetem Jogtudományi karának hallgatója volt. 1937. június 1. – szeptember 1. között a szegedi polgári törvényszéken joggyakornokként tevékenykedett. 1937. szeptember 1-től a Miskolci VII. honvéd hadtest ügyészi hivatalában szolgált. 1939. április 1. – 1941. december 1. között honvéd ügyész helyettes, majd 1942. október 1-től az ügyészség vezetője. 1945. március 26-tól a Honvéd Vezérkar Főnökének ügyészeként szolgált. ÁBTL 2,1 IV/43-2471. dr. Soós Károly

⁴⁰⁷ Enyedy Andor (1888–1966) 1915-től Sátoraljaújhelyen, 1924-től Miskolcon volt lelkész. 1928-ban Debrecenben teológiai doktori fokozatot szerzett. 1932-től a Tiszáninneni Református Egyházkerület lelkészi főjegyzője, 1942-től 1952-ig a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke volt. Ellenállt az iskolák államosítását célzó törekvéseknek. 1952. október 29-30-án a Debrecenben tartott zsinati ülés megszüntette a Tiszáninneni egyházkerület önállóságát, s ezzel megszűnt Enyedy Andor püspöksége is. 1955-ig Miskolc-Belváros lelkipásztoraként szolgált. 1957. január 1-én újjáalakult a Tiszáninneni Egyházkerület, de az ÁEH nem járult hozzá Enyedy visszatéréséhez. 1956-tól haláláig kényszerlakhelyen, Vácott élt. Alkalmanként a váci és a vácartyáni gyülekezetben szolgált. ÚMÉL II. 366.

talmas adótöbbletet jelentett volna, hogy Apámat Laci odajövelele anyagilag teljesen tönkretette volna. Nemhogy ügyvédjelöltet nem tarthatott már, hanem az is nyilvánvaló lett, hogy hamarosan be kell lépjen egy ügyvédi munkaközösségbe. Be is lépett 1951/1952 telén a 2. sz. Munkaközösségbe.

A védők feladata is mindegyre nehezebb lett. Azok a védők, mint Apám is, akik [a] hivatásukat komolyan vették, nagyon sok – titkos ügyekkel kapcsolatos – védelem lehetőségétől meg lettek fosztva. A bíróságok is mind kevesebb figyelmet szenteltek az igazságnak és a megfelelő jogvédelemnek. Az ítéletek, politikai okokból, mind súlyosabbak, mind embertelenebbek lettek.

A körülmények között természetes, hogy Apámnak is voltak olyan védelmei, ahol az ítélet minden reménykedése ellenére súlyosabb lett a várhatónál. A legtöbb esetben ez hosszabb elzárást, illetve felmentés helyett elzárást jelentett. Tizenkét esztendő politikai védői pályafutása során a sok száz védelme között volt három olyan fájdalmas veresége, amely védenca halálra ítéletét és kivégzését jelentette.

Az első ilyen tragikus kudarc Száraz Alfréd⁴⁰⁸ volt őrnagy halál-

⁴⁰⁸ Száraz Alfréd (1905–1953) 1930-ban a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, 1933-ban előléptették főhadnaggyá. 1935-ben sport- és sítanári oklevelet szerzett, ezt követően a Honvéd Sporttanár és Vívómesterképző Intézet tanára. 1937-ben az 1. határőrkerület parancsnokhelyettese, 1939-ben a 8. gyalogezredhez vezényelték Pécsre, és megkapta századosi kinevezését. 1941. október 1-től a jutasi Kinizsi Pál csapattiszt-képző iskolában, 1944. május 10-től hadművelleti területen az 1. honvéd gyalogezred kötelékében század-, illetve zászlóaljparancsnok. 1945. május 12-én Németországban bolgár hadifogságba esett, majd szovjet hadifogoly-táborba került. 1947. július 22-én szabadult. 1948-ban elbocsátották a tényleges szolgálatból. Egy ideig a Rákosi Mátyás Műveknél volt vívóedző, majd a Standard Gyar segédmunkása, később anyagátvevője lett. 1952. november 20-án a székesfehérvári megyei bíróság háborús büntett vádjával életfogytiglani börtönre, 10 év közügyektől eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. A Magyar Nép-

ra ítéltése és kivégezése volt az 1950-es évek elején, egy olyan cselekményért, amelynél jelen sem volt, amelynek elkövetését nem-hogy nem ő rendelte el, de arról nem is tudott, s amiért normális igazságszolgáltatás esetén vádat sem emelhettek volna ellene.

Száraz Alfréd 1944/45 telén egy hatalmas orosz támadás folytán tomboló ütközet folyamán, ahol a védelmet vezette zászlóaljparancsnokként, telefonhívást kapott egy századparancsnokától, aki partizánnak is tekinthető oroszokat ejtett foglyul és érdeklődött, hogy mit tegyen velük? Száraz Alfrédot felhőborította az, hogy az ütközet közepén egy századparancsnok olyasmi után érdeklődik, amit minden tisztiiskolásnak tudnia kell, hiszen ilyesmikkel kapcsolatban a Szolgálati Szabályzat világos utasításokat tartalmaz. Válasza rövid volt: „*Tudod mik a századparancsnok kötetelmei! Engem most ilyesmivel ne zaklass!*” A századparancsnok partizánnak tekintette és agyonlövötte foglyait.

Hosszú esztendőök teltek el, és az ügyet mindenki, a kivégző különítmény legtöbb tagja is, elfelejtette. Volt azonban a különítménynek egy tagja, akiből a háború után falusi párttitkár, mégpedig embernyúzó párttitkár lett, aki élvezettel nyomorgatta a „kulákokat”. Márpedig neki mindenki kulák volt a faluban. Egy este ez a közutált és gyűlölt párttitkár ittasan a kocsmában fenyegette az ottlevőket, mégpedig azzal, hogy őket is „elintézi” úgy, mint az oroszokat hat évvel korábban. Ennek hallatára összenéztek az emberek, hiszen eljött a várva-várt alkalom arra, hogy kínzójuktól megszabaduljanak. Másnap a falu népe egy emberként feljelentette a párttitkárt. Az pedig ijedtében mindenkire rávallott, azokra is, akik az esetről ott sem voltak. Így keveredett az ügybe Száraz Alfréd, akinek bűne lényegében az volt, hogy ő volt a legmaga-

köztársaság Legfelsőbb Bírósága – nem nyilvános tárgyaláson – halálbüntetésre és teljes vagyonek kobzásra ítélte 1953. február 11-én. BLASSZAUER im. *Függelék, A munkanaplóban szereplők életrajzi adatai, Száraz Alfréd.*

sabb rangú az ügybe becébáltak között. Hiába volt minden érv és minden bizonyíték az ártatlansága mellett. Vértörvény elé került, s bizony abban az ügyben az ítélethirdetést tömegmészárlásnak lehetett volna elnevezni.

A feljelentő parasztok már szánták-bánták az egész ügyet, hiszen ők senkinek sem akartak ártani, csak az átkos kommunista párttitkártól akartak megszabadulni. Visszacsinálni a dolgot már nem lehetett.

Száraz Alfréd a letartóztatásáig az olimpiai kardvívókeret edzője volt. Az olimpikonok: Berczelly⁴⁰⁹, Gerevich⁴¹⁰, Kárpáthy [!] Rudolf⁴¹¹, Kovács Pál⁴¹² és a többiek, egyenként és együttesen is adogatták be a kegyelmi kérvényeket, és személyesen is elmentek Rákosi Mátyáshoz meg az Elnöki Tanácshoz, de a fáradozásaik mind eredménytelenek maradtak. Apámat, aki szívvel-lélekkel beleélte magát a védelembe, amint magát védencével azonosította, rendkívül megviselte Száraz Alfréd tragédiája.

Ha színész lett volna, Apám semmi esetre sem tartozott volna azok közé, aki rutinból játszották a szerepeket, mert ő a védelmet sem rutinból látta el, hanem élte, átélte azokat. Hinnie kellett az ügyben, amelyet képviselt, akár politikai, akár éppen gazdasági volt, s hinnie kellett védence jóhiszeműségében még annak a törvény szerinti kétségtelen bűnössége esetén is.

A politikai védelmekből megélni alig lehetett volna, mert azok és hozzátartozóik általában maguk is gyengén álltak. Apám elvál-

⁴⁰⁹ Berczelly Tibor (Berczeller, 1912–1990) háromszoros olimpiai és négyszeres világbajnok kardvívó, törvívó, sportlövő, mesteredző. ÚMÉL I. 649.

⁴¹⁰ Gerevich Aladár (1910–1991) hétszeres olimpiai aranyérmes, harmincnégyszeres magyar bajnok vívó. ÚMÉL II. 980–981.

⁴¹¹ Kárpáti Rudolf (Krausz, 1920–1999) hatszoros olimpiai bajnok kardvívó, versenybíró, sportvezető, katonatiszt (vezérőrnagy). ÚMÉL III. 784.

⁴¹² Kovács Pál Ádám (1912–1995) hatszoros olimpiai bajnok vívó, sportvezető, honvédtiszt (százados). ÚMÉL III. 1147–1148.

lalt úgynevezett „gazdasági” bűncselekményekkel kapcsolatos védelmeket is. Sok esetben a gazdasági vádemelést is politikai célok motiválták. Előfordult azokban az években olyasmi is, hogy az országosan, mondhatnánk nemzetközileg tisztelt védő, akiről bizonyára sokan azt képzelték, hogy milliókat tesz zsebre, pénteken este az Ifjúsági Színház⁴¹³ hátában a színészbejárónál várt rám, hogy a hétvégén kapott statisztai keresetemet megosszuk. Az is igaz, hogy ha pénzhez jutott, akkor a megérdemelnél sokkal gavallérosabban kompenzált.

Időközben a lakbér is megnövekedett, s amellet félő volt, hogy társbérletet raknak be hozzánk. Így a lakás utcai részét az irodai szobákkal leválasztották tőlünk, és nekünk megmaradt az udvari rész. Hosszú ideig tulajdonképpen kettesben voltunk. 1952-ben én Örkénytáborba⁴¹⁴ kerültem a Honvéd Lóidomító Telepre polgári alkalmazottnak. A hétvégeken voltam otthon, s szegény Apám bizony sok estén volt otthon egyedül.

1954-re Anyám ismét elég sokat volt Szentmiklóson, hogy Juditéknak segítsen. Akkorra viszont volt egy másik Kardosné is, az én tizennyolc esztendőös Ildikóm, akivel legtöbbször hármásban vacsoráztunk együtt és folytattuk az esti, vacsora utáni beszélgetéseket, s innen adódik, hogy Ildikóm is családunk történetének egyik legnagyobb ismerője lett.

1955/56 folyamán rehabilitálási lehetőségek is támadtak – nemcsak az olyan gyilkosokra, mint Rajk, Österreicher és a többi vérszomjas; de rendes emberek előtt is nyílt ilyen lehetőség. Apám

⁴¹³ A mai Thália Színház a Nagymező utcában. 1949-54 között Ifjúsági Színház néven (ehhez illeszkedő repertoárral) működött.

⁴¹⁴ Az eredetileg katonai célokra létesített Pest megyei település 1886-ban jött létre Barracken Lager néven; 1907-től Lőtértábor, 1926-tól Örkénytábor volt az elnevezése (jelenleg: Táborfalva). 1930-ban települt ide a Honvéd Tiszti Lovagló Tanárképző Iskola.

ilyen esetekben is segített, jóllehet a megélhetés nem az ilyen politikai képviselletekből, hanem polgári és gazdasági jellegű ügyekből volt legnagyobbrészt. Apámnak a kommunista belső hatalmi harcokban alulmaradt pribékek, a pártjukat kiárusító szociáldemokraták és szervilis, áruló kisgazdapártiak dolgához semmi kedve nem volt, már csak azért sem, mert azokat nem tudta volna jóhiszeműen képviselni. Olyanok ügyében járt el, mint Réczey Feri bácsi és Almássy [!] Pál altábornagy⁴¹⁵, kinek dolgával annak édesanyja és Pap László teológiai igazgató kérésére foglalkozott.

1956 második felére megkezdődhetett Ordass Lajos evangélikus püspök rehabilitálása az igazságügyi hatóságoknál, ami 1956 október elejére el is intéződött. Hangsúlyoznom kell, hogy ezzel csak a bírósági ítélet alóli rehabilitása történt meg, nem pedig a püspöki hivatalba visszahelyezése, amit ezzel párhuzamosan intéztek. Ezzel kapcsolatban van egy személyes emlékem 1971-ből, amikor Vargha Sándor⁴¹⁶ – akit 1948-ban, mint az evangélikus egy-

⁴¹⁵ Almásy Pál (1902–1985) gépészmérnök, katonatiszt. 1944-ben alezredessé léptették elő. Részt vett a Kiss János altábornagy vezette ellenállási mozgalomban, 1944 novemberében elfogták, majd első fokon halálra, másodfokon 15 évi börtönre ítélték. Sopronkőhidáról Németországba került, 1945 májusában tért haza. Ezt követően a Honvédelmi Minisztérium csoportfőnöke volt 1945 októberétől vezérőrnagyi, majd 1946 júniusától altábornagyi rangban. 1947-ben megvált a hadseregtől és mérnökként dolgozott. Még ebben az évben letartóztatták, de sikerült kiszabadulnia. 1950-ben a Súlyos-perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték „háborús bűntettek” miatt. 1955-ben szabadult, majd a Szabványügyi Hivatalban dolgozott 1968-as nyugdíjazásáig gépészmérnökként. 1991-ben rehabilitálták. Naplója megjelent: *Sopronkőhidai napló (1944–1945)*; sajtó alá rendezte SIMONFFY András, Tények és tanúk, Budapest, 1984. ÚMÉL I. 97.

⁴¹⁶ Vargha Sándor (1905–1990) evangélikus lelkész. Teológiai tanulmányait a pozsonyi, strassbourgi és lipcei egyetemeken végezte. 1926-30 között Losoncon volt hitoktató lelkész, 1930-33 között Túrmezőn, majd 1933-tól Rozsnyón szolgált. 1940-44-ben Budapesten kórházlelkész és árvaházi igaz-

ház egyetemes főtitkárát Ordass Lajossal együtt ítélték el, – mondta el nekem, hogy Ordass Lajos rehabilitációjakor mind a magyar egyházi vezetőség, mind a Lutheránus Világszövetség elfelejtette, hogy ő is rehabilitációt érdemelne. Egyedül Apámnak jutott ez eszébe. Annak ellenére, hogy nem ő volt Vargha Sándor ügyvédje, Apám baráti szolgálatként az ő rehabilitálását is elintézte Ordass Lajoséval együtt.

1956. október 23-a nagy változást kezdetben nem hozott, csak annyiban, hogy Apám veszedelmes sétákra vállalkozott, amik könnyen az életébe kerülhettek volna, ugyanis a legnagyobb lövöldözések között nekiindult, hogy a Kálvin téren és [az] Üllői úton keresztül elmenjen Judit nővéremékhez, akik az Iparművészeti Múzeummal szemben, a Mária utca sarkán levő Üllői út 30-ban, tehát a harcok középpontjához, a Mária Terézia laktanyához⁴¹⁷ és a Corvin közhöz nem messze laktak Pali sógorom édesanyjánál. Az egyik ilyen családi látogatásra menetele közben hárman álltak az Üllői úton az Erkel utcánál arra várva, hogy a tüzelés csendesedjen, és átszaladhassanak az Üllői út másik oldalára. Amikor csend lett, Apám átszaladt és átjutott. Ugyanígy az utána következő is. Mire a harmadik az úttest közepére ért, egy golyózápor leterítette. Olyan volt ez, mint fiatal korában az orosz fronton a cigarettára

gató, 1944-től 1950-ig az Evangélikus Egyház egyetemes főtitkára, 1945-46 között a Luther Otthon vezetője. 1948 augusztusában letartóztatták, és az Ordass-per keretében három év fegyházra ítélték. Szabadulása után gyári munkásként dolgozott. 1956-ban a gyermekei Genfbe menekültek. A hatvanas évek elején a szülők is követték őket, Vargha Sándor a németországi Burg Kastl-i magyar gimnázium vallástanára lett. Nyugdíjba vonulása után haláláig Genfben élt. – CZENTHE Miklós levéltárigazgató (EOL) és munkatársai, ULAKCSAI Zoltán és MIRÁK Katalin levéltárosok adatgyűjtése (lelkészi törzslap, szakirodalmi hivatkozások); PÓSFAY György: *Ordass Lajos néhány kortársának későbbi életútjáról*, in: Keresztyén Igazság, 1997/3., 18-19.

⁴¹⁷ 1952-től: Kilián György laktanya. 1956 után polgári célokra hasznosították.

rágyújtás: hárman nem gyújthattak rá ugyanarról a gyufáról, mert akkor, amikor gyufát gyújtottak, az első rágyújthatott, mivel az ellenség csak felfigyelt. Mire a második odahajolt a lánghoz, az ellenséges lövés célzott, s mire a harmadik hajolt a lánghoz, a golyó már eltalálta. Innen a babona, hogy háromnak nem szabad ugyanarról a gyufáról cigarettára gyújtani.

Amikor úgy nézett ki, hogy a forradalom győzött és az emberek ujjongtak, Apám szkeptikus maradt. Meg volt róla győződve, hogy az oroszok nem engedik Magyarországot kicsúszni a kezükből, s ez a meggyőződése minden nappal erősebb lett. Így azokat a politikai elítélteket, akiket a forradalom szabadított ki börtönükből, az első pillanattól kezdve arra ösztökölte, hogy mihamarabb hagyják el az országot. Ezt tanácsolta az akkor kiszabadult András Sándornak, Szent-Miklós Istvánnak és Veress Lajosnak is, akik mindhárman meg is fogadták a tanácsát. Esterházy Pálékat is minden meggyőzőerejével arra beszélte rá, hogy mihamarabb menjenek el Magyarországról. A hercegi pár a végén el is ment, de már csak november 4., vagyis az oroszok Budapestre bevonulása után.

1956 november 3-án egy egész nemzetgyűlés volt nálunk: András Sándor és Veress Lajos, akik aznap estére tervezték az Ausztria felé elindulást. Átjött a velünk szemben levő Kecskeméti utca 6-ból Szentiványi [!] Domokos⁴¹⁸. Emlékezetem szerint ugyanak-

⁴¹⁸ Szent-Iványi Domokos (1898–1980) budapesti jogi és közgazdasági tanulmányok után a Sorbonne-on és a Collège de France-ban képezte tovább magát. 1927-35 között az USA-ban és Kanadában volt követségi tanácsos. Később Teleki Pál diplomáciai tájékoztató osztályának vezetője volt. A német megszállás után létrehozta a Magyar Függetlenségi Mozgalom szervezetét. A Magyar Község titkos szervezeteire támaszkodva irányította a kiugrási irodát. Soós Géza római szövetségi tanácsos az MFM megbízásából szerezte meg az auschwitzi jegyzőkönyvet és juttatta el Horthy Miklós kormányzóhoz és Serédi Jusztinián hercegprimáshoz. Ő készítette elő a Sztójay-kormány leváltását, valamint a Faragho-féle fegyverszüneti bizottság tagjaként

kor jött Kiss Sándor⁴¹⁹ is. Hamarosan megérkeztek Arany Bálinték, valamint Berkó István is feleségestől. Általában a „közösségiek” számára Apám lett már korábban is a stabilitás jelképe és a szabadulók, mint pl. Fülöp József, Berkó István, Sóvári Tivadar, Arany Bálint, Szent-Iványi Domokos egyik legelső útja hozzánk vezetett, bár Apám ezek egyikét sem védte. András Sándorék azon az estén el is indultak. A többiek, vagyis a Pesten maradók általában azon tépelődtek, hogy mit tegyenek az adott politikai helyzetben? Apám óvta őket minden politikai tevékenységtől, nemcsak azért, hogy

az 1944. október 11-én aláírt fegyverszüneti egyezményt. 1944 decemberében nem fogadta el az Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminiszeri tárcáját. 1946-ban a Magyar Közösség tagjaként tartóztatták le, a népbíróság 15 év kényszermunkára ítélte. 1956. október 26-án szabadult ki, ezt követően 1957-től nyelvtanításból élt. 1972-ben az NSZK-ban telepedett le, és befejezte emlékiratait. ÚMÉL VI. 351.

⁴¹⁹ Kiss Sándor (1918–1982) 1943-ban az Apponyi Kollégiumban tanítóképző intézeti tanári képesítést szerzett. Sárospataki diákkora óta a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség tagja, majd egyik vezetője volt. Szegeden a Márciusi Front és a népfőiskolai mozgalom tagja. 1943-ban a Teleki Pál Tudományos Intézet munkatársa, kollégiumi nevelőtanár, bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba is. 1944-ben elfogták, de 1945 januárjában sikerült megszöknie. Belépett a Független Kisgazdapártba, több tisztséget is viselt. Novembertől országgyűlési képviselőnek választották, de 1947-ben letartóztatták, mint a Magyar Közösség tagját (noha ebben csak periférikus szerepet töltött be), és 3 év fegyházra ítélték. Szabadulása után segédmunkásként, szakmunkásként dolgozott. Az 1956-os forradalom alatt tért vissza a politikába, a Magyar Parasztszövetséget szervezte volna újjá. November 9-én hagyta el az országot, majd az emigrációban is aktívan politizált haláláig. Az Egyesült Államokban telepedett le, 1965-69 között az Amerikai Magyar Református Egyház főgondnoki tisztségét töltötte be. PÓTOR Imre: *A bibliás politikus: Kiss Sándor Isten és a haza szolgálatában – emigrációba vonulásáig*. Habilitációs értekezés, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Vársárosnamény, 2003. <http://mek.oszk.hu/02400/02449/02449.htm>

veszélybe ne sodorják magukat, hiszen ő egész idő alatt számított az oroszok visszajövetelére, hanem azért is, mert a forradalmat a rendszer neveltjei, egyetemista káderek és ifjúmunkások kezdték. Üriemberek csak kompromittálók lehetnének. Eléggé visszatetsző volt neki az, hogy október 28-tól már mind nagyobb számban fontoskodtak az 1945-ben és azután önmagukat csúfosan lejárattat akarnokok és konjunktúralovagok, akik szemmel láthatólag a forradalmat, amelyért semmit sem tettek, lovagolták meg, hogy a magyar nép nyakában parazitáskodjanak. Ezek persze ismét tolongtak a pozíciókért. Néhány nap múlva már bújtak vagy éppen a Nagy Imre elleni tanúskodásra készülgettek, mint Tildy Zoltán is.

November 4. után megindult a népvándorlás Nyugat felé. Voltak, akik Apámat is ilyesmire biztatták. Ő erre nem gondolt, jöllehet másokat buzdított a kimenetelre. Tudta, hogy védőként még feladatok várnak reá, mert ismét eljön a vérbíróságok kora. Emellett bármilyen kilátástalannak látszott az egyházi szolgálatainak jövője, örhelyéről nem volt hajlandó megfutamodni.

Akadtak mindjárt az első időben külföldiek is, akik Apám segítségére szorultak. Az angol munkáspárt egykori miniszterének, Sir Stafford Crippsnek két unokája annyira rokonszenvezett a magyar nép szabadságszeretetével, hogy beutazási engedély nélkül beszktek Magyarországra segíteni. Rövid időn belül letartóztaták őket. Az angol követség felkérésére Apám hozta ki őket a börtönből és intézte el, hogy mihamarabb visszatérhessenek Angliába. Ettől kezdve rendszeresen meghívót kapott az angol követség fogadásaira, amit mindig megköszönt, de egyszer sem ment el, mivel külföldi kapcsolatokkal nem akarta védői helyzetét gyengíteni.

Néhány nappal az oroszok Budapestre visszatérése után jött fel hozzánk Gyenes Pista bácsi Judit leányával, hogy Apámat Judit férjének, Maléter Pálnak felkutatására, és szükség esetén a védel-

me ellátására felkérjék. Szerov⁴²⁰ és alnokai⁴²¹, oroszok és magyarok egyaránt, gondoskodtak arról, hogy Apám Maléter Pálnak közelébe sem juthasson és annak védelmére se legyen lehetősége.

Az egyik ügyvéd kollégája és jóbarátja, akit emlékezetem szerint védett is, dr. Schirilla György⁴²² útján kérte meg Apámat Rácz Sándor, a Nagybudapesti Forradalmi Munkástanács elnöke, valamint helyettese, hogy védje őket. Rácz Sándor különösen mély benyomást tett Apámra, aki szerint ezt az akkor fiatal munkást „*az Isten is vezetésre teremtette.*”

Hamarosan sorra került Tóth Ilona, szigorló orvostanhallgató nő védelme, amit Apám a család felkérésére vállalt el. Az ő esetében köztudomású volt, hogy a megszálló hatalom halálos ítéletnél kevesebbrel nem fog megelégedni. Mint Apám egy hozzám akkoriban kijuttatott üzenetéből tudom, Tóth Ilona halálos ítéletének kihir-

⁴²⁰ Ivan Alekszandrovcics Szerov (1905–1990) szovjet állambiztonsági tiszt, a KGB elnöke 1954–58 között, illetve a Felderítő Főcsoportfőnökség (GRU) elnöke 1959–62 között. 1956-ban inkognitóban érkezett Magyarországra, és a belügyminisztérium szovjet tanácsadójaként személyesen vezette a megtorló akciókat. 1963-ban leváltották és lefokozták; 1965-ben kizárták a pártból. MNL XVI. 709.

⁴²¹ alantásai, beosztottjai

⁴²² Schirilla György (1909–2009) ügyvéd. Pályáját Sándor László ügyvédi irodájában kezdte, majd az Általános Hitelbank cégvezető ügyésze volt. A negyvenes évek elején a zsidóságuk miatt hátrányba kerültek védelmét vállalta, Budapest 1944–45-ös védelmében lovas tűzérőhadnagyként vett részt. 1945-től főleg papokat, egyházi személyeket védett a népbíróságokon. Kardos Jánosra mestereként tekintett. 1957-ben törölték az ügyvédi kamarából, ezután jogi előadóként, majd a Földművelésügyi Minisztérium jogtanácsosaként dolgozott. 1990-ben rehabilitálták, és még 2002-ben is aktív jogász volt az FM Költségvetési Irodájában. A sportoló Schirilla Györgyök apja, illetve nagyapja. 1999-ben megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztí keresztiét. – ifj. KORSÓS Antal: *A magyar jogászai tradíciók megtestesítője – Schirilla György*. Jogásziportrék VII. in: *Mozgó Világ*, 2002. február. (28. évf. 2. sz.) <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00026/febr6.htm>

detésekor a vádat képviselő ügyész nő sírva fakadt. Apám pedig, aki akkorra Tóth Ilonát szinte saját kislányaként szerette, bemenekült az egyik bírósági wc-fülkébe, ahol a falnak nekidőlve, tehetetlen zokogással siratta azt a tisztalelkű fiatal leányt, akit még a szenzációéhes nyugati lapok is ízléstelenül megrágalmaztak és becsületében alaptalanul meggyaláztak. Ezután Apám nekifogott a kegyelmi kérvények benyújtásának, kilincsezésnek, reménytelen életmentő küszködésnek. Ismételten bezárt ajtókkal, és még bezártabb elmékkal és fülekkel találta szemben magát. Egy segítő-társa akadt, aki legalább olyan kétségbeesetten próbálkozott Tóth Ilona megmentésén, mint ő, de – mint Apám akkor hozzám kijuttatott üzenetében írta – az is olyan tehetetlen volt a vérszomjasokkal szemben, mint Apám: Kádár János, aki Apám szerint nem is volt szabad ember akkoriban, hanem fogoly, mert Münnich Ferencsel⁴²³ ellentétben nem magától ment át az oroszokhoz, hanem azok úgy rabolták el és cipelték Ungvárra.

Tóth Ilona menthetetlen volt, mert – ezt ugyancsak Apám tudatta velem hozzám kijuttatott üzenetében, – a halálos parancsot nem Budapesten, sőt nem is magyarok adták ki, hanem Visinszki⁴²⁴, a

⁴²³ Münnich Ferenc (1886–1967) jogász. Az első világháborúban orosz hadifogságba esett, és hazatérve az MKP alapító tagja, keményvonalas kommunista lett. 1922–36 között a Szovjetunióban élt. Résztvett a spanyol polgárháborúban, 1942–45 között a Moszkvai Állami Rádió magyar osztályán dolgozott. 1945–49 között Budapest rendőrfőkapitánya, majd 1956-ig diplomata. Nagy Imre forradalmi kormányában belügyminiszter volt. Kádár Jánossal 1956. november 2-án és 3-án Moszkvában tárgyalt az SZKP elnökségével (egyes feltételezések szerint ő csalta magával Kádárt). Ettől kezdve haláláig vezető tisztségekben a Kádár-kormányt támogatta, megszervezte a Munkásőrséget. ÚMÉL IV. 899–900.

⁴²⁴ Ez tévedés: Andrej Januarjevics Visinszij (1883–1954) lengyel származású szovjet jogász valóban főügyész volt 1935-től, és a sztálini tisztogatások főbűnöse – nevéhez fűződik a beismerő vallomás minden tényt felülíró bizonyító szerepe –, és valóban az ENSZ állandó képviselője volt 1946–49 kö-

harmincas évek sztalinista vérebe, az akkori perek fenevad ügyésze, aki külügyminisztersége után 1956-ra a Szovjetunió ENSZ-képviselője volt. Az ő végső utasítását Moszkvából telefonálták Budapestre: Tóth Ilonának mindenképpen pusztulnia kell! Ez az, amibe majdnem belepusztult az én drága jó Apám is.

Tóth Ilona kivégzésénél Apám nem lehetett jelen, hanem aznap kora reggel ment be hozzá elbúcsúzni, és máris sietnie kellett a vonathoz, hogy Zalaegerszegen igyekezzen valakit a halálos ítélet elől megmenteni. Két nappal a zalaegerszegi ügy befejezése után Nyíregyházán küzdött egy másik védence megmentéséért, majd Pécs, Szeged, Debrecen és ki tudja milyen más városok vérbíróságai előtt védett a budapesti védelmek mellett. Egészsége, mint kiderült, gyengécske volt, de ő járta az országot, mint valami nomád vándorprókátor. Annyi engedményt tett az érte aggódó családdal szemben, hogy útjaira Anyám vagy Béla elkísérhette, sőt olykor még valamelyik unoka is velük mehetett. Ildikómmal mi már 1957 január végén elhagytuk az országot, de a jugoszláviai táborban is, Bécsben, majd Belfastban is tudtuk, merre járt, mert mindenhol küldött nekünk egy levelezőlapot a mottóval: „*Reszket a bokr, mert madárka szállott rá...*”⁴²⁵

1957 szeptemberében volt egy védelme, amely az idegeit erősen próbára tette. Ezt az ügyet már csak a fellebbviteli tárgyalás előtt vette fel számára a munkaközösségbeli helyettese. Védencét, egy többgyermekes fiatal családapát, az első fokon életfogytiglanra ítélték, de jó reménység volt arra, hogy a fellebbviteli tárgya-

zött, de 1954-ben elhunyt, így 1956-ban és Tóth Ilona perében nem lehetett szerepe. Ettől függetlenül a szovjet befolyás érvényesülhetett Tóth Ilona ítéletében.

⁴²⁵ Részlet Petőfi Sándor: *Reszket a bokr, mert...* című verséből.

lás majd enyhítést eredményez. A tárgyalás már teljesen lezajlott a Legfelső Bíróság Népbíróági Tanácsa előtt, és csak az ítélethozatal volt hátra, amikor egy váratlan intézkedés mindent felborított. Ugyanis egy új rendeletet hoztak, mely szerint a fellebbviteli bíróság az elsőfokú ítéleten az esetben is szigoríthat, ha a vád képviselője nem is fellebbezett, hanem csak a védő, és így csak enyhítésért történt fellebbezés. Az esetben pedig, ha ezt a súlyosbító ítéletet a Legfelső Bíróság Népbíróági Tanácsa hozza, fellebbezésre vagy óvásra nincs lehetőség és az ítélet azonnal jogerős. A rendelet azonnal hatályba lépett azokra az ügyekre is, amelyeket már letárgyaltak, de ítéletet még nem hirdettek bennük. Így erre az ügyre is vonatkozott az új rendelkezés, Apám védencének büntetésén tehát már nemcsak enyhíteni lehetett, hanem szigorítani is. Ebben az esetben, ahol első fokon életfogytiglanra szólt az ítélet, csak egy szigorítás lehetett: halál! A fellebbezés benyújtásakor kockázatmentes eljárás egyszerre életveszélyes fenyegetéssé vált.

Az ítélethirdetésre egy hetet kellett várni. Apám ez idő alatt a bizonytalanság és kétség minden feszültségét átélte, s szinte a pokol kínjai gyötörték. Jóllehet az anyag és az érvek alapján enyhítő ítélet látszott valószínűnek, a bíróságok akkorra már kevés figyelmet szenteltek a jogi érveknek, és mind szolgálban hajtották végre a muszkák és csatlósaik utasításait. A terror mind kegyetlenebb, mind félelmetesebb lett.

A rettegve várt ítélet végül mégis kedvező lett. Apám védencének büntetését életfogytiglani fegyházról tizenöt esztendőre csökkentették. Apám megkönnyebbült. A hosszú feszültség, bizonytalanság és izgalom azonban meghozta a maga gyümölcsét: két nappal az ítélet kihirdetése után Apám szívinfarkttal kórházba került.

Ez a szívinfarktus megnehezítette Apámnak Rácz Sándorék tárgyalásán [való] részvételét. Ezért mindkettőjük védelmét egy

általa nagyrabecsült kollégája és fiatal barátja, dr. Mály József⁴²⁶ együttműködésével látta el.

Az infarktus után egészsége soha nem állt teljesen helyre, jól lehet újra vállalt védelmeket, mint például Francia Kiss Mihály⁴²⁷, kit közel negyven évvel korábbi eseményekért ítélték halálra már a tárgyalás előtt.

Apám védői és ügyvédi pályafutása 1958. augusztus 31-el váratlanul véget ért. Aznap kapott egy levelet az igazságügyminisztériumból, amelyben tudatták vele, hogy másnappal, azaz 1958. szeptember 1-el már törölték az ügyvédek névjegyzékéből. Szép magyarsággal kifejezve „skartba” tették⁴²⁸. Hatvannégy éves fejfel ott maradt megrokkantan, kenyérkereseti lehetőség nélkül.

Az ügyvédségből elmozdítást nem politikai védői tevékenysége okozta, nem is az egyházi helytállása, hanem az a tény, hogy 1956. november 5-től kezdve állhatatosan visszautasította a politikai ha-

⁴²⁶ Mály József (?–2005 után, 89 évet élt) ügyvéd. Pályáját a Kincstár jogi igazgatóságán, majd a Budapesti Ügyészségen kezdte. 1952-ben elbocsátották. 1954-től a 29. számú Ügyvédi Munkaközösségben dolgozott. Hosszu ideig a Budapesti Ügyvédi Kamara titkára volt. 1989 után a Parlament jogi bizottságának külső szakértője, az 1998-as választáson az Országos Választási Bizottságban a Független Kisgazdapártot képviselte. Kérelmére 1998-ban szűnt meg ügyvédi kamarai tagsága (azaz ekkor vált tényleges nyugdíjas ügyvéddé, jóval korhatáron túl). – Források: http://www.bpugyvedikamara.hu/zart/aktualis/pesti_ugyved/2006-szeptember/dr-maly-jozsef/; <http://hvg.hu/itthon/20050316kemugyek>

⁴²⁷ Francia Kiss Mihály (1887–1957) földműves, az I. világháborúban és azt követően 1924-ig szolgált a hadseregben, három fivérét veszítette el. A „Rongyos Gárda” megszervezője és a gerilla-hadviselés magyar meghonosítója. A II. világháborúban nem vett részt, de azt követően bűndosott – okkal, mert 1948-ban távollétében halálra ítélték Héjjas Ivánnal együtt. Ezután illegálitásban, hamis papírokkal élt Kovács Józsefként 1956-ig. Ekkor kérte perének újrafelvételét, majd ismét bűndosott, de elfogták, és 1957 augusztusában végrehajtották rajta a 48-as ítéletet. ÚMÉL II. 784.

⁴²⁸ félreállították

talom rendszeresen, hetenként többször is megismételt, néha esedező, máskor fenyegető kérését és követelését, hogy vállalja el az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságának elnökségét. Ez a kérés érthető, mert a nemzetközi fórumok előtt csődöt mondott és prostituáltként tekintett rendszernek szüksége lett volna olyan nemzetközileg tisztelt, becsületes emberekre, kiknek erkölcsi integritása szalonképessé tehetné volna. Ezért gyötörték Apámat az országos ügyvédi kamarai elnökség kínálgatásával, és Pap László református teológiai igazgatót ugyanígy szerették volna beszervezni a maguk emberének dunamelléki püspökként. Mindkettőnél csődöt mondtak, mindkettőn igyekeztek bosszút állni.

A határozat, amelyik Apámat egyik napról a másikra megfosztotta ügyvédi hivatásától, nem volt egyéb, mint a reménytelen szerelmes vak bosszúja. Úgy tűnik, hogy a döntést maga az igazságügyminiszter, Nezvál Ferenc⁴²⁹ hozta, aki többek előtt ismételten kijelentette, hogy inkább száz nyilast és fasiszta ügyvédet hagy működni, mintsem Kardos Jánost.

Ez a Nezvál Ferenc igazságügyminiszter néhány év múlva megbukott, mert kiderült róla, hogy benne volt egy nemzetközi kábítószerbandában. Úgy néz ki, hogy a jogászok egyik legtisztábbját és legnemesebbjét egy, az igazságügyminiszteri tisztet bitorló köztörvényi bűnöző mozdította el. Tíz-tizenöt évvel azelőtt tanította nekem Apám, hogy az evilági törvénykezés nem abszolút, hanem relatív jellegű: *„Ahol gazemberek hozzák a törvényt, ott bünteten-*

⁴²⁹ Nezvál Ferenc (1909–1987) kommunista politikus, funkcionárius; eredeti szakmája cipészsegéd. 1951-56 között az MDP Központi Ellenőrző Bizottságának tagja. 1955-ben szerzett jogtudományi végzettséget az ELTE-n. 1956. december 29-től 1957. május 9-ig az Igazságügyi Minisztérium vezetője volt, majd igazságügyminiszter 1966. december 7-ig. 1957 és 1965 között az MSZMP KB tagja, 1957 és 1962 között a Központi Ellenőrző Bizottságban is részt vett. ÚMÉL IV. 1076.

dő a becsületesség.” Ki gondolta volna annak idején, hogy ennek a tételnek helyességét Apám sorsa fogja illusztrálni a „szocialista törvényesség” nagyobb dicsőségére?

Az elmozdító határozattal kapcsolatban nővérem 1988 őszén érdeklődött az Igazságügy Minisztériumban. A válasz különös volt: Kardos János ellen soha nem volt panasz vagy eljárás. Következésképpen fegyelmi határozat sem volt ellene. Úgy tűnik, mintha az őt elmozdításáról értesítő levélnek sem lenne ott nyoma, s csak az a papíros maradt meg, amit Apámnak kikézbesítettek.

Apámat skartba tették, hivatása gyakorlásának lehetőségétől megfosztották, de elfelejtetni nem tudták. 1975-ben jogi felvilágosításra volt szükségem, és bementem a Kecskeméti utca 6.-ban levő ügyvédi munkaközösségbe, ahol a felvilágosítást percek alatt megkaptam. Kifelé indulva a tájékoztatást megadó fiatal ügyvédnőnek futólag megemlítettem, hogy Apám ügyvéd volt 1958-ig, amire felkiáltott: *„Maga a Kardos János fia!”* – Azzal már rohant is, hogy összezsúfoltse kollégáit, akik *„ha már Kardos Jánost személyesen nem ismerhették, legalább a fiát láthassák!”* Meglepő, hogy azok a fiatal jogászok milyen sokat tudtak az én tizenhat évvel korábban elhunyt Édesapámról. Még védőbeszédeit is emlegették, mert idősebb jogászoktól és az egyetemen több professzortól is azt hallották, hogy *„olyan, mint Kardos János, csak egy volt!”* Galgóczy Erzsébet is említette nekünk, hogy az egyetemen egyes professzorok az előadásaikon és szemináriumaikban gyakran beszéltek Apámról, védőbeszédeiről, tanúkhöz intézett és mindig releváns kérdéseiről, érveiről és védői integritásáról.

Mi adta Apámnak az erőt és bátorságot akkor is, amikor detektívek figyeltek minket és egy ügyetlenkedő lépés elegendő lehetett volna a letartóztatásához? Ilyenkor a felháborodott Memikémet ezzel nyugtatta meg: *„Legalább hatósági tanúink vannak, akik bizonyíthatják, hogy törvényelleneset pedig soha nem teszünk.”* Honnan volt Apámnak a kockázatos védelmekhez ereje és bátorsága?

A felelet Apám komplikációktól és pátoszos kegyességtől mentes egyszerű, szinte gyermeki hitében található. Veszedelmek között gyakran mondogatta nekünk is, önmagának is azt a gyermekes kis hitvallását, amit Arany János „*Itthon*” című verséből vett át:

*Gyermek-szívvvel, öntudatlan
Nyugszom meg e gondolatban:
Hogy övéit el nem hagyja,
Ki mindnyájunk édesatyja.*

Apám kerülte a vallásoskodó frazeológiát és a hit fitogtatását. Viszont ismert valamit, ami sok elméleti tudós teológus, aranyszájú hitszónok és alázatoskodva fölényeskedő „hitre jutott” előtt mindig titok maradt. Ő ugyanis aprópénzre tudta felváltani a nagy hitigazságokat és profitált is belőle.

Aki nem járt hitlenek tanácsán

A szigetszentmiklósi papfiú kezdő ügyvéd korától, irodája megnyitásának első napjától fogva készségesen, örömmel, díj- és költségmentesen állt lelkipásztorok és gyülekezetek szolgálatára jogi tanácsadással, ügyes-bajos dolgaik elintézésével. Ez érthető is, hiszen nemcsak Szigetszentmiklóst és a solti traktust, hanem az egész Dunamelléket otthonának, családjának tartotta. Márpedig rokonoktól, barátoktól pénzt még az eljárás során kiadott költségei fejében sem fogadott el. Nem úgy, mint Németországban egy ügyvéd-presbiter, aki lelkesen felajánlotta azt, hogy egy építkezési ügyben a helyi városházára egy kétsoros levelet megír, majd egy hónap múlva 150 márkás számlát küldött ügyvédi díj címén.

Egyházkerületi közgyűlések idején, amelyeknek ő 1945-ig nem volt tagja, irodai várószobája, gyakran az ebédlőnk is megtelt fekete ruhás, fehér inges, fekete nyakkendős vagy magas mellényes, többnyire bajszos bácsikkal, akik általában erős hangon, artikuláltan, zamatos magyarsággal és feltűnő szabatosággal beszéltek. Judit nővéremmel ilyenkor megilletődtünk, mert a sok fekete ruhás férfivel az iroda, illetve lakás sokkal inkább emlékeztetett valami halottasházra vagy ravatalozóra, mintsem egy ügyvédi irodára vagy lakásra. Az egész légkör tiszteletreméltónak, sőt nyomasztóan gyászosnak tűnt nekünk.

Apám örömét találta abban, hogy egyházának szolgáljon. Arra, hogy a Kálvin téren valaha is presbiter legyen, vagy bármilyen egyházi tisztséget viseljen, soha nem gondolt. Nem érezte magát eléggé befutottnak ilyesmihez, és ebben igaza is volt. Elfogadta, hogy az egyházi tisztségeket általában azok kapták, akiktől az egyház hivatali, társadalmi, politikai vagy éppen anyagi támogatást kaphatott, és így a maguk befolyásával vagy pozíciójával az egyház patrónusai, pártfogói lehettek. Nem helyeselte ezt a patrónusi rendszert, de nem is kritizálta, sőt nem is tépelődött rajta. Sznobizmus vagy felfelé kapaszkodás távol állt tőle. Templomba járó, konvencionális kálvinista keresztyén volt, olyan, amilyent ezrével találhattunk Dunaharaszti és Szeremle között paplakokban, tanyákon, falvakban. Az evangélikális öklendezésektől viszolygott. Az egyháza iránti hűsége éppoly erős volt, mint a szigetszentmiklósi paplakban beleivódott erkölcsi állhatatossága. Nem véletlen az, hogy Jakab levelét az Újszövetség egyik legfontosabb és méltatlanul mellőzött iratának tartotta, és az Ószövetséget a jellemformáláshoz nélkülözhetetlennek mondta.

Zsidó barátai gyakran mondogattak neki valamit, amit szívesen hallott, s amire a maga szerény módján büszke is volt: „*Azt szeretjük Benned, hogy olyan zsidó eszed van.*” Ezt ő annak is tulajdonította, hogy vérévé vált mindaz, amit predikátor őseink az Ószövetségből nemzedékeken át tanultak.

Apám számára a hit és az abból kinövő szilárd erkölcs egymástól elválaszthatatlan volt, és kevés dologtól undorodott annyira, mint a hitről szavaló erkölcsi labilitás.

Így érthető, hogy miért szomorította el a Sylvester Nyomdai Intézet csődjénél a két ludas, Bereczky és Tildy főpapi összejátszással megszöktetése. Apám – akárcsak élete végén – az egyházi vezetőséget nem azonosította az egész egyházzal, s jóllehet a vezetők bizonyos akcióival nem értett egyet, az egyházához hűséges maradt.

Éppen így nem tetszett neki az, amikor megtudta, hogy Horthy Miklós kormányzó Baksay Sándor második utódját⁴³⁰ a dunamelléki református püspökségben vállon- vagy hátba veregette, és „papom”-nak szólíthatta. Jó Apám számára az ilyenfajta államfői bizalmaskodás vagy lekezelés megengedése udvaroncokhoz illett, de nem a dunamelléki reformátusok összességét képviselő püspökhöz: „*Ferenc József ezt nem tette meg Baksay Sándorral, de nem is tehette volna. Horthy Miklósnak sem lett volna mersze Baksay Sándorral így bizalmaskodni!*” – mondotta.

Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy Apám nem vágyott egyházi tisztségekre, s még kevésbé aspirált közegyháziakra. Az egyház azonban nem ez vagy az a tisztségviselő volt számára, hanem annak egész népe. Nála erős hangsúly esett az „egész”-re, vagyis a nagy többségre, az alföldi falvak és tanyák zsoldáros embereire és asszonyaira, akik közül magas egyházi tisztelet senki sem kapott, de az egyházat mégis jobbra az ő munkájuk tartotta fenn és tartotta el. S lám, a vezetők mégis mindig az „uraknak” udvaroltak. „*Bezeg Baksay Sándor püspökként is Kunszentmiklóson maradt, mert népével akart élni*” – mondotta.

1936-ban mégis egyházmegyei tanácsbíró lett, mégpedig úgy, hogy előbb tudtán kívül meg is bukott. Idemácsolom azt, amit üllői gyermekkorával kapcsolatos visszaemlékezéseiben írt erről 1958-ban:

„Üllő a gyökere annak az atyai barátságnak, amelyet Apám második utóda, Mócsy [!] Mihály⁴³¹ részéről élvezhettem évtizedeken át, aki hosszú évtizedekig volt a pesti egyházmegye esperese és végig megmaradt üllői papnak. Ide növekedett az üllői ,mustármag’.

⁴³⁰ Ravasz Lászlót

⁴³¹ Helyesen Mócsy Mihály; ld. 47. jegyzet; az idézett szövegben következetesen Mócsy.

Mocsy Mihály volt az első, aki arra gondolt, hogy Kardos János (az első üllői pap) fiát meg kellene választani valami egyházi tisztségre. Az ő kezdeményezésére javasolták is megválasztásomat, de egy szavazattal kisebbségben maradtam. Minderről csak utólag értesültem, s bizony bántott, hogy megkérdezésem és tudtom nélkül így elbuktattak a pesti egyházmegyében. Mocsy Mihálynak azonban a gondolatot a szeretet sugallta, s ezt így is könyveltem el. Ugyanabban az évben a solti traktus esperese, bizonyára értesülve a pesti fiaskóról, közölte velem, hogy szűkebb hazámban javasolja tanácsbíróvá megválasztásomat. Amikor megemlítettem, hogy nem szeretnék úgy járni, ahogy kétszer is megjárta Baksay Sándor „Pusztai találkozás”-ának hőse, nyugodt önérzettel válaszolta, hogy a „*solti egyházmegyében megválasztják azt, akit az esperes ajánl.*” Ezt az atyai barátomat is megnevezem: Kurdi Béla⁴³² foktői lelkipásztor, a solti egyházmegye esperese. Nem hallottam senkitől, de azt hiszem, hogy solti egyházmegyei gondnokká megválasztásomban is az ő keze volt benne, jóllehet akkorra már megvált az esperességtől.”

Apám nem írta le, pedig mindannyian jól tudtuk, hogy mi volt az oka bukásának a pesti egyházmegyében. Nem volt abban malícia vagy rosszindulat, csupán a szokásos patrónuskeresésnek volt ez

⁴³² Kurdi Béla (1870–? 1945 után) református lelkipásztor. A váci piarista gimnázium után Budapesten végezte el a református teológiát. 1892. szeptember 1-től 1893. augusztus 30-ig váci, 1893. szeptember 1-től 1896. november 30-ig budapesti segédlelkész. 1896. december 20-tól 1907. április 24-ig kopácsi rendes lelkész, azt követően Foktőn szolgált 1947-ig. Az alsóbaranya-bácsi egyházmegyében előbb körlelkész, majd tanügyi előadó. A solti egyházmegyében tanácsbíró 1912-től 1933-ig, a Dunamelléki Református Egyházkerületben tanácsbíró 1921-től 1933-ig. 1933-tól kezdve 1945-ig volt a solti egyházmegye esperese. 1945-ben korára és rossz egészségi állapotára hivatkozva lemondott. – TtREL I.8.d., Foktő.

köszönhető. A többség ugyanis nem látott semmi hasznát a megválasztásában, hiszen „*az csak egy falusi papfiú!*” Ezek szerint sok patronizáció nem várható tőle. Az ügyes-bajos dolgokat pedig úgyis elintézi ingyen. Apám valószínűleg azért nem írta ezt le, mert abban a Nagyapám, a „falusi pap” kisebbitését látta; azét, aki előtte a legnagyobb ember volt.

Solt meg is választotta Apámat egyházmegyei tanácsbírónak, és tisztében aktív is volt. Némelyik útjára én is elkísértem, s jöllehet nekem nem mesélt Apám ezekről az ügyekről, azért csak kifülfültem, mikről beszéltek az emberek odakint, amíg Apám odabent tanúkat hallgatott ki vagy iratokat tanulmányozott. Emlékszem egy papnéra, aki a választás előtt korteskedve végiglátogatta a falu minden családját. Férjét ezért kizárták a jelöltek közül. Másfajta, még csúnyább korteskedés is előfordult a papválasztási rendszer nagyobb dicsőségére.

Akadnak más természetű ügyek is, mint például egy szerencsétlen pap, akit rendszeresen az útszéli árokból kellett kiszedni gyülekezete rémületére. Az igazat megvallva, Apám rettegett az ilyen ügyek kivizsgálásától. Szerencsére nem túl sok volt belőlük.

Gyakran elvitt Apám az egyházmegyei közgyűlésekre is, sőt be is ültem legtöbbször, és csendben figyeltem az ott tárgyaló tiszteletreméltó bácsikra. Ámulva hallgattam, amikor a vörössesszőke bajuszú Szőnyeghy Sándor⁴³³ bácsi, aki tassi lelkipásztor és egyházmegyei főjegyző volt, előterjesztéseket tett, amik bennem mély benyomást keltettek azért is, mert egy kukkot sem értettem belőlük.

⁴³³ Szőnyeghy Sándor (1891–?) Budapesten végezte el a református teológiát. Segédlelkészi éveit Szolnokon, Váralján, Decsen, Kiskunhalason és Cegléden töltötte. 1923-ban hívták meg szülővárosa, Tass lelkipásztorának. 1923–33 között egyházmegyei körlelkész, 1931-től egyházmegyei számvevő volt. 1943-ban még aktív volt. TtREL I.8.d., Tass.

Emlékezetem szerint ezek az egyházmegyei közgyűlések legtöbbször Kunszentmiklóson voltak, s olyankor mindig látogatást tettünk Vargha Tamás⁴³⁴ bácsiéknál, akivel gyengéden szerető jóbarátok voltak, majd 1945-től elnöktársak is lettek. Kegyességi különbözőségük egyáltalán nem zavarta mély és ragaszkodó barátságukat.

A közgyűlésekre mindig autóval mentünk és legtöbbször velünk jött Nagykálózy [!] Balázs⁴³⁵ és Tóth Pali bácsi⁴³⁶, akik Dunaharaszti szálltak be. Többször utazott velünk Szőnyeghy Sándor is. Olykor bekéredzkedett Pap Géza⁴³⁷ is, aki akkor Szalkszentmártonban volt. Ennek Apám nem örült, mert Pap Gézával szemben soha nem tudott felmelegedni.

⁴³⁴ Vargha Tamás (Varga, 1890–1968) lelkipásztor, író. Felmenői között teológiai professzorok, valamint id. és ifj. Szász Károly is szerepelnek. A budapesti Teológiai Akadémián végzett, egy tanévet a skóciai, aberdeeni U.F.C. Divinity Hall-ban hallgatott. Segédlelkészi éveit a Kálvin téri egyházközösségben töltötte, majd 1913-tól vallásoktató segédlelkész volt Budapest iskoláiban, emellett a Bethánia Egyletben vállalt feladatokat. 1915-ben választották Kunszentmiklós lelkészének, ahol nyugdíjazásáig, 1955-ig szolgált. 1945-52 között a solti református egyházmegye esperese volt. Sokat fordított, verseket és elmélkedéseket is írt. – ÚMÉL VI. 1090-1091. – SÁRAI SZABÓ Katalin – BALOGH Mihály: *Egy református lelkész és felesége a 20. században. Vargha Tamás és Vargha Tamásné Magay Mária élete és munkássága*. Méry Ratio Kiadó, 2016.

⁴³⁵ Helyesen Nagy Kálózy Balázs, ld. 352. jegyzet.

⁴³⁶ Ld. 59. jegyzet.

⁴³⁷ Pap Géza (1901–1970) lelkipásztor a budapesti Teológiai Akadémián végzett. Segédlelkészi éveit Ócsán, a budapesti Kálvin téri gyülekezetben és az egyetemes konventnél töltötte. Egyházi folyóiratokat, kiadványokat szerkesztett. 1930-ban választották szalkszentmártoni lelkipásztornak. 1937-54 között Szabadszálláson, végül Kecskeméten 1954-től 1962-ig, nyugdíjazásáig volt lelkész. 1952-67 között a bács-kiskunsági református egyházmegye esperese volt. – ÚMÉL V. 101–102. – TtREL I.8.d., Szabadszállás.

Emlékszem Hettesheimer Fülöp⁴³⁸ bácsira, aki a hartai német gyülekezet papja volt. Nekem akkor úgy tűnt, hogy hatalmas természetű ember volt, és nagyon aprónak éreztem magam mellette. Azt hiszem, hogy még ma is emlékszem minden papra az akkori solti egyházmegyéből, mert azok az utak engem is egészen „solti” gyerekké tettek.

Kunszentmiklóson Apámmal sétáltunk is, mert elvitt oda, ahol a „nénikéék” háza volt és négy esztendeig ő is ott lakott. Megmutatta nekem a tavacskát, ahol telenként korcsolyáztak, valamint a helyet, ahol idegen suhancok elszedték a vadonatúj korcsolyáját, mert „vásáros az idő, köll a pénz!” Többször végigmentünk a gimnáziumon, ahol az egyházmegyei közgyűlések is voltak emlékeztem szerint. A templomban megmutatta, hogy ki hol szokott ülni, s szinte átéltem elbeszélését, amikor Baksay Sándorról mesélt.

Ha valami kivizsgálásra mentünk, és sikerült az ügyet szépen elintézni, akkor szinte repesve mesélt az autóban is, hiszen az úton minden faluról és minden templomról volt valami gyermekkori emléke. Ha a vizsgálat kellemetlen eredményre vezetett, vagy valami büntetést kellett javasolnia, akkor Balázs bácsi is, én is hallgattunk, mert Apám olyankor magába mélyedve, csendben szenvedett.

⁴³⁸ Hettesheimer Fülöp (1882–?) A budapesti Teológiai Akadémián végzett, egy szemesztért a berlini egyetemen hallgatott. Segédlelkészi éveit Újszivácon, Ószivácon és Torzsán töltötte. 1908. december 8-án *Šidski Banovci*-ra (Szerém vármegye) helyezték missziói lelkészként. 1915. március 7-től tábori lelkészként szolgált, 1916-ban a bécsi református tábori lelkészi hivatal vezetője. 1917. május 1-én foglalta el hartai lelkészi állását, amelyre egyhangú szavazással kapott meghívást. 1944. október 31-én Budapesten rekedt (családja Hartán maradt és tanúi voltak a szovjet atrocitásoknak), és csak 1945. február 8. után tudott hazamenni gyülekezetéhez. – TtREL I.8.d., Harta. – A hartai lakosság elhurcolásáról I. H. BARTA Lajos: *Harta [.. és hartaiak mondják két-ezer küszöbén...]*, Harta, Harta Önkormányzata, 1999.

Jól emlékszem gróf Ráday Gedeonra⁴³⁹, akit gróf Teleki Mihály⁴⁴⁰ földművelésügyi miniszter követett az egyházmegyei gondnokságban. Amikor Mihály bácsi (aki évtizedek óta a londoni magyar református gyülekezet hűséges presbitere) az oroszok elől Nyugatra menekült, 1945 elején új egyházmegyei gondnokot kellett választani. Apám azt szerette volna, ha egyszer már új világ van, legalább egy földműves-gazdálkodó lehetne egyházmegyei gondnok, mert azt vélte, hogy nem kellene mindig pantallós embereknek patronizálniuk a gazdákat. Apám nem szerette és nem használta a „paraszt” kifejezést. A földművesekkel kapcsolatban nem egyszer mondta, hogy azok gürcölnek, fenntartják az egyházat, de annak irányításába soha nem szólhattak bele, mert mindig az urak beszéltek helyettük.

Solt választása ezúttal sem földművesre, hanem egy másik fiára esett. Apámat váratlanul érte ez a választás. Szeretném remélni, hogy nem azért választották egyházmegyei gondnoknak, mert vármegyei tiszti főügyész és kormánybiztos-helyettes volt, hanem azért, mert hűséges, megbízható és kiegyensúlyozott szolgának találták. Apám természetesen meg volt győződve arról, hogy ez a vá-

⁴³⁹ Ráday Gedeon (1872–1937) földbirtokos, a főrendiház és később a felsőház tagja, m. kir. titkos tanácsos. Jogi végzettséggel rendelkezett. 1910-ben nevezték ki Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét főispánjává, ezekről a tisztségeiről 1917-ben lemondott, mert bevonult a hadseregbe. A Tanácsköztársaság idején Bécsben tartózkodott, itt az Antibolsevista Comité alelnöke volt. A Tanácsköztársaság bukása után Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kormánybiztos főispánja és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, valamint Kecskemét kormánybiztosa. 1921 áprilisától decemberéig belügyminiszter volt, 1922-ben Nagykőrös választotta képviselőnek. ÚMÉL V. 532.

⁴⁴⁰ Teleki Mihály (1896–1991) gazdaságpolitikus. Angliai tanulmányai és az önkéntes frontszolgálatban töltött I. világháború után a magyar társadalmi és gazdasági élet jelentős szereplője volt, számos társaság elnöke. 1938–40 között földművelésügyi miniszter. 1945-től Ausztriában, 1948-tól haláláig Nagy-Britanniában élt. ÚMÉL VI. 671.

lasztás nem neki, hanem az egykori szigetszentmiklósi pap fiának szólt, és a maga módján méltó is akart lenni ehhez.

Egy biztos: Apám solti egyházmegyei gondnoki jelölését nem a kerületi hatalmasságok kezdeményezték vagy szorgalmazták. Apám nem tartozott azoknak a társaságához, és nem volt tagja egy általuk kegyelt egyesületnek sem. A tény az, hogy Apám már csak akkor került Ravasz Lászlóval közelebbi kapcsolatba, amikor azt piszkálni és támadni kezdték. Mindaddig csak szívélyes, inkább distancírozott⁴⁴¹ ismeretségről szólhatunk velük kapcsolatban.

A támadások Laci bácsi ellen elég hamar bekövetkeztek, mert egyesek előszedték Laci bácsinak a zsidótörvényekkel kapcsolatban elmondott beszédeit, amik önmagukban sem voltak akkor kirakatba valók, de a torzításokkal, összefüggéseikből kiragadott idézetekkel még rosszabbnak tűntek, mint valójában voltak. Ezek a támadások nemcsak kommunistáktól vagy az üldözések alatt megkeseredett zsidóktól jöttek, hanem egyházon belüli személyektől is, lelkipásztoroktól, diplomás pap újságíróktól és olyan személyektől, akiket Laci bácsi egyszer vagy többször kihúzott a csávából, vagy állást adott nekik akkor, amikor saját egyházkerületükben senkinek sem kellettek. Egyikük ezeknek [!] a hálátlanoknak még napjainkban is folytatja gyalázkodásait, miközben egy evangélikus papnak, Sztehló [!] Gábornak⁴⁴² a zsidókat mentő

⁴⁴¹ kölcsönösen távolságtartó

⁴⁴² Sztehló Gábor (1909–1974) lelkipásztor a soproni evangélikus teológiát végezte el. 1931–32-ben Finnországban a népiskolák működését tanulmányozta. 1932-től Budapesten, 1934-től Hatvanban volt alapító lelkipásztor; 1935–42 között a szintén általa szervezett nagytarcsai gyülekezet alapító lelkésze, közben a magyar népiskolai mozgalom szervezője is. 1942–44-ben bányai missziói lelkész, 1944 nyaratól Budapesten kórházi lelkész. 1942-től a Jó Pásztor Bizottság tagjaként végzett zsidómentő tevékenységet, főleg a gyermekekre koncentrálni (létrehozta a Gaudiopolis intézményét). A Vöröskereszttel, a Fébé diakonisszákkal együttműködve 1540 gyermeket mentet

tevékenységét sajátjaként tünteti fel a nyugatiak előtt, míg ugyanakkor a maga sztalinista múltját elhallgatja, amint arról is hallgat, hogy Debrecenbe áttelepülése előtt a maga belügyi, ávós összeköttetéseivel betelepedett Szigetszentmiklósról, ahol gyülekezete legtekintélyesebb tagjait „kulák”-nak gyalázva akarta elvitetni a rendőrökkel⁴⁴³.

Ma már kevesen tudják, hogy még Debrecenben volt a kormány, amikor minisztertanácsi határozattal két embert mentesítettek az igazolóbizottsági eljárás alól. A kormányhatározat kimondta, hogy Herczeg Ferenc⁴⁴⁴ és Ravasz László jelentősége olyan dimenziókat érint, hogy kortárs nem lehet illetékes szerepük megbírálására, hanem a történelemre bízzák megítélésüket. Ezt az ott ülésező ideiglenes nemzetgyűlés is tudomásul vette. Bár a kor törpéi, az egyházi akarnokok, akik megszádkodtak és ostobán azt hitték, hogy elérkezett az ő világuk, tudomásul vették és magukra vonatkoztatták volna ezt a minisztertanácsi határozatot.

Laci bácsi teljesen tájékozatlanul és inkább naiv módon elhitette magával, hogy ezt a minisztertanácsi határozatot Tildy Zoltán és Bereczky Albert javasolta volna testvéri szolidaritásból. Alapvetően tévedett, mert akkor mindkettő Pesten igyekezett a maga pecsenyéjét sütögetni a bujkálásaik után, jóllehet a hálát bekaszírozták Laci bácsitól azért, amiért nem tettek semmit. Apámnak azt mesélték, hogy a kérdés nem is Ravasz Lászlóval kapcsolat-

tek meg. 1951-től kelenföldi, majd kőbányai lelkészként szolgált. 1962-ben követte 1956-ban Svájcba menekült családját. Haláláig lelkészként szolgált, megszervezte beteg magyar gyermekek svájci üdültetését. 1972-ben Jad Vassal elismerést kapott. ÚMÉL VI. 526-527.

⁴⁴³ A név nélküli körülírás Éliás József (1914–1995) lelképásztorra vonatkozik, de az állítások igazságtartalmát további kutatásoknak kell tisztáznia.

⁴⁴⁴ Herczeg Ferenc (Franz Herzog, 1863–1954) író, újságíró, 1949-ig az MTA tagja és 1919-22, 1929-31 között másodelnöke, 1904-20 között a Petőfi Társaság elnöke. A Horthy-kor legnépszerűbb írója volt. ÚMÉL III. 233–235.

ban jött elő, hanem Herczeg Ferencel, akit akkor még a kommunisták is szerettek volna megnyerni maguknak, és abban reménykedtek, hogy majd elfogadja tőlük a Magyar Írószövetség elnöki tisztét. Mint tudjuk, Illés Béla⁴⁴⁵ ment el hozzá ezzel a kéréssel, de Herczeg Ferenc visszautasította a felajánlott tisztséget és inkább a félretételt, majd a nyomort választotta, viszont a maga integritását haláláig megőrizte.

Solti egyházmegyei gondokká megválasztásával egy időben, vagy nem sokkal azután lett Apám zsinati tag. Néhány hónapon belül még az is megesett, hogy a Kálvin téri gyülekezet is presbiterévé választotta. Miután Apám a templomban továbbra is a rácson kívül, körülbelül az ötödik padban ült velem együtt, finoman felkérték, hogy fáradjon beljebb és üljön a presbiteri padokban. Ettől kezdve a presbiteri padok első sorában, a papszéktől számított harmadik helyen ült, ami lehetővé tette azt, hogy én közvetlenül előtte, a presbiteri padok elé helyezett széksorban üljek. Memikém soha az életben nem volt hajlandó beülni a presbiternek padjába.

Egyszer Apám nagyon megbánta azt, hogy a presbiteri padokba engedte beszorítani magát, mert már az istentisztelet előtt szeretett volna kivonulni, de beszorították és így nem jöhettünk ki a templomból. Ez akkor történt, amikor Tildy Zoltán, az újdonsült köztársasági elnök vagy megtisztelte az Úristent azzal, hogy elfáradott a Kálvin téren levő házába, vagy azért tette, hogy elő-

⁴⁴⁵ Illés Béla (1895–1974) író. 1918-tól egyre radikálisabb nézeteket vallott, 1923-ban a Szovjetunióba települt. Munkás, majd folyóiratszerkesztő volt, 1927-től a Szovjet Írók Szövetségének munkatársa. 1941-től frontszolgálatot teljesített, a Vörös Hadsereg őrnagyi rangban szolgáló katonájaként részt vett Budapest ostromában, 1947-től szovjet alezredesi rangot kapott. 1950–56 között az Irodalmi Újság, 1957–59 között az Élet és Irodalom szerkesztője volt. Irodalmi munkásságán kívül nevéhez fűződik a sohasem létezett Alekszej Guszev, a 48–49-es szabadságharc magyarbarát orosz tisztjének fikciója. *ÚMÉL* III. 447–448.

kelősségével felvágjon a hívek előtt, ami szintén lehetségesnek látszott. Hát ez a Tahi-Tótfaluról megszaladt, majd a háború közeledtével Szeghalomról is megfutott expásztor egyszeriben olyan előkelő lett, hogy akármennyire is erőlködött szegényke, hát csak nem ismerte ki magát egy református templomban. Ezért hozott magával egy aranybojttal és paszománttal dekorált testőrtábornokot Papp-Kökényesdy Sándor⁴⁴⁶ személyében. Ez a díszes, hamarjában tábornokká előléptetett úr 1944. október 15-ig az úgynevezett testőr-lövész század parancsnoka volt századosi vagy őrnagyi rangban. Ő nem volt igazi testőrtiszt, hanem lövészkednie kellett volna a kormányzó védelmében azon a végzetes októberi napon is. Viszont aznap békeszeretete eluralkodott rajta, és így lövészkedés helyett igazi békeharcosként letette a fegyvert Skorzeny vad legényei előtt⁴⁴⁷. Így lett belőle „ellenálló”, mivel ellenállt a harciasság

⁴⁴⁶ vitéz Papp-Kökényesdy Sándor (1900–1963) A Katonai Főreáliskola és a Ludovika Akadémia elvégzése után katonai és oktatótisztí pályára lépett. 1938–44. október 16 között a m. kir. Testőrségnél szolgált, utolsó beosztása a testőr lövész zászlóalj parancsnoki tisztsége volt (alezredesi rangban). Közben 1942-ben a 2. hadsereg 32/I. zászlóaljának parancsnokaként részt vett a doni ütközetekben, ahol súlyosan megsebesült. Harctéri szolgálatáért megkapta a Magyar Érdemrend lovagkeresztje hadiszalagon, kardokkal kitüntetés, emellett a német 2. osztályú Vaskereszttel is kitüntették, majd 1943 novemberében avatták vitézzé. 1944. október 16-tól német fogságban volt, de sikerült megszöknie és 1945. február 14-ig Budapesten bujkált. A háború után a Budai Katonai Parancsnokság tisztjeként először a honvédelmi miniszter segédtisztje, majd 1946–48 között a köztársasági elnök (Tildy Zoltán) szárnysegédje, testőrségének parancsnoka volt ezredesi, végül vezérőrnagyi rangban. 1948. július 1-én felmentették és nyugállományba helyezték (összefüggésben azzal, hogy ne legyen módja közbeavatkozni Tildy eltávolítása idején). – Forrás: MARUZZ Roland: *Tábornoki kar 1945-1956. A Magyar Honvédség és a Magyar Néphadsereg tábornokai a második világháború és az 1956-os forradalom és szabadságharc között*, Szeged, HK Hermanos Kiadó, 2011. (Papp-Kökényesdy Sándor életrajza).

⁴⁴⁷ Október 16-án maga Horthy Miklós kormányzó adta a ki a parancsot az el-

minden kísértésének. Ez képesítette őt arra, hogy Tildy Zoltán testőrtábornoka és hoppmestere, sőt református templomi idegenvezetője legyen. E legutóbbi feladatát nagy szakértelemmel látta el, mert a templomban nyilvánvalóan eltévedt és tétován helyét kereső Tildyt hamarosan bevezette az államfő részére kijelölt ülőhelyre, amit az magától soha nem találhatott volna meg, mivel életében először volt református templomban – elnökként. Viszont Apám ezt a cirkuszt látva szeretett volna a templomból kifordulni. Istentisztelet után a papok udvaroncként ajnároztak elnök úrnak.

Horthy Miklós, aki soha nem volt református pap, csak egyszerű egyháztag, maga is megtalálta a helyét mind a Kálvin téren, mind pedig a Szilágyi Dezső téri templomban, s így nem volt szüksége bóbítás idegenvezetőre az Isten házában. A kenderesi templomban is otthon érezte magát.

Tildy Elnök úrék egész jó ízlésről tettek bizonyosságot parvenü létükre. Pesten az Esterházy palotát⁴⁴⁸ szerezték meg kálomista puritánságukhoz illő modestitással⁴⁴⁹, míg a maguk demokratikus Schönbrunnját Leányfalun Sorg Antalék villájában⁴⁵⁰ találták meg. Mivel Sorgék két lóra való istállót is építettek annak idején, Tildyék kálvinista sáfárságtudata nem hagyhatta ezt kihasználatlanul. A magyar állam hátaslovakat kellett vásároljon a „nemzetes” házaspárnak, ők ugyanis nem Tildy úr és Tildyné naccsága⁴⁵¹

lenállás beszüntetésére, ami csak némi késéssel jutott el a testőrség parancsnokához, Lázár Károly altábornagyhoz, így mintegy félórás tűzharc volt a Skorzeny-féle SS alakulattal, aminek következtében több SS katona is meghalt. – MARUZS Roland szíves közlése.

⁴⁴⁸ Pollack Mihály tér 8., 1946–48 között köztársasági elnöki (hivatali) rezidencia, ezt követően a Magyar Rádió használta.

⁴⁴⁹ mértékletességgel

⁴⁵⁰ ld. 192. jegyzet

⁴⁵¹ Tildy Zoltánné Gyenis Erzsébet (1896–1985), Kardos István állításával szemben nem szatócsok voltak a szülei (édesapja tanító, iskolaigazgató,

voltak, hanem „nemzetes úr” és „nemzetes asszony”. A „nemzetes asszony” szorgalmasan kilovagolt minden reggel, ami kellett, mert kisleány korában falusi szatócs szülei is az asztal körül kergettek, ha nem ment kilovagolni, és falusi papné korában bizonyára a presbiterek hajszolták korbáccsal az asztal körül, ha nem élt ilyen alapvetően puritán allűrökkel. A szerencsétlen mindenképpen meg akarta játszani az úrinőt. Abban viszont nem volt semmi „úri” dolog, hogy semmirekellő vejét, Chornoki [!] Viktort⁴⁵² kairói követ-

lapszerkesztő volt). Gyenis Erzsébet Szennán tanítónőként dolgozott, majd 1924-től a Sylvester Rt. pénzügyeit kezelte. 1945 októberében tagja lett Budapest törvényhatósági bizottságának. A választásokon a Függetlenségi Kisgazdapárt budapesti listájáról képviselői mandátumot nyert, erről azonban 1946 februárjában lemondott, mivel férjét köztársasági elnöknek választották meg. 1945 decembere és 1948 decembere között az Országos Szabadművelődési Tanács tagja volt. 1945-től a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének elnöke, 1947-48 között díszelnöke. A karitatív mozgalmakban is aktív szerepet vállalt. 1948 augusztusától osztozott Tildy Zoltán sorsában, akivel 1956 májusáig házi őrizetben volt. Közben 1948 decemberében koholt vádak alapján elítélték és kivégezték a házaspár Erzsébet nevű lányának férjét, Csornoky Viktort. A forradalom alatt férjével együtt a parlamentben tartózkodott. 1961-ben megölte, ezután visszavonultan élt. – Országgyűlési Almanach 1945-47, http://mpgy.ogyk.hu/mpgy/alm/almanach_1945-47/1945_ngy_a_t608.htm

⁴⁵² Csornoky Viktor (Bun Győző, 1919–1948) ügyvéd, diplomata. 1942-ben lépett be a Független Kisgazdapártba. Részt vett az ellenállási mozgalomban, 1944-ben vette feleségül Tildy Erzsébetet. 1945-től apósa támogatásával kezdte meg közéleti pályáját: a kisgazdapártban egyre magasabb tisztségeket kapott, az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja lett, majd képviselői mandátumot is nyert. Még 1945-ben a washingtoni magyar követség első titkára lett, 1946-ban ideiglenes ügyvivő. Novemberben kétes pénzügyei miatt hazarendelték. Rövid ideig ügyvédi gyakorlatot folytatott, 1947 februárjától novemberig a *Demokrácia* című lap főszerkesztője. November 22-én kinevezték egyiptomi követté. 1948. július 23-án hazarendelték és még aznap őrizetbe vették. A vád hűtlenség (hazaárulás) és kémkedés volt. Tildy Zoltánt erre hivatkozva mondták le köztársasági elnöki tisztségéről. A koncepciók perben

nek tetette meg, majd összefogva Péter Jánossal, Tildy lebukásakor a vőt hazugul hazacsalták, hogy azt Rákosiék felakaszthassák, amit azok hamarosan meg is tettek.

Lassanként a Ravasz Lászlót ért támadások, amik már nemcsak őt érintették személy szerint, hanem családja elleni piszkálódásokra is kitértek, gyakoribb és szorosabb kapcsolatot teremtettek Laci bácsi és Apám között. Az ugyanis mindezekben az esetekben Apámhoz fordult tanácsért és segítségért. A sorozatot Szacs vayval, Éva férjével⁴⁵³ nyitották meg. Laci bácsi Apámat kérte meg, hogy segítsen az ügyben. Emlékezetem szerint a dolog el is intéződött. Ekkor ajándékozta Laci bácsi Apámnak azt a Calvin fejszobrot, amelyet Horvay János készített egy fővárosi pályázatra akkor, amikor a Kálvin térre egy Calvin szobor felállítását tervezték. Ez a mű nyerte el a pályázat első díját, de a szobor felállításának ter-

a népbíróság elsőfokú halálos ítéletét december 6.-án másodfokon is helyben hagyták, s másnap kivégezték. 1992-ben rehabilitálták. ÚMÉL I. 1185.

⁴⁵³ Dr. Szacs vay Ferenc (1916–1973) jogász. Kolozsváron született középbirtokos család 9. gyermekeként. Pécsi orvosprofesszor bátyja taníttatta, 1940-ben a kolozsvári polgármester helyettese, a városgazdálkodás felelőse lett. 1944-ben vette feleségül Ravasz Évát. Szeptember elsején menekültek Budapestre. Szacs vay Ferenc 1945 májusában az új hadseregbe belépve Bécs-új helyig jutott el a szovjet csapatok árnyékában. A háborút követően a Kisgazdapárthoz csatlakozott. 1946-ban a Belügyminisztériumba került, az erdélyieket pártoló Rajk László az Internálási osztályra helyezte el. Szobátársa Radó Sándor volt (akiről csak a közelmúltban derült ki, hogy a KGB embere volt a háború idején Svájcban). 1949-ben perbe fogták megvesztegetés vádjával, e konstruált perben Kardos János volt Ravasz László által felkért ügyvédje, aki a közbüntényes vádat jobbnak ítélte, mint egy politikai pert. Szacs vay Ferencet két év börtönre és vagyonelkobzásra ítélték. Szabadulása után villanyszerelőként pesti építkezéseken és végül az MTI-ben dolgozott. – SZACSVAY Éva közlése.

vét elsodorta a háború⁴⁵⁴. Horvay a kis márványfejet Laci bácsinak adta, aki ezt 1945 vagy 46 körül Apámnak ajándékozta. Apámtól én kaptam meg több más ajándékkal együtt esküvőnk alkalmával. 1966-ban otthonjártunkkor kihoztuk. Azóta nappali szobánk ékesége.

1948-ban lehetett az, hogy Uray Sándort⁴⁵⁵, Liszy Eduárddal⁴⁵⁶, Sibelka-Perlberg [!] Artúrral (Tempefői néven író is volt)⁴⁵⁷ és sok

⁴⁵⁴ Ez a terv 2000-ben valósult meg, Búza Barna szobrászművész 2,5 méteres bronz szobrát avatták fel a téren 2000. június 30-án, a Magyar Reformátusok Világszövetsége negyedik világtalálkozója alkalmából.

⁴⁵⁵ Uray Sándor (1907–1996) Édesapja, id. Uray Sándor (1872–1969) a debreceni csonka-tornyú templom lelkésze volt. Ravasz Vera férje, a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselője volt, ebben az időben egyházmegyei tanácsbíró is. Internálása a Békés megyei Okányba a minisztérium és annak kigazdapárti képviselői elleni koncepciók per következtében történt. Egy új törvénycikkely szerint át lehetett kérni a kitelepítetteket egy másik vidéki helyre, ezzel élt Ravasz László, amikor Rákosinak felajánlotta nyugdíjba menetelét és kérte leánya családjának Leányfalura való kiköltözését, hivatkozva arra, hogy felesége halála miatt gondozásáról így lehet gondoskodni. Dr. Uray Sándor ezután építőipari segéd munkásként dolgozott Szentendrén. – SZACSVAY Éva közlése.

⁴⁵⁶ Dr. Liszy Edward (1907 körül –?) 1925-ben végezte el a sátoraljaújhelyi reál gimnáziumot. A földművelésügyi minisztérium tisztviselője, vadászati szakíró volt a harmincas-negyvenes években. Letartóztatását követően az ÁVH kínvallatásai miatt öngyilkosságot kísérelt meg (sikertelenül), és maradandó károsodást szenvedett a kezeiben. 1956-ban elhagyta az országot, és Dél-Amerikában telepedett le. – DENNIS „Hurricane” David: *My autobiography*, London, Grub Street, 2000. 118.

⁴⁵⁷ Dr. Sibelka-Perlberg Artúr (Tempefői, 1901–1991) közgazdász, statisztikus, szakíró, újságíró, író. A negyvenes években a KSH és a Magyar Nemzet munkatársa. 1948-ban az ENSZ élelmezési és mezőgazdasági szervezetének (FAO) magyar titkára volt. Öt év börtönbüntetésre ítélték „horthysta felfogásban” végzett szakmai munkájáért. Szabadulása után munkás, majd dokumentátor volt. Utolsó nagyszabású műve *A befalazott Madonna* című törté-

régi földművelésügyi minisztériumi úrral együtt letartóztatták. Uray Sándor akkor a földművelésügyi minisztérium lótenyésztési főosztályán volt. Egy tavaszi vasárnapon még együtt beszélgettünk a Kossuth Akadémián, ahol Révay Kálmánék – a Kossuth Akadémia parancsnoka – díjugrató lovasversenyt tartottak. Néhány nap múlva jött Laci bácsi Verával Apámhoz azzal, hogy Uray Sándort sok kollégájával együtt letartóztatták. Jóllehet a számtalan letartóztatás célja a Földművelésügyi Minisztériumnak a régi FM-esektől megtisztítása volt, valószínű, hogy Uray Sándor letartóztatásával Laci bácsira is nyomást akartak gyakorolni.

Lázár Andor⁴⁵⁸ dunamelléki főgondokká megválasztásával kapcsolatban sokan hirdették azt, hogy ez Ravasz László és Lázár Andor „reakciós összefogása” lett volna. Lázár Andor főgondnoksága távolról sem volt olyan mesterkélt, mint azt a szidalmazók állították. 1945-ben, gróf Teleki József⁴⁵⁹ dunamelléki egyházkerületi főgondnok halálakor kétségtelenül Lázár Andor volt a szolgálati évekre nézve legidősebb, vagyis „rangidős” egyházmegyei gondnok. Még Réczey Feri bácsi is későbbben lett gondnok, mint ő, aki nem sokkal azután lett a kecskeméti egyházmegye gondnoka, hogy Gömbös Gyula 1932-ben megalakította kormányát, és – mint Kelemen Kornél bácsi mesélte egyszer – Lázár Andort, akivel hosszú

nelmi regény (I–II., Szépirodalmi Könyvkiadó, Kentaur könyvek, 1986–87). ÚMÉL V. 1125.

⁴⁵⁸ ld. 169. jegyzet

⁴⁵⁹ Teleki József (1859–1945) Lipcsei és berlini jogi tanulmányok után Budapesten szerzett államtudományi doktorátust. Főrendiházi tag, országgyűlési képviselő volt az első világháború idejéig. Több politikai tisztséget betöltött, részt vett a milleniumi ünnepségek megszervezésében. Szívén viselte a lótenyésztés és a gazdálkodás ügyét. A Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka, az 1940-es években a Református Egyetemes Konvent világi alelnöke, továbbá a Gazdák Biztosító Szövetkezetének igazgatósági tagja volt. Forrás: <http://www.drkiskola.hu/index.php/ct-menu-item-3/nevadonk>

ideig laktak együtt albérletben, megtette igazságügyminiszternek. Ez a magas állás Lázárt már közegyházi hivatalra is képesítette, legalábbis egyházmegyei gondnokságra. Így hamarosan miniszter-ré tétele után a kecskeméti egyházmegye megválasztotta gondnokának. A többi gondnok mind később lépett hivatalba, mint például Teleki László⁴⁶⁰, aki édesapja, gróf Teleki Tibor⁴⁶¹ felsőházi alelnök és protestáns „koronaőr” halála után, 1944-re lett a pesti egyházmegye gondnoka. Mások pedig még későbbben, mint például Apám is, aki 1945-ben lett megválasztva. Így a tájékozottak

⁴⁶⁰ Teleki László (1912–1962) Budapesten szerzett államtudományi doktorátust. Cserkészparancsnok, közösségsszervező, a népfőiskola intézményének pártolója volt. A Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetségének ügyvezető elnöke, 1943-tól pesti egyházmegyei gondnok. 1944-45-ben a gyömrői kastélyt feldúlták; a család egy ideig próbált Budapesten berendezkedni, 1946-50 között a református Egyetemes Konvent szeretetszolgálati munkatársa volt. 1951-ben kitelepítették őket a tiszasülyi állami gazdaság melléképületeibe (gyermeküket 1948-ban sikerült külföldre juttatniuk). Teleki Lászlót az ÁVH innen vitte el, és 1952-ben „a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel” bűntette miatt 7 évi börtönrre ítélték, felesége Tállyán talált menedéket. 1956 júliusában Pap László közbenjárására szabadon bocsátották, ezután gépkezelőként dolgozott a József Attila lakótelep építkezésén. 1962-ben feleségével együtt Lengyelországba utaztak – hogy ott találkozhassanak gyermekeikkel – vonatuk azonban Varsó előtt ütközött egy másik szerelvénnel, és mindketten életüket veszítették. ÚMÉL VI. 669.

⁴⁶¹ Teleki Tibor (1871–1942) földbirtokos, konoraőr, királyi titkos tanácsos, felsőházi tag. A debreceni jogakadémián államvizsgázott. A Nádasdy-huszárok tényleges főhadnagyaként szolgált, de 1895-ben megvált a katonaságtól, és gyömrői birtokán gazdálkodott. 1922-31 között a gyömrői kerületet képviselte az országgyűlésben. A Munkapárt, majd a Nemzeti Középpárt tagja volt, majd az Egységespárt színeiben lett képviselő a 2., majd a 3. nemzetgyűlésben. 1933 júniusában választották meg koronaőrnek, és haláláig tagja maradt a felsőháznak. 1930-ban kitüntették az I. osztályú Magyar Érdemkeresztel. Forrás: http://www.maglodi-hirhatar.hu/index_cikk.php?hh=ketterfi-egy-eset

el is ismerték, hogy Lázár Andor egyházkerületi főgondnökká jelölése és megválasztása legalábbis érthető. Persze meglehet, hogy Laci bácsinak volt olyan gondolata is, hogy ez a magas egyházi tisztség Lázár Andornak segíthet és immunitást biztosíthat a Gömbös-kormányban betöltött igazságügy-minisztersége, illetve akkori tevékenysége miatti esetleges vádemeléssel szemben. Lázár Andor miniszteri múltja ugyanis nem volt teljesen tiszta. Különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük azt a nem éppen kifogástalan eljárást, amelyet az általa javasolt törvény alapján és az ő minisztersége alatt alkalmaztak a bebörtönzött és büntetése nagy részét addigra már letöltő Rákosi Mátyással szemben. Ugyanis Matuska Szilveszter⁴⁶² biatorbágyi vasúti merénylete után Lázár Andor igazságügyminiszter betערjesztett egy, a kommunisták ellen irányuló, visszaható erejű és ennek folytán a jogerkölccsel éles ellentétben álló törvényjavaslatot. Ennek az új törvénynek alapján a büntetését már majdnem letöltő Rákosi Mátyást ismét bíróság elé

⁴⁶² Matuska Szilveszter (1892–1945?) Kereskedő, ingatlanspekuláns. 1928-ban Bécsbe települt. Szerencsétlen vállalkozásai, pereit miatt elvesztette vagyonát. 1931. szeptember 12-én követte el a biatorbágyi viaduktnál a robbantásos merényletet, amelynek 22 halálos áldozata volt. A merénylettel az illegális kommunista pártot gyanúsították, de hamar kiderült, hogy az elborult elméjű Matuska a tettes (Ausztriában és Németországban is robbantott már előzőleg). Az osztrák bíróság 6 évi fegyházra, a magyar törvényszék halálra ítélte. Ausztriában nem volt halálbüntetés, az ottani büntetésének letöltése után életfogytiglani fegyházra ítélték, amelyet a Vácon kellett letöltenie. 1944. december 6-án a német katonai parancsnokság felszólította a váci börtönparancsnokot, hogy bocsássa szabadon a 800 foglyot, különben kivégezik őket. Ötven fogoly, köztük Matuska önként maradt. Sebésznek adta ki magát, egy ideig még dolgozott is az orosz hadikórházzal, majd továbbvonult a csapatokkal 1945 januárjában. 1945 elején Csantavéren (szülővárosában) tűnt fel, ahol zavaros politizálásba kezdett. A partizánok elfogták, és Újvidékre hurcolták. – SEREG András: *A Matuska-per – Egy híres ügy a magyar jogtörténetből*, Jogi Fórum <http://www.jogiforum.hu/hirek/33551>

állították és újabb fegyházbüntetésre ítélték⁴⁶³. Rákosi Mátyás cinikus kegyetlenségének megértéséhez ezt a régi sérelmét is figyelembe kell venni.

Rákosi Mátyás, aki a Lázár Andor által hozatott és tárgyilagos jogtudósok szerint is erkölcstelennek talált törvény áldozataként keserűséggel volt tele, a szerinte balsorsát okozó igazságügyminiszter 1945-ben egyházkerületi főgondnökká jelölését és megválasztását Ravasz László és a dunamelléki egyházkerület részéről személyes inzultusnak, kihívó packázásnak tekintette. Mint azt a Lázár Andor megválasztását követő reggelen egy kommunista, talán Házi Árpád (?) mondta Apámnak: *„A református egyház ezt drágán fogja megfizetni, mert Rákosi elvtárs ebben egy ellene irányuló kihívó packázást lát.”*

Néhány év múlva be is következett a fizetség ideje. Lázár Andor megválasztásakor Laci bácsi, aki az új világot szemmel láthatóan nem értette és nem is érezte, büszke volt erre a döntésére. Szegény még álmában sem gondolta, sőt haláláig nem jött rá arra, hogy mi csoda lavinát indított el ezzel a lépéssel. Ez a választás volt az oka annak, hogy Rákosi Mátyás, aki Lázár Andort amúgy sem piszkálta, minden áron a Caligula lovának⁴⁶⁴ a szerepére hasonlító Kiss Rolandot⁴⁶⁵ akarta a dunamelléki főgondnokságba beültetni, hogy

⁴⁶³ Rákosi Mátyást 1926-ban ítélték el lázadás vádjával 8 és fél év börtönre (ám a kommün alatti tevékenysége miatt nem vonták felelősségre). 1934-ben, szabadulás helyett – általános meglepetésre – elővették a kommün alatti tevékenysége miatt elindított, de le nem zárt eljárást, melyet 1925-ben kellett volna lefolytatni. Az újabb perben a budapesti büntető törvényszék B.XIV.5736/1919/1035.sz. ítéletével immár kommün alatti tevékenységéért – felfüggetés, lázadás, tettestársként 27 rendbeli gyilkosság, felbujtóként 17 rendbeli gyilkosság, pénzhamisítás büntettekért – életfogytiglant kapott.

⁴⁶⁴ Caligula római császár kedvenc lovát, Incitatus konzullá tette (hogy ezzel megalázza a szenátust).

⁴⁶⁵ Kiss Roland (1888–1967) tisztviselő. Ifjúkorától kezdve a szakszerveze-

a Lázár Andor megválasztásával kapott inzultusért Dunamellék megalázásával feleljen. Sok mindennek, ami 1948-ban és azután történt, ebben az alapjában véve jóhiszemű, a valóságban azonban végzetesen szerencsétlen főgondnokválasztásban van a magyarázata. A másik három egyházkerület egyikére sem kényszerítettek rá egy olyan bumfordi félműveltet, mint a Dunamellékre. Hiszen Kiss Roland mellett még a romlott Erdei Ferenc is tisztes „Europäer”-nek tűnhetett.

Apám már 1944 nyarán mondogatta, hogy az oroszok bejövele után Bereczky Ravasz László helyére fog törni, s a régi egyházi vezetőknek majd menniük kell. 1945-re ez már mások előtt is nyilvánvalóvá lett. A nyíregyházi szabadtanácscsal Bereczky ha-

ti és szociáldemokrata mozgalmak vezető személyisége, a Tanácsköztársaság idején a direktórium elnöke és a Belügyi Népbiztosság munkatársa volt, amiért részben letöltött börtönbüntetést kapott. Ezután cégvezetőként és szakszervezeti vezetőségi tagként tevékenykedett, feltűnt protestáns szervezetek vezetőségében is. 1945–50 között, kezdetben az SZDP képviselőjében, vezető pozíciókat töltött be a törvényhozásban és a belügyminisztériumban. 1948 szeptemberében – miután a politikai és egyházi tisztségek összeférhetlenségének elvét képviselő Kardos János a durva választási manipulációk láttán visszalépett – az egyházi törvények nyílt felrúgásával, a kommunista párt (MDP) támogatottjaként megválasztották a Dunamelléki Egyházkerület főgondnokának és az egyetemes konvent világi elnökének, amely tisztségét 1956. október 31-i lemondásáig látta el. Megválasztásának kierőszakolása azért volt az MDP számára különösen fontos, mert ugyanekkor zajlott a már lényegesen átalakított egyházkormányzat vezetésével a Magyarországi Református Egyház zsinata. Ezzel a zsinattal kellett elfogadtatni az állam és az egyház kommunista modell szerinti szétválasztásának első lépéseként az egyházi iskolák államosításáról szóló törvénytervezetet, amelynek a zsinati tagok heves ellenállásának dacára kierőltetett elfogadásában Kiss Roland aktívan részt vállalt. Rákosi egyik bizalmi embere volt, a református egyházban következetesen képviselte és keresztülvitte a párt vezetőinek akaratát. 1956 végétől az MSZMP alapszervezeti vezetőségi tagja volt. ÚMÉL III. 963.

marosan úgy is manipulált⁴⁶⁶, hogy mások kaparják ki neki a gesztenyét a tűzből. Így – egyelőre – megelégedett a kiscgazdapárti kultuszállamtitkársággal.

Mivel eléggé elburjándzott az egyházi tisztviselők politikai nagyravágyása és pozícióhajhászása, Apám már kezdettől aggodalommal nézte az egyházi és politikai pozíciók együttes halmozására törekvést. Amikor a református pap Tildy Zoltán miniszterelnök, majd 1946 februárban köztársasági elnök lett, a legtöbben hallgatólagosan elfogadták ezt, mintha minden rendben lenne. Apámnak viszont felöltött, hogy a köztársasági elnöknek nemcsak kegyelmezési joga van, hanem a kegyelmi kérvényeket el is utasíthatja. Ez pedig összeférhetetlen a lelkipásztori hivatással. Ezért üzent Bereczkyvel Tildynek, hogy azonnal mondjon le a lelkészi jellegéről, különben ő – Apám – fogja javasolni Tildy helyzetének egyházi bíróság általi megvizsgálását és annak a lelkészi jelleggel összeférhetetlenségét. Tildy azonnal lemondott minden lelkészi jellegéről. Így azok, akik eléggé sokan Tildyt „palástos hóhér”-nak titulálták, tévedtek, mert csak hóhér volt, de nem palástos.

Apám már Tildy elnökké választása előtt, 1946. január 23-án javasolta a Dunamelléki Református Egyházkerület elnökségének annak megállapítását, „*hogy azoknak, akik a Dunamelléki Református Egyházkerületben egyházi (presbiteri, gondnoki, tanácsbírói stb.) tisztséget töltenek be, vagy éppen lelkészi jellegűk van,*

⁴⁶⁶ Békefi Benő 1946. augusztus 14-17. napjaira és 1947. március 26-28-ára Országos Református Szabadtanácsot szervezett Nyíregyházára. A rendezvény a Református Gyülekezeti Evangelizáció Baráti Társaságának égisze alatt szerepelt és Bereczky Albert államtitkár volt az elnöke. Ezeken a tanácskozásokon rendkívül erős kritikával illették a korábbi magyar egyházi-, politikai-, társadalmi és gazdasági életet, valamint vezetőváltást sürgettek az egyházban. CSOHÁNY János: *Békefi Benő két egyházkormányzati levele 1957 elejéről*, in: Egyháztörténeti Szemle, 2003. 4. évf. 2. sz. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/csohany-bekefi.htm#_ftn5

jelenlegi és a jövőben keletkező politikai pártokban való vezetői szereplése egyházi szempontból nem kívánatos.” A továbbiakban azt is javasolta Apám, hogy az Egyházkerületi Tanács határozatilag mondja ki azt, hogy „*a Dunamelléki Egyházkerületben azoknak, akik politikai tisztséget vagy kifejezetten politikai célzatú állást (pl. miniszterelnök, miniszter, politikai államtitkár⁴⁶⁷ főispán, kormánybiztos vagy népbíró, népügyész vagy politikai rendőr stb.) töltenek be, vagy ilyet a jövőben elfogadnak, a lelkeszi jellegük nem tartható fenn.*” A továbbiakban foglalkozott Apám a javaslat ellen felhozható érvekkel is, valamint azt is javasolta, hogy az Egyházkerület tegyen javaslatot az Egyetemes Zsinatnak a kérdés országos szabályozására.

A politizáló egyháziak kérdése mellett ott volt a kísértés: fennlevő politikusok⁴⁶⁸ egyházi hivatalokra, illetve tisztségekre megválasztása egy politikailag bizonytalan, cseppfolyós helyzetben, amelyben nyilvánvaló volt, hogy a valóban hatalommal és befolyással rendelkező politikusok túlnyomó része általában ateista és egyházellenes. Ezek egyházi tisztséget sem fogadtak volna el. Azok pedig, akik ilyent vállaltak, általában örültek, ha a maguk bőrét menthették, mert csak pojácák voltak a hatalmasok kezében, mint például Bereczky is a maga bőrét mentette püspökségével, s Kiss Rolandnak is egyházi tisztsége adott kenyeret és biztonságot 1949 után.

A legkirívóbb melléfogás volt az, amit egyben Laci bácsi tragikusan elutasító és rövidlátó válaszában tekinthetünk Apám 1946. január 23-i beadványára. Ez volt Nagy Ferenc⁴⁶⁹ illuzórikus patrónusként favorizálása, amely nemcsak ízléstelennek és opportunist-

⁴⁶⁷ KARDOS István megjegyzése: Bereczky Albert is ez volt és az Apám javaslatának elfogadása sok későbbi bajnak vehette volna elejét!

⁴⁶⁸ magas beosztásban levő politikusok

⁴⁶⁹ ld. 331. jegyzet

musnak tűnt, hanem visszafelé sült el. 1946 februárban, néhány héttel Apám beadványa után kikiáltották a köztársaságot és az addigi miniszterelnök Tildyből köztársasági elnök lett. Őhelyette pedig az ugyancsak kapaszkodó Sulyok Dezsővel⁴⁷⁰ szemben Nagy Ferenc lett a miniszterelnök. Ez a Nagy Ferenc olyan ígéretes patrónusnak látszott 1945 után, hogy Laci bácsi őmiatta még Lázár Andort is ejteni akarta.

Néhány nappal Nagy Ferenc miniszterelnökké megválasztása után a Kálvin téri presbitérium sürgősen egybehívott rendkívüli ülést tartott, amelynek legfontosabb feladata volt Nagy Ferenc miniszterelnök egyházközségi főgondnökká megválasztása, annak ellenére, hogy Laci bácsiék akkorra már alaposan áttanulmányozhatták Apám beadványát a politikai és egyházi tisztségek összeférhetlenségével kapcsolatban. A lelkipásztorok javaslatára Nagy Ferencet türelmetlen sietséggel meg is választották. Egyébként, mint tudjuk, ez a kimagasló majdnem-patrónus Nagy Ferenc volt az, aki az oroszoknak azt az ajánlatát, hogy gróf Bethlen Istvánt hazaengedik, határozottan visszautasította, s neki köszönhető az, hogy az egyik legnagyobb magyar államférfi, aki erdélyi református egy-

⁴⁷⁰ Sulyok Dezső (1897–1965) csendőrtiszti képesítést szerzett, de a csendőrséget 1924-ben elhagyta (amikor jogi doktorátust szerzett és ügyvédi irodát nyitott). A harmincas évektől politizált, 1935-ben képviselői mandátumot is nyert. 1937-ben csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz. 1939-ben kiszorult a politikai életből. A második világháborúban főhadnagyi rangban szolgált, 1944-től bujkálni kényszerült háború- és németellenes akciói miatt. 1945-től képviselő, a Független Kisgazdapárt vezető tisztségviselője, a Pénzügyi Központ vezetője. Az Imrédy-perben ő volt a népügyész. 1946 márciusában kizárták a kisgazdapártból, mire megalakította a Magyar Szabadság Pártot. 1947-ben a megváltoztatott törvények miatt nem indulhatott a választásokon, augusztusban elhagyta az országot és az Egyesült Államokban telepedett le. 1950-től az Amerikai Magyar Népszava szerkesztője, megírta emlékiratait és részt vett az emigráns magyar politikai életben. ÚMÉL V. 1315–1316.

házkerületi főgondnok is volt, orosz rabságban pusztult el. Ebbe a csodás jellembe kapaszkodtak kétségbeesett sietséggel Laci bácsiék!

Nemcsak a Kálvin téri gyülekezet kapaszkodott Nagy Ferencbe, hanem a baranyai egyházmegye is megválasztotta gondnokának, úgy gondolván, hogy az egyházkerületi tanácsbíróság, és zsinati tagság, amibe Laci bácsiék Bereczky Albert kultuszminisztériumi és Kiss Roland belügyminisztériumi politikai államtitkárokkal együtt őt is beválasztották, talán nem elég egy ilyen keresztyén nagyúrnak. Siettek mindezzel és kellett is a sietség, hiszen néhány hónap múlva erre már nem nyílt volna lehetőségük, mert a remélt patrónus addigra már lelépett az országból. Ha a dunamelléki kybernéták⁴⁷¹ nem siettek volna olyan eszeveszetten, akkor elmulasztották volna ezt a tragikomikus melléfogást, ami a kerületet eredményesen kompromittálta és Rákosi Mátyás haragját is sikeresen növelte. Az következett be, amitől Apám óvta Laci bácsiékat, akik a maguk „tapasztaltságában” nem hallgattak rá, és nem is vették észre, hogy patrónuskeresésükkel úgy provokálták Rákosi Mátyást, mint a kisegér, amelyik a macska bajuszát akarja cibálni. Pap Lászlóék ilyent nem csináltak volna.

Nagy Ferenc disszidálásakor mondta Apám: „*Úgy jártunk, mint Ordódy Pál unokaöccse.*” Ezzel egy századforduló előtti anekdotára utalt: egy ficsúr beszáll a vonat I. osztályára. Jön a kalauz, s meglátja, hogy a jegy a II. osztályra szól. Szóváteszi, de az utas haragosan letorkolja: „Tudja, hogy én Ordódy Pál miniszter unokaöccse vagyok?” (Ordódy néhány hónapon át közlekedési miniszter volt.) A megrettent kalauz mentegetőzve kihátrál, a fiatalúr pedig elégedetten bennmarad az I. osztályú fülkében. Eltelik néhány hónap. Egy szép napon ugyanaz a fiatalember felszáll a gyorsvonatra,

⁴⁷¹ kormányosok

beül egy I. osztályú fülkébe, és elheveredik. Jön a kalauz, aki meglátva az utas II. osztályú jegyét, kinyitja a száját, de mielőtt még szólhatna, az utas ráförmed: „Tudja maga, ki vagyok én?” Tovább nem tudja folytatni, mert a kalauz belevág: „Hogyne tudnám! Ön Ordódy Pál volt miniszter unokaöccse. Mars ki innen, csirkefogó!” – „*Hát mi is így jártunk Nagy Ferencce!*” mondta Apám, aki ezt a komikus helyzetet egyáltalán nem tartotta szórakoztatónak, hanem elszomorító és félresikerült oportunizmust látott benne. Mondogatta is, hogy „*Jobb az Urban bízni, mint főemberekben reménykedni!*” (Zsolt. 118,9)

Nem volt sikeresebb az a gesztus sem, amikor a templomokban a hívekkel egy úgynevezett „hitvalló nyilatkozat”-ot szavaltattak el egy előszavaló után, majd a padokra előre kitett nyilatkozási formuláré aláírását és a lelkészi hivatalba benyújtását kérték tőlük. Emlékezetem szerint zengett a hitvallás a Kálvin téri templomban is. Mindenki be is adta a hitvalló nyilatkozatot, melyre szerzői ropant büszkék voltak. Szegény Apám csak csóválta a fejét: „*Mindig csak üres gesztusokba menekülést látok, melynek se értelme, se értéke.*” Mi lett ezekkel a nyilatkozatokkal? Semmi. Az egyházban is elfelejtették őket, Rákosiék pedig végképpen nem törődtek velük, mert ők nem üres vagy jelképes gesztusokkal, hanem a valósággal, a számunkra keserves valósággal voltak elfoglalva.

Apám igyekezett a valósággal szembenézni, és szeretne volna az egyházat a közelgő szűk esztendőkre felkészíteni. Ő ugyanis az orosz megszállást legalább ötven évig tartónak látta. Ezzel szemben az „atyák és testvérek” többsége azt remélte, hogy „*ezt az időt guggolva is kibírjuk*”. Némelyik egy idő után úgy belefáradt a „guggolásba”, hogy patetikus kimerültséggel leheveredett Rákosi előtt. Apám 1945 nyarán azt javasolta, hogy a teológusok a szokásos diszciplínák mellett tanuljanak valami gyakorlati szakmát is, mint például finommechanika, műszerészség, szerszámkészítés, villanyszerelés, optikusság stb., tehát olyasmit, ahol intelligencia

és ügyesség kell, s ahol a jó szakembernek keresztyén voltát is elnézik, mert szükség van rá. Szerette volna azt, hogy az egyház felkészüljön arra az időre, amikor egyházi adó, egyházi vagyon és külföldi segély nélkül, egy ateista államban, legjobb esetben is csak megtűrtként élhet és szolgálhat. A hívek anyagi helyzete is megromolhat, s ekkor sokat segítene az, ha a lelkészek egyházi szolgálataik mellett kiváló mesteremberként is meg tudnák keresni a kenyerüket, mivel ezáltal nemcsak megélhetésük, hanem gerinces feddhetetlenségük is könnyebben biztosítható lenne. Bibliai precedens is volt ehhez elég.

Apám gondolatait nem fogadta kitörő öröm, sőt ennek éppen az ellenkezője történt. Egyesek a papi méltóság elleni merényletet láttak benne, mások inzultusnak tekintették, ismét mások Apám „borúlátását” akarták nevetségessé tenni. Az öreg „tapasztaltak” pedig leereszkedő elnézéssel tárgyalták Kardos János „különös” elképzeléseit. Pedig Apám ezt nem tréfának szánta, és a szakmai képzettség megszerzését is jobb szűrőnek látta, mint a rossz paródiának is beillő teológiai felvételi vizsgákat. Bántotta, hogy félreértették, és jó ideig nem szólt bele semmibe. Laci bácsinak sem ajánlott már tanácsot, hiszen tudta, hogy ha baj lesz, akkor az majd eljön hozzá. Amíg meg nincsen baj, úgysem hallgat reá.

Egy ember volt, akivel már hosszabb ideje mind közelebb kerültek egymáshoz. Az is reálisan látta a helyzetet, de arra sem nagyon hallgattak: Pap László, a budapesti teológia fiatal igazgatója. Édes jó Apám Pap Lászlóra már hitoktató korában felfigyelt, és a jövőendő ígéretes egyházkormányzóját látta benne. Az jól értette Apám gondolatait, és Apám is őt. Mint tudjuk, ez az ő barátságuk szinte minden nappal, hónappal és esztendővel szorosabb lett. Majd „skartba tételük” idején szinte kétnaponta vagy naponta együtt voltak, beszélgettek és az én belfasti tanulmányaim elősegítésére tanácsokat tartalmazó drága, bölcs leveleket írtak nekem.

Egy új gárda kellett volna, s lelkészi vonalon ott is voltak az

erre alkalmas emberek, mégpedig sok talentum volt. A roppant hiányosság a világiaknál volt, mert ott utánpótlás felfedezéséről szó sem lehetett. Minden ilyesmit eleve kizárt a régi patrónusi rendszer, amelyikben nem gyülekezeti vagy presbiteri tevékenység alapján jelölték a vezetőket, tehát nem alulról jöttek felfelé a világi őrállók, hanem oldalról hozták be a világi patrónusokat. Ilyen rendszerrel nem lehet közegyházi vezetőket kinevelni, legfeljebb, ha valaki bizonyos egyesületekben tör fel, de az egyedül helyes út, a gyülekezeti kinevelés és gyülekezetből közegyházi szolgálatba kifejlődés, elképzelhetetlen.

Az öregurak, kedves világiak, begyulladásra hajlamos bácsikák voltak, de a többség már nem hasznot hajtónak, hanem csak tehetetlennek látszott, hiszen az, amiért annak idején beválasztották őket – vagyon, hivatali állás, társadalmi vagy politikai befolyás – már nem létezett, és az új rendszerben a múltbeli kiváltságos helyzet sokkal inkább bizalmatlanságot és ellenszenvet, mintsem előzékeny bánásmódot eredményezett. Minden irántuk való tisztelet ellenére is szembeszökő volt az, hogy ezek az urak nem nyereség, hanem kolonc lettek. Csak az nem látta ezt, aki maga is a múltban és annak gondolatformáiban, értékét veszített szemléletében volt elakadva. Mit segíthetett az egyháznak egy Benkó Ferenc⁴⁷², aki még a régi világban is duzzogott, mert a semmitmondó „helyettes államtitkár” címmel küldték nyugdíjba, tehát komoly sikerélmény nélkül, s ezt még ízléstelen kegyeskedése sem tudta ellensúlyozni!

⁴⁷² losonci Dr. Benkó Ferenc (1877–1958) pénzügyminisztériumi államtitkár helyettes, egyházmegyei tanácsbíró, a m. kir. Dohányjövődéki Központ igazgatója; a II. o. polgári hadiérdemrend, a III. o. Vaskoronarend és a Ferenc József rend tulajdonosa <http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=87796>

A zsinat világi elnöke a valóban tiszteletre- és szeretetreméltó, de már aggastyán Balogh Jenő⁴⁷³ volt. Az ő fénykora 1904 és 1917 között volt. Nagyrészt az ő érdeme volt az, hogy a század elején, amikor igazságügyi államtitkár volt, egy új büntetőtörvénykönyv jött létre, amelynek szerkesztésében óriási szerepe volt. Mit értett az új világból az öreg bácsika, aki 1917 nyár elején már nyugalmazott igazságügyminiszter volt? Vajon tudta, hogy mit csinál, akkor, amikor Berija⁴⁷⁴ ádáz ügynökét, Péter Jánost megáldotta? Azt a Péter Jánost, aki 1951-ben ugyanennek a Balogh Jenőnek Gábor fiát nem is próbálta kisegíteni a kitelepítésből, hanem hagyta, hogy a szerencsétlen aggastyán vajúdjon és aggódjon tehetetlenül. Mint akkor hallottam, Bereczky is, Péter János is közölte vele, hogy a kitelepítési listákról csak olyanokat vesznek le, akiknek Budapesten maradását az AVO állami érdekből fontosnak tartja. Még az úgynevezett „áttelepítési” eljárásnál sem voltak hajlandók segí-

⁴⁷³ Balogh Jenő (1864–1953) jogász, politikus. Az igazságügyi minisztérium tisztviselőjeként és bíróként kezdte szakmai pályáját, 1888-tól egyetemi magántanár, a büntetőjog szakértője. 1910-től vallás- és közoktatásügyi államtitkár, 1913-tól 1917-ig igazságügyminiszter. Ekkor végleg visszavonult a közéletből. 1920-35 között a MTA főtitkára, 1940-43 között másodelnöke. 1921-től haláláig a dunántúli református egyházkerület főgondnoka volt. ÚMÉL I. 350.

⁴⁷⁴ Lavrentij Pavlovics Berija (1899-1953) A kegyetlenségeiről hírhedt szovjet állambiztonsági szolgálat, a CSEKA vezetője Grúziában (1921 –1931), majd 1938-ig a Grúz Kommunista Párt első titkára. 1938 és 1946 között belügy- és állambiztonsági népbiztos (miniszter), 1953-ban belügyi és állambiztonsági miniszter, 1938-tól a szovjet politikai rendőrség, az NKVD rettegett főnöke. A sztálini koncepciók perек egyik legfőbb felelőse. 1945-től a Szovjetunió marsallja, 1946-tól 1953-ig miniszterelnök-helyettes. Sztálin halála után a Hruscsov-féle új vezetés – mivel féltek attól, hogy Berija magához ragadja a hatalmat, illetve mert Berija róluk is tudta, milyen felelősség terheli őket a sztálini idők törvénysértéseiért – koholt vádak alapján le tartóztatta és 1953 decemberében kivégeztette. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/berija.htm>

teni. Végül kihez fordult a fiáért aggódó Balogh Jenő? A konok szentmiklósi papfiúhoz, aki nem volt hajlandó az állammal kötött egyezményt megszavazni, s akit ő is eléggé megdorgált azért, hogy az nem lett olyan, mint ő és a többi megalkuvó. Apámat, aki szíveségből igyekezett segíteni neki, hálátlan türelmetlenséggel osztorozta azért, hogy nem tudta két nap alatt elintézni azt, amit hetek és hónapok alatt is nehéz volt elintézni, és szemrehányásokat tett Apámnak azért, hogy 64 éves Gábor fia nem tudja megszokni a kitelepítést. Talán jobb lett volna, ha Balogh Jenő 1948-ban több gerincet mutatott volna, és nem áldja meg Berija ügynökét 1949-ben. Így viszont sikerült elérnie, hogy a káposzta is elfogyott és a kecske is éhes maradt. Sajnálatra méltó, hogy szegény Balogh Jenő nem lett olyan gerinces kálvinista keresztyén, mint egykori pártvezére és dunántúli főgondnok elődje, Tisza István volt.

Természetesen voltak jónéhányan gerincesek is, amint ez az 1948 júniusában tartott zsinaton is látható volt, hiszen hajszálon múlt az, hogy a behódolást kínálgatók alul nem maradtak. Olyanokat, mint Kelemen Kornél dunamelléki tanácsbíró, vagy Zsindely Ferenc⁴⁷⁵ dunántúli főjegyző, bizony nem lehetett volna pipogyasággal vádolni! Volt Apámnak egy nála fiatalabb reménysége világi vonalon is, mégpedig olyan, ki mélyhitű, szelíd, rugalmas, ugyanakkor gerinces, széles látókörű és józan ember volt: Teleki László⁴⁷⁶, akihez Apám nagy reményeket fűzött. Az egyetlen, amit felhozhattak ellene, a korábbi grófi címe volt. Az egyházmegyei

⁴⁷⁵ Zsindely Ferenc (1891–1963) jogász, író. 1931–44 között képviselő, 1938-ban vallás- és oktatásügyi államtitkár, 1939-től miniszterelnökségi államtitkár, 1943. március 29-től 1944. március 22-ig kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter volt. Feleségével, Zsindelyné Tüdös Klárával együtt 72 menekültet bűjtatott svábhegyi villájukban 1944–45 folyamán. 1945 után egy kertészetben dolgozott 1952-es kitelepítésükig. Balatonlellén élt haláláig. ÚMÉL VI. 1518.

⁴⁷⁶ Id. 460. jegyzet

gondnokok között szinte Benjáminnak tűnt, mivel a többség sokkal idősebb volt nála.

Az öregurak nagy része értetlenül és bizalmatlanul állt az új rendszerrel szemben: mennél értetlenebb, mennél bizalmatlanabb, annál totyább, annál megalkuvóbb. Magukban morogtak, ugyanakkor majd összetörték magukat az elnyomók iránti loyaltásuk mutogatásában. Azt hitték, hogy ez a magasabb egyházpolitika, vagy legalábbis expediens⁴⁷⁷ önmentés. Mindkettőben tévedtek.

A Magyarországi Református Egyház negyvenegynehány esztendőös megkötözöttségét nem parasztok, nem is munkások, de nem is csupán a kommunisták okozták, hanem mindazok a papok és középosztálybeli urak, kik magukban szidták a rendszert, de kiállni nem mertek, hanem meggyőződésük ellenére, kishitű gyávasággal és elvtelen szolgálalkúséggel engedelmes kopóként, nyalakodásra kilógatott nyelvvel lihegték a legjelentéktelenebb pártkorifeus előtt is, és mohón vártak az alkalomra, amikor lelkes meghódolásukat ismét tettelegesen bebizonyíthatják. Az elkövetkező években bizonyára ezek, vagyis lelki örököseik lesznek majd a legszigorúbb számonkérők, mert a hitvány ember azzal áltatja magát, hogy gyötrő félelmeinek oka nem benne, hanem rajta kívülállókban van. Ezért keresnek a gyávák bűnbakokat maguknak. Bizonyára most is így lesz, miközben az új világ urai előtt nyalakodásra készen hódolnak.

Nemcsak Dunamelléken, hanem országos szinten is tolongtak olyanok, akik ijedtségből, állásukért való aggodalomból, hitvány gyávaságból vagy habituális opportunizmusból, meggyőződésük ellenére Rákosi Mátyásék tetszését keresték, s ezzel az egyház helyzetét gyengítették. Élenjáró volt ebben a gróf [!] Vay László⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ kibúvó, kisegítő

⁴⁷⁸ báró Vay László (1890–1966) földbirtokos, politikus. 1926-ban Erdélyből áttelepült Magyarországra. Tagja lett Bihar vármegye törvényhatósági bizott-

után tiszántúli főgondnokká előléptetett addigi debreceni egyházmegyei gondnok, az egyházjogász szentpéteri Kun Béla⁴⁷⁹ és a tiszántúli világi főjegyző, a szegedi egyetemi tanár Buza László⁴⁸⁰. Mindkettőt azzal jellemezhetem legjobban, hogy egész életükön át konok bátorsággal álltak ki az éppen hatalmon levő politikai rendszer mellett, és keményen elítélték a már hatalmát veszített elbukottat. Nincs kizárva, hogy ezt a következetes elvhűtlenséget még Baltázár Dezsőtől⁴⁸¹ szívták magukba.

ságának 1927–1939 között, felsőházi tag, 1930–33-ban Bihar, 1932–37-ben Hajdú vármegye és Debrecen főispánja volt. 1937-ben a földművelésügyi minisztérium adminisztratív államtitkárává nevezték ki. 1938 októberétől 1939. február 17-ig az Imrédy-kormány miniszterelnökségi államtitkára. A Nemzeti Egység Párt vezetője, majd a Magyar Élet Pártja elnöke volt 1940. október 5-ig. A tiszántúli református egyházkerület főgondnoka 1933–46 között. 1944 őszén elmenekült Magyarországról, egy ideig Németországban élt, majd Kanadában, végül Argentínában telepedett le. ÚMÉL VI. 1151–1152.

⁴⁷⁹ szentpéteri Kun Béla (1874–1950) jogász. 1897-től a máramaroszi egyházi, 1905–14 között a debreceni jogakadémia tanára; 1900-tól a kolozsvári egyetem magántanára. 1914-től a debreceni egyetemen az egyházjog rendes tanára. Több ízben viselt dékáni, prodékáni tisztséget, 1930–31-ben rektor volt. 1945-ben nyugdíjazták. ÚMÉL III. 1245–1246.

⁴⁸⁰ Buza László (1885–1969) jogász, 1912-től a kolozsvári tudományegyetem magántanára. 1918–23 között a sárospataki Református Jogakadémia igazgatója, 1923-tól a szegedi tudományegyetemen tanított (többször volt dékán, prodékán, rektor is). 1940-től az egyetem Kolozsváron folytathatta működését, az áttelepülők között volt Buza László (és nagy szerepe volt abban, hogy a háború alatt is folyhatott az oktatómunka). 1947–49 között a magyar állampolgárságú professzoroknak el kellett hagyniuk Kolozsvárt. Buza László Szegedre tért vissza, ahol 1948-tól nyugdíjazásáig, 1966-ig a nemzetközi jog tanszékvezető egyetemi tanára volt. A Tiszántúli Református Egyházkerület világi főjegyzője és tanácsbírája. ÚMÉL I. 983–984.

⁴⁸¹ Baltázár Dezső (1871–1936) lelképásztor, jogász. Tisza Lajos nevelője volt jogi tanulmányai idején. 1898-tól a kultuszminisztérium hivatalnoka, 1900-tól lelképásztor Hajdúszoboszlón és Hajdúböszörményben. Az Országos Re-

Debrecen bővelkedett akkoriban a behódolókkal. Ha valaki egyszer végigtanulmányozza mindazt, amit Karácsony Sándor⁴⁸² összeírt és összefecsegett 1945-ben és azután, kiderülhet, hogy az ifjúság nagy tanítómestere akkor inkább a magyar ifjúság kollaboráns tévtanítója lett. Nem lehet szó nélkül hagyni az Erdélyből megfutott Makkai Sándort⁴⁸³ sem, aki azzal vezekelt túlzottan szél-

formátus Lelkészegyesület alapítója és elnöke. 1911-től haláláig a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. 1914-től a főrendiház (1927-től felsőház) tagja, 1917-18-ban a református zsinat (Konvent) elnöke, számos egyházi intézmény vezetőségi tagja. ÚMÉL I. 361.

⁴⁸² Karácsony Sándor (1891–1952) pedagógiai, filozófiai író, egyetemi tanár. 1918-tól Kassán, 1919-től Budapesten volt tanár, bekapcsolódott a KIE munkájába, majd cserkészvezető is lett. Ifjúsági lapokat szerkesztett, táborokat szervezett. 1934-ben magántanári habilitációt szerzett a debreceni egyetemen és megkezdte oktatómunkáját. 1942-től 1950-ig ugyanitt a pedagógia professzora volt. 1945 után lelkesen vett részt az újjászerveződésben – az Országos Köznevelési Tanács elnökségi tagja, a középiskolai szakosztály elnöke, a Magyar Népművelők Tudományos Társaságában a Pedagógiai Szakosztály elnöke, a Magyar Cserkészszövetség tiszteletbeli elnöke, az Országos Szabadművelődési Tanács elnöke, a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség (MEKDSz) elnöke, 1946 végétől a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) elnöke lett. 1948-tól azonban háttérbe szorították, bírálták, támadták; publikációs lehetőségei megszűntek, az egyetemen nyugdíjazták. ÚMÉL III. 736–737.

⁴⁸³ Makkai Sándor (1890–1951) A kolozsvári református Teológián és ezzel párhuzamosan a kolozsvári egyetemen pedagógiát, filozófiát és esztétikát hallgatott. 1912-ben filozófiai doktorátust szerzett. 1912-15 között Kolozsváron volt vallástanár, 1915-17 között Vajdakamaráson lelkipásztor, 1917-18 között Sárospatakon, 1918-tól 1926-ig Kolozsváron teológiai professzor a gyakorlati, illetve a rendszeres teológiai tanszéken. 1922-24 között a kolozsvári református főiskola igazgatója, 1922-26 között az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője. 1926-ban az Erdélyi Református Egyház püspökévé választották. Egyházkormányzói tevékenységét a bibliaiskolák, a magyar és az egyházi iskolák megmaradásáért és alapításáért folytatott küzdelem, egy református kórház megteremtése jellemezte. Ekkor fejtette

sőjobboldali múltjáért, hogy szélsőséges szervilitásba esett Rákosi Mátyásék előtt. Ezzel persze családja kiemelt káderi jövőjét is megalapozta. A debreceni egyetemi tanárból lett tiszántúli püspök, Révész Imre⁴⁸⁴, kinek kinézése és karaktere engem mindig vitéz nemes Vörös Jánosra emlékeztetett, már 1944 decemberében elkezdte süttögetni azt a pecsenyét, ami számára a marxista történettudóssá és „kiemelt” fizetéssel jutalmazott népi demokrata aka-

ki egyre népszerűbb irodalmi munkásságát is. 1936-ban lemondott püspöki tisztségéről, és Magyarországra települt át. 1936 őszétől a debreceni Teológián a pasztorális teológia professzora volt. 1939-ben és 1941-42-ben a kar dékánja, az ezeket követő években prodékánja volt és számos más egyházi tisztséget is viselt. 1945 után háborús és népellenes büntett vádjával perbe fogták, de felmentették. 1948-ban részt vett az állam és a református egyház megegyezését előkészítő tárgyalásokban és ennek a zsinat általi elfogadásában. 1951-ben felmentették a konvent missziói előadói tisztsége alól. ÚMÉL IV. 436–438.

⁴⁸⁴ Révész Imre (1889–1967) Kolozsváron végezte teológiai és bölcsészeti tanulmányait, egy évet a montaubani Teológián töltött. 1916-ban doktorált. 1912-től helyettes, 1914-től 1920-ig rendes tanár a kolozsvári Teológián. A trianoni döntés után a debreceni Csapó utcai református egyházközség lelkipásztorának választották. 1930-tól a debreceni egyetem egyháztörténeti professzora, 1935-től a MTA levelező, 1946-tól rendes tagja. 1938-49 között a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. A II. világháború után tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, a háborús károk helyreállítása szempontjából tartotta ezt fontosnak. 1948 októberében a Zsinat lelkesi elnökeként ő írta alá a magyar állam és a Magyarországi Református Egyház közti Egyezményt. Ő írta alá azt a dokumentumot is, amelyben a debreceni teológiai fakultásnak a debreceni egyetemtől való különválását rögzítették. 1949-ben lemondott a püspöki tisztségről és visszavonult az aktív szolgálattól, csak egyháztörténeti tudományos tevékenységét folytatta. Végrendeletében külön rendelkezett arról, hogy ének, ima és méltató beszéd nélkül temessék el Debrecenben (valószínűleg ezért írja Kardos István, hogy a karaktere vitéz nemes Vörös Jánosra emlékezteti – aki szintén teljes visszavonultságban töltötte utolsó éveit, ld. 190. jegyzet). ÚMÉL V. 730–732.

démikussá promoválásában⁴⁸⁵ lett finom falattá. Közben felkészült arra is, hogy kikeresse a legromlottabb GPU-ügynököt és a püspökségét annak kínálgassa⁴⁸⁶.

Persze nem szabad elfeledkeznünk a „szabadtanácsos” gyűlevészségről sem, amelyet Bereczky Albert ügyes manipulálással önpromóciós hirdető kampányának zajos eszközeként használt fel. Ebben találhattunk tudóst és tudálékost csakúgy, mint teljesen tudatlant; félrevezetőt és nagyhangú félrevezetettet; átvedlett anti- és látszólagos filoszemitát, akikkel a nem éppen szent ügy érdekében összefogott néhány református papi-palástos echtszemita is. Ezek, mivel az egyházban nem volt felelősségteljes tisztük, fecseghettek, kiabálgathattak, bírálgathattak és ígérgethettek minden felelősségérzet nélkül, s ők éltek, sőt vissza is éltek e nagy lehetőséggel. Örömmel tették ezt, hiszen kockázat ebben nem volt. Az egyház marcangolása és gyengítése nem volt veszélyes feladat. Ezzel szemben a pozitív nyereség óriási lehetett, mert azok, akiknek kegyeit keresték, a nemzet vérét szipolyozó XX. századbeli herodiánusok olykor még egy-egy kegyes mosolyt is ajándékoztak e lelkes egyházi egységrombolóknak, akiket boldoggá tett a tudat, hogy a magyar nép leigázói jó szemmel nézik negatív működésüket.

Sajnos a nagy ébredési figurákat sem lehet kihagynunk, hiszen azok között is volt néhány labilis személyiség, akik szinte Rasputint⁴⁸⁷ majmolták bűnbánatukkal. Ugyanis Rasputin szerint

⁴⁸⁵ előlépésében

⁴⁸⁶ célzás Péter Jánosra

⁴⁸⁷ Grigorij Jefimovics Raszputyin (1872?–1916) orosz kalandor, kicsapongó életet élő misztikus látnok, aki rendkívül nagy befolyásra tett szert a cári családban. Valójában nem állt az egyház szolgálatában, rövid ideig volt szerzetes, ezután önjelölt prófétaként és gyógyítóként tevékenykedett. Amikor már miniszterek kinevezését is ő határozta meg, az arisztokrácia egy csoportja megszervezte meggyilkolását. MNL 15. kötet 321.

a vallásban a legfontosabb a bűnbánat. Viszont – mint élete is mutatta – ahhoz, hogy valaki meggyőződéssel tudjon bűnt bánni, nézete szerint sokat kell bűnözni! Az is igaz, hogy 1945-től sokan ébresztettek úgy, hogy előbb a saját lelkiismeretüket altatták el. Tették ezt gyakran úgy, hogy jóllehet önmaguk bűnöztek, a figyelmet mások vélt vagy koholt bűneinek kitergegetésével kötötték le. Egyes félműveltek pedig – Isten legveszedelmesebb teremtményei! – pontifikálni⁴⁸⁸ igyekeztek mindenben, amihez nem értettek. Egyik ilyen volt például a szerencsétlen, jószándékú bethánista Szikszai Béni⁴⁸⁹, aki 1945-tel mintha megzavarodott volna, mert azokban az években gyakran mintha több úrgyűlölet jött volna ki belőle, mint evangéliumi keresztyénség. Időnként azt a benyomást keltette, mintha kommunisztává vagy éppen psychopatává lett volna. Akármilyen is volt benne akkoriban, az egyháznak ő is és társai is sokat ártottak pont abban az időben, amikor a legnagyobb szükség

⁴⁸⁸ itt: mértékadónak lenni a szent dolgokban

⁴⁸⁹ Szikszai Béni (1909–1985) Abonyi parasztcsaládba született, szülei, látva jó képességeit, a szolnoki Zsidó Kereskedelmi Iskolába járaták. Érettségi előtt TBC-betegség támadta meg, és ekkor érte a megtérés élménye a Biblia olvasása nyomán. 1930-tól a Bethánia CE Egylet utazó titkára, 1940-től az egyesület főtitkára. 1949-ben, amikor a Bethánia Egyesületet megszüntették, ezt csupán átnevezésnek igyekeztek beállítani – Szikszai Bényt a Konvent megbízta az evangélizációs bizottság vezetésével. 1950-ben ugyanezt a tevékenységet társadalom- és államellenesnek ítélték az egyház új vezetői. Szikszai Bényt nem alkalmazták sehol. Családját alcsúti parasztknál vállalt bér munkákból tartotta el. A kitelepítést megelőzve Sallai Eszter (a Bethánia CE korábbi főtitkárának leánya) tanyasi tanítónő otthonában találtak menedéket. Szikszai Béni favágó lett az erdőgazdaságban. Amikor tehetett, a Bethánia közösség kiscsoportos alkalmait látogatta. A hatvanas évektől újra kereste a kapcsolatot a régi testvérekkel, és hirdette az ígét sokfelé az országban. 1976-ban az egyház vezetői visszahívták az evangélizációs szolgálatba. – SZIKSZAI BÉNI: *Ahogy én láttam : feljegyzések a 20. századi magyar ébredéstörténetről*, előszó VISKY András, záró tanulmány SZÜCS Ferenc; Kolozsvár, Koinónia, 2015.

volt egységre és összefogásra az egyes felekezeteken belül csak úgy, mint a magyarországi keresztyén egyházak közötti viszonyban is. Sajnos sok akkori bethánista több időt és energiát pocskolt az alkotmányos örállók vélt bűneinek és „megtéretlen” voltak híresztelésére, mint az Isten akaratának keresésére. Az ő feltehetőleg jóhiszemű aknamunkájuk is igazolta Apám ellenszenvét a szinte tömeghisztériát felszító „ébredés”-sel szemben éppen úgy, mint igazolta Sebestyén Jenő⁴⁹⁰ intését is az „általános keresztyénség” veszedelmeivel kapcsolatban. Teljesen megérttem ma is azt, miért tartotta Apám egyházellenesnek és veszedelmesnek ez „ébredés” titulussal megtisztelt hitbeli bujálkodást.

Az egyház alkotmányos testületein belül tárgyaltak a felelősök irreleváns gesztusokról idejétmúlt gondolatformákkal egy teljesen új és nekik idegen világban, míg odakinn a világ- és egyházmegváltást sikongó felelőtlenek hordószónoki szabadtanácsukban hirdették mindazt, ami Istennek ugyan nem, de Rákosiéknak tetszhetett szerintük és az egyházat belülről mardosta egyenatlenség szításával. „*Mit gondolsz, Pistikám – kérdezte Apám egy napon – olvasták ezek Jézus tanítását a belülről megosztott országról és városról?*”

Apám jól tudta, hogy az igazságot (valóságot) több szemszögből, több oldalról is lehet látni. Emlékszem, amikor még kis tizenéves legényke voltam, és erősködtem azon, hogy igazság csak egy lehet. Leültetett magával szemben az asztalhoz, és felállított ket-

⁴⁹⁰ nagyvázsonyi Sebestyén Jenő (1884–1950) A budapesti Teológiai Akadémia elvégzése után Utrechtben tanult tovább, itt sajátította el a holland kálvinizmus elveit (ezeket írásaiban a „történeti kálvinizmus” megnevezéssel illette). 1910-től a budapesti Teológia magántanára és vallástanár; 1916-ban bölcsészdoktori fokozatot szerzett. 1928-38 között a teológia igazgatója volt. Támogatta a Soli Deo Gloria mozgalmat, 1936-ban megalapította a Kálvin János Társaságot. 1946-ban nyugdíjazták. ÚMÉL V. 1087–1088.

tőnk között egy könyvet a címlapjával felém. Megkérdezte, mit látok? Leírtam neki a könyv elülső fedőlapját. Utána ő írta le a könyv hátsó fedőlapját, majd hozzátette, hogy mindketten ugyanazt a könyvet, illetve valóságot látjuk, csak éppen különböző oldalokról. Ekkor elmagyarázta, hogy eltérő vélemények nem feltétlenül jelentik azt, hogy az egyik jóhiszemű, a másik nem, mert azok az eltérő vélemények aktuálisan kiegészíthetik egymást. Sőt, tovább is ment: *„A különbözőségek és különböző nézetek éppen azt segítik elő, hogy ugyanazt a dolgot vagy kérdést több oldalról is megismerjük, megvizsgáljuk és így teljesebb ismeretre, teljesebb megértésre jussunk.”* A baj akkor kezdődik, szokta mondani, ha azt képzeljük, hogy csak az igaz, amit mi látunk vagy gondolunk.

A belső széthúzást látva, no meg azt, hogy Bereczky Albert mind szemérmetlenebb módon igyekszik a dunamelléki püspökségbe bemászni, Apám aggódott, mert úgy látta, hogy a református egyházban ugyanolyan felkészületlenség van a kommunista párt totális uralomra törekedésével szemben, mint a kisközpártban, parasztpártban és szociáldemokratáknál. Ott is belső egyenetlenség, elvtelen opportunizmus bomlasztott, és nem volt semmi konstruktív gondolat, amivel a processzust legalább fékeztek volna. Nem egyszer mondta, hogy *„Rákosi Mátyásék már Moszkvában mindent kiterveltek, ezzel szemben a református egyház, akár csak a pártok is, azt hiszi, hogy gyerekes gesztusokkal és ki nem gondolt improvizációkkal kijátszhatja őket. Végtelen tévedés!”*

Ő maga már kezdettől fogva tanulmányozta a marxista-leninista tankönyveket, mert „belülről” akarta megismerni a kommunizmust. Az az érzésem, hogy nála jobban kevesen ismerhették a marxista ideológiát. Apám soha nem csalódott a kommunistákban, mert nem várt tőlük semmi olyant, amit azok nem is ígértek. Nem várt tőlük igazságot, mert az nem is volt a programjukban, hiszen ők nem igazságot, hanem „osztályigazságot”, helyesebben a ma-

guk elképzelését akarták megvalósítani. Hajdú Gyula⁴⁹¹ kommunista igazságügyi államtitkár ezt nyíltan ki is mondta egy nemzetközi jogáskongresszuson, amelyen Apám is részt vett: *„Azzal vádolnak minket, hogy mi nem az igazságot keressük. Mi ezt nem is állítottuk, mert mi osztályigazságot keresünk.”*

Apám sokkal szívesebben segített másokon, mintsem ártson bárkinek is. 1947-ben mégis feljelentett valakit – nem az ÁVÓ-nál, hanem Szabó Imre budapesti esperesnél. Addigra ugyanis megelégtelte azt, hogy egyesek a rendszernek, főképpen a kommunistáknak hízelgésükben messze túlléptek az erkölcs és jóízlés határain. Ilyen volt egyebek között egy Éliás József⁴⁹² nevű lelki-

⁴⁹¹ Hajdu Gyula (Hajdú, Hirschfeld; 1886–1973) nemzetközi jogász, egyetemi tanár. Fiatalkorában a munkásmozgalom és a szociáldemokrácia elvei mellett köteleződött el. A Tanácsköztársaság idején a külügyi népbiztos délvideki biztosa, a 44. vörös dandár politikai biztosa, Baranya megye kormányzótanácsai biztosa volt. Ezután Olaszországban, később Bécsben élt, a 30-as évek elején a Szovjetunióban, 1933-tól Párizsban (ahol ügyvédi irodát is nyitott). 1935-től a francia kommunista párt tagja, részt vett a magyar emigránsok mozgalmi munkájában is. 1945-ben hazatelepült, és a Magyar Kommunista Párt tagjaként vezető tisztségeket viselt, 1945-53 között képviselő volt. 1947-49 között az Iparügyi Minisztérium, majd az Igazságügyi Minisztérium politikai államtitkára. 1950-51-ben az Állami Ellenőrzési Központ főosztályvezetője. 1948-tól a Magyar Jogászsövetség társelnöke, 1951-től a nemzetközi jogi tanszék egyetemi tanári rangú vezetője lett (tudományos fokozatot csak 1957-ben szerzett). ÚMÉL III. 34–35.

⁴⁹² Éliás József (1914–1995) A pápai Teológiát végezte el, majd 1941-ben a Református Jövő c. lap missziói titkára és 1941-42 között ceglédi segédlelkész volt. 1942-től 1953-ig a budapesti Jó Pásztor Misszió ügyvezető igazgatólelkésze. Szervezője volt 1944 májusában az Auschwitz-jegyzőkönyv fordításának és eljuttatásának politikai és vallási vezetőkhöz. A háború után a kitelepítések leállításáért küzdött, emiatt 1952-54 között eltöltötték a lelkészi szolgálattól. 1955-től Szigetszentmiklós, 1958 és 1972 között a debreceni nagyerdő-egyetemi templom lelkésze volt. Amikor a templomot Barttha Tibor püspök átadta az államnak (és az ingatlanért kapott összeget nem

pásztori képesítéssel rendelkező egyén, akit Ravasz László vett át a dunántúli kerületből, ahol senkinek sem kellett. Ennek az Éliásnak semmi baja nem lett a zsidóüldözések idején, mert eldugták a Jó Pásztor Misszióba a többi zsidóval. Az úgynevezett „felszabadulás” után szélsőséges antiszemita propagandát folytatott, illetve visszasztizító viselkedésével a zsidóságot kompromittálta. Bírálata esetén viszont azonnal zsidóságával takarózott, pedig nem a zsidósága miatt utálták, hanem a provokatív, kellemetlen személyisége miatt. Apámnak csak 1947 májusában tűnt fel ez az alak, kinek létezéséről addig nem tudott. Akkor azonban ez az Éliás egy gyalázkodó cikket írt a római katolikusok ellen a „Tovább” című lapban „*A vádlott prédikál*” avagy: „*A Tízparancsolat lejáratása*” címmel. Ezért Apám – aki a római katolikus egyházat már akkor keresztényen testvéregyháznak tartotta, amikor ezt még Barth Károly⁴⁹³ sem teljesen ismerte el, – feljelentette Éliást az Egyházi Törvénykönyv vonatkozó paragrafusai alapján a budapesti esperesnél, Sza-

új templom építésére fordították), ismét tiltakozott, és pereket indított. Ezért idő előtt nyugdíjazták. A nyolcvanas évektől haláláig ismét aktív publicisztikai tevékenységet végzett. – RÚL VI. 200–201.

⁴⁹³ Karl Barth (1886–1968) svájci református teológus, rendkívül nagy hatást gyakorolt a magyar teológiai gondolkodásra a 20. században. – Teológiai tanulmányait Bernben, Berlinben, Tübingenben és Marburgban végezte. 1921-ben professzornak hívták meg Göttingenbe. 1925–30 között a münsteri egyetem dogmatika- és újszövetségi exegézis professzora; 1930–35 között a szisztematikus teológia tanára Bonnban. Itt kezdte írni főművét, a *Dogmatikát*, amelyet végül nem fejezett be. Már 1933 előtt szembehelyezkedett a nemzetiszocializmus ideológiájával, és a hitvalló Barmeni Nyilatkozat egyik fő szerzője lett. 1935-ben menekülnie kellett Németországból. Bázelen folytatta oktatómunkáját 1962-es nyugdíjba vonulásáig. A II. világháborút követően a nemzetközi egyházi kapcsolatok, az ökumené szorosabbra vonása foglalkoztatta. Az ötvenes években a hidegháború és a nukleáris fegyverkezés ellenzőjeként vállalt szerepelt, és szolidáris volt a vasfüggöny mögé került országokkal, kritikai attitűddel. MNL 3. kötet 315–316.

bó Imrénél, aki feltehetően hallott Éliás ávós kapcsolatairól, mert az ügynek, sajnos, nem lett folytatása⁴⁹⁴.

Ma már időfecsérlés lenne azon tépelődni, hogy mi lett volna akkor, ha az én jó Apám szerint feltétlenül szükséges, belülről kezdeményezett őrsgévváltás idejében és zökkenőmentesen megtörténhetett volna? Laci bácsiék nagy jóhiszeműséggel azt képzelték, hogy visszavonulásuk az ország társadalmi átalakulásának e kritikus, vajdó és buktatókkal teli szakaszán megfutamodás lett volna, mert a tapasztalatot igénylő navigálás és kormányzás az ő roppant felelősségterjes feladatuk volt. Tehát azt remélték, hogy a veszélyes szakaszon átjutva, az állammal való kapcsolat rendezése és a súlyos problémák megoldása után adják át helyüket fiatalabb generációnak. Apámat aggasztotta viszont, hogy éppen a késlekedés ad lehetőséget a kommunista pártközpontnak és az azt 1945-től buzgó ügynökeként kiszolgáló Bereczky Albertnek arra, hogy legalábbis a Dunamelléket igájukba hajtsák.

Vitathatatlan, hogy Lázár Andor főgondnökká választása óta Rákosi Mátyás Ravasz Lászlóra allergiás volt. Apám ezért többször is pedzette Laci bácsinak az őrsgévváltás kérdését. De az nem nagyon reagált rá. Amellett az „atyák” – ha nem is a „testvérek” – Laci bácsi utódjaként olyanokat emlegettek, akik bármilyen tiszteletreméltóak voltak is, éppen úgy alkalmatlanok lettek volna az adott helyzetben, mint Laci bácsi: Benkő István⁴⁹⁵, Muraközy

⁴⁹⁴ Az említett cikket nem sikerült bibliográfiailag beazonosítani (*Tovább!* című egyházi lap nem ismeretes a nyilvántartások szerint; 1938-ban ezen a címen 3 szám jelent meg a betiltott *Válasz* utódjaként a Márciusi Front gondozásában, ez természetesen nem azonos vele.) KARDOS István azonban közli édesapja feljelentésének teljes szövegét, amelyben Kardos János összegzi Éliás József cikkének gondolatmenetét, ld. *Függelék* VII.

⁴⁹⁵ Benkő István (1889–1959) A budapesti Teológia elvégzését követően egy évet töltött a skóciai Edinburgh teológiáján. 1912-től a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség utazó titkára lett, 1913-tól Budapesten segédlel-

Gyula⁴⁹⁶, Szabó Imre, s persze Kovács [!] J. István⁴⁹⁷ még mindig nem adta fel a reményt, hogy huszonegynéhány esztendőös késés-

kész. 1914-től Rákospalotán szolgált, 1921-től haláláig vezető lelkészként. 1936-ban a dunamelléki református egyházkerület aljegyzőjének, 1939-ben zsinati póttagnak választották. 1938-tól az ekkor létrejött, és általa szervezett pestkörnyéki egyházmegye esperese lett. Létrehozta a Református Gyülekezeti Munkások közösségét, részt vett a Sylvester Nyomda megalapításában, útjára indította a *Református Híradót* és a *Diákvilág* társszerkesztője volt. Halálát követően a Hazafias Népfront aranyéremmel jutalmazta. – SZABÓ Imre (szerk.): *Túl életen és halálon – Benkő István rákospalotai lelkész élete*, Kiskunfélegyháza, Parakletos könyvek, 1998. – MOLNÁR Sándor Károly: *Benkő István és a Tanácsköztársaság*, in: Egyháztörténeti szemle 14. évf., 2013/2. sz.

⁴⁹⁶ Muraközy Gyula (1892–1961) A budapesti Teológián végzett, a franciaországi Montauban teológiáján is tanult. 1918-tól Kecskeméten, 1932-től a budapesti Kálvin téren lelképásztor. 1919-ben Svájcban, 1923-ban és 1928-ban az Egyesült Államokban volt tanulmányúton. A Dunamelléki Református Egyházkerület 1936-ban tanácsbírónak, 1946-ban lelkészi főjegyzőnek (püspökhelyettesnek) választotta. 1955-ben nyugdíjazták. 1957-ben reaktívtá vált, ettől kezdve haláláig ismét Kálvin téri lelkész, valamint a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtítkára és dunamelléki lelkészi főjegyző volt. Számos egyházi lapot szerkesztett és jelentős publicisztikai tevékenységet fejtett ki. ÜMÉL IV. 884–885.

⁴⁹⁷ Kovács J. István (1880–1965) katolikus kőbányai munkáscsaládból származott, szülei iparostanoncnak szánták; őt egy ideig a mérnöki pálya vonzotta. Végül először a jogi egyetemet, majd a református teológiát végezte el, tanulmányait Edinburgh-ban egészítette ki. Az ifjú tehetség (tanulmányai végeztével jogi, teológiai és bölcsészeti doktorátust szerzett) segédlelkészi éve alatt szolgált Szerbiában (szlavóniai missziói területen), Nagykőrösön és Veregyházzán; végül Budapesten vallásoktató segédlelkészként, 1910-től vallásoktató lelkészként. Csatlakozott a Kálvin Szövetséghez, elmélyedt tudományos munkáiban (a teológiai licenciátust a bécsi egyetem protestáns teológiai fakultásán szerezte meg). Megválasztották Szatmárnémeti lelképásztorának, de 1913-tól a budapesti Teológia professzoraként folytatta pályáját. 1918-ban a protestáns ügyek kormánybiztosává nevezték ki. 1919 után a Kisgazdapárt alelnöke volt, 1920-22 között képviselő. 1921-ben alulmaradt a dunamelléki református egyházkerület püspökválasztásán Ravasz

sel még mindig dunamelléki püspök lehet. Apám ezekkel szemben csakis Pap László püspökségét látta olyannak, amilyenre az adott helyzetben szükség van, mégpedig olyan alkalmas munkatársakkal, mint Gyökössy Endre⁴⁹⁸ és Joó Sándor⁴⁹⁹ – Teleki László vagy

Lászlóval szemben. A Teleki-kormány alatt kultuszminiszteri államtitkár volt, néhány hónap múlva azonban lemondott. 1948-ban nyugdíjazták, majd Budapestet is el kellett hagynia, Tahitótfaluban élt haláláig. Egyházkerületi főjegyzőként Ravasz László helyettese volt, örök rivalizálásban állt vele, míg végül késő öregkorukban megbékültek egymással. – Kovács J. István: *Egy élet prédikációja. Önéletrajz*; H.n. [Magánkiadás: Szenci Győzőné–Kovács Zsuzsanna] Open Art Nyomda, [2005].

⁴⁹⁸ Gyökössy Endre (1913–1997) A budapesti Teológiai Akadémián végzett. 1939-ben a Kálvin téren volt segédlelkész, 1940-ben ösztöndíjjal került a bázei református egyetemre, ahol egyházjogot és pasztorálpszichológiát tanult. 1941 júliusában tért vissza Magyarországra svájci feleségével. Ravasz László püspök javaslatára az újonnan létrejövő Újpest-Újvárosi Református Egyházközség alapító lelkipásztora lett 1942-ben. A háború alatt kiterjedt karitatív tevékenységet folytatott. 1950-ben a budapesti Teológiai Akadémián pedagógia-pszichológiai és valláspszichológiai magántanári oklevelet szerzett. 1952-ig taníthatott, ekkor szüleit kitelepítették, őt pedig osztályidegennek nyilvánították részben felesége svájci állampolgársága miatt. Így tudományos pályafutása megtorpant, de lelkészként szolgálhatott tovább. 1956. november 4-én útjára indította a *Reformáció* című lapot, melynek főszerkesztője lett (de a forradalom leverése után több szám nem jelenhetett meg). 1980-ig, nyugdíjba vonulásáig töltötte be az Újpest-Újvárosi Református Egyházközség lelkészének tisztségét. Ez idő alatt országos ismertségre tett szert: könyvei jelentek meg, s rengeteg embernek nyújtott lelki segítséget. 1990-ben a budapesti Református Teológiai Akadémia díszdoktorává avatták, ugyanebben az évben „*Ad honorem Újpest 1840–1990*” kitüntetésben részesült. 1992-ben a Pro Urbe Budapest díjat vehette át. 1993-ban Újpest díszpolgára lett, majd megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét. *ÚMÉL* II. 1166–1167.

⁴⁹⁹ Joó Sándor (1910–1970) A budapesti Teológiai Akadémia elvégzése után Amszterdamban folytatta tanulmányait. Segédlelkészi éveit Budapesten, Kecskeméten, majd ismét Budapesten töltötte. 1939-ben a Teológia magántanára lett gyakorlati teológiából. 1942-ben doktorált a debreceni tu-

valaki hozzá hasonló főgondnokkal. Tény az, hogy a fiatalabb gárda mellett eltotyogtak az öregek anélkül, hogy a stafétabotot átadták volna. Apám ezt így fejezte ki: „*Amit elfelejtettek átadni, elvette tőlük más.*”

Tagadhatatlan, hogy Lázár Andor már csak akkor mondott le, amikor rendörkézen volt és szembe kellett nézzen a keserű valósággal, amivel rákényszerítették az elkerülhetetlen döntésre: lemond a dunamelléki főgondnokságról, vagy a minisztersége idején viselt dolgaiért bíróság elé és börtönbe kerül. Lázár Andor lemondott, és ennek fejében biztosították, hogy nem lesz ellene vádemelés. Ilyen karakán intézkedéssel fogtak neki a református egyház és főként Dunamellék megfigyelmezéséhez.

Ravasz László visszaléptetésének, illetve „önkéntes” nyugdíjba menetelének története már régóta ismert mindenki előtt. Nem is zsarolás volt, hanem Rákosi Mátyás kiadta az ukázt, mert különösen e két úrral szemben, Lázár Andorral és Laci bácsival szemben nem volt hajlandó a finomkodásnak még a látszatára sem. Várt három esztendőt azért, hogy a Teleki József utáni főgondnokválasztásért a pofont sokszorozva visszaadja. Most már csak a Dunamelléki Egyházkerület teljes megalázása és iga alá hajtása volt hátra, mert csak akkor lehetett teljes az elégtétele. – Apám mindig intett, hogy óvakodjak az apró emberkéktől, mert azok nagynak akarnak látszani és presztízsféltésük veszedelmes lehet! Így látta ezt Apám is akkor, és így vette ki azoknak szavából, akik Rákosi elvtársukat ismerték.

dományegyetemen. 1938-tól haláláig Pasarét lelkipásztora volt. Szolgálat alatt szerveződött önálló egyházközséggé a gyülekezet, épült fel a templom, majd a gyülekezeti ház és a parókia. Érdeklődése és munkája túlmutatott a templomon – a háborús években és a későbbiekben is mindig a bajbajutottak mellé állt. Gyökössy Endrével és Farkas Józseffel fontos szerepet töltött be az 1956-os Megújulási Mozgalomban. Jelentősebb közegyházi tisztséget nem kapott, azonban egész Budapestről jártak meghallgatni vasárnapi igehirdetéseit. ÚMÉL III. 607–608.

Ott voltam az egyházkerületi közgyűlésen, amikor Laci bácsi bejelentette a püspökségből azonnali nyugdíjba vonulását⁵⁰⁰, majd könnyes szemmel kivonult. Szabó Imre rangidős esperes vette át az elnöklést. A legelső napirendi pont a püspöki jelentéshez, azaz Laci bácsi azonnali nyugdíjbameneteléhez kapcsolódott. Valaki nagy bölcsen azt javasolta, s nagy sietséggel és ugyancsak bölcsen meg is szavazták, hogy egy azonnal összeállítandó küldöttség „menjen le püspök úrhoz” és beszélje rá a maradásra, azaz lemondásának visszavonására. Nekem, a 19 éves kamasznak is ostoba ízetlenségnek tűnt ez a cirkuszi komédia, hiszen köztudomású volt, hogy ez nem Laci bácsi szabad döntésének, hanem Rákosi Mátyás parancsának volt a következménye. A küldöttséget ahhoz kellett volna küldeni, nem az első emeleti püspöki hivatalba. Mint néző, csak csendben szemlélhettem a paródiát. Még Apámnak sem kellett felszólalnia, mert felállt a „fiatal Laci bácsi”, Pap László és a maga köntörfalazástól mentes módján szólt ez ellen az üres gesztus ellen. Nyíltan kimondta azt, amit mindenki tudott, de amiről mások lapulva hallgattak: mindenki ismeri a visszalépés okait, és azt, hogy *„püspök úrnak nem áll módjában elhatározásának megváltoztatása”*. Ezért, folytatta Pap László, nem kellene ilyen kérésekkel gyötörni. Sokkal jobb lenne Ravasz László elhatározását tudomásul venni, hiszen ez azt is demonstrálná, hogy a közgyűlésnek sincs lehetősége a helyzet megváltoztatására. Ez után a józan szó után a közgyűlés megszavazta az eredeti ostoba javaslatot, és összeállították a küldöttséget, amelybe Apámat is beleválasztották, s amelyet ő komédiának tartott. Ravasz László – ha egyáltalán továbbították neki a kérést, mert jobb lett volna hallgatni róla, – nem változtatta meg az elhatározását, hiszen nem szabad akaratából ment nyugdíjba.

⁵⁰⁰ 1948. április 30-án

Pap László, természetesen, sok erős bírálatot kapott józan, reális és egyenes beszédért. A legvitriolosabb levél Laci bácsi titkárnőjétől, Juszko Etától⁵⁰¹ jött, aki később Bereczky titkárnője is lett. Az a vigasztaló, hogy Juszko Eta nem volt felszentelt pap, közgyűlési tag vagy egyházkormányzati bölcs, de azok között is voltak, akik hasonló értelemben fejezték ki magukat. Mindezekkel szemben Laci bácsi és Apám nemhogy megértették Pap László mondanivalóját, hanem teljesen egyetértettek vele. Mások viszont még mindig üres gesztusokban éltek ki magukat.

Ekkorra már elmúlt a lehetősége annak, hogy Pap Lászlót vagy a fiatalabb nemzedék bármelyik tagját is jelöljék a püspökválasztásra. Nem jelölték a sokgyermekes Pap Lászlót, mert tudták, hogy azt nem lehetne egykönnyen megzsarolni és visszalépésre kényszeríteni, viszont a kerületi atyák nem akarták családját apátlanná tenni. Ezt Apám is belátta és elismerte, hogy már késő, mert minden megcsúszott.

Ekkor már köztudott volt, hogy Bereczky Albert, aki megjátszotta magát úgy, mintha Rákosi Mátyás intimusa⁵⁰² lenne, kézzel-lábbal be akar mászni a számára nemcsak sikert, hanem addigra már biztonságot is jelentő egyházi bárkába. Ekkor már nemcsak az Apponyi Alberttől örökölt féktelen ambíció hajtotta, hanem a saját bőrét is féltette, mert nászát és cinkosát már veszedelem fenyegette részben azért is, mert a kommunisták és szociáldemokraták egyesülésének egyik mellékterméke az volt, hogy az addigi szociáldemokrata vezér, Szakasits Árpád legyen a köztársasági elnök. Ennek megvalósításához pedig Tildy Zoltánt, akinek mandátuma

⁵⁰¹ Juszko Eta (1908–1975) Ravasz László és Bereczky Albert püspökök titkárnője, a Dunamelléki Püspöki Hivatal irodavezetője. Ravasz Lászlóval 1948 után is fenntartotta a kapcsolatot (gépelte írásait). – PAP László im. 392. p. – Hagyatéka: DRE Ráday Levéltár C/126. fond. 1-3. doboz.

⁵⁰² bizalmasa

még nem járt le, félre kellett tenni az útból. Ehhez az kellett, hogy őt és pereputtyát valamilyen ürüggyel elzárják vagy bezárják. Ehhez a pereputtyhoz hozzátartozott Bereczky Albert is, aki rettegett is attól, hogy a püspökség nélkül majd őt is, családját is befogják és elzárják a világtól.

Ma már kevesen élnek olyanok, akik emlékeznének arra, hogy a magyar reformátusság állítólagos megmentője nem a Dunamellék, hanem saját bőrét mentette a püspökséggel. Jó Apám ezt így jellemezte: „*Hitvalló gyávasággal Reichsbischof akar lenni!*”

Bereczky azt is megjátszotta, mintha vonakodott volna a püspökség elfogadásától. Öreg Laci bácsi, aki nem volt jó emberismerő, ezt el is hitte neki. (Csak 1956 decemberében mondta egyszer Apámnak: „*Te János, lassan kialakul bennem a meggyőződés, hogy ez az Albert nem tisztességes ember.*” Apám csak hallgatott, mert Laci bácsinak közel negyven év kellett ahhoz, hogy ezt felismerje). Naivitásában nemcsak kérlelte a püspökség elfogadására, hanem megválasztását is ajánlotta a presbitériumoknak. Pap László és Apám viszont átláttak Bereczky olcsó komédiázásán, hiszen az évek óta mindent elkövetett, csak hogy püspök lehessen.

Akkor, mint tudjuk, nemcsak a dunamelléki püspökség üreseedt meg, hanem Lázár Andor lemondatása folytán az egyházkerületi főgondnokság is. Erre többek között Rákosi kiszemeltjét, Kiss Rolandot, valamint Apámat is jelölték. A főgondnokválasztásról, illetve választásokról majd később szólok. Előbb az 1948 júniusában sorra kerülő zsinati üléssorozatról kell írjak, amely az állam és a református egyház közötti concordátum⁵⁰³, valamint a református egyházi iskolák államosításának kérdése felett kellett döntsön.

Apám, aki meg volt arról győződve, hogy az orosz megszállás legalább ötven évet fog tartani, úgy gondolta, én talán megérem azt

⁵⁰³ megegyezés, egyezmény

az időt, amikor hazánk szabad lesz, habár efelől is voltak kétségei. Mindenesetre minden nap elvitt a zsinati ülésekre abban a reményben, hogy egyszer talán módom lesz tapasztalataimat, megfigyeléseimet és benyomásaimat erről a történelmi jelentőségű ülássorozatról az utókornak átadni. Ennek megfelelően minden nap ott ültem a karzat Szabó József utcai oldalán az elnöki emelvénnel egy vonalban. Nem sok érdeklődő volt. Többször láttam Tóth Lajos esperes Miklós fiát⁵⁰⁴, valamint Joó Sándor pasaréti lelkipásztort közöttük.

Illúzióromboló, sőt visszasztító volt az, ahogyan az akkor már Rákosi Mátyás dominációja alatt levő kormányt kiszolgálni akaró egyházi tisztségviselők túlbuzgósággal igyekeztek a kommunisták szempontjait érvényre juttatni az egyház érdekeit képviselőkkel szemben. Az úgynevezett „Egyezmény”⁵⁰⁵ tervezetének előadója,

⁵⁰⁴ Tóth Lajos (1882–1964) a budapesti református Teológiát végezte el, közben Genf és Párizs teológiai fakultásain is tanult. Kiskunfélegyházán és Ócsényben helyettes lelkészként kezdte meg szolgálatát 1915-16-ban; segédlelkési éveit Cegléden és Zomborban töltötte; majd Dombóváron volt adminisztrátor 1918-21 között. Ezután Kiskunhalason, Nagykörösön és a budapesti Kálvin téren volt segédlelkész 1924-ig. Ekkor szekszárdi lelkipásztornak választották meg. Közegyházi tisztségeket is viselt (egyházmegyei tanácsbíró, egyházmegyei főjegyző, egyházkerületi tanácsbíró), majd később, a háború után egyházmegyéje esperese lett és *Ravasz László első titkára volt Budapesten. Az 1956-os megtorlások során az ÁEH nyomására le kellett mondania az esperességről, és Szekszárdot is el kellett hagynia. Bogviszlót választotta, ahol 1961-ig szolgált. – Fia, Tóth Miklós (szül. 1925) szintén református lelkész lett, 1956 után elhagyta az országot és Hollandiában, Hágában élt. (Másik fia, Tóth Lajos ügyvéd, 56-ban a helyi Nemzeti Bizottság elnöke volt, a forradalom után 1961-ig börtöniüntetését töltötte). – TtREL I.8.d., Szekszárd. – <http://teologia.partium.ro/hu/hirek/reformatus-kalendarium-a-2017-esztendore> – *Életútinterjúk – Horváth Emil* http://www.kre.hu/portal/images/életútinterjúk/Horvath_Emil_Eletútinterjú.pdf*

⁵⁰⁵ A református egyházzal kötendő megállapodás kormánybizottsági tervezetét 1948. május 20-án fogadta el Rákosi Mátyás elnökletével a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottsága, majd még aznap átadták a református kon-

szentpéteri Kun Béla majdnem összetörte magát nagy buzgóságában és messze túlment érveivel az állam, helyesebben a kommunisták ügynökeinek követelésein is. Az nyilvánvaló volt, hogy stréberségében messze a kiszabott normán túl akarta Rákosi Mátyásék terveit kiszolgálni. Mellette és a hozzá hasonló stréberek mellett Bereczky Albert sem tűnt egyedülállóan hitványnak, hiszen nem ő volt az egyetlen egyházáruló a zsinati atyák között.

Mind a concordátum, mint az iskolák államosításának zsinati vitájánál az egyházat kiárusítókat ma úgy jellemezhetem legjobban, hogy olyanok voltak, mint a „*Bridge on the River Kwai*”⁵⁰⁶ hadifogoly angol ezredese, aki belelovalta magát abba, hogy japán rabtartói, tehát az ellenség számára tökéletes hadi hidat épít, amely azok hadászati érdekeinek teljesen megfelel. Bizony ilyen volt sok, az egyházat lelkesen eláruló zsinati atya is.

Drámai volt nekem az, amikor Apám elcsípte a már évek óta egyéni jövőjét építgető Révész Imre frakkját. Ugyanis a Zsinati Tanács olyan politikai nyilatkozatot tett az egyház összessége nevében néhány héttel korábban⁵⁰⁷, amire felhatalmazása nem volt. Így hatásköri túllépést követett el és hazug képet adott az egyház egyetemességéről. Amellett nyilatkozatával hamis összehasonlítási alapot adott a kommunisták előtt, és rontotta azok hitelét, akik a Zsinati Tanács politikai szervilitásával nem értettek egyet. Ez pedig veszedelmet jelentett sokakra nézve, mivel az egyházhoz személyeket közvetve állam- és rendszerellenesnek tüntette fel.

vent egy hirtelen összehívott bizottságának. A bizottság néhány lényegtelen módosítással előzetesen elfogadta a tervezetet, s a június 2-án és 3-án ülésező Zsinati Tanács is ugyanígy tett, ezután terjesztették a zsinat június 14-i és 15-i ülése elé. – *Magyarország a XX. században*, főszerk. KOLLEGA TARSOLY István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996-2000. II. kötet 423.

⁵⁰⁶ *Hid a Kwai folyón*, 1957-ben bemutatott Oscar-díjas brit-amerikai játékfilm (rend. David Lean)

⁵⁰⁷ Ti. a Zsinati Tanács is előzetesen elfogadta az egyezmény tervezetét.

Apám és Pap Béla⁵⁰⁸ karcagi lelkipásztor együttesen határozati javaslatot indítványoztak annak megállapítására, hogy a Zsinati Tanács túllépte hatáskörét, és így nyilatkozata semmi esetre sem tekinthető úgy, mintha azt a Magyarországi Református Egyház vagy annak Egyetemes Zsinata nevében tették volna⁵⁰⁹. Nem minősítette a Zsinati Tanács eljárását, és senki jóhiszeműségét sem

⁵⁰⁸ Pap Béla (1907–1957) Családja Erdélyből menekült Magyarországra a trianoni döntést követően. 1925-29 között a budapesti Teológián tanult, majd két évet ösztöndíjjal Amerikában töltött. Visszatérte után egy évig vallásnarként dolgozott, 1933-tól a Soli Deo Gloria diákszövetség missziós lelkésze és egyben főtitkára volt. Morvay Istvánnal és Főnyad Dezsővel együtt szerkesztették az SDG lapját, majd az ebből kiágazó Új Magyarországot szerkesztette, végül a Magyar Utat. 1938-42 között Vácon volt lelkipásztor. 1939-ben a karcagi gyülekezet vezetésére kérték fel (ahol több lelkész vezetőjeként kellett szervezni a munkát). Emiatt lemondott a Magyar Út szerkesztéséről. 1948-ban szorgalmazta, hogy a református egyháznak ne csak néhány gimnáziumot, hanem általános iskolákat is hagyjanak meg. 1951-ben az ellen tiltakozott, hogy a református egyház csak a debreceni gimnázium megtartását tekinti célnak. Fellépett a parasztgazdaságok erőszakos szövetkeztetésére (kolhozosítás) ellen is. 1951 nyarán módosító javaslatot nyújtott be a Zsinathoz a tisztújítással kapcsolatban, és a hivatalos listával szemben ellenlistát terjesztett elő és nyílt szavazást kért. 1951. november 18-án Péter János magához hívatta, de nem tudta rávenni, hogy változtasson az álláspontján. 1951. november 27-én az államvédelmisek letartóztatták, Szolnokra vitték, de este szabadon engedték. Másnap újra letartóztatták, Budapestre szállították és őrizetbe vették. A Magyar Útban 1942-ben megjelent cikkei miatt nép- és államellenes magatartással vádolták. 1951. február 21-én hoztak ítéletet: teljes vagyonek Kobzásban, valamint 4 és fél év börtönbüntetésben részesült. A büntetést Vácon töltötte le, ugyanott, ahol korábban ő végezte a rabok lelkigondozását. 1956. május 15-én szabadult. Egyházi fegyelmi ítéletét semmisnek nyilvánították és visszahelyezték karcagi lelkészi állásába, de szolgálati helyét az ÁEH nem engedte elfoglalni. Szabadságolták. 1957. augusztus 10-én a Bakonyba ment kirándulni és nyomtalanul eltűnt. ÚMÉL V. 97-98.

⁵⁰⁹ ld. *Függelék VIII*.

vonta kétségbe. Csupán annak megállapítására szorítkozott Apám felszólalásában is, hogy a nyilatkozat nem a zsinat, vagy az egyház nézeteit képviseli. A hozzászólásokból nyilvánvaló volt, hogy Pap Béla és Apám határozati javaslatát a zsinat óriási többséggel magáévá teszi.

Révész Imre az elnöki székből folyt bele a vitába. Az igazat megvallva, akkor ez nem tűnt fel, de most – harminc év presbiteriánus tapasztalatai és gyakorlata után – roppant visszatetszőnek tűnik nekem, hiszen a legtöbb presbiteriánus-református egyházban az elnöklő személy át kell adja az elnöklést egy másik lelkipásztornak akkor, ha a vitában pártosan akar részt venni. Lehet persze, hogy Magyarországon az elnöki székből, hatalmi pozícióból való vitatkozás az alkotmányos dolog. Onnan az elnöki székből szavaltta Révész Imre hamis pátoossal: „*Felemelt fővel várom a felmentést vagy ítéletet!*”

Bizony ítélet, súlyos ítélet jött volna, ha nem történik valami váratlan esemény, ami mindent felborított. Az utolsó pillanatban, közvetlenül a szavazás előtt felállt Kovács J. István majdnem nyugalmazott budapesti teológiai tanár és akkor, amikor már minden szó felesleges volt, nagy krákogással, káromgással és nyakának sajátos húzogatóásával egy olyan otromba és személyeskedő támadást intézett Révész Imréék ellen, hogy azután az ízléstelenség után Apámék csak egyet tehettek: minden indokolás nélkül visszavonták javaslatuknak a Zsinati Tanács hatásköri túllépésére vonatkozó részét. Végül a zsinat, úgy emlékszem, mégis úgy döntött, hogy a nyilatkozat nem az egyház egyetemessége nevében szól.

Apám beterveztett egy másik javaslatot, amelyben a zsinat kifejezésre juttatta volna azt, hogy az állammal való kapcsolat rendezése során a református egyház nem kíván illetéktelen előnyöket a többi magyarországi keresztyén egyházzal szemben, továbbá felismeri a velük fennálló érdekközösséget és a velük közös egyházi vonatkozásokban való békés együttműködést hittestvéri szeretettel

felajánlja és kéri. Ehhez a zsinat június 15-i ülésére készített, azaz benyújtott határozati javaslatához az akkor elnöklő szentpéteri Kun Béla hajlandó volt hozzájárulni, de Révész Imre minden eszközzel elszabotálta az egészet. Ennek a javaslatnak és a beszédnek szövege megtalálható a függelékben⁵¹⁰.

Az iskolák államosításával kapcsolatban Apám és rajta kívül a zsinat tagjainak a fele azon a véleményen volt, hogy az iskolákat az állam elveheti, de azok önkéntes átadásáról szó sem lehet. Ha az állam az iskolákat hatalmi szóval elveszi, azt keresztyén béketűrőssel elviseli az egyház, de a sok évszázados hitbeli és kulturális örökség felelőtlen és könnyelmű elkótyavetyélésére nem hajlandó. Amellett Apám csakúgy, mint Pap László, Pap Béla, Gönczy Béla⁵¹¹, Zsindely Ferenc, Enyedy Andor és sok más zsinati tag az egyháznak meghagyandó négy fiú- és kettő leánygimnáziumon kívül még jónéhány más iskolát is szerettek volna megmenteni. Hiszen itt nem egy vagy kettő jelentéktelen iskolácskáról volt szó, hanem az elemi iskolákkal együtt jóval több, mint ezer oktatási intézmény konfiskációja fenyegett.

A Magyarországi Református Egyháznak, illetve gyülekezeteinek, egyházmegyéinek és egyházkerületeinek volt összesen:

⁵¹⁰ ld. *Függelék IX.*

⁵¹¹ Gönczy Béla (1886–?) Első és egyben utolsó szolgálati helye Vésztő (Békes megye) volt. Élénk közéleti tevékenységet fejtett ki, egyházi folyóiratot szerkesztett, könyveket adott ki. 1945-ben lett Harsányi Pál utóda az esperesi tisztségben, de 1952-ben lemondott és nyugdíjba vonult, tiltakozásul Bakó László szegedi esperes lemondatása és elhelyezése ellen. Önéletrajza nem szerepel az 1943-as anyaggyűjtésben (*Tiszántúli Református lelkész-önéletrajzok I-II.*, szerk. SZABADI István, Debrecen–Nagyvárad, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára–Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára, 2016). – http://www.emlekpont.hu/publikaciok/dokumentumok/vg/Magatartasaban_megnyilvanul.pdf

- 4 teológiai akadémiaja
- 1 jogakadémiaja Kecskeméten, a kollégium szerves részeként
- 19 fiúgimnáziuma
- 5 leánygimnáziuma
- 2 mezőgazdasági középiskolája
- 1 kereskedelmi iskolája
- 9 polgári iskolája
- 8 liceuma és tanítóképzője.

Ebben a felsorolásban nem szerepel a sok száz elemi iskola. – Meg kell jegyeztem, hogy akadnak emberek, akik szerint az államosításkor sokkal több középfokú intézete lett volna a református egyháznak. Ezek, azt hiszem, abba a tévedésbe estek bele, hogy Makkai Sándor könyvéből⁵¹² olvastak ki adatokat. Akkor, amikor Makkai írta a könyvét, valóban sokkal több református középiskola stb. volt, ugyanis 1945 előtt lévén, ő beleszámította Erdély magyarországi részének iskoláit csakúgy, mint a felvidékieket, kárpátaljaiakat és bácskaiakat. Tagadhatatlan, hogy azokat is államosították, de nem a magyar hatóságok.

A negyvennégy középiskolából harmincnak internátusa is volt. A tervezett államosítás sok ezer tanár és diák életét, egész jövőjét érintette. A falusi iskolák rektorai, igazgatói voltak a gyülekezetek kántorai, orgonistái. A javasolt megegyezés szerint nem maradhattak meg mindkét helyen. Ha a tanítóságot választották, fel kellett adniuk a kántorizálást. Ha pedig kántorkodni akartak, fel kellett adni a tanítóságot, ami nemcsak a fizetéstől elesést jelentette, hanem egész sor hátrányt jelentett, mert azt jelentette, hogy elveszítik köztisztviselői jellegüket, nyugdíjigényük megcsökken, sőt több esetben el is vész stb. Tisztázatlan volt a vallásoktatás helyzete az

⁵¹² MAKKAJ Sándor: *A magyar reformátusság egyházi élete*. Debrecen, Városi ny., 1940. 73-75.

államosítandó iskolákban, és a hebehurgyán, részleteiben nem rendszeresen kidolgozott államosítási, illetve „önkéntes átadási” javaslat egy egész sereg fontos kérdést nyitottan hagyott, mégpedig szándékos rosszhiszeműséggel, mert az írásban rögzítés hiánya az államosítót felmentette minden későbbi kötelezettség alól.

A vita eleven volt. Sokan szólaltak fel, és így nem emlékszem vissza mindenkire. Pap László, Pap Béla, Zsindely Ferenc, Gönczy Béla vésztői pap, Apám és sok más harcolt az egyház igazi érdekeiért. Erőfeszítésük nem is volt hiábavaló, mert az egyházi kiárúsítók alulmaradtak. Egy normális ország normális egyházának szabályszerűen vezetett zsinatán ez le is zárta volna a további vitát, amely a legközelebbi zsinati ülészig nem lett volna újra napirendre tűzhető.

Nem így az Abonyi utca 21.-ben [az] 1948 júniusában Révész Imrék elnöklete alatt tartott nagyfontosságú zsinaton! Jött ugyanis egy ebédszünet, amikor Bereczky Albert elszietett. A délutáni ülésre visszaért, és valami csodás dolog történt: Bereczky Albert füllentett, és erre Révész Imrék újra kinyitották a már szavazással lezárt ügyet. Ugyanis Bereczky Albert, aki az igazmondáshoz való ragaszkodással soha nem volt megfertőzve, határozottan kijelentette, hogy ebédszünetben Rákosi Mátyással beszélt, aki több nagyfontosságú ígéretet tett – egyebek között azt, hogy kötelező hitoktatást fenntartják az államosított iskolákban is.

Ezután újra szavazásra tették fel azt, amit délelőtt már szavazással eldöntöttek. Ez esetben az iskolákat nagylelkűen elajándékozóknak volt igen csekély többségük. Gondolom, ha ekkor is az egyházhűek lettek volna többségben, akkor Révész Imrék addig szavaztattak volna, amíg valaki meg nem unja és át nem áll nagylelkű elajándékozóknak!

Micsoda sziklaszilárd jellemek szavaztak a szolgálékűség és az egyházi iskolák gyáva elfecsérlése ellen! Nem tudok mindenkit felsorolni már csak azért sem, mert sokan ültek a karzat alatt

az én oldalamon szinte egy csoportban. Így csak néhányat sorolok fel: Pap László és Pap Béla, Enyedy Andor tiszáninneri püspök, Szabó Imre budapesti esperes, Zsindely Ferenc dunántúli világi főjegyző, és úgy emlékszem, hogy Tóth Lajos – akkorra már tolnai esperes – is ott volt és Apámékkal szavazott. Hátul, a zsinati terem üvegajtájától nem messze ült egymás mellett két szerény, fiatal lekipásztor, akik ugyancsak Apámékkal szavaztak: Kovács Bálint⁵¹³ és Tóth Endre⁵¹⁴ Kecskemétről. Őket nem ismertem, csak

⁵¹³ Kovács Bálint (1910–2009) A budapesti teológiai akadémia elvégzése után fél évet Hallében, fél évet Marburgban és egy hónapot Nürnbergben töltött az ottani fakultásokon. Segédlelkészi éveit Csákváron és a budapesti Kálvin téren töltötte 1934–37 között. Ezután az Egyetemes Konventnél volt ifjúsági lelkész. Szolgálatát alatt hosszabb külföldi tanulmányutat is tett, részt vett a KIE és a KLE munkájában, szerkesztette a Belmissziói Útmutató ifjúsági anyagát. Szívügye volt a cserkészlet, az ifjúsági táborok és a népfőiskolai mozgalom (*Magyarországi keresztyén népfőiskolák* címmel könyvet is írt erről). 1942-ben hívta meg a kecskeméti egyház vallástanárának a református nőnevelő intézetbe. 1943-ban üresedés folytán a kecskeméti egyház rendes lelkészi állását tölthette be 1957-ig. 1957-től lényegében haláláig a Budapest-Józsefvárosi gyülekezet lekipásztora volt. Közben 1967-ben az utolsó egyházellenes per fővádoltja – bár végül felmentették, súlyos fizikai sérüléseket szenvedett el. – TtREL I.8.d., Kecskemét. – Kovács Bálint: *A kecskeméti szolgálat évei 1942–1957*. Kecskemét, Emmaus Kiadó, 2006. – PAPP Vilmos: *Száz éve született Kovács Bálint*, Reformátusok Lapja LIV. évf. 45. sz. 2010. november 7., 8.

⁵¹⁴ Tóth Endre (1911–1953) A budapesti teológiai akadémia elvégzése után Hollandiában volt ösztöndíjas. 1935-től a budapesti Fasori gyülekezetben volt segédlelkész, majd egyházmegyei lelkész. A második világháború alatt Szabó Imrével és Dobos Károllyal részt vett az üldözöttek mentésében, 1945-ben rövid ideig orosz fogságban volt. 1945 márciusában foglalhata el új szolgálati helyét Kecskeméten (a keleti egyházrészben). A Kecskeméti Református Fiúgimnázium igazgatótanácsának is elnöke lett. Az iskolák ügye mellett az evangelizációt, beleértve a tanyasi evangelizációt tartotta kiemelten fontosnak; 1952-re a tanyai gyülekezetek – Ágasegyháza, Helvécia, Hétenyegyháza, Lakitelek, Méntelek, Szentkirály – önállóvá válhattak. 1953.

feltűnt, hogy a szerényen hátul ülő két fiatalember mindig Apámékkal szavazott. Az egyik szünetben kérdeztem Apámat kilétük felől. Ő mondta el, hogy kicsodák. Apám nagy szeretettel és megbecsüléssel szólt mindkettőről. Tóth Endre sajnos fiatalon meghalt. Rendszeresen Apámékkal együtt szavazott Gönczy Béla Vésztőről és persze Kelemen Kornél bácsi is.

Pap Bélát és Gönczy Bélát addig nem ismertem, és még az első napon történt, hogy ebédszünetben a lépcsőn előttünk mentek lefelé. Megkérdeztem Apámat kilétük felől. Mielőtt felelhetett volna, a hátunk mögül megszólalt egy tiszántúli pap: *„Pap Béla Karcag-ról és Gönczy Béla Vésztőről. Reméljük, egyik vagy a másik lesz mihamarabb az új püspökünk!”* Innen tudtam meg e két úr kilétét.

Azokkal nem törődöm itt, akik – mint Bereczkyék – a rendületlen kiszolgálás mellett szavaztak. Viszont említésre méltó Győry Elemér dunántúli püspök⁵¹⁵, aki hol „itt”, hol „ott” szavazott, több-

november 2-án súlyos agyvérzés érte, november 4-én elhunyt. – TÖRÖK István: *Megemlékezés Tóth Endre és Hatvani Lajos nt. urakról* (2011) http://krek.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=569%3Amege-mlekezés-toth-endre-es-hatvani-lajos-nt-urakrol&catid=14%3Aalkalmaink&Itemid=176&lang=hu

⁵¹⁵ Győry Elemér (1891–1978) A pápai református Teológiát kezdte el, majd félidőtől Genfben tanult tovább. 1915-17 között szenior, segédlelkész és a főgimnázium helyettes tanára volt Pápán. Nagyigmándi segédlelkésség után 1917-20 között dunántúli püspöki titkár Komáromban, 1920-23 között hetényi lelkipásztor – erről a hivataláról erőszakkal távolították el a trianoni döntés következményeként. Komáromi helyettes lelkésség után 1924-26 között ismét püspöki titkár volt. Addigra megszerezte a teológiai magántanári képesítést, és 1926-28 között a pápai Teológia gyakorlati teológia tan-székén oktatott. 1928-43 között a győri, 1943-62 között a pápai gyülekezet lelkipásztora volt. 1935-43 között a Dunántúli Református Egyházkerület lelkési főjegyzője, majd ezt követően püspöke 1961-es nyugdíjazásáig. A Református Egyetemes Konvent lelkési elnöke és az Országos Béketa-nács Református Bizottságának elnöke is volt. – KRÁNITZ 2013. 908.

nyire „holott”, azaz a kiszolgálókkal. Gumilabdaként pattant fel a rendszer iránti buzgó hűségében és pufók pofijával durcás kihívással nézett körül. Walt Disney *Három kismalac* című filmjéből a komoly kismalacot imitálta. Még egy masni kellett volna a nyakába és az ének: „*Nem félünk a farkastól ...*” Az persze nem lett volna igaz, mert Győry Elemér félt, bár nem a farkastól.

Muraközy Gyula bácsi nem volt hajlandó egyik oldal felé sem elkötelezni magát. Önérzete nem engedte meg a szavazásától „tartózkodás” parlamentáris kiútját, hanem mindegyik szavazás előtt kiosont a teremből, mintha éppen telefonhoz vagy a mellékhelyiségre kellett volna sietnie. Ma is előttem van, amint a szavazás előtt behúzott nyakkal és kissé meghajolva lopakodott kifelé a második sorban levő helyéről. Miért kellett neki meghajolva lopakodnia akkor, amikor nem moziban volt és a vetítővásznat így nem tartarta? Nem tudom. Lehet, azt gondolta, hogy így nem látják. Szó ami szó, bizony nem a toilette ment, nem is a telefonhoz, hanem az üvegajtón át láttam, amint az ülésterem előszobájában lapult a szavazás végéig, és akkor lihegve besietett, mintha még voksolni akart volna. Tipikus Gyula bácsi volt! Meglehet, hogy ekkor már beszervezték hírszolgálatosnak, de nem vagyok biztos benne. Persze az is meglehet, hogy ez a bátor magatartása hívta fel rá a figyelmet, mint prospektív⁵¹⁶ hírszerzőre.

Balogh Jenő szorgalmasan végülte a zsinatot, többnyire az előnöki székben, ahol megható lelkiismeretességgel szimbolizálta az aggastyángárda teljes irrelevanciáját: egy zöldessárga selyemernyős éjjeliszekrénylámpa mellett írt rendületlenül. Vagy a jegyzőkönyvet vezette egyéb feladat híján, vagy magánlevelezést folytatott, de sok vizet nem zavart. Viszont büszke lelkesedéssel aláírta az „Egyezményt” és keresztyén nagyvonalúsággal elajándékozta

⁵¹⁶ jövőbeli

az összes elemi iskolát, a legtöbb középiskolát, és egzisztenciális krízisbe hajtotta tanárok és falusi tanítók százait. Bizony szegény öregúr hosszú utat tett meg a Szabadelvű Párttól és Nemzeti Munkapárttól a sztalinizmus előtti meghunyászkodásig.

A római katolikus egyház nem hódolt be, s talán éppen ezért nemhogy nem járt rosszabbul a református egyháznál, hanem mindvégig előnyösebb helyzetben maradt. Tehát a szolgálalkúság nemhogy nem hozott hasznot, hanem kifejezett ráfizetést eredményezett. Nem segített volna az iskolák államosítása ellen, de a református egyház becsülete és önbecsülése szempontjából talán mégis jobb lett volna, ha Révész Imre nem szabotálta volna el Apám határozati javaslatát arra vonatkozólag, hogy összefogásra nyújtsanak testvéri jobbot a többi egyház felé.

Az állam iránti magatartással kapcsolatban Apámék felfogása egyszerű volt, mégpedig az, hogy az egyház és a keresztyén hívő az állami törvényeket és rendeleteket tiszteletben kell tartsa: *„Akár jó egy törvény, akár rossz, mindaddig, amíg érvényben van, be kell tarttuk. Azt viszont ne hazudjuk, hogy a rossz és gonosz valójában jó lenne.”* Itt volt a nagy szakadék Apámék – ebbe beleérthetjük mindazoknak a zsinati atyáknak, lelkipásztoroknak, presbitereknek és híveknek ezreit, akik ugyanígy gondolkoztak, – és a sztalinizmust önkéntesen kiszolgálók között. Az utóbbiak ugyanis éppen azt a hazugságot szajkózták, mintha a gonosz és sátáni lenne a jó, az igaz, az áldott és felettébb kíváncsú. Ezek a sátáni rendszert orcapirulás nélkül nevezték úgy, hogy „Isten kegyelmes ajándéka”. Ezt a Lorántffy Egyesület renegát lelkészéből lett főgondnok, halálig nem teljesen hű gyűjteményi igazgató Esze Tamás is átvette 1958-as főgondnoki beköszöntőjében: az 1956-os felkelést véresen leverő terrorista rendszert hódoló szolgáltsággal „Isten kegyelmi ténye” elnevezéssel illette.

Elérkeztünk az 1948-as dunamelléki főgondnokválasztáshoz, amelyről számtalan hamis történet forgott közszájon. Ezért jobb,

ha leírom itt a valóságot, melynek szinte minden percét és pillanatát átéltem.

Mint már említettem, Apámat is és Rákosi Mátyás Kiss Roland-ját is jelölték a főgondnoki tisztre. Kiss Roland akkor már Laci bácsiék patrónus keresése folytán egyházkerületi tanácsbíró volt. Apámnak már az sem tetszett. Azt viszont, hogy Rákosi Mátyás pontosan ezt a lekopott, lejáratott és munkanélkülivé vált figurát szemelte ki főgondnoknak, ördögileg kitervelt inzultusnak, az egyház szándékos és gonosz megalázásának, Rákosi Mátyás személyes bosszújának tartotta, amellyel a törpe diktátor meg akarta valósítani Dunamellék teljes meggyalázását. „*Akárcsak Caligula, a lovát tenné meg consulnak*” – mondta Apám, aki Dunamellék népét sokkal jobban szerette, mintsem egy ilyen ördögi inzultust tétlenül elnézhetett volna.

Kiss Roland azokban az esztendőkhöz volt belügyminisztériumi államtitkár, amikor a belügyi szervek emberek százait, sőt ezreiket hurcolták el, gyötörték meg és százakat, ha nem ezreket nyom nélkül el is pusztítottak. Egy ilyen gyilkos szervezettel asszociált alak kiszemelése a dunamelléki főgondnoki tisztre csak egy sátáni agyban fogamzhatott meg. Kiss Roland ostobasága és félműveltsége csak azért nem volt országos vagy nemzetközi hírű, mert kevesen tudtak ennek a jelentéktelen, viceházmesterséghez sem eléggé intelligens alak létezéséről! Jelleméről pedig csak annyit, hogy mindazok, akik olvasták az 1956-os főgondnoki lemondólevelét, tudják, hogy még betyárbeccsület sem volt ebben a karakter nélkül világra jött lényben. Undorító volt, ahogyan cinkosaira „köpött”.

Azt, hogy Kiss Rolandot komoly, valóban tősgyökeres dunamelléki ellenjelölt nélkül megtegyék kerületi főgondnoknak, nem lehetett megengedni. Számtalanul sokan jöttek Apámhoz azzal, hogy ha valaki, úgy ő az, aki útját tudja állni Kiss Roland sima, könnyed bejutásának. Apám mellett tudatában volt annak, hogy Kiss Roland jelöltsége több, mint véletlen, mert ez Rákosi Mátyás megtorló

intézkedése az ő börtönéveit közvetve meghosszabbító Lázár Andor volt igazságügyminiszter főgondnökká megválasztásáért. Természetes, hogy ez az eljárás kicsinyes volt Rákosi Mátyástól, de ő ilyen kicsi és kicsinyes emberke volt. Ezért kellett neki mindig felülkerekednie. Ezzel persze meg is cáfoltuk Bereczky Albertnek azt a hazugságát, mintha Apám ellen Ordass Lajos védelmének elfogadása lett volna a kifogás. Akkor, amikor a főgondnokválasztási processzus elkezdődött, Apám még nem volt Ordass püspök védője. Rákosiék nem Apámat akarták a főgondnokságból kizárni, hanem a Dunamelléki Egyházkerületet akarták Kiss Roland főgondnokként rátukmálásával megalázni.

Viszont éppen ez volt az oka annak, hogy Apám, aki jól tudta, hogy megválasztatása esetén sem maradhatna sokáig főgondnok, elhatározta, hogy Isten kezébe adja magát eszközül arra, hogy a Dunamelléki Egyházkerület gyülekezeteinek, illetve presbitériumainak módot adjon Rákosi marionettjének visszautasítására. Ezért és kizárólag ezért vállalta a jelöltséget, és nem volt hajlandó visszalépni a zsaroló fenyegetés hatására sem.

Még soha nem láttam Apámat annyira elszánnak, mint azokban az idegfeszítő hetekben és hónapokban. El volt szánva arra, hogy inkább börtönbe megy, mert számára nem az egyéni biztonsága, hanem a dunamelléki hívek, presbiterek és lelkészek integritása volt a tét. A nagyvárosi presbitériumok némelyikével szemben nem voltak túl nagy váradalmi, de a föld népét eléggé ismerte ahhoz, hogy tudja: azok nem hüllők, hanem gerincesként születtek. Azt akarta, hogy azoknak gyermekei, unokái és dédunokái sem kell szégyelljék magukat az 1948-as főgondnokválasztás miatt. Ebben van a kulcs akkori magatartásának magyarázatához.

Nem sokkal a szavazások beküldésének határideje előtt egy körleveleskét kapott minden dunamelléki presbitérium a következő szöveggel:

Nagytiszteletű Presbitérium!

A dunamelléki egyházkerület espereseinek és egyházmegyei gondnokainak f. hó 10.-én megtartott értekezlete az egyházkerület megüresedett főgondnoki tisztségének betöltésénél engem ajánlott a presbitériumok figyelmébe. A velem szemben megnyilvánult bizalmat megköszönve, azt kell kérjem, hogy a Nagytiszteletű Presbitériumok ennél a választásnál a személyemtől eltekinteni szíveskedjenek, mert a saját egyházközségem lelkipásztorának a püspökválasztástól visszalépése után nem volnék abban a helyzetben, hogy a netaláni megválasztatásom esetén a főgondnoki tisztséget elfogadhassam.

Budapest, 1948. május hó 24. napján

Atyafiúi köszöntéssel:

dr. Kardos János

a solti egyházmegye gondnoka

Ez a körlevél⁵¹⁷, amelyen csak az aláírás helye volt meg aláírás nélkül, közönséges hamisítvány volt, melyet nem a pártszervek valamelyik irodájában, nem is az ÁVO valamelyik írógépén, hanem a Ráday utca 28.-ban levő püspöki hivatal egyik irodai írógépén gépelték. Azokat a betűket jól ismertük a püspöki hivatalból kiküldött iratokról. Persze Apámnak nem küldtek a körlevélből, de Tóth Pali bácsi kézhezvételekor azonnal úgy gondolta, hogy ez csak hamisítvány lehet. Azonnal telefonált Apámnak, és még a reggel folyamán bejött a stencilen lehúzott körlevélkével.

Apámat az is bosszantotta akkor, hogy az ő neve elé azt írták, hogy „atyafiúi köszöntéssel”. Szerinte ez magyartalan és értelmet-

⁵¹⁷ KARDOS István ezt a körlevelet a *Függelék*ben is közli, további megjegyzésekkel, ld. *Függelék* XII.

len, mert itt nem az Atya-Fiú-Szentlélek köszöntéséről van szó, hanem a keresztyén atyafiságról. A helyes köszöntés tehát az, amit ő szokott használni: „atyafiságos köszöntéssel”.

Apám azonnal felhívta a püspöki hivatalban Nagy Sándor tanácsost⁵¹⁸ – fertelmesen sötét jellemű ember volt, s az ő alkalmazása is illusztrálja drága jó Laci bácsi rossz emberismeretét, – aki mindent tagadott és azt állította, hogy nem tud semmiről. Erre Apám felhívta Bereczky Albert dunamelléki püspökségre jelölt, de még meg nem választott individuumot, aki ugyancsak tagadta, hogy egy ilyen körlevélről tudott volna, viszont fejből el tudta mondani a neki ismeretlen, vagy legfeljebb csak aznap korán reggel futólag látott körlevélke szövegét. Addig csak azt tudtam, hogy Ravasz László gyermekkorában egyszeri olvasásra el tudott mondani sok szakaszos francia verseket is, de Bereczky Albert Kunszentmiklóson még nem adta sok jelét annak, hogy bármit is gyorsan fejből meg tudna tanulni. Ötvennégy éves korára legalább odáig eljutott, hogy egy számára ismeretlen körlevelet be tudott vágni. Persze meglehet, hogy ebben is csalt és nem egyszeri olvasásra vágta be a levélkét, hanem napokon át javítgatta, fogalmazgatta az „atyafiúi köszöntés”-ig. Érdekes volt viszont az, hogy ez a Bereczky, aki se püspök nem volt, se főjegyző, se rangidős esperes, már úgy intézkedett, mint egy beszentelt [!] püspök. Ugyanis ígéretet tett, hogy azonnal cáfolatot küldet ki minden presbitériumhoz. Intézkedett, akárcsak egy felszentelt és beiktatott püspök. Ha az egyháztól nem is volt erre felhatalmazása, a pártközponttól már bizonyára kapott erre engedélyt. Azt nem tudom, hogy a megígért cáfolat kiment-e? Mai napig sincs nyoma annak, hogy ilyesmit valaha is kiküldtek volna, és egy presbitériumról, lelkészi hivatalról sem tudok, amely

⁵¹⁸ Személyét nem sikerült azonosítani; valószínűleg nem azonos Nagy Sándor (1896–1954) konventi tikárral, akit szintén Ravasz László nevezett ki, és aki 1944 után a nyugatra távozó menekült hívek lelkigondozását szervezte.

ezt megkapta volna. Kiküldése esetén is csak a szavazási határidő után érkezhettek volna meg. Ennek a szabotázsakciónak eredményeként sokan megzavarodtak. Egy jelölt sem érte el az abszolút többséget (50% plusz 1 szavazat). Új választást kellett tartani a két legtöbb szavazatot kapott jelölt, Kiss Roland és Apám között.

Úgy tűnik, hogy Apám ez első forduló után arra is gondolt, hogy a szavazás második fordulója után solti gondnokságáról is lemond. Erről tanúskodik Vargha Tamás bácsihoz írt levele:

dr. K./M.26241948. július 19.-én

Nagytiszteletű
Vargha Tamás úrnak,
ref. esperes
Kunszentmiklós

Kedves Tamásom!

A püspökválasztás eredménye megerősítette bennem azt az aggodalmat, hogy az egyházkerület lelkipásztorai és az általuk vezetett presbitériumok más úton remélik megközelíteni az Egyház által szolgálni kívánt célokat, mint amely utat én helyesnek tartok.

Az én alaptételem kezdettől fogva az, hogy akár alapos, akár alaptalan az a vád, hogy a Református Egyház az elmúlt rendszerek ideje alatt politizált és túl messzire ment el jobbra, ebből nem az következik, hogy most balra menjen, hanem az, hogy egyáltalában ne politizáljon, sőt politikailag (*Apám nyilvánvalóan a párt-politikai exponáltságot kifogásolta*⁵¹⁹) maradjon tökéletesen színtelen. Annak idején éppen Veled szólaltunk fel Nagy Ferencnek

⁵¹⁹ Kardos István megjegyzése

legalábbis túlzott szerepeltetése ellen és főgondnökká választása is megghiúsult, Baranya azonban egyházmegyei gondnokává tette, majd – Bereczky Albert és Kiss Roland politikai államtitkárokkal együtt – kerületi tanácsbíró és zsinati tag lett, sőt a Kálvin tér is sietett megtisztelni magát azzal, hogy főgondnokává választotta. Következett a zsinati tanácsnak – a zsinat által is illetéktelennek felismert – deklarációja és az Egyház szempontjából teljesen felesleges és az azóta meghozott általános érvényű állami törvény szerint feleslegesnek is bizonyult ú.n. „concordatum”-nak a zsinat által megszavazása.

Most pedig a politikailag rendkívül nagymértékben exponált Bereczky Albert 340, a politikailag mindenesetre kevésbé exponált, de mégis politikusnak számító Kiss Roland pedig a főgondnokválasztáson 210 szavazatot kapott. Hangsúlyozom, hogy szerintem nem annak van jelentősége, melyik pártnak – a kispapok, a Barankovics, vagy a dolgozók pártjának – a tagjáról van szó, ettől még lehet bárki a legkíváncsiabb lelkesítő vagy világi egyházi tisztségviselő, hanem a politikai exponáltság és annak mérve a szerintem fontos. Nem csinállok abból titkot, hogy éppen ezért sokkal inkább tudnék megbékélni a politikailag nem exponált Kiss Roland főgondnokságával, mint a politikailag nagymértékben exponált Bereczky Albert püspökségével. Hogy az én fel fogásom helyes-e vagy a presbitériumok többségéé, abban én bíró nem lehetek, csupán azt látom, hogy az én további közreműködésem semmiképpen nem kívánatos. Ezért arra határoztam magamat, hogy – a Solti Egyházmegye 42 „Bereczky” és 43 „nem Kardos” abszolút többségű szavazatarányának fájdalmas tudomásulvételeként is – az egyházi tisztségeimről lemondok.

Leveletem légy kegyes kizárólag Neked szóló magánlevélnek tekinteni, lemondásom tényét pedig a főgondnoki pótválasztás megtörténteig bizalmasan kezelni, mert feltétlenül el kell kerülnöm azt a hamis látszatot, mintha engem a főgondnoki választással

kapcsolatban bárki is visszavonulásra kényszeríteni vagy bármiképpen befolyásolni akarna.

A hivatalos lemondásomat folyó évi augusztus hó 10.-e utáni napokban fogom címedre elküldeni azzal a kéréssel, hogy engem az egyházmegyei közgyűlés napjáig e szolgálat alól felmenteni szíveskedjél.

A jelen levellemnek nincs más célja, mint elhatározásom okát Előtted már most leplezetlenül feltárni.

Szándékosan erőt veszek magamon és tartózkodom minden elégius hangnak megütésétől és ezúttal csupán annyit mondok, hogy az a megtiszteltetés és öröm, amelyről a bemutatkozó beszédemben tettem említést azzal kapcsolatban, hogy „jobb kezed osztályosa” lehettem, őszinte volt és meg fogom őrizni egész életemen át.

Igaz szeretettel ölel
Jánosod

Az „egyházi tisztségek” feltétlenül a solti gondnokságra vonatkozott, mivel a zsinati tagságról Apám hamarosan a „kiárusító” zsinat után, részben tiltakozásul, részben azt felismerve, hogy a fejbólintók, meghunyászkodók és opportunisták többséget alkotnak, még 1948. június 29-én lemondott. Mivel ismeretlen tettesek jóvoltából iratai hatalmas tömege eltűnt, örülök, hogy ez a levélmásolat, melyből feltétlenül több példány is volt, előkerült. Tamás bácsi erre adott válaszlevele, ha volt ilyen, az eltulajdonított iratokkal kellett legyen. Meglehet azonban, hogy Vargha Tamás személyes beszélgetésben győzte meg Apámat arról, hogy az első forduló szavazatainak eredménye a szándékos félrevezetésnek, vagyis a nevében szétküldött hamis körlevélnek tulajdonítható. Mint tudjuk, Apám nem mondott le a solti egyházmegyei gondokságról, és ez Vargha Tamásnak és Pap Lászlónak köszönhető. Ők győzték meg arról, hogy szolgálataira szükség van.

A főgondnokválasztás második fordulójával az egész hercehurca előről kezdődött. Ravasz László, aki – azt hiszem – nem teljesen értette Apám okait a jelöltség fenntartására, féltette őt esetleges kellemetlenségektől, vagy éppen meghurcoltatástól. Bereczky ezt az aggodalmát nemcsak felhasználta, hanem még szította is. Kifejezetten ijesztgette Laci bácsit azzal, hogy mekkora nagy baj érheti Apámat akkor, ha nem lép vissza a jelöltségből. Laci bácsi, teljesen érthetetlenül, még mindig bízott Bereczkyben, s következőképpen minden áron rá akarta beszélni Apámat a jelöltségtől visszalépésre.

Laci bácsi akkor, amikor lebeszélési kísérletei nem sikerültek, egy tekintélyes lelkipásztorokból álló zsűri egybehívását javasolta: döntse el a zsűri, hogy Apám visszalépjen-e vagy sem? A drága jó atyai barát még mindig nem ismerte fel Apám igazi okait, s meg lehet, hogy egyszerűen makacskodónak tartotta. Azt sem ismerte fel, hogy Apám esetleges letartóztatása is segített volna az utókor felé bizonyításában annak, hogy Barth Károly minden illetlen és illetéktelen handabandázása, minden hamis prófétasága és a totalitáriánus rendszer minden propagandája ellenére nem az egyház választ magának szabadon, hanem a gyilkos sztalinizmus tobzódik. Apám letartóztatása ékes bizonyíték lett volna az utókor felé. Hiszen a jelöltség fenntartásával Apám nem a tisztségviselésre, nem is a kortársakra, hanem a dunamelléki presbitériumok utókor általi megítélésére, legfőképpen pedig a lelkiismeret Urára gondolt.

Persze voltak kétségei is, mint azt a Vargha Tamás bácsihoz írt levele is mutatja. Ezeket Tamás bácsival, a „fiatal Laci bácsival” (Pap Lászlóval), no meg Pankájával, az én édes Memikémmel beszélte meg. Ők meg azt mondták, hogy az első forduló eredményét ne tekintse bizalmi kérdésnek, mert a hazug körlevél sokakkal elhitette azt, hogy ő nem akarja a rászavazást. Majd a második fordulón, amikor tudják, hogy lehet rá szavazni, Dunamellék megmutatja gerinces hithűségét!

Apám Laci bácsinak a zsűrire vonatkozó javaslatát csak részben fogadta el. Azt is csupán Laci bácsi iránti szeretetből, tiszteletből és tapintatból. Nem volt kifogása az ellen, hogy a zsűri véleményt mondjon, de előre kijelentette, hogy a döntés felelősségét nem hajlandó másra átruházni, hanem kizárólag önmagának tartja fenn.

A zsűri a következőkből állt: Ravasz László, Bereczky Albert, Muraközy Gyula, Pap László, Szabó Imre és Victor János⁵²⁰. Amikor összeültek, Bereczky Albert – ismét hazudva – azt állította, hogy Apám visszalépése esetén meg tudja akadályozni Kiss Roland további jelöltségét, illetve főgondnökká választását.

Ez a nagyképű hazugság ismét szerzőjének ostoba rövidlátását mutatja, mert – akár csak a sánta kutyát, – Bereczkyt is könnyű volt utolérni. Akármennyire is szeretnék valami finomabb kifejezést használni, azt kell írjam, hogy a habituális hazudozó valami könnyen megcáfolható hazugságot rángatott elő. Mindenki tudta az igazságot, csak éppen az újságok nem írhatták meg: Rákosi Mátyásnak nem Apám ellen volt kifogása, hanem minden áron a maga

⁵²⁰ Victor János (1888–1954) A budapesti Teológiai Akadémia mellett bölcsészeti stúdiumokat is végzett. 1912-13-ban az észak-amerikai Princeton-ban folytatta teológiai tanulmányait. 1931-ben teológiai magántanári képesítést (Pápa) és bölcsészdoktori fokozatot (Budapest) szerzett. Segédlelkészi éveit a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség utazótitkáráként, majd főtitkáráként töltötte, egy részét Hollandiában és Angliában. 1922-25 között az egyházkerület Budapestre beosztott missziói lelkésze. 1925-32 között a Budapesti Teológiai Akadémia rendes tanára és 1930-32 között a Kálvin téri egyház helyettes lelkésze is volt. 1932 őszétől 1949-ig a Szabadság téri egyházközség lelkipásztora (egyben alapítója). 1949-től haláláig ismét a budapesti Teológiai Akadémia professzora volt. A Dunamelléki Református Egyházkerületnek 1929-től tanácsbírája, 1945-től lelkészi főjegyzője, a Református Egyház c. hivatalos lapnak alapításától, 1949-től főszerkesztője volt. Több cikluson át a Zsinat, a Zsinati Tanács és az Egyetemes konvent tagja. – TtREL I.8.d., Budapest–Szabadság tér. – KRÁNTZ 2013. 441. – ÜMÉL VI. 1225.

bohócát, Kiss Rolandot akarta főgondnokként a Dumamellék nyakába ültetni, hogy ezzel a nyakas kálvinistákat megalázó módon móresre tanítsa. Ezt Bereczky is tudta, hiszen ezt az utasítást kapta a pártközponttól Dunamellék népének kollektív meggyalázására.

A tekintélyes lelkipászorokból álló zsűri nagy többsége figyelmen kívül hagyta ezeket a tényeket, és lelkendezve markolta meg Bereczky légből kapott állítását. Egy szavazat ellenében azt javasolták Apámnak, hogy lépjen vissza. Az egy szavazat Pap Lászlóé volt, aki nemcsak átlátott Bereczky hazugságain, de mert is annak megfelelően dönteni. Meglehet, hogy a zsűri többi tagja is felismerte a hazugságot Bereczky állításában, de a füllentés egyben kiút volt nekik egy dilemmából.

Apám megköszönte a zsűrinek a tanácsot, és fenntartotta jelöltségét. Tette ezt azért is, mert más forrásokból tudta, Rákosi Mátyás minden áron diadalmaskodni akar a kiszolgáltatott Dunamelléken, és nem kevesebb kell neki, mint az, amit száz évvel korábban Windischgrätz így fejezett ki: „unbedingte Unterwerfung!”⁵²¹ Ezt a zsűri többsége esetleg megadta volna Rákosi Mátyásnak, Kardos János és Pap László azonban nem volt hajlandó erre. A szavazási első forduló zűrzavarának tisztázása után nyilvánvaló volt, hogy Dunamellék presbitériumainak nagyobbik része nem hódol be Rákosi Mátyás egyházgyalázó akarata előtt!

Apám meg volt győződve arról, hogy ki kell tartania a jelöltsége mellett, és a falvakból, sőt városokból és némely budapesti presbitériumból is olyan hírek jöttek, amelyek hallatára kötelességének tekintette a helytállást. A drága, szelíd jóbarát és elnöktárs Vargha Tamás szerepe sokkal jelentősebb volt ezekben a hetekben és hónapokban, mintsem az emberek gondolták volna: erősítette Apámat! Az meg ismét testével, lelkével, egész lényével érezte

⁵²¹ feltétel nélküli behódolás

Dunamellék népének szinte minden szívdobbanását, és tudta, hogy a papok és presbiterek többsége nem fogja eladni lelkiismeretét. A kétségek kritikus napjai elmúltak már.

Ekkor telefonhívások jöttek – nem Apámnak, hanem Anyámnak, mégpedig Bereczky Alberttől és az általa félrevezetett Ravasz Lászlótól, akik őt akarták rávenni Apám visszaléptetésére. Az én kis Memikém minden ilyen unszólásra ugyanazt felelte: „*Az én uram tudja, mi a teendője.*” Nem volt hajlandó arra, hogy Apámat akár egy kicsit is gyengítse, pedig tudom, hogy sokat aggódott azokban a hónapokban. Laci bácsi is, Bereczky is többször igyekezett Anyámmal beszélni, de az csakoly sziklaszilárd maradt, mint Apám, pedig meglehet, hogy egész egzisztenciánk volt a tét.

Jöttek másfajta telefonok is, amelyek félig-meddig zsarolásnak is beillettek volna. Ízléstelen gyanúsítgatások, sugalmak, inszINUÁCIÓK, burkolt és nem burkolt fenyegetések. Azok, akik ezeket kitervelték, elég gyatra legények lehettek, mert önmagukból kellett kiinduljanak. Viszont Apámat és az ő Pankáját nyilvánvalóan nem ismerték!

Ekkor Bereczky Albert elszánta magát, hogy Apámat fogja megrettenteni. Közvetlenül őt hívta fel, és közölte vele, hogy nagy baj, nagy veszély van. Apám is tudta, hogy baj van, de nem ő volt bajban, hanem Bereczky, aki nagy garral felvette a megrendelést a pártközpontban megbízóitól, de képtelen volt leszállítani az árut. Kiderült, hogy az összes kegyeskedő pereputtya együtt sem tud megbirkózni a derék, konvencionális kálvinista keresztyénnel, akik nem esnek hanyatt és nem rettennek meg a blöffök és hazugságok előtt. Érdekes időszak volt az, amikor Bereczky „megtértjei” ugyanazért küzdöttek, mint Rákosi ateista ügynökei: az állhatatos konvencionális kálvinista keresztyének letörésén. Micsoda paradox! Ekkor a kommunisták már világosan látták, hogy Bereczky nemcsak az egyház felé hazudik, de nekik is: az egyház felé úgy mutatta magát, mintha Rákosi befolyásos jóbarátja lenne, aki majd

mindent el fog intézni. A pártközpont felé pedig megjátszotta a nagytekintélyű egyházatyát és lelki vezért, aki az egyházat kénye-kedve szerint tudja irányítani. Az egyházban sokan már csak Bereczky püspöksége alatt tanulhatták meg saját bőrükön, hogy az ő nagy befolyása csak a másoknak ártásra alkalmas, mert segíteni nem tud és nem is akar, kivéve akkor, ha a kommunisták egyes esetekben erre buzdítják.

A kommunisták szerették kiszolgálóik jellemgyengeségeit, mert az ilyen ember általában mindenre hajlandó. Jó pontnak számított náluk a szenvedélyesség – házasságon kívüli bujálkodásban éppen úgy, mint az alkohol mértéktelen fogyasztásában. Már a teológusok és káplánok között is számon tartották az ilyen „vezetésre alkalmas”-okat. Bakos Lajos⁵²² korábbi súlyos alkoholizmusa nyomósabb érv volt a püspökségéhez, mint teológiai betokosodottsága. A Munkácsról 1944-ben megfutott és lelki vigaszt totális alkoholizmusban kereső hitoktató, dr. Bartha Tibor⁵²³, nem

⁵²² Bakos Lajos (1905–1979) A pápai Teológia elvégzése után 1930–32-ben Utrecht és Halle teológiai fakultásain tanult tovább. Segédlelkési éveit Pápán töltötte. 1932-ben Balatonarács lelkipásztorának hívták meg. 1943-ban a debreceni tudományegyetemen teológiai doktorátust szerzett. 1949–51 között a pápai Teológián tanított. A Dunántúli Református Egyházkerület 1963-ban főjegyzővé, 1964-ben püspökké választotta; ekkor hagyta el az arácsi gyülekezetet és Veszprémben lett lelkipásztor. 1970–75 között a budapesti Teológián tanított. Kitüntetései: Magyar Népköztársaság Zászlórendje; Munkaérdemrend; Veszprém Megyéért Érdemérem arany fokozata; Népfront munka és Békemozgalom jelvénye. – *KRÁNITZ* 2013. 980. – *ÚMÉL* I. 279–280.

⁵²³ Bartha Tibor (1912–1995) A debreceni Teológia elvégzése után Hallében, Marburgban és Bázelen tanult tovább. 1938-ban Debrecenben teológiai doktorátust szerzett. 1934–41 között Hajdúhadházon, Sápon, Debrecenben, Csaholcon volt segédlelkész. 1945-ig Munkácsen vallásoktató lelkész, majd 1945–49 között a csaholci gyülekezet lelkipásztora. Berekfürdön 1949-től segédlelkész, 1950–51 között a lelkészotthon vezetője. 1952-től Debrecen-

lehetett volna teológiai tanár, egyházkerületi főjegyző, püspök és az egyházat miniszter korában is kezében tartó Péter Jánosnak zsinati elnökként is engedelmes mamelukja, ha mértéktelen italozásával be nem bizonyította volna jelleme formálhatóságát és alkalmazhatóságát.

Bereczky hosszasan beszélt a telefonba. Valóban minden áron rá akarta venni Apámat a visszalépésre. Amikor már végképpen kifutott az argumentumaiból, elszánta magát a nagy fenyegetésre: „*Jánosom, Rákosi azt mondta, ha nem lépsz vissza, akkor elvitet!*” – Ott álltunk Apám körül, amikor ez a telefonbeszélgetés lefolyt, mivel mindnyájunkat érdekelt, miféle fenyegetéssel, hazugsággal vagy zsarolással lép fel ez az ember? Hallottuk Apám válaszát: „*Tudod mit, Albert, akkor el leszek víve. Be kár, hogy nem vertelek többet Kunszentmiklóson, mert talán ember lett volna belőled és nem ijedeznél olyan könnyen!*” Ezzel Apám le is tette a kagylót, mert ilyen fenyegetés után már nem volt mit tárgyalniuk. Bereczky kijátszotta már utolsó kártyáját is.

Apám hamarosan újra a telefontól volt, és felhívta Házi Árpádot a pártközpontban. Elmondta neki a Bereczkyvel folytatott be-

ben élt: 1957-ig az Árpád-téri, 1958-tól a Nagytemplom Keleti részi gyülekezet lelkipásztora volt 1986-ig. Közben 1953-58 között a debreceni Teológia professzora, 1958-86 között a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, egyúttal a Magyarországi Református Egyház Országos Zsinatának lelkes elnöke és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke (1959–1987). 1958-tól 1988-ig országgyűlési képviselő, 1963-88 között az Elnöki Tanács tagja, továbbá számos városi és megyei tanács elnökségének tagja, a Hazafias Népfront vezető tisztségviselője. Mindvégig támogatta az MSZMP politikáját, nevéhez fűződik a szolgálat teológiájának kidolgozása (a kommunista rendszer tökéletes kiszolgálását megalapozó teológiai elmélet). – KOZÁK Péter: Bartha Tibor, id. (irodalomjegyzékkel) <http://www.nevpont.hu/view/2470> – ÚMÉL I. 473–474.

szélgetést és a Rákosi Mátyásnak tulajdonított fenyegetést, majd hozzátette, hogy nehezen tudna ilyen kijelentést Rákosi Mátyásról feltételezni. Ezek után megkérte Házit, hogy tudja meg, mi az igazság? Az igazat megvallva, Apám ennél sokkal rosszabbat is tudott Rákosiról feltételezni, de úgy gondolta, hogy ekkor az már aligha mondhatná azt, hogy feltételezzék róla a legrosszabbat is.

Körülbelül negyed- vagy félóra múlva szólt a telefon. Házi Árpád jelentkezett: *„János bácsi, most voltam Rákosi elvtársnál, aki fel van háborodva, hogy Bereczky, aki neki nem beszélgető- vagy tárgyalópartnere, ilyeneket terjeszt róla. Biztosítalak, hogy elvitétedről szó sem volt és ilyesmiről nincsen szó. Bereczky kapott egy feladatot a pártközponttól, és az ő gondja az, hogy végre tudja-e hajtani vagy sem? Rákosi elvtárs ilyen aprólékos ügyekkel nem foglalkozik, és nem kíván az egyház belügyeibe beleszólni.”* Kis szünet után hozzátette: *„Persze, ha visszalépnél, Rákosi elvtársnak az ellen sem lenne kifogása.”*

Ebből Apám tudta, hogy letartóztatása azidőben szóba sem jöhet. Egyedül Bereczky Albert maradt kellemetlen helyzetben, mert Rákosi Mátyás nevét „hiába felvette”. Sőt, mi több: Mestere nevével és nevében fenyegetőzött. Ezzel a kommunistákat, akik azért alkalmazták, hogy ő végezze a szennyes munkát és ők ne kompromittálódjanak, kiszolgáltatta, és szinte azt bizonygatta, hogy azok bizony nagyon is beavatkoznak az egyház belügyeibe. Tehát pontosan azt hangoztatta, amit azok titkolni akartak, és nyilvánosan nem voltak hajlandók beismerni. Ezt a melléfogást Bereczky azután még nagyobb szolgálalkúséggel és az egyház érdekeinek még lelkesebb elárulásával igyekezett jóvátenni falkamestere előtt.

Ismét jöttek a telefonhívások – nevesektől és névtelenektől ...

Elérkezett a választás második fordulója, amelyen Apám a szükséges abszolút többségnél jóval több szavazatot kapott annak ellenére, hogy sok vidéki gyülekezet lelkipásztorát intimidálni

igyekeztek állami és pártfunkcionáriusok, sőt nem egy faluban presbitereket is igyekeztek befolyásolni, megfélemlíteni. Voltak olyan fenyegetések, hogy a lelkész vagy presbiter családjá apa nélkül maradhat.

Dunamellék presbitériumai nem bocsájtották áruba lelkiismeretüket. Manapság hallani olyan megjegyzéseket, mintha az egyház kollektív bűnbánatára lenne szükség. Ostoba hazugság, amit nagyon sokszor olyanok terjesztenek, akik már akkor leléptek az országból, amikor erre komoly okuk nem is lehetett, vagy olyanok, akik hitvány meghunyászkodók voltak, s most, a veszély elmúltával akarnak pimaszul felülkerekedni. A mulasztások, behódolások, áruba bocsátások individuumok részéről történtek, és az önkéntes megkötözöttség felelőssége is azokon van, akik 1945 és 1949 között már lefeküdtek a sztálinizmus előtt. Mindaz, ami a későbbi időkben történt, már csak elkerülhetetlen következmény volt. Dunamellék kitartott a hűségben mindaddig, amíg lehetett, sőt azután is. Ízléstelen a gyülekezeteket azért vádolni, amit nem ők, hanem renegát papok és ugyancsak hitvány középosztálybeli gerinctelenek követtek el.

Apám egyházkerületi főgondnökká megválasztása Rákosi jelöltjével szemben történelmi jelentőségűnek nevezhető. Erről szólva azonban nemcsak Apám szerepe olyan, amire hálával és büszkeséggel emlékezhetünk, hanem azoké is, akik mellette álltak szakadatlanul. Elsősorban Anyám, akinek egy pillanatra sem jutott eszébe az, hogy Apámat megingassa vagy meggyengítse elhatározásában, de ott voltak mások is, különösen Pap László és az áldott jó Vargha Tamás bácsi, kinek ez alkalommal Apámhoz írott levele minden szerénysége ellenére is tiszta képet ad az ő fontos szerepéről azokban a kritikus időkben:

Kunszentmiklós, 1948. szeptember 3.

Kedves Jánosom!

Ebben a percben olvasom az újságban megválasztatásod hírét. Az eredmény igazán szép elégtétel Neked. Ugye, igazam volt? Mihelyt a presbitériumok, illetve a lelkészek megtudták, hogy szabad és lehet Rád szavazni, ennek az eredménynek kellett kijönnie.

Jól tudom, hogy a kerületi főgondnokság, különösen a mostani helyzetben, nemcsak nagy dísz és kitüntetés, hanem nagy felelősség és teher is. Alázatosan kérem Istent: adjon Neked kegyelméből erőt az elhordozásához. Adja meg Neked a megváltott-voltáról, üdvösségéről bizonyos embernek az erejét minden Rád váró munkában és próbában.

Nehéz szívvel gondolok egyházmegyénkre. Kit találunk helyedre? Kiben lesz nekem olyan erős támaszom, mint Benned volt?

Igaz szeretettel és tisztelettel ölel
*Tamásod*⁵²⁴

Hogyan lehetséges az, hogy ez a levél eredetijében megmaradt és nem tűnt el a megőrzésre letett iratokkal együtt? A magyarázat ropant egyszerű: Apám számára ez több volt, mint egyháztörténelmi dokumentum, mert az egyik leghőbbben szeretett és tisztelt barátjától kapta, s ez a levél sokat jelentett neki és legszemélyesebb iratai között őrizte.

1948. szeptember 28-án következett volna a püspökszentelést követő közgyűlésen Apám főgondnoki beiktatása. Szeptember 10-én Apám elvállalta Ordass Lajos védelmét, 14-én megkapta saját

⁵²⁴ KARDOS István ezt a levelet is külön közli a kézirat *Függelékében*, mivel azonban további megjegyzést nem fűzött hozzá, nem közöljük ismét.

főgondnoki beiktatására a meghívót, amiből megtudta, hogy beiktatásának időpontja véletlenül éppen arra az időpontra esik, mint Ordass Lajos bűnperének megkezdése. Ordasst nem hagyhatta cserben. Ezzel szemben érezte felelősségét az őt megválasztó gyülekezetek felé is, hiszen ebben a fordulóban 378 szavazatot kapott, 38 szavazattal többet, mint a Ravasz László és Barth Károly által is támogatott Bereczky kapott a püspökválasztásnál. Kétségtelen, hogy Apám lelkiismereti krízisbe került, amit nem is titkolt. Egyrészt ott volt eredeti elhatározása, hogy csak Kiss Roland megbuktatásáig szerepel, majd visszalép, mert – mint nekünk mondta és Bereczkyvel is közölte – Bereczky Albert és Kiss Roland megfelelőbb partnerek, mint Bereczky és Kardos János. Ezzel szemben állt hatvan százalékos többsége, ami már Bereczky püspökségének tudatában és a rendszernek papokat és presbitereket intimidáló kísérletei ellenére született. Ez Apámat nehéz döntés elé állította. Szeptember 16-án ő írt a megválasztott püspöknek⁵²⁵, hogy az egyszerűen már összeült zsűri vizsgálja meg az ügyet az egyház érdekeinek szempontjából: lemondjon-e vagy maradjon?

Magától kérte ezt Apám, vagy Laci bácsi sugallatára? – ma sem tudom. Meglepő módon – mintha a jury [!] tagjait dróton rántották volna össze – két nap múlva, szept. 18-i dátummal már meg is jött a válasz, amely a jurytagok neveit szinte titkolva, de rájuk hivatkozva Apámnak – feltehetőleg az egyház érdekében (?) – javasolta: Tegyen úgy, mintha a május végén nevében szétküldött hamisított körlevél tőle eredt volna. Apám kívánságát, miszerint lemondása esetén indokait a közgyűlésen Szabó Imre vagy Muraközy Gyula ismertesse, Bereczky levelében mellébeszélte [!].

Mindent átgondolva, Apám úgy látta, hogy Kiss Roland megbuktatásával feladatát elvégezte, és lemondott a főgondnokságról.

⁵²⁵ Ld. *Függelék XIV.*; Bereczky Albert válaszlevelével együtt.

Szeptember 28-án nem a Kálvin téren, hanem Ordass Lajos tárgyalásán volt. Elsőéves teológusként ott voltam a püspökszentelésen. A pátosz és öleléssel egybekötött szent csók, amivel Laci bácsi a templom előtt az autóból kiszálló utódját köszöntötte, az adott körülmények között teátrálisnak tűnt, hiszen köztudomású volt, hogy Bereczky már évek óta Laci bácsi állására tört, még ha az utóbbi ezt 1956-ig nem is ismerte fel. A püspökszentelésen már nem Tildy trónolt a köztársasági elnöknek berakott karosszékből, hanem egy másik törpe: Szakasits Árpád. Tildy ekkor már másutt ült⁵²⁶. Az ugyancsak törpe Rákosi is ott volt az úrasztala elé betett karosszékeiben elheveredve.

Apám a solti gondnokságról nem mondott le. Lassan kicsérlődtek körülötte az emberek, és mindinkább elszigetelve érezte magát. Csak hárman voltak jobbára Apámmal szavazók: Teleki László pesti egyházmegyei gondnok, Vargha Tamás és Tóth Lajos esperesek. Nélkülük az esperesi és gondnoki értekezletek és tanácsülések fejbőlintási alkalmakká degradálódtak volna. A gerinces dunamelléki presbitériumokat felsőbb fórumokon mind kevésbé karakán „atyák és testvérek” képviselték.

Bereczky püspökségével a rendetlenkedés rendszere került uralomra. Sok „piszkos” intézkedésnek nyoma sem maradt, mert ezeket Bereczky szóban adta ki, s ő tudta miért. Általában a nyomtalan utasítások jöttek divatba csakúgy, mint az, hogy az alkotmányosan határozathozatalra jogosult testületek kimaradtak a döntésekből, helyettük döntésre jogosulatlan szervek hoztak határozatokat, melyeket néha a döntésre jogosult testületek utólag jóváhagytak. Gyakran még ez a formai szentesítés is elmaradt.

[Apám] 1950. január végén közel állt ahhoz, hogy lemond az egyházmegyei gondnokságról is. Akkor ugyanis egy kétnapos es-

⁵²⁶ házi őrizetben volt

peresi és gondnoki értekezleten olyan állásfoglalások születtek, melyekben Apám a nem az ébredési mozgalomhoz tartozó lelkipásztorok egzisztenciájának veszélyeztetését látta, amelyért való felelősségben semmi körülmények között sem osztozhat. Úgy érezte az értekezleten alulmaradásának arányából, hogy az adott körülmények között kívánatosabb lenne tiltakozásból, mintegy „pusztában kiáltó szó”-ként lemondania. Meg is írta lemondólevelét, azonban nem tudom, elküldte-e, mert vagy feladása előtt, vagy azután Vargha Tamás bácsi lebeszélte erről a lépésről⁵²⁷.

Gyakran vajúdott, tépelődött azokban az években, és Tamás bácsival is sokszor és hosszan beszélgettek arról, hogy mit tegyenek? Az utóbbi úgy látta, hogy a lemondással csupán átengednék a tereket olyanoknak, akik meggondolás nélkül kiszolgáltatnák a gyülekezeteket és lelkipásztorokat az egyházban működő rákosista erőknél. Apám is rettegett attól a gondolattól, hogy Tamás bácsi visszalépne, mert a szabadszállási karrierista, az Apámnak mindig ellenszenves Pap Géza alig várta, hogy buzgó bereczkista esperes lehessen, hiszen nyilvánvaló volt, hogy az evilági üdvözlést fontosabbnak tartja, mint az örökkévalót.

Közben Bereczkyék uralkodtak és kormányoztak úgy, hogy sok esetben azt sem lehetett tudni, hogy ki döntött, miről, hogyan és mikor?

A manipulációkat Ravasz László püspöki nyugdíjának felére lecsökkentésével koronázták meg. Egy esperesi és gondnoki értekezlet – tehát tanácskozó szerv, nem pedig határozathozó testület! – végén, amikor már nem volt több megbeszélni való, Ecsedy Aladár⁵²⁸ pesti esperes nagy sumákolva és a maga evangéliumi sunyi-

⁵²⁷ Ld. *Függelék* XVII.

⁵²⁸ Dr. Ecsedy Aladár (1902–1990) 1925-ben végezte el a budapesti Teológiai Akadémiát. 1924–26 között – Biberauer Richárd igazgató hívására – a budapest Bethesda Kórház lelkésze volt, ahol a betegek körül végzett lel-

ságával bejelentette, hogy egy rendkívül fontos ügyet kell felhoz-
nia. Ezután hívó kegyességtől csepegvé és „sáfári felelősség”-től
felduzzadva szólt sok lelkipásztor sanyarú anyagi helyzetéről, míg
végül kibökte: javasolja, hogy Ravasz László püspöki nyugdíját,
amit az egyházkerületi közgyűlés 1948-ban megállapított, azon-
nali hatállyal csökkentsek a felére. Az elnöklő Bereczky megdöb-
bent, vagy megdöbbenést szimulált, de hamarosan „magához tért”
és elismerte, hogy e nagy fontosságú kérdést ott és akkor, haladék-
talanul el kell dönteni! Apámék tiltakozása és óvása ellenére, az
értekezlet jogosulatlanságát figyelmen kívül hagyva, azonnal el is
döntötték, hogy ezt a hitbéli jó dolgot pedig azonnal meg is való-
sítják annak ellenére, hogy abból az alapból, amelyből a püspöki
nyugdíjat fizették, pap még fizetést, segélyt vagy fizetéskiegészítést
soha nem kapott.

Azt, hogy Ecsedy e javaslatát saját gonoszságból tette, a jó vagy
rossz lélek, esetleg Bereczky sugallata indította erre az aljas lé-
pésre? bizony ma sem tudjuk. Azt tudom, hogy Apám többet szó-
ba sem állt vele, én pedig felém nyújtott kezét mindenkor boldog
örömmel és tüntetőleg visszautasítgatom.

Apám intervenciói a barátságukat erősen hangoztató Bereczky-
nél általában nem sikerültek. Amikor a pápai és pataki diákok fellá-
zadtak kollégiumaik elajándékozása után és tüntetőleg hazatértek
Pápára, illetve Patakra⁵²⁹, kéréssemre Apám elment Bereczkyhez,

készi munkán kívül a diakonissza és belmissziói munkát szervezte, vezet-
te. Tildy Zoltán hívására és utódjaként került a tahitófalui gyülekezetbe,
amelynek 32 éven át lelkésze volt. 1948-tól hosszú időn át a Pesti egyház-
megye esperese és zsinati tag. Nevéhez fűződik a Tahi konferenciatelep lét-
rehozása. 1974-től 1986-ig a leányfalui református Szeretetotthon igazgató-
lelkésze. – Önéletrajza nem maradt fenn az 1943-as anyaggyűjtésben. – PAPP
Vilmos: *Dr. Ecsedy Aladár* (1902–1990), Presbiter. A Magyar Református
Prebiteri Szövetség Lapja, XIX. évf. 3. sz., 2010. május–június, 5.

⁵²⁹ Az esetről részletesen: *Exodus. A pápai református teológusok hűsége és a*

és irgalomra kérte velük szemben. A válasz köntörfalazó, lényegében azonban elutasító volt, mert Bereczky minden felelősséget Péter Jánosra hárított.

Meglehet, hogy ez alkalommal nem is hazudott Apámnak, aki szerint Bereczky kezéből nem csúszott ki a hatalom, mert lényeges hatalma neki nem is volt. Zsinati elnök volt, de az igazi hatalmaság a félelmetes és sokban Rajk László könyörtelen érzéketlenségére emlékeztető Péter János volt, aki tájékozott kommunisták szerint már 1942-től a GPU és Berija szolgálatában állt, s akitől még az ávosok is félttek, mert az volt a benyomásuk, hogy ő még rájuk is besúg az oroszoknak. Ki tudja, mi igaz ebből? Az viszont ugyancsak tény, hogy az, aki pap létére minden lelkiismereti krízis nélkül hazacsalta Csornoky Viktort, hogy csapdába ejthessék és felakaszthassák, olyan kreatúra, amelyikről az egy jót kivéve minden feltételezhető. Az, ahogyan elbánt az útjában állókkal, mint például a karcagi mártír, Pap Béla, ugyancsak azt mutatja, hogy a pribékekhez közvetlen és eléggé bizalmas összeköttetései voltak.

1951 eseményekben teljes év volt mindannyiunknak, nemcsak a kitelepítések miatt, hanem azért is, mert akkor derült ki, hogy belőlem pedig Magyarországon aligha lesz lekipásztör.

1950 karácsonyi legációján nem akartam vidékre menni, és Budapest–Pozsonyi utat, Bereczky Albert gyülekezetét választottam. Amikor Pap László ezt megtudta, elkomorodott: „*Szamárságot csináltál! Nem adok neki egy évet, repülni fogsz és nem fogok tudni segíteni rajtad.*” Ezzel arra utalt, hogy ha Bereczky Albert tudomást szerez arról, hogy ki vagyok, akkor egy kis idő múlva va-

beért gyümölcs, 1951–2001. Szerk. Kövy Zsolt (Pápai Eperfa Könyvek 4.), Pápai Református Teológia, 2001. – *Exodus '51. Kőrössy József és Kotsis István naplói*, Bev. tan. DIENES Dénes, Szöveggond., jegyzetek és névmutató: BEREZ Ágnes (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 13.), Budapest, Ráday Gyűjtemény, 2015.

lamilyen ürüggyel kizárat a teológiáról pusztán azért, mert Kardos János az Apám.

Az akadémiai év végén körülbelül negyvenöten lehattünk alapvizsgázók, akik között Zsindely Endre és Segesváry Viktor⁵³⁰ után az enyém volt a legjobb eredmény, azaz harmadik legjobb lettem negyvenöt vizsgázó közül. A negyedik év elején a püspöki hivatalon keresztül kérvényt adtam be az akadémia igazgatótanácsához, amelyben felmentést kértem az órák rendszeres látogatása alól, mert családunk megromlott anyagi helyzete azt kívánta, hogy én is dolgozzak és pénzt keressek. Leendő munkaadóm, a Honvéd Versenyistállók politikai tisztje biztosított, hogy a munkából hetente két napon elengednek a teológiai előadások látogatására. Kérvényemre nem kaptam választ az egyházi igazgatótanácstól, ellenben hamarosan megjelent az akadémiai bejárat előterében levő táblán a hirdetmény, hogy az előadásokat többet nem látogathatom. Írásbeli értesítést vagy bármiféle indokolást sem kaptam. Ez nem is volt szükséges, hiszen Pap László kilenc hónappal korábban megmondta, mi fog történni és miért.

⁵³⁰ Segesváry Viktor (1929–2018) Két évig joghallgató volt, majd a budapesti Teológián folytatta tanulmányait. 1954-ben kapta meg lelkészi diplomáját. Segédlelkészként a Ráday Gyűjtemény munkatársa volt, 1956-ban emigrált. Genfben a Nemzetközi Tudományok Főiskoláját végezte el, 1968-ban doktori fokozatot, 1973-ban teológiai doktori fokozatot szerzett. 1957-59 között a francia svájci református magyarok lelkésze volt, 1959-61 között a Fédération Internationale des Etudiants en Science Politique főtitkára, 1961-63 között az Institut Genève–Afrique főtitkára; 1963-67 között a Business International SA genfi kiadványának, a Business Europe-nak egyik szerkesztője; 1968-69-ben a Société pour la promotion des échanges entre la Suisse et l’Afrique piackutatási felelőse és a SESAF Information szerkesztője; 1969-71 között a CICR – Henry-Dunant Institute tudományos osztályának vezetője és kiadványainak felelőse. 1971–1994 között az ENSz tisztségviselője. – Önéletrajza: SEGESVÁRY Viktor: *Kontinensek és kultúrák között a modern kor alkonyának idején*, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2009.

Pap László azokban az években eléggé gyengécske helyzetben volt. Amellett az ávósok informátorokat is tartottak körülötte. Egyik évfolyamtársam nem lehetett valami eredményes informátor, mert azonnal elmondta néhányunknak, hogy a teológiára bekezdése pillanatától kezdve rendszeresen kellett jelentéseket adjon Pap Lászlóról az ávósoknak. Tapasztalatból tudtam azt, hogy egy informátor egy helyen soha nem elég nekik, mert informátoraik egyikében sem bíznak meg annyira, hogy teljesen ráhagyatkozhatnak. Így volt ez mindenütt, még a lovardában is, ahol néhány volt huszár- és tűzértiszt előtt a világért sem mondtam volna semmi olyant, amivel loyaltási konfliktust okozhattam volna nekik. Elég baj volt számukra az, hogy besúgóvá kellett lenniük! A teológián többen is voltak olyanok, akiket kiszolgáltatott helyzetben levőnek tekinthetett az ember. Ki azok, akiket még befogtak erre Péter Gáborék? Nemrégén azt magyarázgatták nekem, hogy egy teológust azért vettek le a kitelepítettek listájáról, mert a többi teológus diák kiállt értük. Ez nem igaz! Egyrészt a teológusoknak eszükbe sem jutott a kiállítás, ami akkoriban teljesen érthető volt. Másrészt az esetben is, ha „kiálltak” volna, a sztalinista belügyi hatóságokat ez nem ijesztette volna meg, de meg sem hatotta volna. Legfeljebb egy-két „kiállós” teológust kicsaptak volna. Most, negyven év után egyesek – úgy látszik – azt hiszik, hogy a sztalinizmus alatti élet valami kedélyes „gulyáskommunizmus” lett volna, azért lehet velük ilyen ostoba és azonnal megcáfolható hazugságot elhitetni. Ha a rákosista rendszerben papnövendékek mertek volna „kiállni”, és a rendszer ilyen „kiállásokkal” befolyásolható lett volna, akkor 1951-ben Magyarországon nem a sztalinizmus vad terrorja, hanem békés nyugati demokrácia lett volna. Segesváry Viktor, aki 1956-ban Nyugatra ment és a papsággal szakított, becsületesen elismerte, hogy 1949-től kezdve rendszeresen kellett jelentésen az ávósoknak Pap Lászlóról. Egy informátor azonban az ávósoknak soha nem volt elég, s ezen a ponton olyan találgatásokba foghatnánk,

amelynél teljesen bizonyítékok nélkül, pusztán a fantáziára kellene bízunk magunkat. Találgathatnánk, hogy a kitelepítettek listájáról levett személy lenne-e a keresett másik? Ugyanakkor még mindig nem lenne semmi, ami egy valószínű harmadikra mutathatna. A pusztán circumstanciális⁵³¹ bizonyítékok egyáltalán nem elegendők, mert hátha az ávosok azért javasolták az illető felmentését a kitelepítés alól, hogy a figyelmet ezzel a valóságos informátorukról eltereljék? Ha most mégis a kitelepítésből felmentettet gyanúsítanánk, esetleg egy ártatlan életet tehetnénk tönkre. Tehát inkább fusson tíz kópé, mintsem egy ártatlan legyen meggyalázva!

Pap László akkoriban nagyon bizonytalanul állt: 1951/52 folyamán teológusokat vittem ki egy-két napra a filmgyárba statisztálni. Ezután Pap László beszélni akart velem. Nem szemrehányást tett a teológusok betoborzásáért, hanem éppen ellenkezőleg, arra kért, hogy ha állásából kitennék, majd szervezzem be őt is statisztának. Ilyen bizonytalan volt akkoriban annak a helyzete, aki nélkül az egyházi vezetőségnek a nyugatiak előtt vajmi kevés becsülete volt.

Ha visszagondolok arra, hogy 1951-ben kiírtak a teológusok közül, nincs okom panaszra, mert Minterburn és London csak jobb, mintha Bujba vagy Szadára telepítettek volna ki. Ez történt a két fasori pappal, Szabó Imre esperessel és Dobos Károllyal⁵³². Apá-

⁵³¹ körülményekből fakadó

⁵³² Dobos Károly (1902–2004) Teológiai tanulmányait Budapesten kezdte, majd az Egyesült Államokban folytatta 1923-tól 1927-ig. Töltéssy Zoltán kérésére 1927-től a Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE) utazótitkára lett. Munkáját 1937. decemberéig végezte, 1938-tól a Budapest-Fasori (akkori nevén Vilma királynő úti) Református Egyházközség lelkipásztora lett Szabó Imre esperes mellett. A második világháború alatt segítette az üldözötteket. 1951-ben őt is kitelepítették. Szank, Móricgát, Kiskunmajsa, Jászszenlászó, és a Kömpöci településeken végzett több mint egy évtizeden át lelkipásztori tevékenységet. A bugaci tanyák szórványban élő híveit kerékpárral járta be, Móricgáton a gyülekezeti tagokkal 1957-re templomot épített. 1964-ben tér-

mat ez is felzaklatta, de még jobban felháborította az, ahogy Bereczky igyekezett kibújni a felelősség alól. Igaz, mondhatta volna azt is, hogy Apám ne ártsa bele magát a fasori papok dolgába, de ehhez gyáva volt. Persze ő legszívesebben kitelepített volna másokat is – például Gyökössy Endrét és Joó Sándort.

Különös volt akkoriban az egyház érdekeinek képviselője. Ez volt az oka annak is, hogy Pap Béláné kétségbeesetten megjelent nálunk, mert férjét éppen a zsinatra indulása napján elhurcolták az ávosok. Meglehet, nem a tiszántúli palástos népbiztos kezdeményezte a dolgot, jóllehet attól, aki minden skrupulus nélkül Csornoky Viktort halálos csapdába csalta, bizony minden kitelik. Az a mód azonban, ahogyan a zsinat elnöke és helyettese igyekezett kibújni minden felelősség alól, meggyőzte Apámat arról, hogy nemcsak a hívek nem azonosították magukat az államilag nyakukba helyezett állami vezetőkkel, de azok sem éreztek semmiféle szolidaritást az egyház hűséges szolgálói iránt.

Pap Béla elhurcolása és martyruma [!] nem volt egyedülálló, mert hasonló módon hurcolták el a kitelepítésből Teleki Lászlót. Annak aggódó Éva felesége is azonnal Apámhoz sietett. Apám csak időt vesztegetett azzal, hogy Apponyi fattyújának segítségét kérte, mert Bereczkyből addigra kiveszett minden grófi szolidaritás, sőt a

hetett vissza Budapestre, a Budapest-Pesthidegkúti Református Egyházközség egyhangú meghívását elfogadva. Még abban az évben beindította a „Kirándulók Ökumenikus istentiszteleti alkalmait”. Pesthidegkúti lelkészként a Nagykovácsiban élő reformátusok lelkigondozását is ellátta. 1967-ben Kovács Bálinttal együtt letartóztatták államellenes tevékenység vádjával. Az aktív lelkési szolgálatból 1978-ban ment nyugdíjba, de már 1973-ban elindította Magyarországon a Lepramisszió tevékenységét, amelyet élete végéig folytatott a szolgálat vezetőjeként. A Magyarországi Református Egyház Zsinata emlékét őrizve Dobos Károly Lelkeszi-díjat alapított. – MIKLAYA LUZSÁNYI Mónika: *Az igazak útján – Dobos Károly élete – 102 év szavakban és tettekben*, Budapest, Harmat, 2007.

minimális emberi tisztesség is. Hála Istennek, voltak olyan ateista kommunisták, akik ugyan nem ráncigálták az Úr Jézus Krisztust lábánál fogva az égből, de emberség volt bennük, s Apám megtudhatta, mi történt ezekkel az elrablottakkal, kiknek hitükön, becsületességükön és keresztyén hűségükön kívül más bűnük nem volt. Ők voltak akkor az igazi egyház, nem pedig Bereczkyék.

Még korábban, talán 1948-ban vagy 49-ben történt az, hogy a Muraközy család jelentkezett nálunk nagy izgalommal, mert Gyula bácsit egy hamis távirattal vidékre hívták, és nem sokkal elindulása után eltűnt. Amikor néhány nap múlva előkerült, teljesen megtört és a kezükben volt: eszközükké lett. Rendszeresen kellett jelentést adnia. Nem politikai múlttal zsarolták meg, hanem Somerset Maugham „Eső”-jének túl rendszeres átélését vetették szemére⁵³³. Ettől kezdve Gyula bácsi hetente többször is Apámhoz járt siránkozni, nem pedig a kiszolgálás pseudo-teológiájának fondorlatosaihoz. Gyula bácsi Apám türelmét és megértését sajátos módon hálálta meg, mégpedig családunk háromszoros megtagadásával: egyszer Rhodoson 1958-ban, kétszer pedig Apám halála után, amikor szinte halálos beteg Judith nővéremnek Magyarországon nem kapható orvosságra volt szüksége, s Gyula bácsi, aki akkor zsinati főtitkár, illetve ökumenikus főtitkár volt, kereken megtagadta a recept aláírását, mivel családunk református volta előtte ismeretlen volt kiküldött üzenete szerint.

Az informátorok ellenőrzésének kirívó példája volt az is, amikor 1952-53 folyamán bebizonyosodott, hogy espereskedés és ávós besúgás is jól megférnek egymással. A Kálvin téren a lelkeszi hivatalban beszélgettek hármasban Ravasz László, Muraközy Gyula és Fekete Sándor esperes⁵³⁴. Egyházpolitikai kérdések is

⁵³³ Célzás arra, hogy nőügyekkel volt zsarolható

⁵³⁴ Fekete Sándor (1915–1972) A budapesti Teológiai Akadémia elvégzése után (1938) Budapesten, majd Szolnokon volt segédlelkész. 1944 őszétől a Buda-

szóba kerültek. Másnap az ávosok Gyula bácsit a szokásos módon beültették a taxi padlójára, és abban a pozícióban kellett beszámoljon mindarról, amiről előző napon Ravasz Lászlóval és Fekete Sándorral beszéltek. Gyula bácsi közömbös dolgokról, gyülekezeti adminisztrációról kezdett beszélni. Erre letegezve őt, mindenféle csibésznek stb. lehordták, és szépen fejére olvasták az egész beszélgetést. Más esetekben is kiderült, hogy Fekete Sándor esperes rendszeresen meggyóna mások bűneit az ÁVO urainak. Valószínűleg az a beszélgetés jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Laci bácsinak a Kálvin téri lelkipásztorságból is nyugdíjba kellett mennie. Laci bácsi a maga jóhiszeműségében Fekete Sándorral is bizalommal beszélt kényes egyházi és egyházpolitikai kérdésekről.

Ha az igazságügyminisztérium nővéremnek 1988-ban adott válasza érvényesülne az egyházban is, akkor arra, hogy Apám emlékét valaha is előássák, aligha lenne lehetőség, mert az egyházban sem volt panasz, vád vagy eljárás ellene. Félre sem tették, hanem egyszerűen kihúzták alóla – nem a szőnyeget, hanem – az egyházmegyét. Pontosan úgy járt, mint Enyedy Andor a tiszáninneri egyházkerülettel⁵³⁵. Égetően fontos szempontok tették szükségessé az

pest–Angyalföldi Református Egyházközség segédlelkésze, majd 1945–47 között megbízott lelkipásztora. 1945-től több református lap szerkesztője, 1948-tól Az Út című hetilap szerkesztője volt. 1951–56 között a Budapest–Fasori Református Egyházközség beiktatott lelkipásztora, valamint 1952–55 között a Belső-Budapesti Református Egyházmegye esperese. Esperesi tisztségéből történt leváltása után állami állásokat töltött be, két ciklusban fővárosi tanácsstag volt. 1956-tól a Magyar Rádió munkatársa, 1964-től a Magyar Televízió belpolitikai rovatvezetője. – MILLISITS Máté: *A Budapest–Angyalföldi Református Egyházközség története*; Budapest-Angyalföldi Református Egyházközség kiadása, 2008.

⁵³⁵ A Tiszáninneri Református Egyházkerületet 1951-ben megszüntették (a Tiszántúli Református Egyházkerületbe olvadt Tiszavidéki Egyházkerület néven, a debreceni püspök fennhatóságával). Az egyházkerület 1957-ben önállósulhatott újra.

egyházmegyek átszervezését, mert a misszió érdeke azt kívánta, hogy az egyházmegyek ne észak-dél irányban legyenek hosszúak, hanem kelet-nyugat irányban szélesek. Utóvégre az evangélium szolgálatának csak jobb, ha Szigetszentmiklós nem Szeremlétől van messze, hanem Jászapátitól és Jászkisértől. Ezért 1952-ben megszüntették a solti egyházmegyét. Ha nincsen solti egyházmegye, akkor a solti egyházmegyei gondnok sem akadékoskodhat. Ez pedig egy csudálatosan jó dolog, mert Apám nélkül minden simábban volt eldönthető. Ezzel az átrendezéssel szolgálatot tettek Teleki Lászlónak is, mert nyomorult rabságában nem kellett a pesti egyházmegye sorsán tépelődjön, hiszen a pesti egyházmegye sem létezett többé.

Ezután Apámnak már csak a Kálvin téri presbiterség maradt meg. Gyula bácsi kiakolbólítása után⁵³⁶ kíméletesek voltak vele, mert nem zaklatták presbitériumi ülésekre hívogatással. Nem is tudom, voltak-e ilyenek akkoriban, hiszen a hívek nem nagyon zaklatták a papokat, és a templomból is eltűntek tömegek. Apám akkoriban Pásárétre járt, vagy Újpest-Újvárosba. Olyankor, amikor Újpestre ment ki, nagyon későn ebédeltek, mert minden út oda egy valóságos expedíció volt neki.

Ildikóm és én megpróbáltunk néha a Kálvin téri templomba menni, de ott olyan gazdag lelki táplálékot adtak, hogy már félidő előtt jóllaktunk, sőt elteltünk vele. Sokszor úgy éreztük, hogy több nem fér már belénk, és az a veszély fenyegetett, hogy minden visszajön, még az otthon elfogyasztott reggelink is. Ezért ilyenkor sietve kijöttünk, ami nem okozott nehézséget, mivel az eléggé üres templomban nem kellett tömegeken áttörnünk. Akik akkoriban a Kálvin térre jártak, azt hiszem, azelőtt sem értették a prédikációkat, akkor sem és azután sem. Olyanok lehettek, *amilyen Né-*

⁵³⁶ 1955-ben (Muraközy Gyulát átmenetileg nyugdíjazták)

metországban mondta nekem papjáról⁵³⁷: „Unser Pfarrer ist solch ein hochintelligenter, gebildeter Mensch, daß dumme Ignoranten wie wir, seine Predigte überhaupt nicht verstehen können. Wir sind wirklich stolz auf ihn!” Ezeknek az sem árthatott, amit békepapjaiktól hallottak.

Ezután Ildikómmal szívesebben mentünk ki a lovardába vasárnaponként, ahol gyakran egészen másfajta istenezést hallottunk, de arról legalább tudhattuk, hogy szívből jön.

Közvetlenül Gyula bácsinak a Kálvin térről kiakolbólítása után annak „választott” utódja⁵³⁸ – mármint az utód választott, mert a gyülekezetnek erre nem adtak valódi lehetőséget – prédikációjához, melyre nem emlékszem, használt egy illusztrációt, mely igen

⁵³⁷ a dőlt betűvel jelzett rész szövegromlás, kimaradt az alany – ez a rész szó szerint megegyezik a Ráday Könyvtár Benda-különgyűjteményében őrzött rövidebb szövegváltozattal, tehát nem sikerült értelmezni, kiegészíteni. A német mondat fordítása: „A papunk olyan művelt, intelligens ember, hogy mi, buta tudatlanok, egyáltalán nem értjük a prédikációit. Nagyon büszkék vagyunk rá!”

⁵³⁸ Farkas József (1914–1999) a budapesti Teológia elvégzése után Halle és Genf fakultásain tanult tovább. Segédlelkészi éveit Szalkszentmártonban, Cegléden és Budapesten, a fasori gyülekezetben töltötte. 1941-ben Ravasz László püspök mellé került a Kálvin térre, aki a Zsinat missziós lelkészévé nevezte ki, illetve a SDG missziói (utazó) lelkésze is volt és a szárszói konferenciák egyik szervezője. 1948-ban Ravasz László a Kálvin téri gyülekezet területéből leválasztva új gyülekezetet alapított (Klauzál téri, másként Gyulai Pál utcai egyházközség), és annak lekipásztorául nevezte ki. 1955-ben – Muraközy Gyula kényszernyugdíjazáskor – Bereczky Albert hívta maga mellé Kálvin téri lelkésznek, egyházkerületi főjegyzőnek is megválasztották (és megtartotta a Gyulai Pál utcai gyülekezet vezetését). 1956. október 31-én lemondott tisztségeiről és a Kálvin téri szolgálatról. Ettől kezdve visszavonult az egyházi közéletől, és 1987-es nyugdíjazásáig csak a Gyulai Pál utcai gyülekezetben volt lelkész (nyugdíjasként 1999-ig). – KARSAY Eszter: Aki öt talentumot kapott. Farkas József (1914–1999), Reformátusok Lapja XLIV. évf. 3. sz., 2000. január 16. 3. – <http://tobbazelet.hu/farkas-jozsef/>

alkalomszerű volt. Arról szólt ugyanis, hogy milyen csúnya az, amikor a gyengébb kutyát eledele mellől elmarja egy erősebb kutya. Azt hittem, önmaga Kálvin téri betelepedéséről akar bűnvalást tenni, ám kiderült, hogy nemhogy nem volt erkölcsi érzése ehhez, de észre sem vette, hogy a saját eljárása felett mondott lesújtó ítéletet. 56-ban bünt bánt, majd azt bánta meg!

Nemsokára kapott Apám egy újabb sebet, ami annál inkább fájt, mert nem segíthetett semmit az ügyben: Szigetszentmiklóst, a sokévszázados anyaegyházat, a csepeli gyülekezetek anyját, megfosztották papválasztási jogától. Ráfogták a presbitériumra, hogy hűtlenek voltak a pénzkezelésben, ugyanis tíz évvel korábban az infláció elvitte a templom helyreállítására szánt pénzt, elvették a papválasztási jogot és Bereczky Albert püspöki jószágában kinevezte oda missziói lelkésznek Éliás József budapesti lakost⁵³⁹.

A gyülekezet tiltakozott ez ellen az eljárás ellen. Ekkor kivonult, illetve Nagykőrösről átvonult Szentmiklósról Adorján József sztalinista délpesti esperes⁵⁴⁰, aki ott egyházközségi közgyűlést tartott.

⁵³⁹ Éliás Józsefet 1955. november 15-én Bükki Zsigmond esperes nevezte ki helyettes lelkésznek Szigetszentmiklósról (RL A/1b 2445/1955, 1955. november 15. Délpesti Református Egyházmegye Elnökségének levele a Püspöki Hivatalnak). Az egyházközség missziói egyházközséggé való visszaminősítése után (1956. május 24.) két nappal nevezte ki Bereczky Albert szigetszentmiklósi lelkésznek Éliást. – LÁNYI Gábor János (KRE HTK) szíves közlése.

⁵⁴⁰ Adorján József (1923–2007) A sárospataki, budapesti és kolozsvári teológiai iskolákban tanult, Budapesten szentelték lelkésszé. Segédlelkészi éveit Budapest–Budahegyvidéken, Budán és Budapest–Valéria-telepen töltötte. 1948–53 között konventi missziói lelkész (és Sztálinváros, azaz Dunapentele missziói egyházközségének szervezője). 1953–68 között nagykőrösi lelképásztor. – Az itt említett események idején Adorján József még nem volt a Délpesti Református Egyházmegye esperese. A Délpesti egyházmegye 1952-ben alakult meg, első esperese Bükki Zsigmond ceglédi lelképásztor volt. Ő 1957. november 1-től betegszabadságra ment, 1958. július 9-én pedig meghalt. Az

A közgyűlés sajátos és igen vallásos jellegű volt: valahányszor az esperes beszélt, akkor közgyűlés volt, de ahányszor egy szentmiklósi akart felszólalni, az esperes felfüggesztette a közgyűlést és imával fordult az Úrhoz. Tehát akkor, amikor az esperes szónokolt, az alkalom kifejezetten közgyűlés volt. Viszont valahányszor egy szentmiklósi kért szót, a közgyűlésből hirtelen áhítat lett és az összegyűltek a felszólalni akaró helyett ismét az esperest hallották, aki buzgó imában tört ki. Ha ez nem a keresztyén hit cinikus meggyalázása, akkor a blaszfémia⁵⁴¹ is erénynek nevezhető! Ez az Adorján József délpesti esperes méltó kollégája volt Fekete Sándor budapest-északi és Pap Géza bács-kiskunsági espereseknek! Ezt a különös egyházközségi közgyűlést másnap így mesélte el nekünk több szentmiklósi, akik azt remélték, hogy Apám talán tudna valamit tenni a törvényes jogaik helyreállításáért. Megerősítette ezt Tóth Pali bácsi is, akit pásztori szeretettel azért küldtek szinte idő előtt nyugdíjba, hogy odategyék Éliást, akinek sok jópontja volt a rendszerben, mivel nemcsak jó ávós összeköttetései voltak, hanem cikkeivel a negyvenes években lelkiismeretesen készítette az ideológiai/teológiai alapokat a katolikus egyház elleni

új esperes, Adorján József csak 1959. január 26-tól töltötte be hivatalát (ld: Pest Megyei Levéltár XXIII. 23-a 59, Pest Megyei Tanács VB egyházügyi előadójának iratai 1950-1989, 526/1957 – Bükki Zsigmond betegszabadságának bejelentése; illetve KREL A/26 1. doboz A Délpesti Református Egyházmegye 1958. november 18-i közgyűlésének jegyzőkönyve: Soós Ferenc esperes-helyettes jelentése, 2-3. o. megemlékezés Bükkiről az egyházmegyei közgyűlésen – LÁNYI Gábor János (KRE HTK) szíves közlése). Adorján József ezt a tisztséget 1959-68 között viselte, majd 1968-90 között a Budapest-Északi egyházmegye esperese volt. 1968-tól a Budapest-Baross téri, 1971-től a Budapest-Pozsonyi úti, 1978-tól 1994-ig a fasori gyülekezetek lelkipásztora, valamint a teológia Társadalomtudományi Tanszékének vezetője (1958–1968), a Ráday Kollégium főigazgatója (1985–1988). – KOZÁK Péter: Adorján József <http://www.nevpont.hu/view/8852>

⁵⁴¹ istenkáromlás

kommunista támadásokhoz, és Mindszenty József keserves meghurcoltatásához.

Miközben az esperes hol imádkozni tanította, hol atyailag dorgálta a szentmiklósiakat, a missziói lelkész eltűnt a teremből. Mint másnapra kiderült, nem teaőzésre ment ki, nem is a mellékhelyiségre sietett, hanem – amint azt a röhögő rendőrök mesélgették – be a rendőrségre, ahol feljelentette a „reakciós kulákokat”, értve ezalatt a szentmiklósi presbitereket és a tekintélyes gyülekezeti tagokat, akiket azzal vádolt, hogy meg akarják ölni. Követelte, hogy a rendőrpáncsnok azonnal tartóztassa le őket. Éliás József elnézhette az évszámot, mert ez már 1955 végén vagy 1956 elején történt, amikor a kulákok elhurcolása távolról sem volt annyira mindennapos, mint a sztalinizmus éveiben. Így a rendőrpáncsnok nem volt hajlandó kérését teljesíteni, hanem bizonyítékokat kért a gyilkossági tervre vonatkozólag. Mivel a missziói lelkész ilyeneket nem tudott felmutatni, a rendőrpáncsnok csak annyit ígért meg, hogy meggyilkolása esetén feltétlenül kinyomozza a dolgot, és a bűnöst vagy bűnösöket bíróság elé állítja. Addig, amíg a pap él, mondotta, ő semmit sem tehet. Majd megkérdezte még Éliást, hogy miért akar szentmiklósi pap lenni, ha a falubeliek szerint mind gonosz kulákok? A missziói lelkész erre nem felelt, de nem is kellett felelet ehhez, mert mindenki tudta az okot: Szigetszentmiklós csak 18 kilométerre van Budapest közepétől és HÉV-vel is ki lehet járni oda anélkül, hogy fel kellene adni a budapesti illetőséget, ami fontos lelki szempont volt akkoriban⁵⁴².

⁵⁴² A majdnem tettelegességig fajuló presbiteri gyűlés (amikor Éliás egyébként nem a rendőrségre, hanem a tanácsházára rohant) dátuma 1956. április 29. vasárnap. (Egy másik vizitációja is volt Adorjának május 7-8-án, de akkor már békésen végezhetette dolgát a bizottság.) – LÁNYI Gábor János: „Egyházhatósági terror” – *A Szigetszentmiklósi Református Egyházközség missziói egyházközséggé való visszaminősítése 1956-ban*, in: „Keskeny úton”

Éliás József ki is járt Szigetszentmiklóstra hetente kétszer, sőt néha háromszor is. Elődje annak örült, ha ritkán látogatott ki, mert minden alkalommal neki kellett este a vasúthoz kísérnie missziói lelkész utódját, aki Pali bácsi szerint attól rettegett, hogy a sötétben valaki felpofozza.

A gyülekezetnek nagy haszna lett Éliás szentmiklósi éveiből, csupán nem a református, hanem a baptista gyülekezet volt az, amelyik ebből profitált. Ugyanis többen oda mentek át. Mások teljesen megkeseredve elmaradtak. Itt meg kell említsek valakit, aki-nél áldozatosabb református hívő, presbiter és egyháztag nem sok van, hiszen ő az egyházért állását és biztos nyugdíját is feladta, a hűtlen, hálátlan pásztorok viszont kitaszították a nyájból.

Csikesz Bandi bácsi, Apámnak kicsiny gyermekkortól jó barátja, az iskolák államosításakor feladta igazgatótanítói állását és sok évtizedes szolgálattal megszerzett tanítói nyugdíjjogosultságát azért, hogy a szentmiklósi istentiszteleteken tapossa a harmóniumot. Őt tették meg az egész, Éliás odatolakodása által okozott skandalum bűnbakjává, mivel „kiharangoztatta” magát a templomból. Eltiltották az úrvacsorától, megfosztották egyháztagi jogaitól. A híveit a rendőrséggel elvitetni akaró cudart nem fosztották meg palástjától. Az is meglehet, hogy a sztalinizmusából élősködő pap majd rehabilitáltatni akarja magát. Bandi bácsit viszont kitaszították, megköpdösték és egyházától elidegenítették. Csodálhatjuk-e, hogy a temetésére ő, az egyház egyik oszlopa, nem akart papot engedni? Amikor hazalátogatva utoljára nála jártunk, ezt az engedményt tette: *„Ha itthon vagy a halálomkor, Pistikám, akkor te temess. Ha nem, akkor valaki olvasson a Bibliából, mondják el az Úr imáját, s az elég lesz nekem.”* Elsírtam magam szavai halatára, és most is fojtogatnak a könnyeim, mivel ilyen kegyetlenül

(szerk.: Kiss Réka – ZILA Gábor), Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2018.

megsebeztek Bandi bácsit egy önző ember kíméletlen akarnoksága érdekében.

Bizony voltak Apámnak sebei, csalódásai, amiket békésen hordozott. Olykor, amikor kitörtem Bereczkyék ellen, még ő csillapított és mentegette a méltatlanokat, hiszen rájuk is áll, mondotta, hogy a félelem rossz tanácsadó. Márpedig ők annyira féltek Apám szerint, hogy még félelmük beismerésétől is rettegetek.

1956-ban az Egyházak Világtanácsa⁵⁴³ Galyatetőn tartott központi bizottsági ülése előtt Pap László nagy örömmel mesélt Apámnak, hogy jelentős változások vannak, mert az egyház központjából menesztették Kádár Imrét⁵⁴⁴ és több hozzá hasonlót. Ez a Kádár Imre régi veterán kommunista, 1919-ben rossz hírű népbiztos volt, majd Kolozsváron volt színigazgató, jöllehet egyesek azt állították, hogy az inkább olyan bordélyházszerű volt, amiből megélhetését biztosította, mások pedig csak „a kolozsvári kupleros”

⁵⁴³ Egyházak Világtanácsa (World Council of Churches) 1938-ban alakult protestáns ökumenikus világszervezet. A galyatetői központi bizottsági éves ülésen – erre július 28–augusztus 4. között került sor – szó esett többek között Ordass Lajos rehabilitációjáról. Az EVT ügyvezető elnöke ekkor Clark Franklin Fry, főtitkára Visser't Hooft volt. *MKL I. 851-852.*

⁵⁴⁴ Kádár Imre (1894–1972) író, rendező, színházigazgató, politikus. A budapesti egyetemen jogi diplomát szerzett, részt vett az I. világháborúban, majd az őszirózsás forradalomban és a Tanácsköztársaságban is szerepet vállalt. A bukás után Kolozsváron telepedett le, újságíróként, szerkesztőként dolgozott. Az Erdélyi Szépmíves Céh egyik alapítója. 1933-40 között a kolozsvár-nagyvárad Magyar Színház igazgató-rendezője volt. 1944-ben Magyarországra települt át, 1945-50 között a Magyar Rádió munkatársa és bekapcsolódott a református egyház életébe, Bereczky Albert szűkebb köréhez tartozott. 1948-tól 1957-ig az egyetemes konvent külügyi és sajtószervezői feladatait bízták rá, 1953-tól a budapesti Teológián is oktatott. 1958-tól az újraindított Theologiai Szemle szerkesztője. 1969-től az egyházi kapcsolatokat ápoló Felekezettudományi Intézetet vezette. 1958-tól fővárosi tanácsstag is volt, a Hazafias Népfrent, az Országos Béketanács és a Keresztén Békekonferencia tagja. *ÚMÉL III. 659–660.*

néven emlegették. Az ötvenes években bemászott a református egyház vezetésébe, és ott volt szürke eminenciás.

Apám távolról sem mutatkozott olyan vidámnak a hír hallatára, mint az várható lett volna. Meg is kérdeztem ennek okát. Válasza nagyon érthető volt. Ő Bereczky Albertben, annak minden hitványsága ellenére az egykori kispajtást és kunszentmiklósi osztálytársat is látja. Nem örül, ha ismételten azt kell látnia, hogy Bereczky Albert újra és újra cserbenhagyja a barátait, munkatársait és cinkosait, mert a szolidaritás számára idegen, akárcsak Apponyi Albert is a karrierje érdekében könnyedén cserbenhagyott barátokat, politikai szövetségeseket. Egészen hosszú listát lehetne összeállítani azokból, akiket Bereczky cserbenhagyott, bajba sodort vagy gátlás nélkül feláldozott. Nem is kell az általa elűzött, igazságtalanul mellőzött vagy a rákosizmusnak kiszolgáltatott lelkipásztorokra gondolni, hanem elég azokat nézni, akik neki segítettek és ő azt arcucsapással vagy tönkretétellel hálálta meg.

Kik lettek cserbenhagyva a Sylvester Nyomdai Intézet bukása után? Nem Tildy, de nem is Bereczky, mert őket megszöktették a tett színhelyéről. Az egyik menekülhetett Szeghalomra, a másikkak pedig új missziót agyaltak ki az Újlipótvárosban. Csak a bogdányi és tótfalusi hívek sírhattak a pénzecskéjük után.

Ki kreálta Bereczky számára az újlipótvárosi lehetőséget? Ravasz László és Szabó Imre. 1945 után hitvány alattomosággal, cserbenhagyással és árulással fizetett meg mindkettőnek.

Kiből élt a kultuszállamtitkár úr – lemaradt Apponyi Albert mögött, mert az kultuszminiszterségig vitte – 1945-től? Nászából és üzlettársából, helyesebben cinkosából, Tildy Zoltánból. Kit hagyott cserben 1948-ban? Ugyanazt a Tildyt.

Kiknek a hátán nyomult előre az evangéliumi demagóg? Hát az ébredési mozgalom lelkes, sőt megszállott félrevezetettjein, akiket nagyszerűen felhasznált Ravasz Lászlóék elleni aknamunkájához.

Kiket kellett 1951-től kezdve eltaposni, legalábbis cserbenhagyni? Ugyanazt az ébredési mozgalmat.

Ravasz László nyugdíjának erkölcstelen csökkentése után a kötelességet megtett mór, a pesti esperes Ecsedy Aladár is háttérbe szorult, mivel ott volt a csodálatos őskálvinista veterán népbiztos Kádár Imre, akit 1956-ban a disloyalitás e csodálatos megtestesítője ugyancsak skrupulusok nélkül elejtett.

Micsoda hű szolgálja az Úrnak az, akiben az emberi hűség legparányibb csírája sem mutatkozott, s aki árulásaiért a felelősséget rendszeresen az Úr vezetésére fogta rá?

Apám nem örült akkor, amikor Kádár Imréék menesztéséről hallott, mert az ugyanakkor a derék egykori kisoroszi pap mostohafiának ismételt szemérmertlenségét bizonyította.

Ezután nem sokkal már elérkezett 1956 októbere. November 1-én Pap László kérésére Apám bement a budapesti református teológiára, ahol addigra már nagy csoport lelkipásztor gyűlt össze. Arról, ami ott történt és általában az Országos Intézőbizottsággal, illetve Megújulási Mozgalommal⁵⁴⁵ kapcsolatban vannak olyanok, akik nálam illetékesebbek a beszámolásra. Így csak néhány dolgot említek meg.

Öreg Laci bácsi és Apám nem tekintették magukat püspöknek és főgondnoknak. Sokkal inkább látták magukat egyházi alkalmi munkásként, segítőként és tanácsadóként. Hármuk közül fiatal Laci bácsi, Pap László volt az egyetlen alkotmányos hivatallal és jogokkal felruházott. Öreg Laci bácsi annyira nem tekintette magát püspöknek, hogy a püspöki birtokról kifejezetten az ő számára felküldött élelmet azonnal átirányította Bereczky Albertékhez.

⁵⁴⁵ A témára vonatkozóan alapvető forrás PAP László idézett műve (*Tíz év...*) továbbá Kiss Réka (szerk., bev.): *Kelt mint fent. Iratok a református Megújulási Mozgalom történetéből. (1956-1957)*. Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2007.

Apám még sokkal kevésbé tekintette magát főgondnoknak. Sokkal inkább tekintette magát világi konzultánsnak, tanácsadónak. Hallgatott a hívásra és szolgált, mert szükség volt rá. Tette pedig ezt minden titulus vagy hatalom nélkül azért, mert ízig-vérig dunamelléki volt és úgy látta, hogy akárcsak 1948-ban, az egyház becsületének védelme ezt követeli meg tőle.

Már október 23-án az volt a meggyőződése, akárcsak október 31-én és november 1-én is meggyőződése maradt, hogy az oroszok nem tűrik Magyarország függetlenné válását, hanem visszatérnek és véres leszámolást fognak rendezni. Ezért biztatta a forradalom alatt kiszabadított Veress Lajost, András Sándort, Szent-Miklósyt Istvánt, Esterházy Pálékat és másokat is az ország azonnal[i] elhagyására. Azt azonban szükségesnek tartotta, hogy az alkalommal élve a reformátusok újra demonstrálják azt, hogy nem az egyház adta Caesarnak azt, ami Istené, hanem egy cinkosi kör, amely a politikai rendszer támogatásával és terrorjával mászott az egyház fölé.

Voltak olyan dolgok is a szabad megmozdulásban, amivel Apám nem értett teljesen egyet. Ilyen volt például Szamosközy [!] István⁵⁴⁶ kipellengérező lemondatása, akit – mint mondta – az ősz folyamán azért hoztak fel Pécsről, mert nem kompromittálta magát a baranyai esperességben sem. Szamosközy István 1957-től kezd-

⁵⁴⁶ Szamosközy István (1915–2002) A budapesti Teológiát végezte el. Hosszas segédlelkészi éveit Kiskunhalason, Kiskunlacházán, Ráckevén, Budapesten, Nagydorogon, Kunszentmiklóson, Rákospalotán és Dunavecse-n töltötte. Végül Pécssett választották lelkipásztorrá. 1955-56-ban baranyai esperes volt. 1956-tól Budapest-Fasori lelkész, 1956-59 között a Budapest–Északi Egyházmegye esperese, 1959-77 között a Dunamelléki Egyházkerület püspöke volt. – TtREL I.8.d., Dunavecse. – CSÜRÖS András Jakab: *Püspök a püspöknél. Egy eddig feltáratlan találkozás részletes elemzése* in: Egyháztörténeti szemle 2010, 2. sz. 155-163. http://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951_1467536392_08293.pdf

ve ismételten bebizonyította magatartásával és menteni akarásával, hogy Apám nem tévedett megítélésében.

Az egyház hivatalos képviselőre, annak nevében reprezentálásra Apám nem volt hajlandó. Azt elvállalta, hogy Ravasz Lászlóval és Pap Lászlóval együtt végezzék az egyház ideiglenes lelki irányítását. Amikor Tildy Zoltán bekérte a parlamentbe a triumvireket, Apám nem akart bemenni több okból sem. Attól függetlenül, hogy Tildy Zoltán újra szerepelni akarása nem töltötte el különösebb örömmel, az volt a véleménye, hogy ő nem mehet senki más képviselőjében, mint a saját magáéban, mert ő nem alkotmányosan megválasztott és beiktatott tisztségviselő. Végül arra hajlandó volt, hogy bekíséri a parlamentbe a két Laci bácsit, kiknek bemenetelével sem értett teljesen egyet. Nem sokkal odaérkezésük előtt kezdte meg tárgyalásait az oroszok kivonulásáról Nagy Imre az aznap reggel Budapestre visszaérkezett Mikojánnal⁵⁴⁷. Tildy beszélgetés közben be-bement Nagy Imréhez. Egyszer nagy fontoskodva jött vissza, és közölte velük, hogy Nagy Imre és Mikoján éppen akkor írta alá az orosz csapatok kivonulásáról az elvi meg egyezést, és már csak a technikai részleteket kell a katonáknak kidolgozniuk. Másnap már azt telefonálta, hogy az oroszok nem kifelé vonulnak, hanem az országba befelé.

Apámnak ez a parlamentbe bekérés nem tetszett, mert abban a politikailag cseppfolyós helyzetben semmi komoly tárgyalnivalójuk sem volt. Apám szerint Tildynek szüksége volt az egyházi kapcsolatai fitogtatására, mert a parlamentben levők nem sokra becsülték. A látogatás tehát pozíciója erősítéséhez kellett. Amel-

⁵⁴⁷ Anasztaz Ivanovics Mikojan (1895–1978) örmény származású szovjet politikus, Lenintől Brezsnyevig folyamatosan a legfelsőbb politikai vezetés tagja volt (és 1965-ben önként vonult vissza a közéletből). Az 1956-os forradalom idején egyike a Magyarországra küldött szovjet tárgyalóknak. MNL 13. kötet 127.

lett Bereczky lemondatását is szorgalmazta, mivel násza múltja őreá kompromittáló volt. Így jövője érdekében szüksége volt a Bereczky-kérdés mihamarabbi elintézésére és napirendről levételére, mert kettejük szoros kapcsolata akkor őreá volt hátrányos. Így látta ezt Apám akkor, és így látom én is most harminchárom év távlatából.

Apám kifejezetten ellenezte Ravasz Lászlónak Mindszenty hercegprímásnál tett látogatását. Ez az ellenzés semmi esetre sem a primás személyének szólt, hanem annak, hogy az egyházak közötti kapcsolat, amelyen ő már esztendőkkal korábban javítani akart – csak nem akadt támogatója a református atyák között, – nem indokolt ilyesmit. Jóllehet Laci bácsi nem volt hivatalos egyházi vezető, a közvélemény annak tekintette, és látogatása nem személyes figyelmességnek, hanem politikai lépésnek tűnhet, és ez az oroszok visszajövele után az egyház elleni propagandához adhat anyagot. Ezért Apám ellene volt a látogatásnak. Intette Laci bácsit, mert mindkét egyház érdeke az, hogy ne menjen fel a primáshoz. A látogatáson viszont Nagy Barna professzor⁵⁴⁸ erősködött – Apám szerint azért, mert ő akart Laci bácsival a primásnál reprezentálni, hogy a tiszáninneri egyházkerület visszaállításakor a püspökjelölt-

⁵⁴⁸ Nagy Barna (1909–1969) Sárospatakon végezte el a teológiát, 1929-34 között Montpellier, Zürich és Bonn egyetemein is tanult. 1936-ban szerezte meg a teológiai doktorátust, és 1937-től 1951-ig a rendszeres teológia professzora volt a pataki Teológián. 1947-ben dékánná, majd a kollégium rektorává választották. A Teológia felszámolása után Budapestre költözött, 1952-ben az Egyetemes Konvent alkalmazta tudományos munkatársként, majd 1954-ben a budapesti Teológia professzora lett. 1957-ben megfosztották a tanítás lehetőségétől, ismét a konvent kutatóprofesszora lett. Ez a törés mégis elősegítette, hogy élete hátralevő részében tudományos munkájának éljen: a 16. századi dogmatörténettel és Kálvin kiadatlan műveivel foglalkozott. Nemzetközi elismertsége egyre növekedett, 1968-ban a zürichi egyetem díszdoktorává avatta. – BENKE György (szerk.) *Akik előttünk jártak 2.*, Mezőkövesd, Szerző, 2007. 107.

ségnél már előtérben legyen a nála esélyesebb Koncz Sándorral⁵⁴⁹ szemben. Laci bácsi ezt persze nem látta, csupán azt, hogy milyen nemes aktus az, ha a rabságból kiszabadult Mindszenty prímást meglátogatja a száműzetésből visszatért Ravasz püspök. Aznap este Apám beszámolója emlékeztetett Czapik érsek nála tett látogatása utáni szavaira: „*A főpapok tragédiája az, hogy, mindaddig, amíg baj nincs, nem a valóságot akarják tudni, hanem rossz tanácsadókra hallgatnak, akik azt mondják nekik, amit hallani akarnak.*” – Nagy Barna végül felcipelte Laci bácsit a prímáshoz, hogy kireprezentálják magukat.

Apám aggodalma indokolt volt. November 4. után a rendszer felhasználta azt a látogatást is a maga rágalom-hadjáratához.

Mint már említettem, Apámék nem tekintették magukat többnek, mint önkéntes alkalmi munkásnak, jöllehet Győry Elemér és Buza László konventi alelnökök Pestre utazása után már megbízott konventi elnököknek is nevezhették volna magukat. Győry és Buza, akikkel a konventi székházban ültek össze, teljes egyetértésükről biztosította Laci bácsit és Apámat. Megköszönték nekik addigi

⁵⁴⁹ Koncz Sándor (1913–1983) Teológiai tanulmányait Sárospatakon végezte 1937-ben, hat szemesztert Bázelen, Glasgow-ban és Berlinben végzett. Berlinben 1937-38 között megbízott konventi lelkész volt, 1938-tól 1942-ig konventi missziói lelkész. 1939-ben teológiai doktorátust, 1943-ban egyetemi magántanári képesítést szerzett Debrecenben. Részt vett a Soli Deo Gloria és a pataki faluszeminárium munkájában, a II. világháború idején és azt követően tábori lelkészként szolgált a Dunántúlon és Németországban (hadifogságban). 1947-től a pataki Teológia professzora volt, annak felszámolását követően Alsóvadász gyülekezete fogadta be, előbb helyettesítő, majd 1953-tól megválasztott lelkészként. 1965-től 1983-ban bekövetkezett haláláig a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei levéltárának vezetője volt. – Valójában sem Nagy Barna, sem Koncz Sándor nem lehetett reális jelölt az újjászervezett egyházkerület püspökségére (legfeljebb a forradalom napjaiban remélhették ezt), amelyet Darányi Lajos pataki lelkész nyert el 1957-ben. – BENKE im. 90.

szolgálatukat, majd szóban és írásban felkérték őket helyettesítésükre az elnöki feladatok végzésében, mivel ezeket az adott körülmények között nehéz lenne Pápáról és Szegedről ellátni. Laci bácsi és Apám tehát az egyetemes konvent ügyeinek vezetésére mintegy komisszáriusi megbízást kapott a két úrtól.

Ezután Győry és Buza sietve elköszönt, és – mint mondták – azonnal a vasúthoz indultak, hogy még az éj beállta előtt hazaérjenek Pápara, illetve Szegedre. Ezután jött az „*itt a kalap, hol a kalap?*” komédiája.

Körülbelül egy órával Győry Elemérék távozása után Apámék is készültek hazafelé. Amint Apám feltette kalapját, az valahogy nem passzolt a fejére. Megnézi, és az bizony nem az övé. Győry Elemér elcserélte a kalapjaikat, és így Apám kalapja már valahol messze a Dunántúlon járhatott. Törte Apám a fejét, hogy mikor cserélhetik megint vissza a kalapokat, amikor megszólalt az egyik titkárnő: „*Nincs semmi baj sem, Győry és Buza úrék nem utaztak el, csak átmentek a Lendvay utcába Horváth Jánosnak beszámolni.*” – A Lendvay utcában volt az Állami Egyházügyi Hivatal, és annak kommunista elnökét hívták Horváth Jánosnak⁵⁵⁰. Így azután két dolog is meglett: a./ Apám kalapja, és b./ egy világos kép Győry Elemér és Buza László feddhetetlen keresztyén egyházi élenjárók valóságos jelleméről. Meg kell jegyezzem, hogy Győry Elemér és Buza László nem a kommunizmus kreatúrái voltak, hanem régi egyházi vezetők és konzervatív úriemberek!

Apámék egyebek között ez incidens miatt sem használták fel a nekik adott konventi elnöki megbízólevelet.

⁵⁵⁰ Horváth János (1921–1988) eredetileg kőműves; illegális kommunista és partizán. 1945-től a kommunista párt funkcionáriusa különböző beosztásokban. 1951-52-ben az ÁEH elnökhelyettese, 1952-től 1959 júniusáig az ÁEH elnöke. Ettől kezdve 1972-es nyugdíjazásáig vállalatigazgató volt. Forrás: <https://www.neb.hu/asset/phpHcYc7Z.pdf>

Mesélhetnék Gaál Pista⁵⁵¹ bácsiról, aki az 1930-as évek közepe óta volt törökszentmiklósi pap és nagykunsági esperes. Mint rangidős esperes, ő járt fel Apámékkal megbeszélésekre a tiszántúli egyházkerület nevében. Apámra Pista bácsi azt a benyomást tette, hogy fondorlatos lókupecnek is beillett volna. Ő is nagyon kedves és teljesen egyetértő volt – szembe! Majd összetörte a kezét-lábát, úgy rohant a Lendvay utcába besúgni.

A Gaál Istvánokkal szemben viszont ott voltak azok, akiket Apám hitvalló hősöknek tartott, mint például Ágay [!] László⁵⁵²,

⁵⁵¹ Gaál István (1891–1970) A sárospataki Teológiát és Jogakadémiát végezte el. Segédlelkészi éveit 1914-18 között Tiszaföldváron, 1918-19 között Munkácson, 1919-22 között ismét Tiszaföldváron töltötte. 1922-től Törökszentmiklós lelkipásztora volt 1958-ig. Számos világi tisztsége mellett közegyházi tisztségei: egyházmegyei számvevő 1923-33 között, egyházmegyei lelkészi jegyző 1933-34 között, egyházmegyei főjegyző 1934-37 között, esperes 1937-től 1958-ig, zsinati pótképviselő 1934-től, rendes képviselő 1937-től, egyházkerületi pénzügyi előadó 1940-től 1958-ig, konventi pénzügyi előadó 1948-tól 1952-ig, zsinati háznagy 1950-ben. 1956-58 között tiszántúli lelkészi főjegyző (püspökhelyettes), az 1957-es egyházi átrendezés kulcsfigurája. Bár ambicionálta a püspökség megszerzését, végül Bartha Tibort juttatta pozícióba. 1958-tól konventi tanácsos, 1959-ben nyugdíjba ment. – Önéletrajza: *Tiszántúli Református lelkész-önéletrajzok I-II.*, szerk. SZABADI István, Debrecen–Nagyvárad, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára–Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára, 2016. II. kötet 312–313. – BIHARI István karcagi lelkipásztor emlékirata (*Emlékeim nyomában 1920–1989 között*) <https://sites.google.com/site/biharilaci41/bihari-istvan-karcagi-lelkipasztor-emlekirata> – SZABADI István adatközlései TtREL.

⁵⁵² Ágai László (1916–1997) a budapesti Teológia és a nagykőrösi tanítóképző elvégzése után segédlelkészei éveit Csepelen kezdte meg 1940-ben. 1942-ben ugyanitt vallásoktató lelkipásztorrá választotta a gyülekezet. 1944 telén szovjet fogságba esett, s bár papi mivoltára tekintettel szabadon engedték volna, ő önként a foglyokkal tartott. Két és fél évet töltött fogságban. Hazatérése után Csepel lelkipásztoraként szolgált – a gyülekezet még távollétében döntött így. 1957-ben (56-os helytállása és nyilatkozatai miatt) Veres-

Gyökössy Endre, Joó Sándor és Sípos István⁵⁵³, hogy csak néhányat említsek. Ezek fáradhatatlanul és sokszor az orosz fegyverek torkába nézve járták az országot a legzordabb télben is minden önféltés, mind egyéni karriervágy nélkül. Micsoda szeretettel és megbecsüléssel szólt róluk Apám, aki maga sem volt pipogya legénynek tekinthető! Remélem Gyökössy Endre beszámol tevékenységükről az utókornak.

1956. november 4. után az állami hatóságok mind szeretőbb figyelmet tanúsítottak Gyula bácsi iránt, akit már nem besúgásra akartak felhasználni, hanem egyházvezetésre, illetve mameluknak egy szemfényvesztéshez, ami a külföldi és belföldi közvéleményt is megfelelően félrevezetheti. Elkezdtek nevelgetni, fésülgetni, hogy majd ideiglenesen ő vegye át az áthidaló vezető szerepet Ravasz Lászlóék eltávolítása után. Amikor először tájékoztatták majdani új feladatáról, Apámhoz rohant és kiöntötte a szívét. Később

egyházára helyezték, itt szolgált és végzett missziói munkát nyugdíjazásáig. – TtREL I.8.d., Csepel I. – PAPP Vilmos: *Negyvenegy prédikátor: XX. századi magyar „gályarab” prédikátorok* IV. Budapest, Szerző, 2010. 13–18.

⁵⁵³ Dr. Sípos István (1907–1997) a budapesti Teológia elvégzése után, 1930-ban Princetonban (USA) folytatta teológiai és bölcsészeti tanulmányait, 1934-ben doktori fokozatot szerzett. Az egyetem állásajánlatban és egy jeruzsálemi kutatóösztöndíjban részesítette volna, de ő hazatért. 1934-35-ben budapesti vallásoktató segédlelkész, 1941-42-ben vallásoktató lelkész. 1935-37 között a budapesti Teológia ószövetségi tanszékén tanár (1936-ban Sárospatakon megszerezte a teológiai magántanár címet). 1942-ben elfogadta a kisújszállási gyülekezet meghívását, és megkezdte lelkipásztori szolgálatát. 1944-45-ben súlyos harcokat és életveszélyes helyzeteket élt át, segítette az embereket, megmentette az egyházközség pótolhatatlan irattári anyagát. 1945 után több ízben, ítélet nélkül börtönbe és internáló táborokba került. 1956-ban a Városházánál megmentette a lincseléstől a kommunista vezetőket. 1957-ben a megtorlás során az egyik fiával együtt félholtra verték, egy évnyi kórházi kezelésre szorult. 1958-ban Biharkeresztesre helyezték át, 1962-től nyugdíjazásáig Gyomán szolgált. ÚMÉL V. 1181–1182.

egészen tetszett neki ez az új mártíruma, ami nem is volt mártírum, hanem nagy opportunizmusi lehetőség. Élt is az alkalommal, nem azért, hogy bárkin is segítsen, mert olyanról, akit ő hozott volna ki a börtönből, sem én nem tudok, sem bárki más. Gyula bácsi élvezte új szerepét már csak azért is, mert ebben nem a taxi padlóján kellett ülnie, hanem repülőgépek első osztályán.

1956/57 téli hónapjaiban Apám sok időt töltött egyházi ügyekkel, és a két Laci bácsival szinte naponta együtt voltak. Közben megszólaltak a csalóka szirénhangok is. Horváth Jánostól már elég korán érkeztek üzenetek, hívogatások – különösen Pap Lászlónak, akinek szinte tálcán kínálgatták volna a dunamelléki püspökséget, ha Apámat és öreg Laci bácsit elhagyta volna. Az ő kedvéért Bereczky Albertet is ejtette volna a rendszer. Ennek érdekében Bereczkyt, aki még 1956 novemberében sem volt hajlandó visszalépését bejelenteni, egy hónap múlva Horváth Jánosék rávették arra, hogy nyugdíjazását kérje. Ennek ellenére majdnem két évig nem történt semmi. Ugyanis a politikai rendszer addig várt abban a reményben, hogy Pap Lászlót sikerül megnyerni maguknak és ezért két évig nem tettek lépést a püspöki tiszttel betöltésére. Jóllehet Horváth János mondott Pap Lászlót szidalmazó beszédeket, mindazok ellenére Pap László végleges elmozdítására csak 1958 nyarán, egy hónappal Ordass Lajos félretétele után és egy hónappal Apámnak az ügyvédségből elmozdítása előtt került sor. Figyelemre méltó, hogy két hónapon belül, tehát szép sorban, egy-egy hónap szünetet tartva tették félre azt a három embert, akik nem voltak hajlandók a lelkiismeretük áruba bocsátására. Egyikük sem adta el magát!

Laci bácsi még 1956. november 13-án kiadott nyilatkozatára tömegesen érkeztek a konventre a presbitériumok határozatai, melyekben a gyülekezetek azonosították magukat a Megújulási Mozgalommal és a Ravasz László – Kardos János – Pap László triumvirátust ismerték el az egyház lelki vezetőinek és képviselőinek. A körülbelül ezerkétszáz református gyülekezet közül kilencszáz-

nál jóval többitől, tehát a gyülekezeteknek közel nyolcvan százalékatól érkezett ilyen presbitériumi határozat. Meglehet több is küldött ilyent, de az akkori rossz postaszolgálat mellett valószínűleg sok el is vészett. Ezek a presbitériumi nyilatkozatok az orosz katonák és tankok árnyékában, a muszkák és muszkavezetők minden terrorja ellenére születtek meg. A református presbitériumokat senki sem vádolhatja megalkuvással!

Történt olyasmi is, hogy lelkipásztor és presbiterek ellentétesen ítélték meg a helyzetet. Így volt ez Szigetszentmiklóson emlékezetem szerint, ahol a pap Apámék ellen volt, a presbiterek viszont leszavazták. Még érdekesebb volt a vita Pécelen, ahol Deme László esperes⁵⁵⁴, aki már vagy húsz esztendeje volt ott pap, felszólította presbitereit Apámék elleni állásfoglalásra. Erre a presbitérium két egyhangú határozatot küldött be a konventre. Az egyikben teljes egyetértésüket fejezték ki Apámékkal és a Megújulási Mozgalommal szemben. A másodikban pedig a presbiterek egyöntetűen bizalmatlanságukat fejezték ki lelkipásztoruk, Deme László iránt. Deme László természetesen nem mondott le, mert számára nem a gyülekezet szava, hanem a muszkavezetők hatalma volt mérvadó.

Érdekesen nyilatkozott meg egy másik esperes Apám elbeszélése szerint. Pap Géza bácskiskunsági esperes egy értekezleten, ahol Apám is jelen volt, harsogva jelentette ki: „*Ha Ravasz Lász-*

⁵⁵⁴ Deme László (1889–1987) a sárospataki Teológia elvégzése után Edinburghban és a budapesti egyetem bölcsészkarán tanult tovább. 1912–18 között a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség titkára és óraadó segédlelkész Budapesten, 1918–26 között a Diákszövetség országos titkára, lapjának kiadója, kiadóhivatalának vezetője, diákotthonának igazgatója. 1926-tól 1959-ig, nyugalomba vonulásáig Pécelen volt lelkipásztor, 1952-től 1959-ig az Észak-pesti egyházmegye esperese. – TtREL I.8.d., Pécel. – ÚMÉL II. 100. – *Forgács Gyulától Deme Lászlóig. Dokumentumok a péceli református egyházközség 20. századi történetéhez*, bev. és jegyzetek: MOLNÁR Sándor Károly. Budapest, Ráday Gyűjtemény 2017.

lót, Kardos Jánost és Pap Lászlót visszalépésre kényszerítik, én és esperes társaim azonnal lemondunk!” Ha nem mondtak is le, a mondat szépen hangzott.

Lassanként a nyomás mind fokozottabb lett, és 1957 január elejére már csak idő kérdése volt, hogy mikor fognak a triumvirek visszavonulásra kényszerülni. Nekem csak 1957 január végéig volt közvetlen tudomásom az eseményekről, mert akkor – belátva, hogy Magyarországon a teológiát nem végezhetem el – Ildikómmal elindultunk Jugoszláviának azzal, hogy ha Isten valóban lelkipásztorságra hív el, majd csak átjutunk. Ha nem, akkor hazatérünk, visszatérek a válogatott lovaskeretbe és készülök az 1960-as római olimpiára. Átjutottunk.

1957 tavaszára Apámék közegyházi tevékenysége véget is ért. Muraközy Gyula bácsi számára a politikai rendszer megfabrikálta a konventi főtitkári állást, amiből egy év múlva Gaál Pista bácsi kifúrta. Akkor Gyula bácsiból ökumenikus főtitkár lett.

1957 őszén jött Apám infarktusa. Öreg Laci bácsi már akkor hónapok óta ismét Leányfalun élt visszavonultságban, de elég gyakran belátogatott Apámhoz. Fiatal Laci bácsival pedig barátságuk ezekben az időkben már mind mélyebb, mind szorosabb lett annak ellenére, hogy azelőtt is mély barátság volt közöttük. Gyakorta, olykor naponta voltak együtt Apám nekem írt levelei szerint, mert sok, hónapokon keresztül pedig majdnem minden levelében volt valami utalás „fiatal Laci bácsira”. Ezt a megkülönböztetést, „fiatal” és „öreg” Laci bácsi, ezekben az időkben kezdte használni Apám, amit mindannyian átvettünk tőle, és használatunkban maradt egészen mostanáig. Ez volt a legalkalmasabb beazonosításukra, hiszen mesélhettünk volna a két kimagasló személyiségről például a négyesztendős Jancsinak és Istinek, püspökséget, egyházalkotmányi tisztségeket, címeket ugyan nem értettek volna meg. Ezzel szemben az „öreg” és „fiatal” Lacit azonnal be tudták azonosítani.

Ezekben az időkben voltak olyanok, akik az utcán meglátva Apámat, átmentek a másik oldalra, hogy ne kelljen Apámat felismerniük és köszönteniük. Több lelkipásztor is volt ilyen. Ezen nem csodálkozom, mert hazautazásaimkor voltak ilyenek egykori évfolyamtársaim között is. Domján János⁵⁵⁵ pedig 1966-ban a Kálvin tér és Ráday utca sarkán, amikor megtudta, ki vagyok, ijedtében egy eléggé sebesen forduló 15-os buszra ugrott fel, csak mihamarabb elkerüljön Kardos János fiának közeléből!

Volt olyan is viszont, s ezt Apám rendkívül nagyra értékelte, aki szolgálatkészen, felettesei haragját is kockáztatva segített Apámnak, mint például az annak idején konventi sajtóelőadó, ma dunamelléki püspök, Tóth Károly⁵⁵⁶.

⁵⁵⁵ Domján János (1905–1983) a budapesti Teológia elvégzése után Berlinben (1926–1927), Edinburgh-ban (1928–1929) és Párizsban (1934–35) folytatta tanulmányait. A budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karán 1932-ben doktori fokozatot szerzett. Segédlelkészi éveit 1929-től több budapesti egyházközségben töltötte. 1934-ben Pápán a teológia magántanára lett. 1938-tól Budapest–Külső Józsefváros lelkipásztora volt nyugdíjazásáig, 1983-ig (1981–83 között helyettesítő lelkészi szolgálatot végzett Carcasban). 1955-től a Budapest-északi egyházmegye tanácsbírája, 1956-tól a dunamelléki református egyházkerület jegyzője volt. *ÚMÉL* II. 217.

⁵⁵⁶ Tóth Károly (1931–2014) a budapesti Teológia elvégzése után 1956-ban a Magyarországi Református Egyház Zsinatán kezdte meg pályáját. 1955–68 között az MRE Zsinati Irodája külügyi osztályának segédlelkésze, majd vezetője; 1968–77 között a külügyi és sajtóosztály vezetője. 1977-től a Budapest-Kálvin téri Református Egyházközség lelkésze. 1977–91 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, 1982–87 között a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi alelnöke, 87–89-ig a Zsinat lelkészi elnöke. Nemzetközi karrierjének állomásai: 1958-tól a prágai Keresztény Békekonferencia nemzetközi titkára, 1971-től főtitkára, 1978-tól elnöke volt. 1977-től 1989-ig a Református Világszövetség alelnökeként tevékenykedett. 1959–77 között a Magyar Bibliatanács főtitkára, 1985–90-ben a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke. 1991-től egészen haláláig az Ökumenikus Tanulmányi Központ elnöke volt. Tagja

1957 őszén, az infarktusból lábadozása idején, Apám szeretett volna bizonyos családi könyveket és iratokat kijuttatni hozzám. A posta nem vette fel őket. Szegény, gyengélkedő Apám járta a hatóságokat, a Nemzeti Bankot, de mindenütt elutasításban volt része. Végül nagy reménytelenségében elment oda, ahol akkoriban meleg fogadtatást, jószándékot nem várhatott, a református konventi székházba. Utána szinte lelkesen írta: *„Egy szolgálatkész fiatal lelkipásztor, Tóth Károly, a legnagyobb előzékenységgel mindent elintézett és felajánlotta, hogy a jövőben is csak szóljak neki, és amit csak lehet, megtesz, hogy segítsen. Rád is jól emlékszik, köszöntését küldi, s majd ír Neked...”* Intett is Apám, hogy Tóth Károlynak ezt ne felejtjük el soha! Mivel nem akartam őt kompromittálni, harminc esztendeig hallgattam a dologról, és körülbelül öt hónappal ezelőtt köszöntem meg neki mindazt, amit Apám életének utolsó két esztendejében segédkezett neki.

Ezután Apám haláláig érkeztek hozzám családi küldemények a konventi sajtóosztályon keresztül. Apám körülbelül harmincöt levelében utalt konventi küldeményekre, s olykor türelemre intett, mert a konventről csak havonta egyszer adnak fel nagyobb csomagokat külföldre. Apám persze azt is értékelte, hogy Tóth Károly a segítőkészségével felettesei esetleges rosszalását is kockáztatta.

Nemcsak Apámtól kaptunk küldeményeket, hanem a két Laci bácsi is eléggé rendszeresen írt. Öreg Laci bácsi, ahányszor együtt volt Apámmal, azonnal küldött róla egy beszámolót. Ugyanígy a fiatal Laci bácsi is, jöllehet nem minden találkozásuk után, mert

volt a Magyar Újságírók Szövetségének (1975-től), a Magyar-Izraeli Baráti Társaságnak (1988) és 1988-1990-ben az Országgyűlésnek is. Forrás: MRE Kommunikációs Szolgálat <http://reformatus.hu/mutat/elhunyt-toth-karoly/>. – MAJSAI Tamás: *Harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén*, Mozgó Világ 2006. április. 32. évf. 4. sz. <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00074/11majsai.htm>

ők akkoriban gyakrabban, sokszor naponta összejöttek. Öreg Laci bácsi igazi gyakorlati teológiai tanácsokat is adott arról, hogy hente legalább egy napot szenteljek teljesen a családomnak, és ne gondoljam azt, hogy a gyerekfürdetés kizárólagosan anyai feladat lenne. Fiatal Laci bácsi külföldi, idegen nyelven folytatott tanulmányaimmal kapcsolatban adott értékes tanácsokat. Itt kell megjegyeznem, hogy jóllehet Pap Lászlónál nem mutatkoztam rendkívül kiemelkedő hebraistának, Belfastban abból éltem, amit ő a maga szigorú és perfekcionista módján belém tanított.

Életemben csupán három olyan férfi volt, akiknek találkozási-inkkor legszívesebben kezet csókoltam volna. Az egyikkel, Apámmal, ezt tiltakozása ellenére felsőtizenéves koromtól kezdve meg is tettem, mert másként nem tudtam volna kifejezni rajongó szeretetemet. 1966-tól kezdve mind erősebben eluralkodott rajtam ez az érzés a két Laci bácsival szemben is. Nem a nagyjelentőségű egyháztörténelmi személyiségek, nem is az egyházpolitikusok vagy kimagasló igehirdetők – Pap László lehet nem volt nagy szónok, de teológuskorom óta egyik igehirdető-ideálom! – azok, akik ennyire megragadtak, hanem mindkettőjükben az emberségük, sajátos és gazdag emberségük az, ami rájuk gondolva ma is érzélgőssé tesz. Nagyok voltak a krízisekben, még nagyobbak lettek a félretételben. Évről évre láttam belső gazdagodásukat. Nem az a döntő, hogy milyen nagy teológiai, homiletikai vagy egyházpolitikai szerepük, tehetségük vagy jelentőségük volt, mert annál sokkal többet elárult nekem az, ahogyan Sárikánkat vagy valamelyik ikret gyengéden megsimogatták vagy megcsókolták! Ez a gyengédség többet mondott, mint bármilyen akadémikus értekezés. A két Laci bácsinál ez az emberségük, személyiségük mind erősebben megragadott. Hazautazásainknál Apám sírjának meglátogatása után azonnal jött a zarándoklatunk Leányfalura, illetve a Thököly út 117-be, majd később Pilisszentlászlóra. A kert aljába belépésünk-kor mindkét helyen hallatszott fentről a kiáltás: „*Hát ezek Ildi, Pis-*

ta és a gyerekek!” A nagy tervekből, hogyan köszöntöm őket, minden esetben „füstbe ment terv” lett. Hálás vagyok, hogy e három melegszívű, gazdag lelkű, nemes urat a gyermek rajongásával szerethettem és tisztelhettem.

1958 késő tavaszán lehetett az, hogy Apám hirtelen még egy mély sebet kapott. Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának Rhodosban tartott ülésén jóbarátunk és gyülekezetünk, a Great Victoria Street Presbyterian Church⁵⁵⁷ lelkipásztora, Rev. James R. Boyd, ismerve Muraközy Gyula és Apám sokévtizedes barátságát, odament Gyula bácsihoz és Apám hogyléte után érdeklődött. Gyula bácsi még azt is letagadta, hogy a nevünket valaha is hallotta volna, s határozottan állította, hogy a református egyházban soha nem volt olyan számottevő személy, akit Kardosnak hívtak volna. Jim Boyd mindezt természetesen elmesélte nekünk. Én ezt egyik levelemben megírtam Apámnak.

Attól kezdve Gyula bácsi hiába indult Apámhoz siránkozni, pedig eléggé panaszos volt – úgy érezte, hogy Törökszentmiklós felett aknát ásnak ellene⁵⁵⁸, – Apámnak már többet nem siránkozhattott, mert az többet az életben nem engedte magához ezt az egykori jóbarátot. „Aki megtagad engem az emberek előtt...”⁵⁵⁹

Én néhány hónap múlva Londonban, Csűrös Lászlóval⁵⁶⁰ és Vargha [!] Sándorral⁵⁶¹ együtt voltam a magyar református gyüle-

⁵⁵⁷ Belfast, Írország

⁵⁵⁸ célzás Gaál Istvánra

⁵⁵⁹ Máté 10, 32-33.

⁵⁶⁰ Csűrös László 1954-től haláláig a londoni magyar református gyülekezet főgondnoka volt.

⁵⁶¹ Varga Sándor (1924–2010) 1951-től 1989-ig az Angliai Magyar Református Egyház londoni gyülekezetének lelkipásztora. Nevéhez fűződik a Nyugat-európai Magyar Református Lelkigondozó Szolgálat megszervezése és működtetése 1992-ig (ezt a szolgálatot Ravasz László ösztönzésére Nagy Sándor és Soós Géza kezdte meg, Varga Sándor 1949-től kapcsolódott az

kezet központjában, amikor Gyula bácsi is odalátogatott. Jóllehet a keze alatt nőttem fel, teológus koromban ott végeztem gyülekezeti munkát és négy évvel korábban ő esketett minket Ildikómmal, jobbnak láttam, hogy bemutatkozzak Gyula bácsinak, hiszen Jim Boydnek azt állította, hogy minket nem ismer. Meghökkenve rám nézett, majd eképpen szólt: „*Nem tudom mire gondolsz, de mindent megmagyarázok.*” Azóta sem magyarázott meg semmit. Engem akkor ez a kérdés érdekelt: miképpen magyarázhatta volna meg Gyula bácsi azt, amiről nem tudta, hogy micsoda? Erre sem tudtam feleletet kapni. Barátaimra való tekintettel nem feszegettem a kérdést, Gyula bácsi viszont magától semmit sem magyarázott meg. „Az Eső” után ez a köpönyeg már túl soknak bizonyult számomra. Gyula bácsiból kiábrándultam.

Abban az évben Apám kiküldött egy eléggé ízléstelen vitairatot is, melynek szerzője – Pákozdy László Márton⁵⁶², aki 1945 után buzgó opportunizmusával pesti hitoktatásból és görögkeleti papnőveldei előadásából debreceni professzorrá lépett elő – akkorra már belátta, hogy tiszántúli püspöki ambíciója érdekében elköve-

angliai misszióhoz). <http://nyemrlsz.newlights.info/index.php/olvas/289-el-hunyt-varga-sandor-londoni-ref-lelkesz-a-nyemrlsz-tb-oeroekoes-elnoeke>

⁵⁶² Pákozdy László Márton (1910–1993) Teológiai tanulmányait Debrecenben, Halléban és Utrechtben végezte. Doktori értekezésének témaválasztása az 1930-as években veszélyesnek számított (Deuteroézsaías és az általa meghirdetett üdvprófécia). Szándéka szerint Utrechtben doktorált volna, a II. világháború azonban ezt lehetetlenné tette. Segédlelkészi éveit Debrecenben és Budapesten töltötte, 1941–44 között a budapesti görögkeleti hittudományi főiskolán volt óraadó. Debrecenben doktorált 1942-ben. 1945-től több mint négy évtizeden át oktatott bibliai teológiát és vallástörténetet Debrecenben, majd 1966-tól Budapesten. Noha 1957-ben a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa kitüntette, nem volt hajlandó mindenben alkalmazkodni az elvárásokhoz, ezért nem publikálhatott, és igyekeztek marginalizálni személyét. A mellőzés miatt alkotómunkássága sem bontakozhatott ki igazán. 1983-ban nyugdíjazták. ÚMÉL V. 33–34.

tett erőfeszítései végképp meghiúsultak, hiszen az alkoholizmusból, de nem annak szövődményeiből kikúrált Bartha Tibort már hónapokkal korábban beiktatták a palástos népbiztos Péter János méltó utódaiként. A dunamelléki püspökség viszont még betöltésre várt. E nemes préda megkaparintása érdekében tudósunk lelkesen elkövette „Ernest A. Payne néhány illúziója és tévedése” című (félre)értekezését, melyet legegyszerűbben az egyház- és hazaárulás apológiája névvel illethetünk. Ez az irat olyan jól sikerült, hogy az ő esetleges püspökségét még a politikai rendszer is inkább kompromittálónak találta volna. Nem is bolygatták meg debreceni nyugalmát, hanem mást tettek meg dunamelléki püspöknek. Buzgóságával Pákozdy László Márton tehát sikeresen megfúrta önmagát is. Ennek a tudósnek debreceni működése igen csúnyán fejeződött be, mert úgy kellett onnan elkotródnia, hogy még értékes cin- vagy ónedényeknek a kollégiumi gyűjteményekből ellopásával is meggyanúsították, és sokévtizedes vámcédulákkal kellett bizonygatnia, hogy azokat az edényeket ő Lipcséből hozta még a zsidóüldözések elől menekítve. Jóllehet Apám név szerint nem szerepelt a vitairatban, közvetve őt is éppen úgy megrugdalta, mint Pap Lászlót és Ordass Lajost. Ezeket és a hasonló fércműveket most újra ki kellene adni, hogy a mai tudatlanok tiszta képet kaphatnának a különböző álmártirokról.

Akárcsak Apám szívinfarktuszát 1957-ben, úgy az 1958/59 telén felismert rákját is titkolták előttünk, nehogy teológiai tanulmányaimban megzavarjanak. Ezt ő akarta így, jóllehet visszatekintve az az érzésem, hogy Ildikóm Apám rákjáról és a nagy bajról akkor sokkal többet tudott, mint éveken át gondoltam. Nekem feltűnt, hogy Apám kézírása mintha megromlott volna, de halálos betegségre nem gyanakodtam. Egyszer megriadtam, amikor Szüleim új fényképet küldtek magukról, s úgy tűnt, mintha Apám arcán a halál kezevonása jelentkezett volna. El is sírtam magamat, de igyekeztem az egész gondolatot elkergetni magamtól. A halál ilyen ki-

rajzolóását az idén tavasszal önmagamon is láttam, pedig akkor rákra nemhogy nem gondoltunk, de még orvoshoz sem mentem, mivel csupán makacs bronchitiszra gyanakodtam.

Apám halála után mesélték Anyámék, hogy 1958 körül Kováts J. Istvánné⁵⁶³ Apám dolgozósobájába belépve szinte felsikoltott, hogy Apám íróasztala egy rádióaktív kisugárzás kellős közepén van. Szüleim kételkedését látva másnap visszatért egy fizikussal, aki egy „Geiger”-számlálót⁵⁶⁴ is hozott magával. Kiderült, hogy Kováts J. Istvánné megérzése helyes volt, mert a számláló igen sok helyen erős rádióaktivitást jelzett. Ez magyarázatot ad arra is, miért van az, hogy a ház utcai frontján lakó férfiak, akik az elmúlt 50-60 évben meghaltak, szinte kivétel nélkül valamilyen rákban haltak meg? Amikor a University College Hospitalban a rádióterápia⁵⁶⁵ tanárával az én rákomról beszélgettünk, elmeséltem neki a Kecskeméti utca 5. rádióaktív sugarait, amire csak egy kérdése volt, nevezetesen az, hogy én mennyi ideig éltem ott? Ildikóm beleszólt, hogy több mint harminc éve nem éltünk ott. Erre megismételte a kérdést. Meghallva, hogy húsz évnél többet éltem ott, csak ennyit felelt: „*That explains everything.*”⁵⁶⁶ Valamilyen rák tehát mindenképpen kijött volna rajtam. Harminc évvel ezelőtt ilyesmit mondott nekünk londoni látogatásakor az anatómus Kiss Ferenc⁵⁶⁷ is, aki a dohányzást vallási alapon gyűlölte, de tudományos objektívását mindamellet megőrizte.

⁵⁶³ Schulek Irén (1888–1965 után)

⁵⁶⁴ Geiger–Müller számláló, az ionizáló sugárzás mérésére képes műszer

⁵⁶⁵ sugárterápia, sugárkezelés

⁵⁶⁶ Ez mindent megmagyaráz.

⁵⁶⁷ Kiss Ferenc (1889–1966) Kossuth-díjas anatómus, egyetemi tanár. Tudományos munkássága, nemzetközi hírneve révén egész pályája során intézményvezető, vezető professzor volt, szabadon utazhatott; noha mély hitéről mindig tanúságot tett megnyilatkozásaiban. A második világháború alatt mentette az üldözötteket, 1956-ban a forradalom mellé állt. ÚMÉL

Mi nem tudtunk Apám halálos kórjáról, de ír barátaink igen. 1959 tavaszán vagy nyár elején Koppenhágában Jim Boyd tudta meg az Egyházak Világtanácsa ülésén, hogy Apám halálos beteg, de ezt ő is, a család is titokban akarja tartani előttem, nehogy tanulmányaim utolsó évében felzaklassanak vele. Így az írek nekünk nem szóltak, de a Presbyterian Church in Ireland illetékesei lépéseket tettek arra, hogy Apám halála után Memikét kihozzák és ott-hont, valamint nyugdíjat biztosítanak neki. Ezt csak Apám halála után tudtam meg, amikor konkrét javaslattal jöttek elő. Anyám hálás volt nekik, de Pesten maradt.

A kór megtámadta Apám nyakcsigolyáit is. Egy besugárzásos kezelés pedig a rákos sejteket szétrobbantotta egész testében. Fájdalmai mind irgalmatlanabbak lettek. Korányi Bandi⁵⁶⁸ bevitette a János kórházba, ahol egyágyas szobában helyezték el. Onnan is csakoly szorgalmasan írogatott, mint azelőtt. A látogatók körét szükségszerűen le kellett szűkíteni, és csak a legközelebbi jóbarátok ültek rendszeresen mellette.

Öreg Laci bácsi kora és az utazás fáradalmi ellenére is gyakran bejött hozzá Leányfaluról, és az akkorra ugyancsak skartba tett Ordass Lajos sem hanyagolta el. Egyik legszorgalmasabb látogatója Pap László volt. Kádár Miska bácsi a börtönből kiszabadulása után Budapestről ki lett tiltva és Dunapentelén volt⁵⁶⁹, ellenben

⁵⁶⁸ Korányi András (1903–1995) belgyógyász-nefrologus szakorvos, híres orvosdinasztia tagja. A II. világháború végén a SOTE I. sz. Belgyógyászati Klinika („Korányi-klinika”) adjunktusa és a belgyógyászat tanára. 1947-ben politikai okokból elbocsátották. 1948-ig a budapesti Szent István Közkórház II. sz. Belgyógyászati Osztályának főorvosa volt, ekkor ismét elbocsátották és 1950-ig munkanélküli volt. Ezután a Fővárosi Margit Kórház főorvosa (1950–52), majd a Fővárosi János Kórház I. sz. Belgyógyászati Osztályának osztályvezető főorvosa (1952–76). – Kozák Péter: Korányi András <http://www.nevpont.hu/view/9960>

⁵⁶⁹ Ld. 243. és 257. jegyzetek

Babi néni szinte minden nap belátogatott Apámhoz. Ugyancsak majdnem mindennapos látogató volt Kádár Jutka férje, Pásztor János⁵⁷⁰, aki már korábban is rendszeresen feljárt Apámhoz, hogy elbeszélgesse nek, Bibliát olvassanak és imádkozzanak.

Apám – mint jó Anyám mesélte – eleinte tépelődött azon, hogy kit kérjen fel a temetési szolgálatra? A két Laci bácsinak erre nem adtak volna engedélyt, hiszen a temetés velük még politikai provokációnak is tűnhetett volna. Gyökössy Endre és Joó Sándor helyezte amúgy is elég nehéz volt, s nem akarta őket még jobban kompromittálni. Borzsák Sándort is szerette már Kálvin téri káplán kora óta, amellet Pócsmegyer Mariska néniéken át amolyan második otthon-féle is volt. Mint Anyám mondta, mindezek a gondolatok éppen csak felvetődtek, mert Apám meglehetősen hamar eldöntötte, hogy a kezdettől hűségesen mellette levő Pásztor Jánosé legyen ez a feladat.

Idejekorán neki is fogtak Jánossal a temetés előkészítésének. Együtt kiválasztották az énekeket azesetre, „*ha lesznek annyian, hogy ne legyen siralmas az ének.*” A Kardos családnak olyan tagja még nem volt, akit a XC. zsoltár nélkül temettek volna. Ez ke-

⁵⁷⁰ Pásztor János (1925–2007) A budapesti Teológia elvégzése után 1947-49 között Edinburgh-ban, ösztöndíjasként folytatta tanulmányait. Segédlelkészi éveit 1949-51 között a Kálvin téri gyülekezetben töltötte, majd Sárobgárdon volt helyettes lelkész. 1952-től a szentendrei gyülekezet hívta meg lelkipásztorának. 1970-től hat évig Kenyában, külmiszióban szolgált. 1976-tól a debreceni Teológián oktatott, 1988-tól Budafokon szolgált. Kádár Judit (1931–2016) lelkészfeleségként kísérte és segítette férje munkáját, de saját jogon is bekapcsolódott az egyházi közéletbe: 1991-től tagja, 1996-tól elnöke lett a Magyarországi Református Nőszövetségnek, e tisztségéről 2014-ben mondott le. Két könyve jelent meg: 1980-ban a *Kenyai napló*, 2001-ben a *Matolcsy Miklósné – A vakok misszionáriusa* című kötet. 2013-ban Zsindelyné Tüdös Klára-díjjal tüntették ki. *Életinterjúk – Pásztor Jánosné sz. Kádár Judit*, http://www.kre.hu/portal/images/életutinterjuk/Pasztor_Janosne_életutinterju.pdf

rült mottónak a gyászjelentésére is. Kiválasztott egy dicséretet is, mégpedig azt, amit Moni húga annak idején a Skót Misszió iskolájában tanult meg Webster principális kedvéért angolul: „*Just as I am, without one plea...*” Ez az 1948-as énekeskönyvbe magyarul is belekerült: „*Amint vagyok sok bűn alatt...*”

Judith testvérem azokban az években a János kórházban dolgozott az adminisztrációnál, és minden szabadidejét Apánk mellett töltötte, akárcsak drága Memikém. Ahogy Apám állapota súlyosbodott, betettek a szobába még egy ágyat Judith számára, aki attól kezdve hivatali munkája után nem ment haza, hanem benn aludt Apámnál minden éjszaka.

Korányi Bandi, hűséges barátja és orvosa megtett érte minden megtehetőt, és a kórházi személyzetnek is kiadta az utasítást, hogy Kardos Jánosnak különösen nagy figyelmet szenteljenek. Nyomták Apámba a morfiumot és szíverősítőt. A morfiumot titkolták előtte, a szíverősítőt pedig nem akarta, mert „*minek nyújtani a szenvedést azért a néhány napért?*”

A morfium mámorában régi védelmeit élte át, gyermekkoráról beszélt, és szüleihez, no meg a nálunk valóban felejthetetlen Pista öccséhez készült. Amint mondták, nem panaszkodott.

1959. november 12-én éjjel halt meg hosszú fizikai szenvedés után.

November 13-án hajnalban a sokezer mérföldre levő Belfastban Ildikómmal szokásunk szerint óvatosan tiptegünk ki a konyhába, nehogy felébresszük kétesztendő Judith-Elisabethünket, akit Apám csak képről ismert, és „hosszú nevű unokám”-nak is nevezett. Nekifogtunk a kávéfőzésnek, amikor valami különös érzés fogott el: Apám ott volt mellettem és megcsókolt! Leheletszerűen finom volt az a csók. Megilletődtem, de nem mertem szólani, nehogy Ildikómat képzelődésemmel megriasszam. Az is szoborszerűen megmerevedve állt, majd megszólalt: „*Itt van Apa! Megsimította az arcomat és olyan gyengéden csókolt meg, mint szokta!*”

Egymásra néztünk és tudtuk, hogy Apánk földi zárandokútja véget ért. Összeborultunk és sírtunk...

A hat órával később érkező távirat már csak megerősítette azt, amit már úgy is tudtunk. Néhány nap múlva hozta a postás utolsó küldeményét, amit a halála előtti napon adott át Babi néninek a mi számunkra, illetve a legfiatalabb Kardos számára: első világháborús katonai azonossági jegyét (dögcédulát) a parányi fémtokban, – mintegy jelentve: meghalt!

Halálhíre a lapokban nem azonnal jelent meg, és a gyászjelentők nyomtatásával is volt némi zavar. A család meg volt győződve arról, hogy csak kevesen szereznek tudomást Apám haláláról és csendes, ének nélküli temetés lesz.

Nem így történt. Pásztor János erről így számolt be nekem: *„Ek-kora református temetés talán még nem volt Rákoson!”*

Bezarándokolt a leányfalusi száműzött, Ravasz László, és ott volt a drága, hű barát és bajtárs, Pap László, aki Apám halálával a barátok között akkor talán a legtöbbet veszítette. Mész-sze kimagaslott a gyülekezetből Ordass Lajos, és a sokévtizedes jóbarát, kolléga és egyházi szolgatárs Kelemen Kornél alakja. Teleki László is eljött jóbarátjához és egykori gondnoktársához. Az óvatos Dinnyés Lajos is félretett minden meggondolást, és kijött Rákosra öreg barátjához és rokonához. Magától értetődően eljött jóbarátját siratva az egykori helyettes és halálig jóbarát, Lőrincz Józsi bácsi is. Kivonult Rákosra az egykori védencek tömege, közöttük az idős Papp Simon, valamint a védencek hozzátartozói Tóth Ilona édesanyjával együtt. Megható volt az egykori evangélikus diakonisszák csoportja, akik régi főnökasszonyukkal, Farkas Máriával⁵⁷¹ jöttek Kardos Jánoshoz. Ott állt a gyász-

⁵⁷¹ Dr. Farkas Mária (1897–1990): sebész, iskolaorvos, evangélikus diakonissza főnökasszony. A Fébé Diakonissza Egyesületbe lépése előtt elvégezte az orvosi egyetemet. 1926. február 2-án avatták diakonisszának (Piliscsaba-)Klo-

ló gyülekezetben Szöllősi Lóránd népfőügyész is, akivel Apám legelső népbíróági védelmekor, Szombathelyi Ferenc tárgyalásán állt szemben.

Népes csoport vonult ki a Kálvin térről, és velük jött a hajdani jóbarát, Muraközy Gyula. Jöttek erre a temetésre szép számmal papok csakúgy, mint világiak. Ugyan ki tudná mindazokat felsorolni, akik eljöttek Kardos Jánoshoz akkor, amikor földi zarándokútja végén elindult a számára elkészített örökébe?

Azon a rákoskeresztúri temetésen voltak történelmi és kiemelkedő egyháztörténelmi személyiségek, de voltak ott mások is, akik nélkül a falusi papfiú temetése hiányos maradt volna. Pedig éppen ezeknek a jelenléte adta meg az alkalom sajátos jelentőségét, s az ő részvételük volt az, amely ezt az alkalmat megkülönböztette a legtöbb nagy ember vagy egyházi vezető temetésétől, – kivéve talán Teleki Lászlóékét.

Apám temetésén ugyanis nemcsak budapestiek, nemcsak városi urak és hölgyek jelentek meg, mert abban a nagy gyülekezetben ott voltak fekete fejkendő asszonyaikkal a fekete ruhás, csizmás, magasan gombolós, nyakkendő nélküli fehér inget viselő, jobbára bajuszos emberek, mivel végigszállt a hír Szigetszentmiklóson, az egykori solti traktusban, az egész Kiskunságon és a Duna-Tisza közén, hogy a szigetszentmiklósi papfiú, az ő ügyvédjük, barátjuk és szerelmes szolgájuk utolsó útjára indul a halál árnyékának e völgyéből. Felkerekedtek a falvakból, tanyákról és jöttek...

Jöttek a Szentmiklósokról, Lacházáról, Némediből, Tassból, Tótfaluról, az egész Duna-Tisza közéből a zsoldáros asszonyok és embörok. „*Győzelmesen zengett a zsoldár!*” – írta Pásztor János.

tildligen. 1938. november 20-tól 1951-ig, az egyesület feloszlásáig töltötte be a főnöknői tisztséget. *Életútinterjúk – Endreffy Jánosné*, 20. http://www.kre.hu/portal/images/életútinterjúk/Endreffy_Janosne_életútinterjú.pdf

Hát hogyan ment volna jól az éneklés, amikor Csikesz „Bandika”, az úrasztalától eltaszított egykori kántor maga vette át a vezetést!

Judith nővérem Herczeg Ferenc „Pogányok”-jának szavait variálva így számolt be erről a temetés után: „*Álpárhoz eljött a puszt!*”

Eljöttek Apám ügyvéd kollégái közül is sokan. Egyikük, dr. Angyal Endre, búcsúbeszédet is mondott Kardos Jánoshoz, a hű kollégához, a jog és igazság rettenthetetlen bajnokához, az üldözöttek melegszívű, bátor és áldozatkész pártfogójához.

Eljött, hogy szóljon az egykori osztálytárs, Csécsy Imre is, akivel még 1914 előtt együtt kószolgtatták a szabadelvű radikalizmust és írtak cikkeket a húszas években is a „Német Mákony és Orosz Áfium”-ról. A fényképen látható kartartása azt is mutatja, hogy személyében a már évtizedek óta betiltott Eötvös Károly Páholy és a Céh globális közössége is búcsúzott az egykori testvértől⁵⁷².

A sír mellett ott állt az egykori kispajtás, Deutsch Sándor is, akivel annak idején együtt úszkáltak a kisdunai vízimalom kereke alá, s nemcsak az első világháborúban bizonyította be bátor helytállását, hanem helytállt a kegyetlen zsidóüldözések idején is, és zsidó hitéhez minden veszély ellenére hű maradt. Apám koporsója mellett azonban nem restellte könnyeit. A temetés után rosszul érezte magát, hazament és azonnal lefeküdt. Mint Anyám írta akkor, Sándor bácsi hamarosan követte Apámat, mintha sietett volna Jancsi pajtása után, hogy mihamarabb együtt legyenek az Úr kegyelmében.

⁵⁷² Csécsy Imre – és eszerint Kardos János is – tagja volt a szabadkőműves mozgalomnak. A skót rítusú, helyesen budapesti „Eötvös páholy” 1877–1920 között működött, humanitárius tevékenysége mellett a *Világ* és más radikális lapok kiadója volt. PATAKY Lajosné: *A szabadkőműves szervezetek levéltára*, Budapest, MM Levéltári Osztály–Levéltárak Országos Központja, 1967.

Nemcsak azok vettek részt azon a temetési istentiszteleten, akik a koporsó mellett összegyűltek. A rossz hírszolgálat ellenére külföldön is szétszaladt a hír. Kálnokyék és Schönbornék Bécsben csakúgy tudták órákon belül a hírt, mint Esterházy Pálék és Esterházy Józsefék Svájcban. Apám különböző országokba és világrészekre szétszórt ügyfelei, bajtársai és barátai mintha valami titokzatos dzsungeltelegráfon át értesültek volna haláláról. Valószínű, hogy a temetés idején nemcsak mi voltunk lélekben Rákoson, hanem mások is.

Voltak jóbarátok, akik bármennyire is szerettek volna a temetésen részt venni, nem tehették meg. Vargha Tamás bácsi is csak levélben tudta együttérzését kifejezni. Két hónappal Apám halála után érkezett egy különös megemlékezés a Kálvin térről, amelyből Anyámék megtudták, hogy halálakor Apám már nem volt Kálvin téri presbiter, mivel a jegyzőkönyvi kivonat mindig „volt” presbiterként említette.

Immár harminc esztendőn keresztül, Apám halálának évfordulóján ismeretlen kezek nemzetiszínű szalaggal átkötözött babérkoszorút helyeznek sírjára. Furdalt minket a kíváncsiság, de tiszteljük az anonymitást. Bizonyára a Magyar Testvéri Közösség nevében jön az a koszorú.

Anyám lassan felkészült arra, hogy a félretett nagy ember özvegyének sorsa hasonló a hindu özvegyéhez. Nem égetik ugyan el, de a nagyvilág számára ő is halott. Az emberektől nem lehet elvárni, hogy sok bajuk, gondjuk között őreá is gondoljanak. Memikém mégsem maradt magára. Ott volt mellette Judith a gyermekeivel, és vele volt hűséges Béla öcsém. „Apu”, jószágos Apósom is hetente többször, olykor naponta is fellátogatott. A borúlátó váradalmakkal ellentétben voltak mások is, akik nem feledkeztek meg Kardos János özvegyéről.

Rendszeresen, évente többször is szólt a telefon és Éva (Szacs vay Ferencné) vagy Vera (Uray Sándorné) jelentette be Laci bácsi leg-

közelebbi Pestre beutazásának idejét. Olyankor Anyám idejében kikészítette az ezüst kávéskanalakat és a herendi kávéskészletet, felkészülve a várt látogatásra. Laci bácsival azután elbeszélgettek az éppen soros leánya visszajöveteléig. Ezek voltak számára a társadalmi élet kimagasló eseményei, ha nem maga a társadalmi élet. Pap László sem feledkezett meg róla, hanem hűséges látogatója volt a maga ezernyi baja ellenére. Ha Murgáról kimerülten érkezett Pestre, akkor sem mulasztotta el a legalább telefonon érdeklődést.

Ordass Lajos is gyakran felnézett hozzá, sőt a maga sanyarú helyzete ellenére még anyagilag is igyekezett segíteni.

A drága picike Lutz néni, Arany Bálintné végig Anyám leg-hűségesebb barátnője maradt, és Bálint bácsi, a magyar jellem e csodálatos példaképe ugyancsak gyakran fellátogatott, vagy mentek vele együtt Zsuzsa unokahúgom korcsolyatréningjére, illetve korcsolyaversenyekre. Veress Lajosné is hűséges barátnő, gyakori látogató volt kíváncsiságai.

Előfordult olyan, hogy faluról, városokból egy-egy postai pénzesutalvány érkezett ismeretlen feladóktól. „Közösségi” tagok lehettek ezek.

Akadtak váratlan látogatók is, mint például az addig ismeretlen Finta István budahegyvidéki lelkipásztor⁵⁷³, akinek az 1960-as évek elején eszébe jutott, hogy Kardos János özvegyének talán jólesne egy kis érdeklődés. Felhívta telefonon Anyámat, és engedélyt kért arra, hogy meglátogathassa. Rajta keresztül Memike még a nemzetközi egyházi élettel is kapcsolatba jutott, mert vala-

⁵⁷³ Finta István (1915–1991) 1948-tól Budapesten, a Dunamelléki Egyházkerületben püspöki tikár, valamint az Egyetemes Konvent külügyi és sajtóügyi előadója. 1958-tól közel harminc éven át a Budapest–budahegyvidéki gyülekezet lelkésze. A Budapesti Teológiai Akadémia Társadalomtudományi Tanácskének rendes tanára, az egyházkerület lelkési főjegyzője, illetve a Reformátusok Lapja felelős szerkesztője volt. ÚMÉL II., 690–91.

hányszor ír egyházi képviselők érkeztek Magyarországra, azoknak nem kellett Anyám után érdeklődniük, mert Finta Pista jó előre mindent megszervezett. Olyankor is kikerültek az ezüst vilácskák és kanalak a herendi csészékkel és tálacskákkal együtt. Így jutott el Anyámhoz az akkori ír presbiteriánus moderátor Alfred Martin⁵⁷⁴ és testi-lelki jóbarátunk, Prof. J. L. M. Haire⁵⁷⁵, aki minterburni lelkészségem idejére már a belfasti teológia principálsa volt. Az természetes, hogy mi ezt Finta Istvánnak soha nem felejtjük el.

A Kálvin tér mindezekkel ellentétben túlságosan közel volt ahhoz, hogy a Kecskeméti utca 5-ben, tehát alig öt percre lakó Kardos Jánosnéra bárki is gondolt volna. Így volt ez körülbelül huszonegy éven keresztül, s nem csodálható, hogy Anyám olykor azt is mondta, talán jobb lenne magát katolikus pappal vagy zsidó rabbival temettetnie, hiszen a maga gyülekezetének papjai úgysem törődnek vele. Amikor 1980-ban Molnár Miklós⁵⁷⁶ odakerült Ceg-

⁵⁷⁴ Az ír presbiteriánus egyház generális közgyűlésének moderátorát (kb. elnökét) a közgyűlés választja egy évre; a tisztség igen megtisztelő és hosszú múltra tekint vissza. Alfred Martin M.A. (1893–?) Lowe Memorial, Finaghy lelkipásztora 1966-ban töltötte be a posztot.

⁵⁷⁵ James Loughridge Mitchell Haire M.A., M.Th. (1909–1985) 1944-től 1976-ig a belfasti Assembly's College professzora, 1961-től 1976-ig a College principálsa, 1970-ben a generális közgyűlés moderátora.

⁵⁷⁶ Molnár Miklós (1929–2015) 1952-ben végezte el a budapesti Teológiát. Segédlelkési éveit Sásdon, Külső-Kelenföldön, majd a Budapest-Fasori és a Józsefvárosi egyházközségekben töltötte. 1954–58 között a budapesti Teológiai Akadémián lett lelkigondozó, közben egy szemesztert tanult Zürichben. 1958-ban választották meg Putnokra lelkipásztornak, ahonnan 1977-ben hívta meg a Cegléd Nagytemplomi gyülekezet. 1980-tól 1995 szeptemberi nyugdíjba vonulásáig a Budapest-Kálvin téri Egyházközség lelkipásztora volt. 1997. június 1-től öt éven át igazgatta a Református Pedagógiai Intézetet. Katechetikai munkássága igen jelentős: publikációi, tankönyvei, segédanyagai, a lelkész-továbbképzésben betöltött szerepe évtizedeken át

lédről a Kálvin térre, egyik legelső kérdése az én Memikém volt. Hálás voltam és vagyok, de meg kellett mondjam, hogy egy pásztori látogatás akkor Anyámat inkább felzaklatta, mintsem segítette volna. Molnár Miklósnak azonban hálások maradunk.

Drága jó Memikém harminc esztendőn át készült az ő Jancsikája után. Kortársai, testvérei, barátnői lassanként elhaltak mellőle. Az utolsó tíz esztendőben már csak Lutza néni maradt meg. Anyagi gondoktól viszont jó Anyámnak nem kellett félnie, mert Esterházy Pálék nagylelkű gondoskodása minden ilyesmitől megkímélte. Harminc esztendőn át havonkénti rendszerességgel érkeztek küldeményeik, melyekért családunk mindenkor hálás marad.

Anyám hallása az utolsó húsz esztendőben megromlott, jöllehet mindazt, amit nem neki szántunk, általában meghallotta. Függetlenségére féltékenyen vigyázott, mert nem akart senkinek terhére válni. Önállósága megőrzésének egyik kemény eszköze volt az is, hogy minket, „gyerekeket”, az utolsó percig erélyesen fegyelmezett és oktatgatott. Ezt a helyzetet leghamarabb a mi Sarah leányunk ismerte fel, aki Anyám hozzánk kilátogatásainál (egyik alkalommal Memikém a pilótafülkét is meginspiciálhatta) és hazalátogatásainkánál megfigyelte, hogy az ő minterburni pap apja csak éretlen és nevelésre szoruló kisgyermekként állhat meg Nagyanyi előtt. Ötesztendő lehetett, amikor atyai szigoromat megelégtelve, pajkos mosollyal megfenyegetett: *„Ha nem leszel jó, megmondlak Nagyanyinak, s akkor majd meglátod...”* Így keresztüllátott a felnőttségemen!

Memikém az utolsó időkig kijárt a csarnokba, csupán azt fájalta, hogy már ott sem lehetett alkudni, jóllehet minden nap megpróbálta. Ez év, azaz 1989. június 10-én a csarnokból hazatérve, bevásárlás után még egyszer leszaladt, hogy egy pár harisnyát

meghatározó volt. 2006-ban a Debreceni Református Hittudományi Egyetem díszdoktori címet adományozott neki. <http://reformatus.hu/mutat/in-memori-am-molnar-miklos/>

vegyen. A Kecskeméti utca 6. számú ház előtt elesett és nem tudott felkelni. Odahívatta a házmesternét, akivel telefonáltatott Judithnak és a mentőknek, akik egyszerre érkeztek oda. Beszállították a János kórházba, ahol megállapították, hogy medencecsont- és combnyaktörést szenvedett. A kánikulában és ágyban fekvéssel hamarosan felléptek a 92 esztendősen nem teljesen váratlan szövődmények, és heteken át csak egy-egy percre volt magánál. Az ápolónőhiány folytán Judith nővérem, Béla öcsém, Ilma unokamenyem és Pali unokaöcsém ápolta, mosdatta legtöbbit. 1989. július 11-én végleg elpihent.

Minden korábbi fájdalmas szava ellenére – inkább katolikus pap vagy zsidó rabbi temesse, – kijelentette, hogy el sem tudná képzelni, hogy ne református temetése legyen. Azon nem tépelődtünk egy percet sem, hogy kit kérjünk meg erre, mert egyik voltunk abban, hogy családunk hűségese jóbarátját, dr. Nagy Tibort⁵⁷⁷ kérjük fel erre. Tiborunknak csak akkor okoztam megrökönyödést, amikor azt javasoltam, hogy a zárkörű [temetésre] tekintettel mellőzzük az énekeket. Megdöbbenve nézett rám: „*Az nem lehet! A Kardos családnak olyan tagja még nem volt, akit a XC. zsoltár nélkül temettek volna.*” Be kellett lássam igazát.

⁵⁷⁷ Nagy Tibor (szül. 1929) A sárospataki Teológia hallgatója volt, ennek be-
zárása után (1951) Debrecenben folytatta tanulmányait. Az exodusban vál-
lalt szerepéért – a volt pataki hallgatók visszaszöktek alma materükbe, hogy
megpróbálják kikényszeríteni az újranyitást – félév-vesztésre ítélték, noha
ő az akcióban nem is vett részt. Nyíregyházi és nagydobosi szolgálata után
1962-től 1979-ig Veszprémben volt lelkész. 1979-85 között Kecskeméten
bács-kiskunsági esperes, 1983-96 között a Dunamelléki Református Egy-
házkerület lelkészi főjegyzője és a Budapest-Budahegyvidéki Református
Gyülekezet lelképásztora. 1996 őszén nyugdíjba ment, jelenleg a Schweitzer
Albert szeretetotthonban él. – *Exodus '51. Kőrössi József és Kotsis István
naplói* im.

Gyászjelentések előzetes kiküldése és nyilvános temetés helyett Anyámat akaratának megfelelően intim családi körben helyeztük Apám mellé, jöllehet a „család” nemcsak vérrokonokból állt, hanem lelki családunk is együtt volt, mivel ott volt velünk Lutz mama (Arany Bálintné), Klári néni (Pap Lászlóné) az ifjabb Pap Lászlóékkal és Gabi (dr. Nagy Tiborné).

Még egy személy érkezett, mégpedig teljesen váratlanul: özvegy Szarka Gedeonné Alsónémediből egy másik temetésre jött. A hirdetőtáblát olvasva megakadt a szeme az egyik néven. Az életkoráról megállapította, hogy ez csak a Kardos Jánosné lehet. Feltételezése helyességéről meggyőződve, csatlakozott hozzánk és értékesen hozzájárult a zsoltárecsléshez.

Mi ebben jelképet láttunk: Memikéhez is eljött „a pusztá”!

Fennmarad egy kérdés: miért nem írt Apám emlékiratokat, amikor csodálatosan gazdag életet élt, és egy olyan korban volt védelmeivel jogász Pimpernel⁵⁷⁸ nagy kockázatokat vállalva, amikor sokan éppen mások odadobásával igyekeztek bőrüket menteni; – akkor volt hitvalló, amikor a renegátok legnagyobb ambíciója a „hitlenek tanácsán” járkálás volt?

Skartbatétele után Apám nekifogott az írásnak, de nem politikai védői vagy egyházi őrállói élményeit, hanem Komáromy dédapám és Nagyanyám színészi pályafutását írta meg egy-egy tanulmányának nevezhető kötetben. Ezután gyermekkoráról kezdett írni, Ül-lővel kezdve, majd megkezdte a szigetszentmiklósi évek ismertetését, leírva a paplakot, napirendjüket, de a hozzám kiküldött vázlatok csak elemista koráig jutottak el.

Meglehet, egykor feltűnnek még a Ráday Gyűjteményből eltűnt iratok, melyekben lehettek Apámnak feljegyzései, visszapiillantá-

⁵⁷⁸ Célzás Orczy Emma: *A Vörös Pimpernel* c. regényére (1903), amelynek főhőse, egy angol báró furfangos akciókat szervez a nagy francia forradalom áldozatainak megmentésére.

sai is. Ezzel szemben Apám egyik írása szerint nem a nagy perekkel vagy egyházi küzdelmekkel kívánt foglalkozni:

„A mai napon, 1958. november 15-én arra határoztam el magam, hogy megkezdtem emlékirataimat kevesebb részletezéssel folytatom. Egészségem legalábbis gyenge, anyagi helyzetem reménytelen annak következtében, hogy hivatásom gyakorlásától eltiltottak, s az életem csak rövid időre terjedhet. Tehát sietnem kell! Nekem százszor kedvesebb téma, ha leírhatom gyermekkori emlékeimet, megörökíthetem a valóban legjobb apát, anyát, nagyszülőket és testvéreket, – gondolok itt különösen felejthetetlen Pista testvéremre. Ezek az emlékek nekem egyedülálló jelentőséggel bírnak, jóllehet tudom, hogy az ügyvédi, tisztii főügyészi, egyházmegyei gondnoki, megválasztott egyházkerületi főgondnoki, főként pedig védői élményeim egykor szinte kortörténeti jelentőséget nyerhetnének. Azok megírásakor viszont – az igazsághoz hűen – egyesekről kegyetlenül kemény ítéletet kellene mondanom, amit jó Apámtól tanulva – *„Ha jót nem mondatsz valakiről, hallgass!”* – inkább elkerülök.”

Hát ez volt az én Apám, aki a családjáért rajongott és Dunamellék népét a maga családjának tekintette. Országos hírvédesti ügyvéd, nemzetközileg tisztelt politikai védő, aki haláláig szigetszentmiklósi maradt; – sokak által magasztalt nagy ember, aki sikerei tetőpontján is édesapjára, a szigetszentmiklósi papra volt büszke, s akinek az volt a legnagyobb ambíciója, hogy megfelelhessen annak, amit a Kardos apák évszázadokon keresztül mondtak a családi fészekből az életbe kiinduló fiaiknak:

„Ha híredet hallom, jó híredet halljam!”

FÜGGELÉK

I. APÁM „LEGSZEBB ÉS LEGMÉLYEBB” EMLÉKE

Apám visszaemlékezése Szigetszentmiklósról, amelyet 1958 októberében küldött ki hozzám Belfastba:

SZIGETSZENTMIKLÓSON (1897–1908)

Az én legszebb és legmélyebb emlékem

„No a kicsi kezdje!” – mondta a harangozó. A kisebbik fiú előbb vagy kétszer óvatosan meglendítette, aztán minden erejét beleadva meghúzta a harangot. Vigyáznia kellett, mert a nem a kellő pillanatban vagy nem elegendő erővel meghúzás „félreveri” a harangot, ami tűzveszedelmet jelent, nem pedig a templomba hívogat. A kisfiú jól csinálta, nem lett semmi baj. A harang nyelve az egyik oldal után mindjárt a másikat ütötte meg, ahogyan kellett. – A nagyobbik fiú készenlétben várakozott. Előbb aggodalommal, majd megelégedéssel leste a kisebbik munkáját, azután – mivel beszédnek nem volt helye – figyelte a harangozó jeladását. Egy intés és ő is behúzott a maga harangjába, a nagyobbikba. Végül az öreg harangozó kezében megkonduult a „nagy harang” is. Megtelt harangszóval a torony, majd a környék, végül az egész falu. Egymás után három verset húztak. A szünetek alatt kinézve az ablakokon, láthatták a kapukon kiforduló, ünneplőbe öltözött a templom felé mindinkább sűrűsödő embereket, amint méltóságteljes, tempós nyugalommal lépegettek. Elkéséstől a legtávolabb lakónak sem kellett félnie, hiszen a beharangozás ideje pontosan ki volt számítva, s ezt éppen olyan jól tudták azok, akik húzták, mint azok, akik hallgatták. A harangozónak azonban a

harangozás befejeztével ugyancsak kellett lefelé iparkodnia, mert „fújtatás” nélkül az orgona nem szólalt meg. Idejében le is érkezett. A kántor játszani kezdett, a templomban már mindenki bent volt a helyén, csak a két fiú lesett még valakire a toronyablakból. Végre, amikor már nemcsak az orgona hangja, de a mindjobban erősödő énekszó is hallatszani kezdett, s az utcán már egy lélek sem járt, megnyílt a paplak nagykapuja és kilépett rajta az, akit vártak. Tetőtől talpig feketében, a fején föveg, a vállán palást.

„Szent Isten! Noha néked...” énekelte a gyülekezet. A fiúk még mindig nézték egy darabig, majd a macska gyorsaságával és zajtalanságával leereszkedtek az orgona melletti helyükre. Pihegésüket titkolva együtt folytatták a gyülekezettel az éneket, amint következett: „Mi is hát térdet hajtunk...” – Alázatosság helyett inkább büszke kevélységgel figyelték a templomba belépő édesapjukat, akinek közeledtére a nők padsorán végighullámozott a tiszteletadó leborulás. Nemcsak a fiúk, hanem az egész nép nézte és látta, amint beállott a helyére: a „papszéke”, majd rövid főhajítás után ő is velük énekelte az utolsó sorokat, mint bárki más. – Tekintete végigfutott a presbyterek két padsorán, a községi előjárókon, jobbra a férfiakon, balra az asszonyokon, szemben a papné székében ülő feleségén és a szinte belebújóan hozzásimuló kisleányukon, végül megpihent az orgona mellett álló két kisfián, akiknek arcáról csak úgy sugárzott az áhítat, az ünnepi boldogság és egy kis – nem is nagyon titkolt – büszkeség. A nagyobbik fiú ilyenkor megfogadta, hogy többet soha nem okoz szomorúságot a szüleinek, nem hoz szegyet rájuk verekedésekkel, nem csúfolódik, csak igazat beszél, nehogy megbántsa őket, akikhez fogható nincsen a föld kerekiségén. Hogy a kisebbik fiú fogadkozott-e, arról soha nem esett szó, de fájdalmat és bánatot csak egyszer okozott. Ez egyszer is azzal, hogy mindössze „húsz s egynehány évet élt és bátrak halálával halt!” De ehhez még távol vagyunk.

Egyenlőre a századforduló évek egyik vasárnapján Pista testvéremmel, s az egész „nagy” templomi gyülekezettel annak vagyunk részesei, hogy édes jó Apám „belső tisztaságban és ártatlanságban” istentiszteleti szolgálatot tart.

Ez az én legszebb és legmélyebb emlékem!

II. SZOMBATHELYI FERENCNEK A BÖRTÖNBŐL CERUZÁVAL
EGY KITÉPETT NOTESZLAPON ÍRT SORAI APÁMHOZ
A VÉDŐBESZÉD ÉS AZ ÍTÉLETHIRDETÉS UTÁN

Kedves Barátom!

Ezer hála és köszönet a nagyszerű védőbeszédedért. Hatalmas teljesítmény volt jogászi szempontból, de fizikailag is. Mindent felülmúlt azonban és átütő sikerét is annak köszönheti, hogy nem is mint ügyvéd beszéltél, hanem mint olyan, a ki az ügygel azonosítja magát, mint sorstárs és merem mondani, mint testvér.

Hogy én ezeket a sorsdöntő napokat és ezekkel együtt a Te tevékenységedet soha nem fogom elfelejteni, az bizonyos. Az ítélettel életet nyertem és a perrel kapcsolatban egy barátot, a ki szóval és tettel, igével és kenyérral mellettem kiállt fenntartás és minden számítás nélkül. Én viszonzásképpen csak azt mondhatom, hogy Te is egy barátot nyertél bennem. Vajha a jó Isten segítene ahhoz, hogy ezt én is tettekkkel igazolni tudnám.

Még egyszer hála és ezer köszönet
igaz barátod

Aszód, 1946. III. 31.
Szombathelyi

III. DÁLNOKI VERESS LAJOS VEZÉREZREDES, HORTHY MIKLÓS
KORMÁNYZÓ ÁLTAL MEGBÍZOTT „HOMO REGIUS” FELESÉGÉNEK
APÁMHOZ ÍRT EGYIK LEVELE

Kedves jó Kardos János!

Milyen könnyű magával beszélni, és milyen nehéz magának írni!

Ha azt a sok szép szót, ami most a szívemben van, leírnám, ijedt tiltakozással tenné le leveletem. Pedig higgye el, minden szó kevés ahhoz, hogy kifejezze azt a végtelen hálát, köszönetet – és csodálatot, amit egész ügyünk

alatt, minden vonatkozásban maga iránt éreztem. És újra csak azt mondhatom, egyszemélyben volt pap, orvos és ügyvéd a számunkra, s csak így bírtam ezeket a nehéz időket átvészelni, hogy magam mögött tudhattam a maga mindennél éberebb, – s mindkettőnk számára annyira értékes barátságát! A sors ajándékának tekintettük mindketten, amit akkor kaptunk, amikor a legnagyobb szükségünk volt rá!

Jó volt a maga két erős kezébe kapaszkodni, mikor már a reményünk is fogytán volt, és hányszor, de hányszor adott erőt nekünk a nehéz napokban! Azért most engedje meg, hogy messze az ügyvédi teljesítményen túl, ami talán – minden értelemben – a legragyogóbb és példatadóan gyönyörű élmény volt mindenki számára, aki annak tanuja lehetett, – a barátságát köszönhessem meg, amivel mindkettőnket megajándékozott! Hogy férjem iránti barátsága a börtönben született meg, s hogy akkor állt melléje, mikor az a legveszélyesebb vállalkozás volt, – ezt soha-soha elfelejteni nem tudjuk!

Ez minden ügyvédi teljesítménynél több volt, – ez volt az a gyönyörű papi gesztus, amikor nem tekintett veszélyt, anyagi kárt, nem törődött a biztonságával, – hanem a vállára vette a mi terhünket és csak egyet akart: segíteni! Hosszú, nehéz hónapok alatt el is ért mindent, ami emberileg, sőt messze azonfelül is elérhető volt.

De hogy én milyen végtelen hálát érzek maga iránt, kedves Kardos János, mikor a mi ügyvédileg lezárt ügyünkben véletlenül „rajta csíptem”, hogy még mindig értünk fárad, – azt nem tudom leírni. Csak a jó Isten áldását kérhetem magára és családjára. Ezerszeresen áldja meg mindazért, amit értünk és a sok szenvedő emberért tesz!

El nem múló hálával köszönöm sok jószágát és kérem, tartsa meg barátságát továbbra is számunkra!

Szívből köszönti
Veress Lajosné
947. aug. 4.

IV. APÁM BEADVÁNYA A POLITIKAI ÉS EGYHÁZI TISZTEK ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGÉRŐL

A Dunamelléki Ref. Egyházkerület
Főtitizteletű Elnökségéhez
Budapesten

Bizonyára nem állok egyedül a református egyház hívei között, akit mélyszéges aggodalommal tölt el református lelkésznek és világi vezető személyiségeknek exponált politikai szereplése.

Nem tudok megnyugvást találni, sem abban a feltevésben, hogy a közre csak előnyös lehet az egyházi életben aktív szerepkört betöltőknek a politikai életben érvényesülő befolyása, sem abban a magyarázkodásban, hogy a politikai feladatkörnek a vállalása – különösen manapság – hálát és elismerést érdemlő áldozatvállalást jelent, végül abban a nagyon relatív értékű beállítottságban sem, hogy a politika az országra életet és halált jelentvén, mindenkinek nem annyira joga, mint inkább kötelessége betölteni a neki jutó feladatkört.

Ezekből és az elképzelhető összes ellenvetésekből ugyanis legfeljebb az következik, hogy aki meg van győződve a maga politikai elhivatottságáról, vegye magára a saját keresztyét, de mentesítse az egyházat a politikai élet harcától és hullámszásaitól, továbbá a kortársak és az utódok helyeslő vagy helytelenítő bírálatától.

Nem vitatható ugyan az egyháznak az a joga és nem menthető fel az egyház az alól a kötelessége alól, hogy – bár a valódi országa nem erről a világról való – az állami és politikai élet jelenségeivel szemben alapvető kérdésekben állást foglaljon, ezt a hívei tájékoztatására ki is nyilvánítsa, az egyház szempontjait érvényre juttatni törekedjék. Mindez azonban csak az egyház képviseletére hivatott szervek útján nyilvánulhat meg, nem pedig olyképen, hogy az egyház kisebb-nagyobb reprezentánsai politikai szerepkört is betöltsenek, amely kettősségből előrelátható bizonyossággal olyan félreértések és félremagyarázások származhatnak, amelyeknek a lehetőségét minden áron eleve ki kell zárni és pedig még akkor is, ha ennek folytán az állami és politikai vezetés az egyházzal szemben már nem közömbös, hanem ellenséges kezekbe megy is át. Az állami és politikai támogatás a

jól felfogott egyházi érdek szempontjából mindig kétes értékű volt, de el sem fogadható akkor, ha sokkal nagyobb érdeket – az egyháznak a pártokon felülállását – kell érte feláldozni, vagy akár csupán veszélyeztetni.

Az eddig érintett, főként pedig az ismertetésre nem is szoruló okokból kérem a Főtiszteletű Elnökséget, kegyeskedjék az Egyházkerületi Tanácsot összehívni és elébe terjesztetni az alábbi javaslatot:

„A Dunamelléki Ref. Egyházkerületi Tanács egyházi érdekek mérlegeléséből kiindulva és elsősorban az egyházi szempontokat figyelembevéve, de e mellett a világi politikai élet gyakorlati követelményeit is tiszteletben tartva

1. megállapítja, hogy azoknak, akik a Dunamelléki Ref. Egyházkerületben egyházi (presbiteri, gondnoki, tanácsbírói stb.) tisztséget töltenek be, vagy éppen lelkeszi jellegük van, jelenlegi és a jövőben keletkező politikai pártokban való vezetői szereplése egyházi szempontból nem kívánatos.
2. az elhatározás jogát az ilyképen érintetteknek kívánván biztosítani, felkéri az ilyen nemkívánatosan kettős helyzetben levő egyházi tisztségviselőket, tegyék lelkiismereti döntés és vizsgálat tárgyává, nem találják-e ezt a helyzetet a lehetséges egyik vagy másik módon megszüntetendőnek és pedig igenlő esetben is olyképen, hogy mindenki maga döntse el, melyik minőségben vél értékesebb szolgálatot tenni a köznek;
3. határozatilag kimondja, hogy a Dunamelléki Egyházkerületben azoknak, akik politikai tisztséget, vagy kifejezetten politikai célzatú állást (pl. miniszterelnök, miniszter, politikai államtitkár, főispán, kormánybiztos vagy népbíró, népjogász, politikai rendőr stb.) töltenek be, vagy ilyet a jövőben elfogadnak, a lelkeszi jellegük nem tartható fent;
4. ennek a döntésnek megfelelő alkalmazásaképen felhívja az egyházkerület az olyan tisztségviselőit (presbitereit, gondnokait, tanácsbíráit stb.) akik a megelőző pontban példaszerűen fel is sorolt politikai tisztséget vagy kifejezetten politikai célzatú állást vállaltak, vagy a jövőben vállalnak, hogy az egyházi tisztségükről való lemondásuk szükségszerűségét saját maguk tegyék lelkiismereti vizsgálat és döntés tárgyává;

5. megkeresi a testvéregyházkerületeket a felvetett kérdésekben állásfoglalás céljából és végül
6. felterjesztést intéz az Egyetemes Konventhez az egyházi törvényhozás útján teendő intézményes szabályozás kezdeményezése végett.
_”

Az egyházkerületnek két komolyan mérlegelendő támadással kell számolnia.

Az egyik az, miért nem foglalt el ilyen vagy hasonló álláspontot az 1945. év előtti időkből, a – második pedig – ami lényegében összefügg az elsővel – az, hogy az egyházkerület a jelenlegi politikai rendszerrel szemben barátságtalan álláspontra helyezkedik.

A múltra vonatkozó utalást a legegyszerűbb azzal elhárítani, hogy a református egyház soha nem nézte jó szemmel a representánsainak exponált politikai szereplését és a jelenlegi demokratikus helyzetben is érvényre kívánja juttatni a maga sajátos – az állami vagy egyéb közérdeket nem sértő álláspontját.

A másodiknak jelzett támadásra a helyes válasz az, hogy az egyházkerület állásfoglalása nem pártoskodó és nem tesz különbséget a ma létez[ő] pártok között, nem értékeli egyiket sem a másik rovására, sőt a jövőben alakuló pártok javára vagy terhére sem tesz megkülönböztetést.

Maradtam a Főtiszteletű Elnökségnek
Budapest, 1946. január 23-ánálázatos szolgálja:

dr. Kardos János

V. ELŐTERJESZTÉSEI A DUNAMELLÉKI EGYHÁZKERÜLET 1946 ŐSZÉN TARTOTT TANÁCSÜLÉSÉRE

1. Az egyháznak meg kellett volna tagadniok a 5000/1946. M.E. számú rendelet végrehajtását. Beszerezni valamennyitől az egyházakhoz intézett körrendelet másolatát. –
2. A református egyház folytonosan azt szánja-bánja, hogy ezelőtt 2

évvel milyen mulasztásokat követett el, amikor a zsidókat kellett volna megvédeni. „Késő bánat eb gondolat.”

Vajjon mit fog szánni és bánni mától számított 2 év múlva? A megbánás nem öncél, illetőleg nem lehet tervszerűen arra az álláspontra helyezkedni, nem baj ha bármit mulasztunk is el, vagy bármit csinálunk is rosszul, majd ha ennek hátrányos következményei lesznek, vagy ha felelni kell érte „majd megbánhatjuk!”

3. A Szabad Tanács nem beszélhet a reformátusság nevében, hanem csupán a jelenlevő személyek nevében. Különösen nem használhat olyan kifejezést, hogy a reformátusság mit bánt meg és mit nem bánt meg. Legkevesebb mondhatja azt, hogy a reformátusság valakitől, vagy valakiktől bocsánatot kér. Ennek a bocsánatkérésnek még akkor sem lenne semmi erkölcsi értéke, ha valóban a reformátusság a maga egyetemességében kérne is bocsánatot, mert az egész kiállításnak 1943-ban, vagy éppen 1944-ben lett volna erkölcsi súlya, ma az ilyen beszéd szolgáléltűség és talpnyalás. A református egyháznak a maga egyetemességében nincs mit megbánnia, különösen világi vonatkozásokban, mert a hibákat mindig személyek követik el és nem maga az egyház. Az egyes személyek eljárását – akár 1944-ben történik az, akár 1946-ban – nem lehet az egyház rovására írni, azokért az egyház nem felelős, az egyház legfeljebb helyesli, vagy helyteleníti az egyesek magatartását, esetleg pedig szégyenli. Erkölcsi jelentősége azonban minden esetben – tehát a helyeslés, a helytelenítés és a szégyenlés eseteiben egyaránt – csak akkor van, ha a maga idejében történik és nem konjunkturális.
4. Értetlenségre és szemmérték hiányra mutat, ha valaki arról beszél, hogy a magyar nép szánja és bánja a most letelt korszakban tanúsított magatartását. Megtévesztés, még pedig tudatos megtévesztés – esetleg ostobaság – a világtörténelmet akként beállítani és akként magyarázni, hogy a nemzetekre szakadt szerencsétlenségnek az illető nemzetek által elkövetett bűnök voltak az előidézői. Csak a gyermeknek lehet ilyen világszemlélete, aki az egész életét a jutalmazás és büntetés síkjában látja. A felnőtt ember, vagy éppen tanult ember viszont nagyon jól tudja, hogy a világtörténelem nem az érdemekeket jutalmazza és a bűnösöket bünteti, hanem az erősebb győz, a

gyengébb elbukik. A bűn, helyesebben a hiba abban van, ha az utóbb gyengébbnek bizonyultaknak a vezetői az erőviszonyokat rosszul ítélték meg. Gyakran azonban még erről sincs szó, hanem a kis nemzetek vezetői a nagyok harcainak a függvényei, sorstársai, akik esetleg világosan látják a bukást, de éppen, mert kis népnek a vezetői, a sors kerekét nem tudják ellenkező irányba fordítani. Ilyenkor nem tehetnek egyebet, mint amit például a magyar nemzet vezetői tettek 1944. március 19-ig, nevezetesen takarékoskodtak a magyar értékekkel, emberanyaggal stb. Nem büntetés érte a magyarságot, hanem szerencsétlenség. –

5. A reformátusság nevében nyilatkozó egyes személyek, így a Szabad Tanács is sokmindenfélét szán és bán, beismeri a bűnösségét – persze nem a nyilatkozó személyek bűnösségét, hanem másokét. Ezzel is a nyilatkozó személyek mai szemmel vizsgálódó nagyságát, előrelátását, demokratikus voltát stb. kívánja hangsúlyozni.

Azt azonban még egyik nyilatkozótól sem hallottuk, hogy részvétet érezne a nyilatkozattétel idejében üldözöttek sorsa felett. Pázmány Péterről írják, hogy az üldözött protestánsoknak annak idején azt mondta, hogy „hitetek nem az enyém, de a sérelmeiteket én is érzem és fájlalom”. Azt még nem hallottuk egyetlen református nyilatkozótól sem, hogy ezt a nyilatkozatot a katolikussággal szemben illendőnek találták volna most viszonzni. –

6. Internálások, népbírószági eljárások, kivégzések. –
7. A Haladás 1946. augusztus 29-i számában:

A fasizmus évei alatt – valljuk meg – világviszonylatban is a katolikus egyház helytállása bizonyult erősebbnek, s még nálunk is, amennyiben ilyenről nálunk egyáltalában beszélni lehet. –

VI. REFORMÁTUS ISKOLÁK B-LISTA BIZOTTSÁGI
ELNÖKSÉGÉNEK ELVI OKOKBÓL VISSZAUTASÍTÁSÁRÓL
SZÓLÓ LEVÉL 1946-BAN

1946. szeptember 7.

Nagytiszteletű

Nagy Sándor úrnak,

egyházkerületi tanácsos

Budapest

II. Ráday utca 28.

Kedves Barátom!

A napokban kézbevettem a miniszterelnökség értesítését, mely szerint a Dunamelléki Egyházkerület részére alakított 112. számú bizottságba elnökül kijelöltettem. Ennek az iratnak a birtokában megvizsgáltam a kérdést, különösen az eljárás alapjául szolgáló jogszabályokat és arra a meggyőződésre jutottam, hogy a legőszintébb szolgálat- és áldozatkészségem ellenére sem vállallhatom ennek a megbízásnak a teljesítését. –

Ahogy én látom, az államnak még formailag sincs joga ahhoz, hogy az egyházi tanszemélyzet létszámcsökkentését elrendelje, vagy éppen végrehajtsa, mert a legerőltetettebb magyarázattal sem lehet az 5000/1946. M.E. számú rendeletet az egyházi tanárookra, tanítókra stb. kiterjesztőleg értelmezni. Ilyen körülmények között nemcsak az anyagi jogi előfeltételek hiányoznak, de még csak az alaki jogosultság sincs meg, s az egyházak bizonyára éppen ebből az okból nem vesznek hivatalosan részt az eljárásban, hanem annak a végrehajtását csupán tűrik. Ilyen körülmények között képtelen vagyok a miniszterelnöki kijelölésnek eleget tenni. –

Az első gondolatom az volt, hogy a jogi aggályaimat kifejtve kérem a miniszterelnökségtől a felmentésemet, de utóbb arra a belátásra jutottam, hogy ezzel esetleg egyházi érdeket sértenék, hiszen ezeket az érveket az egyház hivatott képviselői már bizonyára kifejtették és most éppen arról van szó, hogy mentsük a veszett fejsze nyelét. Éppen ezért betegem állapotomra és hivatali elfoglaltságra hivatkozva jelentettem be, hogy a megbízatást nem tudom elfogadni. –

422

A köteles őszinteség ellen vétenék, ha Előtted ne adnék kifejezést annak a meggyőződésnek, hogy ebben a jogi helyzetben az egyháznak még tűrniök nem kellene a létszámcsökkentés állami végrehajtását, hanem inkább vállalni kellett volna a megtagadással járó kockázatot. Ez az én egyéni nézetem természetesen csak a jogi helyzetre van alapítva, mert nem tudom átlátni és megítélni, hogy ez a lépés gyakorlatilag mit jelenthetett volna az érintett személyekre és családokra nézve, az iránt azonban nincs kétségem, hogy az egyház feltétlenül nyert volna ezzel. –

A bennünket közelebbről érdeklő „B” lista bizottságok tagjainak névsorát mellékelem, bár azt rövidesen hivatalosan is közölni fogják Veled. –

Szívből üdvözöl
igaz híved:
Aláírás

VII. ÉLIÁS JÓZSEF ELLENI BEJELENTÉS A BUDAPESTI ESPERESNÉL

DR. KARDOS JÁNOS
ügyvéd
Pest vármegye ny. tiszti főügyésze
Budapest, 1947. június 2.-án.
Budapest IV.
Kecskeméti utca 5.
Telefon: ----- dr.K/M. 2624.

Nagytiszteletű
Esperes Úr!

A „TOVÁBB” című hetilap 1947. május hó 16.-i számában „A vádlott prédikál” avagy: „a Tízparancsolat lejáratása” cím alatt megjelent közleménynek a szerkesztőség megjegyzése szerint Éliás József ref. lelkész a szerzője.

Feltételezve, hogy a szerző valóban ref. lelkész – megítélésem szerint – ellene a fegyelmi eljárást egyházi közérdekből sürgősen el kellene rendelni az E.T. VI. tc. 46.§. A 3. és 5. pontjába ütköző fegyelmi vétség miatt és őt hivatalától, vagy szolgálatától is fel kellene függeszteni az idézett Tc. 140.§. (1) bekezdés b. pontja alapján.

A szerző – mint Jézus Krisztus közönséges Anyaszentegyháza egyik részének lelkésze /: E.T. I. tc. 1.§. (1) bekezdés /: ennek a minőségének a kiemelése mellett

a magyarországi római katolikus klérust, vagyis Jézus Krisztus közönséges Anyaszentegyháza egy másik és pedig szintén hazai részének papságát, tehát nem egyik, vagy másik papját, hanem egyetemlegesen a főpapságát, sőt általánosságban a papságát, mint „vádlott”-at aposztrofálja;

ugyanennek a hazai keresztyén egyháznak a hetilapjáról azt állítja, hogy a maga reklamírozására használja fel a Tízparancsolatot;

a továbbiakban azt fejtegeti, hogy a róm. kath. klérus újkori módszere és szándéka a Biblia lejáratása és kompromittálása;

ezt követően kifejti, hogy a Tízparancsolat kiplakátirozása azért történt, mert a földreform és az államosítás fáj a klérusnak;

végül felteszi a kérdést, hogy nem örülnek-e bele a főpapok, ha átgondolják, hogy az önzés és a verejtéklöpés bűnével intézményesen előljártak az emberi személyiségek, Istenképű személyiségek elnyomásában?

A cikkírónak ez a röviden vázolt eljárása

a református vallásos érületbe és a jóerkölcsökbe ütközik;

a református egyházi tekintélyt sérti;

a viselt református egyházi hivatali állás méltóságát kisebbíti;

a keresztyén vallásnak, a keresztyén egyházi hatóságoknak írásban való kigúnyolásával egyértelmű.

Különös súlyt ad a cikkíró cselekményének, hogy ez az általánosító támadás éppen akkor jelent meg, amikor Jézus Krisztus közönséges Anyaszentegyháza magyarországi részei történelmük legválságosabb napjait élik és amikor a közöttük mindig kívánatos békesség veszélyeztetése, vagy éppen megbontása szinte kiszámíthatatlan közös katasztrófához vezethet.

Tisztelettel kérem nagytiszteletű Esperes Urat, szíveskedjék bejelentésemet és mellékletét a hatáskörrel és illetékességgel bíró egyházmegyei elnökség elé terjeszteni.

Maradtam nagytiszteletű Esperes Úrnak
őszintén tisztelő igaz híve

dr. Kardos János s.k.

VIII. ZSINATBAN ELMONDOTT BESZÉD A ZSINATI TANÁCS 1948. ÁPRILIS 30-I
NYILATKOZATÁVAL ÉS ANNAK
ILLETÉKTELEN VOLTÁVAL KAPCSOLATBAN

Főtiszteletű Zsinat!

Nem hiszem, hogy tévedne a szemmértékem, amikor azt állítom, hogy a Zsinati Tanács 1948. évi április hó 30.-áról keltezett, ismeretes declaratiója a Magyarországi Református Egyháznak egyik legnagyobb jelentőségű eseménye. Súlyja és fontossága akkor is lemérhetetlenül nagy lenne, ha a Zsinati Tanácsnak, tehát az Egyház egyik legmagasabb és legelőkelőbb testületének megnyilatkozása lenne, de még ennél is többről, nevezetesen arról van szó, hogy a Zsinati Tanács a Magyarországi Református Egyház egyeteme nevében foglalt állást, közjogi, politikai, gazdasági, szociális, erkölcsi és egyházpolitikai korszakalkotó kérdésekben.

Nem az én feladatom és nem is célom a kérdés érdemleges vonatkozásaival foglalkozni, nevezetesen azzal, hogy a deklaráció időbelileg jókor, formában és tartalomban helyesen és kimerítően hangzott-e el és valóban a hazai Református Egyház egyetemének nézeteit tükrözi-e vissza? Lehet, hogy mindezekre a kérdésekre igennel kellene felelni és lehet, hogy a történelem igennel is fog válaszolni. Az én aggodalmam és az én témám azonban nem ez, hanem más.

Jogászai hivatásomból és egyházmegyei gondoki tisztségemből folyó kötelességem, hogy ennek az aggodalomnak, mint zsinati tag – a püspöki és főgondnoki kar, továbbá a Zsinati Tanács iránt érzett igaz tiszteletem mellett is, vagy éppen azért, – leplezetlen nyíltsággal kifejezést adjak. Az az aggodalmam, sőt meggyőződésem, hogy a Zsinati Tanács a declaratio megtételével a törvényes hatáskörét túllépte akkor, amikor az Egyház egyeteme nevében nyilatkozott.

A declaratio bevezető soraiban arra hivatkozik a Zsinati Tanács, hogy az 1942. évi VII. egyházi t.c. 3. paragrafusa által megszabott és ráruházott teljes zsinati jogkörben nyilatkozik, és így elsősorban azt a törvényszöveget kell figyelmesen megvizsgálnunk, amelyre a Zsinati Tanács a declaratio megtételére vonatkozó hatáskörét állapítja. Az illető törvényhely szerint „a Zsinati Tanács, ha a Zsinat nem ülésezik és *intézkedés* sürgősen szükséges, a Zsinat hatáskörébe tartozó ügyekben teljes jogkörrel intézkedik, azonban egyházi törvény alkotása, vagy hiteles magyarázása a Zsinati Tanács hatáskörébe nem tartozik”.

A törvény szövegéből nyilvánvaló, hogy a Zsinati Tanács intézkedések, közelebbről: sürgős intézkedések megtételére kapott felhatalmazást. Ezúttal nem akörül forog a kérdés, hogy sürgős intézkedés esetét látta-e a Zsinati Tanács fennforogni, hanem az a kérdés, hogy mit kell intézkedés elnevezés alatt érteni és vajjon Zsinati Tanács által megtett declaratió [!] minősíthető-e intézkedésnek!

Az intézkedés szó nyelvtanilag és az élet közönséges szóhasználata szerint nem egyéb, mint valamely konkrét eseti kérdés miként való megoldásának elrendelése. A jogtudomány az intézkedés szót közigazgatási jogban használja és általában véve mégcsak vita sincs akörül, hogy az intézkedés mindig valamely kialakult helyzetben való további magatartásra vonatkozó utasítással egyenlő. Erre az igazgatási feladatra adott felhatalmazást az 1942. évi VII. tc. 3. paragrafusa.

A törvényből az is kitűnik, hogy mire nem kapott felhatalmazást a Zsinati Tanács még sürgős szükség esetére sem. Kifejezetten mondja ki a törvény, hogy nincs hatásköre a Zsinati Tanácsnak egyházi törvény alkotására, vagy hiteles magyarázására. Tehát nincs hatásköre elsősorban a törvény által nem szabályozott kérdésben elvi állásfoglalásra, és nincsen hatásköre még a törvény által szabályozás esetében sem arra, hogy a törvényt hitelesen magyarázza. Ez a nemleges irányú korlátozás is vitán felülívé teszi az idézett törvényhelynek azt az értelmét, hogy a Zsinati Tanácsnak kizárólag intézkedések megtételére van jogköre, ezekre is természetesen csak akkor, az egyéb előfeltételek – amilyen a Zsinat nem ülésezésének és az intézkedés jelentős volta – fennforognak.

Az 1948. évi április hó 30.-i declaratióban de nem hogy nem intézkedésről, sőt mégcsak nem is egyházi törvény hiteles magyarázásáról, hanem

mindezeknél is többről, mindezeknél is kevésbé kézzelfoghatóról, törvény vagy jogszabály által mindezeknél kevésbé szabályozott kérdésről, nevezetesen arról van szó, hogy a Magyar Református Egyház Egyetemének nem is egyházi vonatkozásokban mi az elvi jelentőségű állásfoglalása. Nem több-e ez – Főtiszteletű Zsinat! – mint az írott és a legtöbbször minden fajtát kizáró egyházi törvénynek a hiteles magyarázása, holott a Zsinati Tanácsnak még erre sincs hatásköre! Nem legalább olyan, vagy még nagyobb és egyedül a Zsinatnak, mint legfelsőbb törvényhozó testületnek fenntartott feladata ez, mint akár maga az egyházi törvény megalkotása?

Nincs kétségem az iránt, hogy erre a kérdésre igennel kell felelni és a Zsinati Tanácsnak sokkal kevésbé volt hatásköre a szóbanforgó deklaráció megtételére, mint amennyire nem volt és nincs hatásköre az egyházi törvény hiteles magyarázására, vagy egyházi törvénynek a megalkotására.

De még tovább megyek, Főtiszteletű Zsinat! Igénytelen nézetem szerint még maga az Országos Zsinat sem mondhat egyszerűen igent, de nem mondhat nemet sem a deklarációban felvetett kérdésekben a gyülekezetek megkérdezése nélkül! Ha nem is törvény, de hagyományos és kipróbált gyakorlat, sőt demokratikus jogszokás, hogy a sokkal kisebb jelentőségű, sőt a legegyszerűbb egyházi törvény meghozatala előtt is a Zsinat megkérdezi a gyülekezeteket, illetve presbitériumaikat és kipuhatolja a véleményüket. Mennyivel nélkülözhetetlenül szükségesebb az ilyen nagy horderejű kérdésben!

Ezek a megfontolások indítottak engem arra, hogy a beterjesztett határozati javaslat /1/ bekezdésének elfogadását kérjem a Főtiszteletű Zsinattól.

A határozati javaslat /2/ bekezdésének indoklását Pap Béla zsinati tag úr lesz szíves előterjeszteni annak a megegyező elhatározásunknak az alapján, hogy a határozati javaslatot ketten terjesztjük a Főtiszteletű Zsinat elé.

Magának a javaslatnak a szövege a következő:

„A zsinat megállapítja, hogy az 1942. VII. egyházi tc. 3. paragrafusában foglaltak értelmezése és magyarázása kérdésében tévedett a zsinati tanács akkor, amikor az ezen törvényszakasz által megszabott és ráruházott teljes zsinati jogkörre való hivatkozással 1948. április 30-iki kelettel közjogi és politikai nyilatkozatot tett, holott a törvénynek a zsinat által hitelesen magyarázott tartalma szerint a zsinati tanács csupán „intézkedések” megtételére, közelebből „sürgősen szükséges intézkedések” megtételére kapott

felhatalmazást, de a Magyarországi Református Egyház nevében elvi állásfoglalásra, különösen pedig közjogi és politikai declaratio megtételére a hatásköre nem terjed ki.

Ugyancsak megállapítja a zsinat, hogy szükséges a Magyarországi Református Egyház szociális hitvallásának mielőbbi megfogalmazása. Ezért adja ki a zsinati tanács deklarációját a zsinat szociális bizottságának, hogy készítse el a Magyarországi Református Egyház szociális hitvallásának tervezetét – a zsinat 1947 évi május 7-8 napjain tartott ülésén az 55. számú zsinati okmányban elfogadottak figyelembevételével. A tervezetet – a bizottsági tárgyalás után – adja ki hozzászólásra az összes presbitériumoknak, majd a presbitériumok hozzászólásait figyelembevevő szöveget a legsürgősebben terjessze a zsinat plénuma elé.”

1948. évi június hó 14. napján megtartott Országos Zsinaton dr. Kardos János által megtartott beszéd és a Pap Béla zsinati taggal közösen előterjesztett határozati javaslat szövege.

IX. HATÁROZATI JAVASLAT A TÖBBI EGYHÁZAK FELÉ VALÓ TESTVÉRI KÉZNYÚJTÁSRA

Főtiszteletű Zsinat!

Az állam és a keresztyén egyházak között való megegyezés gondolatának felvetése óta mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy az egyes egyházakkal megegyezéstől, vagy akár az egyik vagy másik egyházzal való megegyezésnek meghiúsulásától függetlenül mind a vallásszabadságnak, mind az iskolák államosításának kérdése, valamint az összes egyéb felvetett vonakozások az összes egyházakra egyformán kötelező állami törvénnyel egységesen és azonos feltételek mellett fognak rendezést nyerni.

Természetesen tisztában volt ezzel a Magyarországi Református Egyház is és a tárgyalásoknak a részéről való felvétele, majd a megegyezés elfogadása a legtávolabbról sem célozta, hogy a testvéregyházakkal szemben közjogi, vagy egyéb előnyöket eszközöljön ki. A Magyarországi Református Egyház képviselőit kizárólag az vezette, hogy „az állam kormányával való

megegyezést népünk nyugalma, csendes élete, és annak további jó fejlődése érdekében hazánk javára szolgálónak ismerve fel”, mint ez[t] az Országos Zsinat aláhúzottan hangsúlyozta is.

Minthogy azonban a keresztyén felekezetek egymás közötti testvéri békessége ugyancsak nélkülözhetetlen előfeltétele népünk nyugalmanak, csendes életének és jó fejlődésének, az Országos Zsinat ünnepélyesen kinyilatkoztatja, hogy

„A Magyarországi Református Egyház, mint Jézus Krisztus Közönséges Anyaszentegyházának egyik része, az állam és a keresztyén egyházak egymáshoz való rendezése során sem kedvezőbb, sem kedvezőtlenebb feltételeket nem kívánt és nem kíván elérni, mint amilyeneket elérnek, illetve elfogadnak Jézus Krisztus Közönséges Anyaszentegyházának más hazai részei, például a Római Katolikus Egyház, továbbá az Evangélikus Egyház, amely egyházakkal az egyházi kérdésekben az érdekközösséget nemcsak felismeri, de ezúttal is kinyilatkoztatja és a velük közös egyházi vonatkozásokban való békés együttműködést hittestvéri szeretettel a maga részéről ezúttal is felajánlja és kéri.”⁵⁷⁹

X. APÁM LEVÉLTERVEZETE VAGY GONDNOKI BESZÉDÉNEK TERVEZETE A SOLTI EGYHÁZMEGYE KÖZGYŰLÉSÉHEZ 1948 NYARÁN

Nagytiszteletű Egyházmegyei Közgyűlés!

Élénk emlékezetemben van életemnek az az ünnepnapja, amelyen Szász Károly unokájának oldalán Baksay Sándor katedrája előtt az egyházmegyei gondnoki beiktatásom végbement. Azóta sok minden történt és sok minden nem történt meg. Főként a meg nem történtekért érzem magamat felelősnek.

⁵⁷⁹ Dr. Kardos János előterjesztése és határozati javaslata az Egyetemes Zsinat 1948. június hó 15.-i ülésére, amelyhez az elnökség nevében Szent-Péteri Kun Béla főgondnok kész volt hozzájárulni, de Révész Imre püspök helytelennek minősítette és teljes súlya bevetésével megghiúsította. (KARDOS István megjegyzése)

Így elsősorban azért, mert bár világosan tudtam és tudom, hogy egyhá-
zunknak a gyülekezetek az alapjai, minden érettük és miattuk van, még-
is – hivatásbeli elfoglaltságom miatt – nem tudtam velük olyan rendszeres
és közvetlen kapcsolatot fenntartani, amelyet kellett volna. Tevékenységem
az adminisztratív és bírói teendőkben való elnöktársi működésen kívül jó-
formán teljesen a felsőbb egyházhatósági testületeinkben való részvételre
szorítkozott. Hiány [! – *valószínűleg szótévesztés, „hiba” helyett*] volt ez a
fogyatékos tevékenység már a múltban is, a jövőben pedig kifejezetten hiba
lenne, amikor az egyházi életünk lényege és súlypontja ezentúl még inkább,
sőt csaknem teljesen a gyülekezetekre helyeződik át. Ebben a helyzetben fel
kellett ismernem a múltért való felelősségemet és a jövőre való alkalmatlan-
ságomat.

De felelősnek érzem magamat az egyház felső vezetésében történekeért
is. Kezdetől fogva kétségtelen volt előttem, hogy az egyház és az állam kö-
zötti tárgyalásoknak az érdembeli eldöntése országos törvényhozási problé-
ma, amely az összes egyházakra nézve csakis egységesen oldható meg,
s éppen ezért nem is a tárgyalások konkrét eredménye a legfontosabb cél,
hanem az állam és az egyház között „csendesség és jó békesség” megterem-
tése, amivel egyáltalában nem ellentétes a gyülekezeteink és presbitériuma-
ink kellő időben való megkérdezése, továbbá a Jézus Krisztus Közönséges
Anyaszentegyháza más hazai részeinek, tehát a többi keresztyén egyházak-
nak arról való ünnepélyes biztosítása, hogy a Magyarországi Református
Egyház a tárgyalások felvételével és folytatásával nem kívánt és nem kíván
a maga részére a testvéregyházakkal szemben közjogi vagy egyéb előnyö-
ket kieszközölni. Nincs kétségem az iránt, hogy az Országos Zsinat az eléje
terjesztett feladatot az állam felé jól oldotta-e meg és a megegyezés valóban
népünk nyugalmát, csendes életét és annak további jó fejlődését szolgálja.
Aggódok azonban amiatt, hogy az elintézés módja a gyülekezeteink felé
egyáltalában nem ideális, hanem a szükséges kölcsönös hűséget és bizalmat
igen erős próbára teszi, arról pedig meg vagyok győződve, hogy a testvér-
egyházak felé az együvértartozás érzését megingatja. Minthogy pedig őszinte
meggyőződéseim szerint az állammal való megegyezést oly módon lehetett
és kellett volna eszközölni, hogy ez – a fontos elvi kérdéseknek kellő idő-
ben a presbitériumok elé terjesztése folytán – ne érintse a gyülekezeteknek a
felsőbb egyházi hatóságok iránti bizalmát, továbbá a fentebb említett ünne-

pélyes declaráció megtételével biztosítsa a többi keresztyén egyház testvéri és szolidáris érzéseit, az ezek meg nem történtéért való felelősségemet is fel kellett ismernem.⁵⁸⁰

XI. EGYHÁZKERÜLETI KÖZGYŰLÉSI JEGYZŐKÖNYV-KIVONAT, 1948. MÁJUS 11.⁵⁸¹

A Dunamelléki Református Egyházkerület 1948. május 11-i rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvéből:

9. Dr. Lázár Andor egyházkerületi főgondnok lemondásával megüresedett egyházkerületi főgondnoki tisztség betöltésére

az egyházkerületi rendkívüli közgyűlés szavazást rendel el. A szavazatok 1948. június 30-ig küldendők az esperesi hivatalokhoz, amelyek azokat augusztus 1.-ig továbbítják a püspöki hivatalhoz.

A szavazatok eredményének megállapítására Dobos Sándor dr. kecskeméti egyházmegyei gondnok elnökletével szavazat-számláló bizottságot küld ki, amelynek tagjaiul Patay Pál és Budai Gergely dr. lelkészi tanácsbírákat, Kiss József dr. világi tanácsbíró és Réthy Ferenc dr. egyházmegyei egyházmegyei gondnokot, továbbá Hörömpő Dezső egyházkerületi lelkészi jegyzőt küldi ki.

A rendkívüli közgyűlés megbízza a szavazatszámoló bizottságot azzal is, hogy ha a főgondnoki tisztség betöltésénél a szavazatok általános többségét egy jelölt nem nyerné el, pótszavazást rendeljen el.

⁵⁸⁰ KARDOS István megjegyzése az utolsó mondatot követően: (Itt véget ért az írás.) – Jelöletlen lábjegyzetben hozzászói: „Ez az írás is mutatja Apám nyílt szembenállását az egyházat kiszolgáltató ”Egyezmény” keresztülhajscolásával és a gyülekezetek kijátszásával, valamint az egyházak közötti összefogás lehetőségének opportunistá meghíúsításával szemben.”

⁵⁸¹ KARDOS István megjegyzése ehhez és a következő közölt dokumentumra vonatkozóan: „Dr. Ladányi Sándor által 1989 nyarán nekem megküldött iratok, melyeket a kerületi levéltárból másolt ki.”

XII. HAMISÍTOTT KÖRLEVÉL APÁM „VISSZALÉPÉSÉRŐL”⁵⁸²

Nagytiszteletű Presbitérium!

A dunamelléki egyházkerület espereseinek és egyházmegyei gondnokainak f. hó 10.-én megtartott értekezlete az egyházkerület megüresedett főgondnoki tisztségének betöltésénél engem ajánlott a presbitériumok figyelmébe. A velem szemben megnyilvánult megtisztelő bizalmat megköszönve, azt kell kérnem, hogy a Nagytiszteletű Presbitériumok ennél a választásnál a személyemtől eltekinteni szíveskedjenek, mert a saját egyházközségem lelkipásztorának a püspökválasztástól való visszalépése után nem volnék abban a helyzetben, hogy a mostani megválasztásom esetén a főgondnoki tisztséget elfogadhassam.

Budapest, 1948. május hó 24. napján
Atyafiúi köszöntéssel:

dr. Kardos János
a solti egyházmegye gondnoka

⁵⁸² KARDOS István megjegyzése: Ez a hamisított körlevél, mely stencilezve, szívo papíron volt. Aláírás nem volt rajta. Sajátos módon az aláírás helyét rágépelték, holott a körleveleken, melyek eredetijét írója magáénak ismerte el, csupán az illető nevét gépelték oda a saját kezű aláírás jelzésével. Ha Apám bármilyen, a jelöléstől visszalépést írt volna, a körlevélen /dr. Kardos János s.k./ szerepelt volna.

Ez esetben a hamisított körlevél kibocsátói ezt nem merték odatenni, mert az a „közokirathamisítás” hivatalból üldözendő bűncselekményének bizonyítható elkövetését jelentette volna. Az írógép, amelyen írták, a püspöki hivatal (Ráday u. 28.) egyik írógépe volt.

A bűncselekményt a kibocsátók lényegében, de nem alakilag követték így el, mert az aláírás, illetve az „s.k.” jelzés nélkül csupán a félrevezetés erkölcsatlenségét, de nem a közokirathamisítást követték el.

XIII. JEGYZŐKÖNYVI KIVONAT APÁM DUNAMELLÉKI FŐGONDNOKKÁ MEGVÁLASZTÁSÁRÓL

KIVONAT

a dunamelléki református egyházkerület Budapesten, 1948. évi szeptember hó 28.-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből.

„7. Egyházkerületi lelkészi főjegyző bemutatja a folyó évi május hó 11-én tartott rendkívüli közgyűlés 9. számú határozatával kiküldött szavazatbontó bizottságnak folyó évi július hó 16-án tartott ülésének jegyzőkönyvét, amely szerint a megüresedett egyházkerületi főgondnoki tisztségre 464 érvényes szavazat adatott be. A szavazatokból dr. Kiss Roland egyházkerületi világi tanácsbíróra 210 szavazat és dr. Kardos János solti egyházmegyei gondnokra 197. szavazat esett, a többi 57 szavazat 5 más egyén között oszlott meg. 109 üres lap adatott le.

A bizottság megállapította, hogy mivel az abszolút többség elnyeréséhez szükséges szavazatokat a 2 legtöbb szavazatot nyert jelölt közül egyik sem nyerte le, az egyházkerületi rendkívüli közgyűlés hivatkozott számú határozatában nyert megbízása alapján pótszavazást rendelt el Kiss Roland és Kardos János dr. jelöltek között.

Lelkészi főjegyző bemutatja a folyó évi május hó 11-én tartott rendkívüli közgyűlés 9. számú határozatával kiküldött szavazatbontó bizottság 1948. szeptember hó 2-án tartott ülésének jegyzőkönyvét. E szerint a bizottság megállapítja, hogy az egyházkerületi főgondnoki tisztségre elrendelt pótszavazásnál 650 szavazat adatott le, amelyről 23 érvénytelenített, 7 szavazólap üres volt. Az érvényes 620 szavazatból dr. Kardos János solti egyházmegyei gondnokra 378, dr. Kiss Roland egyházkerületi tanácsbíróra 242 érvényes szavazat esett.

Egyházkerületi rendkívüli közgyűlés a szavazatbontó bizottság jelentéseit és intézkedéseit tudomásul veszi s megállapítja, hogy Kardos János dr.

solti egyházmegyei gondnok 136 szavazattöbbséggel a dunamelléki református egyházkerület főgondnokává választott meg.”

A kivonat hitelélül:

Budapest, 1948. október 13.

Muraközy Gyula
egyházkerületi főjegyző

XIV. APÁM LEVÉLVÁLTÁSA BERECKZY ALBERTTEL
1948. SZEPTEMBER 16-18.

Dr. KARDOS JÁNOS

ügyvéd

Budapest, IV. Kecskeméti utca 5.

Telefon ---

dr. K/M.2815

Másolat.

Budapest, 1948. szeptember 16.

Főtiszteletű

Bereckzy Albert úrnak,

ref. püspök

Budapest

Kedves Barátom!

Sok tépelődés után is csak arra az eredményre jutottam, hogy egyedül nem tudom magam elszánni a döntésre, az viszont nem látszik célravezetőnek, ha külön-külön kérek tanácsot.

Ezért nagyon kérlek, hogy az idemellékelt hivatalos jellegű levelemben foglaltak szerinti megoldást elősegíteni és illetve lehetővé tenni szíveskedjél. A legőszintebben hangsúlyozom, hogy mindkét irányban kész vagyok engedelmesskedni, de a megválasztás el nem fogadásához az én esetleges

saját aggodalmam semmi körülmények között nem lehet elégséges belső indok, mert én az egyházkerület presbitériumainak kinyilvánított, nagytöbbségű akaratával szemben nem minősíthetem magamat okosabbnak, vagy előrelátóbbnak és pedig annál is kevésbé, mert a reám való szavazás a Te megválasztatásod után, tehát annak ismeretében következett be.

Ezért tartom nélkülözhetetlenül szükségesnek az én visszavonulásom egyházi közérdekből való indokoltsága, vagy indokolatlansága felett való véleménynyilvánításra olyan ad hoc nem hivatalos, de nagytekintélyű személyekből álló társaságnak a felkérését, amelyet javasoltam.

Ha jobb megoldást tudsz, szívesen meghallgatom és ha képes vagyok rá, magamévá is teszem.

Azt azért emeltem ki a mellékelt levélben, hogy a vélemény indokolás nélküli legyen, mert ha történetesen az én személyes érdekemben alakulna ki olyan vélemény, hogy le kell mondanom, ez annak teljesítését szinte lehetetlenné tenné.

Szíves segítségedet kérve és megköszönve,
szeretettel ölel tisztelő híved:

Kardos János s.k.

BUDAPEST-POZSONYI-ÚTI REFORMÁTUS EGYHÁZ
(HÁLAADÁS TEMPLOMA)

V., POZSONYI-ÚT 68.

Telefon ---- Csekkszámra ----

Dr. Kardos János ügyvéd úrnak⁵⁸³/19 sz.

Budapest

IV., Kecskeméti u. 5.

Kedves Barátom!

Kívánságod szerint ma délelőtt az általam kívánt valamennyi tényező együtt volt, együtt imádkozott és *egyhangúan* arra a megállapításra jutott, hogy az általam kért „indokolás nélküli vélemény” csak az lehet, hogy tartsd fenn a választás elején kiadott lemondási nyilatkozatodat.

Szükségesnek látom megemlíteni, hogy megbeszélésünk elején hangsúlyozottan kértem, hogy se a megbeszélésünk tényéről, se arról, hogy közöttünk miről folyt a beszélgetés, az egyetlen közöttünk jelen levő Úr Istenen kívül *senkinek* semmit nem mondunk. Ha tehát bárki neked a megbeszélés anyagáról közléseket akarna tenni, amit egyáltalán nem hiszek, ezt szilárd meggyezésünk ellenére tehetné csak.

A megbeszélés után még együtt maradva Ravasz László püspök úrral, neki mondtam, hogy véleményem szerint a püspöki székfoglalóban az én feladatom lesz megfelelő komoly és a jövő felé is irányt mutató módon a te lemondásodról, illetve választás-el nemfogadásoddal kapcsolatosan indoklást és útmutatást adni.

Mivel én most vidékre vonulok a beiktatásra előkészülni, arra kérlek, hogy szeptember 27.-én hétfőn d.e. keresd velem telefonon a kapcsolatot, hogy még a délutáni kerületi tanácsülés előtt erről veled szót válthassunk.

Őszinte szeretettel köszönt

Budapest, 1948. szeptember 18.

Bereczky Albert

⁵⁸³ KARDOS István megjegyzése: Bereczky nem-válasza, amelyben a juryvel takarózva nyilvánvalóan rá akarja venni Apámat, hogy a tavaszi hamisított körlevelet ismerje el úgy, mintha valóban az övé lett volna.

XV. APÁM LEVELE A „ZSÜRI” TAGJAIHOZ BERECKY ALBERT
ELJÁRÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

Dr. KARDOS JÁNOS

ügyvéd

Budapest, IV. Budapest, 1948. szeptember hó 20.

Kecskeméti utca 5.

Telefon ---

dr. K/ad.2815

Bereckzy Albert püspök úrhoz folyó hó 16.-án az A./ . ??./ .⁵⁸⁴ alatt idecsatolt leveleket intéztem s azokra válaszul a C./ . alattit kaptam.

Meglepetéssel és sajnálattal kell megállapítanom, hogy ez az elintézés sem lényegileg, sem formailag nem felel meg a kérésemnek.

1. A velem közölt vélemény nem tartalmaz még utalást sem arra, hogy a visszalépésemre egyházi közérdekből van-e szükség, holott az én kérdésem ez volt és bár indoklás nélküli tanácsot, illetve véleményt kértem, a kérdés erre a területre korlátozottan volt feltéve s ez az, ami nem tűnik ki a válaszból.
2. A válaszlevél titokban kívánja tartani nemcsak a megbeszélés anyagát és az egyes résztvevők fejtegetéseit, amit magától értetődően természetesnek is talállok, hanem titokban tartás alá helyezi magának a megbeszélésnek a tényét, abból folyóan a résztvevők nevét is, holott én csak arra az esetre mondtam le ezek nyilvánosság-ra hozataláról, ha olyértelmű állásfoglalás történne, melyszerint a megválasztatásomat nem kell egyházi közérdekből magamtól elhárítanom. Persze nem gondoltam valamilyen közhírrétételre, de mégkevésbé a titokbantartásra.
3. A titokban tartás kérdésétől függetlenül is hiányolni vagyok kénytelen, hogy a hozzám intézett válasz a résztvevők által nem csak hogy aláírva nincs, de a levélben meg sincsenek nevezve, holott a

⁵⁸⁴ olvashatatlan jelzet

véleménynek éppen a résztvevő személyek adják meg a súlyt és a jelentőséget.

4. Nem véletlenül, hanem alapos megfontolás után kértem a levelemben azt, hogy a vélemény alapján bekövetkező visszalépésemet vagy Szabó Imre esperes úr, vagy Muraközy Gyula egyházkerületi főjegyző úr szíveskedjenek a közgyűlés előtt általuk jónak tartott értelemben és formában – ami egyben azt jelenti, hogy a valóság lényegének a feltárása mellett – megindokolni, amivel a fennforgó helyzetből folyóan a legtávolabbról sem egyértelmű és nem is egyértékű, ha ugyanerről a témáról Bereczky püspök úr kíván „a jövő felé is iránytmutató indokolást és útmutatást adni”. Hogy félreértés ne essék, ki kell emelnem: nem az én presztizsemről, vagy éppen hiúságomról, hanem arról van szó, hogy szerintem a kerületi közgyűlés, a presbitériumok és általában az egyházi közvélemény felé – egyházi közérdekből – nem Bereczky püspök úrnak, hanem tőle különböző, más egyházi tekintélytől származó megindoklásra van szükség.
5. A hozzám intézett levél engem – az egyházmegyei gondnoki mivoltomat figyelmen kívül hagyva – „ügyvéd úr”-nak címez, ami olyan – bizonyára nem szándékos és nem is létező – célzatosságra enged félreértési lehetőséget, amely burkolt célzatosságra szükség nincsen, hiszen a válasznak az egyházmegyei gondnoki és egyéb egyházi tisztségeim megtartásáról vagy meg nem tartásáról való hallgatása önmagában is eleget beszél, ami lehet a gyors fogalmazásból származó feledékenység is és annak is tulajdonítható, hogy ez iránt kérdést nem tettem fel s így erre a válasz ezért sem terjedhet ki.

Mivel Bereczky püspök úr a levelében foglalt közlés szerint nyomban elutazott, s csak folyó hó 27.-én tér vissza, viszont ebben az elvonultságában őt természetesen semmi körülmények között megzavarni nem kívánom, az én kérésemre összehívott Főtiszteletű és Nagytiszteletű urakkal való közvetlen érintkezésem pedig a hozzám intézett levélben foglaltak által lehetlenné van téve, ígykezni fogok ebben a magamra maradottságomra minden földi segítség nélkül megoldást találni.

Mindazoknak, akik az én tiszteletteljes kérésemre a felvetett problémával foglalkozni és nekem tanácsot adni szívesek voltak, ezúttal is hálás köszönetet mondok és kérem, hogy a megterhelésük indokát és magyarázatát ne az én egyéni problémakeresésemnek, hanem a kétségtelenül rendkívüli helyzetnek tulajdonítani méltóztassanak.

Mély tisztelettel:

Főtiszteletű dr. Ravasz László ny. ref. püspök úrnak, Budapest.

Főtiszteletű Muraközy Gyula egyházkerületi főjegyző úrnak, Budapest.

Nagyítiszteletű Szabó Imre esperes úrnak, Budapest.

Nagyítiszteletű Viktor János egyházkerületi tanácsbíró úrnak, Budapest.

Nagyítiszteletű dr. Pap László úrnak, ref. teológiai igazgató úrnak, Budapest.

Szóbeli kérdésemre Pap László és Szabó Imre folyó hó 20.-án, Muraközy Gyula pedig folyó hó 21.-én készséggel hozzájárultak ahhoz, hogy a Bizottságban való részvételükről és a bizottság véleményéről közléseket tegyenek.

dr. K/K. 1948. szept. 21.

(szignó)

*Azon a napon, amelyen visszalépésem nélkül a főgondnoki beiktatásom lett volna, Ordass Lajos ev. püspök védelmét láttam el a Munkásbíróság alatt. – 2 (két) évi fogházat kapott. dr. Csajthay Ferenc tanácselnök az ítélet kihirdetése alatt könnyezett!*⁵⁸⁵

⁵⁸⁵ KARDOS János sajátkezű kéziratos megjegyzése

XVI. APÁM ÁLLÍTÓLAGOS LEMONDÓLEVELE⁵⁸⁶

Dr. KARDOS JÁNOS

A solti ügyvéd egyházmegye gondnoka

Budapest. IV. Budapest, 1948. szeptember hó 21.

Kecskeméti utca 5.

Telefon --- dr. K/M.2815

Főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlés!

Amikor az egyházkerület espereseinek és egyházmegyei gondnokainak értekezlete a megüresedett püspöki és egyházkerületi főgondnoki tisztségek betöltésével foglalkozott és a főgondnoki tisztségre engem ajánlott a presbitériumok figyelmébe, már ismeretes volt előttem az Egyházkerület szolgálatára nézve legidősebb esperesének a püspökválasztással kapcsolatban elfoglalt – velem előzetesen, az egyházi nyilvánossággal pedig utóbb közölt – álláspontja, amelyet elvileg egyedül helyesnek a magam részéről is elfogadtam. Gyakorlati okokból mégis azt a nézetet vallottam és képviseltem, hogy az esperesi és gondnoki értekezlet által ajánlottaknak engedelmesen alá kell vetniük magukat a szavazásnak. Amikor azonban a pestkörnyéki esperes körlevele után, vagy azzal körülbelül egyidejűleg az Egyházkerület lelkészi főjegyzője szintén a személyének figyelmen kívül hagyását kérte a presbitériumoktól és pedig azzal az indokolással, hogy a tisztséget megválasztása esetén nem volna módjában elfogadnia, az egyházkormányzati

⁵⁸⁶ KARDOS István megjegyzése: Apám lemondólevele az egyházkerületi levéltárban. Érdekes módon az első oldalon nem látszik gyűrődés, patyolat tiszta, míg a második oldal gyűrött vagy tépett, tehát feltehetőleg eredeti lehet. Mi egy másik lemondólevélre emlékeztünk. Meglehet az is viszont, hogy R.L. rábeszélte volna Apámat, vagy az egész zsűri (?) arra, hogy az egyház érdekében ismerje el a hamisított visszalépő levelet, mintha az valóban az övé lett volna. Akkor is meg kell állapítani, hogy Apám aláírása itt nem a szokásos, mert a Kardos-ból hiányzik a d-betű, valamint a köszöntés is az általa többször kifogásolt „atyafiúi” a leveleiben szokásos „atyafiságos köszöntéssel” helyett.

válság a tetőfokára lépett, s bennem olyan lelki, sőt lelkiismereti válságot idézett elő, ami lehetetlenné tette a választásban való további részvételmet. Ennek a lelkiismereti kényszernek a hatása alatt én is a presbitériumokhoz fordultam és kértem, hogy a személyemtől eltekinteni szíveskedjenek, a netaláni megválasztásom esetén én sem volnék abban a helyzetben, hogy a főgondnoki tisztséget elfogadhassam.

Amikor azután a püspökválasztás megtörtént, viszont a főgondnoki tisztségre pótszavazást kellett elrendelni, a visszalépésemet megerősítő újabb körlevél kibocsátásától elvi és gyakorlati okokból egyaránt tartózkodnom kellett, mert – pótválasztásról és csupán két személyről lévén szó – az elhatározásom újabb publikálása azt eredményezte volna, hogy a választás kimenetelét illetéktelenül én dönthettem volna el, amit természetesen nem is akartam megtenni. Ebben a helyzetben a hallgatás volt a kötelességem.

Így következett be a pótválasztás ismeretes eredménye, amelyet presbitériumaink helytállásának örvendetes bizonyítékaképpen, a magam személyére nézve pedig életem elképzelhető legnagyobb megtiszteltetéseképpen könyveltem el azért, hogy az Úr Isten engem a presbitériumokon keresztül eszközként felhasználni méltóztatott.

De sem az öröm, sem a megtiszteltetés felemelő érzése nem homályosíthatta és nem homályosíthatja el azt a felismerésemet, hogy Isten rendeléséből „a Fébó hegyén állok, látom is szemeimmel azt a földet, de oda be nem megyek és nem is mehetek”!

Nem földi hatalmasság gátol meg benne, hanem a saját lelki ismeretemen és szemmértékemen keresztül kifejezésre jutó égi végezés.

Ennek engedelmeskedve, amint már az 1948. május hó 24.-én kelt körlevelem írásakor „magamban elvégezém és mondám:” *az Egyházkerület főgondnokává történt megválasztásomat nincs módomban elfogadni*, amit a Főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlésnek ezennel mély tisztelettel bejelentek.

A lelkiismereti vizsgálódásim során nem hagyhattam figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy a legfelsőbb egyházi igazgatásban való közreműködésem és a polgári hivatásbeli gyakori exponáltságom között szembeszökően kínálkozó és könnyű lehetőség nyílna az összehasonlításra, egyikről a másikra való következtetésvonásra, – mint történetesen éppen a mostani napokban is – amivel az a veszély járhatna, hogy bármelyik munkaterületemen

a szempontjaim őszintesége, tisztasága és a másik munkaterületem szempontjaitól való függetlensége lenne kétségbevonható. ami mind a legfelsőbb egyházi igazgatásban, mind a hivatásomban való működésem eredményességét csökkentené, esetleg magát a működést tenné lehetetlenné.

Elhatározásomnak az egyházi közérdek szempontjából való helyességét megkíséreltem olyan „hivatalosak” által ellenőriztetni, akik hitem szerint „választottak” is. Én erről bővebben nem nyilatkozhatom, csupán annyit, hogy az elhatározásomban megerősödtem.

Mindazoknak, akik megtisztelő bizalmukkal engem alkalmasnak megítélni és ezzel a magasba felemelni méltóztattak, így: a főtiszteletű esperesi és gondnoki kar tagjainak, az egyházkerületi atyáknak és Testvéreknek, végül – és nem utolsó sorban, sőt legfőképpen – a presbitériumoknak és a lelkipásztoroknak hálás köszönetet mondok.

Nem hallgathatom el, hogy az utóbbiakhoz engem gyermekkorom óta, őseimet pedig – Baksay Sándor ismeretes szavaival élve: fel egészen a mohácsi veszedelemig – a tiszteletnek és szeretetnek olyan – nem titkos és mégis kibeszélhetetlen, nem látható és mégis erős – kötelékei fűznek, amelyeket hitem szerint „sem magasság, sem mélység, sem semmi más teremtmény el nem szakíthatnak!”

Tisztelettel kérem a Főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlést, hogy a bejelentésemet megértőleg és jóváhagyólag tudomásul venni méltóztassék.

Mély tisztelettel és atyafiúi köszöntés:

teljes aláírás
a solti Egyházmegye gondnoka

XVII. APÁM LEVELE VARGHA TAMÁSHOZ
1950. FEBRUÁRBAN⁵⁸⁷

Dr. KARDOS JÁNOS ügyvéd
Budapest. IV. Budapest, 1950. február hó
Kecskeméti utca 5.
Telefon --- Nagytiszteletű
Vargha Tamás úrnak
a solti egyházmegye esperese
Kunszentmiklós.

Nagytiszteletű esperes Úr!

Tisztelettel kérem Esperes Urat szíveskedjék egyházmegyei gondnoki tisztségemről való lemondásomat elfogadás végett az egyházmegyei közgyűlés elé terjeszteni, ennek megtörténtéig helyettesítesem tárgyában intézkedni, s engem a gondnoki teendők ellátása alól lemondásom elfogadásáig is felmenteni.

Nagytiszteletű Esperes Úr előtt ismeretes a múlt hó 30 és 31. napján megtartott esperesi és gondnoki értekezlet lefolyása, illetve az u.n. ébredési–megtérési mozgalom tárgyában való állásfoglalás, amelynek során lényegileg is, formailag is, jóformán teljesen magamra maradtam. Bár a legtávolabbról sem merek magamnak akkora, vagy akár csak hasonló csálhatatlanságot vindikálni, mint az említett hitbuzgalmi mozgalom tagjai a maguk számára természetesnek találnak, még sem hallgathatom el azt az aggodalmat, hogy az u.n. ébredő–megtérő mozgalom, helyesebben működésének a felsőbb egyházi hatóságok által való segítése, illetve a netalán más nézetten lévő és ennek folytán ellenálló lekipásztörök felsőbb egyházi hatósági felelősségre vonása egyházunk egyébként is túlon túl nehéz helyzetben

⁵⁸⁷ KARDOS István megjegyzése: Apám levele Vargha Tamáshoz, amelyben lemond a solti gondnokságról. Kétséges, hogy ez a levél elment-e, mert vagy elküldése előtt vagy azután Tamás bácsi lebeszélte a lemondásról. Ez a levél jól illusztrálja azt, hogy Apám az „atyafiságos köszöntés”-t használta, – nem pedig az „Atyafiúi”-t.

lévő lelkipászorainak olyan veszélyeztetését jelenti, amelyért való felelősségben semmi körülmények között nem osztozhatom.

A félreértés kizárása érdekében külön is hangsúlyozom, hogy az u.n. ébredési–megtérési mozgalomtól, s ennek a felsőbb egyházi hatóságok részéről való támogatásától magát az egyházat, sőt az egyház egységét sem féltem, mert a mozgalmat és annak jelentőségét egyáltalában nem vagyok hajlandó túlbecsülni. Nem kétséges előttem, hogy ez a mozgalom semmi egyebet nem jelent, mint a lényeges kérdések elől való strucc-szerű kitérést, ami nemcsak érthető, de szinte menthető is. Féltem azonban és pedig a legteljesebb mértékben az egyház lelkipászorait, sőt a lelkipászorok egzisztenciáját is.

Ha a gondnoki tisztségem, illetve az ebben való megmaradásom lehetővé tenné a lelkipászoroknak ezzel a mozgalommal szemben való megvédését, a helyemen maradnék. Minthogy azonban a felsőbb egyházi hatóságok magatartása és az említett értekezleten való magamra maradottságom folytán erre reménységem nincs, aggodó tiltakozásul – mint a pusztában elhangzó kiáltó szó – a tisztségemről való lemondást választottam.

Ebben a reám nézve rendkívül fájdalmas és keserű pillanatban a bővebb indokolást és az egyébként természetes elérékenyülést kerülni óhajtván, egyszerűen és pusztán megköszönöm az egyházmegye gyülekezeteinek, lelkipászorainak, közgyűlésének és – végül, de nem utolsósorban, hanem elsősorban – Nagytiszteletű Esperes Úrnak a velem szemben kezdettől fogva előlegezett bizalmát, az egész idő alatt élvezett elnéző, sőt megbocsátó jóindulatát és – a szeretetet!

Az egyházmegye lelkipászoraitól mindezekon felül Énekes Könyvünk II. zsoltárának 1. versével búcsúdom.

Budapest, 1950. február hó ... napján
Atyafiságos köszöntéssel:

Dr. Kardos János
egyházmegyei gondnok

XVIII. DR. TÓTH KÁROLY PÜSPÖK ÉS A DUNAMELLÉK EGYHÁZKERÜLETI
KÖZGYŰLÉSÉNEK MEGEMLÉKEZÉSE APÁM HALÁLÁNAK HARMINCADIK
ÉVFORDULÓJÁRÓL 1989. NOVEMBER 8.-ÁN

Tiszteletteljes főhajtással emlékezünk halálának 30. évfordulóján dr. Kardos Jánosra, a Dunamelléki Egyházkerület 1948-ban törvényesen megválasztott és törvénytelenül hivatalának elfoglalásában és gyakorlásában megakadályozott főgondnokunkra. Őbenne a legnemesebb magyar református egyéniséget megtestesítő személyiségnek az emlékét és lelki örökségét tiszteljük. Azét, aki az önkény és a politikai elnyomás súlyos éveiben is vállalta az egyháza szolgálatát annak akkori következményeivel együtt. Hálát adunk Istennek azért, hogy elhozta az igazságnak és a megtisztulásnak az idejét, amikor dr. Kardos János evangéliumi hűségét és jellemének tisztsaságát világító példaként állíthatjuk magunk elé. Dr. Kardos János életére áll a zsoltáráró szava: „Mivelhogy soha nem ingadoz: örök emlékezetben lesz az igaz” /Zsolt 112:6/. Rendkívül sajnáljuk, hogy fia, Kardos István testvérünk betegsége miatt nem tud résztvenni egyházkerületi közgyűlésünkön.

Az egyházkerületi közgyűlés tisztelettel és hálával emlékezik meg dr. Kardos János megválasztott egyházkerületi főgondnok halálának 30. évfordulójáról. Egyházkerületünk bizalma őt nehéz időszakban emelte a főgondnoki székbe és azt nem foglalta el, hogy ezzel is tiltakozzon az egyház belső ügyeibe való államhatalmi beavatkozások ellen. Közgyűlés tisztelettel adózik Isten e bátor és hű bizonyosságtevője emléke előtt és gyászoló, emlékező szereteteire Isten vigasztaló kegyelmét kéri.

Igazolom, hogy az előterjesztés, ennek határozata a Dunamelléki Református Egyházkerület 1989. évi november 8-án tartott közgyűlésén elhangzott püspöki jelentés és az ahhoz fűződő határozat egy része.

Budapest, 1989. november 9.

Dr. Nagy Tibor
egyházkerületi főjegyző

XIX. VISSZAEMLEKEZÉSEM RAVASZ LÁSZLÓ TEMETÉSÉRE

1975. augusztus 12.-én délelőtt egész éjszakán át tartó autózás után érkezünk Magyarországra és természetesen először Anyámhoz mentünk, aki ezzel fogadott minket: „*Laci bácsi meghalt, holnap temetik.*” A nekem küldött gyászjelentés már nem érhetett el. Ugyanakkor eszembe jutott, hogy van még valaki, aki nem tudhat Laci bácsi haláláról, mert a neki szánt gyászjelentést bizonyára budapesti lakására küldték: a triumvirek immár egyedül életben maradt tagja, Pap László.

A sokesztendőes gyakorlattól eltérve, hazaérkezésünk után az első utam ez alkalommal nem a rákoskeresztúri temetőbe vitt Apám sírjához, hanem néhány perccel Anyámhoz megérkezésünk után már autóztam is ki Pilisszentlászlóra a „fiatal Laci bácsi”-hoz, aki valóban nem tudott Ravasz László haláláról. Megállapodtunk abban, hogy másnap korán reggel kint leszek érte, majd bemegyünk a Füredi útra, ahol átöltözik és onnan kényelmesen kihajthatunk a farkasréti temetőbe. Ezután még átszaladtam Pócsmegyerre Borzsák Sándorhoz, hogy megkérdezzem, velünk jön-e korán reggel a temetőbe, vagy majd csak hazafelé autózzunk együtt? Neki korán lett volna a mi reggeli Pestre indulásunk és megbeszéltük, hogy majd csak a temetés után autózzunk együtt.

Reggel hét óra körül kint voltam Pilisszentlászlón, ahonnan a forgalom ellenére jókor beértünk Pestre. – Előző este még Judith nővéremmel és Ildikómmal elég nehéz volt Anyámat arról meggyőznünk, hogy akkori egészségi állapotában helytelen lett volna a temetésen részvétele. – A Füredi úton Laci bátyám átöltözött, s az autóhoz leérkezve nem mulasztotta el kedveskedve felhívni a figyelmemet arra, hogy az ünneplő ruhája „*abból az ajándékból készült, amit Ildi hozott nekem.*”

A Farkasrétre majdnem egy órával a temetés előtt érkezünk meg. Miután a kocsit a temetőn kívül hagytuk, kényelmesen besétáltunk a ravatalozóhoz, ahol már ott volt Laci bácsi egész kiterjedt családja. Nem akartuk megzavarni őket és távolabb húzódtunk, de nem sokáig. Ugyanis legfeljebb pillanatok telhettek el, amikor Boriska néném és Bibó Pista bátyám odajöttek, hogy közöljék velünk a családi határozatot: „*Pap Lászlónak és Kardos Pistának a családdal együtt van a helye!*”

Így történt az, hogy Pap László és én ott álltunk a családdal Laci bácsi koporsója mellett, – ami teljesen helyénvaló is volt, hiszen a történelmi események valóban egy lelki családdá kovácsoltak bennünket.

Apám temetésén a Laci bácsik ott voltak, de én csak lélekben lehettem jelen. Pap László temetésekor éppen első szívinfarktusomból kezdtem lábadozni, s halálhíre csak a temetés után érkezett hozzám.

Ravasz László temetésén megadatott nekem az, hogy ott állhattam Pap László jobbján a gyászoló család között és úgy figyelhettem Borzsák Sándor igehirdetésére: „Emlékezzetek meg a ti előljáróitokról, akik szólották néktek az Isten beszédét, és figyelmeztvén az ő életük végére, kövessétek hitüket.” (Zsidókhöz írt levél, 13. fej. 7. verse)

Ez az én egyik legszebb és legmélyebb emlékem!

A JEGYZETEK BEN ALKALMAZOTT BIBLIOGRÁFIAI RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BRITANNICA HUNGARICA	Britannica Hungarica Világenciklopédia 1–20., főszerk. NÁDORI Attila; Budapest, Magyar Világ Kiadó Kft.–Lexikon Kft., 1994–2009.
DEUTSCHE BIOGRAPHIE ONLINE	https://www.deutsche-biographie.de/
GUDENUS	GUDENUS János: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I–V. kötet. Budapest, Natura–Tellér–Heraldika Kiadó, 1990–1999.
KRÁNITZ 2013	„A késő idők emlékeztében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Szerk. KRÁNITZ Zsolt. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 2013.
MÉL 1978–1991.	Magyar Életrajzi Lexikon (1978–1991) főszerk. KENYERES Ágnes, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
MNL	Magyar Nagylexikon I–XIX. Budapest, Akadémiai Kiadó–Magyar Nagylexikon Kiadó Rt., 1993–2004.
MSzL	Magyar Színházművészeti Lexikon, főszerk. SZÉKELY György, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
MZsL	Magyar Zsidó Lexikon. Szerk. UJVÁRI Péter, Budapest, Pallas, 1929. (reprint 1986; online verzió: MEK)
RÚL	Révai Új Lexikona. I–XIX. köt. főszerk.: KOLLEGA TARSOly István, Szekszárd, Babits Kiadó, 1996–2008.
SZINNYEI	Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I–XIV. Budapest, Hornyánszky, 1891–1914. (reprint Veszprém, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1981; online verzió: MEK)

TtREL Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára
ÚMÉL Új Magyar Életrajzi Lexikon I–VI. főszerk.
MARKÓ László, Budapest, Magyar Könyvklub–
Helikon, 2001–2007.

ZOVÁNYI–LADÁNYI ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns
egyháztörténeti lexikon, szerk. és bőv.
LADÁNYI Sándor; Budapest, Magyarországi
Református Egyház Zsinati Irodájának
Sajtóosztálya, 1977.

Ráday Gyűjtemény
Nyomdai előkészítés: Fekete Sas Kiadó
Nyomtatta az OOK-Press Nyomdaipari és Szolgáltató Kft.
Felelős vezető Szathmáry Attila
ISBN 978 963 8299 16 1
ISSN 0238 5082